

MUSEU COMARCAL DEL MARESME - MATARÓ
SECCIÓ ARQUEOLÒGICA

LAIETANIA

ESTUDIS D'HISTÒRIA I D'ARQUEOLOGIA DEL MARESME

MUSEU COMARCAL DEL MARESME - MATARÓ
SECCIÓ ARQUEOLÒGICA

LAETANIA

ESTUDIS D'HISTÒRIA I D'ARQUEOLOGIA DEL MARESME

LAIETANIA

ESTUDIS D'HISTÒRIA I D'ARQUEOLOGIA DEL MARESME

MUSEU COMARCAL DEL MARESME. MATARÓ
El Carreró, 17-19. 08301 MATARÓ
Tel. 796 10 29

BUTLLETA DE COMANDA / BOLETÍN DE PEDIDO

Nom/Nombre

Adreça/Dirección

Població/Población Cod. Postal

País - Telèfon

Desitjo rebre els números de la revista LAIETANIA

Deseo recibir los números de la revista LAIETANIA

Data

Signatura/Firma

Fecha

RELACIÓ I PREUS DELS NÚMEROS DISPONIBLES

NÚMERO	P.V.P	NÚMERO	P.V.P	NÚMERO	P.V.P
4 (1988)	2.000	5 (1990)	1.800	6 (1991)	2.000
7 (1992)	2.000	8 (1993)	2.600	9 (1994)	3.000

FORMA DE PAGAMENT

Xec nominatiu a favor del Museu Comarcal del Maresme - Mataró
Talón a nombre del Museu Comarcal del Maresme - Mataró

Transferència bancària al Cte. Corrent 2100.0287.02003388-43, de la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona. (En aquest cas, cal acompanyar a la comanda la fotocòpia de l'ingrés).

En efectiu.
En efectivo

LAIETANIA

ESTUDIS D'HISTÒRIA I D'ARQUEOLOGIA DEL MARESME

MUSEU COMARCAL DEL MARESME. MATARÓ
El Carreró, 17-19. 08301 MATARÓ
Tel. 796 10 29

BUTLLETA D'INTERCANVI/BOLETÍN DE INTERCAMBIO

Nom de l'entitat:

Nombre de la entidad:

Adreça/Dirección:

Població/Población:

Còd. Postal: Telèfon:

Responsable intercanvi:

Responsable intercambio:

Publicacions sotmeses a intercanvi:

Publicaciones susceptibles de intercambio:

.....
.....
.....
.....

LAIETANIA

Consell de Redacció de la revista Laietania.

- Josep Antoni Cerdà i Mellado
- Joan-Francesc Clariana i Roig
- Carles Martí i Garcia
- Joaquim Pera i Isern
- Jaume Pujol i del Horno

EDITA MUSEU COMARCAL DEL MARESME. MATARÓ - 1994

Fotocomposició
ARQUEORNOIA S.L.
Dinamarca, 3.-. 08700 IGUALADA

Impressió: Gràfiques Lluc
Sant Ramon s/n .- .STA. MARGARIDA DE MONTBUI

I.S.N.N.: 0212-8985
D.L.: B - 9774-95

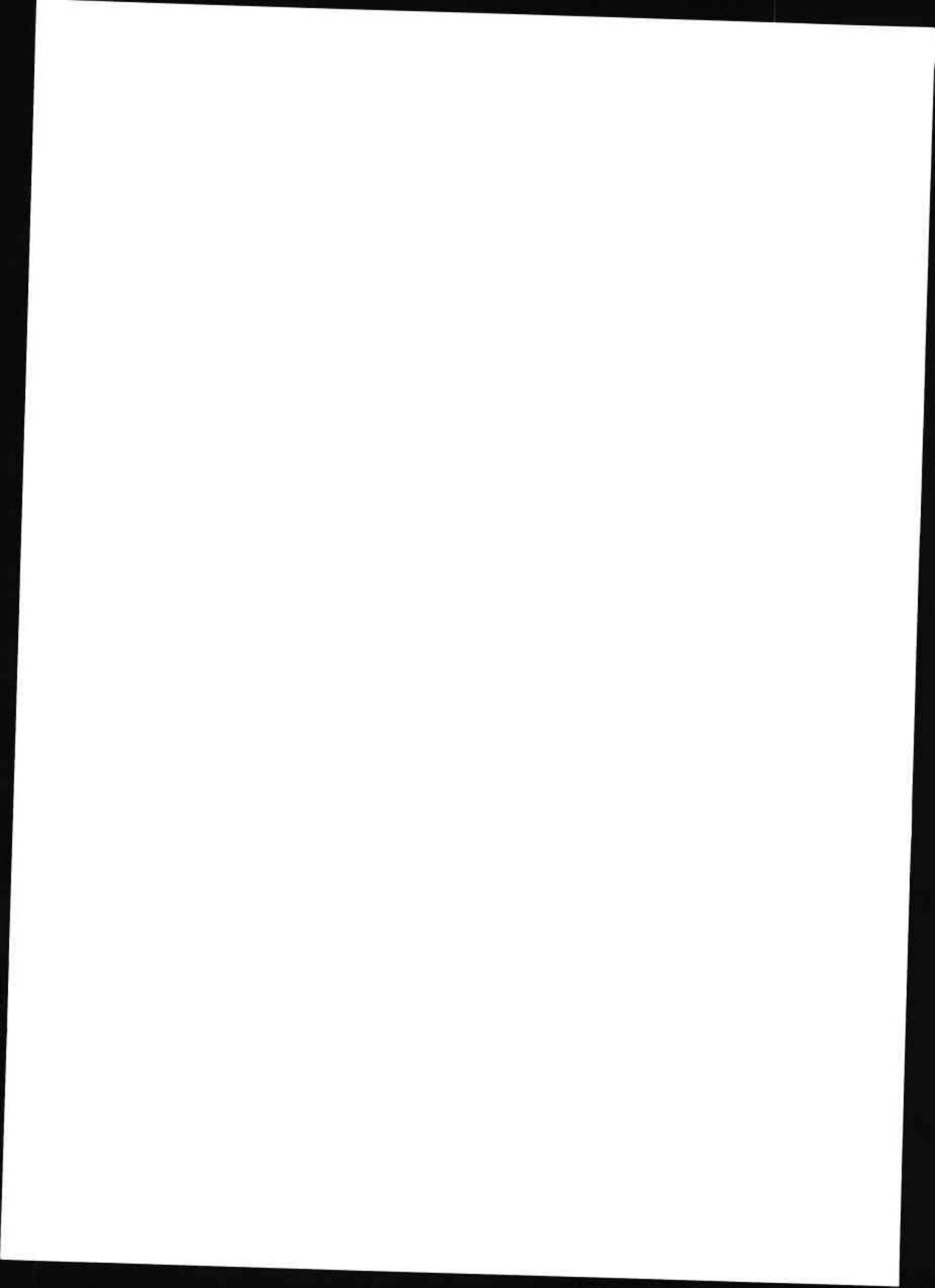
El dia 2 de gener de 1995 moria a Barcelona, a l'edat de 74 anys, el professor **Miquel Tarradell i Mateu**, arqueòleg eminent de reconegut prestigi internacional.

Amb el número 9 de la revista *Laietania*, el Museu Comarcal del Maresme-Mataró vol retre homenatge a aquest home senzill, afable i honest, intel.lectual de les lletres catalanes, model de comportament i compromís vers el seu país i totes aquelles persones i coses que ell creia importants, i sobretot, mestre per a molts de nosaltres que vàrem tenir la sort d'aprendre d'ell.

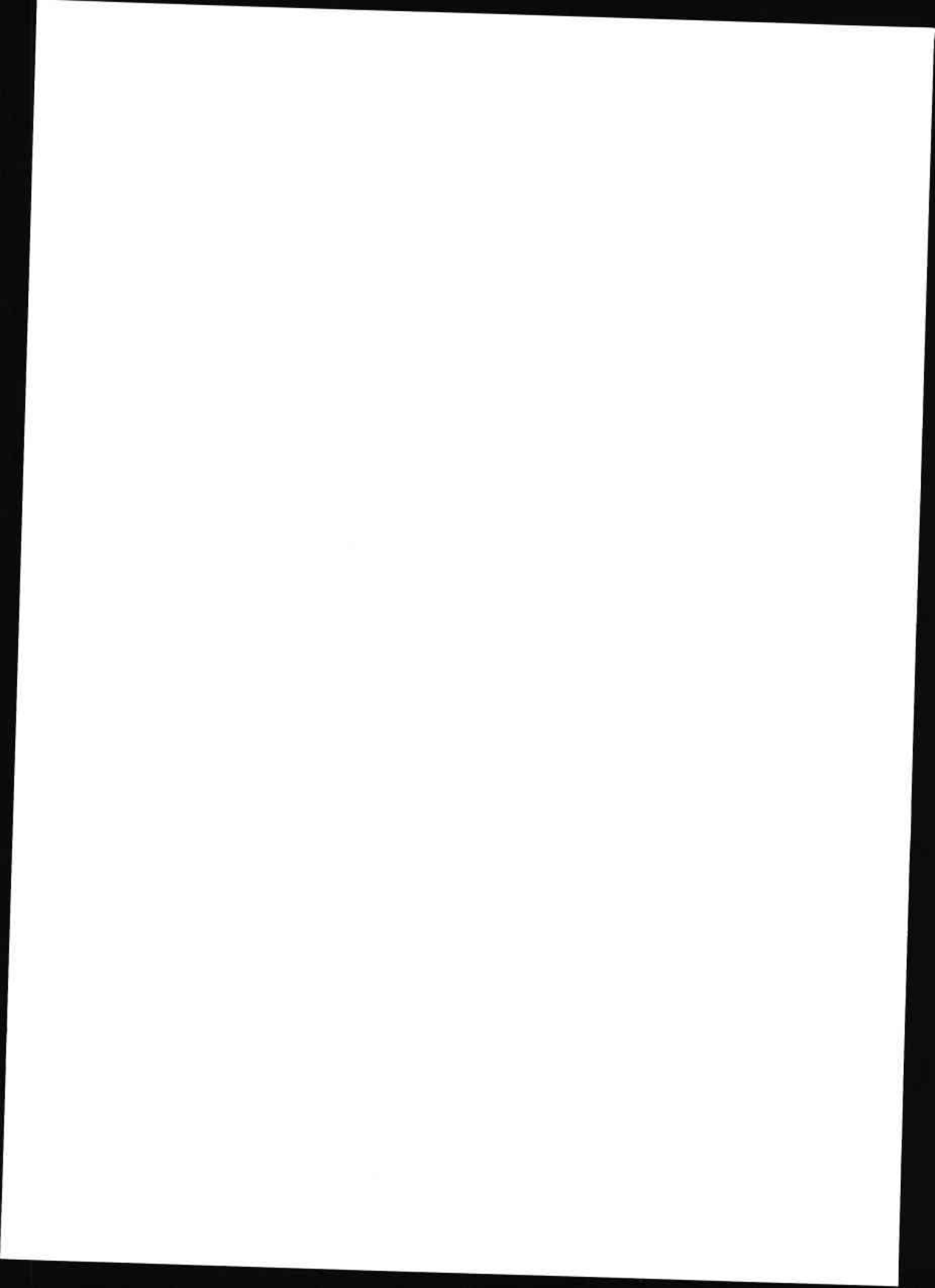
Descansi en pau.

Mataró, tardor de 1990. Primer curs d'Història de Catalunya, organitzat pel Museu Comarcal del Maresme-Mataró.

**RESTES IBÈRIQUES EN EL TURÓ DELS ORIOLS
(CABRERA DE MAR)**

RESTES IBÈRIQUES EN EL TURÓ DELS ORIOLS (CABRERA DE MAR)

MARIÀ RIBAS I BERTRAN

Aproximadament a mig quilòmetre de distància de Burriac, orientat al nord-est, s'aixeca el Turó dels Oriols, separat per una trajectòria a moments amb lleugers accidents que intenten tallar el pas però que no arriben a ser un obstacle per la caminada.

L'indret és pintoresc, ple de llum i colors, cobert totalment d'arbres i plantes de tota mena. En els anys de la meua joventut l'havia seguit dotzenes de vegades amb afany d'explorar-lo, encuriós per uns trossos de parets separats els uns dels altres, totalment desfets, a punt de desaparèixer, segurs testimonis d'antigues habitacions, actualment quasi cobertes per una espessa vegetació que intenta amagar la seva vella història.

Seguint el rastre assenyalat al terreny per unes pedres despreses dels trossos de parets i un escampall de fragments de ceràmica antiga, a partir del Turó dels Oriols s'arriba bastant amunt de les restes del poblat ibèric en la muntanya de Burriac, indicant una ratlla sinuosa, entre alts i baixos que deuria ésser una comunicació constantment seguida pels vells pobladors ibèrics de Burriac.

Altra trajectòria marcada per reminiscències arqueològiques, escampades en abandó, s'observa en la vessant del Turó dels Oriols iniciada en el veïnat d'Agell, costat de Llevant, que seguida a passos lents tot trepitjant pedres despreses i fragments de ceràmica, hom s'adona que es troba en un camp sembrat de deixalles arqueològiques de remotes vivendes que la

força destructora del temps en fa perdre el llenguatge, sols deixant l'últim cremalló com un record abandonat en una solitària tranquil·litat.

Aquesta visió és el record d'unes activitats plenes de neguits i il·lusions que es remunten per allà l'any 29, època en la qual freqüentava el lloc atret per l'escampall de trossos de ceràmica antiga, fent croquis dels més interessants en els fulls d'un bloc.

El terreny en certs moments és accidentat, bastant desfet i remogut, però no entorpeix els moviments quan es porta la idea al cap de descobrir allò que les desferres trepitjades i la ceràmica escampada insinuen. Aquest il·lusori ambient condueix a explorar pacientment tots els indrets del turó, separant brolles fins als racons més inesperats. Després de molt de furgar, i de temps, foren localitzades dues sitges, aparentment ibèriques, molt amagades dintre una espessa vegetació, en la part alta del turó.

Per no perdre-les de vista, en tractar-se d'un emplaçament embrollat difícil de tornar a trobar quan s'ha de deixar en la solitud per manca de possibilitat de fer una excavació immediata, vaig anotar en el bloc unes observacions relacionant-les amb la ruïna del castell de Burriac i l'ajut d'una brúixola portàtil.

Diverses ocupacions de caràcter professional, i la guerra civil per entremig, obligaren a deixar arxivades les referides observacions. Després de molts anys s'esdevingué inesperadament un fet de certa transcendència, referit a la investigació arqueològica

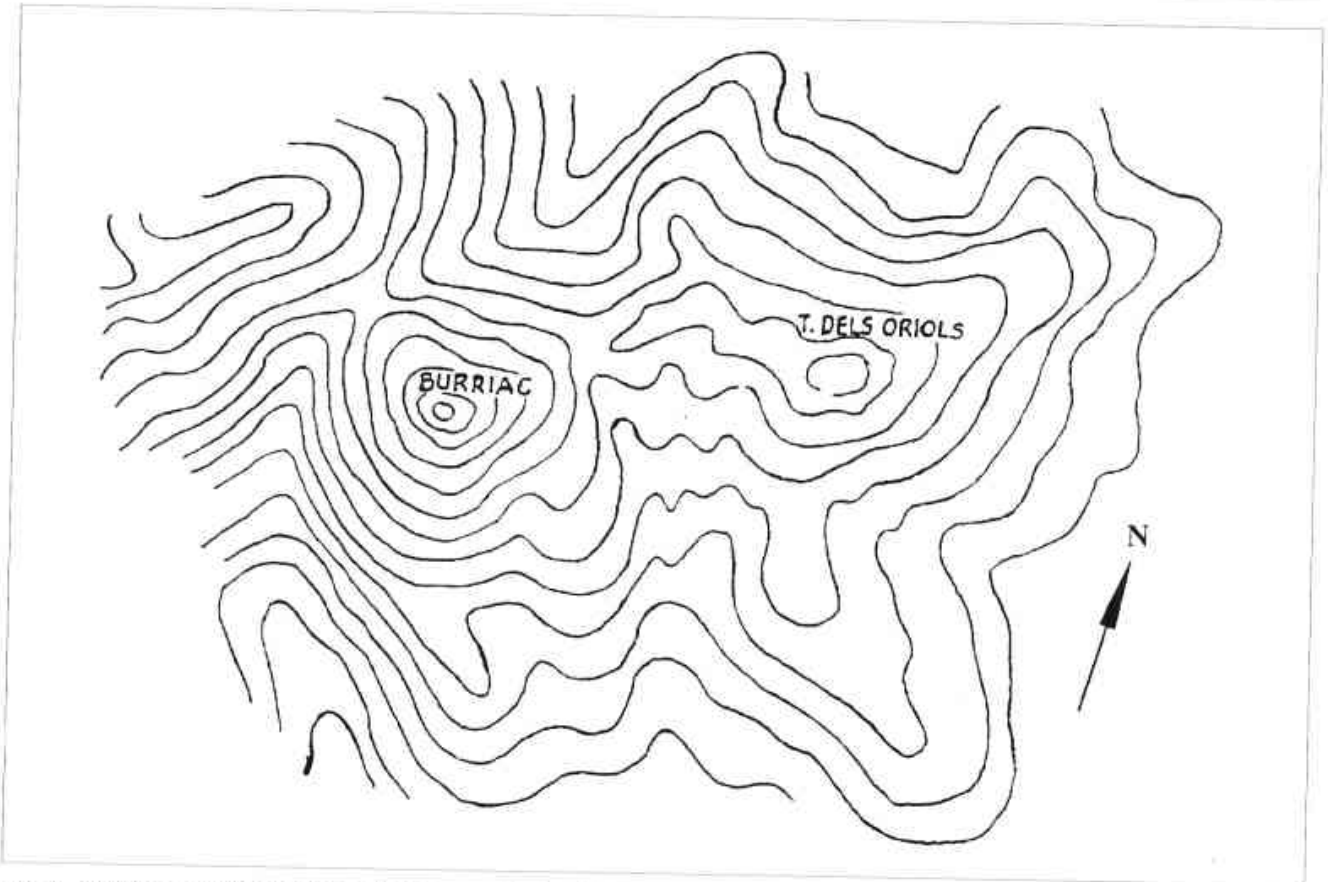

Fig. 1 Situació geogràfica del Turó dels Oriols en relació a Burriac.

que altra volta ens ocupa del Turó dels Oriols. En una de les llibretes que conservo arxivades llegeixo: "el dia 31 d'agost de l'any 1946 surto amb l'amic Jordi Arenas per anar a pintar als afores, però no pintem res, doncs ens dirigim cap el veïnat d'Agell, pugem el camí que condueix a cal Ametller prenent la direcció com si anéssim a Burriac. Continuem caminant un bon tros d'un camí de molta pujada, veiem el poble d'Argentona allunyat al fons, en el costat dret, i al davant se'ns presenta una pujada marcant una carena a l'esquerra; aproximadament a uns 50 metres de la pujada, que l'embestim pel dret, veiem restes de parets antigues molt desfetes i entre elles, ja molt amunt, descobrim la boca d'una sitja, molt visible, bastant oberta, en terreny rocós, segurament feta visible per unes pluges recents bastant fortes; pel seu contorn trobem alguns fragments de ceràmica ibèrica (és la tercera sitja del Turó dels Oriols). Continuem fins el cim, on topem amb abundants restes de parets molt enrunades i veiem una escampadissa de trossos de ceràmica ibèrica i romana; les parets segueixen més o menys a nivell, paral·leles a la carena, que anem seguint i veiem com continuen fins al poblat ibèric en la muntanya de

Burriac. En determinats moments hem vist parets apretades o unides de manera que es fan incomprendibles si no es fa una exploració en tota forma."

"Arribem a dit poblat ibèric, on trobem en el carrer que emboca a la tercera torre de la muralla bastants trossos de ceràmica ibèrica i campaniana de relatiu interès, i fem el comentari referent a vàries destruccions hagudes aquests últims anys, tant de parets com de muralla. Ens sorprèn de trobar uns xicotets, que diuen ésser de l'Agrupació Científico-Excursionista de Mataró, excavant un *dolium* quelcom romput però de fàcil restauració. Prenem la medicció del diàmetre màxim de la panxa, que és de 1,17 metres."

Passaren alguns anys sense possibilitats de poder excavar les sitges, però finalment fou solucionada aquesta dificultat amb la coneixença d'un obrer que havia participat en l'excavació que vaig dirigir d'unes restes de vil·la romana i enterraments en la propietat Garí, a escassa distància de la capella de Sant Miquel del Cros.

Dit obrer vivia o treballava de feines agrícoles en el veïnat d'Agell i fàcilment ens posàrem d'acord per excavar les sitges del Turó dels Oriols.

Iniciàrem el treball en la primera sitja descoberta, treient abundants pedres grolleres, de totes mides, acumulades en la part superior i que tapaven totalment la boca de la sitja.

Seguidament es presentà una barreja de trossos d'àmfores d'època ibèrica; fragments de *kalathoi* amb pintura; petits trossos de ceràmica ibèrica fabricada a torn; interessants fragments de vasos hallstàtics de totes mides, uns decorats amb línies horitzontals i unes faixes de triangles incisos i de punts allargats, altres amb cordó en relleu; l'aparició d'una agulla quasi sencera, el fragment d'una altra agulla, un ham bastant gran i una anella de quatre centímetres i mig de diàmetre, tot de bronze, a més d'engrunes del mateix metall. Aquest conjunt es trobà formant part d'un agrupament amb barreja de pedres grolleres, engrunes de carbó i escòria de ferro. Fins aquest moment ens situem a 1,40 metres de profunditat, en un costat de la sitja, sense poder determinar un estrat arqueològic, essent per un igual una terra molt fluixa que conté una barreja de sorra de sauló desfet.

Tot seguit trobem dos fragments de ceràmica ibèrica, pintats; fragments de pàtera campaniana i un copó i diversos trossos petits, també tot campanià; dues fusaioles, decorades; ferros treballats de mides bastant grans i claus de molta llargària, amb cabota esfèrica; un tros de falçó; una anella bastant gruixuda i una altra de més prima; ferros indeterminats molt desfets pel rovell; un botó de ferro circular de gran solidesa, buit del centre, d'11 cm de diàmetre per 6 d'alçària, que probablement pertanyia a una roda de fusta; un clau de bronze d'11 cm de llarg.

Cap al fons de la sitja trobem un platet ibèric; petits fragments de ceràmica, cremats, molt desfets, probablement d'una mateixa olla, a més d'un bon tros molt cremat d'una altra olla; dos pesos de teler; restes de plom fos; escòria de ferro; alguns ossos d'animals; closques de cargols; tres petxines i cinc ostres. Tot aquest final de sitja estava ennegrit per una escampadissa de carbó engrunat i cendra.

Dita descripció està feta seguint l'ordre en què anaven apareixent les troballes, sense determinar

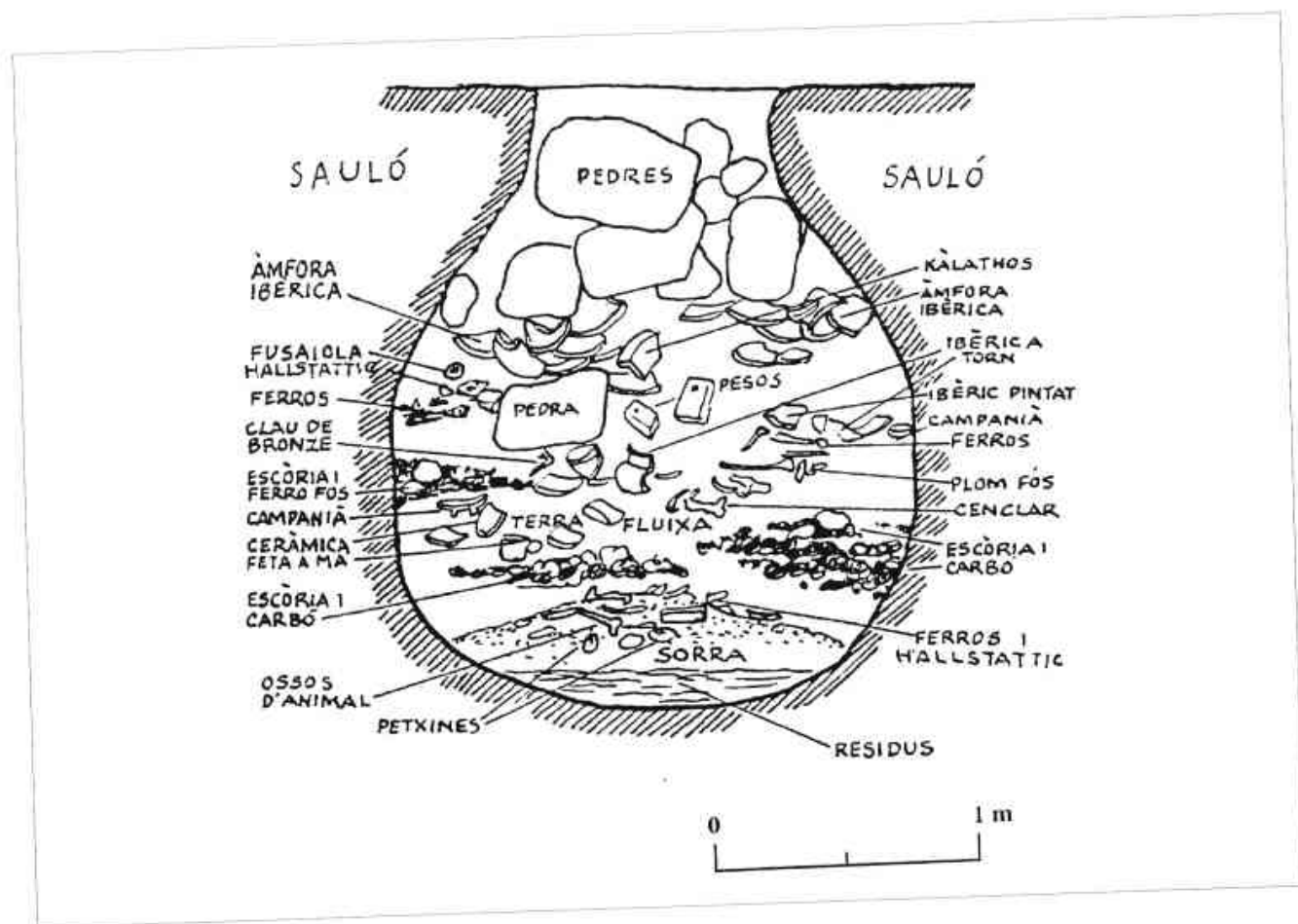

Fig. 2 Secció de la sitja núm. 1.

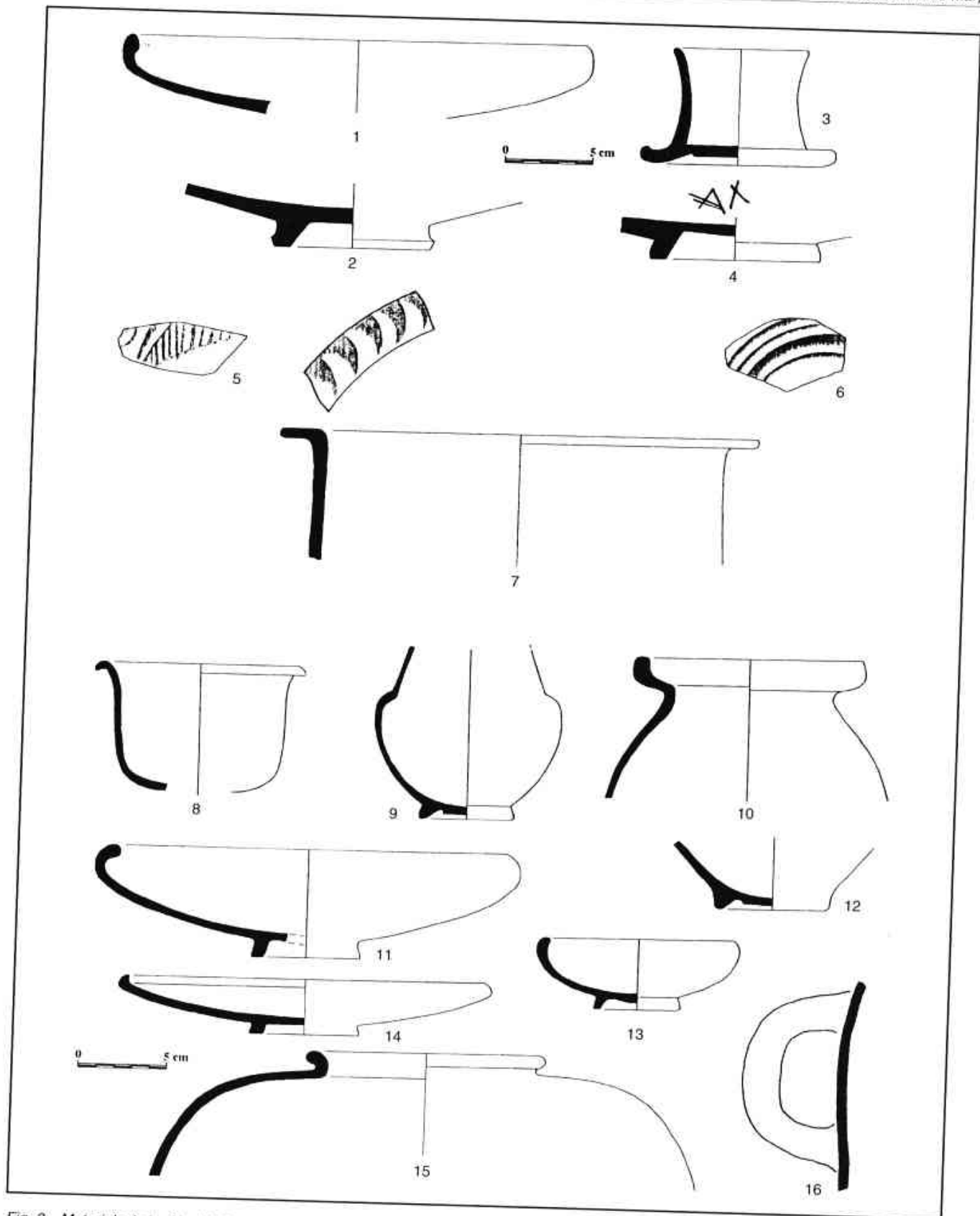

Fig. 3 Materials de la sitja 1. Nùms. 1 a 4: ceràmica campaniana; nùms. 5 a 7: ceràmica ibèrica pintada; 8 a 16: ceràmica ibèrica fabricada a torn.

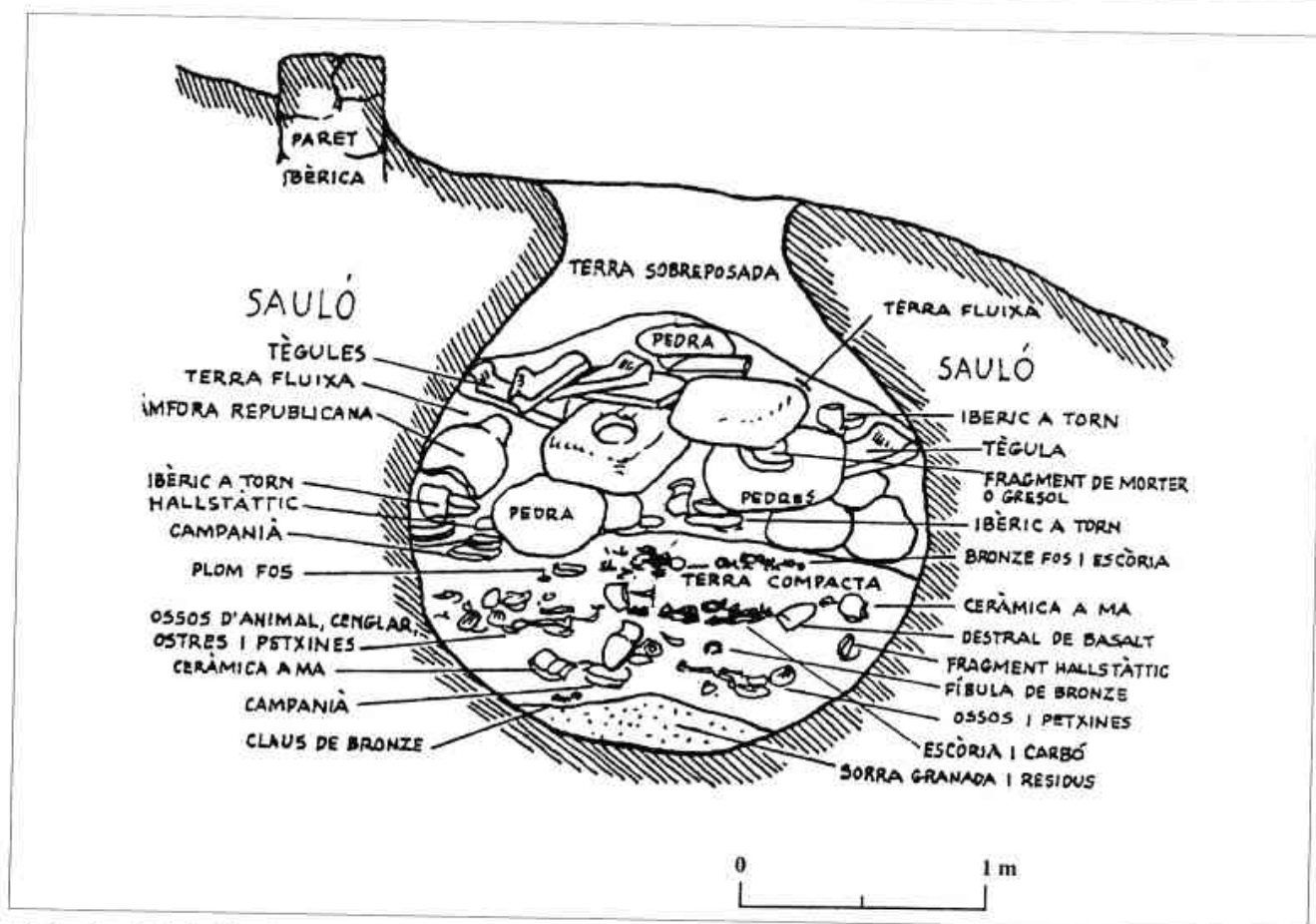

Fig. 5 Secció de la sitja núm. 2.

estratigrafia perquè es deduïa clarament que la sitja fou omplerta en una sola operació. Amidava 2,25 m de profunditat, 1,85 m de diàmetre interior i 0,50 m de diàmetre de boca.

Acabada l'excavació l'omplírem novament amb la mateixa terra, materials sense interès, desferres i pedres, sols dissimulant l'enrenou amb branques d'arbusts, sense grans preocupacions perquè el Turó dels Oriols és molt solitari, rares vegades visitat per algun individu del veïnat indiferent als records que les pedres antigues guarden.

En certes excavacions, com de la que ara ens ocupem, s'ha de tenir la paciència d'un sant si es desitja arribar a un feliç final servint-se de certs col.laboradors com el que m'obliga a escriure les següents ratlles.

El meu modest ajudant en la part més feixuga de la feina és un pagès que té moltes paraules i també aprofita altres ocupacions quan se li presenten. Pel fet d'haver treballat en altres excavacions, com la de can Garí, i vist algunes sitges pel veïnat, es tenia per home entès en arqueologia, per tal motiu, en el curs de l'excavació, s'anava constanment apassionant a me-

sura que augmentaven les troballes, tot fent comentaris pels quals arribava a veure-hi molt més que els coneixements que jo tenia, i no m'atrevia a contradir-lo per no perdre el col.laborador, deixant-lo lliure en els seus pensaments i afirmacions que sols desvetllaven aruixaments fantasiosos als quals devia contribuir el seu esplèndid esmorzar, la vivor del sol, l'aire perfumat i la flaire del boscatge.

Pacientment aguantava la seva escabellada eloqüència, allargassada sense límits i sense cos, però la paciència també té un límit i ja no l'escolto, em dono a la realitat pura, silenciós i actiu, escrivint sobre fulls de paper les observacions del lloc, completades amb dibuixos dels materials en l'ordre que apareixien.

Seguidament ens ocupem de la segona sitja, primer allunyant la quantitat de pedres superficials, que fins i tot tapaven la boca de la sitja amb abundant sorra de sauló.

Les primeres troballes foren una barreja de trossos de tègules i d'àmfores d'època romana republicana. A continuació, fragments d'àmfores ibèriques i de vasos fabricats a torn, de gerros de regular mida, i de més

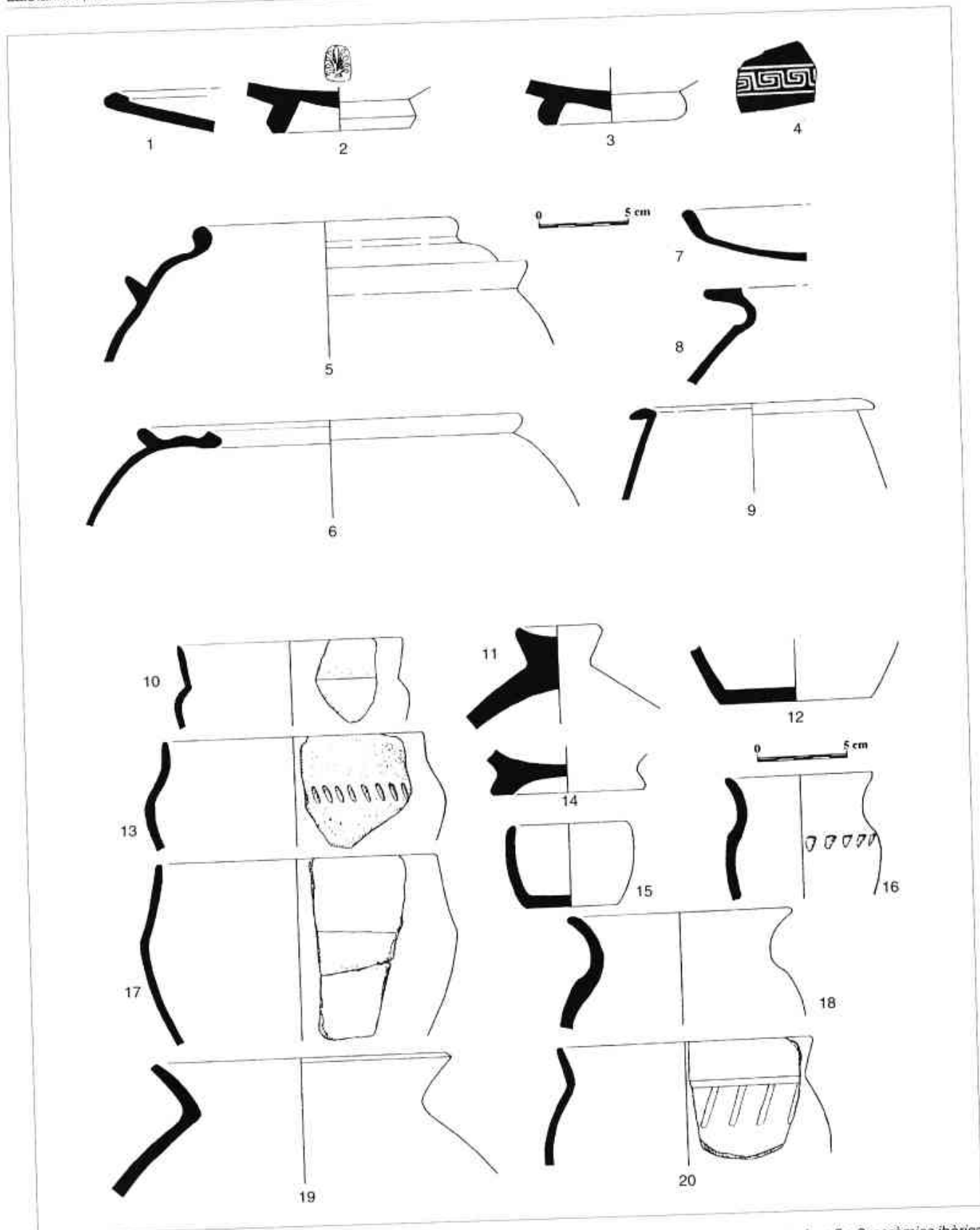

Fig. 6 Materials de la sitja 2. Núms. 1 a 3: ceràmiques de vernís negre; núm. 4: ceràmica àtica de figures roges; núms 5 a 9: ceràmica ibèrica fabricada a torn; núms. 10 a 20: ceràmica hallstàtica.

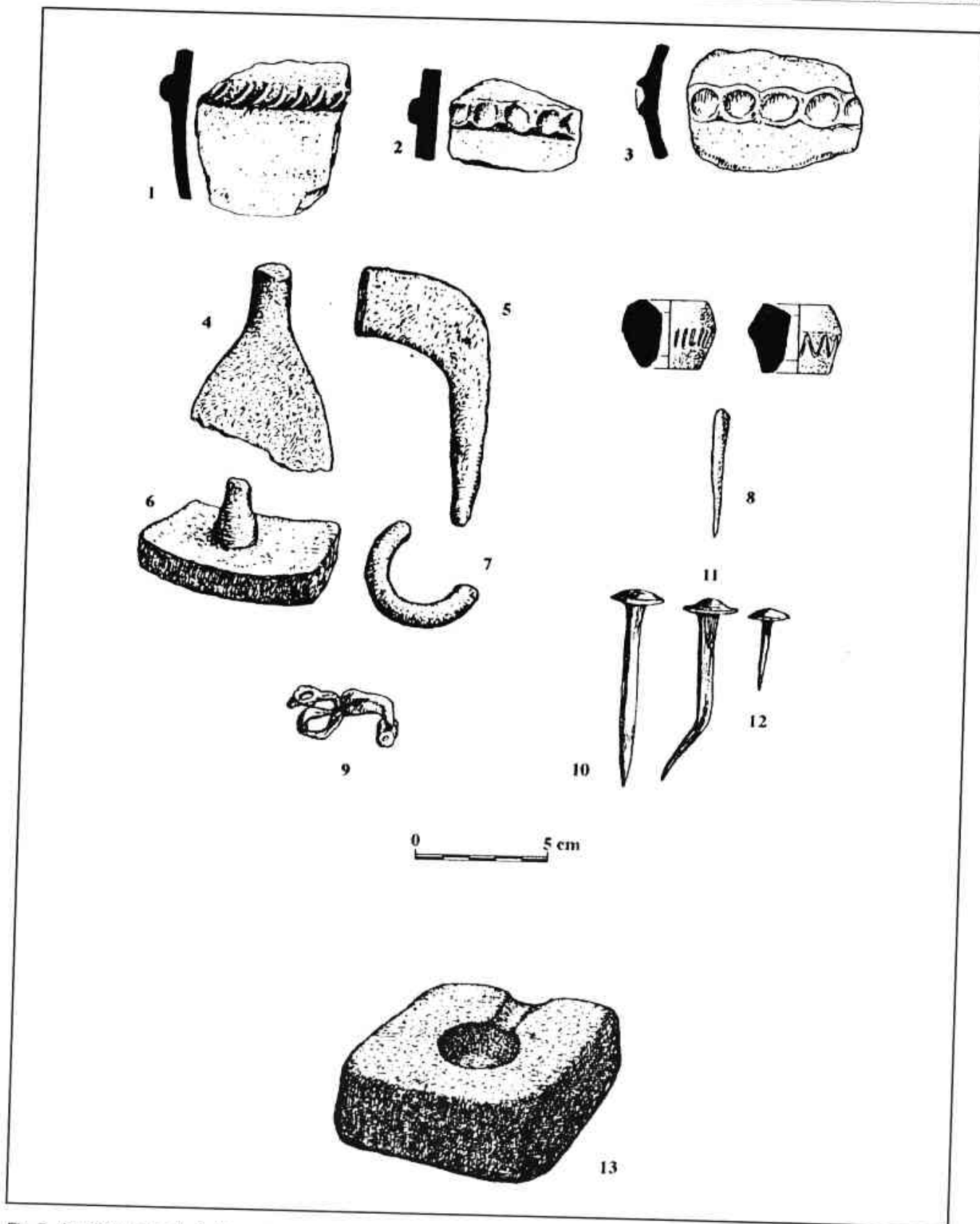

Fig. 7 Materials de la sitja 2. Núms. 1 a 3: ceràmica hallstàtica; núms. 4 a 7: objectes de ferro; núm. 8: punxó de bronze; núm. 9: fibula de bronze; núms. 10 a 12: claus de ferro; núm. 13: pedra de granit treballada; núms. 14 i 15: lusaioles.

petits, alguns plats i diverses pedres que havien estat treballades, ara bastant desgastades, una presenta la forma quadrada de 42x38 cm i 17 cm de gruix, tenint un recipient semiesfèric buidat al centre del qual surt un acanalat superficial cap a un costat; altres pedres són toscament escairades.

A la meitat de profunditat ens trobem amb un canvi de terra molt marcat ara adopta un color terrós, és bastant compacta o premuda; primer trobem uns fragments de pàtera campaniana, un amb una estampilla d'una palmeta, i un altre amb una tira de meandres amb esmalt negre i roig, datable del segle IV aC.; diversos fragments de vasos ibèrics de tamany petit, fabricats a torn; uns quants fragments de vasos hallstàtics, uns decorats amb punts allargats, altres amb punts triangulars, altres amb faixes acanalades estretes en sentit horitzontal combinant unes altres inclinades, i uns trossos de ceràmica hallstàtica llisos amb superfície espatulada que deixen entendre la forma d'una olla de regular alçària; un fragment de tapadora; alguns claus de bronze i un punxó i una

fibula del mateix metall; trossos de plom fos; quatre claus de ferro molt desfets; una destal de basalt; i un tros de morter.

La sitja va reduint marcadament el diàmetre, cosa que indica que ens trobem al final, amb un canvi de terra bastant negrosa, probablement a causa de filtracions de carbó engrunat i cendra; trobem ceràmica hallstàtica sense decoració; uns trossos de ceràmica que poden correspondre a l'olla esmentada anteriorment; i finalment unes restes de menjar, ossos de xai i de gallina, petxines i ostres. La medicció és de 2,50 m de fondària, 2,35 m de diàmetre interior i boca bastant malmesa d'uns 0,90 m actualment; probablement en la seva època tenia un diàmetre més reduït.

Aquesta sitja ens dona una apreciable documentació respecte a l'època final del jaciment, amb l'abandó total de les vivendes dintre els primers temps de la Romanització i tal volta d'un reduït establiment romà d'escassa durada, assenyalat per les tègules, fragments d'àmfores d'època republicana i de *dolia*, amb uns trossos d'*imbrices*, però malauradament

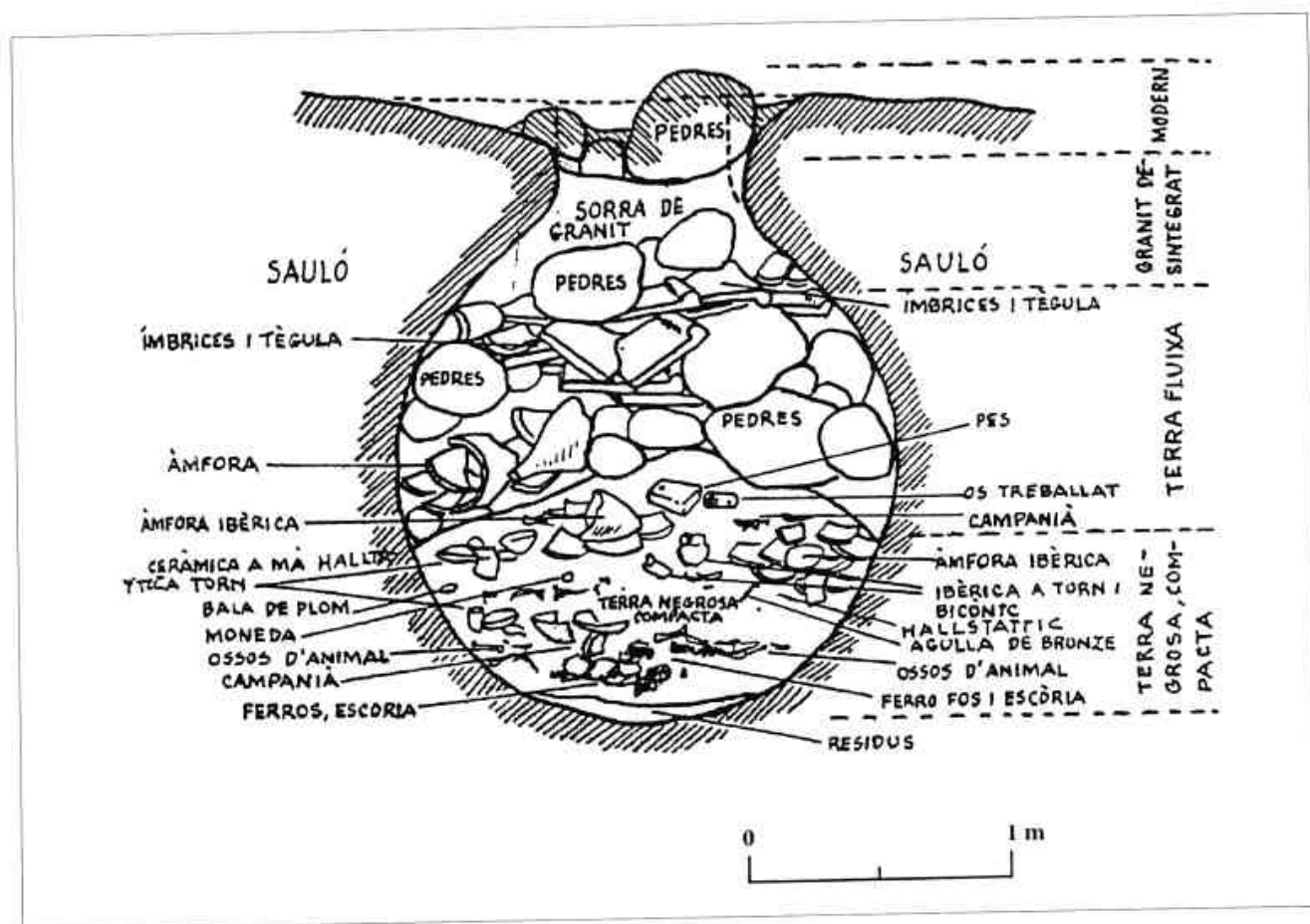
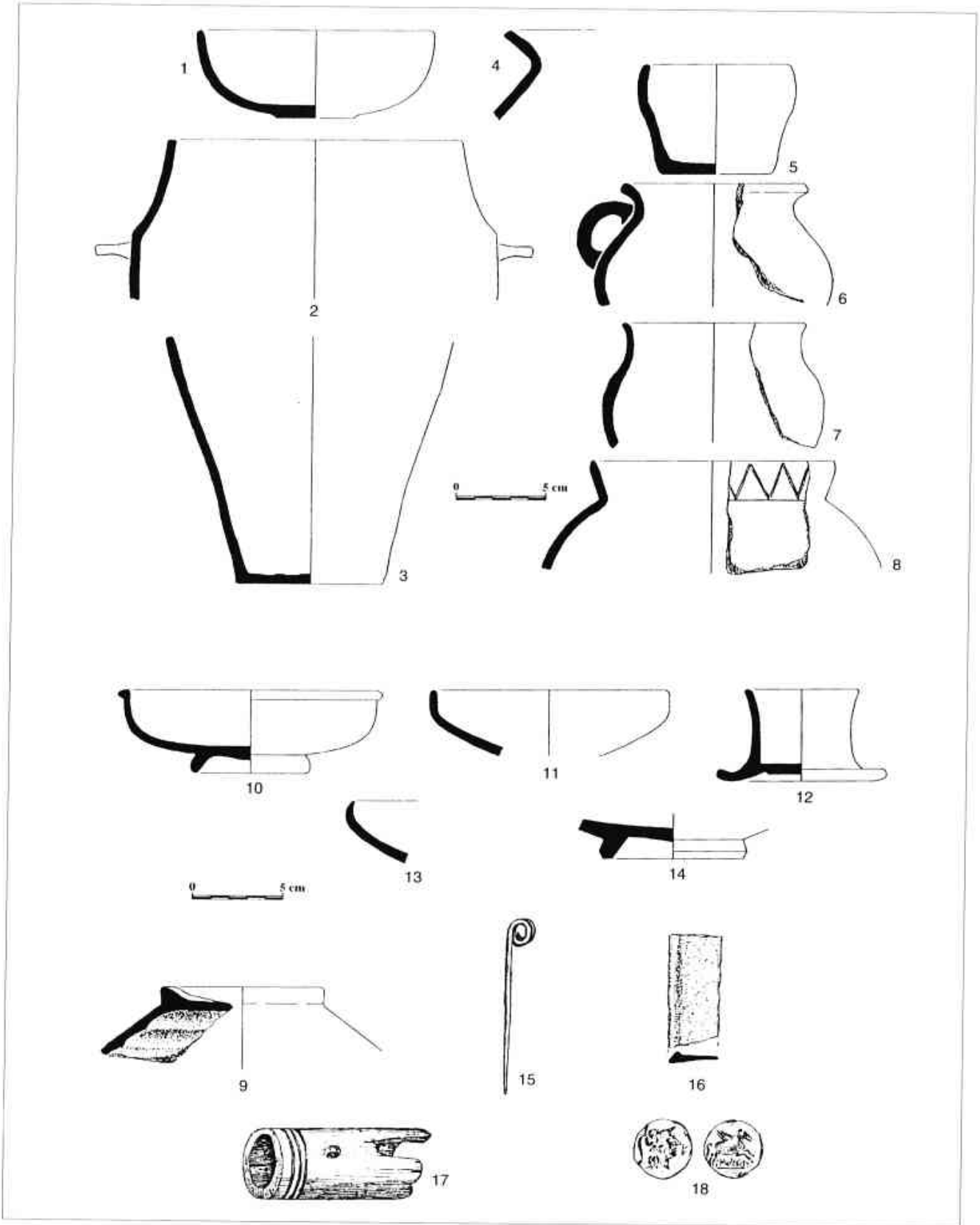

Fig. 8 Secció de la sitja núm. 3.

s'observa una manca absoluta de ceràmica comuna romana que podria proporcionar-nos uns coneixements interessants.

Igualment omplim la sitja amb les mateixes desferres i pedres, i camuflem la seva situació amb branques d'arbusts i pedres.

Com ens havíem proposat, excavem la tercera sitja, situada en un indret pedregós bastant accidentat, ple de desferres i pedres escampades. Feia temps que tenia coneguda la seva situació, per tant fou fàcil de retrobar-la.

El primer material arqueològic que trobem són trossos de *tegulae*, *imbrices* i àmfores d'època republicana, barrejats amb altres d'àmfores ibèriques. Tot junt ocupava la part alta de la sitja.

A continuació es presenta una terra bastant fosca amb diversos fragments de ceràmica campaniana cremats; fragments de ceràmica ibèrica d'objectes de cuina fabricats a mà amb pasta bastant grollera, un xic cremats; interessants trossos de ceràmica hallstàtica, alguns decorats amb faixes de triangles incisos; un pes de teler; una anella i un fragment informe de bronze, probablement d'una eina tallant; un as d'Untikesken, que és l'única moneda trobada en aquest jaciment; tres bales de mandró de plom; un tros d'os en forma de tub, decorat amb ratlles en un extrem i dos forats separats, que probablement fou part d'un instrument musical; i a major profunditat, fins al final de la sitja, carbó vegetal molt engrunat i cendra. Aquesta sitja amida 2,95 m de profunditat, té un diàmetre interior de 2,37 m i 0,90 m de diàmetre de boca.

En conclusió, el resultat de les tres sitges és similar a les fins ara excavades en el poblat ibèric a Burriac, amb l'aparició de materials i peces de ceràmica de perfils que es van repetint constantment. És interessant l'observació sobre l'Hallstatt en el Maresme, fins al punt de creure que la cultura ibèrica tingué un tant per cent molt crescut de la població celta o hallstàtica. És una deducció observada en nombroses prospeccions efectuades en el poblat ibèric a Burriac i en tots els

termes de Cabrera de Mar, Cabrils, Argentona, Dosrius, Mataró, fins i tot Canyamars i Sant Andreu de Llavaneres, on hem trobat arreu celtes barrejats amb ibers dels nostres poblats, tal volta establerts construint cases de pedra i tàpia i vivint pacíficament. Per la quantitat de ceràmica que es troba superficialment escampada en coves i sitges es pot creure que fou una població de molta densitat i de molt temps de permanència.

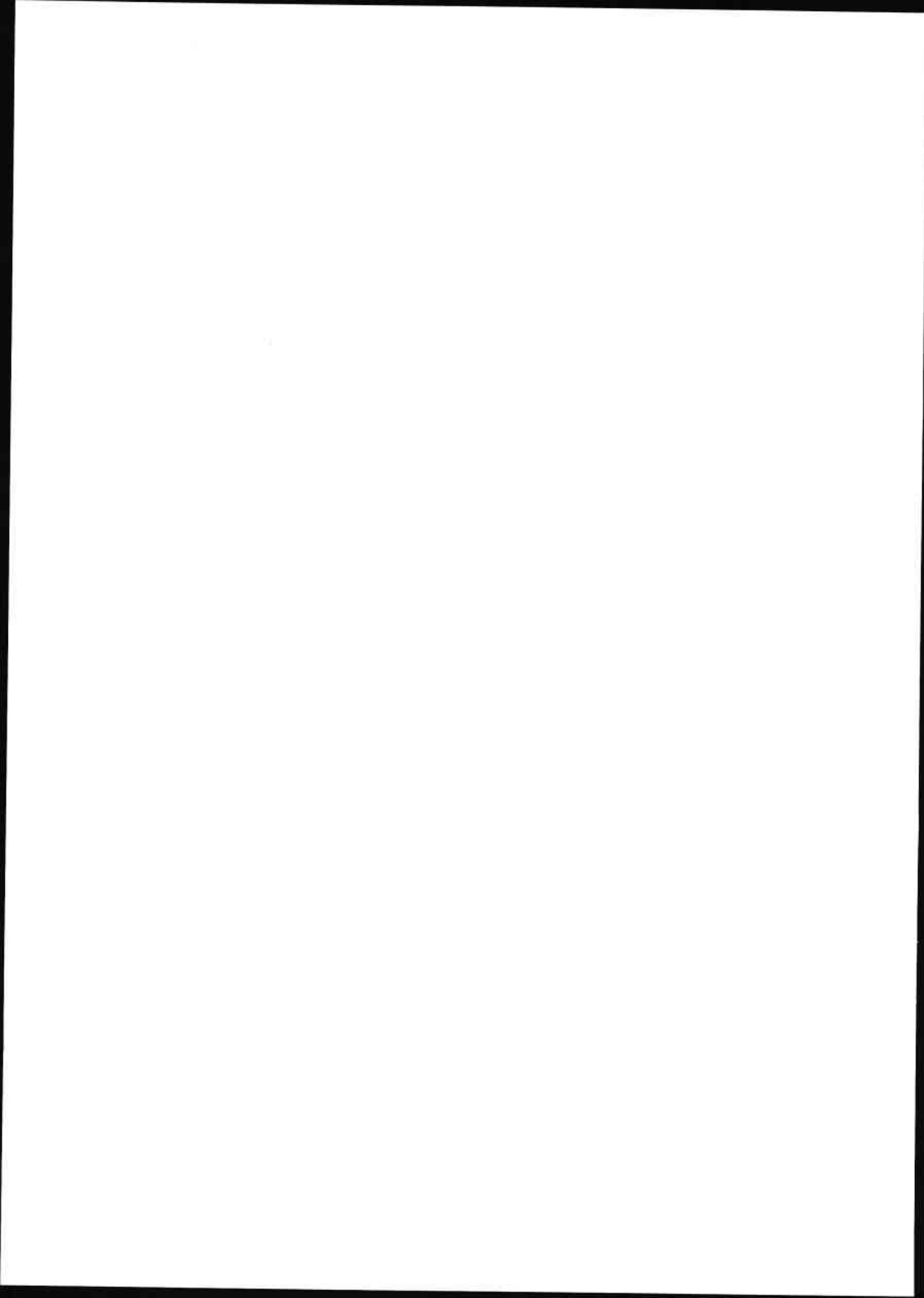
Practicaren enterraments d'incineració com els ibers, i a ells es deu l'aparició d'una ceràmica de tipus diferent a l'anterior i el constant ús de ferro, com a novetats pròpies del Hallstatt.

Insistint sobre els celtes, necessàriament ens remuntem dintre una àrea aparentment pobra, amb antecedents encara poc coneguts del Bronze Mitjà i Final, que no suposen l'existència d'una unitat ètnica, més ben coneguda per les necròpolis d'incineració que no pels poblats i coves.

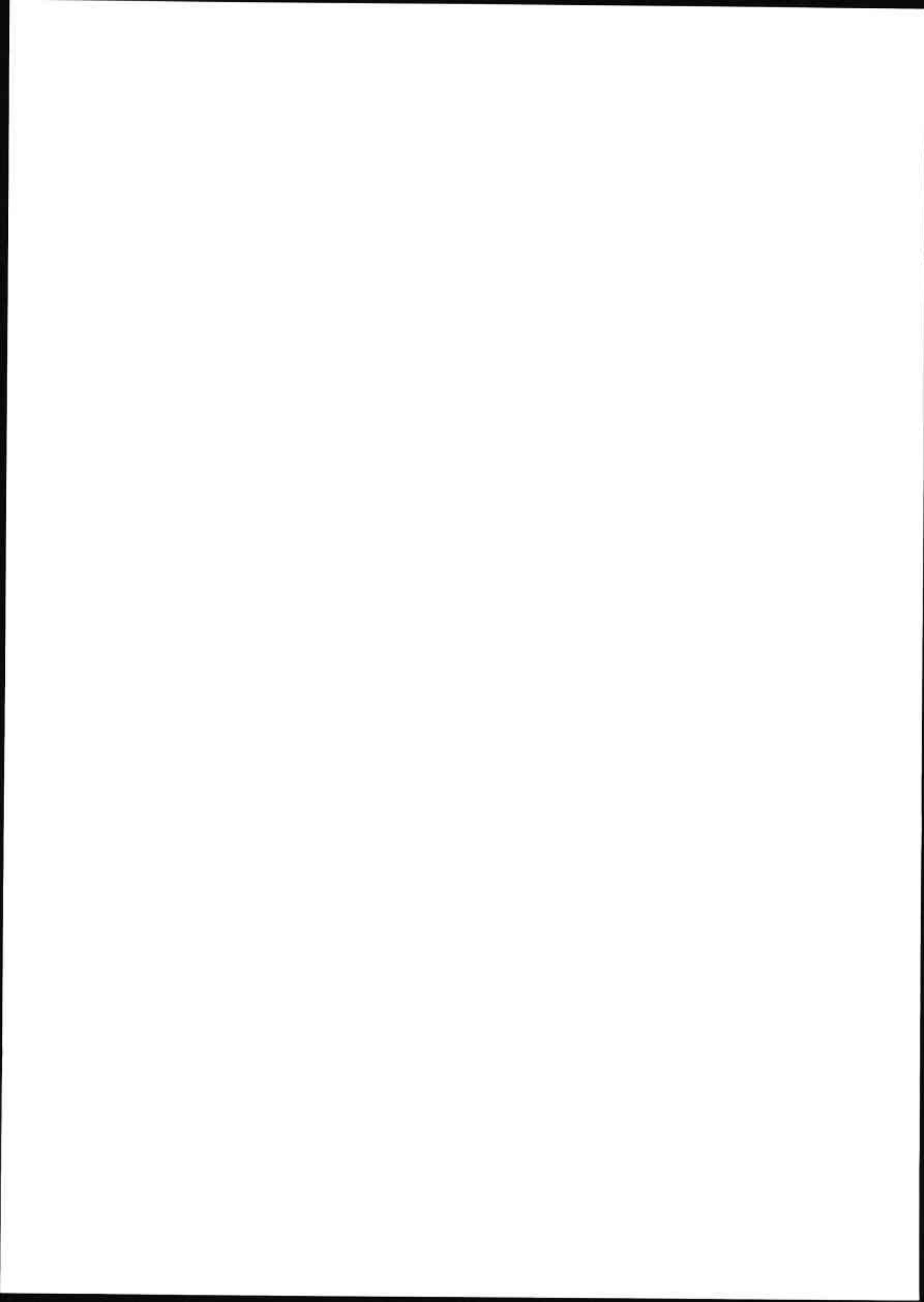
En subsòls de la Primera Edat del Ferro, poblats i diversos jaciments excavats o explorats al llarg de la carena muntanyosa des de Cabrils fins a Sant Andreu de Llavaneres trobem aquesta cultura hallstàtico-ibèrica.

Creiem veure dues famílies característiques: la dels vasos amb decoració acanalada i la dels vasos amb decoració incisa. La primera neix a finals del Bronze Mitjà. En la Primera Edat del Ferro sembla que arribem a una producció local més extensa que la que portaren els celtes a través del camí del Pertús, diluint-se després una tècnica amb l'altra per a acabar amb la terrissa incisa.

Ens hem ocupat breument sobre la intervenció celta al nostre país, entenen-los una gent pacífica, eminentment pastoril, comparable amb els ramaders del neo-eneolític que vivien en cabanes, que eren constructors d'enterraments en fosa i cista, i dels quals portem nous coneixements publicats en un recent llibre sobre el "Canyamars prehistòric".

**L'EDIFICI PÚBLIC DE BURRIAC: HIPÒTESIS
SOBRE LA SEVA FUNCIONALITAT.**

L'EDIFICI PÚBLIC DE BURRIAC: HIPÒTESIS SOBRE LA SEVA FUNCIONALITAT¹.

CARME VILA I PEREZ

0. INTRODUCCIÓ

L'edifici públic de Burriac va ser documentat durant les campanyes arqueològiques dels anys 1969-1971, els resultats de les quals van ser publicats per J. Barberà i R. Pascual (BARBERÀ, PASCUAL 1979-80; BARBERÀ 1981). El darrer estudi centrat en aquesta peculiar estructura arquitectònica el va realitzar J. Barberà (BARBERÀ 1985), que paral·lelitzava l'edifici laietà amb el temple arcaic cretenc de Dreros².

L'objectiu d'aquest article és contextualitzar l'edifici per una banda, dins l'actual estat de la investigació de l'assentament de Burriac a nivell urbanístic i social, així com dins el context general de la Vall de Cabrera de Mar. Per una altra banda, es pretén analitzar aquesta estructura dins l'àmbit de les construccions de caràcter representatiu, i molt especialment religiós, plantejant una possible vessant cultural de l'edifici mitjançant l'aplicació d'una metodologia d'anàlisi adequada (VILA 1994).

1. DESCRIPCIÓ DE L'EDIFICI

L'aspecte més conegut fins ara de l'edifici públic de Burriac ha estat les seves característiques constructives, encara que únicament des d'un punt de vista exclusivament descriptiu, sense aprofundir en aspectes com el volum de materials constructius utilitzats, estudi de possibles sistemes de coberta, càlcul d'esforços etc...

Es tracta d'una estructura de planta rectangular orientada O-E, les mesures de la qual són 8'70m x 5m. Seguint l'eix central del recinte, s'aixequen dues columnes amb bases circulars de pedra de 35cms. de diàmetre, i la resta possiblement de fusta. Entre ambdues columnes, lleugerament desplaçada de l'eix de simetria, es situa una llar rectangular de 1'40m. x 1'60m. Una banqueteta de 10 cms. d'alçada, retallada en el sauló, ocupa tota la llargària del mur saguer de l'edifici. (Lám. 1a i 1b).

La cronologia que fins ara s'ha acceptat, sempre basant-se en el material ceràmic de la llar i del recinte, és de mitjans del s.IV - inicis del s.III a.C. Això permet emmarcar l'edifici dintre de les fases cronològiques C i D de l'*oppidum* de Burriac (BENITO, N.; BURJACHS, F.; DEFAUS, J.; ESPADALER, M.; MOLINA, M 1985).

¹ El present article resumeix part dels aspectes tractats sobre l'Edifici Públic de Burriac dins la meua Tesi de Llicenciatura: "El concepte "temple" dins el marc de la concepció religiosa ibèrica." realitzada sota la direcció del Dr. Francesc Gràcia i Alonso. Vull agrair la col·laboració del Sr. Carlos Gonzalo (Becari del Servei d'informàtica de la Universitat de Barcelona) en la realització dels gràfics d'aquest article.

² Agraeixo molt sincerament a J. Barberà la informació i les opinions aportades sobre l'edifici públic de Burriac, imprescindibles per a la realització del meu treball.

2. CONTEXT URBANÍSTIC DE L'ESTRUCTURA

La inexistència fins fa pocs anys d'un estudi arqueològic planificat i sistemàtic a Burriac, ha portat al desconeixement de generalitats tan importants com el plantejament urbanístic de l'assentament.

Per aquesta raó, resulta molt difícil poder determinar el paper que devia jugar l'edifici públic, com a estructura en si mateixa, dins el pla urbanístic del poblat. Segons els plànols publicats fins al moment, l'edifici devia assentar-se en la zona alta del poblat, adossat per l'est al que possiblement és el tram oriental de la muralla.

Un factor important a l'hora de plantejar la construcció de qualsevol estructura, i més una de possible caràcter representatiu com aquesta, són les hores d'insolació a les que estaria sotmesa. Aquest condicionant ha estat molt valorat per investigadors com Gullini (GULLINI 1978), concretament per als temples grecs de Sicília, tot relacionant les hores de millor il·luminació amb les de major activitat religiosa en el recinte.

En el cas de Burriac, les hores d'insolació, i per tant de millor il·luminació, donada la seva orientació a l'oest, serien a la tarda. D'aquesta manera, sigui el que

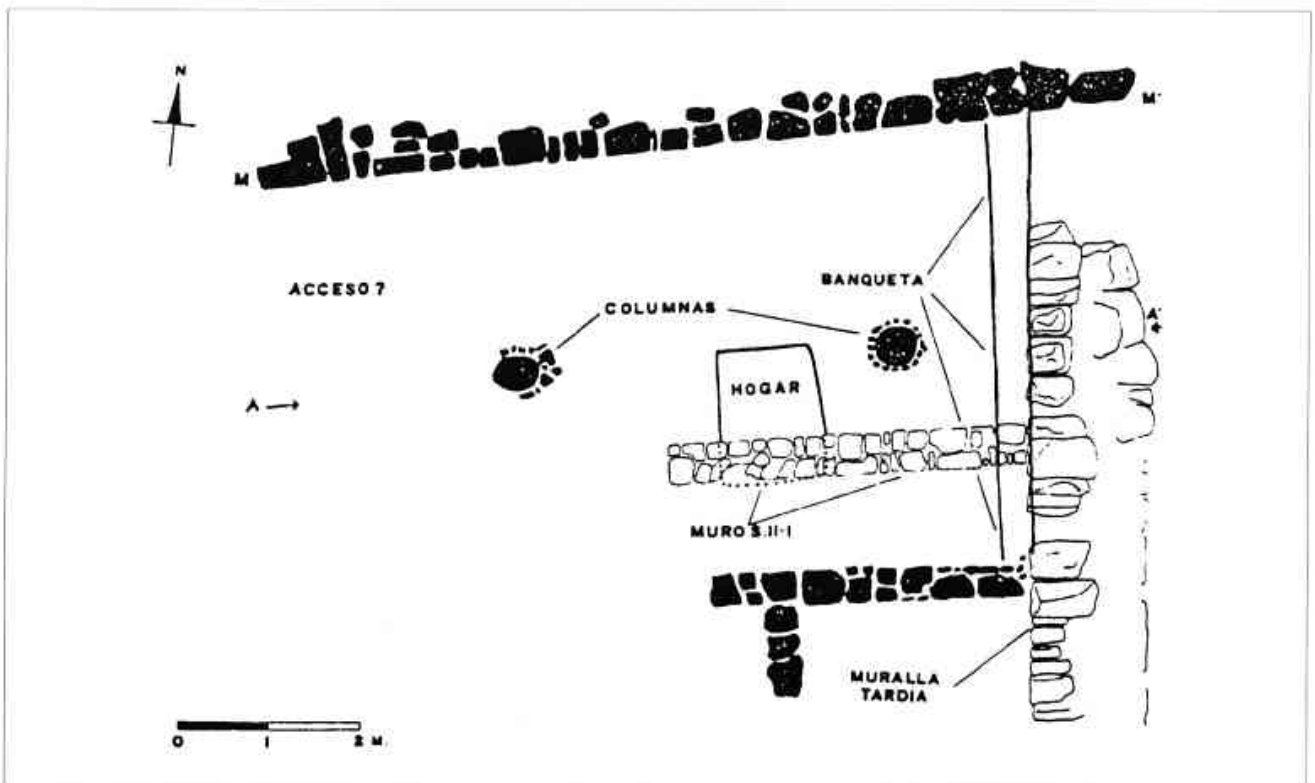
sigui el tipus d'activitat duta a terme en el seu interior, molt possiblement es devia realitzar durant aquest període de temps, preferentment si es tractés d'una reunió o assemblea. De totes maneres l'escassa il·luminació de l'interior de l'edifici dependria únicament de la que entrés per la porta i per una hipotètica sortida de fums de la llar central.

Els factors disponibles, segons l'estat actual de la investigació, en el moment de determinar el major o menor grau de representativitat que els constructors de l'edifici intentaren donar-li en el mateix moment de la seva ubicació dins del pla urbanístic de l'assentament són dos:

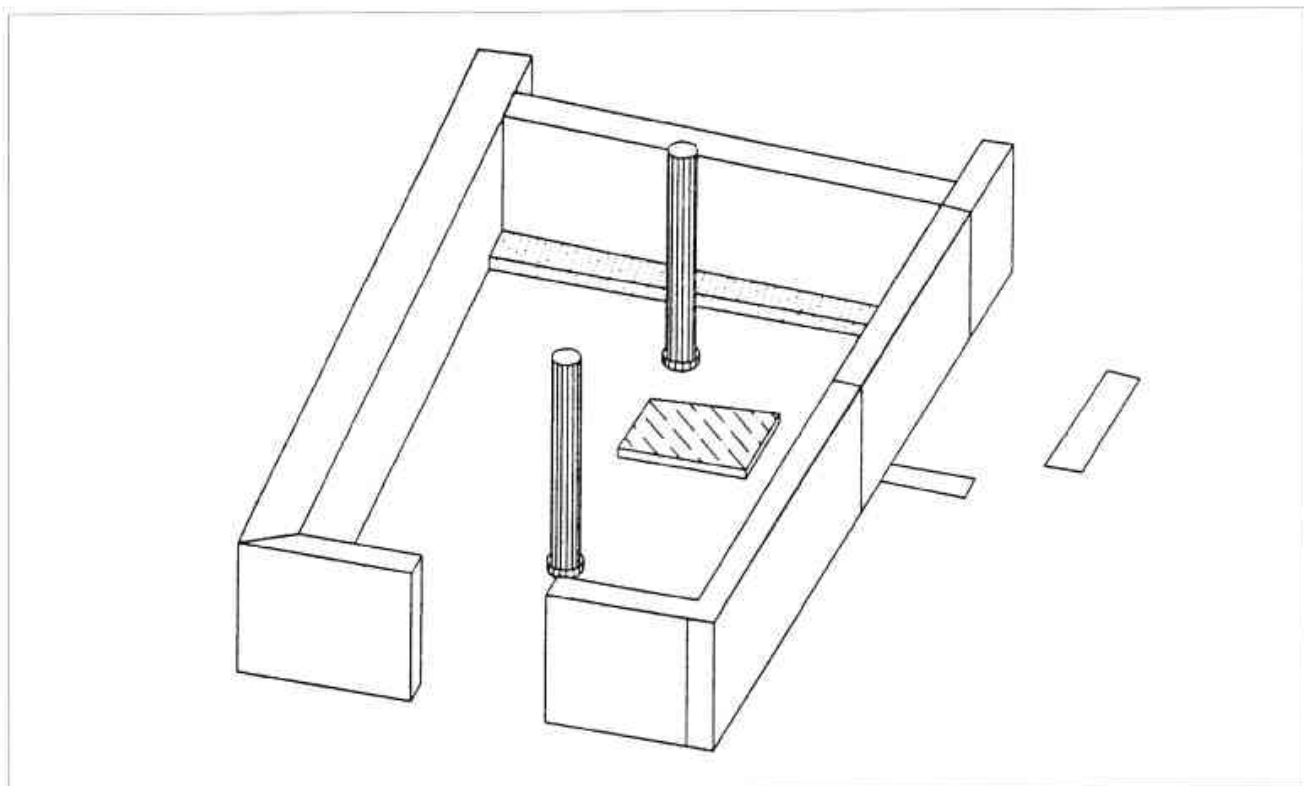
1. La seva orientació, i la comparació d'aquesta respecte a la de la resta d'estructures del poblat.

Com ja s'ha assenyalat anteriorment l'edifici devia aixecar-se sobre la zona alta del poblat, adossat a la muralla i amb la façana orientada cap a l'oest, és a dir, cap a la resta del poblat, cosa que li permetria per una banda dominar visualment tot l'assentament, i per una altra ser vist des de qualsevol punt d'aquest, inclosa la porta sud, principal accés a la ciutat.

Com a conseqüència del desconeixement urbanístic del poblat, es difícil constatar d'una forma clara les orientacions de les vivendes. Ribas i Lladó (RIBAS, LLADÓ 1977-78) varen excavar nou habitacions en el

Làm. 1a: Planta de l'Edifici Públic de Burriac (Barberà i Pascual, 1980)

Làm. 1b: Planimetria en 3D dels diferents elements de l'Edifici Públic.

sector central del poblat, que segons els autors estaven orientades cap al migdia. Si bé hem d'assenyalar que la cronologia d'aquestes cases és una mica més tardana que la del recinte, els seus investigadors creien que devien estar orientades en el mateix sentit que les vivendes de les fases constructives anteriors, ja que s'aprofiten els murs saguers. A més, cal pensar que la orientació cap al sud seria la més lògica per a unes estructures agrupades en barris i edificades sobre terrasses en la vessant de la muntanya, com succeeix en altres poblats com Sant Miquel de Lliria.

D'aquesta manera, la orientació de l'edifici públic de Burriac li atorga una clara representativitat diferenciant-lo de la resta d'estructures, donant-li un domini visual sobre l'assentament propi dels edificis d'aquest tipus.

2. Determinar si aquest edifici podria formar part d'un barri, o si es tractava d'una edificació aïllada, cosa que li atorgaria una major representativitat.

El sector circumdant a l'edifici no ha estat excavat, raó per la qual no comptem amb informació arqueològica. Es poden tenir en compte, però, altres elements:

Si es pren com a referència per una banda les especials mesures del recinte públic (8'70x5 m), que superen clarament les dels àmbits domèstics, i per una altra l'orientació de l'estructura E-O, es podria

considerar la hipòtesi que l'edifici públic de Burriac era una construcció aïllada. (Làm. 2)

L'orientació de l'edifici fa pràcticament impossible la construcció de tota una línia de cases adossades obertes cap a l'oest, seguint d'aquesta manera la mateixa direcció que la vessant de la muntanya, fet que sens dubte *a priori* dificultaria afermar les construccions en el terreny.

Cal plantejar doncs la possibilitat d'interpretar en base a aquests elements, davant la manca d'informació arqueològica, l'edifici de Burriac com una construcció aïllada amb domini visual sobre la resta del poblat, a la qual es va atorgar una especial representativitat no només des del punt de vista de les seves especials característiques arquitectòniques, sinó també des del punt de vista del seu paper dins el plantejament urbanístic de l'assentament.

Tot i així, només futures intervencions arqueològiques podran aclarir aspectes tan importants per a la interpretació de l'edifici com els tractats fins al moment i d'altres com la categoria de la via on embocava, la seva situació respecte d'altres construccions de caràcter comunitari, i l'establiment definitiu una exhaustiva comparació entre les característiques constructives de l'edifici públic i les de la resta d'estructures del poblat, tant les de caire domèstic com les comunitàries.

3. HIPÒTESIS SOBRE LA FUNCIONALITAT DE L'EDIFICI PÚBLIC DE BURRIAC

J. Barberà fou el primer d'assenyalar les coincidències a nivell d'elements arquitectònics i distribució interior de l'espai existents entre l'edifici de Burriac i els temples grecs del període arcaic, concretament el cretenc de Dreros (BARBERÀ 1985). D'aquesta manera, la construcció quedà emmarcada dins el plantejament arquitectònic generalitzat en els temples grecs més arcaics dels tipus del de Dreros, Prinias, Thermon o Vroulia.

La interpretació del recinte cretenc de Dreros com a temple va resultar evident gràcies, per una part, als materials documentats en el seu interior: representacions de divinitats, ex-vots i restes de sacrificis d'animals directament relacionables amb una activitat de caire ritual o cultural, i per una altra, a la presència d'un altar i una fossa de sacrificis entre altres elements (MARINATOS 1936).

Tot i així, la funcionalitat paral·lela d'aquest tipus d'edificis arcaics com a lloc de reunió de la comunitat al voltant del foc perpetu de la llar central (també present a Burriac) ha estat plantejada per F. Canciani (CANCIANI 1982; BARBERÀ 1985). L'investigador exposa com durant aquesta cronologia, en edificis com Prinias, Thermon o Dreros, encara no s'havia diferenciat d'una forma clara les funcions pròpies d'un temple de les d'un lloc de reunió per als notables de la ciutat. Aquest fet és interpretat per Canciani com a símptoma d'un fort arcaisme.

J. Barberà, conscient d'aquesta problemàtica, va decidir optar per l'ambigu terme de "edifici públic" tal i com ell mateix assenyala, si bé sembla que la seva interpretació del recinte s'apropa més a la d'un lloc de reunió (BARBERÀ 1985).

El principal objectiu d'aquest article, que es desenvoluparà a continuació, serà el plantejament i l'anàlisi de les dues hipòtesis interpretatives del recinte, primer com a temple, i després com a lloc de reunió, així com les conseqüències a nivell cultural i social que comportaria cada una d'elles.

3.1 FOU L'EDIFICI PÚBLIC DE BURRIAC UN TEMPLE?

L'únic argument a favor de la interpretació de l'edifici com a temple són els seus aparents paral·lismes formals amb els temples arcaics grecs respecte a la distribució de l'espai i als elements arquitectònics interiors.

Conseqüentment, només una comparació exhaustiva dels elements arquitectònics i tipus de cultura material de Dreros i Burriac podrà treure'ns del dubte. Com veurem d'ara en davant, cap dels elements interiors de Burriac -columnes, llar i banquetes- atorga per si mateix a l'edifici un caràcter clarament religiós, com succeeix en el cas cretenc.

En el moment de comparar la planta de l'edifici laietà amb la de Dreros, es planteja una diferència insalvable per donar-li un caràcter religiós: a Burriac no es va documentar altar, la presència del qual es imprescindible dins l'esquema dels temples arcaics, ja que no serà fins més endavant quan aquest element es situï fora del temple representant l'únic veritable lloc de culte (MAZARAKIS 1986). En efecte, l'activitat religiosa no es desenvolupa dins de l'edifici sinó al voltant de l'altar. El temple només representava la casa de la imatge de la divinitat. Així, els temples paral·lelitzables a l'edifici de Burriac estan dins la fase on el recinte és encara un lloc de culte pròpiament dit, amb un altar interior.

En el cas de Dreros es documenta a més, tant dins de l'altar com en un clot situat davant d'aquest, cendres i restes de sacrificis. A Burriac no s'ha trobat cap d'aquests elements. El lloc on es situa l'altar a Dreros, adossat a la paret saguera tocant la banqueta, a Burriac s'ha substituït mitjançant la prolongació de la banqueta, que ocupa tota la llargària del mur.

Respecte a la banquetes, element present en els dos edificis, l'únic aspecte que comparteixen es la seva ubicació: ambdues estan adossades a la paret del fons, però la seva morfologia és molt diferent. Mentre la banquetes cretenc té 90 cms d'alçada, la de Burriac només en té 10 cm. Aquesta diferència d'alçada comporta sens dubte diferents funcionalitats.

L'alçada de la banquetes de Dreros, i els seus 75 cm d'amplada, permeten que aquesta fos utilitzada com a posella per col·locar els nombrosos ex-vots documentats bé sobre ella, bé en els voltants. En canvi, una banquetes que només tingui 10 cm d'alçada no pot tenir la mateixa funcionalitat. En el cas de Burriac, on no s'han documentat ex-vots de cap tipus, les seves mides (10 cm d'alçada x 30 cm d'amplada) fan d'ella un element de seient o cossol ocupant tota la llargada de la paret saguera.

Dins les cases III i IV excavades per Ribas i Lladó (RIBAS, LLADÓ 1977-78), es van documentar dos tipus de banquetes: per una banda banquetes l'alçada de les quals oscil·lava entre els 0'45-0'50 cm, i per una altra bancs de 10-15 cm d'alçada, totes elles excavades en la roca mare com la de l'edifici públic, que pertanyeria al segon tipus.

Respecte a la llar, la de Dreros mostra clars indicis del seu caràcter ritual: a més d'aparèixer segellada per una placa de ferro perforada sobre la qual es van documentar cendres i restes d'ossos carbonitzats, la rebava d'aquesta estava formada per blocs de tovot perfectament escairats. La llar de l'edifici de Burriac no presenta diferències quant a tècniques constructives respecte a la resta de les documentades en el poblat, àdhuc es van documentar també en aquest cas dues petxines en el centre, costum associat a algun tipus de ritual generalitzat en les estructures domèstiques del poblat.

Fins al moment, hem pogut comprovar com els elements arquitectònics interiors de l'edifici de Burriac, si bé són similars als de Dreros quant a tipus, en el cas laietà manquen totalment de qualsevol característica funcional que els emmarqui dins del context d'una hipotètica activitat ritual.

Cal assenyalar, també, que els materials i tècniques constructives emprats per a la seva construcció no presenten cap diferència significativa respecte als emprats a les vivendes. Excepte les seves mesures, molt superiors a les de les cases d'aquesta àrea laietana (Llám.2), l'edifici no presenta cap tret arquitectònic que li atorgués una clara monumentalitat, com podrien ser, per exemple, carreus esculpits, si bé es cert que no es pot ignorar el mal estat de conservació de l'edifici en el moment de ser excavat. Si a tots aquests factors els afegim la inexistència d'un altar i un clot per a dipositar les restes dels sacrificis, la idea

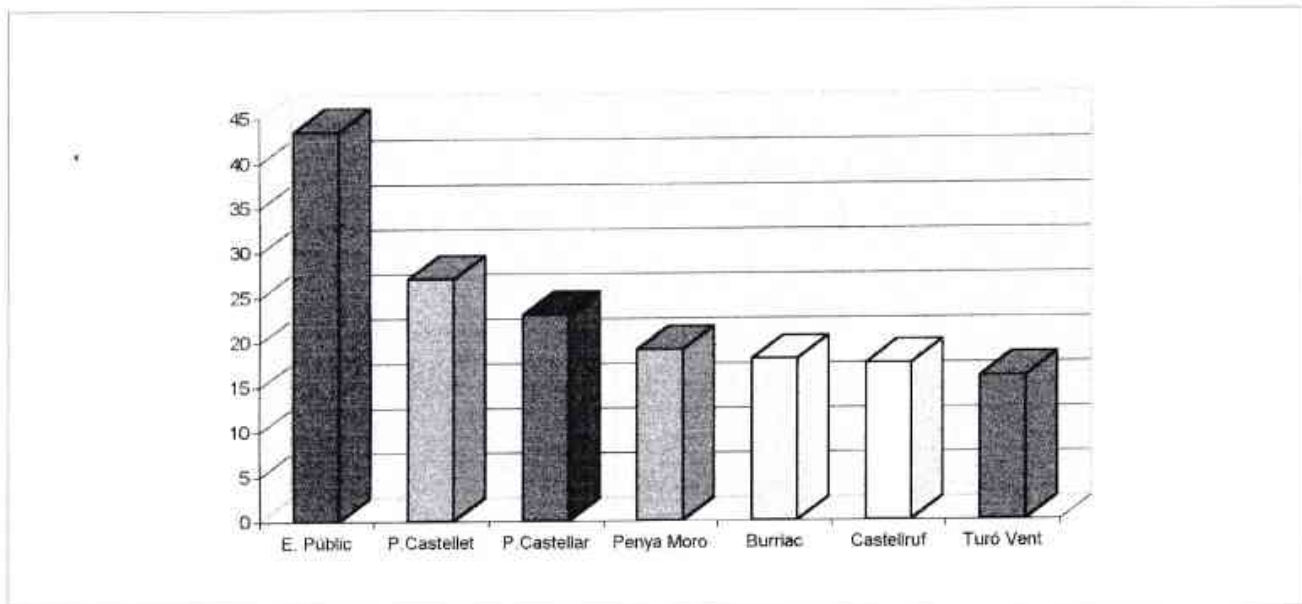
de paral·lelitzar el recinte amb l'esquema del temple primitiu grec, queda totalment exclosa des de un punt de vista exclusivament arquitectònic.

A més, en el cas que Burriac hauria necessitat una estructura religiosa d'origen grec. Per què adoptar-ne una de tan arcaica ("décalage" cronològic de 300 anys aprox.), quan durant aquesta mateixa cronologia a Ullastret ja tenim temples de pedra "in antis" perfectament definits?

Deixant de banda els elements arquitectònics i centrant-nos en la cultura material documentada en el seu interior, aquesta tampoc no mostra cap característica ritual clara. Determinar si els materials del recinte evidencien o no una activitat cultural és molt difícil si tenim en compte que "a priori" no sabem davant de quin tipus de ritual ens trobaríem.

El fet que a Burriac no s'hagi documentat ex-vots ni restes de sacrificis animals, símbols ambdues coses d'activitat cultural d'origen mediterrani, ens ajuda a descartar definitivament la possibilitat que aquest fos un edifici de caràcter "colonitzador" dins d'un context d'aculturació religiosa.

En el moment d'interpretar la manca de tot material relacionable amb una activitat religiosa en l'interior del recinte, J. Barberà comparà aquesta situació amb la documentada a Dreros (BARBERÀ 1985), ja que Marinatos afirma que es van documentar més ex-vots fora que dins del temple. Comparar ambdues situacions pot portar a l'equívoc, ja que en el cas de Burriac, no és que s'hagi documentat més

Llám. 2. Comparació de la superfície de l'Edifici Públic de Burriac amb les àrees de vivenda de la Laietania.

material fora que dins, sinó que, segons l'excavat i publicat fins ara, ni l'exterior ni l'interior de l'estructura han donat cap tipus de material clarament religiós, almenys d'influència mediterrània, tipus ex-vot o restes de sacrificis animals com en el temple cretenc. Aquest fet pot atribuir-se al mal estat de conservació de l'estructura en el moment de la seva excavació, si bé tot sembla indicar que aquest tipus de material no va existir.

No hem d'oblidar però, la presència d'un aplic ceràmic que J. Barberà paral·lelitzà amb els guarniments d'algunes de les terracuites púniques de la necròpolis eivissenca de Puig des Molins, més concretament els de la "Dama d'Eivissa", i que interpreta com a possible indicatiu que dins de l'edifici pogué existir una imatge de culte o ex-vot. Cal assenyalar que dins els contextos religiosos mediterranis, i més concretament el púnic com seria aquest cas, la presència d'una imatge de culte o element substitutori d'aquesta, com el monolític del temple de Sant Miquel de Lliria, va intrínsecament relacionada amb la presència d'altres elements com el pou de les ofrenes, també documentat en el recinte valencià, i inexistents en el cas laietà.

A més, l'existència d'una estàtua de culte a Burriac implicaria un grau d'aculturació mediterrània de l'assentament molt avançat i arrelat com per a donar-se una assimilació a nivell religiós (ALVAR 1991). Recordem que l'idea d'imatge de culte entra en directa contradicció amb el suposat caràcter numènic que els investigadors han donat fins ara a la religiositat ibèrica. (BLAZQUEZ 1983; RUANO 1981)

Si analitzem el context cultural dels assentaments ibèrics amb temple com per exemple Sant Miquel de Lliria, (BALLESTER 1934: 15-63, 1935-1939: 65-102; BONET 1992: 224-236), Elx (RAMOS 1985-87, 1987; GUSI, OLARIA 1974: 59; RAMOS, RAMOS 176, 1992) o Ullastret (OLIVA 1955: 403-407, 1969, 1970, MARTIN 1980, 1990), veurem que aquests presenten clars indicis d'un grau d'aculturació més avançat que no pas el de Burriac, afavorits per la presència directa i intensa de l'element colonitzador en aquestes àrees. En els casos levantins, la imatge de la deessa púnica Tanit, els seus símbols, i representacions d'actes rituals com les danses, apareixen de forma generalitzada a la cultura material ceràmica d'aquests assentaments.

En el cas d'Ullastret, la proximitat de la colònia grega d'Emporion porta, almenys als sectors de població que mitjançant el comerç estan en constant tracte amb l'element grec, a "assimilar" la idea del culte a Deméter, deessa protectora del seu principal medi de subsistència i riquesa: el cereal, tal i com mostren les terracuites documentades a l'interior del denominat "Temple A" (MIRÓ 1990).

A Burriac, els contactes comercials amb l'element mediterrani són evidents i tenen conseqüències a nivell social, cultural i fins i tot religiós, com evidencien els aixovars de la necròpolis de Dos Pins (GARCIA 1991, 1993), amb materials possiblement relacionats amb una simbologia religiosa, com pot ser el cas de les tasses amb úmbul, assimilables als vasos "ame-sophalos" (pàteres de Tivissa, per exemple), que segons J. Garcia estarien possiblement relacionats amb el culte a Apol·lo. Altres materials introdueixen personatges de la mitologia grega a la seva decoració.

El significat veritablement religiós dels materials d'importació de les necròpolis ibèriques és difícil de determinar, ja que aquests elements no deixen de ser autèntics objectes de prestigi, el significat religiós dels quals no sabem ara per ara fins a quin punt va ser assimilat per la societat indígena. Així doncs, aquests materials de presència molt puntual, no poden ser considerats com a clars indicis de l'assimilació religiosa necessària per a l'aparició d'un temple de tradició mediterrània a Burriac.

Seguint amb la cultura material del recinte, tampoc s'ha documentat en el seu interior cap dels elements típics de l'activitat cultural ibèrica durant els segles IV-III a.C (BLAZQUEZ 1962, 1983; LUCAS 1981), període durant el qual sembla que va funcionar l'edifici públic.

No obstant, aquests elements sí que s'han documentat en el que fins ara és l'únic centre religiós de la Vall de Cabrera de Mar: la Cova de Les Encantades de Montcabrer, que segons sembla va funcionar coetàniament a l'edifici (COLL, CAZORLA, BAYES 1993). El material de significació religiosa documentat en aquest recinte sí que és d'una clara representació de l'activitat religiosa generalitzada a la cultura ibèrica durant aquesta cronologia: 2 fragments de terracuites de Deméter en pasta ibèrica grisa, 2 banyes de toro en ceràmica ibèrica, i dues petites i tosques escultures fetes en granit del país, representant caps de toro.

Segons els excavadors de la cova, les ofrenes anaven dirigides a la Magna Mater o Tellus Mater amb tota probabilitat indígena que endavant s'assimilà amb Deméter, divinitat femenina de la fecunditat, molt relacionada amb el blat. L'important paper que el comerç del cereal tenia per a la subsistència de la Vall de Cabrera de Mar, afavorí l'assimilació de les idees religioses relacionades amb Deméter, com va succeir a la resta de l'àrea ibèrica influenciada per les colònies de Emporion i Rhode (BLAZQUEZ 1958, 1962), fet evidenciat per la presència més o menys generalitzada de pebeters i altres objectes relacionats amb la deessa, en assentaments, necròpolis i camps de sitges (BURCH, CARRASCAL, CASELLAS, MERINO, NAVARRO 1993).

Els investigadors plantegen la hipòtesi que aquesta cova fos el *Lunarium Promontorium* esmentat per Claudi Ptolomeu, a la seva Geografia (II 6, 1-73), i que situà entre *Baetulo* i *Iluro*.

Si es provés aquesta teoria, la cova de Montcabrer seria el veritable centre religiós de la Vall de Cabrera de Mar.

Dins l'última interpretació de la Vall durant el període ibèric (GARCIA, ZAMORA 1993) Burriac apareix no només com a nucli centralitzador econòmic i comercial de la Vall, sinó també com a centre de serveis i suposadament religiós. Cal assenyalar però, que dins l'àmbit de la religiositat ibèrica l'*oppidum* no centralitza l'activitat cultural del seu territori, ja que, de ser així, s'haurien documentat molts més edificis religiosos en contextos urbans on desenvolupar aquesta activitat. Al contrari, excepte en les escasses excepcions esmentades anteriorment, l'activitat cultural es desenvolupa bé a nivell domèstic (enterraments infantils, enterraments d'extremitats d'ovicaprins, petxines a la llar, pebeters,...), bé extramurs (santuaries, coves-santuaries, "*locra sacra libera*", necròpolis (LUCAS 1981) o els cultes astrolàtrics laietans a l'aire lliure durant els s.III-Ia.C. (LOPEZ, ALEMAO, JUAN 1990). Burriac, segons l'estat actual de la investigació, no seria una excepció.

Fins al moment, tots els arguments exposats semblen constatar que l'edifici públic de Burriac no reuneix les característiques funcionals d'una estructura templària, almenys aquelles que cal esperar d'un temple de tipus mediterrani, com semblava indicar el seu plantejament arquitectònic.

Però, podria tractar-se d'un temple arrelat a una religiositat de caràcter indígena, i no d'origen mediterrani? Com ja s'ha assenyalat anteriorment, la religiositat indígena cau en contradicció amb la idea de temple, ja que en un principi, aquesta no tindria imatges de les seves divinitats. Aquest fet no pot interpretar-se com un indicatiu de retard cultural respecte d'altres cultures mediterrànies. La imatge de la divinitat, del numen, no era necessària per al desenvolupament de la seva activitat cultural, el més important era la funció que aquest exercia (BLAZQUEZ 1983; OLMOS 1992). Conseqüentment, la construcció d'un temple pròpiament dit, casa de la imatge de la divinitat (COLDS-TREAM 1985), dins d'un context religiós exclusivament indígena, sense cap tipus d'influència, en principi mancaria de sentit. Les representacions de la divinitat apareixen en el seu inici com a conseqüència dels contactes amb l'element mediterrani, adoptant models iconogràfics orientals, com succeeix amb les Dames Ibèriques, encara que els ideals religiosos que es retia culte eren els mateixos (deessa mare, fertilitat,...) (KUKHAN 1984; ALMAGRO 1987; BLANCO 1987).

Amb tot, cal distingir entre la idea de temple pròpiament dit i la idea de recinte cultural, com a lloc on es desenvolupés algun tipus d'activitat ritual que no estigués directament relacionada amb la imatge de la divinitat (VILA 1994), com per exemple les primeres habitacions de funcionalitat ritual relacionada amb Deméter en assentaments de la Gal·lia Meridional (ARCELIN, DEDET, SCHWALLER 1992).

¿Cal considerar la possibilitat que l'edifici públic de Burriac fos un recinte cultural? Únicament comptem amb dos factors:

- Relatiu arcaisme de la cultural material del recinte, respecte als materials generalitzats durant la cronologia del s. IV-III a.C. A prop del basament de la columna oriental es van trobar una destal de pedra polimentada, i un fragment de sílex tallat. A més, es documentà el total predomini de la ceràmica a mà, de formes i decoracions arcaïtzants, sobre la fabricada a torn. Es registraren un total de 3.051 fragments en contrast amb els 19 localitzats en el següent nivell d'habitació del sector, datable a mitjans del s. II a.C.

- En un petit compartiment annex al mur sud de l'edifici, mai dins del recinte, es van documentar clots on s'havien dipositat ofrenes de menjar (BARBERÀ, PASCUAL 1979-80; BARBERÀ, DUPRE 1984). Posteriorment es van documentar clots amb la mateixa funció relacionats amb cases vulgars de cronologia més tardana, cosa que independitzaria totalment aquestes estructures del recinte. Per altra banda el mal estat de conservació d'aquesta part de l'edifici (el mur sud està totalment desaparegut) impedí constatar si aquesta compartimentació estava o no comunicada amb l'interior del recinte. A més, aquesta petita habitació es va deixar des de un principi fora dels talls estratigràfics, que ens haurien donat informació sobre la relació entre aquests clots i l'edifici, i la seva possible coetaneïtat.

Suposem el desenvolupament d'una activitat cultural indígena en l'edifici. Per què s'adopta un esquema arquitectònic que és en un principi d'origen mediterrani? En tal cas, no hi hauria per tant una assimilació a nivell espiritual, sinó únicament a nivell arquitectònic. S'adopta una estructura de tipus religiós, però buida de contingut. No obstant, no deixa de ser estrany que un ritual d'origen indígena suposadament arrelat, i sense tradició arquitectònica de cap tipus, volgués o pogués adaptar-se a una estructura completament desconeguda i aliena a la celebració de ritus. Cal esperar la possibilitat que futures investigacions sobre arquitectura ibèrica aclareixin si plantejaments arquitectònics com el de l'edifici de Burriac poden ser conseqüència de la pròpia evolució constructiva local, sense prendre com a referència models orientals, fet que ens obriria noves expectatives.

L'últim aspecte a considerar per a determinar la possible sacralitat de l'edifici, bé com a temple, bé com a recinte cultural, és l'anterior i posterior funcionalitat de l'espai on s'assenta l'estructura. Es tracta de determinar si a l'àrea ocupada per l'edifici públic se li pot aplicar el concepte d'àrea sacra, com a zona de l'assentament que per si mateixa té un caràcter religiós assumit per la comunitat i on segons la tradició es construïren els edificis religiosos (CERRILLO, ONGIL, SAUCEDA 1984).

En el moment que es va construir l'edifici, el terreny on aquest s'assentaria mancava totalment de tradició religiosa, ja que estava ocupat per una cabana halls-tàctica de la fase ocupacional anterior.

En el moment de la seva amortització, l'edifici no perdurà fins al final de la vida del poblat, ni fou destruït violentament, ni s'hi va superposar cap altre tipus d'estructura cultural. L'edifici simplement va ser abandonat molt abans de la romanització, cosa que fa que la seva amortització no pugui ser atribuïda al fet de l'arribada d'un altre grup poblacional. Senzillament, en un moment determinat la funcionalitat que aquest edifici exercia dins la vida de l'assentament va deixar d'ésser de l'interès de la comunitat. En el seu lloc, es va construir transcorregut un temps considerable des del seu abandonament, una casa de l'època de la romanització. Aquest tipus d'amortització no sembla ser propi d'un edifici religiós.

Si comparem aquesta situació amb la dels assentaments ibèrics que van tenir edificis religiosos, veurem com d'una o altra manera, l'idea d'àrea sacra perdura dins l'assentament: a Sant Miquel de Lliria, el temple perdura fins al final del poblat; a Ullastret, els edificis religiosos es concentren en un àrea molt determinada de l'acròpolis, amb possible superposició de temples. A Elx, sembla ser que sobre el primitiu recinte religiós ibèric es va construir la Basílica paleocristiana.

Si hem de treure una conclusió de tot l'exposat fins ara respecte a la possibilitat que l'edifici públic de Burriac fos un recinte religiós, és que ni els seus trets arquitectònics ni el tipus de cultura material documentada ni altres aspectes més generals com l'anàlisi del context cultural de l'edifici i del concepte d'àrea sacra, ens donen, segons l'estat actual de la investigació, cap indicatiu clar per a considerar seriosament aquesta hipòtesi.

3.2 INTERPRETACIÓ DE L'EDIFICI COM A LLOC DE REUNIÓ

L'altra hipòtesi interpretativa de l'edifici públic de Burriac és, com ja hem avançat amb anterioritat, la pròpia d'un prítaneu o edifici de reunió.

Si ens plantejem aquesta possibilitat, podríem interpretar la mancança tant d'un altar com de materials a priori relacionables amb una activitat cultural, com símptomes d'una evident dessacralització de l'edifici. Per altra banda, tant les característiques morfològiques de la banqueta (per seure) com la llar central donen suport a aquesta idea.

Però un edifici que acompleixi la funcionalitat d'un lloc de reunió no pot ser entès sense un context social complex, les necessitats del qual facin possible la seva existència. La qüestió és: ¿Va existir a la comunitat ibèrica de la Vall de Cabrera de Mar una jerarquització a nivell social i territorial prou desenvolupada per a donar sentit a l'existència d'un edifici d'aquest tipus a l'*oppidum* de Burriac?

Els treballs centrats en l'estudi del patró d'assentament de la Vall de Cabrera de Mar defensen una forta jerarquització a nivell territorial i social per a la zona.

Dins el primer model general de jerarquització per l'àrea de la Laietania Oriental (DUEÑAS, FREIXA, MORENO, PEDRO, RODRIGUEZ 1980), Burriac s'entén com a doble centre redistribuidor. Per una banda, rebria els elements d'importació d'una manera directa gràcies al contacte amb el món grec des del segle VI a.C., així com per influència de Rodhe i Emporion. Burriac redistribuiria aquestes mercaderies als poblats satèl·lits, de caràcter eminentment agrícola, i que dependrien d'ell.

Per tant, Burriac seria l'encarregat d'intercanviar els productes locals per objectes de prestigi (com la ceràmica grega), mantenint un contacte directe amb l'element mediterrani.

Dins d'aquesta dinàmica, l'existència d'un estimul exògen és fonamental per entendre el model de jerarquització existent, que segons Dueñas i els altres investigadors, seria el d'una autoritat central amb delegats en els assentaments satèl·lits encarregats del control del comerç i les seves vies.

J. Pujol, dins la seva interpretació de l'època ibèrica al Maresme (PUJOL 1991), argumenta que el control territorial de Burriac no es limitaria únicament als assentaments dispersos de la Vall de Cabrera de Mar, sinó que podria arribar fins al Corredor, si s'accepta la hipòtesi que el poblat del Turó del Vent estigués estretament relacionat amb Burriac.

Per altra banda, dins l'última interpretació general de la Vall de Cabrera de Mar a l'època ibèrica (GARCIA, ZAMORA 1993), l'*oppidum* de Burriac apareix com a centre estratègic, neuràlgic i organitzador de la Vall, un territori que aquest investigadors qualifiquen de primer ordre, basant-se en les seves especials parts integrants: una veritable ciutat, Burriac, població

dispersa de caràcter agrícola al voltant de l'*oppidum*, camps de sitges, necròpolis i una cova-santuari.

Segons J. Garcia i D. Zamora, la capacitat dels camps del sitges deuen sobrepassar de molt la producció cerealística de la vall, raó per la qual caldria buscar fora de la vall les grans extensions dedicades al conreu. Cal interpretar doncs els camps de sitges de la vall com a llocs de reserva situats en un centre neuràlgic de comerç, intercanvi i redistribució de productes.

Dins d'aquesta dinàmica, Burriac s'interpreta com a centre de serveis, econòmic i religiós. En aquest assentament viuria, entre altres col·lectius, una èlit que controlaria personalment les transaccions comercials, així com els interessos de la comunitat de la Vall, i que estaria directament exposada a les influències culturals mediterrànies.

Cal assenyalar, però, que l'estratificació social evidenciada en els aixovars de les necròpolis, no ha trobat fins al moment correspondència a nivell de tipus constructius de caràcter domèstic dins l'*oppidum*, on, segons l'àrea excavada fins ara, aquesta diferència és del tot inexistent.

Així doncs, segons els estudis realitzats fins al moment, es pot afirmar que a la Vall de Cabrera de Mar, més que a qualsevol altra zona de la Laietània, existí un context comercial, social i cultural suficientment complex com per a necessitar la construcció d'un edifici a Burriac, on els representants dels interessos dels diferents grups residents a la Vall o relacionats amb el comerç d'aquesta, es poguessin reunir per a realitzar les transaccions comercials, tant amb l'element mediterrani com amb altres grups poblacionals ibèrics.

4. CONCLUSIONS

La interpretació de l'edifici com a lloc de reunió fou plantejada per J. Barberà en el seu moment (BARBERÀ 1985), si bé cal dir que llavors la hipòtesi mancava de qualsevol base investigadora sobre la jerarquització territorial i social de la Vall de Cabrera de Mar. La interpretació de l'edifici públic de Burriac més com a lloc de reunió que com a temple es va fer per negoció, es a dir, perquè no hi havia constatacions arqueològiques que provessin la funcionalitat religiosa del recinte, no perquè es tingués cap argument sòlid a favor de la seva interpretació com a lloc de reunió.

A més, la investigació sobre la religiositat ibèrica i els tipus d'estructures arquitectòniques que l'albergaven en contextos urbans no estava prou desenvolupada

llavors per afirmar o negar que es tractés d'un temple, ja no només respecte al material arqueològic, sinó quant al context cultural, social i religiós adient.

En aquell moment J. Barberà va afirmar (BARBERÀ 1985 p.150): "Per ara, i gràcies a l'edifici públic de Burriac, podem pensar que en els poblats ibèrics de l'inici del Període Ibèric Ple -segles V i IV aC- hi podia haver una organització política que no se centrava en un cap individual, sinó en una assemblea que es reunia al voltant d'un fogar i possiblement sota la protecció d'unes divinitats. Sembla també possible que a aquestes divinitats se'ls sacrificava i oferia les primícies dels ramats, sobretot dels ovicaprins."

Les conseqüències de la construcció del recinte de Burriac a nivell polític no es poden ara per ara determinar, si bé cal aclarir que en el cas de plantejar-se una societat centrada en un cap individual i no en una assemblea, l'edifici no perdria en un principi el seu hipotètic significat com a lloc de reunió, ja que aquí no s'està parlant d'un recinte des d'on exercir el govern de la comunitat, sinó on es reuniria l'èlit comercial d'aquesta per a realitzar primordialment transaccions comercials, que eren la veritable base de la subsistència de la vall.

Pel que fa a les suposicions que J. Barberà fa sobre l'activitat ritual relacionada amb els sacrificis d'ovicaprins, tal com hem vist fins al moment i segons l'estat actual de la investigació, no tenen cap tipus de fonament. Si les transaccions comercials es feien o no sota la protecció espiritual d'alguna divinitat, però a la qual no es venerava materialment en el mateix recinte, l'arqueologia no pot donar-nos cap informació. Cal recordar que en el cas del temple fenici, on sí que es realitzaven tractes comercials sota la protecció divina, al contrari que en l'edifici de Burriac, les restes d'ex-vots o imatges de la divinitat i de sacrificis són generalitzats.

Sempre segons l'estat actual de la investigació, es pot afirmar, ara sí, tenint com a base estudis centrats a la Vall de Cabrera de Mar i en la societat ibèrica en general, que l'edifici públic de Burriac, dins del context social i cultural de la zona, devia tenir una funció d'edifici de reunió i no d'estructura religiosa pròpiament dita, és a dir, com a temple o recinte ritual.

BIBLIOGRAFIA

ALMAGRO, M. (1987): "Origen y significado de la escultura ibérica" AA.VV. Escultura ibérica. *Revista de Arqueología*, p. 48-67.

ALVAR, J. (1991): "La religión como índice de aculturización: El caso de Tartessos." *Atti dell II Congresso Internazionale di Studi Fenici e Punici*, Roma 1987. Consiglio Nazionale di Ricerche, vol I, p. 351-356.

- ARCELIN, P.; DEDET, B.; SCHWALLER, M. (1992): "Espaces publics, espaces religieux protohistoriques en Gaule méridionale." *Dossier des D.A.M.*, 15, p. 181-242.
- BALLESTER, I. (1934): "El cerro de Sant Miquel de Lliria". *Labor del SIP y su Museo de Prehistoria*, p. 15-63.
- BALLESTER, I. (1935-39): "El cerro de Sant Miquel de Lliria". *Labor del SIP y su Museo de Prehistoria*, p. 65-162.
- BARBERÀ, J.; PASCUAL, R. (1979-80): "Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana". *Ampurias*, 41-42, pág. 203-242.
- BARBERÀ, J. (1981): "El edificio público de Burriac". *C.N.A.* XII Jaén, p. 603-610.
- BARBERÀ, J.; DUPRÉ, X. (1984): "Els laietans, assaig de síntesi." *Fonaments*, 4, pág. 31-86.
- BARBERÀ, J. (1985): "Un paral·lel remot de l'edifici públic de Burriac." *Laietania*, 2-3, p. 146-151.
- BARBERÀ, J.; MOLIST, N. (1986): "El poblament ibèric de la Penya del Moro de Sant Just Desvern." *Tribuna d'Arqueologia* 1985-1986, p 7-15.
- BENITO, N.; BURJACHS, F.; DEFAUS, J.; ESPADALER, M^o.; MOLINA, M. (1985): "Les excavacions al poblament ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, el Maresme), durant la campanya de 1984." *Laietania*, 2-3, p. 42-45.
- BLANCO, A. (1987): "La escultura ibèrica. Una interpretació." AA.VV., *Escultura ibèrica. Revista de Arqueologia*, p. 32-48.
- BLAZQUEZ, J.M^o. (1958): "La religiosidad de los pueblos hispanos vista por los autores griegos y latinos" *Emerita*, XVI, p. 79-110.
- BLAZQUEZ, J.M^o. (1962): *Religiones primitivas de Hispania I. Fuentes literarias y epigráficas.* C.S.I.C, 286 pp.
- BLAZQUEZ, J.M^o. (1975): *Diccionario de las Religiones Prerromanas de Hispania.* Istmo, Colección Colegio Universitario, 6, Madrid, 173 pp.
- BLAZQUEZ, J.M^o. (1983): *Primitivas religiones ibéricas, t.II. Religiones prerromanas.* Ed. Cristiandad, Madrid. 536 pp.
- BONET, H. (1992): "La cerámica de Sant Miquel de Lliria: su contexto arqueológico". *La sociedad ibérica a través de la imagen.* Ed. Ministerio de Cultura, Madrid, p. 224-236.
- BOSCH, J.; ENRICH, R.; LLORENS, J.M^o.; MATARO, M.; PAMIES, A.; PARDO, J.; RUEDA, J.M.; SERRAT, I. (1985): "Resultats de les excavacions arqueològiques portades a terme al Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental)." *Tribuna d'Arqueologia* 1984-1985, pp. 121-132.
- BURCH, J.; CARRASCAL, C.; CASELLAS, LL.; MERINO, J.; NAVARRO, N. (1993): "Triptolemo. El culto a Deméter y los misterios eleusinos." *Revista de Arqueologia*, 144, p. 40-45.
- CANCIANI, F. (1982): "La crisis de la cultura geométrica." *Historia y Civilización de los griegos*, Vol.I, Barcelona.
- CERRILLO, E.; ONGIL, M^o.I.; SAUCEDA M^o.I. (1984): "Religión y espacio, aproximación a una arqueología de la religión." *Arqueología Espacial*, 1, p. 7-15.
- COLDSTREAM, J.N. (1985): "Greek temples: Why and where? EASTERLING and MUIR (Edd.): *Greek religion and society.* Cambridge.
- COLL, R.; CAZORLA, F.; BAYES, F. (1993): "Una cova-santuari ibèrica al Maresme: la cova de Les Encantades de Montcabrer (Cabrera de Mar). Consideracions preliminars." *IX Sessió d'Estudis Mataronins* (1992), p. 29-38.
- DUEÑAS, J.A.; FREIXA, A.; MORENO, V.; PEDRO, P.; RODRIGUEZ, P. (1980): "Estimulos endógenos y exógenos en el desarrollo de la jerarquización de la Laietania Oriental en época ibérica." *Primer Congreso Peninsular de Historia Antigua*, Vol II, (Santiago de Compostela), p. 39-56.
- GARCÍA, J. (1992): "La necrópolis ibérica del Turó dels Dos Pins. (Cabrera de Mar, Barcelona)." *Congreso de Arqueología Ibérica: Las Necrópolis (Madrid 1991)*, Serie Varia, 1, p. 109-144.
- GARCÍA, J. (1993): *Turó dels Dos Pins. Necrópolis ibèrica.* Ed. AUSA, Sabadell.
- GARCÍA, J.; ZAMORA, Z. (1993): "La Vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietania ibèrica." Actes del seminari: El poblament ibèric a Catalunya (Mataró, 1992) *Laietania*, 8, p. 147-179.
- GASSULL, P.; BLANCH, R.; GONZALEZ, A.; LORENCIO, C.; MAYORAL, F.; XANDRI, J.; ERRIKARTA, Y. (1985): "Resultat de les excavacions arqueològiques portades a terme a Castellruf (Martorelles, Vallès Oriental)." *Tribuna d'Arqueologia* 1984-85, pp. 53-62.
- GULLINI, G. (1978): "L'architettura templare greca in Sicilia dal primo arcaismo alla fine del V secolo." *Il Templo Greco in Siracusa: Architettura e Culto.* Scuola di Perfezionamento in Archeologia Classica dell'Università di Catania, Siracusa 1976. p. 21-43;
- GUSI, F.; OLARIA, C. (1984): *Arquitectura del mundo ibérico.* Ed. Colegio de Aparejadores de Castellón. Castellón de la Plana, 132 pp.
- KUKAHN, E. (1974): "Unas relaciones especiales entre el arte oriental griego y el Occidente." *Simposio de colonizaciones.* Barcelona. p. 109 i ss.
- LÓPEZ, A.; ALEMAO, C.; JORDI, J. (1990): "Astrolatría Lunisolar en el poblamiento ibérico de la Laietania." *Zephyrus*, XLIII, p. 287-289.
- LUCAS, M.R. (1981): "Santuarios y dioses en la baja época ibérica." *La baja época de la cultura ibérica.* Actas de la mesa redonda celebrada en conmemoración del X Aniversario de la Asociación Española de Amigos de la Arqueología, Madrid, p. 233-293.
- MARINATOS, S.P. (1936): "Le temple géométrique de Dreros." *B.C.H.*, XL-2, p. 214-256.
- MARTÍN, A. (1980): *Ullastret. Guia de las excavaciones y su museo.* Diputació Provincial de Girona. 58 pp.
- MARTÍN, A. (1990): *Empuries. Ullastret.* Diputació de Girona. 20pp.
- MAZARAKIS, A.J. (1986): "Early greek temples: Their Origin and Function". *Early Greek Cult Practice.* Proceedings of the 5th International Symposium at the Swedish Institut in Athens. Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen 4°, XXXVIII. p. 105-119;
- MIRÓ, M.T. (1990): "Les màscares del temple d'Ullastret." *Zephyrus*, XLIII, p. 305-309.
- OLIVA, M. (1955): "Actuaciones de la comisaria de excavaciones de Gerona". *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, X, p. 403-407.
- OLIVA, M. (1969): *Excavaciones en la ciudad ibérica de Ullastret.* Tesis Doctoral inédita. Universitat de Barcelona.
- OLIVA, M. (1970): *Ullastret. Guia de las excavaciones y su museo.* Diputación Provincial de Gerona.
- OLMOS, R. (1992): "Religiosidad e ideología ibérica en el marco del Mediterráneo. Notas preliminares sobre la antropomorfización de la imagen ibérica." VAQUERIZO GIL, D. (coord.): *Religiosidad y vida cotidiana en la España ibérica.* Seminarios FONS MELLARIA 1991, Córdoba, p. 11-46.

PONS, E.; LLORENS, J.M. (1991): "L'organització de l'espai domèstic a Puig Castellet. Lloret de Mar-La Selva." *Cypselia*, IX, pp. 95-110.

PUJOL, J. (1991): "Assaig d'interpretació de l'època ibèrica al Maresme." *Laietania*, 6, p. 19-33.

RAMOS, A.; RAMOS, R. (1976): "Excavaciones al este del parque infantil de tráfico de Elche". N.A.H, IV, 67 p.

RAMOS, R. (1987): "La escultura antropomorfa de Elche" AA.VV: Escultura ibèrica. *Revista de Arqueologia*. p. 94-106

RAMOS, R. (1985-87): "Demarcación ibérica en el Parque de Elche" *C.N.A*, XVIII, p. 681-699.

RAMOS, R. (1987): "Vestigios de un posible monumento ibérico en el Parque de Elche." *C.N.A*, XIX, pág. 507-515.

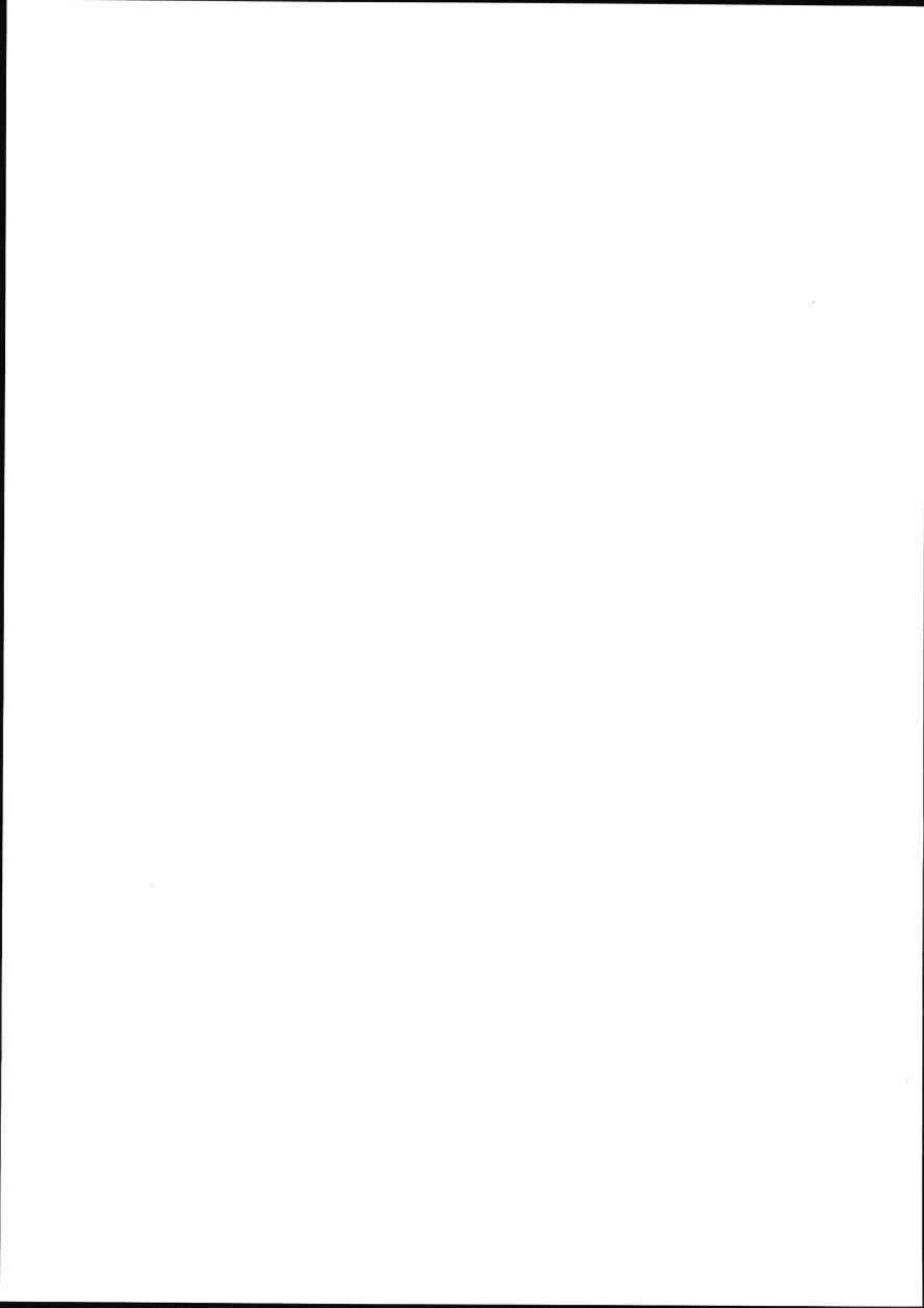
RAMOS, R.; RAMOS, A. (1992): *El monumento y el témenos ibéricos del parque de Elche*. Serie Gran, nº2, Elche. 118 pp.

RIBAS, M. (1964): "El poblado ibérico de Ilduro." *E.A.E*, 30, 30 págs.

RIBAS, M.; LLADO, J. (1977-1978): "Excavació d'unes habitacions prerromanes a Burriac". *Pyrenae*, 13-14, p. 153-180.

SANMARTÍ, J.; GILI, E.; RIGO, A.; DE LA PINTA, J.LI. (1992): *Els primers pobladors de Santa Coloma de Gramanet*. Col. Història de Santa Coloma de Gramanet, 1.

VILÀ, C. (1994): "Una propuesta metodológica para el estudio del concepto "templo" en el marco de la concepción religiosa ibérica." *Pyrenae*, 25 (En premsa).

**EL SANTUARI IBÈRIC DE LA COVA DE LES
ENCANTADES DEL MONTCABRER (CABRERA
DE MAR, EL MARESME). ESTUDI PRELIMINAR.**

A Marià Ribas i Bertran afectuosament.

"Tota la capacitat d'intuïció de l'home modern no és suficient per abarcar la riquesa de matisos i de correspondències que qualsevol realitat (és a dir, sacralitat) còsmica té per a la consciència de l'home arcaic".

Mircea Eliade

EL SANTUARI IBÈRIC DE LA COVA DE LES ENCANTADES DEL MONTCABRER (CABRERA DE MAR, EL MARESME). ESTUDI PRELIMINAR

RAMON COLL MONTEAGUDO
FERNANDO CAZORLA CARRERA
FERRAN BAYÉS COLOMER

(AECC-Secció d'Arqueologia. Premià de Dalt)*

1-INTRODUCCIÓ

La cova de les Encantades es troba situada a pocs metres del cim coronat per una gran creu de la muntanya del Montcabrer, que parteix els límits dels actuals municipis de Cabriels i Cabrera de Mar, a la comarca del Maresme. Està emplaçada en direcció Est des de la línia de terme imaginària que divideix la muntanya, per la qual cosa és dins del terme municipal de Cabrera de Mar. Les seves coordenades UTM són X: 448860-448900; Y: 4597200-4597260; Z: 243 m.

El Montcabrer té una alçada de 312 metres sobre el nivell del mar i ha estat definit geològicament com un *inselberg* o "mont-illa"; presenta sobre el mapa una forma irregular que es perllonga en direcció NNE-SSW, amb un diàmetre aproximat d'1,3 km. i una extensió d'1,5 km. Les fàcies granítiques que presenta són, segons P. Enrique Gisbert, autor que seguim en aquest apartat (ENRIQUE GISBERT 1978, pp. 55-56), fonamentalment tres, malgrat que la més abundant -i detectable en el jaciment- és una fàcies de leucogranit de gra de tamany mitjà, d'uns 3 mm. aproximadament, amb força laminetes de biotita i continguts de moscovita en petites quantitats. La seva

coloració en superfície és blanca, quelcom grogosa, tot i que a causa de la meteorització pot esdevenir coloracions pardes, vermelloses o ataronjades.

La seva flora dominant és la típica de la façana litoral, composta per pi pinyer (*Pinus pinea*), pi blanc (*Pinus halepensis*), cirerer d'arboç (*Arbutus unedo*) i altres classes de matoll (TORRES 1992).

La façana de marina, on està situada la cova, és molt abrupta. En ella resulta relativament freqüent trobar-nos amb "boles granítiques" i "torres rocalloses", formacions granítiques relativament abundants a la Serralada de Sant Mateu, de la qual forma part el Montcabrer. S'hi observa també un fenomen força excepcional en la comarca del Maresme: una cavitat granítica doble, comunicada, autèntica cova natural, que no és més que un gran "tafoni" de paret amb dues obertures o finestres que donen a l'exterior, de molt difícil accés, i a l'interior del qual són visibles una gran quantitat d'alvèols en el sostre i canals en el sòl, producte majoritàriament de l'erosió hídrica i de la meteorització (VILAPLANA 1987, p. 47; 109 i ss.). La seva profunditat màxima és de 6,80 metres (Fig. 1; Làm. 1)¹.

*Amb la col·laboració de: Irene Andreu Carranza, Sandra Bernat Rabassa, Olga Lluveras Serra i Rosa Ruiz Formento. (AECC-Secció d'Arqueologia. Premià de Dalt).

¹ Hem d'insistir en el fet que es tracta d'una veritable cova, ja que al Maresme popularment es coneixen també amb aquest nom les baumes o abrics, essent en aquest cas del tot necessari establir una diferenciació precisa.

Dita cova presenta diversos noms d'arrel popular que encara es conserven, i que d'alguna manera ja ens indiquen que hi ha una relació amb el món del sagrat: Cova o Cau "de l'Encantada" o "de les Encantades", Cova o Cau "de les Bruixes", Cova o Cau "de la Bona Dona" o "de les Bones Dones" i Cova o Cau "de la Mala Dona" o "de les Males Dones". Sobre aquests topònims haurem d'insistir més endavant quan analitzem les diverses llegendes que sobre ella han perviscut.

2-HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ

El coneixement del jaciment de la Cova de les Encantades, pel que fa al món de l'Arqueologia, data d'antic, doncs era tradició popular que la cova havia estat habitada en temps prehistòrics (TORRAS 1888, pp. 229-237; CARRERAS I CANDI 1893, p. 57; GOMIS 1980, p. 305), essent després altres autors els que en diversos treballs de síntesi ens expliquen *grosso modo* l'existència en aquest indret de materials d'arrel prehistòrica (ceràmiques, destrals de pedra), així com també terrisses ibèriques i hel·lenístiques, la majoria de vegades sense establir la funcionalitat d'aquest lloc arqueològic (SERRA RAFOLS 1928, p. 54; MARTIN 1928, p. 2; RIBAS 1931, p. 10; RIBAS 1934, pp. 15, 24-25, 38 i 41; SERRA RAFOLS 1936, p. 43; SERRA RAFOLS 1942, pp. 78 (nota 2), 84 i 93; ALMAGRO *et alii* 1945, p. 87; RIBAS 1952, pp. 19, 24 (nº 61), 30, 41, 43, 47 (nº 70) i 93 (nº 22); BALIL i RIPOLL 1952, p. 180; GUARDIOLA 1955, pp. 19 i 25; RIBAS i LLADÓ 1956, p. 98; MARTIN 1962, pp. 240-250; MARTIN 1963, p. 79; RIBAS 1988 -1ª edició 1964-, pp. 24, 100, 102 i 220; ESTRADA 1969, nº 74; ROCA *et alii* 1980, p. 15; PREVOSTI 1981a, pp. 204-205; M. 1983, p. 12; MALUQUER *et alii* 1986, p. 78; SANMARTI 1986, nº 54; OLESTI 1992, especialment vol. III, pp. 166-168). Només molt recentment han començat a publicar-se o es troben en curs d'edició treballs que estudien la veritable significació, com a santuari ibèric, del jaciment de la Cova de les Encantades (COLL, CAZORLA i BAYÉS 1993, pp. 29-38; GARCIA i ZAMORA 1993, especialment p. 153)

Val a dir, però, que en cap moment es dugué a terme ni en la cova ni en els seus voltants una excavació sistemàtica, sinó tan sols un recull superficial d'objectes arqueològics². Aquestes dades les

deven al Sr. Marià Ribas i Bertran, el qual ens informà que només es recolliren per part d'ell i d'alguns membres de la llavors Comissaria Local d'Excavacions Arqueològiques de Mataró -el grup que treballava la zona-, just al davant de la cova, diverses destrals de pedra, dues d'elles de mida petita -"d'ofrena" segons aquest autor- i ceràmica prehistòrica. Completaven el lot alguns fragments de vasos ibèrics i campanians. Respecte de la cova, Ribas ens explicà que quan ell la visità a finals dels anys vint no hi existia cap nivell de terres, sinó tan sols la roca mare com a sòl.

Recentment hem sabut pel Sr. Pau Ubach, antic membre de la Comissaria Local d'Excavacions Arqueològiques de Vilassar de Dalt, que la seva colla dugué a terme una petita prospecció en els terrenys que hi ha al davant de la cova cap als anys 50, on recuperaren materials molt similars als ja comentats, entre els quals destacava un ample fragment de fulla de ganivet, segurament de dors rebaixat, en sílex³.

De tot el conjunt arqueològic esmentat -tant pel que fa al recollit per Ribas i els seus col·laboradors com pel que fa a l'evidenciat pel grup de Vilassar de Dalt- no en sabem res hores d'ara. És possible que romangui en els museus de Mataró i Vilassar de Dalt respectivament, si és que no s'ha perdut després de tants anys.

3-ELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS CONEGUTS ABANS DE L'EXCAVACIÓ

Llevat d'aquestes notícies, abans de l'excavació d'urgència que duguérem a terme en aquest jaciment l'estiu de l'any 1993 (*veure infra*), ja teníem coneixement personal de l'existència d'un nombrós lot de material arqueològic provinent d'àrees molt properes a la cova, que en part ja havíem estudiat, i sobre el qual considerem necessari comentar-ne quelcom, car sense ell potser hauríem de prescindir d'algunes dades que considerem fonamentals.

El material que analitzarem tot seguit fou trobat aproximadament des de l'any 1981 justament al davant de l'esmentada cavitat, escampat en una àrea relativament reduïda, per un conegut furtiu de la comarca que àdhuc utilitzà el detector de metalls en les seves recerques. Com vam aconseguir d'estudiar dits materials arqueològics, la major part dels quals

² Que sapiguem, només s'excavaren alguns abrics propers a la cova, situats quelcom més amunt en direcció al cim del Montcabrer (RIBAS i LLADÓ 1956, p. 98), on s'videncià ceràmica de tipus prehistòric -potser de l'Edat del Bronze- encara que els resultats no han estat publicats mai.

³ Agraïm a l'amic Pau Ubach les informacions facilitades. Aquesta i altres excavacions són descrites en un treball de memòries que el mateix Pau té en curs de preparació i pròxima publicació.

avui es troben afortunadament dipositats en el Museu Municipal de Premià de Mar, és una història plena d'incidents -alguns ben desagradables- que no val la pena relatar aquí.

Com s'ha dit *supra*, el vessant de Llevant del Montcabrer és un lloc molt abrupte, de forta pendent, on la ceràmica llisca en direcció a la plana sobretot en èpoques d'aiguats, freqüents al Maresme en primavera i finals d'estiu-tardor. No és estrany, doncs, que diversos autors hagin afirmat que es troba terrissa escampada gairebé des del cim del Montcabrer fins a la plana (RIBAS 1952, p. 47, n° 70; PREVOSTI 1981a, p. 204), tal i com nosaltres mateixos poguérem comprovar durant els treballs d'excavació.

La terra és terriblement àcida, la qual cosa afecta la ceràmica, que es troba a voltes molt erosionada, essent de vegades molt difícil la seva classificació correcta, sobretot pel que fa a alguns fragments de vasos de vernís negre.

El conjunt arqueològic, que es troba actualment en un procés avançat d'estudi, podem dividir-lo en dos grups ben diferenciats:

1-Època prehistòrica: conté una petita mostra que pertany cronològicament a l'Edat del Bronze, de la qual destaquem les vores de grans vasos -*pithoi*- lleugarament exvasades, de superfícies llises o espatulades; fragments de tasses carenades amb la superfície polimentada i diversos fragments sense forma, també de superfícies polimentades i/o allisades, als quals cal afegir una segona mostra amb quelcom més de representació, que està formada per fragments ceràmics que presenten com a decoracions característiques cordons aplicats múltiples incisos i alguns pseudo-acanallats. Totes aquestes evidències es completen amb un fragment de ganivet en quars i diverses ascles, en quars i sílex. Tot plegat presenta algunes similituds culturals amb un jaciment també atribuït a l'Edat del Bronze que es localitza no gaire lluny del Montcabrer, concretament en la seva base: es tracta de l'establiment conegut com Can Bardina o Can Pinyar, igualment en el terme de Cabrera de Mar (COLL 1993, pp. 290-303). Sembla que també es conserva algun fragment que podria pertànyer a èpoques com ara el Neolític o el Bronze Final, encara que força dubtosos.

2-Època ibero-romana: aquest conjunt és el que bàsicament comentarem en aquest apartat del treball. Ens permet d'afirmar sense cap mena de dubte la sacralitat del lloc en època protohistòrica. S'ha de dir també que el seu contingut en qualitat i quantitat és força destacable, ja que podem parlar de l'existència de més de 30.000 fragments de vasos en total.

3.1-CERÀMIQUES DE VERNÍS NEGRE

Les mostres documentades de terrissa d'importació comencen amb la ceràmica àtica de figures roges tardanes, poc representatives numèricament, i les produccions àtiques de vernís negre. Concretament hem de parlar de formes com ara un fragment de tapadora de *lekanis* (probablement Morel 4713) o altres fragments de *kylikes*, *skyphoi*, una pàtera (Lamb. 22) i crateres (Fig. 7, n°s 1-3). El conjunt resulta cronològicament situable en la segona meitat del segle IV a.C., tot i que hi ha peces, com ara una paret de *kylix* de figures roges, que podríem datar en la primera meitat de dita centúria (així per exemple, CUADRADO 1968, pp. 149 i ss.; lám. 12).

Pel que fa a les produccions del taller romà de les Petites Estampilles, estudiat pel prof. J.-P. Morel (MOREL 1968, pp. 59-117; MOREL 1978, p. 156; MOREL 1980, pp. 91-93), destaquem la presència de fragments de bol pertanyents a la forma Lamboglia 27 a i 27 b, així com de 10 fragments sense forma adscribibles a aquest alfar, correntment documentat en la península ibèrica (SANMARTÍ 1973, pp. 135-173).

El taller de Rhode també es troba ben representat, amb formes com la Lamboglia 23, 24-25 b, 26, 43 i 42 o 43 (tres fragments de nansa), així com també mitjançant 7 fragments sense forma (SANMARTÍ 1978a, esp. vol. II, pp. 554-573 i 576-588; SANMARTÍ 1978b, pp. 21-36) (Fig. 7, n°s 4-6).

Les produccions del taller Nikia-lwn.c, estudiades per Y. Solier i altres autors (SOLIER 1969, pp. 29-48; SANMARTÍ 1978a, vol. II, pp. 573-576 especialment) estan testimoniades per un únic fragment de fons de pàtera atribuïble a la forma Lamboglia 26.

Hi ha, a més, un petit grup de ceràmiques que pertany possiblement a les produccions d'algun taller occidental actiu durant el segle III a.C., l'adscripció al qual no ens ha estat possible. Concretament ens referim a dos fragments de pàteres forma Lamboglia 26, un fragment de possible Lamboglia 28, dues nanses (de *kylix* o *skyphos*) i sis fragments sense forma.

Amb la campaniana A clàssica, definida per nombrosos estudis (v. gr., LAMBOGLIA 1950, pp. 140; 163-206; MOREL 1978, pp. 149-178, esp. pp. 156-162; MOREL 1980, pp. 85-122, esp. pp. 101-102; SANMARTÍ 1981, pp. 163-179, esp. pp. 170-173) assistim a un augment espectacular de les importacions d'aquest tipus de vaixel·la. Efectivament, hi ha un total de 205 fragments de vasos, 161 dels quals són sense forma i 44 poden atribuir-se a una categoria concreta. Les formes documentades han estat les Lamboglia 5, 6, 5/7 alta o gran 27 c, 27c, 28 c i 36, que cronològicament ens porten majoritàriament a la segona meitat del segle II a.C., tot i que alguns dels tipus

esmentats poden pertànyer sense massa problemes a la primera meitat de l'esmentada centúria.

Amb les produccions de la campaniana A tardana, les proporcions de materials baixen un xic -46 fragments amb forma i 92 informes, 24 dels quals pertanyen sense dubtes a pàteres planes-, però hem de tenir en compte que coetàniament hi ha uns altres tallers, els de la campaniana B i produccions afins, que es troben assentats amb força en els mercats de l'època. Les formes testimoniades de la campaniana A tardana són les Lamboglia 5, 6, 28 c i 36. Com veiem, el repertori també és un xic més reduït que en l'etapa anterior. Donat l'estat de fragmentació de tots els vasos, el criteri emprat per diferenciar aquesta producció de l'A clàssica ha estat el de l'anàlisi de les pastes, que en aquest cas són generalment toves, poroses i d'un color que tendeix cap al vermell agranat. Les seves parets són també més gruixudes habitualment en comparació amb el període clàssic del taller.

La campaniana B, molt més renovadora en certs aspectes que la seva homòloga del Golf de Nàpols, està documentada mitjançant 71 fragments amb forma i 181 informes, 48 dels quals semblen pertànyer a pàteres planes. Les formes identificades són les Lamboglia 1, 2, 3 i 5, aquesta darrera amb clar avantatge respecte de les altres, molt més minoritàries (Fig. 7, n°s. 7-10).

La campaniana B de pasta grisa, definida per Morel (MOREL 1965, p. 16), també ha estat trobada en el jaciment, amb un total de 19 fragments. 12 d'ells pertanyen a pàteres forma Lamboglia 5, mentre que la resta són informes.

El repertori de la campaniana B de pasta pesant, producció igualment definida per Morel (MOREL 1965, p. 16), és també minoritària respecte de les B clàssiques, amb un total de 8 fragments, 5 dels quals pertanyen a la forma Lamboglia 5, essent els 3 restants informes. Els gruixos de les parets, característica definidora del tipus, són notables, oscil·lant entre 1,3 i 1,7 cm. prop del peu anular.

Les produccions B-oides també han estat identificades en el jaciment. Ja hem esmentat més amunt que l'acidesa del terreny ha degradat molt certs tipus de ceràmiques, entre les quals cal considerar la de vernís negre i molt especialment les que podríem incloure en el món indefinit de les produccions B-oides. Així, no descartem que algun dels fragments atribuïts a aquest grup pugui àdhuc pertànyer a alguna de les diferents elaboracions emporitanes definides per E. Sanmartí (SANMARTÍ 1978a, vol. I, pp. 24-26 especialment).

D'altra banda, la possibilitat que alguna de les peces aquí classificades pugui ésser, senzillament, una campaniana B típica degradada per l'acidesa del terreny -observable fins i tot en tall recent- és remota però no impossible. De qualsevol manera això no afectarà greument les conclusions d'aquest estudi, ja que en total s'han recollit 23 fragments, cinc d'ells sense forma. Pel que fa als 18 fragments adscribibles, tots pertanyen al tipus Lamboglia 5 llevat d'un, de la forma Lamboglia 1.

De la producció de la campaniana C, sempre minoritària en els nostres jaciments, ha estat identificat un fragment de fons, potser de pàtera plana.

Del taller de Calès ha estat documentat un fragment de fons de bol, forma Lamboglia 8, que presenta en el fons intern estampat el clàssic emblema losàngic voltat de dos cercles concèntrics⁴.

Els dos darrers conjunts de ceràmiques de vernís negre estudiats pertanyen a produccions clarament d'imitació dels tallers clàssics. El primer d'ells està format per un total de 14 fragments de pàtera, majoritàriament identificables amb la forma Lamboglia 5. En alguns d'aquests fragments, donat que es tracta de productes que copien a voltes no massa fidelment uns models standard, hi ha certament problemes de morfologia a l'hora de la seva atribució correcta. Completen el lot 10 fragments sense forma. Les seves característiques tècniques són: pasta grisa, a voltes molt porosa, depurada generalment; vernís gris, molt fi i mal conservat fins al punt que és inexistent en la majoria de peces, llevat de minúscules taques. Dit tipus ja ha estat identificat en jaciments propers, com ara la Baetulo romana (GUITART 1976, pp. 185-186, 197-199, 228 i ss.), el petit establiment ibèric de Can Jaumar o Poblat a 200 metres del cementiri (RIBAS i COLL, en premsa) o el poblat ibèric de Burriac (MIRO *et alii* 1988, pp. 28, 36 -n°s. 59 a 67-, 104 i 112). Per als excavadors de Burriac ha de ser considerat de producció local. Nosaltres, encara que no és aquest el lloc adient per a discutir-ho, pensem que les produccions indígenes presenten unes característiques de pasta notablement diferents. En el cas que dit tipus de vas s'hagi produït en algun lloc de la Laietània (possibilitat que no pot ésser descartada de pla), és evident que ni per les formes ni pels seus tipus de pasta pertanyen a una tradició indígena. Sí que hem documentat, en canvi, imitacions de formes campanianes en ceràmica ibèrica comuna, oxidant o grisa, que veurem més endavant, que sí que presenten unes tipologies de pastes netament locals.

⁴ El mateix Prof. Morel ha tingut l'amabilitat de ratificar la nostra classificació, cosa que li volem agrair des d'aquestes línies.

El segon conjunt de ceràmiques de vernís negre d'imitació només ha proporcionat un fons molt fragmentat del que sembla un *skyphos* (?) forma Lamboglia 43 i 7 fragments informes. Les pastes són toves, amb visible desgredant de quarç i mica, de colors taronges o formant el conegut *sandwich*. El "vernís" no és més que una capa d'engalba negra posteriorment polimentada, la qual cosa li dona a primera vista una aparença de veritable vernís⁵.

3.2-TERRA SIGIL.LATA ITÀLICA

Està representada per 17 fragments adscribibles majoritàriament a les formes Goudineau 13, 13/18, 18 i 27. Hem de fer notar el seu mal estat de conservació i la seva fragmentació, la qual cosa fa que no sempre sigui senzill poder arribar a determinar amb exactitud la forma a què pertany cada vas. Així, la forma "13/18" vol dir, en la majoria de casos, que els vasos d'aquesta manera especificats poden correspondre a un o altre tipus de la classificació de Goudineau.

Entre el grup de terra sigil.lata itàlica destaca un fragment de fons de forma indeterminable que presenta en cartel.la rectangular la marca A TITI<VS FIG>, documentada en diversos indrets de la Península Ibèrica (BELTRAN 1978, p. 81).

Atenent-nos a les formes documentades amb seguretat, la cronologia proposada per a aquest lot és la dels dos darrers decennis del segle I a.C. (GOUDINEAU 1968, pp. 289, 292 i 395).

Necessàriament hem de fer esment d'un petit conjunt de 4 fragments de forma indeterminable que pertany a la categoria de la terra sigil.lata itàlica d'imitació, que acostuma a presentar unes pastes fines, molt friables i de tonalitats rosades o beiges, a voltes fins i tot agrisades. Els vernissos, molt perduts quasi sempre, són de tonalitat vermella, poc adhérents i espessos. Aquest tipus d'imitacions, malgrat que ben segur no tenen un únic lloc d'elaboració, han estat constatades a Empúries (SANMARTÍ 1974-1975, pp. 251-261). En el Maresme també han estat identificades en diversos jaciments, com ara Can Xammar,

a Mataró (CLARIANA 1990, p. 57; CLARIANA 1992, p. 50), el Palmar Hotel de Premià de Mar (COLL i CAZORLA 1987, pp. 7-9; ARXÉ *et alii* 1993, p. 164) o el Vapor Vell, també a Premià (COLL i MONTLLÓ, en premsa).

3.3-TERRA SIGIL.LATA AFRICANA D

Fou recollit un únic fragment de fons de plat, forma Hayes 103/104. Cronològicament s'ha de considerar residual, ja que ens portaria cap a la segona meitat del segle V d.C. (TORTORELLA 1987, pp. 287 i 306, fig. 17 n° 12; JARREGA 1991, pp. 46 i ss.), no existint cap altre testimoni material segur d'aquesta època que permeti ni tan sols la possibilitat d'afirmar amb un mínim de credibilitat la perduració del jaciment en dates tan tardanes.

3.4-ÀMFORA D'IMPORTACIÓ

Incloem amb aquesta denominació l'àmfora púnica (nordafricana i eivissenca), la romana procedent d'Itàlia i un petit grup difícil d'identificar donades les seves característiques tècniques, que de cap manera podem considerar laietanes.

L'àmfora púnica que arriba del Nord d'Àfrica està documentada mercès a un fragment de vora, paret i espatlla del tipus Mañà D 1-a o "d'obús" (Fig. 10, n° 35), així com per dos fragments sense forma que presenten unes característiques tècniques molt similars a les de l'anterior, això és, pastes de colors vermellosos, de full, amb nombrosos desgredant so-renc i amb engalba en la paret externa.

Les àmfors de procedència eivissenca es testimonien a partir de 27 fragments: dues vores del tipus PE-13 o PE-14 -la seva fragmentació no permet majors precisions-, una vora del tipus PE-18 (Fig. 10, n° 36) i una vora del tipus PE-25. Altres materials de la mateixa procedència són dues nanses amb paret, de les quals una presenta un segell en positiu estampillat abans de la cuita. Consisteix en un motiu en aspa

⁵ Aquest tipus ceràmic ha estat localitzat per nosaltres en diversos llocs del Maresme. Concretament n'hi ha evidències al jaciment de Can Bartomeu o Can Llinàs (Alella), Can Vilà (Premià de Dalt), Jardí Park (Premià de Dalt) i Sot del Pi (Premià de Dalt). Excepte els de Can Bartomeu-Can Llinàs tots han aparegut en la realització d'excavacions d'urgència.

S'ha de dir, amb tot, que hi ha peces que presenten unes característiques tècniques diferents de la dels fragments constatats a Montcabrer, alguns d'ells d'una qualitat excel.lent. No són pròpiament ceràmiques grises, sino imitacions presumiblement tardanes de les terrisses de vernís negre, cosa que hom sap acostuma a succeir aproximadament en els primers decennis de la segona meitat del segle I a.C. De tota manera seria molt convenient un estudi acurat sobre aquests tipus de produccions, ben peculiars, a la comarca abans d'extreure unes conclusions que no voldriem precipitades. Hem de tenir en compte, a més, que s'han detectat produccions similars en altres llocs de Catalunya (v. gr., PEREZ *et alii* 1988, pp. 135 i ss).

acompanyat per una sèrie de línies transversals. Completen aquest lot 21 fragments sense forma, amb els típics acanalats i les pastes majoritàriament amb desgredant de mica platejada, entre altres elements poc visibles. Bàsicament es tracta d'un lot essencialment tardà, encara que amb evidències de major antigor (RAMON 1981; RAMON 1983, pp. 509-510, fig. 1, IV; RAMON 1991, sobretot pp. 147 i ss.).

Pel que fa a l'àmfora romana itàlica, les formes identificades pertanyen al tipus Dressel 1, amb les seves variants A, B i C. En total n'hi ha 31 fragments amb forma, als quals se n'han d'afegir 472 d'informes. Molts pertanyen a la producció definida amb el nom de "DB" (NOLLA 1978, pp. 201-230).

Cronològicament, la darrera producció d'àmfora romana d'importació la constitueixen una seixantena de fragments sense forma atribuïbles, encara que amb força dubtes, a tallers bètics, així com també a alguns africans.

3.5-ÀMFORA DE PRODUCCIÓ LOCAL

Entenem per produccions locals les àmfores ibèriques i els tipus romans dits "laietans", això és, la Laietana o Tarraconense 1, la Pascual 1 i la Dressel 2-4, així com també imitacions locals del tipus Dressel 1, tots ells representats en el jaciment, com veurem.

D'àmfora ibèrica (MIRÓ 1983-84, sobretot pp. 172 i ss.) n'hi ha un total de 39 fragments amb forma i 67 d'informes atribuïbles amb una certa seguretat a aquest tipus d'envàs. Un d'ells presenta una marca feta abans de cocció, consistent en un cercle gairebé travessat per una línia transversal diametralment.

Pel que fa a les àmfores de tipus pròpiament romà, comptem amb 4 fragments de la forma Dressel 1, peces força interessants per tractar-se d'una imitació local primerenca ⁶.

De la forma recentment definida com Laietana 1 o Tarraconesa 1 (COMAS 1983, pp. 23-26; COMAS 1985 *passim*; NOLLA 1987, pp. 217-223; NOLLA i SOLIAS 1988, pp. 107-144, entre d'altres) hi ha un

total de 5 fragments de llavi, essent d'atribució problemàtica altres parts que hi poden pertànyer.

Amb el tipus Pascual 1 les proporcions augmenten, ja que n'han estat identificats 143 fragments amb forma entre llavis, colls, nanses, espalles i pivots.

De la forma Dressel 2-4 local, un xic més tardana que la precedent, només s'han evidenciat dos fragments de llavi i coll, i potser un pivot.

A tot aquest lot cal afegir-hi gairebé 3.500 fragments sense forma que presenten unes pastes locals evidents, essent molt difícil de dir a quin tipus determinat pertanyen, com fàcilment es pot comprendre⁷.

3.6-CERÀMICA COMUNA

Dins d'aquest ampli ventall entenem tot un seguit de produccions, tant locals com d'importació, que són bàsicament la ceràmica de parets fines; la ceràmica itàlica; la terrissa africana dita de "voves fumades"; la ceràmica grisa de tipus emporità; les ceràmiques ibèriques oxidada, grisa i pintada; les probables produccions púniques d'Eivissa; la terrissa que podríem dir-ne tardo-ibèrica de cuina -d'elaboració més descuidada- oxidada i grisa; la terrissa ibèrica feta a mà i, encara que la subdivisió pugui semblar arbitrària, la terrissa ibèrica comuna feta a torn d'ús votiu, de mida molt reduïda com es veurà. S'ha de tenir en compte que tot aquest material es troba, en el moment de redactar aquestes línies, en procés d'estudi, per la qual cosa no són impensables alguns canvis, ja que fins avui només s'ha fet una classificació preliminar de tot el conjunt.

3.6.1-Ceràmica de parets fines de producció itàlica

Comptem amb aproximadament 30 fragments amb forma i prop de 60 sense forma, que pertanyen majoritàriament als tipus I, II, III i V de Mayet, la qual cosa les situa cronològicament dins del segle I a.C., no essent improbable però una ampliació del marc cronològic a partir d'una classificació més completa.

⁶ Aquest tipus d'imitació ja fa temps que es veu constatant a la comarca, havent-se publicat diversos treballs que hi fan referència. Així, s'ha documentat en el litoral marí de Vilassar de Mar (COLL i JARREGA 1986, p. 15, fig. 2); en el veí poblat ibèric de Burriac (MIRÓ *et alii* 1988, sobretot pp. 32-33 i 69), així com en altres indrets del Maresme (COMAS *et alii* 1987, pp. 372-378).

⁷ La bibliografia existent sobre les produccions locals és, a més de l'esmentada en les notes anteriors, sortosament abundant pel que fa als tipus Pascual 1 i Dressel 2-4, per la qual cosa ens abstenem de fer un llistat ja prou conegut dels estudiosos. Un bon estat de la qüestió el trobem a J. Miró (MIRÓ 1982-83, pp. 228-244, amb nombrosa bibliografia) i en alguns recents treballs de R. Pascual (PASCUAL 1991).

3.6.2-Ceràmica de parets fines de producció local

Com és el cas dels excavadors del dipòsit occidental del poblament ibèric de Burriac, ens trobem amb dos tipus de producció ben diferenciats: una primera més acurada, de pastes fines amb desgreixant poc o gens visible a ull nu, i una segona molt més descuidada, amb desgreixant visible (MIRO *et alii* 1988, pp. 22, 28-29, 60 i 64; BANÚS 1991, pp. 59 i 63). No ens ha d'estranyar aquesta similitud, ja que Burriac és ben a prop del Montcabrer i versemblantment hi devia haver una relació. El nombre de fragments evidenciats és molt superior al de les parets fines importades, havent-se'n pogut comptabilitzar uns 900 amb forma i poc més de 800 informes. Com en el cas anterior, corresponen majoritàriament a les formes Mayet I, II, III i V.

3.6.3-Ceràmica comuna romana itàlica

Es tracta, en les peces en què hom ha pogut besllumar la forma, de pàteres del tipus Vegas 15, que s'acostumen a anomenar en la bibliografia arqueològica "de vernís vermell pompeïà". Dit vernís, donada l'acidesa del terreny on foren dipositades les peces, ha desaparegut en alguns casos totalment, encara que també hi ha peces que no en dugueren. La pasta presenta les clàssiques textures de full amb nombrós desgreixant d'olivina volcànica (GOUDINEAU 1970, pp. 159-186; VEGAS 1973, pp. 47 i ss., fig. 16). En total n'han estat evidenciats 6 fragments amb forma i 16 d'informes.

3.6.4-Ceràmica comuna romana africana

Dita també "de vores fumades", és freqüent datar-la a partir de finals del segle I d.C., cosa que d'alguna manera les col·loca com a residuals si ens atenem a les cronologies republicanes que aporten la majoria de materials referenciats. De tota manera, el lot estudiat no és gaire significatiu: un fragment de carena i un fragment de plat-tapadora pertanyents a les formes Ostia I i III, així com 25 fragments sense forma, tot en un estat de rodament evident.

3.6.5-Ceràmica grisa de tipus emporità

Fonamentalment es tracta del clàssic bicònic, prou conegut, que posseeix una llarga tradició en els poblaments ibèrics de la costa catalana (BARBERA *et alii* 1993). En el nostre cas, però, s'han de destacar dues característiques que fins a cert punt individualitzen les

troballes del Montcabrer: per una banda una elaboració que podríem qualificar de descuidada, que fa que les peces estudiades, encara que presentin unes pastes depurades, hagin estat en gran nombre cuites deficientment i posseeixin per aquesta causa unes factures trencadisses, fàcilment ratllables amb l'ungla, i a voltes una coloració marronosa en el centre del tall. Aquesta característica és atribuïda a les produccions tardanes en la comarca (MIRÓ i PUJOL 1982-83, p. 40; MIRÓ *et alii* 1988, pp. 31-32 i 67-69).

Per una altra banda cal remarcar les petites dimensions que presenten la majoria d'exemplars estudiats, fet aquest sobre el qual tornarem a insistir en les conclusions (Fig. 10, n°s. 37-40, esp. n° 39).

Naturalment hi ha altres atuells documentats dins d'aquesta producció, com ara els bols que semblen voler imitar les formes Lamboglia 25 i 27 a de vernís negre, molt típics en els poblaments laietans, a voltes amb pastes i coccions de bona qualitat.

En total han estat estudiats poc més de 800 fragments amb forma i una quantitat similar d'informes.

Un segon lot igualment adscriuible a aquesta producció l'hem volgut diferenciar del precedent basant-nos en una anàlisi visual de les pastes. Malgrat que presenten unes característiques morfològiques semblants -només caldria afegir algunes imitacions de tipus campanians, com ara les formes Lamboglia 1 i Lamboglia 5-, s'observa en tall recent una major abundància de desgreixant, a voltes molt visible, que fa que aquests exemplars puguin ésser considerats bé una imitació, bé el producte d'una disminució evident de la seva qualitat en èpoques més tardanes. Preferim, de moment, no inclinar-nos per cap d'aquestes dues hipòtesis a l'espera que noves troballes puguin aclarir un xic la qüestió. D'altra banda, una imitació de caràcter local tampoc no seria quelcom impensable.

En total han estat testimoniats prop de 1.300 fragments informes i al voltant de 1.200 amb forma. Com en el grup anterior, la majoria de les peces estudiades presenten unes dimensions reduïdes.

3.6.6-Ceràmica ibèrica comuna a torn oxidada

És la característica dels poblaments ibèrics laietans que perviuen durant els segles II-I a.C., que presenten formes com el *kalathos*, les olles de doble vora, les ampolles, les gerres amb graó per a la tapadora, les olles de coll escanyat, etc., amb unes qualitats de pasta que varien entre la factura neta i les que comencen a evidenciar ja d'una manera evident una gran quantitat de desgreixant, cosa que les faria teòrica-

ment més tardanes (GARCIA 1992a, pp. 21-31). De tota manera hem de considerar també la presència de formes i textures que podem admetre per a l'època ibèrica plena, com ara els vasos anomenats de "coll de cigne" o els bols amb *umbus* central⁶.

D'aquest tipus de ceràmica se n'han evidenciat en total poc més de 800 fragments amb forma i prop dels 10.000 fragments informes, cosa que fa que sigui aquest el lot més nombrós amb avantatge de tots els que presentem aquí.

3.6.7-Ceràmica ibèrica comuna a torn grisa

Bàsicament presenta les mateixes característiques tècniques i morfològiques que la producció que acabem d'examinar, exceptuant naturalment que fou cuita a foc reductor. Els seus colors oscil·len entre el gris plom i el gris amarronat. El nombre d'exemplars estudiats és molt menor que el del conjunt anterior, essent de poc més d'un centenar de fragments amb forma i uns 400 d'informes. S'ha de destacar que un d'aquests darrers presenta un pentinat múltiple en la paret externa, decoració característica de la ceràmica ibèrica feta a mà.

3.6.8-Ceràmica comuna ibèrica a torn pintada

Es tracta de la típica producció tardana d'aquestes ceràmiques, ben documentada en els jaciments ibèrics laietans, encara que no en un nombre considerable. Com és habitual, la seva presència és escassa, reduïda a una vora de gran gerra amb perfil "de cigne", potser elaborat fora de la Laietània, i a un fragment sense forma de petit vas pintat en la paret externa amb un motiu de retícula. La pintura, de color vermell vinós, es troba molt deteriorada en ambdós vasos com a conseqüència de l'acidesa del terreny.

3.6.9-Ceràmica comuna de probable filiació eivissenca

Aquest petit lot, representat per una cinquantena de fragments, alguns d'ells amb forma, donades llurs característiques tècniques de pasta podrien bé pertànyer a una producció provinent d'Eivissa, extrem

aquest que encara hem de confirmar plenament. És per això que, momentàniament, preferim deixar només plantejat el tema de la seva probable existència.

3.6.10-Ceràmica tardo-ibèrica o de cuina oxidant a torn

És un conjunt força homogeni, emparentat estretament amb la ceràmica ibèrica comuna oxidada. En dites terrisses s'observa una disminució de qualitat evident, amb predomini de força desgreixant de quars i mica en tall recent. Correspondria al tipus 1 definit per a les produccions laietanes (GARCIA 1992a, p. 23). Sí que hem de fer notar que, a grans trets, predominen els atuells de mides mitjanes-grans, mentre que en la terrissa ibèrica oxidant típica aquesta proporció no era tan acusada. Les formes habituals són també similars a les de la producció ibèrica clàssica, encara que el ventall tipològic es veu reduït en varietat incontestablement, i deixa la impressió d'una major monotonia formal.

En total han estat examinats d'aquest grup més de 1.200 fragments amb forma i gairebé 6.200 d'informes, quantitat gens menyspreable.

3.6.11-Ceràmica tardo-ibèrica o de cuina grisa a torn

Com succeïa amb la terrissa reductora ibèrica típica respecte de l'oxidant, també en el present cas les proporcions de ceràmica grisa disminueixen en comparació amb el grup anterior, així com també la varietat en les formes, molt poc originals. Com en les produccions comunes d'aquest tipus de ceràmica, s'observa a ull nu una gran quantitat de desgreixant de quars i mica en els talls i en les superfícies, amb un aspecte rugós al tacte i descuidat en general.

En total se n'han pogut estudiar gairebé 300 fragments amb forma i prop d'un miler d'informes.

3.6.12-Ceràmica ibèrica feta a mà

Fonamentalment no es diferencia massa de la que hom constata en els poblats ibèrics del Maresme, essent la forma més característica la urna en perfil de "S" amb o sense decoració d'un cordó digitat sota la

⁶ Aquests vasos, molt característics per tractar-se de bols amb un "botó" en el fons -*umbus*-, alguns autors els suposen relacionats amb algun tipus de ritual (SANMARTÍ 1992a, p. 95; GARCIA 1992b, p. 124; GARCIA 1993, p. 218), la qual cosa estaria en perfecta consonància amb un santuari ibèric com aquest.

vora. Hi ha, però, alguns fragments que per la seva mida reduïda han d'ésser considerats d'ús votiu. Les pastes acostumen a presentar una coloració amarro-nada fosca, amb força desgreixant. Les superfícies, com és habitual, no presenten sinó excepcionalment algun tractament, excloent-ne, és clar, l'allisat simple o el pentinat múltiple.

Hem pogut estudiar d'aquest lot 280 fragments amb forma i poc més de 600 d'informes.

3.6.13-Ceràmica comuna ibèrica a torn d'ús votiu

Malgrat que la majoria de tipus ceràmics estudiats han d'ésser considerats com d'ofrena, tal i com veurem en el capítol de conclusions, ens ha semblat oportú de fer aquesta subdivisió de terrisses pròpiament ibèriques d'ús votiu, atenent que fonamentalment es tracta d'una producció que hem d'emparentar amb les elaboracions oxidants clàssiques d'aquesta ceràmica, tant pel que fa a pastes com a formes. Només la seva mida a voltes minúscula -v. gr. amb bases d'1 cm. de diàmetre- fa que les considerem apart, com vasos que foren fabricats per a una funció molt concreta -la de ser ofrenats-, no tractant-se d'un simple reaprofitament d'un atuell domèstic com en altres casos (per exemple, Fig. 9, nº 29).

Pel que fa a les formes, majoritàriament es tracta de bicònics com els que observàvem en les produccions de terrissa grisa de tipus emporità, però amb unes característiques molt allunyades del que en els segles IV-III a.C. hom coneix com a ceràmica oxidant emporitana (Fig. 8, nºs 13-16). Altres formes constatades són les gerretes amb graó, les de vora escanyada, els bols i pateretes (Fig. 8, nºs. 11-12; fig. 9, nºs. 27-28), els *kalathoi* i les tapadores. Menció apart mereix una possible imitació d'àmfora del tipus Dressel 1, de mida reduïdíssima, potser amb funcions d'ungüentari⁹, i que sens dubte fou elaborada en una terrisseria ibèrica local (Fig. 8, nºs. 17-19; 21-23).

En total han pogut ésser estudiats prop dels 900 fragments amb forma pertanyents a aquesta producció. Pel que fa als fragments sense forma, donat que a voltes les parets són gruixudes i poden pertànyer a vasos de tamany corrent, hem preferit prudentment agrupar-los tots en l'apartat 3.6.6, per tal d'evitar així possibles confusions.

3.6.14-Dolia

Malgrat ésser fins a cert punt sorprenent trobar aquest tipus d'atuell en un lloc on l'alçada i el desnivell existents són la principal característica geogràfica, fet que revela la dificultat del seu trasllat, han estat documentats un fragment de vora i paret, 5 fragments de fons i 68 fragments sense forma. Cap d'ells presenta ni marques estampillades abans de cuita ni altres senyals especials.

3.6.15-Altres materials

Sota aquest epígraf agrupem la resta de troballes que han estat estudiades, procedents totes elles, com les precedents, de l'àrea situada davant mateix de la cova de les Encantades del Montcabrer.

Concretament ens referim a un fragment de suport d'àmfora d'època ibèrica tardana, unes 78 peces discoïdals -que en determinats casos sembla clar que foren emprades com a taps d'àmfora-, 22 tapadores en ceràmiques diverses, alguns fragments de plom (sense rastres d'escriptura), 5 fragments de paviment d'argila trepitjada, 12 fragments de *tegulae* amb llavi, 420 fragments de *tegulae* planes i 314 fragments d'*imbrices*. A aquests darrers s'han d'afegir 22 fragments més que presenten unes característiques -millor conservació, restes de calç en la cara interna- que ens fan pensar que puguin haver estat formant part d'una canal d'aigua moderna, de la qual no hem observat cap més rastre en les excavacions del 1993.

Menció a part mereix un probable betil, tallat en granit del país, que, morfològicament, sembla voler representar un cap de toro (veure Làm. 3). Mesura 44,5 cm. d'alt per 27,5 cm. d'amplada màxima i 7,5 d'amplada mínima, i 12,5 cm. de gruix. El granit presenta com a components visibles feldespat alcalí, que oscil·la entre el color rosa i el carn, biotita negra i quars de color blanc a agrisat, predominant però les tonalitats carn. Les cares laterals, superior i frontal es troben clarament treballades per abrasió, tot i les rugositats que s'observen, que poden ser degudes a la pròpia composició de la pedra. La part inferior -que correspondria a la "boca"-, així com les "banyes" es troben clarament seccionades, per la qual cosa el perfil que ofereix aquesta peça potser no correspon totalment a l'original. La cara posterior no presenta

⁹ Formes semblants han estat constatades en necròpolis tardanes, com ara la de Baria, a Almeria (ALMAGRO GORBEA 1984, *passim*).

cap mena de treball, i fa la impressió que ha estat arrencada d'un lloc on romandria com a altrelleu (bucrani?). La seva forma és de trapezi invertit amb dues concavitats laterals i una superior, essent aquesta una manera certament esquemàtica d'imatgeria animalística, presumiblement d'època ibèrica, en una comarca en què la tradició escultòrica indígena és inexistent. Com a paral·lel morfològic podem citar, amb les degudes reserves i tenint en compte que la nostra peça era potser exempta -malgrat no presentar cap tractament en la part posterior- i que no sembla haver format part de cap altar, la troballa feta al jaciment manxec de La Encantada (SANCHEZ *et alii* 1983, pp. 383 i ss., esp. lám. I -a baix- i lám. II; SANCHEZ *et alii* 1985, pp. 125-174, sobretot fig. 8). Altres possibles paral·lels -d'exactes no en coneixem cap ni un-, i aquesta vegada amb tipologies morfològicament més aproximades al nostre cas, els trobem en les sepultures amb fris dòric de Sagunt (SANMARTÍ 1984, pp. 116-117, fig. 14), així com en una metopa de fris d'època romana dipositada en el Museu Arqueològic de Barcelona de procedència desconeguda (nº de registre MAB: 19014).

Hem de tenir en compte, igualment, que allà on l'escultura ibèrica és relativament abundant -cosa que no és el cas de Catalunya-, aquesta es localitza gairebé sempre en necròpolis i santuaris, per la qual cosa la presència d'aquesta peça en la Cova de les Encantades no desentona gens ni mica.

3.6.16-Materials arqueològics en poder d'un particular

En la introducció a aquest treball esmentàvem tota una sèrie de restes arqueològiques que, provinents de la Cova de les Encantades, es troben en poder d'un excavador clandestí de la comarca, el qual, malgrat els nostres intents, sempre, fins avui, s'ha negat a lliurar-les a una institució pública. Val a dir que en aquest sentit l'actual Llei del Patrimoni Històric Espanyol (Llei 16/1985, de 25 de juny) i la Llei del Patrimoni Cultural Català (Llei 9/1993, de 30 de setembre) no serveixen de gran cosa i permeten encara avui les activitats furtives reiterades d'un individu que pertany a un col·lectiu que no té com a finalitat bàsica l'estudi dels diferents jaciments arqueològics, sinó tan sols la seva expoliació en benefici personal. Sortosament vam poder estudiar aquestes peces, no sabem si la totalitat d'allò exhumat en el jaciment, de les quals referenciarrem tot seguit les que creiem més destacables:

-Un fragment de terracota representant la deessa Demèter, de la qual es conserva aproximadament un terç, essent visible part de la seva cara, coronada

per un *kalathos*. El desgast de la peça no ha permès d'apreciar si posseïa o no el clàssic tocat de fruites i aus enfrontades, encara que creiem que no. La pasta creiem que es pot qualificar d'ibèrica, i presenta una coloració de tonalitat beige amarronada a grisa segons les zones. Té uns 7,8 cm. d'alçada (Lám. 2a).

-Fragment de terracota que representa a la deessa Demèter. Només se n'ha conservat la cara, essent absents el *kalathos* i les parts tant posteriors com inferiors. Les seves característiques tècniques són idèntiques a les de la peça anterior, essent de color beige amarronat. L'alçada és de 6,4 cm. Totes dues terracotes s'aproximen al tipus general, estudiat per A.M. Muñoz (MUÑOZ 1963) i més modernament, entre d'altres, per J.A. Clúa (CLUA 1988, pp. 29-36) i M.J. Pena (PENA 1989, pp. 349-356 + figs.; PENA 1991, pp. 1109-1118; PENA 1993, pp. 200-205) (Lám. 2b).

-Un petit morter de pedra, elaborat en granit del país, que presenta un broc per a vessar líquids. La seva cronologia, tenint en compte l'absència d'estratigrafia existent i la seva exhumació sense mètode, resulta problemàtica, encara que creiem que podria inscriure's dins la cronologia ibero-romana a la qual pertanyen la majoria de materials exhumats.

-Un rosari fet de llautó amb fibres trenades, rematat per una creu invertida. Podria tractar-se d'una peça tardana (segles XVII-XVIII), ja que dubtem de l'existència d'aquest tipus de rosaris "de bruixa" abans de les dates esmentades. Cal a més tenir en compte la presència d'objectes religiosos moderns, com són creus i medalles amb la representació majoritàriament de diverses Maredeus en una cara i el Sagrat Cor en una altra, amagats en escletxes prop de la cova segons ens informaren, la qual cosa ens indica clarament que la tradició de les ofrenes no ha desaparegut, tot i que el sentit religiós ha canviat substancialment, ja que en aquest cas es tracta de santificar un lloc que hom considera "endimoniat", tal i com reflecteixen algunes de les llegendes que explicarem i la col·locació de la creu en el mateix cim del Montcabrer (veure *infra*).

-Dues banyetes de bòvid en ceràmica, les quals presenten una pasta que podem definir com de tipus clarament ibèric tot i que contenen com a desgreixant mica platejada. Són totes dues de color beige lleugerament agrisat, no superant la més sencera els 7 cm. d'alçada (Fig. 9, nºs. 32 i 33). A aquestes cal afegir-ne una d'autèntica, que presenta rastres de cremació.

-Potser en relació amb les banyetes que acabem de referenciar i amb el betil de pedra (veure *supra*), també ha pogut ser estudiada una peça en plom, de

7,5 cm. d'alçada, que sembla ser una còpia en petit del betil ja al·ludit; tot i que es troba quelcom erosionada, conserva el que clarament és la banya dreta.

-Presència de balsamaris en vidre, altrament dits llacrimatoris, normalment de panxa esfèrica o troncocònica i coll cilíndric allargat. També han pogut ser examinades dues perles de collaret de pasta vítria, així com un fragment de vidre policromat, potser de factura púnica.

-A banda d'un important lot de moneda catalana, castellana i espanyola, fonamentalment pertanyent a l'època de la Guerra dels Segadors i a la Guerra de Successió, trobat en zones pròximes acompanyant la resta de materials, hi ha un petit conjunt de moneda ibèrica, romano-republicana, hispano-romana i romano-imperial exhumada davant de la cova, consistent en:

SÈRIE IBÈRICA

10.103: Ilduro. As. Vives XXIV-8/CNH 14. Finals del s. II a.C. - començaments del s. I a.C.

10.105: Ilduro. As. Vives XXIV-10/CNH 8. Segona meitat del s. II a.C.

10.106: Ilduro? As partit pel mig.

10.099: Iltirkesken. Semis. Vives XXVI-7/CNH 5. Segona meitat del segle II a.C.

10.100: Iltirkesken? Semis.

10.097: Cástulo. As. Vives LXVIII-11/CNH 9. Principis del s. II a.C.

10.104: Cástulo. Semis. Vives LXXI-6/CNH 57. Principis del s. I a.C.

10.101: Saltaie. As. Vives XXX-2/CNH 2. Finals del s. II a.C. - principis del s. I a.C.

10.102: Sekaisa. As. Vives LXV-11/CNH 42. Primera meitat del s. I a.C.

10.098: Bolskan. As partit pel mig. Vives XLIII-5/CNH 8. Segona meitat del s. II a.C.

SÈRIE ROMANO-REPUBLICANA

10.054: Q. Thermus M. f. Denari folrat. RRC 319/1

10.000: L. Rutilius Flaccus. Denari folrat. RRC 387/1

SÈRIE HISPANO-ROMANA

10.055: Osset. August? As. RPC 58

10.060: Tarraco. August. As. RPC 215

10.061: Itàlica. Tiberi. Semis. RPC 71

10.056: Tarraco. Tiberi. As. RPC 228

SÈRIE ROMANO-IMPERIAL

10.058: Tiberi. As. RIC 81

10.059: Claudi. As. RIC 97

10.062: Claudi. Denari folrat. RIC 66

10.063: Vespasià. Dupondi. RIC 775b

10.057: Hadrià. As. RIC 664

10.064: Luci Ver. As. RIC 1464

10.065: Commode. Sesterci. RIC 438

Referències: CNH (VILLARONGA 1994); RIC (SUTHERLAND 1984; MATTINGLY i SYDENHAM 1926; MATTINGLY i SYDENHAM 1930); RPC (BURNETT *et alii* 1992); RRC (CRAWFORD 1974); Vives (VIVES 1926). Els números d'ordre han estat assignats per nosaltres.

-Un instrument de bronze allargat (potser de caire quirúrgic?) acabat en forma de cap de serp allargada, del cap de la qual existeix un paral·lel gairebé exacte trobat en el poblat ibèric del Puig Castellet de Lloret de Mar, encara que allí l'instrument al qual pertany s'hagi definit com un penjoll (LLORENS i PONS 1987, p. 44).

-Diversos fragments de tres fibules. Una d'elles pertany al tipus "de petxina", forma 7c de Feugère (FEUGÈRE 1985), datable en la segona meitat del s. I a.C.; la segona podem assimilar-la al tipus La Tène III, amb una cronologia de s. I a.C. La darrera pertany al tipus anomenat "de peu aixecat amb botó terminal", amb una cronologia centrada en el s. V a.C. (ARGENTE 1974), que potser en el nostre cas és quelcom posterior.

-Una tira de coure i dos fragments més en mal estat com les que eren usades per encunyar moneda falsa al Maresme en el segle XIX.

-Un important lot de materials ceràmics de tipologies i característiques similars a les ja estudiades, que ajuden a comprendre millor la significació sacra d'aquest indret, entre els quals destaca la presència d'algunes ceràmiques de vernís negre; gerretes bitroncocòniques; alguns petits *kalathoi* de mida similar als exhumats en la Cova de la Font Major de l'Espluga de Francolí (RAURET 1962, p. 253, fig. 2 j) o en el poblat de la Peña de las Majadas, a Castelló (SARRIÓ 1978, p. 179, fig. 4, nº 2).

4-L'EXCAVACIÓ D'URGÈNCIA DEL 1993

Vistos els precedents que acabem d'assenyalar, la qual cosa ens demostra sense cap mena de dubte la importància que aquest jaciment pot tenir de cara a la comprensió del poblament d'època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar (GARCÍA i ZAMORA 1993, pp. 147-179), més el fet que era palès des de feia temps un deteriorament paulatí del jaciment en conjugant-se l'acció antròpica amb la pròpiament erosiva de caràcter natural, motivà que tot plegat fos posat en coneixe-

ment del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, el qual autoritzà una excavació d'urgència els dies 10, 11, 17, 18 de juliol i del 2 al 20 d'agost del 1993, sota la direcció tècnica de Ramon Coll Monteagudo.

4.1-TREBALLS DE PROSPECCIÓ SUPERFICIAL

Abans d'iniciar els treballs pròpiament d'excavació es considerà necessari fer una recollida de tot el material arqueològic que es trobava escampat en superfície en el jaciment, producte de l'acció incontrolada de diversos excavadors clandestins.

Naturalment es tracta de peces sense cap mena de referència estratigràfica, tot i que sabem que no pertanyen *sensu stricto* a un superficial normal, sinó que són producte d'una tria selectiva duta a terme pels abans esmentats excavadors furtius, que probablement s'endugueren allò que consideraren d'interès per a ells i deixaren la resta sobre el terreny.

La prospecció superficial fou duta a terme el dia 10 de juliol del 1993. En ella hi participaren les següents persones, a qui volem agrair la col.laboració: Maica Carmona, Salvador Sánchez, Joan Calvís i Maria Planas.

El material testimonià consisteix fonamentalment en alguns fragments de ceràmica de vernís negre (campaniana B, B-oide i imitacions); àmfora púnica eivissenca (sense forma); ceràmica ibèrica comuna a torn oxidant i grisa, entre la qual destaca un fragment de fons de *kalathos* pintat; ceràmica grisa de tipus emporità; ceràmica a mà -d'arrel prehistòrica i ibèrica-; ceràmica comuna romana africana; àmfora romana (local i d'importació); *tegulae*; *imbrices*; *dolia*, així com un fragment de paviment d'argila trepitjada i algunes terrisses de cronologia moderna. Tot plegat és, doncs, poc novedós respecte d'allò que ja havia estat constatat.

Hem de destacar en aquest apartat que just davant de la Cova de les Encantades, baixant a mà dreta, hi ha una de les "boles granítiques" tan freqüents en el Montcabrer, gairebé al damunt d'on fou obert el quadre I (veure Fig. 2). Es tracta d'una formació rocosa que, a causa de l'erosió, presenta una gran esquerda producte de l'avançament cap endavant de tota l'estructura. Teníem notícia que dita esquerda es trobava fa anys plena de terra que contenia material arqueològic, que fou extret per l'excavador clandestí a qui hem fet referència més amunt.

Avui aquesta esquerda es troba buida de materials i de terra, presentant el contorn de l'estructura pètria rastres d'haver estat excavat, ja que el sauló natural és visible pràcticament en superfície. Donat que era pos-

sible que la manca de mètode dels clandestins hagués pogut permetre la conservació d'algun dels materials allí dipositats, vam decidir de fer un repàs visual a tot el contorn, la qual cosa ens permeté recuperar, en la mateixa base de la bola granítica, un fragment de fons de vas de parets fines de producció itàlica (forma Mayet I) i un fragment de paret i arrencament de nansa pertanyent a una gerra de vora exvasada i doble nansa, forma relativament corrent en les necròpolis ibèriques de Can Rodon de l'Hort i el Turó dels Dos Pins, a Cabrera (BARBERÀ 1968, pp. 134 i ss.; BARBERÀ 1969-70, *passim*; GARCÍA 1993, *passim*).

4.2-TREBALLS D'EXCAVACIÓ

L'excavació pròpiament dita començà el dia 2 d'agost del 1993, i participaren en diferents fases de la campanya les següents persones, a qui volem agrair la seva dedicació: Moisès Burset, Maica Carmona, Guillermo Carrera, Silvia Casas, Susana Cazorla, Joan-Francesc Clariana, Rafael Esteban, Ramon Jàrraga, Marina Losada, Jordi Montlló, Oriol Olesti i Salvador Sánchez.

Atesa la singularitat del jaciment i l'estat en què es trobava, la campanya fou plantejada des del principi com una prospecció, encaminada a documentar arqueològicament tot allò que l'erosió i l'acció incontrolada dels furtius no hagués malmès irreversiblement.

Inicialment cadascun dels quadres ha estat considerat independent de la resta. Així, sempre es començà per la unitat estratigràfica 1, car donades les particularitats del jaciment (amb estrats ja violats i amb d'altres que no ho havien estat), vam considerar aquesta la manera més encertada d'operar, ja que permet una ràpida comparació entre les diferents cales de prospecció: deixant de banda algunes excepcions, la U.E.-1 correspon a l'únic estrat existent i la U.E.-2 a la roca mare, composta de sauló.

També hem de dir que en els quadres on l'espoliació ha estat evident no hem considerat oportú de diferenciar els probables interestrats ni els possibles elements constructius, ja que això, a més de no oferir cap dada fiable, dificulta la comprensió. De tota manera, sí que vam procurar en tot moment de realitzar la descripció de totes aquelles singularitats observades, ja sien naturals o no, però sempre integrades en la corresponent unitat estratigràfica, ja que les remocions anteriors les han desvirtuat buidant-les de contingut arqueològic, en més d'un sentit.

La nostra acció es limità al sector existent just davant de la cova (veure Fig. 2), en direcció a les planes de Vilassar de Mar, car fora d'ell no s'observava

l'existència de material en superfície, com revelaren els treballs de prospecció visual, per la qual cosa no era previsible la continuació del jaciment més enllà dels límits que acabem de definir. La visualització d'una gran rasa rectangular (16 per 5 metres de mitjana) deguda als excavadors clandestins¹⁰, que es troba ja quelcom allunyada de la cova en direcció a la mar, ens marcà el darrer límit, car més abaix la presència de materials en superfície era força més escadussera i el terreny més pedregós i saulonenc, sense gairebé nivell arqueològic (Fig. 2, a baix).

La totalitat de la zona a prospectar fou dividida en dos sectors: el sector I, el més proper a la Cova de les Encantades, i el sector II, més allunyat d'aquesta, i que finalitza en la gran rasa que ja hem descrit més amunt. Atès que en la majoria dels quadres es produeixen situacions molt similars -existència tan sols d'un nivell arqueològic i material que per les seves característiques és quelcom repetitiu-, ens limitarem a descriure només aquelles cales que ofereixen algun punt d'interès remarcable.

4.3-SECTOR I

Hem definit com a sector I del jaciment aquelles zones que es troben més properes a l'entrada doble de la Cova de les Encantades, car considerem aquest el nucli originari del jaciment. Comprèn els quadres I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX i X, tots ells entre les cotes 221-231 (veure Fig. 2).

Segons la nostra opinió, és a partir d'aquest sector on la posterior erosió, i naturalment les excavacions clandestines, han propiciat una baixada més o menys lenta però continuada de materials arqueològics en direcció a les planes de Vilassar de Mar. Tenint en compte això, fou aquesta l'àrea que decidírem d'explorar arqueològicament en primer lloc.

4.3.1-Quadre I

Inicialment optàrem per obrir un gran quadre de 6 per 3 metres just en la base del rocam on es troba situada la Cova de les Encantades, ja que per notícies verbals sabem que era precisament allí on s'havia exhumat clandestinament el major nombre de material arqueològic.

Tot i ésser conscients que l'àrea a excavar ja havia estat espoliada amb anterioritat -cosa que *a posteriori* poguerem comprovar sense cap mena de dubte, com hom veurà en les descripcions dels diferents estrats-, vam considerar necessari reexcavar-la per tal de poder evidenciar arqueològicament fins allà on fos possible, tenint en compte l'estat actual del jaciment, les següents hipòtesis de treball:

- 1-Existència o no de probables fosses rituals - *favissae*- que serien utilitzades per a deposició d'aquells materials ofrenats com a ex-vots que en un moment o altre es considerà oportú retirar i guardar, pràctica força comuna tant en santuaris antics com moderns.
- 2-Tenint en compte la nul·la metodologia arqueològica emprada pels excavadors clandestins, interessava recollir la major quantitat possible de material ofrenat, fos aquest del tipus que fos, per tal de poder aportar una informació el més completa possible sobre un aspecte que creiem cabdal per a l'estudi de qualsevol santuari, aquesta vegada en excavació científica. A tal efecte, i com també es va fer en la resta de quadres, totes les terres foren garbellades.
- 3-Disposició natural del sòl, car les mostres que ja es posseïen de *tegulae*, *imbrices* i restes de paviment de fang trepitjat feien preveure l'existència d'algun tipus de construcció no visible a simple vista, potser localitzable en aquest sector atesa la seva proximitat a la cova, lògicament el centre del culte.

Val a dir que aquests tres objectius bàsics, a banda d'altres que s'especifiquen en cada lloc concret, han estat tinguts en compte en l'obertura de la resta de quadres, tant del sector I com del II.

Unitat Estratigràfica 1 (U.E-1)

Es tracta del primer estrat, molt barrejat donades les condicions orogràfiques que faciliten molt l'erosió natural (un pendent de 45° de mitjana), les actuacions per part d'incontrolats anteriorment i la presència d'excursionistes i visitants diversos, mostra de la qual és la constatació de restes modernes (vidres, llaunes, plàstics, etc.) en tot l'estrat.

Sota una primera capa de pinassa apareixia un tipus de terra molt tova, composta per la barreja de

¹⁰ Calculem que aquesta gran rasa fou oberta aproximadament entre les acaballes del 1989 i el començament del 1990. Malgrat la nostra vigilància, hem de manifestar que les pujades al jaciment no han estat tan sovints com hagués calgut, perquè altres obligacions han reclamat la nostra atenció. Això, i la manca d'unes infraestructures administratives adequades, han permès l'actuació d'una sèrie d'individus que tan sols actuen en benefici personal, sense cap altra consideració.

sorres amb sauló de diverses mides. La seva profunditat mitjana, tot i les importants variacions que hi ha segons estiguem en un sector o altre (veure talls estratigràfics, Fig. 3) és de 35 cm. La sorra acostuma a ésser de color amarronat/gris clar, a voltes amb tonalitats que s'acosten al beige segons les zones, però sense que això impliqui cap tipus de diferenciació estratigràfica. Damunt d'ella hi ha el clàssic humus vegetal, que li dona aquella tonalitat grisenca característica.

Malgrat no trobar-nos en un estrat natural, fou observada en diverses àrees la presència de petites concentracions de cendra barrejades amb la sorra, ben segur degudes a algun dels incendis que ha patit el Montcabrer en el passat, i que coneixem per algunes notícies orals¹¹.

La sorra era de gra molt fi. Es trobava barrejada amb sauló, d'una mitjana de 2 cm. de diàmetre, així com amb pedra granítica sovint en avançat grau de descomposició.

L'acidesa d'aquest tipus de terreny explica el mal estat en què es trobaren la majoria de ceràmiques recuperades, força atacades. Algunes fins i tot presenten alvèols, la qual cosa és una constant de tot el jaciment, i que naturalment ha dificultat extraordinàriament en alguns casos les tasques de classificació.

També s'ha de destacar, assentades damunt del que s'ha descrit com a roca mare (veure U.E.-2), la presència de nuclis de pedra natural. Dits nuclis es troben majoritàriament en un millor estat de conservació que el sòl de sauló on estan assentats (veure planta del Q. I, Fig. 3) i farceixen aquest nivell en part. Així, són visibles en la zona superior del quadre i en la zona central d'aquest, ja properes al límit C-D, algunes concentracions de boles granítiques.

Consideració a part mereix la pedra situada entre les seccions A-C del quadre I: segons hem pogut observar es tracta d'un bloc després d'una gran estructura pètria natural -una "bola granítica"- situada just per damunt del quadre, estructura que presenta rastres de forta erosió que es tradueixen en una gran esclatxa¹² i en un avançament (en direcció al nostre quadre I) de la seva part superior.

Una mostra de possibles restes constructives la tenim en la part inferior del quadre, en la qual s'ha documentat un gran carreu de pedra granítica del país gairebé regular (50 per 50 per 46 cm.), un xic desgastat en una de les seves cares, al costat del qual hi ha, soltes, tres pedres que semblen insinuar l'existència d'una paret en direcció Est (veure planta i secció del quadre I, Fig. 3)). Donat l'estat d'erosió, al qual cal sumar les excavacions clandestines, se'ns fa molt difícil no ja una datació precisa sinó fins i tot el poder establir una funcionalitat versemblant. Tornarem sobre aquest aspecte en el capítol de conclusions.

En l'angle A del quadre podem observar un petit clot de 50 per 60 cm. de costat i 12 cm. de profunditat (veure planta i secció del quadre I, Fig. 3), buit de material arqueològic. Tenint en compte el fet que ha estat excavat amb anterioritat i la pròpia erosió natural del terreny, no estem en disposició de poder determinar si es tracta d'un forat excavat intencionadament en la roca mare per servir de dipòsit d'ofrenes o, potser més probablement, producte del desgast per l'erosió que forçosament pateix un terreny amb tant de pendent.

En una zona inferior del mateix quadre, i proper a l'amuntegament de pedres descrit amb anterioritat, s'ha evidenciat un clot que si bé en principi presentava similars característiques, la seva regularitat fa pensar en un possible lloc excavat amb la finalitat de dipositar-hi ofrenes votives (veure secció A-C, Fig. 3), tot i que hi ha factors en contra d'aquesta afirmació que s'han de valorar:

- 1-En el costat sud ha estat impossible de determinar-ne els límits, car el desgast del terreny sembla haver-los eliminat.
- 2-La seva base no forma un pla totalment horitzontal sinó inclinat, d'acord amb l'orografia pròpia del terreny.
- 3-Com en la resta del quadre, es tracta d'un sector excavat amb anterioritat, de manera que és impossible determinar si efectivament fou habilitat com a dipòsit d'ofrenes a partir de la concentració de materials arqueològics.

¹¹ La nul·la constatació durant els treballs d'excavació de restes òssies producte d'algun sacrifici de tipus ritual ens fa ser molt cautes a l'hora de suposar quelcom en aquest sentit, tot i la presència d'un fragment de banya de bòvid que presenta restes indubtables de cremació (*vide supra*).

¹² Tal i com hem comentat, d'aquesta esclatxa en la pedra, que es troba molt per damunt del sòl natural, fou extreta clandestinament una gran quantitat de material arqueològic que sembla fou dipositat allí amb finalitats votives i que pertany a part del lot estudiat per nosaltres abans d'aquesta excavació, tot i que ens resulta impossible l'atribució correcta de cadascuna d'aquestes peces.

Malgrat el risc evident de prendre en consideració aquesta informació, sembla ser que majoritàriament es tractava de ceràmiques de vernis negre i gerretes bicòniques de tècnica ibèrica. Així, i per tal de contrastar d'alguna manera aquesta informació, es dugué a terme una prospecció visual a l'entorn d'aquesta estructura natural, la qual cosa només ens permeté de recuperar dos fragments de ceràmica molt escadussers (veure *supra* l'apartat 4.1).

El material arqueològic exhumat en la U.E. 1 del quadre I ha estat numèricament molt elevat. Tractant-se aquest treball d'un avançament a l'estudi de la cova-santuari del Montcabrer, preferim tan sols ressenyar allò primordial.

La ceràmica de vernís negre es troba representada per diversos fragments sense forma pertanyents a la producció de la campaniana A tardana, mentre que de la B s'han testimoniat dues formes (Lamb. 3 i 5), així com algun producte B-oide i de tallers indígenes.

La ceràmica grisa de tipus emporità fou evidenciada en un nombre elevat de fragments, pertanyents gairebé tots a la clàssica gerreta bitroncocònica. Com constatarem amb els materials estudiats abans de l'excavació, gairebé sempre la seva mida és més petita d'allò habitual.

La terrissa de parets fines continuà oferint les formes més conegudes en el jaciment, això és, les Mayet I, II, III i V, i en destaca la nombrosa quantitat de productes d'elaboració local.

Pel que fa a la terrissa itàlica, foren exhumats dos fragments de Terra sigillata itàlica (potser pertanyents a la forma Goud. 43), així com d'altres atribuïbles a la ceràmica comuna d'aquella procedència.

Igualment es documentaren les produccions ibèriques i tardo-ibèriques oxidants i grises en gran quantitat -sobretot les primeres-, així com altres tipus igualment coneguts com ara la ceràmica feta a mà -ibèrica i prehistòrica-, l'àmfora -local i d'importació-, *tegulae*, *imbrices*, alguns fragments d'ungüentari en vidre, restes de ferro, coure, plom, ceràmiques modernes (segles XIX-XX) i alguns carbons vegetals. Ens cridà l'atenció un fragment de paret de forn, amb el característic vidriat producte d'altres temperatures, que presentava la paret d'un petit vaset adherida.

Unitat estratigràfica 2 (U.E.-2)

Es tracta ja de la roca mare, arqueològicament estèril, composta per pedra de granit que, com ja s'evidenciava en l'estrat anterior, es troba en avançat estat de descomposició en la majoria de casos. La seva coloració, molt uniforme i característica en el quadre, tendeix cap a un beige groguenc fort.

A causa de l'erosió de segles s'observa que l'inici d'aquest estrat final consisteix fonamentalment en una sorra de color groguenc, que immediatament es converteix en roca de diversa consistència, segons les zones: a voltes és roca viva de no gaire duresa; a voltes, sauló de gra gruixut (de 2-4 cm. de secció com a terme mig), també de coloració groguenca. Dita coloració, en contacte amb l'aire, tendeix a fer-se més

blanquinosa, per la qual cosa s'ha de documentar al poc temps d'exhumar-se l'estrat.

El sòl natural no és uniforme, sinó que forma diverses sinuositats (veure talls estratigràfics, Fig. 3).

4.3.2-Quadre III

En aquest cas es tracta d'una prospecció en una zona per sota del quadre I, en la qual s'observava un anivellament del terreny. Tot i sospitar que això podia deure's a una acumulació de terres producte d'excavacions clandestines, decidirem d'obrir aquí un quadre de sondeig de 3 per 1 metres per tal d'evidenciar si el terreny natural, com la superfície exterior, també formava un replà.

Donada la quantitat i qualitat del material arqueològic exhumat, fonamental per tal d'establir arqueològicament la personalitat del jaciment, decidirem de realitzar successives ampliacions fins a obtenir un quadre de 6 per 4 metres, al qual cal restar un petit sector de 2 per 2 metres, que no fou excavat a causa d'un tall del mateix terreny efectuat per excavadors clandestins que no semblava oferir cap possibilitat arqueològicament parlant (veure planta, Fig. 4).

Unitat estratigràfica 1 (U.E.-1)

En començar a rebaixar aquest nivell, ràpidament ens adonarem que, efectivament, estàvem treballant en un estrat ja remogut amb anterioritat, car àdhuc en les seves parts inferiors apareixien deixalles modernes. Decidirem de continuar-lo, ja que l'absència de mètode per part dels clandestins possibilitava la recuperació de nou material arqueològic que ens ajudés a conèixer millor la problemàtica del jaciment. A banda, naturalment, calia considerar el poder documentar un probable terrassament, com ja hem comentat.

Aquest estrat és de color beige fosc, no tan agrisat com el seus homònims dels quadres I i II, de consistència tova, que apareixia després d'una lleugera capa d'humus boscà de recent formació, que no ha estat inclosa en l'estratigrafia que presentem. La profunditat mitjana és de 34 cm., tot i que en alguns sectors s'apropa als 50 cm. (veure talls estratigràfics, Fig. 4).

Com en el quadre I, fou evidenciada una pedra rectangular ben escairada (veure planta i secció, Fig. 4), probablement fora del seu context original, que no podem evitar, donades llurs característiques, relacionar amb alguna possible construcció. Les seves mides són 40 per 23 per 10 cm., i un dels seus angles es

troba erosionat. Potser en consonància amb el que acabem de dir cal considerar la troballa freqüent en aquest estrat de nombroses pedres de superfície plana, sense desbastar, completament soltes i no interrelacionades: tot i que les considerem formades a partir de l'erosió natural, també és cert que podrien haver estat utilitzades en qualsevol construcció sense massa problemes. Sobre aquest particular tornarem en el capítol de conclusions.

Els materials exhumats en aquest quadre han estat, per la seva quantitat i qualitat, els més destacables de tota l'excavació. Pel que fa a les ceràmiques de vernís negre, hi han estat documentades les produccions de campaniana A tardana -sempre sense forma però presumiblement pertanyents a pàteres planes-; campaniana B (formes Lamb. 2 i sobretot 5); campaniana B de pasta grisa (MOREL 1965, p. 16); campaniana B-oide, alguns dels fragments potser assimilables al tipus emporità G (SANMARTI 1978a, p. 25), produccions d'imitació de color gris, que ja hem vist *supra* (apartat 3.1), així com imitacions de factura ibèrica inqüestionable.

Com era d'esperar, les gerretes bitroncocòniques de tipus emporità foren evidenciades en gran quantitat. Com en els casos anteriors, les seves pastes demostren que es tracta de les fases més tardanes de la producció, corresponent als segles II-I a.C. (MIRÓI PUJOL 1982-83, p. 40; MIRÓ *et alii* 1988, pp. 31-32 i 67-69).

Pel que fa a la ceràmica ibèrica comuna oxidant, la majoria de les formes documentades corresponen a sengles gerretes bicòniques, similars a les de tipus emporità pel que fa a la mida i a la morfologia. Altres formes destacables són una possible imitació de *pyxis* (Lamb. 2, Morel 1222 f1), gerres de mida mitjana amb una nansa, bols, petits *kalathoi*, ampolles, ungüentaris amforoides, possibles fragments de sengles nanses de *kylix* o *skyphos* i algunes peces discoïdals. Cal destacar la presència de cinc fragments atribuïbles a la producció de ceràmiques ibèriques d'engalba blanca (NOLLA 1981, pp. 51-62), que també han estat localitzades en el proper *oppidum* de Burriac en contextos tardans (MIRO *et alii* 1988, p. 65).

No manquen tampoc les produccions de ceràmica ibèrica grisa, ni les tardo-ibèriques, fàcilment distingibles pel descens de qualitat en l'elaboració, pertanyents bàsicament a vasos de tamany mitjà, gairebé sempre gerres quan ha estat possible identificar-ne la forma. També hem de destacar la producció de gerretes bicòniques que presenten unes pastes amb abundant desgreixant de quars i mica, de tonalitats grises.

La ceràmica ibèrica feta a mà es troba igualment ben representada mitjançant la presència de fragments de les clàssiques urnes de perfil en "S", amb

decoracions de cordons incisos, suspensions horitzontals i amb les superfícies generalment pentinades o allisades (Fig. 9, n.ºs. 30 i 31). A aquestes cal afegir un petit lot de ceràmiques igualment a mà, però d'arrel prehistòrica, datables *grosso modo* en l'Edat del Bronze, distingibles fonamentalment per presentar unes superfícies espatulades o clarament brunyides.

La ceràmica de parets fines és molt abundant en aquest quadre. Les formes detectades no són essencialment gaire diferents de les ja evidenciades: Mayet I, II, IIB, IIC, IID, II/III, III, IIIA, IIIB, IIIBb, V, i IX (Fig. 10, n.ºs. 41-48). Novament cal destacar, donades les seves característiques tècniques de pasta, la nombrosa producció indígena.

No manquen tampoc restes de ceràmica comuna itàlica, que no presenten cap resta de vernís.

L'àmfora ibèrica (del tipus Mañà B-3), així com algunes d'itàliques, bètiques, africanes i locals es troben igualment representades, així com un fragment de *dolium*.

Pel que fa als materials constructius, s'ha de dir que novament han estat testimoniades restes de *tegulae*, *imbrices* i dos fragments de paviment d'argila trepitjada que no es trobaven *in situ*.

De metall s'evidenciaren alguns fragments de ferro i dos fragments de molla (potser de fíbula), a més d'una fíbula gairebé sencera a la qual només li manca part del peu, del tipus d'"aletes neixents", forma 8b de Feugère (FEUGÈRE 1985), amb una cronologia de segona meitat del s. I a.C. També foren exhumades dues monedes de bronze, consistents en un semis de Bolskan (Vives XLIII-6 seca 37; CNH 9) i un petit bronze de Massàlia tipus LT 1673 (LA TOUR 1892).

En vidre es testimonià un fragment de possible osculatori o remena-perfums, així com alguns trossos sense forma, pertanyents probablement a sengles ungüentaris.

Unitat estratigràfica 2 (U.E.-2)

Com ja és habitual es tracta d'una formació de sauló, estèril arqueològicament parlant, de color beige groguenc viu, que cal interpretar com roca mare.

En aquest cas, però, hi ha una diferència amb els quadres I i II: el sòl és de gra molt més fi, amb el sauló molt més solt, producte potser d'una major erosió natural i/o antròpica- en aquesta àrea.

Sí que, finalment, constatarem una sèrie de llocs més plans, a diferència dels altres quadres, encara que només apareixien documentats en un sector de la cala, que és el que hem utilitzat per fer un dels talls estratigràfics (veure secció E-F, Fig. 4). En la resta

observàvem un fort pendent, a voltes oscil·lant, per la qual cosa creiem que els esmentats replans s'han de considerar producte de la natural erosió.

4.3.3-Quadre V

Aquest quadre, com el següent (quadre VI) fou obert en una àrea en direcció sud-est respecte dels altres, que s'aparta un xic de la baixada directa des de la Cova de les Encantades.

Per notícies verbals sabíem que fou precisament prop d'aquesta zona on un excavador clandestí exhumà les dues terracotes representant la deessa Demèter descrites més amunt, així com un important lot de ceràmiques de vernís negre i d'altres de producció ibèrica. Efectivament, un examen visual del terreny ens evidencià una forta erosió antròpica, amb grans talls de formació més o menys recent que demostraven, una vegada més, l'acció d'excavadors incontrolats.

Una de les nostres intencions era poder documentar una àrea no excavada amb anterioritat, per la qual cosa fou obert el quadre V, de 3 per 1 metres, just per damunt dels talls esmentats, en una zona de bosc que no presentava a simple vista rastres d'anteriors excavacions (Figs. 2 i 5, a dalt).

Unitat estratigràfica 1 (U.E.-1)

Prèvia eliminació d'un mantell de pinassa es documentà un estrat compost bàsicament de sorres i sauló, de consistència mitjana (la qual cosa ens demostrà que erem, efectivament, en una zona onno s'havien dut a terme anteriors remocions del terreny). El seu color és beige lleugerament agrisat. La profunditat mitjana és de 30 cm (Fig. 5).

El material arqueològic recuperat, molt escàs però més sencer que en altres quadres, consisteix bàsicament en àmfora ibèrica, ceràmica ibèrica oxidant (vasets bicònics fonamentalment), ceràmica tardo-ibèrica i àmfora romana de fabricació local.

Unitat estratigràfica 2 (U.E.-2)

Aquesta vegada es tracta d'un segon estrat, compost d'una barreja de sorres fines i sauló, de color beige grogós i de consistència tova, amb una profunditat mitjana de 12 cm (veure secció A-C, Fig. 5).

A diferència dels casos en què s'havien practicat anteriors excavacions incontrolades (veure descripció dels quadres I, III i IV), en aquesta ocasió ens trobem amb un estrat format per l'erosió natural de molts anys

i no recentment, a partir de la descomposició superficial de la roca mare, i que conté alguns materials arqueològics, potser per efecte d'un arrossegament d'anys.

Essent els materials evidenciats són gairebé tots sense forma i escassos, ens demostren d'alguna manera que som en una àrea del jaciment que potser cal considerar com a residual. Consisteixen en ceràmica ibèrica oxidant, grisa de tipus emporità, parets fines, tardo-ibèrica (oxidant i grisa) i un petit fragment de vidre transparent, potser d'ungüentari.

Unitat estratigràfica 3 (U.E.-3)

Com en els altres quadres, som en l'estrat final, compost per sauló de color beige grogós viu, de consistència dura, arqueològicament estèril. Dit sòl forma, com ja és habitual, una pendent, encara que menys pronunciada que en casos anteriors.

4.3.4-Quadre VI

Com és el cas del quadre anterior, aquest fou obert en una zona presumiblement no excavada amb anterioritat pels clandestins.

Es troba situat per sota del quadre V, encara que en direcció als quadres oberts amb anterioritat (quadres I-IV), tot i que no arriba a estar a la mateixa alçada d'aquells (veure Fig. 2). Les seves mesures són de 2 per 2 metres.

Unitat estratigràfica 1 (U.E.-1)

Estrat compost de sorra i sauló, de consistència mitjana i color beige lleugerament grogós. La seva profunditat mitjana és de 42 cm., tot i que en algun sector -a partir de la formació natural d'un clot- arriba fins als 62 cm de fondària (Fig. 5, centre).

El material arqueològic recuperat és escàs i poc destacable, consistent en terrissa ibèrica, tardo-ibèrica i feta a mà, tres fragments de paret d'ungüentari en vidre i una agulla de quars.

Unitat estratigràfica 2 (U.E.-2)

Tot i tractar-se d'una àrea no excavada amb anterioritat, es dona el mateix cas de quadres anteriors, on sí que era clara l'acció dels furtius: un únic estrat després del qual ja es feia palesa l'existència del sòl verge. Naturalment, aquest també començava a partir d'una finíssima capa de sauló de gra molt fi descompost, de color beige grogós viu, des del qual era

observable ja la típica roca mare del jaciment, de consistència mitjana/dura i de la mateixa coloració, arqueològicament estèril.

En aquest quadre, novament, tornem a observar un sector més horitzontal que el que acostuma a ésser el pendent habitual, després d'un clot natural.

4.3.5-Quadre VIII

Aquest quadre fou obert deliberadament en una zona on visualment s'observaven rastres d'anteriors intervencions incontrolades.

Es troba situat molt a prop dels quadres V i VI, en la zona on per informacions verbals sabem que havien estat trobades dues terracotes representant la deessa Demèter i un conjunt important de terrisses de vernis negre.

És per aquest motiu que ens interessava documentar arqueològicament aquesta zona, ja que podria tractar-se d'un indret de deposició de material arqueològic ofrenat que la manca de mètode dels furtius ens podria permetre de besllumar, tot i un escepticisme inicial que després es confirmà, com veurem tot seguit. Així, només s'excavà una superfície d'1 per 1 metre, amb resultats ben pobres.

Unitat estratigràfica 1 (U.E.-1)

Com en altres quadres que presentaven remocions recents, es tracta d'un estrat compost per sorra i sauló, de consistència tova i color beige grogós, que apareixia després de retirar una fina capa de pinassa de recent formació.

La seva profunditat mitjana és de 27 cm, essent els materials exhumats igualment escassos i sovint informes, consistents bàsicament en ceràmica ibèrica oxidant, ceràmica de parets fines, ceràmica tar-doibèrica (oxidant i grisa) i àmfora romana de fabricació local (del tipus Pascual 1). Només destaca del conjunt un fragment de paret de bol de Terra sigillata sudgàlica pertanyent a la forma Drag. 29, molt erosionat per l'acidesa del terreny, en el qual s'observa la presència de restes de decoració vegetal sota d'un fris de línies obliqües. Es tracta d'una peça datable entorn a l'època de Claudi¹³.

Unitat estratigràfica 2 (U.E.-2)

És la roca mare, composta per sauló de gra mitjà, de consistència dura que, com és costum, apareixia després d'una fina capa de sorra de composició i coloració similars però de consistència més tova.

En aquest cas, i a diferència d'altres quadres, sí que poguérem documentar un clar replanament del terreny verge. Malauradament, donades les condicions abans esmentades d'una anterior remoció, no som en disposició de poder parlar d'una manera inqüestionable d'una rasa votiva, car per una banda la disposició d'aquest sòl pot ésser deguda a una acció antròpica recent; per una altra, el material exhumat, com hom ha vist, no és gens significatiu, per la qual cosa considerem més prudent abstenir-nos de donar una opinió que no ens permeten les poques dades obtingudes.

4.3.6-Quadre X

Aquest quadre, de 2 per 1 metres, es troba just al costat del quadre IV (veure Fig. 2). El motiu de la seva obertura fou el de semblar-nos, observant visualment el terreny, que podria tractar-se d'una zona inviolada, molt propera a la base del rocam on es troba situada la Cova de les Encantades.

Unitat estratigràfica 1 (U.E.-1)

Aquest estrat, que apareixia després de retirar la corresponent capa de pinassa, es troba compost de sorra i sauló. La seva consistència mitjana ens indicà que no érem en un lloc remogut recentment, tot i que entre les seccions B-D del quadre s'observà un sobtat estovament de l'estrat, producte d'accions incontrolades que tingueren com objectiu remoure les terres que hi havia al voltant d'un nucli granític natural molt proper al quadre X¹⁴. La coloració d'aquest estrat és beige fosc, a voltes lleugerament agrisada, força semblant a la del quadre IV, que es troba ben a prop. La profunditat mitjana d'aquest estrat és de 22 cm.

Les restes ceràmiques recuperades consisteixen en un únic fragment de campaniana A tardana, forma Lamb. 28c; ceràmica ibèrica oxidant (amb gerretes bicòniques com a producció més abundant); ceràmica tar-doibèrica oxidant i grisa amb gerres de mida mitja-

¹³ Informació de J.-F. Clariana, que agraim.

¹⁴ Durant tota l'excavació fou una constant l'observació d'aquests nuclis granítics que es trobaven excavats en tot el seu perímetre, potser perquè en tractar-se de formacions naturals que no poden ésser arrossegades amb facilitat, al seu voltant (sobretot en les seves parts superiors, imaginem) s'han anat acumulant materials provinents de més amunt, objectiu dels furtius.

na; ceràmica grisa de tipus emporità (que presenta gairebé com a única forma la gerreta bicònica); ceràmica de parets fines (escassa, amb només dos fragments sense forma) i un únic fragment d'àmfora romana laieta.

Unitat estratigràfica 2 (U.E.-2)

Després de la U.E.-1 ens trobem amb una fina capa de sauló molt tova i solta, a partir de la qual ja s'evidencia el que pròpiament és la roca mare, composta de sauló de gra gruixut, de consistència dura i coloració beige grogós fort, arqueològicament estèril.

En aquest cas, el sòl natural del quadre no forma cap replà, sinó un pendent continuat.

4.4-SECTOR II

El sector II és, com ja hem definit, l'àrea de terreny situada davant de la Cova de les Encantades, encara que més allunyada d'aquesta en direcció a les planes de Vilassar de Mar, entre les cotes 201-221 (veure Fig. 2). Comprèn els quadres XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII i XIX.

A grans trets es tracta d'una zona que per causes naturals es troba més erosionada que la que hem definit com a sector I. Els excavadors clandestins han centrat més la seva acció en el sector I, com s'ha pogut veure, i el sector II ha restat menys remenat, segurament a causa d'aquestes condicions que apuntem, tot i que no manquen proves d'actuacions incontrolades, com són forats de detectors i alguns rebaixos de terreny certament anàrquics.

Cal exceptuar d'aquesta tònica general la gran rasa de 16 per 5 metres que es troba al final d'aquest sector, que marca els límits de la nostra excavació tal i com hem explicat *supra*, objecte d'una espoliació sistemàtica. Una observació del sòl natural d'aquesta ens evidencia un cert replanament del terreny, la qual cosa significa que segurament s'acumulà en aquest lloc un lot de material arqueològic important, provinent de les àrees superiors, motiu sens dubte que impulsà els clandestins: no són gens freqüents, segons la nostra opinió, excavacions il·legals d'aquesta magnitud, per la qual cosa cal deduir un cert volum de troballes.

Durant els treballs de prospecció poguérem documentar en aquesta rasa gran quantitat de ceràmica abandonada, segurament producte d'una tria selectiva, car la majoria de fragments eren sense forma. Pertanyien sobretot a atuells de bona mida, com són àmfora (ibèrica i romana), gerres i

umes (ibèriques i tarde-ibèriques), umes fetes a mà, *tegulae*, *imbrices*, *dolia*, etc.

A partir d'aquest moment l'excavació, per a més comoditat en la realització dels treballs, canvià de sentit, anant des dels quadres que s'obriren just damunt la gran rasa dels furtius (quadres XI i XIII) en direcció al sector I, que es troba en un nivell superior (veure Fig. 2).

Lògicament la nostra intenció era la d'explorar arqueològicament la major superfície possible que no es trobés malmesa a causa de l'erosió natural i/o antròpica, ja que eren visibles grans porcions de terreny que per aquest motiu podien ésser considerades un pur rocam, desproveïdes *a priori* de qualsevol nivell amb traces de poder ser estudiat científicament. És per aquesta raó que, malgrat el risc de deixar de recuperar alguns materials significatius, hem preferit d'actuar en àrees presumiblement verges, centrant-nos en la disposició del sòl natural i dels propis estrats, per tal de poder avaluar d'una manera molt més rigorosa els percentatges d'arrossegament del material arqueològic exhumat i comparar-lo (fins allà on sigui possible) amb el pertanyent al sector I.

Han estat oberts en aquest sector un total de nou quadres (XI a XIX) amb diversa fortuna, encara que gairebé sempre en zones afortunadament intocades pels excavadors clandestins. Com en el sector I, ens limitarem a descriure només aquells quadres que ofereixen alguna dada d'interès.

4.4.1-Quadre XIV

Aquest quadre, de 2 per 1 metres, es troba situat gairebé per damunt del quadre XIII (veure Fig. 2). Com en els anteriors, el motiu de la seva obertura rau en el fet que ens trobem en una zona en la qual a simple vista semblava que no hi havia hagut intervencions d'incontrolats.

Unitat estratigràfica 1 (U.E.-1)

És formada per un estrat de consistència mitjana, que apareixia després de retirar una lleugera capa de pinassa, producte de la barreja de sorra i sauló, d'un color beige agrisat clar, molt similar a altres U.E.-1 dels quadres propers. La seva profunditat mitjana és de 20 cm. (Fig. 5, inferior).

Som, sens dubte, en un estrat natural, no tocat pels excavadors clandestins.

Les restes mobles recuperades són, si fa no fa, escasses i majoritàriament sense forma, i es tracta de

ceràmica comuna ibèrica oxidant, tardoibèrica oxidant, parets fines, grisa de tipus emporità, àmfora romana (itàlica i local), un fragment de ferro, un fragment de *tegula*, un quars sense cap retoc i algun fragment de terrissa moderna.

Unitat Estratigràfica 2 (U.E.-2)

Es tracta d'un interestrat amb forma de forat (veure Fig. 5, secció A-C), ben diferenciat de la U.E.-1 del mateix quadre. Tot i que també està format per una barreja de sorra i sauló, la seva consistència és un xic més tova, mentre que la coloració és beige fosc.

Dit interestrat, que presenta una profunditat màxima de 21 cm. respecte de la U.E.-1, es troba situat entre les seccions A-C del quadre (veure Fig. 5, inferior), en un costat. Se'n fa difícil, donat el material arqueològic evidenciat i la seva morfologia, pensar en quelcom artificial amb intencions culturals. Més aviat sembla un clot de caràcter natural, producte de la mateixa erosió, en el qual s'han acumulat amb el temps una sèrie de restes ceràmiques consistents en: campaniana A tardana (dos fragments sense forma); ceràmica comuna ibèrica oxidant (fragments de gerretes bicòniques, i una urna de coll escanyat); ceràmica comuna ibèrica grisa (fragments sense forma); tardoibèrica oxidant i grisa (sense formes definibles); parets fines (formes Mayet II i III); grisa de tipus emporità (amb el bicònic com a gairebé única forma) i àmfora romana (itàlica i laietana, tot sense forma).

Unitat Estratigràfica 3 (U.E.-3)

La U.E.-3 està composta de sauló i pedra. És, com en altres ocasions, la roca mare que marca el final de l'estratigrafia del quadre, arqueològicament estèril i de color beige grogós fosc. La seva consistència, una vegada eliminada una fina capa de sorra saulonca que marca l'inici d'aquest estrat, és dura.

El sòl natural segueix presentant una tònica general descendent, tot i que en aquesta ocasió, a causa de l'existència de l'interestrat (U.E.-2), clarament s'insinua un trencament.

4.4.2-Quadre XVI

Es decidí d'obrir-lo just per damunt del quadre XV, quelcom transversalment donades les condicions del terreny (veure Fig. 2). L'àrea a prospectar no semblava que hagués estat objecte de l'interès dels excavadors furtius i s'estenia uns quants metres quadrats,

per la qual cosa s'acordà realitzar dos quadres en lloc d'un de sol, el present quadre XVI i el XVII, gairebé paral·lels. Les mesures del quadre XVI són les habituals, això és, de 2 per 1 metre.

Unitat estratigràfica 1 (U.E.-1)

Estrat compost per la barreja de sorra i sauló, de consistència mitjana i de color beige agrisat clar. Com ja és costum, s'hagué de retirar prèviament una lleugera catifa de pinassa de recent formació.

Aquest estrat, com les anteriors U.E.-1 del sector II, tampoc no ha estat objecte de remocions per part dels clandestins. La seva profunditat mitjana és de 26 cm.

El material arqueològic recuperat consisteix fonamentalment en ceràmica comuna ibèrica oxidant, amb formes com ara l'urna de coll escanyat i la gerra de mida mitjana d'una sola nansa; ceràmica comuna itàlica; ceràmica tardoibèrica (sense formes atribuïbles); parets fines (es tracta de fragments informes); ceràmica grisa de tipus emporità, amb les habituals gerretes bitroncocòniques; àmfora romana de producció local (sense forma); *dolium*; un fragment del que sembla una fulla de ganivet de dors rebaixat en quars, on s'observen les traces de possibles retocs i un fragment de ceràmica a mà que presenta dos cordons paral·lels amb incisions, datable en l'Edat del Bronze (Fig. 9, nº 34).

Unitat estratigràfica 2 (U.E.-2)

Es tracta de la roca mare, arqueològicament estèril, composta per sauló de consistència dura, que apareix després d'una lleugera capa de sorra saulonca. El seu color és beige grogós encara que, a diferència dels quadres més inferiors, la seva tonalitat no és fosca sinó més viva, similar a les U.E.-2 dels quadres del sector I, al qual ja ens apropem (veure Fig. 2).

El sòl natural forma en aquesta ocasió una petita umbilicació natural enmig del pendent, que no creiem que tingui cap significació cultural.

4.4.3-Quadre XVIII

En una zona per damunt dels quadres XVI i XVII (veure Fig. 2), amb l'aspecte de no haver estat excavada anteriorment, es decidí d'obrir aquest quadre, que inicialment fou de 2 per 1 metres. Ateses les característiques que anàvem constatant, que descriurem tot seguit, s'acordà d'ampliar-lo fins a una mida de 3,5 per 3 metres (veure Fig. 6).

Unitat estratigràfica 1 (U.E.-1)

Es tracta d'un estrat format per una barreja de sorra i sauló, de consistència mitjana, que apareix després de retirar la coneguda capa de pinassa. Inicialment presenta una tonalitat grisenca, per la presència de nombroses arrels, i es va tornant paulatinament d'un color beige grogós. Donat que no s'ha observat cap tipus de variació ni en la seva composició ni en la consistència, hem cregut més adient no dur a terme una separació en dos estrats, car en realitat es tracta d'un de sol, només que modificat químicament en superfície a causa de l'actual flora existent.

En el cas present, la seva profunditat mitjana és força superior a les constatades en els quadres del sector II, ja que és de 40 cm., tot i les variacions que s'observen (veure Fig. 6, inferior).

Les restes arqueològiques exhumades han estat en aquest quadre més nombroses del que és normal en aquest sector. Resumint, es tracta de ceràmica de vernís negre (un sol fragment sense forma, però atribuïble a la producció clàssica de la campaniana A); grisa de tipus emporità, amb els habituals bicònics; ceràmica ibèrica comuna, amb formes com ara les gerres de mida mitjana amb graó per a la tapadora i gerretes bicòniques; ceràmica de parets fines, amb un fragment atribuïble a la forma Mayet I o II; ceràmica ibèrica feta a mà; ceràmica tardo-ibèrica oxidant, amb gerres de mida mitjana com a formes més habituals; àmfora romana laietana i un fragment de vidre de cronologia moderna (segles XVIII-XIX?).

Unitat Estratigràfica 2 (U.E.-2)

Farcint en part l'anterior U.E.-1 fou documentat un interstrat constituït per un amuntegament de pedres de mida mitjana (Fig. 6), sense escairar, molt similars a les que hom pot veure escampades en superfície per tot el jaciment. Donat que en alguns casos s'observava la presència de pedres més petites i algun fragment de ceràmica cobrint els espais que restaven entre algunes de les més grosses, vam pensar en l'existència d'un possible mur. És per tal d'esbrinar la realitat d'aquesta problemàtica que es decidí d'ampliar el quadre, que en un principi era, com hem dit, de 2 per 1 metres. A més, si la nostra hipòtesi era correcta, vam especular amb la possibilitat que l'existència d'aquest teòric mur hagués pogut contenir alguns materials arqueològics arrossegats des de més amunt.

En ampliar el quadre i aprofundir en l'excavació, ràpidament se'ns va fer evident que no es tractava de cap mur, ja que malgrat una disposició de les pedres que aparentment

ens havia semblat ordenada en un principi, dos factors neguen la possibilitat d'una construcció:

- 1-Les pedres es trobaren no seguint la disposició d'un parament, sinó escampades tot i la seva concentració en un lloc concret. Dit amuntegament no sabem per quines causes es troba precisament en aquest indret, car l'excavació no ens ha permès d'esbrinar-ne la raó. S'ha de dir, de tota manera, que al final del quadre, però fora d'aquest, entre les seccions C-D (veure Fig. 6) hi ha, aproximadament a la mateixa alçada d'aquestes pedres, una bola granítica natural que podria haver servit com a lloc de contenció. El problema és que, malgrat haver documentat algunes pedres soltes en l'estrat (concretament en l'espai que separa la nostra concentració de la bola granítica abans esmentada), entre ambdós elements hi ha un buit. Probablement l'explicació d'aquest fenomen està en la mateixa disposició del sòl natural (U.E.-3), com veurem més endavant.
- 2-Les pedres no es troben col·locades damunt el sauló verge (U.E.-3), com seria el cas d'una construcció aixecada en un lloc amb tant de desnivell, sinó que farceixen un estrat de formació molt més recent (la U.E.-1, descrita amb anterioritat). També s'ha de valorar el fet que no s'ha documentat cap mena de trinxera de fonamentació en cap lloc proper, que hagués estat imprescindible per bastir qualsevol parament en un indret on el desnivell és tan remarcable.

Unitat estratigràfica 3 (U.E.-3)

Es tracta de la roca mare, arqueològicament estèril, formada per sauló de consistència dura, que apareix després d'una fina capa de sorra saulonenca molt solta. La seva coloració és beige grogós viu.

La disposició del sòl natural en aquest cas pot ajudar-nos a comprendre el perquè de l'interstrat U.E.-2 (veure tall estratigràfic, Fig. 6) que observàvem més amunt: donat que en la seva part superior forma un pendent després del qual es produeix un descens sobtat i un cert replanament del terreny, és possible que per aquesta raó s'acumulés a causa de l'erosió natural més terra solta en aquest indret, formant un altre replà, la qual cosa hauria facilitat no només l'acumulació de pedra vinguda des de més amunt, sinó també la dels materials arqueològics que s'han descrit procedents de la U.E.-1, a la vegada que dita acumulació contribuiria també a frenar l'erosió posterior, tal i com s'observa en el nivell més superficial, on clarament veiem disminuir el pendent.

5-LES FONTS ETNOGRÀFIQUES

5.1-LES LLEGENDES

El complet estudi d'aquest jaciment seria impensable per a nosaltres sense tenir en compte les fonts etnogràfiques: tota una sèrie de llegendes que circula ven -i de les quals encara avui se'n parla- sobre un conjunt d'éssers més o menys fantàstics que tenien el seu estatge bé en la cova de les Encantades del Montcabrer, bé en les coves -artificials- de la muntanya de Burriac, sota mateix del castell d'aquest nom, i entre les quals hi ha evidents relacions, com veurem.

Ja Francesc Carreras i Candi l'any 1893 ens fa un breu esment de la cova de les Encantades del Montcabrer dient que "...se la senyala com lloch habitat per bruixas y encantadas, suposant que d'allí surten y s'escampan pel terme. La cova es de difícil accés" (CARRERAS I CANDI 1893, p. 57).

El 1896 surt a la llum el treball de Lluís Sunyer *Brissas de Llevant. Narracions de la costa*, on per primera vegada, que sapiguem, s'imprimeix una llegenda referent a la cova "de la Mala Dona". Segons aquest autor, la baronessa del castell de Burriac no podia concebre fills. Tanta era la seva aflicció que va prometre, si n'engendrava un, de dedicar-lo a l'Església. Poc després d'un any neixia un infant i el castell s'omplia de goig. Mica en mica el nen anà creixent, s'anà fent home, i la mare no volia revelar a ningú el vot que havia fet, tement com és natural les burles del seu marit en pretendre dedicar el seu únic fill i hereu del castell al ministeri eclesiàstic.

Un dia, havent sortit el fadrí de cacera, es trobà en mig d'una tempesta fortíssima al Montcabrer, per la qual cosa es dirigí cercant aixopluc a la cova que coneixem. En posar els peus en l'entrada un llamp s'estavellà en les seves mateixes plantes, fent que el jove Ulrich -que tal era el nom de l'hereu de Burriac- caigués sense sentit. En despertar-se poc després veié entre un núvol de fum "...una dona hermosíssima vestida de blanch y ab la cabellera desfeta com un devassall de fils d'or sobre sas espatllas". Deixant-se endur per un arreavatament de passió, la parella inicià el joc amorós, i Ulrich restà encaterinat d'aquella dona. En acabar, aquesta li digué que sempre seria allí per calmar la seva set d'amor.

Des d'aleshores, Ulrich estava trist i melancòlic fins que no anava a la cova, fent així néixer la preocupació en els seus pares, que no s'explicaven la raó de tal comportament.

En aquestes, els moros atacaren les terres del Maresme. Ulrich, que havia d'anar a combatre'ls,

s'acostà cap a la cova per tal d'acomodar-se temporalment de la seva estimada. La misteriosa dona el retingué màgicament al seu costat, en un estat de semi-letargia. En despertar-se i tornar cap al castell, el trobà ple de morts, entre els quals hi havia el seu propi pare. Sospitant la malífeta, anà tot seguit a la cova. Com sempre, la "Mala Dona" sorgí d'entre un núvol de fum espès. Ulrich li clavà una daga en el pit, i aconseguí pocs dies després fer fugir el moro de les seves terres. El remordiment, però, no el deixava viure en pau amb si mateix, per la qual cosa, penedit dels seus anteriors actes, va fer-se frare. D'aquesta manera complí, sense saber-ho, la prometença que havia fet la seva mare abans del seu naixement. El poble, a fi de fer fugir el dimoni representat per la "Mala Dona" de la cova, col·locà una creu al cim del Montcabrer (SUNYER 1896, pp. 95-109).

L'any 1908 Francesc Carreras i Candi publicava la seva extensa monografia sobre el castell de Burriac (CARRERAS I CANDI 1908). En ella recollí les llegendes que més s'han popularitzat entre els estudiosos, tot i pensar que "...el folklorisme deu acceptarse senzillament, com una mera branca d'amena y popular literatura. May se'l ha de lligar ab l'avenç científich de la historia" (CARRERAS I CANDI 1908, p. 256).

Naturalment, no totes les llegendes a què es refereix Carreras i Candi parlen de bruixes i encantades. Són, seguint l'encapçalament proposat per aquest autor, "la pinta de la bruixa", "un viatge ab les bruixes", "l'enginy de la castlana", "la creu del Bey ó de la Beya" i "la cadira d'or del castell". S'ha de dir que de fet totes tenen una relació directa o indirecta amb la cova del Montcabrer, excepte la titulada "l'enginy de la castlana", clàssica història en què l'astúcia femenina venç la força del moro invasor i en la qual no hi ha palès cap element de caire màgic, que és al cap i a la fi el que aci ens interessa destacar.

En "la pinta de la bruixa" se'ns explica com les bruixes de Burriac, des de les seves coves, mitjançant un pas subterrani, podien anar a sortir al "Cau de les Bones Dones" (CARRERAS I CANDI 1908, pp. 263-264), detall aquest que considerem important i sobre el que tornarem més endavant. La bruixa de la pinta d'or "...no era mala bruixa, sino bona dona, segons afirmaven los d'Argentona, que la creyen especial protectora del terme". Aquesta característica, com hom pot apreciar fàcilment, no encaixa en absolut amb la idea que hom té de les bruixes. A més tenia un tret característic: a diferència de les seves companyes (?) no duia el cabell desgrenyat sinó trenat en forma de petita trossa, que subjectava la famosa pinta d'or. Però anem a la història.

Hi havia en la zona compresa entre Cabrera de Mar i Argentona un curiós personatge, en Vellot, una mena

de "curandero" al qual s'acusava de bruixot. Havia popularitzat un remei contra el mal de queixal consistent a enterrar en un tupinet, on ningú no ho sabés, sis cargols bovers. Dit Vellot tornava la nit de Sant Joan a casa seva quan, sobtadament, es veié envoltat d'una colla d'éssers fantàstics ... "raqitichs, desgrenyats, de pell negrosa, cares arrugades y ulls fosforescents", que tot seguit es posaren a ballar una mena de sardana al seu voltant. Quan desaparegueren allí hi havia la bruixa de la pinta d'or, la qual, treient-se-la, l'oferí a l'exanimat Vellot dient-li alhora que ... "mentres no la perdáu, may podreu empobrir". A l'endemà en Vellot anà a cavar la vinya i -sorpresa!- trobà or dins d'una pedra escantellada per la magalla. Com que en Vellot de curt no en tenia res i no volia perdre la màgica pinta d'or, l'enterrà sota els fonaments d'una masia que es construí (CARRERAS I CANDI 1908, pp. 263-268).

La següent llegenda, "un viatge ab les bruixes", manté l'estructura clàssica d'aquests tipus de contalles. En Perot, pescador de Cabrera, s'endinsà en la mar amb la seva barca. Tant calmosa era aquella nit que el bon home s'adormí. Fou llavors quan sis bruixes de Burriac aprofitaren per baixar a la barca i prendre-la. En Perot, que ja estava ben despert i amagat, naturalment ni respirava. Les bruixes recitaren una de les seves fórmules màgiques d'enlairament i la barca es llançà mar endins a una velocitat esporugidora. En pocs moments eren ja a Amèrica. Allí les bruixes en feren de tots els colors: pedregades, terratrèmols, inundacions, etc. La barca, malgrat tot aquest enrenou, ni es movia. El vent, producte segurament de tanta malifeta, llençà sobre ella una pluja de fulles, troncs, canyes, fruits, etc. Les bruixes tornaren al cap de poc temps, recitaren de nou la fórmula i foren transportades de nou a casa. En Perot, des d'aleshores, explicava com en una sola nit havia anat i tornat d'Amèrica. I si algú no s'ho creia, li ensenyava les restes de flora tropical que conservava com a record del viatge (CARRERAS I CANDI 1908, pp. 269-272).

En "la creu del Bey o de la Beya" s'explica la història d'un sarraí -un Bei- que dominava la comarca des del castell de Burriac. Un bon dia, al passar per Argenton, quedà captivat de la jove Timboreta, a la qual immediatament oferí el producte de la cacera d'aquell dia. La jove tenia un germà i un promès anomenat Mir, els quals decidiren fugir de tan indesitjable moro. Mir, però, s'encaminà poc després cap a Burriac per tal de retornar al Bei la cacera que Timboreta no podia acceptar. La guàrdia del castell, després d'una discu-

sió, matà el jove Mir. Timboreta, que no sabia res del seu promès passats ja uns dies, s'estranyava que no vingués a veure-la, i caigué malalta per aquest motiu. El seu germà anà a cercar Mir per tal de retornar-li a ellala salut perduda, i s'assabentà que havia estat mort i que la seva pròpia casa pairal, per ordre del malvat moro, havia cremat pels quatre costats. Volent venjar-se es convertí en guardador de ramats, i tenia el refugi en la cova del Montcabrer. Allí s'exercitava continuament en el tir amb la fona, i adquirí una gran destresa. Un dia esperà el Bei quan tornava pel camí de Burriac i el matà d'un cop de pedra. On caigué el seu cos s'aixecà una creu, la "creu del Bey" (CARRERAS I CANDI 1908, pp. 275-280).

En "la cadira d'or del castell" es tracta d'un capítol de lladres, Corsech, que vivia a Burriac envoltat de riqueses i tresors. Finalment la gent, cansada de tants robatoris com la comarca havia patit, l'assaltà per tal de finir d'una vegada aquests actes delictius. Uns afortunats trobaren en el Montcabrer l'entrada del passadís que conduïa al castell directament, el qual fou pres per les armes i cremat. Corsech tingué temps, abans de morir, d'amagar part dels seus tresors, entre els que hi havia una cadira d'or molt preuada, que és la que dona títol a la llegenda. Es comenta pels pobles de la rodalia de Burriac que la gent ha tractat inútilment de trobar les riqueses de Corsech fins gairebé avui dia (CARRERAS I CANDI 1908, pp. 281-284).

Cap als anys 20 fou publicada una obreta titulada *Les bruixes de Burriac. Conte popular*, on no constava la data d'edició ni l'autor¹⁵. Es tracta d'una història que presenta molts paral·lelismes en altres indrets de Catalunya: les bruixes utilitzaven les ruïnes del castell de Burriac per celebrar llurs concíabuls els dissabtes, a partir dels quals s'escampaven pels termes de la rodalia a realitzar les malifetes típiques d'aquesta mena d'éssers. Un jove, que no creia massa en la possibilitat de l'existència dels poders de les bruixes, va fer una aposta i s'apropà al castell per tal d'espiar la reunió de les fetilleres. En fer-se fosc va veure-les arribar volant ... "damunt l'estranya cavalcadura" (l'escombra); tot seguit, amb un xiscle, posaren peu a terra i començaren a dansar una frenètica sardana.

Quan hagueren encès un foc i posat una grossa caldera a bullir tornaren amb la dansa. De tant en tant una de les bruixes tirava algun "ingredient" a l'olla, com ara herbes, ungüents, ossos de mort, cames seques de criatures no batejades, banyes de boc, etc. Finalment, quan tot era ben bullit, s'untaren el cos amb

¹⁵ L'atribució cronològica la fem a partir de l'exemplar que posseïm, que devem a l'amabilitat del bon amic Marià Ribas i Bertran, a qui agraïm l'atenció. El mateix Sr. Ribas ha publicat recentment un resum d'aquest conte en un treball (RIBAS 1991, p. 30).

aquest líquid llardós i, cridant tot seguit "Altafulla!" es convertiren en corbs, i volaren vers el mar.

El jove tafaer, esporuguit, sortí del seu amagatall, s'untà ell també i digué, equivocant-se, la paraula màgica "Baixafulla!". Al moment quedà convertit en ase, i sentí un desig irrefrenable de córrer: passà d'aquesta manera boscos i torreneres, suant, esgarrinxant-se, fent mal per allà on passava. Finalment, amb les primeres llums del dia, tornà a Burriac, on hi havia de nou reunides les bruixes de la nit anterior. Quan aquestes el veieren compregueren aviat el que havia succeït. El lligaren a una anella clavada a una de les parets del castell i l'apallissaren amb vares de bruc i arbres. Amb tanta garrotada acabaren llevant-li la pell d'ase, fent que poc a poc sorgís la persona que hi havia a sota, això sí, plena de blaus i sangnant per una bona colla de ferides. Quan tornà en si, car el deixaren mig esmoreït, les bruixes havien desaparegut i el sol era alt. Seguidament tornà al poble, fent la promesa de que mai més en la seva vida tornaria a ésser curiós (ANÒNIM s.d.)¹⁶.

Totes aquestes llegendes que ací hem resumit s'han anat publicant des d'aleshores en diversos llocs, poc o gens transformades per cada autor. La majoria, però, es limita al repertori de F. Carreras i Candi, el més divulgat en la comarca del Maresme.

La primera sèrie fou inclosa per Josep de Cabanyes en el "Bloc Mataroni" de 1926, amb "la pinta de la bruixa", "un viatge amb les bruixes", "l'enginy de la castllana", "la creu del Bey o de la Beya" i "la cadira d'or del castell" (DE CABANYES 1926b, pp. 535-537; 592-594; 643-645; 685-688 i 710-712).

En una publicació local de Cabrera de Mar anomenada "Estrella de Burriac" trobem una versió reduïda de la llegenda de "la Cova de la Mala Dona", de Lluís Suñer (ANÒNIM 1948a, p. 6; ANÒNIM 1948b, pp. 2-3).

Pocs anys després Lluís Guardiola ens ofereix una versió molt semblant de la llegenda d'"un viatge amb les bruixes", recollida a Vilassar de Mar. En ella el pescador no es diu Perot sino Peroi, i era de Vilassar, no de Cabrera. Havia sortit a la mar en direcció a "Cap sa Tira"; quan ja havia pescat uns quants calamarsos, cansat, s'adormí sota el banc de popa, moment que aprofitaren les malvades bruixes del "Cau de la Mala Dona" del Montcabrer per pujar a la barca. Eren set en total i no sis com en el relat transcrit per Carreras i Candi. La resta de la història és més o menys similar: viatge a Amèrica volant amb la barca, malifetes allí de les bruixes i retorn a casa. Només s'afegeix que les

bruixes, esgotades de tant fer mal, es menjaren els calamarsos d'en Peroi per reparar forces. El testimoni que aportà el meravellat pescador per tal que el creguessin a Vilassar fou un tros de punta de coixí robat a les bruixes i no fruits tropicals com en el cas del Perot de Cabrera (GUARDIOLA 1955, p. 345).

En la coneguda obra de S. Ginesta sobre el Maresme tornen a ésser resumides les llegendes de Carreras i Candi. Aquest autor, però, ens introdueix una nova contalla sobre l'origen del nom de Cabrera. Segons ell, quan ocorregué la invasió sarraïna els atacants venien acompanyats per una bella reina mora, la qual captivà els tres principals cavallers de la contrada, que contínuament es disputaven els seus favors en lloc de combatre els nouvinguts. Déu, com a càstig, convertí l'un en cérvol, l'altre en àliga i el tercer en cabra, i els féu maridar amb femelles animals de les respectives espècies. Producte d'aquestes unions foren unes nissagues de bestioles. Set anys més tard foren retornats a la seva forma humana original, mitjançant la qual lluitaren i alliberaren la regió dels sarraïns. Resulta obvi d'on prové, doncs, el nom de Cabrera (GINESTA 1968, pp. 136 i 141-144).

En un treball escrit uns anys després per J. Clavell tornem a trobar de nou reunides les llegendes explicades per Carreras i Candi en la seva coneguda monografia sobre el castell de Burriac, sense noves aportacions (CLAVELL 1976, pp. 83-111).

Una nova versió de la història de la "Mala Dona" fou publicada per Joan Gómez en una revista informativa de Premià de Mar. Segons testimoni de l'autor aquesta llegenda l'havia rebuda ja feia anys de la seva àvia. En ella s'explica com un comte alt i ros, provinent de les terres del Nord, assetjà el castell de Burriac (no sabem si als moros, ja que no s'especifica). Dit cavaller, durant una passejada, s'enamorà d'una noia que ... "vivía sola en una cabana-cova (*sic*) de Cabrera". Sembla que la mossa coneixia herbes remeieres d'aquelles contrades, així com també filtres que ... "giraven el cervell dels homes". Diuen males llengües que la noia donà a beure al cavaller el malèfic filtre, de manera que aquesta va descuidar el setge passant els dies al costat de la seva estimada. Els soldats del comte, mancats de comandament, perderen batalla darrera batalla fins que hagueren d'aixecar el setge. Durant la fugida arribaren on ... "el seu encantat cabdill fruïa del jardí de l'amor que la bella dama li oferia". Folls de ràbia, els assassinaren tots dos, calaren foc a la cabana (?), i abandonaren tot seguit per sempre aquestes terres. Aquest punt, però,

¹⁶ Una versió molt similar -no sabem si més antiga o més moderna- fou publicada per J. De Cabanyes (DE CABANYES 1926a, pp. 497-500).

resta segons l'autor un xic confós, ja que es deia que la "mala dona" era al servei del senyor del castell; amb la seva acció d'encanteri, naturalment, havia col·laborat en la defensa del castell (GOMEZ 1980, p. 22).

En un treball de síntesi sobre el poble de Cabrils foren de nou recollides dues de les llegendes trameses per Carreras i Candi. Concretament ens referim a "la creu del Bei o de la Beia" i a "la pinta de la bruixa" (TOLRA 1983, pp. 179-182 i 186-187). De la primera, però, se'ns n'ofereix una nova versió, recollida segons l'autor oralment al mateix Cabrils: segons sembla, a finals del domini feudal Cabrils seguia sota el domini del senyor de Burriac, anomenat A-Beia o Ali-Bei, que pretengué fer valer un dels "Mals Usos", el "dret de cuixa", sobre una pubilla del poble. Amenaçà dient que si la nit del seu casament no anava per pròpia voluntat al castell de Burriac, ell mateix l'aniria a cercar amb els seus guerrers. El feudal del castell de Vilassar de Dalt es posà del costat dels de Cabrils i tots junts prepararen una emboscada al de Burriac. En una sagnant batalla moriren el malvat Ali-Bei i alguns dels seus homes, i allí mateix es plantà, com a recordança, la Creu de l'Abeia (TOLRA 1983, p. 179).

En un recent article, a més de donar-nos una sèrie de dades generals sobre la bruixeria, es tornen a reproduir, textualment, les llegendes publicades per Carreras i Candi (LLAMAS 1989, pp. 28-39).

No fa gaire temps ha sortit a la llum un nou llibre, on s'apleguen tota una sèrie de tradicions de la població i rodalies. El plat fort, naturalment, són les llegendes de Burriac-Montcabrer, encara que n'hi ha d'altres que no hi tenen pràcticament res a veure. Es tracta d'un treball més literari que etnològic, en paraules del seu autor, que recull, de nou, només les versions de Carreras i Candi més o menys novel·lades per ell mateix (RIPOLL 1992).

La darrera referència que coneixem sobre les bruixes de Burriac i les "bruixes" del Montcabrer és un petit article de caire genèric al voltant del biotip de la bruixa al llarg de la història, i on es torna a parlar d'aquests éssers fantàstics (LLAMAS 1993, pp. 61-64).

5.2-LA CREU DEL MONTCABRER

Un tema íntimament relacionat amb totes les històries populars que fan referència a la muntanya de Montcabrer és sens dubte el de l'aixecament de la creu que corona el seu cim, evidència clara de cristianització d'un lloc pagà del qual la memòria popular només conserva un record nebulós, transmès mitjançant una sèrie de llegendes a voltes contradictòries, com acabem de veure. El primer estudiós que

va fer-se ressò del fet de la col·locació de l'esmentada creu fou Mn. Josep Mas, seguit pràcticament per tots els autors que s'han ocupat del tema.

Mn. Mas explica que els feligresos de Vilassar de Dalt es trobaven molt atribolats, car havien perdut moltes collites per causa de les tempestes que observaven ... "se formaven al indret del Mont Cabrer". Així, comptant amb el permís del Vicari General, es construí una creu d'uns 20 pams de llargada amb fusta de Teià, la qual fou portada en processó fins al cim de la muntanya i col·locada allí juntament amb algunes relíquies dels Sants Màrtirs de Vilassar de Dalt el 7 de juny de 1707. La tranquil·litat durà fins al 5 de juliol de 1726 en què descarregà una gran tempesta que malmeté moltes collites; a la vegada, un llamp esberlà la creu posada dinou anys abans, que naturalment fou substituïda per una altra (MAS 1909, pp. 161-168).

La col·locació de la primera creu anà acompanyada per la creença popular que el famós aiguat de l'any 1707 tingué quelcom de maligne, puix que en la carta dirigida al Vicari General pel Rector de Vilassar de Dalt, Joan Moret, es diu textualment: "Diumenge prop passat die primer de Maig succehí tant en est poble com en tota esta Costa un ayguat que nos ha deixat pobres per molts anys, y segons difarents monstruositats se han vist, no apar sia cosa natural, per lo que aquest poble y altres han resolt formar vns padrons ab Creus benehidas en lo entorn del poble y posar dins ells algunas reliquias en vn vas de vidre ab nota dels Sants" (MAS 1909, p. 164). Confirmant que dit aiguat s'havia atribuït sens dubte a éssers demoníacs, el mateix Rector ens informa que en la creu foren esculpides ... "las lletras de la Creu del Gloriós Patriarcha St. Benet que propriament son contra etxisos y poder del Dimoni, las quals son de una part estas: C.S.S.M.L.n.D.S.M.D., que vol dir: Crux Santa sit mihi lux, non Draco sit mihi Dux, y ala altre part estas: v.r.s.n.s.m.v.s.m.q.l.i.v.B., que vol dir: vade retro sathana nunquam suadas mihi vana sunt mala que libas ista venena bibas" (MAS 1909, p. 165).

Com en el cas de les llegendes, hi ha una bona colla de treballs -fonamentalment publicats en la comarca, alguns d'ells de ben poca difusió- que al llarg del temps han anat recordant periòdicament el fet de la col·locació d'una creu al cim de Montcabrer. Com a exemples podem esmentar l'aparegut en el "Bloc Mataroní" (RIBAS 1926, p. 559), el del "Butlletí del Centre Excursionista Premià" (MARTÍN 1929, pp. 14-18), els de l'"Estrella de Burriac" (LLINES 1952, pp. 7-8; MIRALLES 1953a, pp. 7-8; MIRALLES 1953b, pp. 4 i 11; MIRALLES 1953c, pp. 4-5), el del "Butlletí AECC" (APVD 1983, p. 10) i fins i tot en un conegut setmanari publicitari gratuït (VILALTA 1984, p. 11). Naturalment, no manquen esments del fet amb més o

menys extensió en diverses monografies (per exemple, TOLRA 1983, pp. 46 i 48; BENITO 1991, pp. 73-82; RIBAS 1991, p. 84 o MODOLELL 1993, pp. 277 i ss.)¹⁷.

5.3-FONTS LITERÀRIES DE CONTINGUT ETNOGRÀFIC

Dins del complex món de la mitologia popular hi ha elements d'aquesta que hom pot anar rastrejant en les obres literàries, fonamentalment en autors de la comarca pel que fa a l'àrea Burriac-Montcabrer. Ja fa un temps va caure a les nostres mans un llibret que feia un estudi crític de l'obra literària de Pere Joan Ferrer, senyor del castell de Burriac a finals del segle XV i principis del XVI, un dels feudals que han deixat un record més negatiu en la consciència dels pobles del Baix Maresme que estigueren sota la seva fèrula. Per a l'estudi d'aquest personatge continua essent fonamental el treball de F. Carreras i Candi (CARRERAS I CANDI 1892). Pere Joan Ferrer, seguint els corrents culturals de la seva època, a més de guerrer fou també escriptor. D'ell es coneixen dues obres molt curtes: la primera es titula "Sumari de batalla a ultransa" i és, com hom pot suposar, un tractat de guerra. La segona, que és la que ací ens interessa, porta per títol "Pensament". En ella un cavaller -el mateix Pere Joan Ferrer segons tots els indicis- es veu temptat per una dona excepcional -Amor- perquè deixi el servei de les armes i li dediqui a ella les seves atencions (MONCLUS I PLUBINS 1984, esp. pp. 50 i ss.). Tot i que es tracta d'una alegoria, molt del gust de l'època, en llegir l'escrit no poguérem evitar comparar-lo amb les llegendes que ens parlen de la "Mala Dona" del Montcabrer, que fa seus els cavallers i, efectivament, els priva de dur a terme la missió d'armes -d'atac o de defensa del castell de Burriac, segons les diverses versions que hem vist- que en aquell moment tenien encomanada. La hipòtesi que Pere Joan Ferrer hagués pogut inspirar-se per escriure el seu treball en una llegenda popular, que transcorria molt a prop d'on ell residia, és certament temptadora.

Francesc Mas-Abril, poeta modernista nascut a Vilassar de Dalt però resident molts anys a Premià de Mar i a Barcelona, es caracteritzà per donar un tractament certament etnogràfic als seus escrits, sempre plens de regust popular. Tot i que es tracta d'un poeta menor, les seves obres resulten molt valuoses per als

estudiosos del folklore maresmenc, i val la pena dir que han estat molt poc valorades en línies generals. Un exemple d'aquesta vàlua el tenim en un poema seu titulat "La pastora de Cabriels", una rondalla que podríem afegir a les que ja coneixem. El seu començament és prou eloqüent:

"De cor sé una rondalla;
la sé des de petit.
La mare la contava
quan me duya a dormir".

La història ens descriu una pastora que guardava bovins ... "en una montanyola / del poble de Cabriels". Un dia, pasturant, conegué en Galderic, un mosso de Ca l'Abril, i es van enamorar. Però els estava espiant el ... "mal esperit: senyor de l'encontrada". El malvat ferí en Galderic i s'endugué la pastora muntanya avall. En Galderic, per tal d'aturar-lo, llançà una gran pedra, que tingué la dissort d'aixafar-los tots dos, matant també la pastoreta. Des d'aleshores en Galderic visqué trist al costat del padri de la malaurada mossa, cuidant del seu bestiar boví (MAS-ABRIL 1928, pp. 22-25). Malgrat que no es citen noms de lloc, no costa gaire endevinar que la "montanyola del poble de Cabriels" on el "mal esperit" -el dimoni- és el "senyor de l'encontrada" és, naturalment, el Montcabrer, la zona màgica per excel·lència, la meitat del qual aproximadament pertany territorialment al municipi de Cabriels.

6-VALORACIÓ HISTÒRICA

Fins ací hem presentat les diferents documentacions que sobre la muntanya de Montcabrer coneixem, tant pel que fa a l'Arqueologia estrictament com pel que fa referència a l'Etnografia o, si es vol, Folklore popular. Som conscients que aquesta segona classe de fonts no acostuma a ésser utilitzada en el món arqueològic, potser massa tancat en les anàlisis estrictes que la pròpia disciplina imposa. Veurem, al llarg de les línies que seguirem, que l'ús que n'hem fet no ha estat cap caprici, sino una veritable necessitat documental per arribar al coneixement més complert possible d'una problemàtica complexa com és, en el nostre cas, un lloc de culte precristià.

També ens adonem que aquest treball, on les evidències de culte han estat exposades somerament, no és el lloc més idoni per tractar d'arribar a

¹⁷ Com P. Benito (BENITO 1993, pp. 73-82), nosaltres també creiem que la creu instal·lada l'any 1707 contra les fetilleries no fou pas la primera, encara que s'ha de dir que no coneixem cap document que pugui avalar aquesta suposició. Si és segur que la deposició d'unes relíquies -les dels Sants Màrtirs de Vilassar de Dalt- dongué molta més transcendència al fet.

Sí que sabem, en canvi, la data de la col·locació de la creu que hi ha actualment: en les festes de Santa Creu de Cabriels (VILALTA 1984, p. 25), el dia 1 de maig del 1983 (APVD 1983, p. 10).

conclusions de caràcter religiós pel que fa a un santuari d'una àrea geogràfica -la Laietània- en la qual la problemàtica ha estat amb prou feines encetada. De tota manera, sí que creiem necessari aportar en aquest moment una síntesi de dites conclusions que, en la nostra opinió, s'escau perfectament amb el contingut d'aquest resum.

De l'època prehistòrica, que *grosso modo* datem en l'Edat del Bronze, no tenim cap testimoni cultural clar, en primer lloc perquè aquests tipus de jaciments no es coneixen a Catalunya en l'època esmentada, i considerem massa arriscat paral·lelitzar amb altres indrets geogràfics que sí que poden demostrar quelcom en aquest sentit. D'altra banda, la presència de destrals de les anomenades "votives" no la considerem un argument concluent, ja que es tracta d'eines que poden haver-se utilitzat amb altres finalitats que les purament ofrenants. Sí que en tot cas ens serà permès d'afirmar un tipus d'hàbitat en aquesta època, potser estès pels nombrosos abrics de la zona, del qual ho desconeixem gairebé tot.

Sembla clar que la cova de les Encantades del Montcabrer pot inscriure's sense cap mena de dubte entre les anomenades coves-santuari ibèriques, amb les que coincideix en gairebé tots els aspectes fonamentals -llevat potser de la manca d'aigua-, definits ja fa anys per M. Tarradell (TARRADELL 1973, pp. 25-40, esp. pp. 33 i ss.).

Tot i que la majoria de coves-santuari han estat localitzades en la zona del País Valencià (GIL-MASCARELL 1975, pp. 281-332, esp. pp. 303 i ss.)¹⁸, a Catalunya tenim l'exemple ben evident de la Cova de la Font Major de l'Espluga de Francolí (VILASECA 1969, pp. 117-202 + làms., esp. pp. 176 i ss.), així com d'altres de -sembla- menor significació si ens atenem a les restes de material ofrenat, molt escadusser en pràcticament la totalitat d'elles (DE LA VEGA 1987, pp. 171-181 + làms.).

No hi ha dubte que, com en els casos que acabem d'esmentar, el principal motiu d'atracció per a un lloc de culte, allà on es produeix una manifestació de quelcom sagrat, és sens dubte la cova. A la comarca del Maresme, ja ho hem comentat al principi d'aquest treball, l'existència de coves naturals és un fet excepcional, cosa que s'ha de valorar *per se*, ja que geològicament gairebé no existeixen com a tals. La cova, simbòlicament, és en moltes religions de caràcter fecundant l'entrada a la *Tellus Mater*, d'on prové tot

allò que viu, tal i com han destacat nombrosos autors que s'han ocupat del tema (entre d'altres, ROHDE 1942, vol. I, pp. 106 i ss.; ELIADE 1981, pp. 227 i ss.; GOMEZ-TABANERA 1973, pp. 111-127). Aquesta creença és ja antiga. Així, per exemple, la trobem reflectida en un text de Lucreci (*De Rer. Nat.*, V, 796 i ss.): "...la terra bé mereix aquest nom de mare, ja que dins la terra totes les coses són nades. Encara ara surten de la terra molts animals engendrats per les pluges i per la calor ardent del sol". Sobre la identificació de la cova amb el cos humà recorrem de nou a Lucreci (*De Rer. Nat.*, VI, 943-945): "D'antuvi, a les coves les pedres del sostre suen aigua i destil·len degotalls que regalen. La suor, igualment, raja de tot el nostre cos" (versions catalanes de J. Balcells. Fundació Bernat Metge. Barcelona, 1928). I no cal recordar al respecte els coneguts textos de Sèneca (*Nat. Quaest.*, II, 5, 1; III, 15, 1 i ss.) en els quals el filòsof descriu la terra com un ésser viu.

La muntanya del Montcabrer és el lloc on es troba emplaçada la cova objecte de les ofrenes votives. Malgrat que no totes les coves santuari conegudes es situen en llocs més o menys enlairats, sí que en el nostre cas creiem que s'han de valorar dos aspectes fonamentals, interrelacionats, que arquetípicament acostumen a repetir-se:

- 1) La muntanya com a "centre del món", com a lloc d'unió entre el cel, la terra i el món infernal, això és, l'*axis mundi* que observem en moltes cultures mediterrànies de l'Antiguitat (ELIADE 1981, p. 337).
- 2) La pujada al santuari comporta un esforç físic que implica una purificació en el devot, la qual cosa li permet en arribar una major facilitat per entrar en contacte amb el sagrat que allà es manifesta. No cal recordar que aquesta concepció ha perviscut a Catalunya en els tradicionals aplecs que en determinades festivitats, dependent de cada lloc concret, es duen a terme en la nostra geografia (PRAT *et alii* 1982, pp. 91 i ss.).

Pel que fa als materials ofrenats, bàsicament es tracta de petits vasets, tots ells trencats, que es trobaven no gaire allunyats de l'entrada de la cova, pràcticament just al davant, com ja hem vist. Un dels problemes fonamentals, donades les condicions d'erosió natural i sobretot antròpica, hores d'ara hem perdut unes dades d'inapreciable valor, com són les del ritual d'ofrena. Així, i trobant-nos obligats a estudiar els materials pràcticament *per se*, la nostra hipòtesi és

¹⁸ Després d'aquest treball han estat fets alguns resums sobre la problemàtica de les coves-santuari. Així, i sense pretendre ésser exhaustius, destaquem els de M.R. Lucas (LUCAS 1981, pp. 233-293), P.A. Lillo (LILLO 1981, pp. 37 i ss.) i L. Abad (ABAD 1987, pp. 157-167, esp. pp. 163 i 166).

que s'oferia a la divinitat algun tipus de libació (vi, aigua, llet, etc.), potser en un acte de catarsi personal o col·lectiva, i que després dits vasos eren trencats ritualment. No cal insistir gaire sobre la universalitat d'aquest fenomen, present tant en necròpolis com en llocs sagrats en l'època ibèrica, i que en un sentit genèric s'interpreta correntment com a sacrifici per tal d'obtenir quelcom (FREUD 1988, pp. 861-862 i 864) o per agrair algun benefici. Naturalment, també han estat ofrenats altres objectes no necessàriament trencats, com ara les fibules o les perles de collaret. Pel que fa a les monedes, potser cal interpretar-les a partir de paràmetres culturals no estrictament ibèrics¹⁹.

Un altre problema és el del posterior destí d'aquests ex-vots una vegada havia transcorregut un cert temps des del cerimonial. Tal i com era habitual en el món antic, el més encertat de pensar és que fossin a parar a les *favissae*, ben segur localitzables dins del *témenos* o espai sagrat del lloc de culte, que en el nostre cas, donades les evidències arqueològiques, no deuria ser excessivament ampli²⁰. Sí que en la campanya del 1993 -concretament en el quadre I-, tal i com s'ha comentat més amunt, hem pogut sospitar de la seva existència, però amb massa dubtes: les espoliacions dudes a terme pels clandestins ens han privat, una vegada més, d'una informació històrica molt valuosa. De tota manera és probable que en l'esclletxa de la gran bola granítica que hi ha damunt del quadre I (veure Fig. 2) es dipositessin alguns ex-vots, car també se n'han trobat en disposicions semblants en altres santuaris ibèrics (per exemple, BLAZQUEZ 1991, p. 20, amb bibliografia anterior).

Com ja hem comentat, el volum de material ofrenat és considerable si tenim en compte altres llocs de culte paral·lelitzables. En aquest sentit, el santuari del Montcabrer ha proporcionat a la investigació arqueològica un gran nombre de testimonis, ja que podem parlar de milers de fragments de ceràmica pertanyents a vasos presumiblement només amb aquesta funció. Ens referim a les categories esmentades com a ceràmica grisa de tipus importada i a les produccions en terrissa ibèrica oxidant a torn, gairebé tot de midas reduïda, així com també alguns petits vasets fets a mà. Tot i que en les coves-santuari

llevantines i en algunes de franceses els clàssics vasets votius són els anomenats "caliciformes", en el nostre cas aquests han estat substituïts per les gerretes bitroncocòniques majoritàriament -oxidants o grises-, una forma ceràmica amb més tradició en el món laietà i que culturalment compleix la mateixa funció, car no hem d'oblidar que es tracta de gots per a beure (BARBERÀ *et alii* 1993, p. 32).

A aquestes s'han d'afegir altres tipus ceràmics que, si bé la seva funcionalitat habitual no és naturalment la d'ésser ofrenats, sí que en trobar-se dipositats en aquest context evidencien la raó del seu ús: ens referim a les ceràmiques de vernís negre, entre les quals predominen les pàteres i els bols, sovint atribuïts de les deesses ctòniques (BLAZQUEZ 1962, p. 188; BLAZQUEZ 1983, pp. 297-299); a la terra sigil·lata aretina, que presenta uns trets molt similars, essent bols de no gaire grandària (formes Goudineau 13 i 18 fonamentalment); la ceràmica comuna itàlica, sia o no de "vernís vermell pompeïà" (plates) i, evidentment, les produccions de parets fines, itàliques i locals. A més d'això, cal tenir en compte un major valor *per se* d'aquestes ceràmiques, la majoria importades, en haver-se d'adquirir amb un cost major que el de la terrissa indígena, la qual cosa representaria una mostra de major pietat religiosa. Fins i tot no pot descartar-se el fet d'una llarga perduració de l'objecte pel seu valor intrínsec: se'l pot ofrenar bastant temps després de ser aconseguit, tal i com s'ha pogut documentar en nombroses necròpolis.

La presència de grans atuells de transport i/o emmagatzematge, com són les diverses tipologies d'àmfora constatades i les *dolia* no ens ha d'estranyar en un indret geogràfic on l'aigua en estat natural -font, brollador, etc.- no és present, ja que les condicions geològiques de la comarca no ho permeten. En aquest cas hem de suposar, tal i com succeïa en el santuari del Cap de San Vicente, el *Hieron Akroterion*, que els fidels "...entren allí portant ells mateixos aigua, ja que el lloc no en té" (*Strab.* III, 1, 4), fet que admeten alguns investigadors (BLAZQUEZ 1977, p. 324). Grans recipients s'han evidenciat arqueològicament en llocs de culte, com per exemple a Entremont (França) (BENOIT 1949, pp. 179-185, esp. p. 181). Com a hipòtesi

¹⁹ En el nostre cas, parlar de les monedes com a ofrena suposa un problema, car, donades les condicions del jaciment, només ens és permès de suposar-ho. Si que la tònica habitual és ofrenar-les a corrents d'aigua -sovint en ninfeus-, encara que tampoc resulten estranyes en els dipòsits de cendres d'alguns santuaris, v. gr. en el de Vaux-de-la-Celle a Genainville (MITARD *et alii* 1993, pp. 327 i ss.) o en els peninsulars del Collado de los Jardines i Castellar de Santisteban. Igualment, les fonts clàssiques ens en parlen: així, per exemple, quan després de la guerra civil que posà en el tron els flavis es restaurà el temple capitolí, el senat de Roma, l'ordre eqüestre, els magistrats, els sacerdots i una gran part del poble llençaren gran quantitat de monedes en els fonaments del nou temple (Tàcit, *Hist.*, IV, LIII, 3-4), tot i que en aquesta ocasió més que d'ofrenes votives potser hauríem de parlar de sacrificis fundacionals.

²⁰ Se'ns fa difícil admetre la mateixa cavitat com a *thesaurus* o magatzem d'ex-vots, ja que donat el volum exhumat dubtem que ni tan sols hi capiguessin tots.

de treball, i tenint en compte que aquest fet s'ha acceptat per a alguns santuaris, potser caldria tenir en compte al respecte l'existència de fonts d'aigua amb caràcter salutífer en les rodalies, cas de la "Font Picant" de Cabrera o d'altres, no explorades arqueològicament que sapiguem.

La funcionalitat de la nombrosa vaixela comuna, d'arrel ibèrica majoritàriament, molt abundant al jaciment com s'ha vist, i a la qual cal afegir la ibèrica feta a mà, ha d'ésser considerada també d'ús votiu, encara que no podem excloure a priori una utilitat de transport de queviures o líquids amb evident propòsit ofrenant. De fet hi ha testimonis en altres llocs de la Península Ibèrica que donen suport a aquesta tesi (per exemple, BLAZQUEZ 1983, pp. 38 i 83), així com també en diversos indrets de la Mediterrània Occidental (PRADES *et alii* 1969, pp. 117-134; GANTES 1990, pp. 157 i ss.).

Consideració a part mereixen altres materials com són les *tegulae*, *imbrices* i fragments de paviment d'argila trepitjada, que plantegen una altra problemàtica. Com hem vist *supra*, el terreny on es troba la cova del Montcabrer presenta un gran desnivell, cosa que provoca l'existència d'una gran erosió natural del sòl sobretot en èpoques d'aiguats torrencials, típics en el Maresme en primavera i finals d'estiu-tardor, havent-se pogut evidenciar àdhuc modernament els estralls que provoquen en els jaciments arqueològics propers (RIBAS 1965, p. 131). Si, com suposem, aquestes restes de paviment, tègules i imbrices corresponien a algun tipus de construcció presumiblement aixecada davant la cova, les haurem de considerar pràcticament com l'única evidència que podem aportar per fer una hipòtesi de treball amb l'esmentada. Aquesta informació es complementa amb l'observació enfront de la cova d'una gran quantitat de pedra sense desbistar escampada arreu, que també podria haver servit per bastir algun tipus d'edificació i, naturalment, les pedres escairades dels quadres I i III. En aquest sentit, donada la manca de dades, preferim deixar de moment la qüestió només plantejada, tot i que no resultaria impensable una construcció de tipus pòrtic, potser similar a l'evidenciada en el santuari de la Roquepertuse, a França (AAVV 1991, sobretot pp. 19 i ss.).

Altres materials ens proporcionen una sèrie de dades gens menyspreables pel que fa al jaciment. Per una banda hi ha la probable representació d'un cap de

toro en un tipus d'escultura que podríem qualificar com a força esquemàtica, peça excepcional en la Laietània, on no existeix una tradició en aquest sentit, com ara en el País Valencià o el Sud de la Península en època ibèrica, amb nombrosos exemples en necròpolis i santuaris (per exemple COLLANTES 1940-41, pp. 218-219 + làms.; FERNANDEZ DE AVILES 1940-41, pp. 513-523 + làms.; LLOBREGAT 1974, pp. 335-342; LLOBREGAT 1975, pp. 155-160 + làms.; ALMAGRO i RAMOS 1986, pp. 45-63; MUÑOZ 1987, pp. 229-255, esp. pp. 243 i ss.; SANMARTÍ 1987, pp. 261-273; AAVV 1990, *passim*). En la nostra zona, que sapiguem, només el poblat ibèric de Burriac ha proporcionat una mostra d'escultura (?) en forma de petit tors masculí de terracuita, d'evident regust hel·lenístic (RIBAS 1952, p. 39; làm. X).

Alguns dels materials arqueològics espoliats del Montcabrer també ens aporten unes dades a tenir en compte. Així, cal afegir a la peça escultòrica abans ressenyada el testimoni d'un fragment de banya pertanyent al gènere *Bos* en os, així com les dues banyetes de bòvid en ceràmica del tipus ibèric, potser pertanyents a una terracuita de què no s'han conservat més restes o tal vegada exemptes, puix que la forta erosió patida fa difícil esbrinar-ho amb total certesa²¹.

Sobre la significació del toro en la religió ibèrica, animal que simbolitza les forces genèsiques masculines en un espectre molt ampli, hem de dir que es troba representat arreu del món mediterrani des de la prehistòria (JORDA 1976, pp. 187-216), fet que evidencia així la seva importància tant pel que fa a l'agricultura com en el món funerari, doncs no per casualitat les seves banyes són a la vegada un símbol del creixent lunar²², de manera que ens trobem ja que amb una ambivalència molt pròpia de tot fenomen religiós: per una banda la lluna és femenina, però regula les aigües que són un element essencialment masculí; el toro, mascle per excel·lència, és en moltes ocasions representat pel creixent, femení. De fet, al llarg de la protohistòria i el món romà trobem arreu, associades o no, manifestacions de tipus religiós, tant del toro com de la lluna. La documentació que podria presentar-se al respecte ompliria sens dubte moltes pàgines, però no creiem que sigui aquest el lloc adequat per a fer-ho (per exemple, LOPEZ MONTEAGUDO 1973-74, pp. 233-247; KOOY 1981, pp. 45-62). Això sense tenir en

²¹ Les representacions de toros en terracuita les trobem en una època tan reculada com l'Edat del Bronze en el Sudest peninsular (SIRET 1890, vol. I, p. 155; làm. XVII, figs. 1, 2 i 3).

En època protohistòrica es constaten en diversos indrets, com ara Sòria (APRAIZ 1953, pp. 267-275; làms. I i II) o Mallorca (ROSSELLO i FONT 1970, pp. 358-362, esp. p. 359), o tants d'altres (BLAZQUEZ 1983, p. 84, 200 i 256).

²² Sobre els cultes de la fecunditat i la seva relació amb el toro en època ibèrica considerem fonamental la visió d'E.A. Llobregat (LLOBREGAT 1981, pp. 149-164, esp. p. 161).

compte, és clar, les diverses manifestacions etnològiques més o menys actuals, que cal considerar com a autèntiques pervivències, en què prenen part el toro, la lluna o algun dels seus símbols, cas per exemple de l'arbre de Maig de Cornellà de Terri, de clares connotacions fertilitzadores, coronat amb diverses banyes de bòvid (VIOLANT I SIMORRA 1979, esp. pp. 230-232)²³.

Els fragments de terracotes de Demèter i la presència de la mateixa cova natural, un fet gairebé excepcional en el Maresme com ja hem comentat, sembla que ens vulgui indicar quina és la divinitat principal a qui es retia culte en el jaciment del Montcabrer, a la qual anaven dedicades moltes de les ofrenes: segons el nostre parer es tracta d'una *Magna Mater*, d'arrel indígena amb tota probabilitat, que més endavant seria potser assimilada en algun dels seus aspectes a Demèter-Kore/Persèfone si ens atenem a les representacions esmentades. Això òbviament no exclou la possibilitat d'un sincretisme amb altres deesses de la fertilitat del tipus Àrtemis (Diana), Astarté o similars: hem de tenir molt en compte, i això és quelcom que potser mereixeria una major reflexió, que no coneixem les característiques exactes de la divinitat ibèrica sincretitzada. El fet de constatar terracotes de Demèter pot obeir a una moda sorgida a partir del comerç grec, que difongué amb gran èxit la figura de la deessa eleusina per tota la Mediterrània, inclosa naturalment la Península Ibèrica²⁴. A propòsit d'això cal esmentar la troballa en la ciutadella de Roses d'un motlle per a la fabricació de tipus similars, que presenta una pasta típica massaliota, ben indicativa de quin fou el seu lloc d'origen (MARTÍN 1978, pp. 375-376).

En jaciments laietans propers a nosaltres han estat constatades terracutes representant Demèter, cas del poblat ibèric de Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet) (DE LA PINTA i RIO 1981, p. 72, fig. 23, n° 3; SANMARTÍ 1992b, pp. 73-74, fig. 29) o, molt recentment, en la necròpolis de l'*oppidum* de Burriac (Cabrera de Mar) (GARCIA 1993, pp. 96 i ss.).

Es sabut que els bustos representant Demèter - Tànit per a alguns autors, inexplicablement ja que ambdós cultes no s'assimilaren clarament²⁵ - han estat exhumats en poblats i necròpolis fonamentalment, essent, que sapiguem, relativament escassos en les coves santuari. El fet que es documentin en un lloc de culte, com succeeix per exemple a Cartago (CINTAS 1950, p. 541; CINTAS 1976, pp. 133; 362-363, amb bibliografia), ens porta a qüestionar-nos si realment es produí una veritable assimilació entre la deessa ibèrica del Montcabrer i Demèter o si, potser, es tractà d'ofrenes de peces més valuoses que els simples vasos d'argila en un acte de major pietat religiosa, que a la vegada comportarien una imatge visual de la divinitat que mancava en el món indígena, i que *a priori* conservaria d'aquesta manera totes les seves traces originals de culte, almenys en els primers temps. En aquest cas hauran de ser noves troballes les que aportin majors dades al respecte.

Del que no sembla haver-hi dubte és del caràcter fecundant de la divinitat venerada en la cova, producte de l'associació de la terra amb la mare, dipositària de tot allò que ha de tornar a néixer havent mort. Això implica, naturalment, una relació directa o indirecta d'aquesta *Magna Mater* amb el món dels difunts, que trobem evidenciada en la propera necròpolis de Burriac, tal i com hem comentat un xic més amunt, ja que ambdós aspectes són indistingibles. En afirmació de J. Michelet, "el blat, en el seu etern néixer i renéixer, ensenya la resurrecció millor que cap dogma" (MICHELET s.d., p. 88)²⁶. I no cal dir que la cultura ibèrica laietana presenta com a font econòmica de primer ordre, precisament, els cereals (BARBERÀ i DUPRÉ 1984, pp. 49-50; PUJOL 1991, pp. 19-33, esp. p. 35), tal i com s'ha demostrat amb l'existència de camps de sitges, per exemple, a Burriac o rodalies (RIBAS i MARTÍN 1960-61, pp. 296-305; PUJOL i GARCIA 1982-83, pp. 46-145), per no esmentar l'instrumental agrícola, prou significatiu al respecte (SANAHUJA 1971, esp. pp. 63 i ss.). En aquest context potser podríem prendre'ns la llicència

²³ Sobre el paper de la lluna en diverses creences de caire popular considerem el treball de C. Gomis, encara que antic, força interessant (GOMIS 1912).

²⁴ Esmentar totes les troballes de figures de Demèter en els diferents jaciments ibèrics peninsulars seria una tasca gairebé inacabable. Com a mostra poden consultar-se els treballs de J. Lafuente (LAFUENTE 1934, pp. 23 i ss., làms. V, IX i XI), F. Figueras (FIGUERAS 1952, p. 13), M.A. Martín i N. Llavaneras (MARTÍN i LLAVANERAS 1980, pp. 153-161), F. Rubio (RUBIO 1986, *passim*), R. Pallarès, F. Gràcia i G. Munilla (PALLARÉS *et alii* 1986, pp. 123-149) o P.A. Lillo (LILLO 1990, pp. 213-223). Aquestes darreres, tot i que l'autor es refereix a un tipus de terracuita morfològicament diferent del referenciat, sí que participen al nostre entendre del mateix simbolisme de la "Tellus Mater" ja expressat. Fora de la Península Ibèrica han estat constatades també terracutes representant Demèter, cas del santuari d'Es Cuieram (Eivissa), que poden evidenciar una altra problemàtica tot i pertànyer a un simbolisme religiós comú (AUBET 1968, pp. 33-36; RAMON 1985, pp. 225-256).

²⁵ En la bibliografia especialitzada es repeteix amb massa freqüència aquest tipus d'assimilació, sovint sense contrastar-la històricament. Tanmateix, hi ha autors que no ho admeten tan a la lleugera, com per exemple D. Harden (HARDEN 1985, p. 81).

²⁶ En opinió de J. Caro Baroja, les religions naturalistes com la present poc o res tenen a veure amb els cultes oficials, ja que el camperol - en aquest cas ibèric o ibero-romà - dirigia la seva religiositat cap al que la vida natural li assenyalaria (CARO BAROJA 1985, pp. 347 i ss.).

d'aplicar, salvant les distàncies, els versos de Cal·límac (*Hymni*, VI, 1 i ss.; 119 i ss.): "Salut, Demèter, salut! Tu ens nodreixes esplèndidament! Tu ens procures blat abundant" (versió de P. Villalba. Fundació Bernat Metge. Barcelona, 1972).

Donada la manca de dades existents per a l'estudi de les religions indígenes de Catalunya, aviat sincretitzades amb les romanes com una mostra més del procés general de romanització, la bibliografia especialitzada ha tendit a una identificació, al nostre entendre abusiva, amb els cultes, rituals, etc. de caire clàssic com un antecedent, ja siguin aquests fenomenics o grecs (per exemple BELDA 1946, pp. 236-259; ALMAGRO GORBEA 1983, pp. 291-307; ROSENSTINGL 1985, pp. 15-25; PALLARES *et alii* 1986, *passim*). A propòsit d'això cal recordar les inspirades paraules de M. Tarradell aplicades al món romà i que podrien fer-se extensives a la qüestió religiosa indígena: "...els estudiosos del món romà, sobretot els més tècnics, tendeixen massa sovint a veure'l com un món tancat en ell mateix" oblidant que ..." el període romà tingué precedents concrets a cada lloc..." (TARRADELL 1978, p. 14). Són aquests precedents -religiosos- els que ens interessen en el cas de la cova-santuari del Montcabrer. Segons la nostra opinió, aquest tipus de manifestacions religioses s'han d'estudiar a partir d'uns paràmetres netament indígenes (PENA 1989, p. 354), tot i tenir en compte que aquests poden arribar a veure's influenciats, almenys en la imatgeria, pel món colonial. Però l'essència del culte segurament romandria intacta: no en va la qüestió religiosa acostuma a ésser d'allò més immutable, tal i com han posat de relleu nombrosos estudiosos del tema, malgrat que molts dels cultes mediterranis participin d'un mateix simbolisme a grans trets, la qual cosa per altra banda explica la facilitat dels innombrables sincretismes constatats.

Una qüestió que considerem important és l'origen dels ofrenants. Com ja hem esmentat, la gran majoria d'objectes podem datar-los en una cronologia relativament curta, que *grosso modo* comprèn el darrer quart del segle II a.C. i la centúria següent, tenint en compte gairebé sempre la major fiabilitat dels materials d'importació a l'hora de datar, malgrat que allò que pot considerar-se indígena ratifica igualment aquestes dates. Tot i que globalment ens movem en un jaciment que té aproximadament quatre segles de vida -potser quelcom més-, no deixa de ser sorprenent que sigui precisament en el moment ibero-romà quan el santuari és més visitat. Com ja hem dit en diverses ocasions, aquest és només un avançament a l'estudi

de la cova-santuari, per la qual cosa ens limitarem només a apuntar que aquest *floruit* coincideix amb el que sembla un augment de poblament destacable en el veí *oppidum* de Burriac, tal i com han apuntat diversos autors (entre d'altres, GARCÍA i ZAMORA 1993), moment que no podem deslligar de la presència romana en la Laietània. Així, i sense deixar de banda la probabilitat d'un possible panlaietanisme -si se'ns permet l'expressió-, els habitants de Burriac i rodalies són els màxims candidats a ofrenants. D'aquesta manera s'acompleix el de vegades debatut lligam poblat-necròpolis-santuari, aquesta vegada en la vall de Cabrera de Mar.

7-LA FI DE LA COVA-SANTUARI COM A LLOC DE CULTE

Si ens atenem als materials arqueològics referenciats més amunt, la cova-santuari del Montcabrer deixaria de rebre ofrenes com a tal aproximadament durant els darrers decennis del segle I a.C., tot i l'existència d'algunes ceràmiques del tipus "vora fumada" africà, que cal datar des de finals del segle I d.C., del fragment de T.S. Africana D forma Hayes 103/104 i d'algunes de les monedes imperials. Ens sembla, donada la relativa escassetat de materials posteriors a August, massa arriscat, de moment, parlar de supervivències fins a època tardana (llevat, naturalment, de la memòria popular, reflectida en les llegendes), malgrat els exemples que es constaten arreu: si ens atenim als fets, el moment àlgid de culte comprèn la segona meitat del segle II a.C. i la primera meitat de la centúria següent o poc més, mentre que s'observa una lenta però progressiva davallada a mida que ens acostem al canvi d'Era, almenys pel que fa als materials arqueològics d'importació, més fiables quant a datació. Naturalment, això no implica un acabament bruscat -en matèria religiosa resulta gairebé impensable-, essent factibles accions d'ofrena més o menys aïllades *a posteriori*, que en principi no poden descartar-se sense més.

En estreta relació amb el que acabem de referenciar cal situar una troballa que fou realitzada també a Cabrera de Mar, concretament en els terrenys de Can Modolell o Can Lladó: es tracta d'un lloc de culte que, mercès a les inscripcions en pedra documentades, s'associà immediatament a un *mithraeum* (MARINER 1978, pp. 79-84)²⁷. Aquest jaciment avui dia no es troba excavat totalment, de manera que resten encara nombroses incògnites per resoldre. Sí que sembla,

²⁷ Dit treball també fou publicat en els "Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme", núm. 8-9, Museu Municipal. Mataró, 1979, pp. 274-276.

llevat que ulteriors troballes ho desmenteixin, que els seus inicis *grosso modo* coincideixen amb el període final de la cova-santuari del Montcabrer com a lloc d'ofrenes. Això dona peu a suposar que, com en tants altres casos documentats, hi ha una romanització i transformació del culte de la muntanya a la plana, de la mateixa manera que pocs decennis abans havien estat abandonats nuclis ibèrics com Burriac cercant una situació econòmica millor i més còmoda, sens dubte propiciada per la presència romana a la Laietània. No cal recordar ara quina fou la política de trasllats poblacionals que cercava un millor control dels indígenes, política que s'escau perfectament dins dels paràmetres del que hom anomena "romanització"²⁸ i que pot ésser comprovada en treballs de síntesi com els de M. Prevosti (PREVOSTI 1981a; PREVOSTI 1981b). Això, naturalment, degué afectar també la qüestió religiosa, tot i que els excavadors de Can Modolell han especulat amb la possibilitat que el jaciment comencés com una vil·la romana qualsevol per a convertir-se més tard en un santuari dedicat a Mitra (fonamentalment BONAMUSA 1982-83, pp. 248-253; BONAMUSA *et alii* 1985; BONAMUSA *et alii* 1987, pp. 180 i ss.; MAYER i RODÀ 1992, pp. 201-202)²⁹. De tota manera no es rebutja l'existència d'un culte anterior al mitraic ja en època d'August (BONAMUSA *et alii* 1985, p. 27; BONAMUSA *et alii* 1987, p. 182), possibilitat aquesta amb la qual estem totalment d'acord si ens basem en les dades exposades fins ara. M. Prevosti anava un xic més enllà i suposava amb sobrada raó, tot i desconèixer les troballes de la cova-santuari del Montcabrer, "...un lloc de culte de forta tradició ibèrica, assimilat pels romans" (PREVOSTI 1981a, p. 208). Si ens atenim a les troballes de Can Modolell, com ara ceràmica utilitzada com a ofrena (entre la qual caldria destacar una gran pàtera aretina del taller de Rasinus), monedes, terrissa comuna i àmfora, no hi ha dubte que els paral·lelismes amb les ofrenes dedicades a la Cova de Montcabrer són evidents, cosa que implicaria, com hem dit abans, un trasllat a la plana del lloc de culte originari. Aquest complex fenomen, indel·ligible en el nostre cas de les profundes transformacions socio-econòmiques que comportà el món romà, no és quelcom aïllat sinó que es repeteix en la història de les religions de nombroses cultures (ELIADE 1981, p. 385). Naturalment a Can Modolell sí que podem parlar

ja d'un autèntic sincretisme de les divinitats indígenes amb les romanes, ja que som en un món plenament romanitzat. Les restes epigràfiques documentades a Can Modolell que podem considerar pre-mitraiques, tot i la seva fragmentació i els problemes que el seu estudi comporta, ens ho vénen a demostrar: concretament hi ha possibles evidències d'una divinitat femenina ..."del tipus Diana, Proserpina, Fortuna o Luna" (FABRE *et alii* 1983, p. 89; FABRE *et alii* 1984, n° 87 -pp. 132-133, lám. XXX, fig. 10-), així com una divinitat masculina que en principi es suposà un Silvanus (MAYER i RODÀ 1988, pp. 229-230) i que una millor lectura ha revelat un Neptú (MAYER 1993, pp. 118-119). No cal dir que pràcticament totes les divinitats esmentades, cas de confirmar-se la seva atribució definitiva, tenen una advocació marcadament fertilitzadora, fet que encaixa perfectament amb tota la documentació aportada fins ara.

La posterior arribada de Mitra a Can Modolell no implica necessàriament la desaparició dels antics déus, ja que han estat testimoniats en altres indrets associacions d'aquesta divinitat oriental amb altres d'indígenes, cas per exemple d'Epona a la Gàl·lia (CAL 1957, pp. 147-150) o àdhuc amb déus pertanyents al panteó greco-romà, com a Cabra (Còrdova) (BENDALA 1979, p. 286) o a Barbate (Càdis) (BELTRAN i LOZA 1988, pp. 833-843).

Tot i que Mitra en un moment determinat sembla ésser la divinitat més popular a Can Modolell, cal que ens preguntem quina de les seves facetes podia ser la preeminent per als seus devots. Sense voler entrar en un tema tan complex com el de la religió mitraica a la Península ibèrica, sobre el qual existeixen notables treballs de síntesi, nosaltres apostem, com a hipòtesi de treball, per una continuïtat, això és, per un Mitra essencialment fecundant, caràcter del déu solar del qual hom té constància (JAFAREY 1975, pp. 54-61). El fet que amb el cristianisme el temple de Mitra sigui substituït per una església dedicada a Sant Joan Baptista (BONAMUSA 1979, pp. 188-190, esp. p. 189; MODOLELL 1989, p. 21) que s'aixecà en el mateix recinte o en una àrea molt propera, segons la documentació medieval, és, al nostre entendre, un argument a favor, car és sabuda la profunda significació genèsica relacionada amb elements de caire solar de

²⁸ Si admetem una presència de colonitzadors centro i sud-itàlica per a la Laietània com fan alguns autors (per exemple PONS 1994, pp. 94 i ss; 113), resulta suggestiva la presència del topònim "Abella", que hem vist reflectit amb algunes variants en diverses llegendes que toquen ben de prop la Cova de les Encantades, i que d'alguna manera demostra aquesta presència d'italics (PONS 1994, pp. 77-79; 93).

²⁹ No hem recollit la bibliografia general sobre el culte mitraic a la Península Ibèrica que fa alguna referència al santuari de Can Modolell, ja que en la majoria de casos resumeix allò que s'exposa en els treballs referenciats.

la nit de Sant Joan en les societats camperoles tradicionals d'arreu d'Europa (FRAZER 1989, pp. 699 i ss.) i, evidentment, de Catalunya (entre d'altres, AMADES 1980, pp. 1.113 i 1.162; AMADES 1982, pp. 103 i ss.; ROMEU 1993). De tota manera, hauran d'ésser noves troballes arqueològiques a Can Modolell les que, d'alguna manera, aportin més llum al respecte.

Ens pertoca ara parlar d'un tema que al Maresme sempre ha despertat una certa curiositat, tot i la problemàtica que comporta i les reserves amb què s'ha de considerar. Com hem pogut anar veient al llarg d'aquestes planes, al seguir l'evolució històrica dels cultes tant a la Cova de les Encantades del Montcabrer com al santuari de Can Modolell, s'ha fet parè que som al davant de divinitats essencialment de caràcter agrari, fertilitzador. No hauran escapat al lector atent les continuades referències tant a elements que tenen a veure amb el toro -el cap de pedra o les banyetes de terracuita- com a divinitats constatades posteriorment que s'hi relacionen (cas de Mitra, per exemple). Pel que fa a les representacions d'aquell animal ja hem comentat més amunt la seva identificació amb el creixent lunar, símbol agrari i funerari clàssic. El geògraf alexandri Claudi Ptolemeu en la seva cèlebre "Geografia", quan situa diverses ciutats i altres accidents geogràfics de la costa de la Hispania Tarraconense (II, 6, 1-73), esmenta, entre Baetulo i Iluro, el *Promontorium Lunarium*. Sempre s'ha suposat al respecte, amb sobrada raó, que es referia a un lloc de culte a la lluna. El problema ha estat el de la seva situació real, ja que en aquest sentit els historiadors, locals o no, han discrepat. Tot i haver prevalgut la idea que es referia al Turó del Montgat -a voltes amb unes etimologies certament curioses al voltant del nom "Montgat", tals com fer-lo derivar de "Mons Hecatae"³⁰, també han estat considerats candidats el Montseny (ALBERT 1948, pp. 73-74), el Cap Begur (SCHULTEN 1959, p. 327), el Cap de Tossa (DEL CASTILLO 1939, p. 223) o Montjuïc (MAYER 1991, p. 244).

El perquè de tanta varietat d'atribucions creiem que té una doble explicació: per una banda s'ha buscat sempre un "promontori" en el sentit clàssic de la paraula, això és, una muntanya que entrés dins la mar, cosa poc freqüent en la costa catalana. Per una altra, la gran distribució de "promontoris lunars" al llarg d'una àmplia àrea costanera es deu a la pròpia inexactitud de les taules ptolemiques, fet prou conegut (SOLANA 1972, pp. 69-76) que permet un gran ventall de possibilitats³¹.

Si tenim en compte que les excavacions arqueològiques de cap manera han documentat un lloc de culte en el Turó del Montgat³², amb l'absència de testimonis coneguts al respecte pel que fa als altres indrets esmentats, més el fet que al Montcabrer sí que existeix un santuari prou important que evidencia, a més, elements astrals com les banyes de toro, nosaltres proposem que es consideri seriosament la possibilitat que l'esmentat *Promontorium Lunarium* de Ptolemeu estigui situat, efectivament, entre Baetulo i Iluro, això és, al Montcabrer. La muntanya és sens dubte un veritable promontori, car sobresurt de la Serralada Litoral en direcció a la mar³³.

Les llegendes conservades, que hom ha pogut llegir resumides *supra*, ens indiquen fins a un cert punt la supervivència en la memòria popular del culte protohistòric. Sense voler entrar en una anàlisi exhaustiva del tema, cosa que està previst de fer en un futur treball, les conclusions que en podem extreure són, en essència, aquestes:

- 1- A la cova de les Encantades del Montcabrer no hi ha bruixes, sinó encantades -*numina* femenins-, que poden ésser bones o males dones depenent de la seva actuació, accepcions que d'alguna manera demostren els diferents noms populars de la cavitat. Els personatges benèfics són els que haurien perviscut millor en el record col·lectiu -cas de la "bruixa" de la pinta d'or-, mentre que les "males dones" de les que hi ha

³⁰ Així per exemple J.M. Pellicer (PELLICER 1887, pp. 30 i ss.), P.J. Bassegoda (BASSEGODA 1928, pp. 32 i ss.), J. de C. Serra Rafols (SERRA RAFOLS 1942, p. 91, amb dubtes), M. Almagro i altres (ALMAGRO *et alii* 1945, p. 144), I. Mª Colomer (COLOMER 1965, p. 31), E. Albert (ALBERT 1973, p. 18), M. Ribas (RIBAS 1975, p. 13) o J. Guitart (GUITART 1976, p. 23).

³¹ Només examinant la documentació cartogràfica medieval ens adonem d'aquest fet. Així, trobem mapes en els quals el famós promontori sembla endinsar-se molts quilòmetres dins la mar: sempre, però, es troba entre Baetulo i Iluro, unes vegades més proper a la primera ciutat (Strassburg 1525) o a la segona (Anònim flamenc, segle XVI). Val a dir que aquests errors cartogràfics es corregeixen des del darrer terç del segle XV (COLOMER 1965, pp. 19-35).

³² La bibliografia sobre el Turó del Montgat és nombrosa. Esmentem només el darrer treball publicat que coneixem, amb nombrosa bibliografia anterior (FREIXA *et alii* 1991, p. 35-56).

³³ Aquesta ha estat la visió de Carles Cardó en traduir les "Qüestions Naturals" de Sèneca publicades per la Fundació Bernat Metge. Veure *Nat. Quaest.*, V, 13, 2, nota 1 a peu de pàgina en aquesta edició. S'ha de tenir en compte al respecte que el Montcabrer és un magnífic punt de referència marí per als pescadors del Maresme des de pràcticament totes les direccions encara avui dia, fet que ens ha corroborat recentment la Dra. Marta Prevosti en navegar per la zona.

més exemples recollits, molt significativament, presenten sempre un fons moralitzant relacionat amb la implantació del cristianisme, que les fa demoniaques per tal de tractar d'erradicar aquests tipus de creences agràries ancestrals.

2- Hi ha una confusió explícita entre les bruixes, les històries de les quals gairebé sempre tenen lloc en el castell de Burriac, i les encantades. A tall d'exemple cal esmentar la "bruixa" de la pinta d'or, que no presenta ni de bon tros les característiques d'una bruixa típica, essent assimilable, segons la nostra manera de veure, a una mena de numen protector, una "encantada" com les de les llegendes del Pirineu (ROMEU 1950, pp. 158 i ss.), i de les quals existeixen paral·lels arreu. Altres elements relacionables amb aquesta qüestió són el fragment de roba que en Peroi de Vilassar aconseguí de les bruixes del Montcabrer, típic succés de fades, o la creença ja esmentada d'una comunicació subterrània entre el castell de Burriac -seu de les bruixes- i la cova del Montcabrer, on viuen les encantades, fet demostratiu a nivells d'inconscient col·lectiu d'una relació.

3- Les històries de bruixes de Burriac encaixen perfectament amb una identificació d'aquests éssers amb quelcom demoníac i amb els inicis de la seva persecució, fet que es documenta a partir dels segles XVI-XVII (entre d'altres, CARO BAROJA 1986, pp. 109 i ss.). Tot i que la bruixeria era coneguda en època clàssica, les històries que es conserven sobre bruixes de Burriac donen la impressió d'ésser relativament tardanes i molt paral·lelitzables amb les d'altres indrets de Catalunya, per no esmentar que en algunes de les contalles relatades existeix una evident relació amb obres greco-romanes com ara "Les Metamorfosis" d'Apuleu, la qual cosa podria implicar no un origen popular sinó una gènesi de caràcter il·lustrat.

4- La col·locació d'una creu al cim d'una muntanya, en aquest cas del Montcabrer, així com l'existència de nombroses ofrenes com ara medalles, algun rosari, les relíquies dels Sants Màrtirs de Vilassar, etc., es fa en funció de les encantades, no de les bruixes, malgrat la confusió popular. El poeta ho va intuir amb claredat meridiana:

"Són dones d'aigua, les fades
a la forca condemnades
des que en nostres encontrades
s'aixeca la vera creu..." (COSTA 1943, pp. 39-42 per al poema complet).

8-CLOENDA

La problemàtica que comporta l'estudi de la cova-santuari del Montcabrer, que hem pogut veure resumida, de cap manera s'esgota aquí. Som conscients que hem deixat completament de banda algunes qüestions que hom podria considerar importants en l'estudi de qualsevol santuari, així com de tractar amb l'amplitud que mereixen altres temes igualment fonamentals. Tot plegat pensem desenvolupar-ho en la monografia que sobre aquesta cova-santuari estem preparant.

Creiem de tota manera que aquesta síntesi és prou vàlida per mostrar la plena constatació d'un santuari en cova ibèric des del segle IV a.C. fins els darrers decennis del segle I a.C., i la seva continuïtat en el temple de Can Modolell primer i en l'església de Sant Joan després, ja en la plana. No hem d'oblidar tampoc l'important fet de les pervivències en la memòria popular de tot aquest complex món mitjançant la conservació d'una bona munió de llegendes de caire fantàstic que donen suport d'alguna manera a la col·locació de la creu al cim de la muntanya del Montcabrer i a les ofrenes d'objectes religiosos moderns de caire pietós; d'aquesta manera se santifica l'indret alhora que se n'elimina els antics déus.

No voldríem cloure sense agrair la col·laboració en aquest treball a la Dra. Marta Prevosti i Monclús pels seus consells orientatius i, molt especialment, al Dr. Miquel Tarradell i Mateu pel seu entusiasme i valuosos punts de vista, que ens han ajudat a no caure tant en les trampes que aquests temes posen a la imaginació.

Estiu del 1994.

BIBLIOGRAFIA

AAVV 1990:

AAVV: *Escultura ibèrica en el Museo de Jaén*. Jaén.

AAVV 1991:

AAVV: Le sanctuaire protohistorique de Roquepertuse (Ville de Velaux, Bouches-du-Rhône). *Documents d'Archéologie Méridionale*, 14. Lattes.

ABAD 1987:

L. Abad: El poblamiento ibérico en la provincia de Alicante. *Iberos. Actas de las I Jornadas sobre Mundo Ibérico*. (Jaén, 1985) Jaén.

ALBERT 1948:

E. Albert: *Promontorium Lunarium: Montseny: guiò (sic) de navegants*. MVSEV. Mataró.

ALBERT 1973:

E. Albert: *D'Iluro a Mataró. El Maresme del segle V al segle XIII*. Mataró.

ALMAGRO et alii 1945:

M. Almagro, J. Colomines i J. de C. Serra Ràfols: *Carta arqueològica de España*. Barcelona. Barcelona.

ALMAGRO GORBEA 1983:

M.J. Almagro Gorbea: Un depósito votivo de terracotas de Villaricos. *Homenaje al Profesor Martín Almagro*, II. Madrid.

ALMAGRO GORBEA 1984:

M.J. Almagro Gorbea: La necrópolis de Baria (Almería). Campañas de 1975-78. *Ex. Arq. Esp.*, 129. Madrid.

ALMAGRO i RAMOS 1986:

M. Almagro i R. Ramos: El monumento ibérico de Monforte del Cid. *Lucentum*, V. Alacant.

AMADES 1980:

J. Amades: *Folklore de Catalunya. Costums i creences*. (2ª ed.). Barcelona.

AMADES 1982:

J. Amades: *Costumari català. El curs de l'any*. Vol. IV. (2ª ed.). Barcelona.

ANÒNIM s.d.:

Anònim: *Les bruixes de Burriach. Conte popular. "Contes infantils"*, número 4. Impremta Ràfols. Barcelona. (s.d.).

ANÒNIM 1948a:

Anònim: La Cova de la Mala Dona. *Estrella de Burriac*, 8. Cabrera de Mar.

ANÒNIM 1948b:

Anònim: La Cova de la Mala Dona. *Estrella de Burriac*, 9. Cabrera de Mar.

APRAIZ 1953:

R. Apraiz: Representaciones bovinas de arte celtibérico en los museos de Soria. *Revista de Arch., Bibl. y Museos*, LIX. Madrid.

APVD 1983:

Arxiu Parroquial de Vilassar de Dalt: La primera creu de Montcabrer (1707). *Butlletí AECC*, 11. Museu Municipal. Premià de Mar.

ARGENTE 1974:

J.L. Argente: Las fibulas de la necrópolis celtibérica de Aguilar de Anguita. *Trab. Preh.*, 31. Madrid.

ARXÉ et alii 1993:

J. Arxé, R. Coll i F. Cazorla: Palmar Hotel. *Epoca romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya, 1. Barcelona.

AUBET 1968:

M.E. Aubet: La cueva d'Es Cuyram (Ibiza). *Pyrenae*, 4. Barcelona.

BALIL i RIPOLL 1952:

A. Balil i E. Ripoll: Actividad arqueológica en Cataluña durante los años 1950 y 1951. *Arch. Esp. Arq.*, vol. XXV. Madrid, 1952, p. 180.

BANÜS 1991:

J. Banüs: Les sitges del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme): les sitges nùms. 36 i 37. Noves aportacions sobre la fase final del poblat. *Laietania*, 6. Mataró.

BARBERÀ 1968

J. Barberà: La necrópolis ibèrica de Cabrera de Mar (Colección Rubio de la Serna). *Ampurias*, XXX. Barcelona.

BARBERÀ 1969-70

J. Barberà: La necrópolis ibèrica de Cabrera de Mar (Excavación 1969). *Ampurias*, XXXI-XXXII. Barcelona.

BARBERÀ i DUPRÉ 1984:

J. Barberà i X. Dupré: Els laietans. Assaig de síntesi. *Fonaments*, 4. Barcelona.

BARBERÀ et alii 1993:

J. Barberà, J.M. Nolla i E. Mata: La ceràmica grisa emporitana. *Cuadernos de Arqueologia*, 6. Barcelona.

BASSEGODA 1928:

P.J. Bassegoda: *Masnou*. Barcelona.

BELDA 1946:

J. Belda: Algunos restos del antiguo culto a la diosa religioso-funeraria. II *CASE*. Albacete.

BELTRÁN 1978:

M. Beltrán: *Cerámica romana. Tipología y clasificación*. Saragossa.

BELTRÁN i LOZA 1988:

J. Beltrán i Mª L. Loza: El culto mitraico en la costa atlántica bética: un nuevo testimonio en Barbate (Cádiz). *Congreso Internacional. El Estrecho de Gibraltar*. Actes, vol. I. Madrid.

BENDALA 1981:

M. Bendala: Las religiones místicas en la España romana. *La Religión romana en Hispania*. (Madrid, 1979). Madrid.

BENITO 1991:

P. Benito: Sequeres, tempestes i maleficis: el poder intercessor dels Sants Màrtirs. *Vilassar i els Sants Màrtirs*. Vilassar de Dalt.

BENOÏT 1949:

F. Benoît: El santuario de Entremont y las representaciones funerarias ibéricas. *IV C.A.S.E.* Cartagena.

BLÁZQUEZ 1962:

J.M. Blázquez: *Religiones primitivas de Hispania, I. Fuentes literarias y epigráficas*. Madrid.

BLÁZQUEZ 1977:

J.M. Blázquez: *Imagen y mito. Estudios sobre religiones mediterráneas e ibéricas*. Madrid.

BLÁZQUEZ 1983:

J.M. Blázquez: *Primitivas religiones ibéricas. Vol. II. Religiones prerromanas*. Madrid.

BLÁZQUEZ 1991:

J.Mª Blázquez: *Religiones en la España Antigua*. Madrid.

BONAMUSA 1979:

J. Bonamusa: Advocacions de les nostres esglésies com a element d'estudi dels orígens de Cabrera de Mar. *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, 7. Mataró.

BONAMUSA 1982-83:

J. Bonamusa: Els testimonis mitraics iluronosos dins el context de la Tarraconense. *Laietania*, 2-3. Mataró.

BONAMUSA et alii 1985:

J. Bonamusa et alii: *El jaciment romano-medieval de Can Modolell. Dos mil anys d'història. Deu anys d'excavacions. Cabrera de Mar. El Maresme (1974-1984)*. Mataró.

BONAMUSA et alii 1987:

J. BONAMUSA et alii: El jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar, el Maresme) com a nucli de romanització. *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. Documents de treball*. Granollers.

BURNETT et alii 1992:

A. Burnett, M. Amandry i P.P. Ripollès: *Roman Provincial Coinage*. Londres.

CAL 1957:

Comité Archéologique de Lezoux: Les découvertes de Lezoux: Vase à relief d'applique représentant Mithra sacrifiant le taureau et moule à relief d'applique figurant la déesse gallo-romaine Epona. *Ogam*, IX, fasc. 2. Rennes.

CARO BAROJA 1985:

J. Caro Baroja: *Las formas complejas de la vida religiosa (Religión, sociedad y carácter en la España de los siglos XVI y XVII)*. (2ª ed.). Madrid.

CARO BAROJA 1986:

J. Caro Baroja: *Las brujas y su mundo*. Madrid.

CARRERAS I CANDI 1892:

F. Carreras i Candi: *Pere Joan Ferrer. Militar i senyor del Maresme*. Barcelona (hi ha edició facsimil, P.M.C.M.-Ed. Altafulla, Barcelona, 1987)

CARRERAS I CANDI 1893:

F. Carreras i Candi: *Petit aplech de monografias historicas: lo castell de Bellpuig y la casa d'Altarriba a Vilatorra, lo castell de Besora, Cabrera del Maresma i la quadra d'Estrach*. Barcelona.

CARRERAS I CANDI 1908:

F. Carreras i Candi: *Lo castell de Burriach o de Sant Vicents*. Mataró. (Hi ha edició facsimil de La Juliana. Argentona, 1980).

CINTAS 1950:

P. Cintas: *Céramique punique*. Paris.

CINTAS 1976:

P. Cintas: *Manuel d'Archéologie punique*, II. Paris.

CLARIANA 1990:

J.F. Clariana: *La Terra sigil.lata a Can Xammar (Mataró, El Maresme)*. Campanyes d'excavació de 1964-68 i 1970. *Laietània*, 5. Mataró.

CLARIANA 1992:

J.F. Clariana: *La Terra sigil.lata a Can Xammar (Mataró, El Maresme)*. Campanya d'excavació de 1987. *Laietània*, 7. Mataró.

CLAVELL 1976:

J. Clavell: *La Xarbotada. La festa del càntir d'Argentona dins l'antic aplec de Sant Domingo*. Barcelona.

CLUA 1988:

J. Clúa: *Los thymateria, Deméter y lo misterico. Faventia*, 10. Bellaterra.

COLL 1993

R. Coll: Un jaciment prehistòric a Cabrera de Mar, a *MODELELL* 1993

COLL i CAZORLA en premsa:

R. Coll i F. Cazorla: Avanç a l'estudi de la cova-santuari de Montcabrer (Cabrera de Mar, el Maresme, Barcelona). *Fonaments*, 9. Barcelona.

COLL i JÁRREGA 1986:

R. Coll i R. Járrega: Troballes submarines a Vilassar de Mar. Estudi del material amfòric. *Les Nostres Arrels*, 10. Museu Municipal. Premià de Mar.

COLL i MONTLLÓ en premsa:

R. Coll i J. Montlló: *Restes ibero-romanes a la zona del "Vapor Vell"* (Premià de Mar). XI Sessió d'Estudis Mataronins. Mataró.

COLL et alii 1993:

R. Coll, F. Cazorla i F. Bayés: Una cova-santuari ibèrica en el Maresme: la Cova de les Encantades de Montcabrer. Consideracions preliminars. *IX Sessió d'Estudis Mataronins*. (Mataró 1992). Mataró.

COLLANTES 1940-41:

F. Collantes: El toro ibèric de Ecija. *Arch. Esp. de Arq.*, XIV. Madrid.

COLOMER 1965:

I.M. Colomer: *El litoral català abans del segle XIX*. Barcelona.

COMAS 1983:

M. Comas: *La Laietana-1: un nou tipus d'àmfora trobat a Badalona. Carrer dels Arbres*, 39. Badalona.

COMAS 1985:

M. Comas: *Baetulo: les àmfores*. Badalona.

COMAS et alii 1987:

M. Comas et alii: Un tipus d'àmfora Dressel 1 de producció laietana. *Jornades Internacionals d'Arqueologia romana*. Museu Municipal. Granollers.

COSTA 1943:

M. Costa: *Tradicions i fantasmes*. Palma de Mallorca.

CRAWFORD 1974:

M. H. Crawford: *Roman Republican Coinage*. Cambridge.

CUADRADO 1968:

E. Cuadrado: Tumbas principescas de El Cigarralejo. *Madridrer Mitteilungen*, 9. Heidelberg.

DE CABANYES 1926a:

J. De Cabanyes: Supersticions mataronins (sic). Les bruixes de Burriach. *Bloc Mataroní*. Mataró. (Hi ha edició facsimil del Patronat Municipal de Cultura de Mataró-Ed. Altafulla. Barcelona, 1990).

DE CABANYES 1926b:

J. De Cabanyes: (*amb diversos títols*). *Bloc Mataroní*. Mataró, 1926 (ed. facsimil P.M.C.M.-Ed. Altafulla. Barcelona, 1990)

DE LA PINTA i RIO 1981:

J.L. De La Pinta i J. Rio: *El poblado layetano de Puig Castellar. Sta. Coloma de Gramenet (Barcelona)*. Santa Coloma de Gramenet.

DE LA VEGA 1987:

J. De La Vega: Contribució catalana a l'inventari de les probables coves santuari ibèriques. *Fonaments*, 6. Barcelona.

DEL CASTILLO 1939:

A. Del Castillo: *La Costa Brava en la Antigüedad, en particular la zona entre Blanes y San Feliu de Guixols: la villa romana de Tossa (estudio de conjunto)*. *Ampurias*, I. Barcelona.

ELIADE 1981:

M. Eliade: *Tratado de historia de las religiones. Morfología y dialéctica de lo sagrado*. (2ª ed.) Madrid.

ENRIQUE GISBERT 1978:

P. Enrique Gisbert: *Petrología de los granitoides del sector de la Cordillera Litoral catalana comprendido entre el rio Besós y la Riera de Argentona*. Tesi de Llicenciatura inèdita. Facultat de Geologia de la U.C.B. Barcelona.

ESTRADA 1969:

J. Estrada: *Vías y poblamiento romano en el Area Metropolitana de Barcelona*. Comisión de Urbanismo. Publicación número 27. Barcelona.

FABRE *et alii* 1983:

G. Fabre, M. Mayer i I. Rodà: *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea (Epigrafia romana del Maresme)*. Mataró.

FABRE *et alii* 1984:

G. Fabre, M. Mayer i I. Rodà: *Inscriptions romaines de Catalogne. I Barcelone (sauf Barcino)*. Paris.

FERNANDEZ DE AVILES 1940-41:

A. Fernández de Avilés: Los toros hispánicos del Cabezo Lucero, Rojales (Alicante). *Arch. Esp. de Arq.*, XIV. Madrid.

FEUGÈRE 1985:

M. Feugère: Les fibules en Gaule Méridionale. *Rév. Arch. de Narbonnaise*, suppl. 12. Paris.

FIGUERAS 1952:

F. Figueras: Esquema de la necrópolis cartaginesa de Alicante. *APL*, III. València.

FRAZER 1989:

J.G. Frazer: *La rama dorada. Magia y religión*. (2a. ed.). Madrid.

FREIXA *et alii* 1991:

A. Freixa *et alii*: Noves aproximacions a l'estudi del Turó de Montgat (El Maresme). *Laietania*, 6. Mataró.

FREUD 1988:

S. Freud: Psicopatología de la vida cotidiana. *Obras completas*, IV. Barcelona.

GANTES 1990:

L.-F. Gantes: Marseilleveyre. *Voyage en Massalie. 100 ans d'Archéologie en Gaule du Sud*. Marsella.

GARCÍA 1992a:

J. García: La ceràmica ibèrica en els contextos republicans de la Laietània litoral: *Les ceràmiques de tècnica ibèrica a la Catalunya romana (segles II-I a.C.)*. Societat Catalana d'Arqueologia. Barcelona.

GARCÍA 1992b:

J. García: La necrópolis layetana del "Turó dels Dos Pins" (Cabrera de Mar). *Congreso de Arqueologia ibèrica: las necrópolis*. (J. Blánquez i V. Antona coords.). Madrid.

GARCÍA i ZAMORA 1993:

J. García i D. Zamora: La Vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània ibèrica. Actes del Seminari El poblament ibèric a Catalunya. *Laietania*, 8. Mataró.

GIL-MASCARELL 1975:

M. Gil-Masarell: Sobre las cuevas ibéricas del País Valenciano. Materiales y problemas. *PLAV.*, 11. València.

GINESTA 1968:

S. Ginesta: *El Maresme. Comarca privilegiada*. Barcelona.

GÓMEZ 1980:

J. Gómez: La Mala Dona de Burriac. *Premià Informa*, 10. Premià de Mar.

GÓMEZ-TABANERA 1973:

J.M. Gómez-Tabanera: La caverna como "espacio sagrado" en la prehistoria humana. *Inst. de Etnografía y Folklore "Hoyos Sainz"*, V. Santander.

GOMIS 1912:

C. Gomis: *La lluna segons lo poble*. (3ª ed.). Barcelona.

GOMIS 1980:

C. Gomis: Província de Barcelona (III). *Geografia general de Catalunya*, dirigida per F. Carreras i Candi (2ª ed.). Barcelona.

GODINEAU 1968:

Ch. Goudineau: *La céramique aretine lisse*. M.E.F.R. Suppléments, 6. Paris.

GODINEAU 1970:

Ch. Goudineau: Note sur les céramiques à engobe interne rouge-pompéien ("Pompejanisch-rotten platten"). *M.E.F.R.*, LXXXIII. Paris.

GUARDIOLA 1955:

Ll. Guardiola: *Sant Joan de Vilassar (Història i Geografia de la comarca vilassanesa i del Maresme)*. Vilassar de Mar.

GUITART 1976:

J. Guitart: *Baetulo. Topografia arqueològica, urbanisme e historia*. Monografies Badalonines, 1. Badalona.

HARDEN 1985:

D. Harden: *Los fenicios*. (2ª ed.). Barcelona.

JAFAREY 1975:

A.A. Jafarey: Mithra, Lord of Lands. *Mithraic Studies*, I. Manchester.

JARREGA 1991:

R. Járrega: Cerámicas finas tardorromanas y del Mediterráneo Oriental en España. Estado de la cuestión. *Anejos de Arch. Esp. Arq.*, XI. Madrid.

JORDÀ 1976:

F. Jordà: ¿Restos de un culto al toro en el arte levantino? *Zephyrus*, XXVI-XXVII. Salamanca.

KOOY 1981:

C. Kooy: Le croissant lunaire sur les monuments funéraires gallo-romains. *Gallia*, 39, fasc. I. Paris.

LA TOUR 1892:

H. de La Tour: *Atlas de monnaies gauloises*. Paris (reed. 1992 de B. Fischer).

LAFUENTE 1934:

J. Lafuente: Excavaciones en la Albufereta de Alicante (antigua Lucentum). *Junta Superior del Tesoro Artístico*. Madrid.

LAMBOGLIA 1950:

N. Lamboglia: Per una classificazione preliminare della ceramica campana. *Atti del I Congresso Internazionali di Studi Liguri*. Monaco-Bordighera-Genova.

LILLO 1981:

P.A. Lillo: *El poblamiento ibérico en Murcia*. Murcia.

LILLO 1990:

P.A. Lillo: Las figuras femeninas en terracota relacionadas con Deméter-Ceres. *Verdolya*, 2. Murcia.

LLAMAS 1989:

A. Llamas: Les llegendes de bruixes a Burriac: un intent vers la seva comprensió. *Fulls del Museu-Arxiu de Santa Maria*, 34. Mataró.

LLAMAS 1993:

A. Llamas: El biotip de la bruixa al llarg de la història. *Butlletí del Grup d'Història del Casal.*, 12. Mataró.

LLINES 1952:

S. Llines: La Creu de Montcabrer. *Estrella de Burriac*, 118-119. Cabrera de Mar.

LLOBREGAT 1974:

E.A. Llobregat: El toro ibèric de Villajoyosa (Alicante). *Zephyrus*, XXV. Salamanca.

LLOBREGAT 1975:

E.A. Llobregat: Escultura ibèrica de la Edetania. La cabeza de toro de la Carència (Turis). *APL*, XIV, València.

LLOBREGAT 1981:

E.A. Llobregat: Toros y agua en los cultos funerarios ibéricos. *Sagvntvm*, 16, València.

LLORENS i PONS 1987:

J.M. Llorens i E. Pons: El Puig de Castellet. Un recinto fortificado ibérico. *Revista de Arqueología*, 77, Madrid.

LOPEZ MONTEAGUDO 1973-74:

G. López Monteagudo: El toro en la numismática ibérica e ibero-romana. *Numisma*, 120-131, Madrid.

LUCAS 1981:

M.R. Lucas: Santuarios y dioses en la baja época ibérica. *La Baja Epoca de la Cultura Ibérica*. Madrid.

M. 1983:

E.M.: La prehistòria del Maresme i del Vallès és escrita a la Serralada Litoral. *El Maresme*, 2-III-1983.

MALUQUER *et alii* 1986:

J. Maluquer de Motes, E. Huntingford, R. Martín, A.M.ª Rauret, R. Pallarès i M.^a del V. Vilà: *Arquitectura i urbanisme ibèrics a Catalunya*. Barcelona.

MARINER 1978:

S. Mariner: Nuevos testimonios de culto mitraico en el litoral de la Tarraconense. *II Congreso Internacional de Estudios sobre las Culturas del Mediterráneo Occidental*. (Barcelona, 1975). Barcelona.

MARTIN 1928:

F. d'A. Martín i Julià: Breus notes històriques de Cabrera de Mataró. *Butlletí del Grup Excursionista Premià*, 10, Premià de Mar.

MARTIN 1929:

F. d'A. Martín i Julià: *Montcabrer*. La muntanya i els seus voltants o la cova de les "Bruixes". La creu. *Butlletí del Centre Excursionista Premià*, 31, Premià de Mar.

MARTIN 1962:

R. Martín: Poblamiento layetano en el Maresma. Síntesis de un estudio general. *VII C.N.A.* Barcelona, 1960 (Saragossa, 1962).

MARTIN 1963:

R. Martín: Poblamiento y demografía ibérica. *II Symposium de Prehistoria Peninsular*. Barcelona, 1962, Barcelona.

MARTIN 1978:

M.A. Martín: Notícia de la troballa d'un motlle per a fabricar terracotes, procedent de Roses. *Revista de Girona*, 85, Girona.

MARTIN i LLAVANERAS 1980:

M.A. Martín i N. Llavanas: Un conjunt de timateris de terracuita amb representació de Demèter, procedent del Mas Castellà, de Pontós. *Cypsela*, III, Girona.

MAS 1909:

Mn. J. Mas: La Creu del Mont Cabrer. *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*. Vol. III, Barcelona.

MAS-ABRIL 1928:

F. Mas-Abril: *La Musa Popular*. Barcelona.

MATTINGLY i SYDENHAM 1926:

H. Mattingly i E.A. Sydenham: *The Roman Imperial Coinage (Vespasian to Hadrian)*. Londres, 1926.

MATTINGLY i SYDENHAM 1930:

H. Mattingly i E.A. Sydenham: *The Roman Imperial Coinage (Antoninus Pius to Commodus)*. Londres, 1930.

MAYER 1991:

M. Mayer: La història de la Barcelona antiga segons els escriptors clàssics. *Història de Barcelona*. Barcelona.

MAYER 1993:

M. Mayer: Sobre tres inscripcions de l'àrea d'Illuro (Mataró). *Empúries*, 48-50, Vol. II, Barcelona.

MAYER i RODÀ 1988:

M. Mayer i I. Rodà: Epigrafia. *Fonaments*, 7, Barcelona.

MAYER i RODÀ 1992:

M. Mayer i I. Rodà: Epigrafia. *Fonaments*, 8, Barcelona.

MICHELET s.d.:

J. Michelet: *La Biblia de la Humanidad*. Barcelona (s.d.).

MIRALLES 1953a:

J.F. MIRALLES: Per la història de la Creu de Montcabrer (I). *Estrella de Burriac*, 124, Cabrera de Mar.

MIRALLES 1953b:

J.F. MIRALLES: Per la història de la Creu de Montcabrer (II). *Estrella de Burriac*, 126, Cabrera de Mar.

MIRALLES 1953c:

J.F. MIRALLES: Per la història de la Creu de Montcabrer (III). *Estrella de Burriac*, 127, Cabrera de Mar.

MIRÓ 1982-83:

J. Miró: La producció d'àmfores al Maresme: una síntesi. *Laietania*, 2-3, Mataró.

MIRÓ 1983-84:

J. Miró: Algunas consideraciones sobre las ánforas ibéricas Maña B3. *Pyrenae*, 19-20, Barcelona.

MIRÓ i PUJOL 1982-83:

J. Miró i J. Pujol: Nota sobre la campanya d'excavacions realitzada durant l'any 1983 en el poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, Maresme). *Laietania*, 2-3, Mataró.

MIRÓ *et alii* 1988:

J. Miró, J. Pujol i J. García: El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). Una aportació al coneixement de l'època ibèrica tardana al Maresme (s. I a.C.). *Laietania*, 4, Mataró.

MITARD *et alii* 1993:

P.H. Mitard *et alii*: *Le sanctuaire gallo-romain des Vaux-de-la-Celle à Genainville (Val-d'Oise)*. Guiry-en-Vexin.

MODELELL 1989:

J.M. Modolell: *Pel Camí del Mig. De Cabrera a Mataró*. Vilassar de Mar.

MODELELL 1993

J.M. Modolell: *Cabrera de Mar. Castell de Sant Vicenç o de Burriac. Síntesi històrica*. Argentona.

MONCLUS i PLUBINS 1984:

J. Monclús i M. Plubins: *Pere Joan Ferrer. Senyor de Burriac i Baró del Maresme. Un cavaller entre la guerra i les lletres*. Argentona.

MOREL 1965:

J.-P. Morel: Céramique à vernis noir du Forum romain et du Palatin. *M.E.F.R. Suppléments*, 3, Paris.

MOREL 1968:

J.-P. Morel: L'atelier des Petites Estampilles. *M.E.F.R.*, 81, Roma.

MOREL 1978:

J.-P. Morel: A propos des céramiques campaniennes de France et d'Espagne. *Archéologie en Languedoc*, 1, Sète.

MOREL 1980:

J.-P. Morel: La céramique campanienne: acquis et problèmes. *Céramiques hellénistiques et romaines*. Paris

MUÑOZ 1963:

A.M. Muñoz: Pebeteros ibéricos en forma de cabeza femenina (de cloroplastia ibérica, I). *Publicaciones Eventuales*, 5. Barcelona.

MUÑOZ 1987:

A.M. Muñoz: La escultura funeraria de la necrópolis de Coimbra del Barranco Ancho (Jumilla, Múrcia). *APL*, XVII. València.

NOLLA 1978:

J.M. Nolla: Una producció característica: les àmfores "DB". *Cypselà*, II. Girona.

NOLLA 1981:

J.M. Nolla: La ceràmica d'engalba blanca. Una nova aportació a l'estudi del període baix-republicà (segles II-I a.C.) al Nord-Est del Principat. *Miscel·lània commemorativa del desè aniversari del Col·legi Universitari de Girona*, vol. I. Estudi General. Girona.

NOLLA 1987:

J.M. Nolla: Una nova àmfora catalana: la tarraconense 1. *I Col·loqui d'Arqueologia romana*. (Badalona, 1985). Badalona.

NOLLA i SOLIAS 1988:

J.M. Nolla i J.M. Solias: L'àmfora Tarraconense 1. Característiques, procedència, àrees de producció, cronologia. *Butlletí Arqueològic R.S.A.T.*, anys 1984-1985. Tarragona.

OLESTI 1992:

O. Olesti: *El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.): estudi d'Arqueomorfologia i Història*. Tesi doctoral inèdita. U.A.B. Barcelona.

PALLARÈS et alii 1986:

R. Pallarès, F. Gracia, G. Munilla: Presència de culte grieg en la desembocadura del Ebro. Representaciones de Démeter en el Museo Municipal de Reus. *Saguntum*, 20. València.

PASCUAL 1991:

R. Pascual: *Index d'estampilles sobre àmfores catalanes*. Barcelona.

PELLICER 1887:

J.M. Pellicer: *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro*. Mataró.

PENA 1989:

M.J. Pena: Los "thymiateria" en forma de cabeza femenina hallados en el N.-E. de la Península Ibérica. *Grecs et Ibères au IV siècle avant Jésus-Christ. Commerce et iconographie*. Paris.

PENA 1991:

M.J. Pena: Considerazioni sulla diffusione nel Mediterraneo Occidentale dei bruciaperfumi a forma di testa femminile. *Atti del II Congresso Internazionale di Studi Fenici e Punici*, III. Roma.

PENA 1993:

M.J. Pena: Terracotas votivas en Ampurias y Ullastret. *Empúries*, 48-50. Barcelona.

PÉREZ et alii 1988:

A. Pérez Almoguera et alii: *Els materials del jaciment romà de Raimat*. Lleida. I.E.I. Lleida.

PONS 1994:

J. Pons: *Territori i societat romana a Catalunya. Dels inicis al Baix Imperi*. Barcelona.

PRADES et alii 1969:

H. Prades et alii: Un sanctuaire des Eaux à Octon (Hérault). *Ogam*, XXI, fasc. 1-6. Rennes.

PRAT et alii 1982:

J. PRAT et alii: Religiositat popular. *Dolça Catalunya*, XV. Barcelona.

PREVOSTI 1981a:

M. Prevosti: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Mataró.

PREVOSTI 1981b:

M. Prevosti: *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*. Badalona.

PUJOL 1991:

J. Pujol: Assaig d'interpretació de l'època ibèrica al Maresme. *Laietania*, 6. Mataró.

PUJOL i GARCÍA 1982-83:

J. Pujol i J. García: El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, Maresme). Un jaciment d'època ibèrica situat a la rodalia del poblat ibèric de Burriac. *Laietania*, 2-3. Mataró.

RAMON 1981:

J. Ramón: *Ibiza y la circulación de ánforas fenicias y púnicas en el Mediterráneo Occidental*. Eivissa.

RAMON 1983:

J. Ramón: Sobre las ánforas tipo Mañá D y su proyección hacia el occidente mediterráneo. *XVI CNA*. Saragossa.

RAMON 1985:

J. Ramón: Es Cuieram. *NAH*, 20. Madrid.

RAMON 1991:

J. Ramón: *Las ánforas púnicas de Ibiza*. Eivissa.

RAURET 1962:

A.M. Rauret: Consideraciones sobre hallazgos ibero-romanos en la "Font Major" (Esplugas de Francolí). *VII C.N.A.* (Barcelona 1960). Saragossa.

RIBAS 1926:

M. Ribas: La creu de Mont-Cabrer. *Bloc Mataroní*. Mataró (Hi ha ed. facsimil P.M.C.M.-Ed. Altafulla, Barcelona, 1990).

RIBAS 1931:

M. Ribas: *El poblat ibèric de Burriac i la seva necrópolis*. Mataró.

RIBAS 1934:

M. Ribas: *Origen i fets històrics de Mataró*. Mataró.

RIBAS 1952:

M. Ribas: *El poblament d'Iluro*. I.E.C. Barcelona.

RIBAS 1965:

M. Ribas: Labor realizada en el poblado ibérico emplazado en la montaña de Burriach. *NAH*, VII. Madrid.

RIBAS 1975:

M. Ribas: *El Maresme en els primers segles del cristianisme*. Mataró.

RIBAS 1988:

M. Ribas: *Els orígens de Mataró*. Mataró (1a. ed., 1964).

RIBAS 1991:

M. Ribas: *Tradicions populars i costums mataronins. Supersticions i bruixeria*. Argentona.

RIBAS i COLL en premsa:

M. Ribas i R. Coll: Noves dades sobre les restes ibèriques de Cabrials (El Maresme, Barcelona). *Fonaments*, 9. Barcelona.

RIBAS i LLADÓ 1956:

M. Ribas i J. Lladó: *Mataró. VIII Reunión de la Comisaria Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Barcelona. "Informes y Memorias"*, 32. Madrid.

RIBAS i MARTIN 1960-61:

M. Ribas i R. Martín: Hallazgo de silos ibéricos en Burriac (Cabrera de Mataró). *Ampurias*, XXII-XXIII. Barcelona.

RIPOLL 1992:

J. Ripoll: *Històries, llegendes i... de Burriac, Montcabrer i pobles de la rodalia*. Argentona.

ROCA et alii 1980:

T. Roca et alii: *L'Arqueologia a l'escola. Aproximació a l'època prehistòrica: Serralada Litoral (Maresme i Vallès Oriental)*. Museu Municipal. Mataró.

ROHDE 1942:

E. Rohde: *Psyché. El culto de las almas y la creencia en la inmortalidad entre los griegos*. Madrid.

ROMEU 1950:

J. Romeu: Mitos tradicionales pirenaicos (Alto Ripollés y Valle de Ribas de Freser). *Pirineos*, 15-16. Saragossa.

ROMEU 1993:

J. Romeu: *La nit de Sant Joan*. (2ª ed.). Barcelona.

ROSENSTINGL 1985:

R. Rosenstingl: Las cuevas santuario ibéricas y los misterios de Eleusis. *Miscel·lània A.D.A.H.U.B. 1974-1984*. Barcelona.

ROSSELLÓ i FONT 1970:

G. Rosselló i B. Font: El toro en la prehistoria mallorquina. *XI C.N.A.* (Mèrida, 1968). Saragossa.

RUBIO 1986:

F. Rubio: *La necrópolis ibèrica de la Albufereta de Alicante (Valencia, España)*. València.

SANAHUJA 1971:

M.E. Sanahuja: Instrumental de hierro agrícola e industrial de la época ibero-romana en Cataluña. *Pyrenae*, 7. Barcelona.

SÁNCHEZ et alii 1983:

J. Sánchez et alii: El Oficio y La Encantada: dos ejemplos de culto en la Edad del Bronce en la Península ibérica. *XVI CNA*. Saragossa.

SÁNCHEZ et alii 1985:

J. Sánchez et alii: El altar de cuernos de La Encantada y sus paralelos orientales. *Oretum*, I. Ciutat Real.

SANMARTÍ 1973:

E. Sanmartí: El taller de la pequeñas estampillas en la Península Ibérica. *Ampurias*, XXV. Barcelona.

SANMARTÍ 1974-1975:

E. Sanmartí: Nota acerca de una imitación de la sigillata aretina detectada en Emporion. *Ampurias*, 36-37. Barcelona.

SANMARTÍ 1978a:

E. Sanmartí: *La cerámica campaniense de Emporion y Rhode*. 2 vols. Barcelona.

SANMARTÍ 1978b:

E. Sanmartí: L'atelier des pateres à trois palmettes radiales et quelques productions connexes. *Archéologie en Languedoc*, 1. Sète.

SANMARTÍ 1981:

E. Sanmartí: Las cerámica de barniz negro y su función delimitadora de los horizontes ibéricos tardíos (siglos III-I a.C.). *Baja Epoca de la Cultura Ibérica*. Madrid.

SANMARTÍ 1984:

J. Sanmartí: Els edificis sepulcrales romans dels Països Catalans. *Fonaments*, 4. Barcelona.

SANMARTÍ 1986:

J. Sanmartí: *La Laietània ibèrica. Estudi d'Arqueologia i història*. Tesi Doctoral inèdita. U.C.B. Barcelona.

SANMARTÍ 1987:

E. Sanmartí: Notas acerca de un bóvido ibérico en piedra del Museo Arqueológico de Barcelona. *APL*, XVII. València.

SANMARTÍ 1992a:

J. Sanmartí: Las necrópolis ibéricas en el área catalana. *Congreso de Arqueología ibérica: las necrópolis*. (J. Blánquez i V. Antona coords.). Madrid.

SANMARTÍ 1992b:

J. Sanmartí: El poblat del Puig Castellar. *Els primers pobladors de Santa Coloma de Gramenet. Dels orígens al món romà*. (AAVV). Santa Coloma de Gramenet.

SARRIÓ 1978:

I. Sarrion: El poblado ibérico de la Peña de las Majadas (El Toro, Castellón de la Plana). *A.P.L.*, XV. València.

SCHULTEN 1959:

A. Schulten: *Geografía y Etnografía antiguas de la Península Ibérica*. Vol. I. Madrid.

SERRA RAFOLS 1928:

J. de C. Serra Rafols: *Forma Conventus Tarraconensis. Fasc. I. Baetulo-Blanda*. Barcelona.

SERRA RAFOLS 1936:

J. de C. Serra Rafols: Llocs d'habitació ibèrics de la Costa de Llevant. *A.I.E.C.*, VIII. Barcelona.

SERRA RAFOLS 1942:

J. de C. Serra Rafols: El poblamiento de la Maresma o Costa de Levante en la época anterromana. *Ampurias*, IV. Barcelona.

SIRET 1890:

E. i L. Siret: *Las primeras edades del metal en el Sudeste de España*. Barcelona.

SOLANA 1972:

J.M. Solana: Ensayos sobre el valor del grado Ptolemaico. *Hispania Antiqua*, 2. Vitoria.

SOLIER 1969:

Y. Solier: Note sur les potiers pseudo-campaniens Nikias et Ion. *Revue Archéologique de Narbonnaise*, II. Paris.

SUÑER 1896:

LI. Suñer: *Brissas de Llevant. Narracions de la costa*. Llib. de F. Puig. Barcelona.

SUTHERLAND 1984:

C.H.V. Sutherland: *The Roman Imperial Coinage (31 BC-69 AD)*. Londres.

TARRADELL 1973:

M. Tarradell: Cuevas sagradas o cuevas santuario: un aspecto poco valorado de la religión ibérica. *Memòria de l'Institut de Prehistòria i Arqueologia*. Barcelona.

TARRADELL 1978:

M. Tarradell: Les ciutats romanes dels Països Catalans. *Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Barcelona.

TOLRA 1983:

J. Tolrà: *Cabrils. El poble i els homes*. Vilassar de Mar.

TORRES 1992:

E. Torres: *Flora i vegetació de Montcabrer*. Treball inèdit. Premià de Mar.

TORRAS 1888:

C.A. Torras: Excursió a Argentona, Castell de Burriach y Mont Cabré. *Memorias de l'Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, vol. II. Barcelona.

TORTORELLA 1987:

S. Tortorella: La ceràmica africana: un riesame della problematica. *Ceramiques hellenistiques et romaines*. Vol. II. Paris.

VEGAS 1973:

M. Vegas: *Ceràmica comùn romana del Mediterràneo Occidental*. Barcelona.

VILALTA 1984:

J. Vilalta: La creu de Montcabrer. *La Clau*, 25. Vilassar de Mar.

VILAPLANA 1987:

J.M. Vilaplana: *Guia dels paisatges granitics dels Països Catalans*. Ed. Kapel. Barcelona.

VILASECA 1969:

S. Vilaseca: Cueva de la Font Major. *Trabajos de Prehistoria*, XXVI. Madrid.

VILLARONGA 1994:

L. Villaronga: *Corpus Nummum Hispaniae Ante Augusti Aetatem*. Madrid.

VIOLANT i SIMORRA 1979:

R. Violant i Simorra: L'"arbre de Maig" a Cornellà de Terri i altres aspectes folklòric-etnològics de la comarca de Banyoles. *Obra Oberta*, I. Barcelona.

VIVES 1926:

A. Vives Escudero: *La moneda hispànica*. Madrid, 1926.

Làm. 1. Aspecte actual de la Cova de les Encantades del Montcabrer.

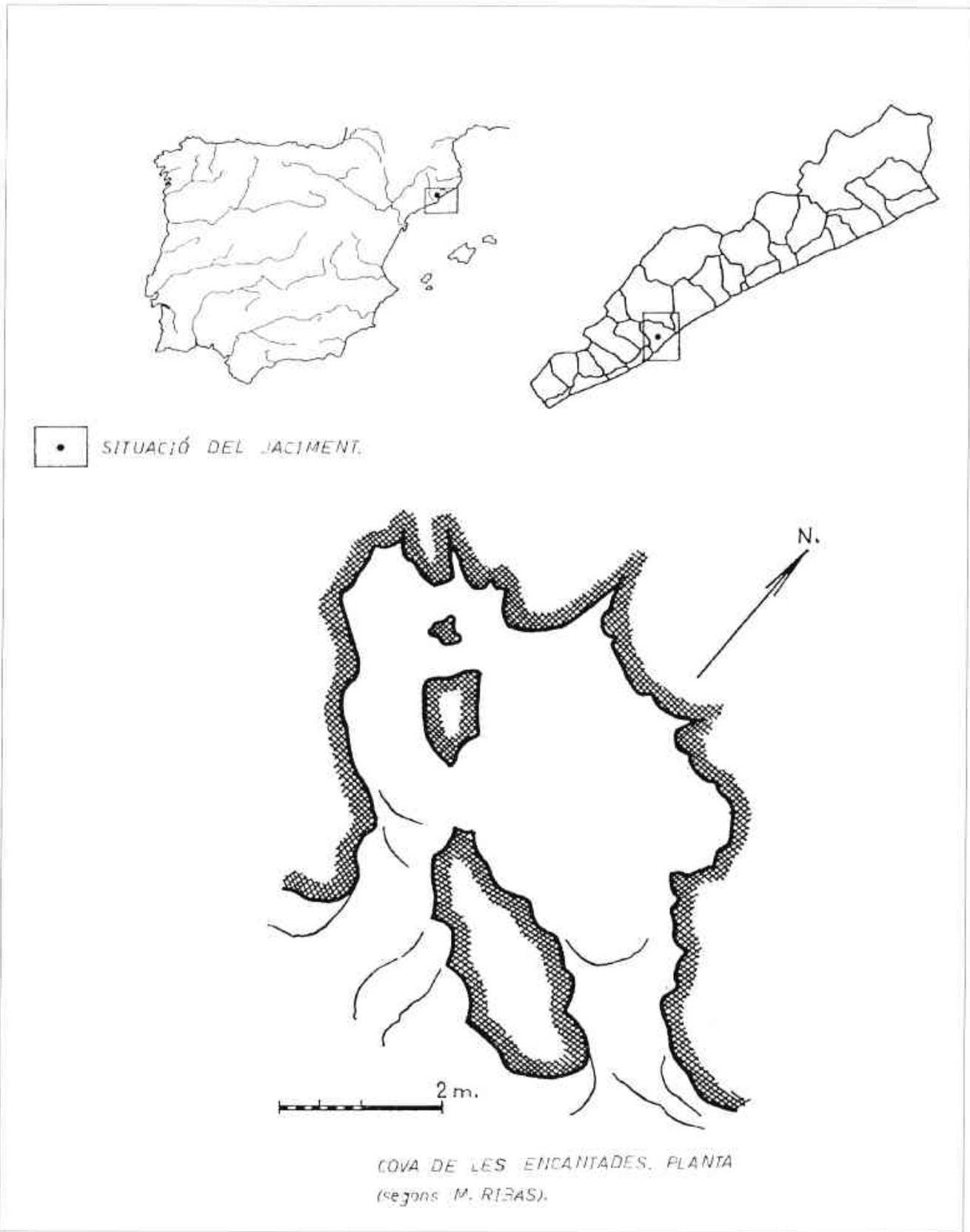

Fig. 1. Part superior: situació del jaciment a la Península Ibèrica i a la comarca del Maresme. Part inferior: planta de la Cova de les Encantades (segons M. Ribas).

Fig. 2. Planta general del jaciment. Excavació d'urgència del 1993.

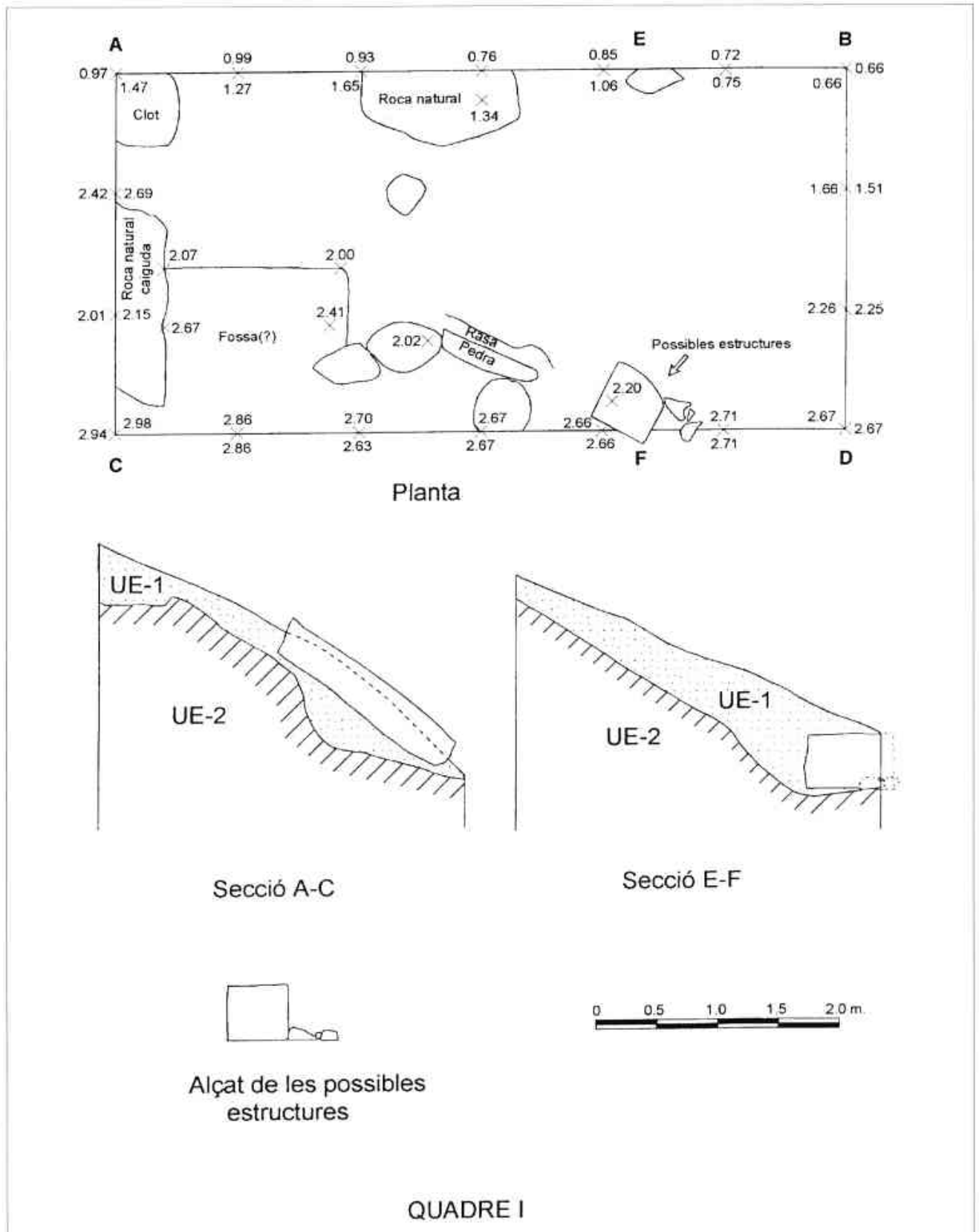

Fig. 3. Planta i seccions del quadre I (excavació del 1993).

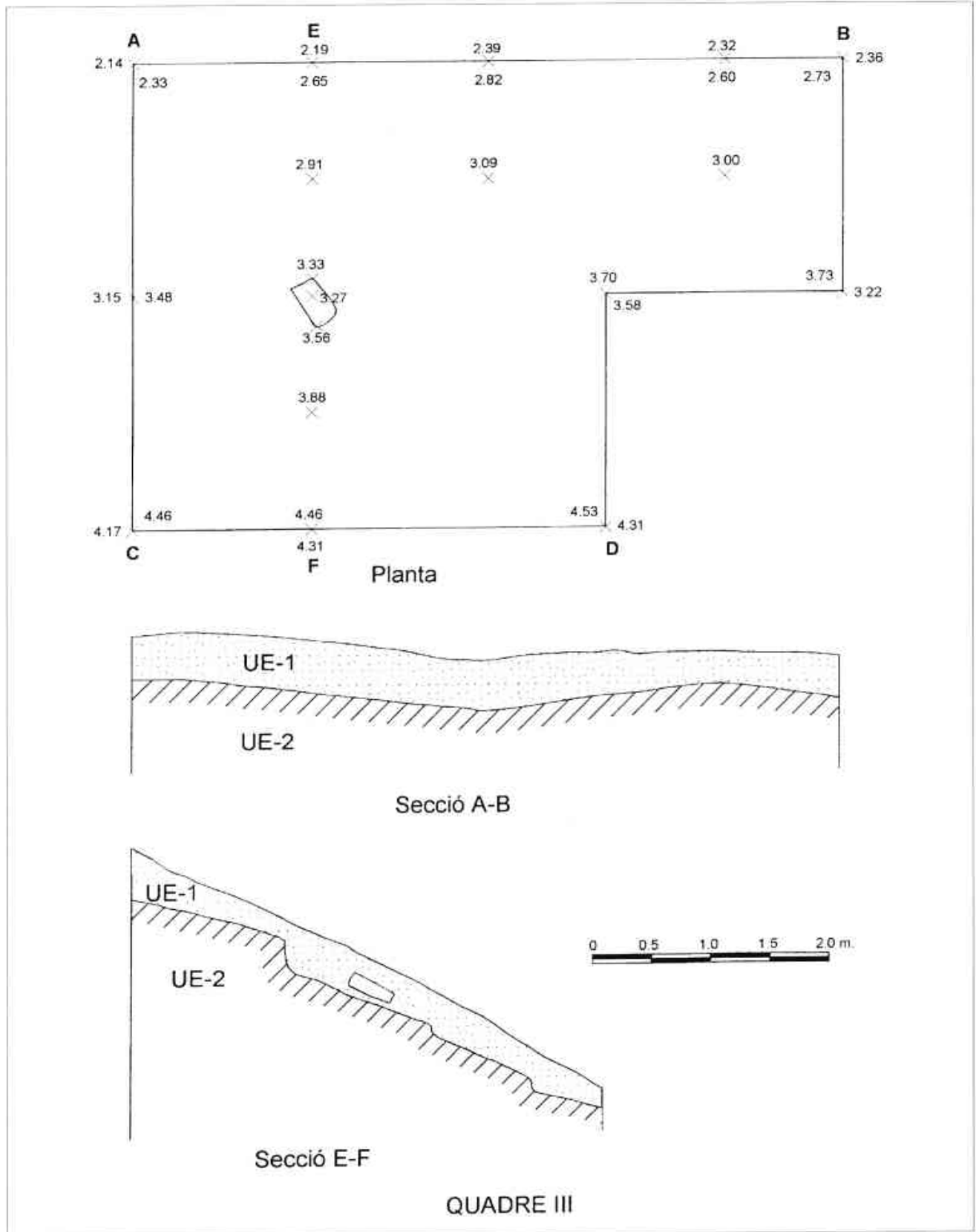
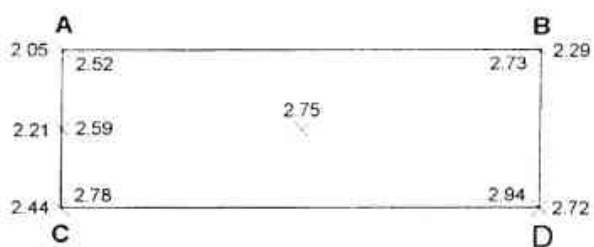
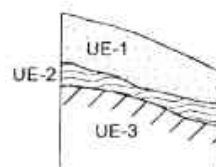

Fig. 4. Planta i seccions del quadre III (excavació del 1993).

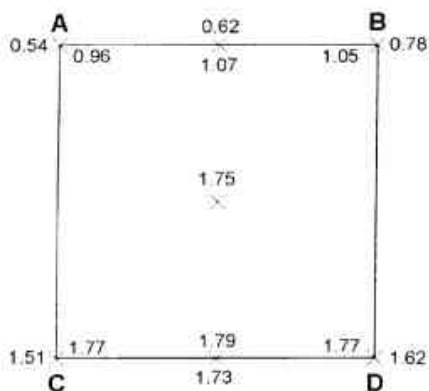

Planta

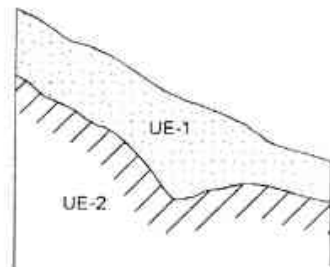

Secció A-C

QUADRE V

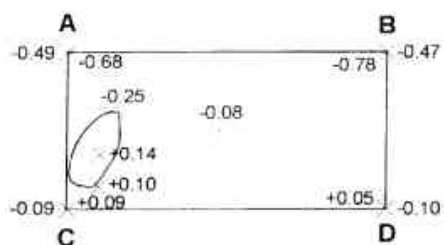

Planta

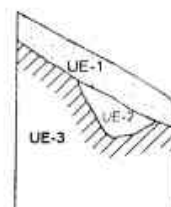

Secció A-C

QUADRE VI

Planta

Secció A-C

QUADRE XIV

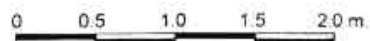
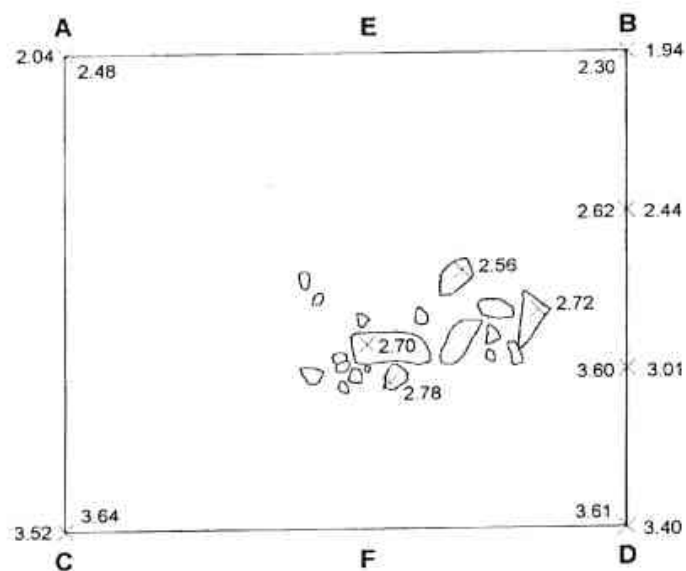
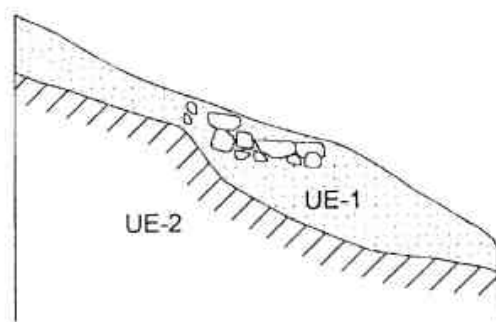

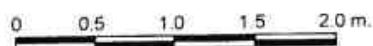
Fig. 5. Planta i alçat dels quadres V, VI i XIV (excavació del 1993).

Planta

Secció E-F

QUADRE XVIII

Fig. 6. Planta i alçat del quadre XVIII (excavació del 1993).

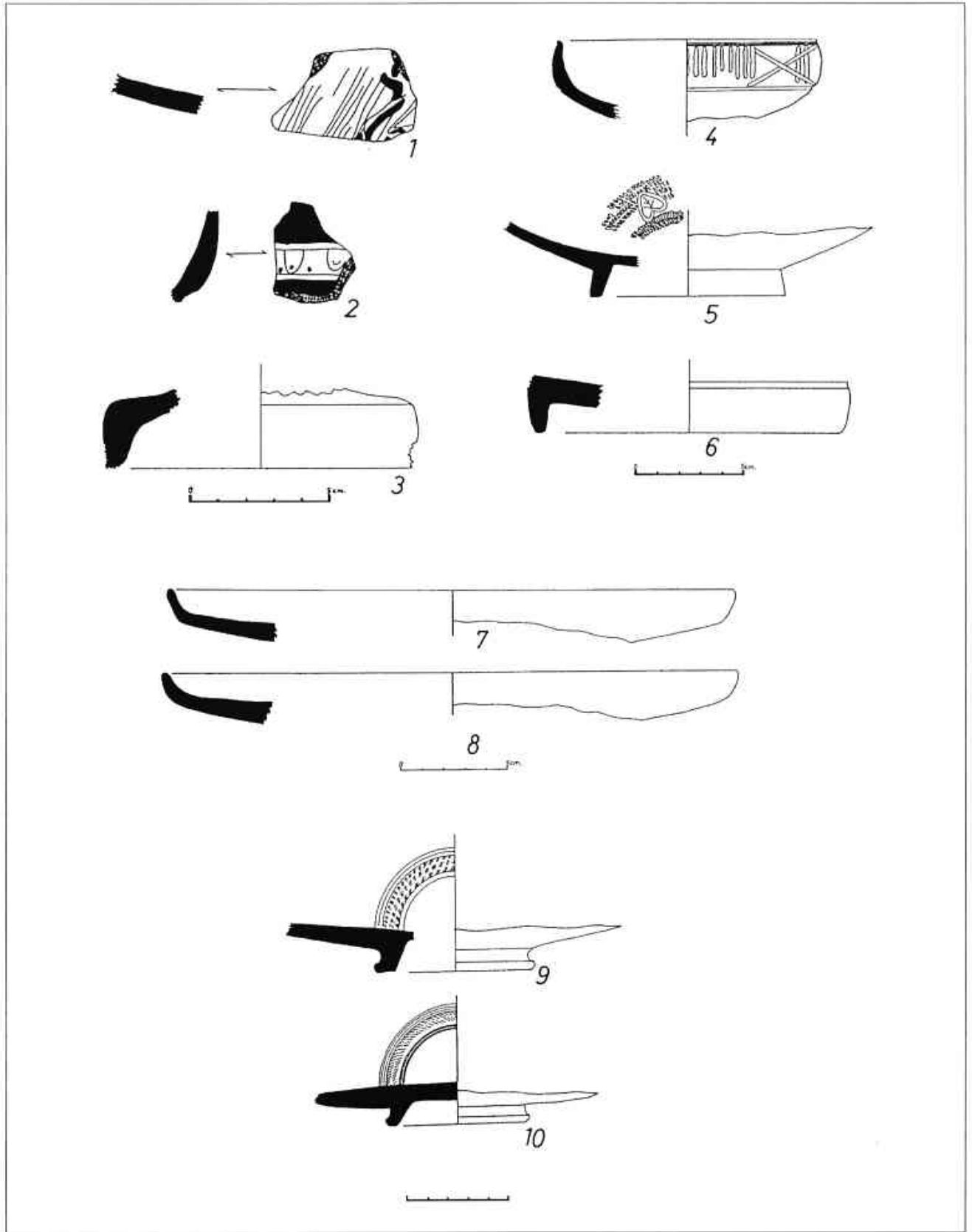

Fig. 7. Materials d'importació: ceràmica àtica, tallers occidentals i campaniana B.

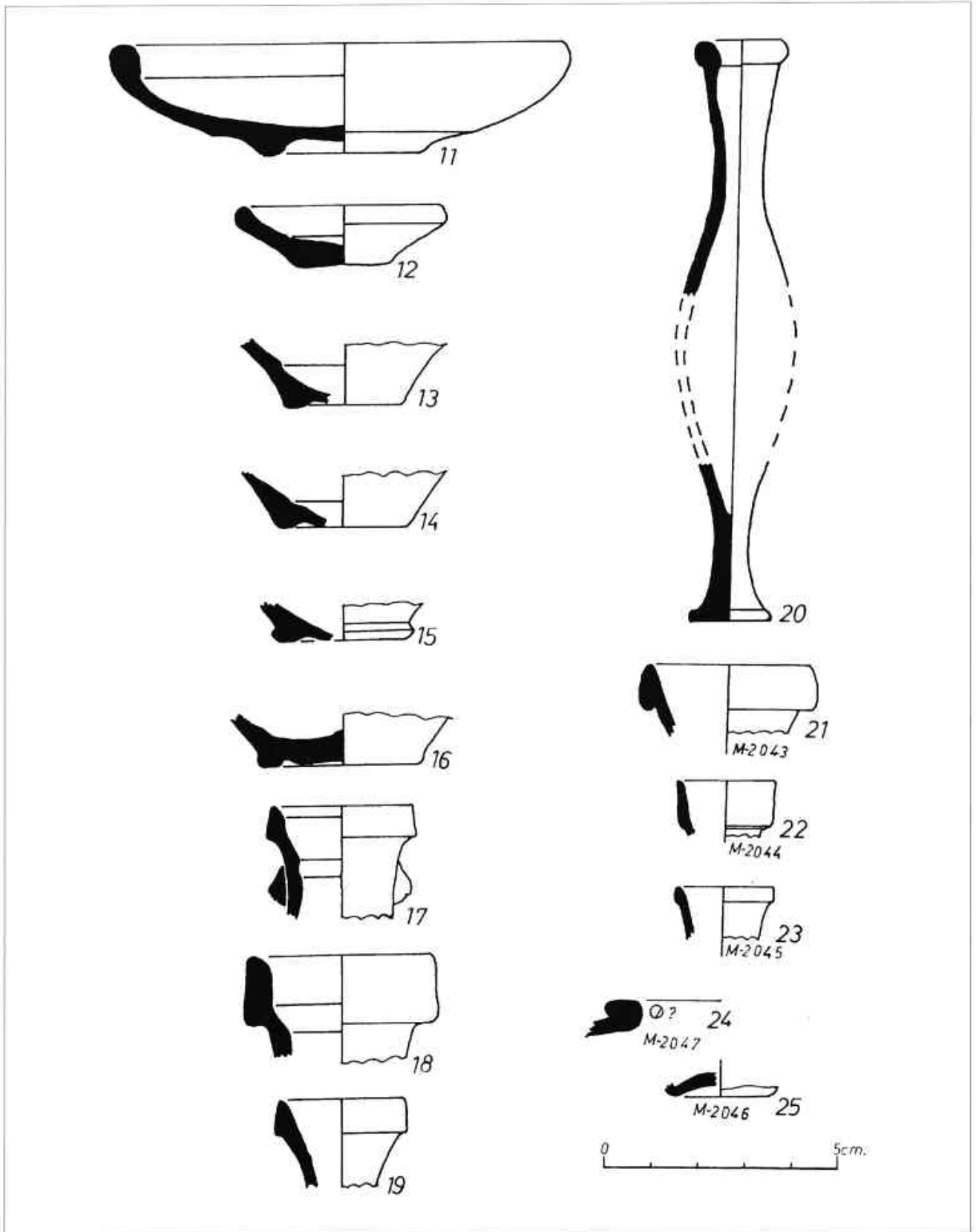

Fig. 8. Ceràmica ibèrica de tipus votiu: platets, gerretes bicòniques, amforetes, unguentari i altres petits vasos.

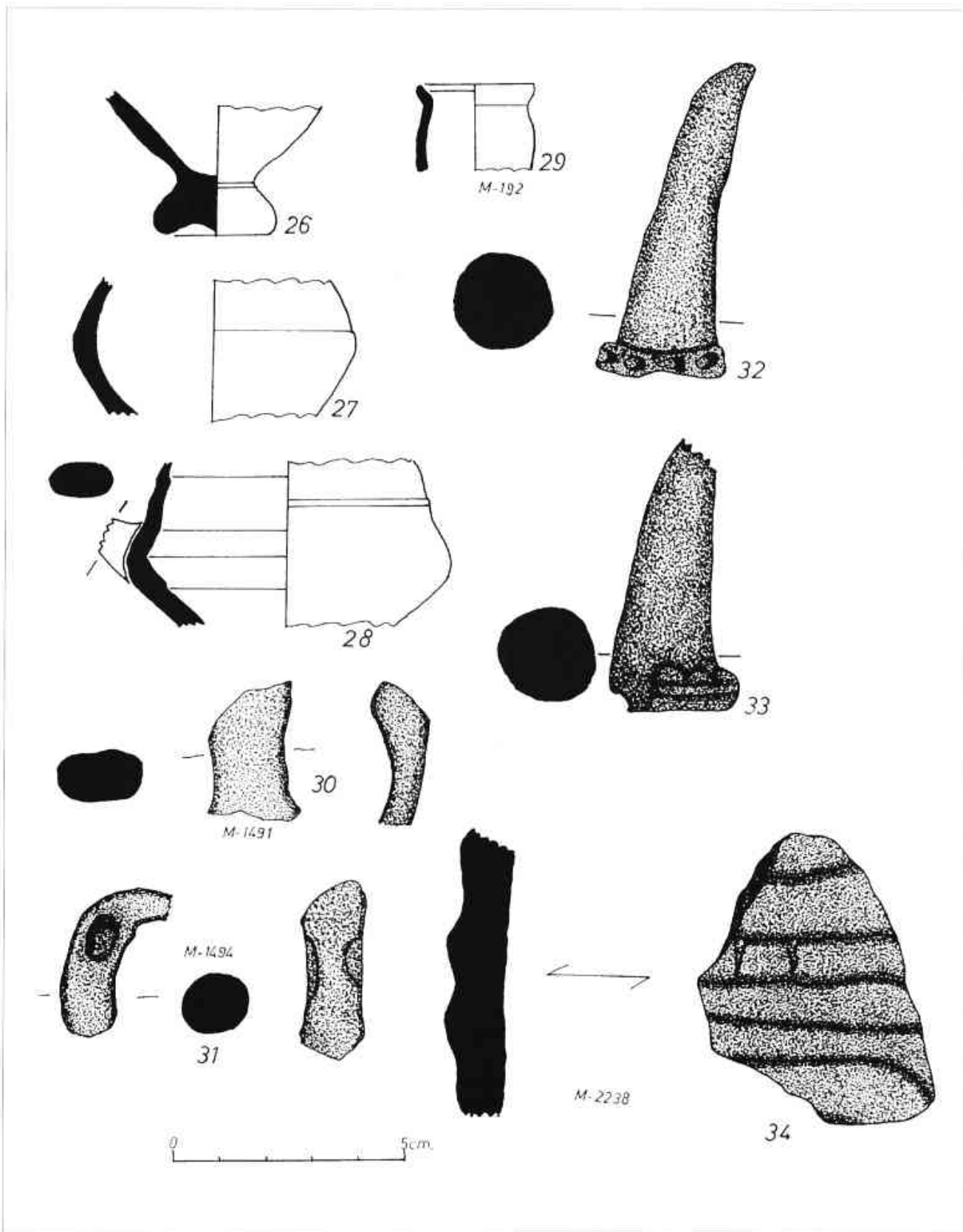
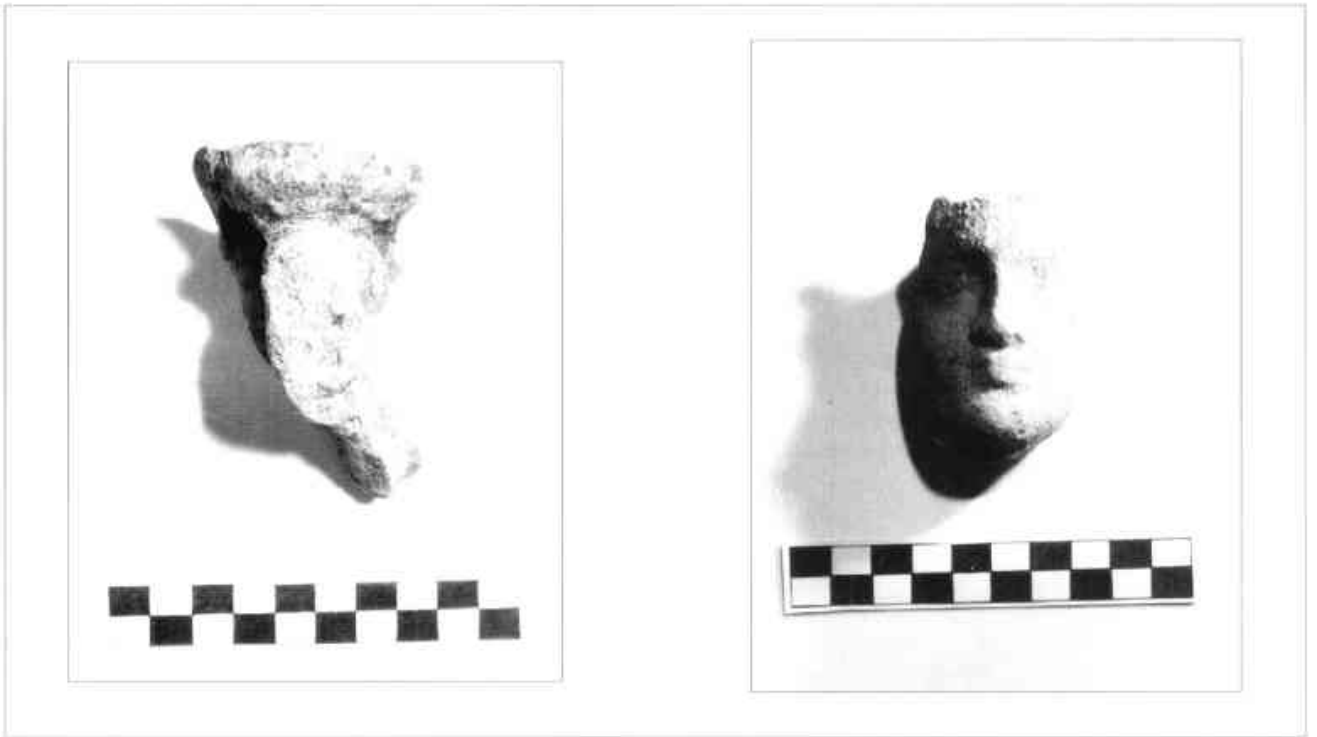

Fig. 9. Ceràmica ibèrica comuna, ceràmica ibèrica feta a mà, petit vaset ibèric, banyetes en terracuita i ceràmica prehistòrica de l'Edat del Bronze.

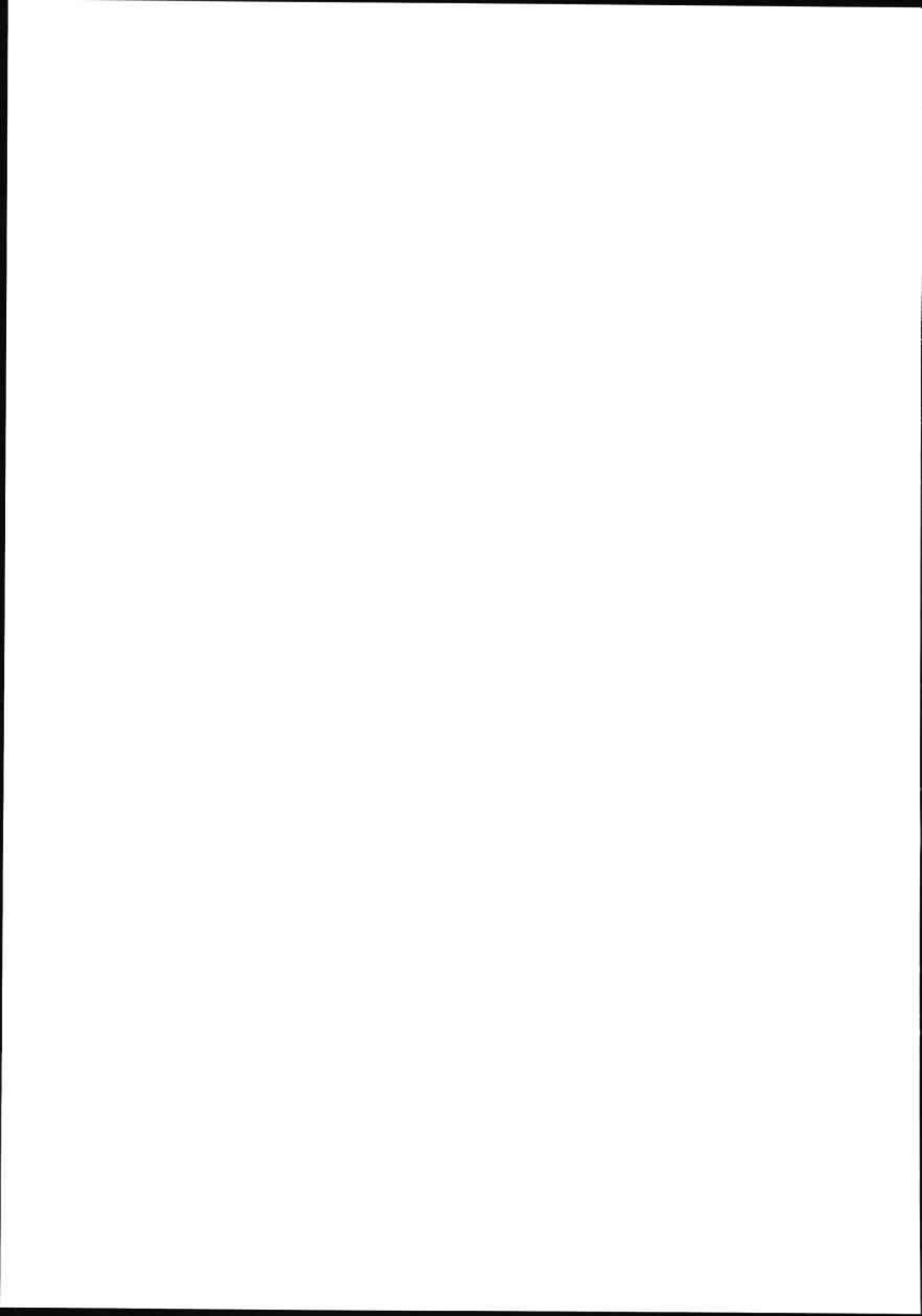

Làm. 2a i 2b. Fragments de terracotes representant la deessa Demèter.

Làm. III. Betil tallat en granit, potser representant un cap de toro. Vista frontal i posterior.

**EL POBLAMENT IBÈRIC DISPERS AL MARESME
CENTRAL: L'EXEMPLE DE CAN BADA (MATA-
RÓ), I EL PROCÉS DE ROMANITZACIÓ DES DE
L'INICI DE LA COLONITZACIÓ AGRÍCOLA FINS
AL NAIXEMENT D'*ILURO*.**

EL POBLAMENT IBÈRIC DISPERS AL MARESME CENTRAL: L'EXEMPLE DE CAN BADA (MATA-RÓ), I EL PROCÉS DE ROMANITZACIÓ DES DE L'INICI DE LA COLONITZACIÓ AGRÍCOLA FINS AL NAIXEMENT D'ILURO.

JAUME PUJOL I DEL HORNO
JOAQUIM GARCÍA I ROSELLÓ

PRÒLEG

El descobriment i excavació del jaciment arqueològic de Can Bada l'any 1988, evidencià i confirmà l'existència de petits nuclis d'hàbitat d'època ibèrica en les àrees planeres de l'actual comarca del Maresme. L'estudi d'aquest jaciment ha estat l'excusa per realitzar un estat de la qüestió del poblament ibèric dispers en la zona central de la comarca del Maresme, analitzant o reinterpretant altres jaciments de característiques semblants o presentant un primer avanç d'altres jaciments localitzats amb posterioritat, que hores d'ara encara estan en procés d'estudi. La recerca d'aquests establiments del període Ibèric final (segles II-I a.C.), situats bàsicament en les àrees planeres de la comarca, és un aspecte força novedós de l'arqueologia ibèrica que permet aprofundir el coneixement del procés de romanització en aquesta zona de la Laietània ibèrica.

El treball que presentem està estructurat en dues parts ben diferenciades, la primera de les quals és la presentació dels resultats de l'excavació del jaciment de Can Bada. En la segona part del treball hem intentat fer un repàs més o menys complet dels jaciments ibèrics de plana coneguts fins al moment, situats en el Maresme central. Els jaciments que s'analitzen són aquells dels quals tenim alguna dada més que una simple referència o notícia antiga, o bé

que alguns materials superficials recollits en prospecció. En aquest sentit, som conscients que ens hem deixat al calaix un bon nombre de possibles jaciments d'aquest tipus; tanmateix, però, els que exposem creiem que són suficientment significatius i ens permetem realitzar una primera aproximació al tema. Ja per acabar aquesta segona part, no podíem defugir analitzar el procés de romanització del territori, amb un especial interès pel període comprès entre l'inici de la colonització agrícola, cap a mitjans del segle II a.C., i el naixement de la ciutat d'Iluro, uns cent anys després.

CAN BADA, UN JACIMENT IBÈRIC DE PLANA

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

El jaciment ibèric de Can Bada es localitzà al terme municipal de Mataró, ciutat situada gairebé al centre de la comarca del Maresme, arran del mar, a uns 28 km de Barcelona (Fig. 1).

El punt més elevat del terme municipal és en una cadena de petits turons situats a tramuntana: Serra de Can Bruguera, amb altures de poc més 400 m, i Turó d'en Tonyí (406 m). També destaquen, al costat del terme d'Argentona, els turons d'en Dori (359 m) i d'en Cabanyes (408 m). Aquest relleu, que pertany al sistema orogràfic de la Serralada Litoral i és una mena de contrafort del bloc del Corredor, baixa per la banda de llevant fins molt a prop del mar, a l'indret del Turó d'Onofre Arnau (133 m), però per la de ponent s'estén d'una manera més oberta i cau sobre la vall formada per la Riera d'Argentona.

L'acumulació de sorres i graves procedents de la descomposició dels granits i els seus arrossegalls, han produït una andana quaternària de peu de muntanya de molta gruixària i extensió tot al llarg de la costa, lleugerament inclinada cap el mar.

El terme mataroní és travessat per moltes rieres i torrents que neixen a les extremitats de la Serralada i s'adrecen cap al mar. Són cursos secs amb circulació subàlvia, temibles en casos d'aiguats. Els principals són, de llevant a ponent, la riera de Mata, la riera de Valldeix o de Sant Simó, la riera de Cirera i la riera d'Argentona (LLOVET 1982, pàg. 377).

El jaciment de Can Bada estava situat en plena plana litoral, al nord-est del terme municipal de Mataró, on avui hi ha el polígon industrial de Mata-Rocafonda sud (Fig. 2), en l'anomenat veïnat de Mata, a prop del barri de Rocafonda. Aquest sector de la ciutat està delimitat per la riera de Sant Simó, el camí de Ca la Madrona i la carretera que va de Mataró a Sant Andreu de Llavaneres, més coneguda com carretera de Mata.

L'indret prenia el nom de la casa pairal que hi havia al nord del nou polígon industrial, Ca la Madrona, la qual havia estat la propietària de tots aquests terrenys, segons consta en el cadastre de l'any 1936. Anys més tard, la finca es parcel·là en altres de més petites que foren adquirides per nous propietaris, un dels quals fou la família Bada. Fins poc abans de la construcció del polígon industrial aquestes terres estaven dedicades al conreu, bàsicament de la vinya, olivera, garrofers, cereals i floricultura. L'any 1960 es construí la primera fàbrica del forn del vidre en la zona, que s'amplià l'any 1972, essent l'actual Cristalleries de Mataró S.C.

El jaciment estava situat en els terrenys de Can Bada, a uns 45 m de la casa nova dels Bada, avui adquirits per Gèneres de Punt Ametller S.A. Les coordenades UTM del jaciment són: $x= 454,567$ $y= 4600,260$ i està a una altura de 62 m sobre el nivell del mar. Correspon al polígon 26, parcel·la 12 del Cadastre de 1936.

ANTECEDENTS ARQUEOLÒGICS

En el mateix sector urbanístic en què es construí el nou polígon industrial, a molt poca distància del jaciment ibèric de Can Bada i a prop de la desapareguda casa pairal de Ca La Madrona, hi havia documentats fins llavors dos jaciments molt propers entre ells: una vil·la romana i una necròpolis alto-medieval.

Des de l'any 1960 es tenien notícies de la possible existència d'una vil·la romana a Ca La Madrona. La troballa es confirmà l'any 1972, quan en fer-se uns rebaixos per ampliar l'edifici de la Societat Cristalleries de Mataró, s'exhumaren restes de murs i d'un paviment *opus testaceum* de 8 m d'amplada. També es trobà una gran escampadissa de fragments de materials de construcció d'època romana i es recolliren alguns fragments de ceràmiques diverses, entre els quals hi havia ceràmiques Campanianes A i B, T.S. Sudgàl·lica (tipus majoritari) i T.S. Clara A (ALUART 1977, pàgs. 5-7) (S.A.M.M. 1977, pàgs. 81 i 82).

La necròpolis alto-medieval es descobrí el mateix any 1972 a uns 50 m de la vil·la romana, i s'hi excava una quinzena de tombes. Amb anterioritat a l'excavació, segons indicaren alguns testimonis, s'havien malmès un bon nombre de tombes a causa de l'actuació de les màquines. Estractava, doncs, d'una extensa necròpolis que podria correspondre a un poblament que, provinent de l'antiga ciutat d'*Iluro* i de les vil·les del seu entorn, es degué establir a l'actual veïnat de Mata (BONAMUSA 1976, pàgs. 123-127). L'any 1988, en efectuar-se les obres del nou polígon industrial, s'hi realitzà una nova actuació arqueològica en que s'excavaren cinc tombes més. La cronologia d'aquest cementiri, el més extens de l'etapa alto-medieval localitzat fins al moment a la comarca, ha de situar-se entre els segles VII i VIII d.C., a excepció del grup de tombes número 11 de Bonamusa, datable, amb força seguretat, del segle V d.C., i potser l'únic grup de tombes que podrien relacionar-se amb la vil·la romana (GARCÍA, CERDÀ 1990, pàgs. 7-22).

Marià Ribas en la seva obra "El Poblament d'Iluro" esmenta troballes, en diferents llocs del veïnat de Mata, de restes que identifica com a pertanyents a vil·les romanes. Són els indrets que anomena "tocant al Torrent Forcat i prop de la carretera de Mata", "Camí de les Cinc Sènies, i tocant al Torrent Forcat" i al "sud de Can Gallifa" (RIBAS 1952, pàgs. 95, núms. 62, 63 i 66) (S.A.M.M. 1977, pàgs. 77 i 80, núms. 67, 68 i 72). Aquests jaciments es troben a menys de 1,3 Km de Can Bada, però malauradament mai no s'hi ha realitzat cap excavació arqueològica.

Aquest no és, però, el cas de Can Majoral, un jaciment descobert en el paratge de Vallveric del

mateix veïnat de Mata, on l'any 1974 la Secció Arqueològica del Museu de Mataró (S.A.M.M.) realitzà una intervenció arqueològica, en què es documentà un possible abocador d'una vil·la romana, activa durant els segles I i II d.C. Per sota de l'abocador aparegué un estrat format en època ibèrica (Nivell III del quadre 3) (CLARIANA 1981, pàgs. 83-181) (PREVOSTI 1981, pàgs. 462-464). L'anàlisi dels materials trobats en aquest estrat permet proposar una cronologia àmplia de segle II a.C.

Molt recentment, M. Ribas ha donat a conèixer els resultats d'una exploració que realitzà l'any 1928 al turó d'Onofre Arnau, petita elevació al bell mig de la plana litoral de 133 m d'altitud, que es troba aproximadament a 1,5 km de Can Bada. En aquest indret l'autor fa referència a la troballa de restes molt malmeses d'habitacions ibèriques aparegudes prop del cim del turó, en un terreny de fort pendent, construïdes de manera esglaonada en "plataformes allargassades aplanades a nivell". Juntament amb les habitacions s'esmenta que es localitzaren dues sitges. Quant als materials trobats en l'exploració que presenta l'autor sembla que poden ser datats en el període Ibèric Final (segles II-I a.C.), llevat d'una cratera que és anterior. La interpretació que hom fa del jaciment és que es tracta de les restes d'un reduït poblat ibèric, pel que sembla fortament romanitzat (RIBAS 1993, pàgs. 238-241).

Al bell mig de la riera de Sant Simó, al paratge de Santa Cecília del proper veïnat de Valldeix, a uns 500 m de Can Majoral, l'any 1967 una forta rierada posà al descobert tres forns ibèrics. També es descobrí un abocador on el material predominant era l'àmfora ibèrica, si bé es trobaren alguns fragments d'àmfora romana (RIBAS 1983-84, pàgs. 281-285). No fou, però, fins a l'any 1973 quan la S.A.M.M. realitzà l'excavació d'un dels tres forns i de part de l'abocador. Els materials trobats a l'abocador no permeten precisar massa la data d'activitat dels forns. L'únic material que aporta cronologia és un fragment de llavi i coll d'una àmfora greco-itàlica datable de finals del segle III o inicis del segle II a.C. (PONS 1982-83, pàgs. 185-200).

El mateix any, 1973, la S.A.M.M. localitzà i excavà, a uns 200 metres dels forns, uns clots interpretats com a fons de sitges "ibero-romanes" (S.A.M.M. 1977, pàgs. 93). Els materials trobats no permeten determinar el moment d'amortització de les sitges.

Al barri de Rocafonda hi ha documentats dos jaciments d'època romana. La vil·la suburbana dels Caputxins fou descoberta l'any 1968 per la S.A.M.M. en efectuar-se uns rebaixos de terres en el carrer El Salvador. Del jaciment es conservava la part posterior de la vil·la, la qual, segons els excavadors, es desenvolupà des del segle I a.C. fins als segles VI o VII

d.C., amb un *hiatus* cronològic entremig (MARTÍ 1979, pàgs. 230, 235 i 240). M. Prevosti descarta aquest període d'interrupció, fixant el seu moment més pròsper en el segle II d.C. (PREVOSTI 1981, pàg. 426).

L'altre jaciment situat al barri de Rocafonda fou descobert l'any 1981 arran d'uns moviments de terres efectuats a la plaça del Pintor Cusachs, a la part baixa del Turó de Vista Alegre i a uns 125 m de la Riera de Sant Simó. Fou destruït l'any 1988 per uns treballs de condicionament de la via pública. Abans de la seva destrucció, la S.A.M.M., llavors ja del Museu Comarcal del Maresme-Mataró, realitzà una excavació de salvament que posà al descobert un petit aljub, algunes restes d'edificació i una sitja possiblement alto-medieval. El jaciment s'interpreta com una possible vil·la romana que perdurà fins a l'Alta Edat Mitjana. Si més no això és el que pot deduir-se de l'estudi de les restes arquitectòniques i dels materials exhumats, entre els quals destaca la ceràmica grisa alto-medieval. La troballa de ceràmica ibèrica comuna, d'àmfora laietana i itàlica i de ceràmica Campaniana B podria fer remuntar l'origen de l'establiment al segle I a.C. (PREVOSTI, CLARIANA 1990, pàgs. 23-32).

Finalment cal fer esment del jaciment descobert l'any 1991 al Camí de Vista Alegre, en el barri del mateix nom, molt a prop dels forns ibèrics de la Riera de Sant Simó i de la vil·la romana de la part baixa del Turó de Vista Alegre. El jaciment, l'excavació del qual fou originada per les obres de prolongació de l'autopista A-19, cal interpretar-lo com un possible tester del centre terrisser de la riera de Sant Simó. Sembla ser que fou utilitzat bàsicament durant la primera meitat del segle III a.C. i posteriorment durant els segles I i IV d.C. (CODEX 1992, pàgs. 157-163).

L'EXCAVACIÓ

Durant el primer trimestre de l'any 1988 es començaren a realitzar els rebaixos de terres per tal de dotar d'una xarxa viària el polígon industrial de Mata-Rocafonda-sud. En algunes zones del polígon aquests rebaixos tenien una profunditat de 4 m mentre que en altres es realitzà un terraplenament.

Després d'una prospecció arqueològica en diferents zones del polígon s'observà que en un dels sectors on s'havia obert un nou vial hi havia en un dels marges del camí una sedimentació diferent a la de la resta del talús que delimitava el vial. En el mateix tall es podia apreciar una gran quantitat de material arqueològic seccionat en fer-se el rebaix de terres.

Aquest jaciment, prop de la casa nova dels Bada, no estava referenciat en notícies anteriors i per tant s'ignorava quines n'eren les característiques i la identitat.

Per tal de preparar-lo per a la posterior excavació i tot aprofitant una màquina excavadora, s'obrí una cala i s'extreieren els nivells superficials de conreu.

La cala que s'obrí era de 6'50 m per 4'20 m, per tal d'encabir dins la zona a excavar la sedimentació amb les restes arqueològiques que es veien al tall del talús.

L'excavació del jaciment ibèric de Can Bada es realitzà durant els caps de setmana del mes d'abril i alguns del mes següent, sota la direcció de Joaquim García i Roselló. L'equip estava format bàsicament per membres de la Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme-Mataró: Joan Banús i Tort, Sergi Bonamusa i Turon, Josep Garrido i Salazar, Carles Martí i Garcia, Francesc Navarro i Bonamusa, Alfons Palau i Diví, Jaume Pujol i del Horno i Pedro Salazar i Ortega. De manera més esporàdica també hi col·laboraren Maria Clemente i Picón, Antoni-Daniel Lou i Martínez i Josep Lloansi i Raimundi¹.

INTERPRETACIÓ DE L'ESTRATIGRAFIA

En total s'enregistraren onze unitats estratigràfiques (Fig. 3). Les tres primeres (U.E. 1, 2 i 3) eren de formació molt recent i havien sofert nombroses alteracions pels treballs de conreu, que en aquesta zona es dedicaven exclusivament a la floricultura. La U.E. 4 corresponia al subsòl natural, que en aquest indret està format per l'aportació i deposició de capes d'argiles de consistència molt dura. La resta d'unitats estratigràfiques eren de formació antiga; cap d'elles, però, corresponien a elements estructurals i tant sols tres (U.E. 6, 8 i 10) contenien materials arqueològics (Fig. 4).

La sedimentació documentada fa de mal interpretar perquè no es conservava completa i per manca d'estructures. A part de la cronologia que ja ens aporten els materials arqueològics, la disposició dels estrats proporciona una cronologia relativa. Tot plegat permet establir una seqüència o periodització en la formació dels estrats.

Dins d'un retall (U.E. 5), potser artificial, observat al substrat natural, s'havien dipositat dues capes de terres sorrenques (U.E. 11 i 10), de les quals només la segona contenia materials arqueològics. En un moment posterior, en aquests estrats es realitzà un petit retall artificial (U.E. 7), el qual interpretem com una fossa. En el fons de la fossa es documentaren

cenres i terra cremada (U.E. 9), la qual cosa indica que s'hi realitzà un foc. La fossa fou amortitzada per un farciment de terres (U.E. 8) que contenia materials arqueològics similars als de l'U.E. 10, de la qual cosa es dedueix que no passà gaire temps entre els moments de construcció i d'amortització de la fossa.

La U.E. 6 era la que colmatava el primer retall (U.E. 5) i cobria totes les sedimentacions anteriors. Per la quantitat i el tipus del material aparegut en aquest estrat cal interpretar-lo com un possible abocador de caire domèstic. En general, el material exhumat és similar al de les U.E. 8 i 10. En aquest estrat és on s'han obtingut les datacions més fiables que permeten situar cronològicament el jaciment.

EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC

Llevat d'escassos fragments d'escòria de ferro, de material de construcció (tovots, *tegulae* i *imbrices*), i d'algunes restes òssies de fauna, la resta de material arqueològic són fragments de terrissa. Aproximadament tres quartes parts d'aquest material ceràmic aparegué en la U.E. 6 (Figs. 5 a 9) i la resta es repartia en percentatges similars entre les U.E. 8 (Fig. 10) i 10 (Fig. 11). De tot aquest material ceràmic un 90 % és de producció indígena i la resta d'importació, majoritàriament d'origen italià.

Referent al material de la U.E. 6, les proporcions entre les importacions i les produccions indígenes són similars a les generals del jaciment. De ceràmica de vernís negre hem pogut identificar un fragment de vora d'un plat, de la forma Lamb. 36/Morel F 1312-1314-1315, del taller de Roses, i fragments d'un plat de la forma Lamb. 55/Morel F 2234 (núm. 1) i d'un bol de la forma Lamb. 27 B/Morel F 2825 (núm. 3) de la Campaniana A. L'única peça amb decoració és un fons d'un vas de Campaniana A amb una acanaladura concèntrica al fons intern (núm. 2). Tota la Campaniana A, nètament majoritària, correspon a la producció típica del segle II a.C., segurament de la segona meitat, per la qual cosa cal considerar residual el fragment del taller de Roses.

La ceràmica comuna itàlica està ben representada amb dues de les formes més freqüents d'aquesta ceràmica de cuina, d'una banda les cassoles de la forma Vegas 14 (núms. 4 i 5), i de l'altra els plats-tapadora (núms. 6, 7 i 8). No va aparèixer cap fragment amb engalba del tipus roig-pompejà.

¹ L'excavació arqueològica d'aquest jaciment, per tràmit d'urgència, es realitzà amb el suport de l'Ajuntament de Mataró, el qual assumí les despeses de la intervenció.

Tret del dos fragments informes d'àmfora púnico-ivissenca, la resta de material amfòric d'importació és d'origen italià. L'única forma identificada amb seguretat correspon al tipus Dressel 1 A (núms. 59 i 60). El fons núm. 61 és d'una àmfora atribuïble a la zona de la Campània, amb pasta del tipus anomenat "DB".

La resta de material d'aquest estrat són productes indígenes. Una petita proporció d'aquest grup correspon a la ceràmica feta a mà, representada bàsicament per olles de fons pla, perfil en S i vora exvasada (núms. 41, 42, 43, 45, 46 i 48). També es trobà un vas de boca de gran diàmetre destinat possiblement a recipient de reserva (núm. 47) i una tapadora amb agafador massís (núm. 44). Les pastes poc depurades i les superfícies grolleres són característiques típiques d'aquesta producció de cuina. Aquestes peces en alguns casos presenten elements decoratius: petites incisions paral·leles al voltant del coll fetes abans de la cuita (núms. 49 i 50) i bandes de cordons aplicats amb impressions digitals (núm. 51). Els elements de subjecció, situats al coll o al llom de la peça, són àmpliament coneguts: nanses massisses de secció rectangular (núm. 50), nanses d'orella aplicades a la peça (núm. 53) i petits apèndixs de forma triangular per sostenir la tapadora (núm. 52).

De entre el conjunt de materials fabricats a torn, el grup de les ceràmiques grises ibèriques és molt minoritari. Corresponent a aquest tipus ceràmic es trobà la meitat inferior d'un got que imitava una forma característica de les produccions itàliques de Parets Fines d'aquells moments, tipus Mayet I o II (núm. 9). Les formes més freqüents d'aquest grup ceràmic són els bols (núms. 10, 11 i 12) i les gerretes bicòniques (núms. 13 a 17 i 20 a 23), si bé també es trobà un bocal (núm. 18) i la base d'una gerra de mides més grans (núm. 19). Aquesta producció, d'excel·lent qualitat, es caracteritza per presentar unes pastes molt depurades i una superfície d'acabat acurat, allisat o polit. Només dues peces tenen decoració, l'una un mugró aplicat a la carena (núm. 23) i l'altra una motllura al coll (núm. 15).

La ceràmica comuna ibèrica a torn de cuita oxidant és la més abundant, essent el seu repertori tipològic l'habitual d'aquest tipus ceràmic: el bol (núm. 24), el plat (núm. 25), els bocals (núm. 27 i 28), el *kalathos* (núm. 30), les gerres de cos ovoide (núm. 31), les gerres globulars de dues nanses (núm. 29), els atuells de reserva de boca de gran diàmetre (núms. 34 a 38), i les olles de vora exvasada (núm. 33) i de coll estrangulat (núm. 39). Formes menys freqüents són una mena de *kalathos* amb una vora atípica motllurada i inclinada cap amunt (núm. 32), una olla de parets rectes i inclinades vers l'interior (núm. 40) i una gerreta bicònica (núm. 26), la qual, en general, és una forma

més característica de les ceràmiques grises ibèriques que de les oxidades. La típica àmfora ibèrica està ben representada en aquest estrat (núms. 54 a 58). Excepte un exemplar (núm. 41), la resta es caracteritzen per tenir una vora molt poc pronunciada, quasi bé plana en alguns casos. Aquesta característica l'hem observada també en el conjunt d'àmfores trobades en el jaciment del Camí de La Geganta (Fig. 15), amb una cronologia similar. Aquesta característica tipològica, però, és poc freqüent en altres jaciments i en contextos més antics, on les vores de les àmfores solen ser més aixecades i pronunciades. Les pastes d'aquest tipus ceràmic són de bona qualitat, essent la més abundant la de tipus sandvitx. L'acabat de les peces és en general bo, amb unes superfícies allisades. En el cas de la vaixel·la de taula sembla un xic més acurat. Cap de les peces trobades presenta decoració ni cap tipus d'acabat especial en les superfícies.

Quant al material trobat en la U.E. 8, és molt similar al de l'estrat anterior, encara que és molt inferior quantitativament. De ceràmica de vernís negre només es trobaren dos fragments de Campaniana A, dels quals no s'ha pogut identificar cap forma. Un dels fragments, però, era un fons que conservava una palmeta molt mal aplicada (núm. 62). La ceràmica comuna itàlica està una mica més ben representada si bé l'única forma identificada és la del plat-tapadora (núms. 63 a 65).

Dins del grup de les ceràmiques grises ibèriques les formes trobades són el bol (núm. 66) i la gerreta bicònica, aquesta més nombrosa (núms. 67, 68 i 69). De la producció ibèrica a torn de cuita oxidant només s'han identificat una gerra de cos globular i dues nanses (núm. 70) i un fragment de vora d'una àmfora ibèrica (núm. 72) de característiques similars als exemplars de l'estrat anterior. La ceràmica ibèrica feta a mà està representada per una sola vora d'una olla, possiblement de perfil en S (núm. 71). També de terrissa, però mal cuita, es trobà una peça de secció semicircular amb una àmplia acanaladura que la travessa longitudinalment, la funcionalitat de la qual no hem pogut esbrinar (núm. 73).

El conjunt de materials de la U.E. 10 és quantitativament similar al de l'estrat anterior, si bé el nombre de peces identificades ha estat major. L'estrat no proporcionà cap fragment de ceràmica de vernís negre i tan sols un fragment informe d'àmfora itàlica. La ceràmica comuna itàlica, però, està ben representada amb diferents fragments d'algunes de les seves formes més freqüents: el plat-tapadora (núm. 77), la cassola del tipus Vegas 14 (núms. 75 i 76), una d'elles amb vora bifida, i un ungüentari (núm. 74) en el qual encara es conserven restes d'una fina capa de revestiment de color negre en el coll de la peça.

Pel que fa a les ceràmiques grises ibèriques, a part de les formes més habituals, com el bol (núm. 80) i la gerreta bicònica (núm. 79), es troba la vora i coll d'una altra gerreta de tipologia diferent, de vora exvasada, engruixida i motllurada, coll molt petit i possiblement cos globular (núm. 78). Corresponent a les ceràmiques comunes ibèriques a torn de cuita oxidant s'han identificat gerres globulars amb dues nanses (núms. 82, 84 i 85), el fons d'una altra gerra de tipologia incerta (núm. 81) i alguns fragments d'àmfora ibèrica: una vora (núm. 86) de característiques formals similars a les dels estrats anteriors i un fons (núm. 83). En aquest estrat, la quantitat de peces de ceràmica ibèrica feta a mà és notablement superior a la dels anteriors estrats. Quant a les formes, observem que si bé la més freqüent és l'olla, aquestes tenen una característica tipològica que no havia aparegut anteriorment, tenen el coll més o menys cilíndric i la vora recta o lleugerament exvasada poc diferenciada del coll (núms. 87, 88 i 91). En una d'aquestes olles es conserva una gran nansa de secció circular (núm. 91). Una altra peça d'aquest tipus ceràmic és la tapadora (núm. 90).

L'anàlisi global del material aparegut en el jaciment permet realitzar, per concloure aquest capítol, unes consideracions generals. Si bé la quantitat de material no és excessiva, és suficient per il·lustrar el jaciment i extreure'n algunes conclusions. També les proporcions entre els diferents grups ceràmics i els seus tipus poden ajudar a esbrinar de quina mena de jaciment es tracta. En aquest sentit, el material trobat, perfectament classificable com a domèstic, referma la interpretació del jaciment com a abocador de deixalles d'una zona d'hàbitat propera. D'altra banda, el conjunt de materials dels tres estrats (U.E. 6, 8 i 10) té una cronologia molt similar, extreta a partir dels productes d'importació, els quals són bàsicament d'origen italià. Els tipus i les seves proporcions respecte als materials indígenes són quasi bé constants en els tres estrats, tret de l'àmfora itàlica que és quasi inexistent a l'estrat més antic. Quant a les produccions indígenes, aclapadorament majoritàries en els tres estrats, tan sols destacar la normalitat tipològica i tècnica dels diferents grups, la diferenciació tipològica observada en el grup de les àmfores ibèriques, ja comentada en paràgrafs anteriors, i l'observació d'un relatiu augment de la ceràmica feta a mà en l'estrat més antic.

LA CRONOLOGIA

Per establir la cronologia de les diferents unitats estratigràfiques amb materials arqueològics, ens basarem essencialment en les ceràmiques de vernís negre, les quals constitueixen l'element datador més

fiable. També tindrem en compte les àmfores d'importació, així com qualsevol altre element, indígena o d'importació, susceptible d'aportar alguna dada cronològica.

U.E. 6

Aquest és l'estrat que s'ha pogut datar amb més precisió, i el que conté els materials més moderns.

Els tipus de produccions de vernís negre apareguts en aquest estrat són tres, si bé dos només estan representats per un sol fragment: un del Taller de Roses i l'altre d'una producció de pasta clara de difícil identificació. La resta dels materials de vernís negre pertanyen a la Campaniana A, que constitueix el tipus ceràmic predominant.

Així dels 18 fragments de ceràmica de vernís negre exhumats, 16 corresponen a la Campaniana A (89%). Els altres dos tipus representen cada un només el 5'5% del total del vernís negre de l'estrat.

Quant al dos tipus minoritaris, el petit fragment de vora d'un plat de la forma Lamb. 36/ Morel F 1312-1314 del Taller de Roses, ha de ser considerat residual perquè la seva cronologia és de segona meitat del segle III a.C. D'igual manera, és possible que el fragment informe de pasta clara corresponent a una producció no determinada, també pugui ser residual. La cronologia de l'estrat 6, doncs, s'haurà d'establir a partir de la ceràmica Campaniana A.

Malgrat el grau de degradació de la capa de vernís que presenten la majoria de les peces (deguda molt possiblement a les característiques del terreny), tant per les formes i la pasta com pel tipus de peu de l'únic fons exhumat, tota la ceràmica Campaniana A pot encabir-se dins de les produccions típiques del segle II a.C., posteriors al 180 a.C. (MOREL 1981, pàg. 47).

Una altra dada molt important alhora de delimitar la cronologia és l'absència de Campaniana B, tipus ceràmic quasi bé inexistent amb anterioritat al 125 a.C. en la majoria dels jaciments de la Mediterrània occidental (SANMARTÍ 1978, pàgs. 168 i 607) (MOREL 1978, pàg. 162).

Estrats similars al nostre -quant a ceràmiques de vernís negre-, si bé amb algunes diferències, són el núm. VII de la Muralla Robert i el núm. V del Camp Tòfol, ambdós d'Empúries. Aquests estrats emporitans es caracteritzen pel predomini de les produccions típiques de la Campaniana A del segle II a.C., una petita proporció de materials corresponents a una imitació de la Campaniana A amb pasta clara (tipus emporità D) i la gairebé absència de la Campaniana B (només tres fragments). E. Sanmartí data aquests

estrats entre el 175-125 a.C. (SANMARTÍ 1978, pàgs. 296 i 428).

Un cop fetes aquestes apreciacions a partir dels tipus ceràmics presents i absents, per tal d'intentar afinar la cronologia de l'estrat caldrà analitzar amb detall cada una de les peces de la Campaniana A trobades, cap de les quals correspon a la producció tardana. En aquest sentit, només disposem de tres fragments que poden aportar-nos alguna dada cronològica.

El primer és un fragment de vora d'un bol de la forma Lamb. 27 B/ Morel F 2825 (núm. 3). Aquesta forma té una cronologia àmplia, car sembla ser que aparegué a principis del segle II a.C. i perdurà fins a mitjans del segle I a.C. (ARCELIN, CHABOT 1980, pàg. 139). J.P. Morel centra el seu apogeu cap a mitjans i, sobretot, cap al tercer quart del segle II a.C. (MOREL 1981, pàg. 229). Està present en el derelict de Punta Scaletta a l'illa de Giannutri (LAMBOGLIA 1964), datat cap al 140-130 a.C. per J.P. Morel (MOREL 1981, pàg. 63). Ara bé, aquesta forma i amb característiques molt semblants també la va fabricar la variant tardana de la Campaniana A, entre el 100 i el 40 a.C. (ARCELIN, CHABOT 1980, pàgs. 139 i 141). Aquesta forma, doncs, no permet precisar la cronologia de la U.E. 6.

El segon fragment és un fons d'un vas de difícil classificació tipològica, decorat amb una acanaladura concèntrica (núm. 2). La decoració d'acanaladures concèntriques fou força utilitzada a partir del tercer quart del segle II a.C., quan començà a decaure la decoració estampillada de palmetes (MOREL, 1978, pàg. 158). Aquest autor, en relació a això, comenta que a Cartago (Tunísia), ciutat destruïda l'any 146 a.C., només es coneix un exemplar amb aquesta decoració, la qual cosa és un bon indicatiu que en aquests moments encara era molt infreqüent. No passa el mateix al derelict de Giannutri (LAMBOGLIA 1964, pàg. 243), ni a l'*oppidum* provençal d'Entremont, destruït l'any 123 a.C., on la troballa de peces amb decoració d'acanaladures concèntriques ja és força freqüent (ARCELIN, CHABOT 1980, pàgs. 141-142). Un altre element a tenir en compte a l'hora de datar aquest fons és la forma del peu. Aquest és inclinat i de secció trapezoïdal, característiques que són pròpies dels peus fabricats per la Campaniana A de mitjans del segle II a.C. (MOREL, 1962-65, pàg. 116).

El tercer fragment correspon a un plat de la forma Lamb. 55/ Morel F 2234 (núm. 1). Pel que fa a la forma Lamb. 55/ Morel F 2234 de la Campaniana A, E. Sanmartí la considera pròpia de la segona meitat segle II a.C., i creu que la seva aparició no és anterior al 150 a.C. (SANMARTÍ 1978, pàgs. 168 i 296). J.P. Morel referint-se a aquesta forma comenta que està

present als dipòsits B (180/160-140 a.C.) i C (190/180-140 a.C.) de Cosa (MOREL 1978, pàg. 159), la qual cosa indica que el seu moment d'aparició és anterior al 140 a.C. A l'*oppidum* de Castels (Nages, Gard) aparegué un exemplar d'aquesta forma en un estrat datat cap el 150 a.C. En els estrats més antics no hi era present (PY 1978, pàg. 48). P. Arcelin i L. Chabot estan d'acord en assignar a la forma Lamb. 55 una cronologia de segona meitat del segle II a.C., perquè està present en derelictes posteriors al 150 a.C., tals com els de l'Estartit (150-140 a.C.) i el Giannutri (140-130 a.C.), però no en d'altres anteriors. A Cartago aquesta forma es desconeix (ARCELIN, CHABOT, 1980, pàg. 133).

Tenint en compte totes aquestes consideracions, la presència de peces com les tres estudiades per nosaltres en el derelict de Giannutri (datat entre el 140-130 a.C.), així com l'absència de Campaniana B, la cronologia que proposem per a l'estrat 6 de Can Bada és de tercer quart del segle II a.C.

Aquesta datació cal contrastar-la, però, amb altres materials de l'estrat que puguin aportar informació cronològica, bàsicament les àmfores.

De les dues classes d'àmfora -quant al seu origen- aparegudes a la U.E. 6, eivissenques i itàliques, tan sols aquestes últimes poden oferir-nos informació útil per complementar la cronologia de l'estrat.

El percentatge d'àmfores d'origen itàlic és del 98% del total d'àmfores d'aquest estrat. Del total d'àmfores itàliques, el 43% tenen pastes del tipus anomenat "DB" (Decumanus B) (NOLLA 1976, pàg. 202).

L'única forma identificable ha estat la Dressel 1A, amb un nombre mínim de 2 exemplars. Un d'ells presenta la típica pasta "DB" (núm. 60) i l'altre un tipus de pasta diferent (núm. 59). El fons (núm. 61), amb pasta "DB", podria correspondre a una variant d'aquesta forma, si bé la seva atribució no és segura. D'altres fons que recorden aquest, també amb pasta "DB" s'exhumaren a la sitja Gall 1 d'Empúries (NOLLA 1976, pàg. 209), i a diversos jaciments espanyols (BELTRÁN 1970, pàgs. 318 i 319), si bé pel que fa a aquests últims desconeixem el tipus de pasta.

Com que l'única àmfora identificada amb seguretat ha estat la Dressel 1A, per poder establir la datació de l'estrat haurem de tenir en compte, per una banda, la cronologia d'aquesta forma i, per l'altra, la data inicial de les primeres exportacions de la variant Dressel 1B, atès que aquesta és absent, no tan sols de l'estrat 6, sinó de la resta d'estrats del jaciment.

La cronologia d'aquestes dues àmfores, sobretot els seus moments inicials, presenta encara avui una certa problemàtica. Quant al moment inicial de la Dressel 1A el problema és en la semblança que

presenten les produccions tardanes d'àmfores greco-itàliques i les primeres Dressel 1A, essent veritablement, en molts de casos, difícils de diferenciar. Així per posar un exemple podríem esmentar que mentre alguns autors classifiquen com Dressel 1A una àmfora exhumada al derelict de Giannutri (LAMBOGLIA 1964, pàg. 251) (HESNARD, LEMOINE 1981, pàg. 251), altres consideren la mateixa àmfora com a greco-itàlica (TCHERNIA 1986, pàg. 315).

Les datacions inicials de la Dressel 1 A proposades per alguns autors (BELTRÁN 1970, pàgs. 301 i 303) (ARCELIN 1981, pàg. 120) (HESNARD, LEMOINE 1981, pàg. 251) (TCHERNIA 1986, pàg. 42) (LONG 1987, pàgs. 104 i 106), semblen assignar a aquesta forma una cronologia inicial de cap a mitjans del segle II a.C. o bé una mica posterior.

Pel que fa a la cronologia de les àmfores Dressel 1 amb la pasta "DB", Nolla diu que a Catalunya "la seva presència és molt important a partir de la segona meitat del segle II a.C., amb un 30-35% aproximat enfront dels altres productes amfòrics itàlics" (NOLLA 1976, pàg. 227). En un treball anterior, aquest autor situa l'inici de la Dressel 1A amb pasta tipus "DB" a finals de la primera meitat del segle II a.C., és a dir, una mica abans del 150 a.C. (NOLLA 1974-75, pàg. 188).

Els exemplars de Can Bada podrien correspondre a un tipus antic d'aquesta forma, si més no el núm. 59. Fonamentem aquesta apreciació en el paral·lelisme amb un altre fragment exhumat al *forum* romà d'Empúries, aparegut concretament en l'estrat 1112 del Sondeig Basílica 1982. En aquest estrat les àmfores Dressel 1A i, sobretot, les greco-itàliques són nombroses. La datació que donen els autors del treball a aquest estrat és lleugerament anterior al 150 a.C. (AQUILUÉ, MAR, NOLLA, RUIZ DE ARBULO i SANMARTÍ 1984, pàgs. 157 i 179).

Pel que fa al moment inicial del tipus Dressel 1B, el derelict més antic on s'ha trobat un carragament amb aquest tipus amfòric és el de Spargi (Sardenya) (HESNARD, LEMOINE 1981, pàg. 251). La data del naufragi ha estat establerta per N. Lamboglia entre el 120 i el 100 a.C. (LAMBOGLIA 1961, pàgs. 160 i 164). J.P. Morel, a partir de l'estudi de les ceràmiques de vernís negre, proposa una datació vers el 120 a.C. (MOREL 1981, pàg. 64). Al derelict de Spargi es trobaren les tres variants de la Dressel 1 (A/B/C). Arcelin, per la seva banda, situa el moment d'aparició de les àmfores Dressel 1B entre el 120 i el 110 a.C. (ARCELIN 1981, pàg. 120). Aquesta opinió la comparteix Miró, que situa el seu moment inicial cap a finals del segle II a.C. (MIRÓ, PUJOL, GARCIA 1988, pàg. 109). Una altra dada a tenir en compte és que l'exemplar més antic d'aquest tipus amb datació

consular és del 97 a.C. (TCHERNIA 1986, pàg. 320). A les excavacions realitzades a Burriac l'any 1984 aparegué una d'aquestes àmfores amb data consular del 90 a.C. (MIRÓ 1986, pàgs. 201 a 205).

Les àmfores de l'estrat 6 de Can Bada, doncs, s'haurien de datar entre els voltans del 150 a.C. (data inicial del tipus Dressel 1A), i el 120/100 a.C. (data inicial del tipus Dressel 1B, absent a l'estrat). A grans trets, aquesta datació concorda amb l'obtinguda de l'estudi de la ceràmica de vernís negre, la qual cosa referma la cronologia abans proposada de 150-125 a.C. com la més adient per a aquest estrat.

U.E. 8

En aquest estrat tan sols han aparegut dos fragments de ceràmica de vernís negre, ambdós pertanyents a la Campaniana A. Un d'aquests fragments és informe i l'altre és un fons d'un vas decorat amb palmetes del qual no hem pogut determinar la forma (núm. 62), malgrat ser l'única peça que pot aportar alguna dada cronològica.

Tipològicament el peu d'aquest vas -inclinat i de secció trapezoïdal- correspon a la producció de mitjans del segle II a.C. de la Campaniana A (SANMARTÍ 1978, pàg. 294) (MOREL 1981, pàg. 462). Pel que fa a la seva decoració, només s'ha conservat una palmeta molt malmesa. Palmetes molt semblants a aquesta són les que portaven els vasos de la forma Lamb. 27B/ Morel F 2825 exhumats en el derelict de Giannutri, datat entre el 150-140 (LAMBOGLIA 1964, pàgs. 245-248), si bé J.P. Morel rebaixa fins al 140-130 a.C. (MOREL 1981, pàg. 63).

Proposem per a aquest estrat una datació de tercer quart del segle II a.C. (la mateixa que la U.E. 6), si bé per cronologia relativa la seva formació ha de ser anterior.

U.E. 10

En aquest estrat no ha aparegut cap peça amb cronologia precisa. No es trobà cap fragment de ceràmica de vernís negre i tan sols un, informe, d'àmfora itàlica. Per cronologia relativa és anterior al 8 i al 6.

Si analitzem la resta dels materials, de cronologia àmplia i en alguns casos imprecisa, observem que si bé el percentatge de ceràmica ibèrica feta a mà és bastant superior al dels altres dos estrats, la similitud de la ceràmica ibèrica feta a torn i de la comuna itàlica, així com la presència de *tegulae* situen aquest estrat en el segle II a.C., en un moment no massa anterior als

altres dos. Sugerim, amb certes reserves, una data al voltant de mitjans del segle II a.C. o potser una mica abans (segon quart del segle II a.C.) pel moment de formació d'aquest estrat.

INTERPRETACIÓ DEL JACIMENT

Can Bada és un jaciment que presenta alguns problemes que dificulten la seva interpretació. Cal recordar que fou localitzat arran d'uns rebaixos motivats per uns importants moviments de terres, la qual cosa destruï una part del jaciment. L'àrea excavada es limità a un espai molt reduït. La manca d'estructures i l'estat de conservació del material arqueològic, molt fragmentat i sovint força degradat, ajuden a dificultar la interpretació del jaciment.

El retall a la terra verge (U.E. 5), no sabem si natural o artificial, que contenia els tres estrats amb material arqueològic, no tenia un perfil ben definit. Era una mena de bossada farcida per uns sediments, en l'últim dels quals (U.E. 6) aparegué la major part del material arqueològic de l'excavació. La gran quantitat de material fa que interpretem l'estrat com un possible abocador d'un assentament de plana que devia estar situat no gaire lluny. Les característiques del material, el lloc on s'ha localitzat el jaciment i la proximitat d'algunes sitges, les quals no es pogueren excavar abans de ser destruïdes per les obres d'acondicionament dels vials del polígon industrial, són raons que ens fan pressuposar que l'assentament devia ser de tipus agrícola.

Els aspectes que fan que el jaciment de Can Bada esdevingui força interessant per l'estudi del procés de romanització en aquesta zona de la comarca són diversos:

- L'indret està situat a la plana litoral, en un terreny pla i molt a prop d'un dels cursos d'aigua més importants de la zona, la riera de Sant Simó.
- El tipus de material exhumat és ibèric, si bé hi ha alguns productes d'origen itàlic.
- La cronologia: tercer quart del segle II a.C.

Tot plegat fa que sense cap mena de dubte calgui interpretar el jaciment com de filiació ibèrica, perquè fins al moment al Maresme no hi ha cap evidència que permeti remuntar l'inici de la colonització romana a un moment anterior al segle I a.C. avançat. En aquest sentit coincidim amb la opinió d'altres investigadors (CODEX 1992, pàgs. 168-169).

L'estudi del jaciment ibèric de plana de Can Bada ha impulsat un estat de la qüestió d'aquests tipus d'establiments a la zona central de la comarca del Maresme. Alguns d'aquests jaciments no havien estat donats a conèixer perquè són de recent localització.

D'altres ja fa alguns temps que es coneixien. D'aquests, alguns restaven per estudiar, i d'altres s'han hagut de reinterpretar perquè havien estat mal identificats o no s'havia arribat a conèixer la seva filiació. L'anàlisi de cadascun d'aquests jaciments és el tema del següent capítol del present estudi.

EL POBLAMENT IBÈRIC DISPERS I EL PROCÉS DE ROMANITZACIÓ AL MARESME CENTRAL DURANT ELS SEGLES II I A.C.

ANÀLISI DELS JACIMENTS

Un dels capítols d'estudi més novedosos del món ibèric laietà és el de la seva organització territorial a partir dels diferents tipus d'assentaments. En els darrers anys s'han pogut localitzar, i en el millor dels casos excavar, uns quants jaciments que per les seves característiques constructives i de situació s'ha vingut a anomenar dispersos, rurals, "de plana", etc. i que bàsicament és caracteritzen per constituir petits nuclis de poblament no concentrat en poblats o en *oppida*. A part dels nuclis d'hàbitat, dins d'aquest tipus d'establiments, ja siguin de caire agrícola o industrial, incloem els grups de sitges, magatzems, abocadors, centres terrissers, etc., els quals impliquen al seu entorn una mínima infraestructura de poblament, alhora que són indicadors clars d'activitat humana.

No s'han inclòs en aquest capítol ni els llocs d'enterrament ni els de culte, atès que aquests tipus de jaciments tenen unes característiques i una problemàtica específica que s'allunya de l'objectiu d'aquest treball. Recordem, però, que fins al moment tots els jaciments maresmencs d'aquest tipus han estat localitzats a la vall de Cabrera de Mar, dins l'àrea d'influència de l'*oppidum* de Burriac. Són les necròpolis de Can Rodon de l'Hort i del Turó dels Dos Pins, ambdues en ús durant part del període Ibèric Ple i abandonades entre el 200 i el 175 a.C. (BARBERÀ 1969-70, pàgs. 169-189) (GARCÍA 1993). Quant als llocs de culte, recentment se n'ha identificat un al Montcabrer, muntanya que tanca la vall de Cabrera de Mar per ponent. La cronologia d'aquesta cova-santuari és força àmplia, abastant un període comprès entre els segles IV i I a.C. (COLL, CAZORLA, BAYÉS 1993, pàgs. 29-38).

A la comarca del Maresme fins fa pocs anys el poblament dispers ibèric era mal conegut, sobretot el de la plana litoral. En un treball de síntesi publicat l'any 1984, els autors justificaven la poca quantitat de poblament laietà dispers detectat fins llavors en zones

planeres de la següent manera: "Dins de l'àrea laietana hi ha molts poblats aturonats, però s'ha d'admetre, almenys en part, que això pot ser degut al fet que s'han conservat millor que els del pla, més sotmesos a la destrucció pels treballs agrícoles i més difícils de localitzar si hi ha hagut una continuïtat d'habitació" (BARBERÀ, DUPRÉ 1984, pàg. 37).

La idea general era que el poblament ibèric es concentrava en poblats construïts en els turons i en petites elevacions de la Serralada Litoral, bé en els cims o bé en els vessants. D'aquests poblats des de fa anys se'n coneixen diversos (Fig. 12). Per citar-ne els més coneguts esmentarem els del Turó de Montgat (Montgat), La Cadira del Bisbe (Premià de Dalt), Turó Gros de Cèllecs (Òrrius), Burriac (Cabrera de Mar), La Torre dels Encantats (Arenys de Mar), Puig Castell (Sant Cebrià de Vallalta) i Montpalau (Pineda de Mar). Molt a prop dels actuals límits de la comarca es coneixen els poblats de Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet), Turó d'en Boscà (Badalona) i Turó del Vent (Llinars del Vallès). El més extens i alhora un dels principals centres laietans fou el de Burriac.

El panorama ha canviat molt en els darrers anys. La localització d'una vintena de jaciments ibèrics dispersos en el Maresme Central (Fig. 13), sobretot a partir de la dècada dels vuitanta, ha fet canviar considerablement el coneixement del poblament ibèric laietà. Només quatre d'aquests establiments dispersos pertanyen al període Ibèric Ple. D'aquests, tres s'han localitzat a la vall de Cabrera de Mar, molt a prop de l'*oppidum* de Burriac, i el darrer ha aparegut en el terme municipal de Mataró.

1) Assentaments del Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar)

L'assentament núm. 1 del Turó dels Dos Pins es començà a excavar l'any 1986², si bé és a partir de l'any 1990 que s'hi estan realitzant campanyes d'excavacions sistemàtiques, dirigides per M. Dolors Zamora. L'assentament, datable de la segona meitat del segle IV a.C., constava de dues àrees d'hàbitat separades per una canalització. A mitjans del segle III a.C., la construcció d'una potent torre inutilitzà una àrea d'hàbitat i provocà la remodelació de l'altra. Aquesta impressionant talaia de planta rectangular degué funcionar com a lloc de guaita i de control del territori. Tot el conjunt s'abandonà cap al primer quart

del segle II a.C. (GARCÍA, ZAMORA 1993, pàgs. 149-150 i 152).

Els diferents establiments del Turó dels Dos Pins (hàbitats i torre) foren construïts en un terreny de fort pendent en el vessant de marina d'aquesta estribació de la muntanya de Burriac. En el cas dels hàbitats la tècnica de construcció emprada consistí en un treball previ de terrassament, retallant la roca per encabir-hi els habitatges, i l'aixecament dels murs amb un sòcol de pedra i la resta de la paret amb tovo. Fins al moment no s'ha trobat cap espai amb una clara funció d'emmagatzematge ni tampoc a la seva rodalia s'han trobat agrupacions de sitges, la qual cosa els diferencia dels situats en zones més planeres. En un primer moment degueren funcionar com a petits nuclis agrícoles dependents de l'*oppidum* de Burriac del qual disten només uns 300 metres. Possiblement, la construcció de la talaia degué canviar la funcionalitat de les cases properes.

2) Grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar)

Situat al Camí de Can Segarra, fins al moment s'han localitzat i excavat 14 sitges. Les primeres s'excavaren els anys seixanta i l'última l'any 1989. Les sitges d'aquest grup s'amortitzaren entre la segona meitat del segle IV a.C. i el 175 a.C., amb un moment àlgid entre el 225 i el 175 a.C. Només una s'amortitzà posteriorment, entre el 175 i el 150 a.C. (PUJOL, GARCÍA 1982-83, pàgs. 46-145) (ZAMORA, PUJOL, GARCÍA, CERDÀ en premsa).

3) Grup de sitges de Can Bartomeu (Cabrera de Mar)

Situat també al Camí de Can Segarra, a molt poca distància del grup anterior, es descobrí en construir-se un grup d'habitatges i s'excavà l'any 1991. Probablement es tracta d'una mateixa gran àrea d'emmagatzematge de productes agrícoles. L'excavació també posà al descobert part de les estructures d'un assentament tardo-ibèric. Fins al moment s'hi han localitzat un trentena de sitges, les quals s'amortitzaren majoritàriament entre la segona meitat del segle III a.C. i el 175-150 a.C. Hi ha, però, un reduït nombre de sitges amb una cronologia d'amortització més moderna, la

² En el mateix Turó dels Dos Pins s'han localitzat mitjançant prospecció sistemàtica quatre nuclis més d'hàbitat, els quals encara resten per excavar (GARCIA, ZAMORA 1993, pàg. 149).

qual cosa les podria relacionar amb l'assentament proper. Cal matisar però que aquestes cronologies són provisionals perquè el jaciment està a hores d'ara en procés d'estudi (GARCÍA, ZAMORA 1993, pàg. 151).

En altres indrets de la vall de Cabrera de Mar s'han excavat diverses sitges, la majoria aïllades. La documentació que es conserva d'aquestes sitges, excavades fa forces anys, no permet una datació acurada del seu moment d'amortització, tret de comptades excepcions, com el de la sitja núm. 8, apareguda en el camí que va a la Font Picant, que fou amortitzada entre el 200-175 a.C. (RIBAS, MARTÍN 1960-61, pàgs. 296-305) (PUJOL, GARCÍA 1982-83, pàg. 121).

4) L'abocador del Camí de Vista Alegre (Mataró)

El jaciment anomenat "Camí de Vista Alegre" està situat al costat de la Riera de Sant Simó, a la part baixa del turó que acull el barri de Vista Alegre de Mataró. El jaciment fou donat a conèixer per M. Prevosti (PREVOSTI 1981, pàgs. 469-470) quan publicà alguns materials recollits per la Secció Arqueològica del Museu de Mataró. L'any 1991, amb motiu de les obres de prolongació de l'autopista A-19, es realitzà una excavació que posà al descobert diversos nivells d'un abocador de ceràmica amb dos períodes ben diferenciats d'utilització, un d'època ibèrica, i un altre d'època romana amb materials del segle I al IV d.C. (CODEX 1992, pàgs. 157-163).

En l'abocador d'època ibèrica, el més important, es pogué recuperar una gran quantitat de material ceràmic, bàsicament àmfora ibèrica, entre el qual hi havia alguns fragments recremats i deformats que cal identificar com a rebuigs de forn. L'abocador estigué en ús vers la primera meitat del segle III a.C., si bé el seu inici podria ser quelcom anterior.

L'atribució d'aquest abocador a un tipus determinat d'establiment no és senzilla, entre d'altres coses perquè hom només pogué excavar una part del jaciment. Desconeixem, doncs, l'abast real de l'abocador. Tanmateix, la gran quantitat de material ceràmic amfòric trobat, l'escassa presència d'importacions de ceràmica fina i la manca de restes de fauna, descarten d'entrada la possibilitat que es tractés d'un abocador de deixalles domèstiques, almenys de forma exclusiva. El material de rebuig aparegut dona peu a relacionar l'abocador amb un centre de producció de ceràmica. Ara bé, la baixa proporció d'aquests materials de rebuig obre la possibilitat que a més a més també fos l'abocador d'un centre relacionat amb l'emmagatzematge d'aquests contenidors per si mateixos o bé del producte que contenien (CODEX 1992, pàgs. 157-163).

La proximitat d'aquest abocador als forns ibèrics de la Riera de Sant Simó suggereix una relació directa. De moment, però, aquesta relació no pot assegurar-se perquè els materials trobats en l'únic tester associable amb seguretat als forns, del qual només s'excavà una petita part, semblen ser més tardans.

Excepte l'abocador anteriorment comentat, la resta de jaciments ibèrics descoberts fins al moment a la plana litoral del Maresme central corresponen a un altre període: l'Ibèric Final (segles II-I a.C.). Així mateix, a la vall de Cabrera de Mar, en indrets de cota baixa, s'han descobert un seguit d'assentaments corresponents a aquest període. El moment inicial de tots aquests jaciments fou posterior a la conquesta romana del territori, la qual cosa els emmarca dins del període de la romanització. Cal tenir present però que la majoria són jaciments que han estat excavats recentment, encara pendents d'un estudi definitiu. Presentem tot seguit una relació d'aquests jaciments, els quals els hem ordenat atenent sempre que ha estat possible a criteris cronològics.

5) Forns i abocador ibèrics de la Riera de Sant Simó (Mataró)

Situats al mateix llot de la riera, foren descoberts l'any 1967 i excavats per la Secció Arqueològica del Museu de Mataró l'any 1973. Es tracta d'un centre terrisser del qual es descobriren tres forns i un abocador. Només s'excavà, però, un forn i una mínima part de l'abocador. El material provinent de l'abocador estava constituït en la seva major part per fragments d'àmfora ibèrica, que segurament devia ser l'especialitat del centre. Hi aparegueren alguns rebuigs de cuita. El període d'activitat del centre terrisser no pot precisar-se, tant sols sabem que funcionava cap a finals del segle III a.C. (PONS 1982-83, pàgs. 185-200) i que possiblement perdurà fins a mitjans del segle I a.C. (RIBAS 1983-84, pàgs. 281-285). L'atribució de l'abocador del Camí de Vista Alegre a aquest centre industrial podria fer remuntar la seva cronologia fins a inicis del segle III a.C.

6) Can Vilà (Premià de Dalt)

Jaciment flanquejat per la Riera de Premià i per la Riereta. L'any 1981, membres de la Secció Arqueològica de l'A.E.C.C. de Premià de Mar realitzaren una recollida de materials (PREVOSTI, COLL en premsa). No fou, però, fins a l'any 1988 que es realitzà una prospecció arqueològica dirigida pel

senyor R. Coll³ (COLL, CAZORLA, MONTLLÓ 1988). Els treballs arqueològics permeten la localització d'un abocador de terrissa i la troballa de diversos fragments d'escòria i rebuigs de cocció de ceràmica ibèrica. Tot plegat fa que calgui interpretar el jaciment com un centre terrisser, si bé fins al moment no s'han localitzat ni els fons ni cap estructura habitacional. En aquest mateix indret, diversos investigadors, entre ells Marià Ribas, assenyalen la troballa de restes que podrien correspondre a una vil·la romana. Els materials d'importació més antics trobats a Can Vilà (Campaniana A) corresponen al segle II a.C., mentre que els més moderns es daten en el segle II d.C.

7) Camí de la Geganta/al costat de l'antic Camp de l'Estadi (Mataró)

El jaciment es descobrí a principis dels anys vuitanta dins d'una parcel·la que no hem pogut determinar amb exactitud, al costat de l'antic camp d'atletisme de l'Estadi, molt a prop del Camí de la Geganta i del Torrent de la Pólvora i a uns 400 m de la Riera de Cirera. Fou descobert de manera casual en observar-se en aquest indret diversos fragments de ceràmica. Assabentada del fet la S.A.M.M., hi realitzà una petita prospecció i una recollida de material que donà com a resultat la identificació del jaciment com a ibèric⁴.

Entre el material recollit hi ha diversos fragments de ceràmica de vernís negre entre els quals cal destacar un fons passat de cuita que sembla correspondre a una producció d'un taller occidental del segle III a.C. (núm. 1), una vora d'un vas de la forma Lamb. 9/Morel F 2111 (núm. 2), atribuïble al taller campanià de Cales, i una altra que correspon a una variant de la forma Lamb. 27 B, potser una Morel F 2965 (núm. 3) de la Campaniana A, aquestes dues últimes peces datables en el segon i tercer quart del segle II a.C. La ceràmica comuna itàlica la tenim representada per una olla de vora bifida del tipus Vegas 14 (núm. 4) i per dos plats-tapadora (núms. 5 i 6). També s'han trobat diversos fragments d'àmfora itàlica, entre ells una vora del tipus Dressel 1 A (núm. 31), datable en la segona meitat del segle II a.C.

El conjunt més nombrós de material és la ceràmica ibèrica feta a torn. De ceràmica grisa ibèrica se n'han trobat diverses formes, des de les més usuals com els bols (núms. 8 a 10) i les gerretes bicòniques (núms. 11 i 12), fins a altres de menys freqüents com gerres d'una mida més gran (núms. 13 i 14) i, sobretot, una

petita tapadora (núm. 15) i una interessant imitació d'un plat que recorda la forma Lamb. 36 de la ceràmica de vernís negre (núm. 7). La ceràmica ibèrica comuna a torn de cuita oxidant està ben representada amb formes força habituals tals com els bols (núms. 17 i 18), una gerreta bicònica (núm. 16), atuells de reserva de vora de gran diàmetre (núms. 19 a 22), tapadores (núms. 23 i 24) i un morter (núm. 25). Destaca, però, pel seu nombre la típica àmfora ibèrica (núms. 26 a 30), que en aquest cas presenta unes característiques molt similars a les trobades al jaciment de Can Bada: vora quasibé plana poc diferenciada del cos i fons pla.

L'ampliació prevista del Parc Central pot permetre, en un futur no massa llunyà, realitzar noves intervencions arqueològiques en aquest indret, fixar la cronologia i esbrinar de quin tipus de jaciment es tracta. No obstant, de moment, el material trobat pot encabir-se en una cronologia àmplia de segle II a.C., si bé algunes peces són característiques de la segona meitat d'aquest segle. Així mateix, per les semblances evidents que presenta aquest jaciment amb el de Can Bada (situat a prop d'una riera, en terrenys molt aptes per a la pràctica de l'agricultura i amb un material identificable com a domèstic), cal interpretar-lo com un assentament ibèric de plana.

8) Ca l'Enrich (Mataró)

Quan acabàvem aquest treball, el senyor Joan Masjoan donà al Museu Comarcal del Maresme-Mataró un petit lot de material arqueològic, format per ceràmiques de vernís negre, que havia aparegut l'any 1975 en fer-se un pou en un indret del paratge Miró de Mataró, a tocar del Torrent de la Pólvora, dins de la parcel·la núm. 17 propietat de la Sra. Mercè Enrich i Bertran. La distància d'aquest pou a la Riera de Cirera és d'uns 450 m.

La poca distància que hi ha entre el lloc de la troballa i el jaciment del Camí de la Geganta (només uns 200 m), així com el desconeixement del seu context, ens fa ser cautes a l'hora de valorar aquest nou jaciment, ja que ambdós jaciments podrien tractar-se del mateix. Provisionalment, però, l'inclouem en aquest apartat com un jaciment diferenciat a l'espera de disposar de noves dades, i presentem el material atès el seu interès (Fig. 16).

³ Agraïm a en Ramon Coll tota la informació que ens ha proporcionat relativa a aquest jaciment.

⁴ Per la similitud cronològica amb el material trobat a Can Bada i perquè veiem difícil la publicació d'aquest jaciment per si mateix, hem volgut donar a conèixer aquest material realitzant el dibuix del més representatiu (Figs. 14 i 15).

El lot de material està constituït per dues produccions de vernís negre clarament diferenciables. Una és la Campaniana A tardana, representada per una petita vora d'un vas d'una forma de difícil classificació pròxima a la Lamb. 28 c/Morel F 2648 (núm. 4) i per un fons d'una forma indeterminable (probablement una Lamb. 27B) (núm. 5), datables totes dues peces entre les acaballes del segle II a.C. i la primera meitat del segle I a.C. De l'altra producció en tenim tres peces, de les formes Lamb. 6/Morel F 1441-1443 (núm. 1), Lamb. 9/Morel F 2111 (núm. 2) i una de semblant a la Lamb. 55/potser Morel F 1646 ò 2233 (núm. 3). Les característiques bàsiques d'aquesta producció són: pasta dura, molt depurada, de color beix clar, a vegades amb un to clarament ataronjat (cas de la forma Lamb. 9), vernís ben negre, força adherent i fons extern reservat amb restes de ditades. De la decoració, si més no en l'únic exemplar que en tenia (el plat de la forma semblant a la Lamb. 55), s'ha conservat una estampilla de mida petita mal impresa emmarcada per quatre bandes d'estries a rodeta.

Per les seves característiques aquesta producció correspon exactament amb la definida com a "grup 3" de les produccions minoritàries de vernís negre del segle II a.C. identificades a *Valentia*. Si bé la cronologia global d'aquest grup és de 175-125 a.C., al jaciment valencià s'ha trobat en estrats del tercer quart del segle II a.C. (ESCRIVÀ, MARIN, RIBERA 1992, pàgs. 451-464). A l'igual que els autors d'aquest article, coincidim en atorgar a aquesta producció, més que un origen cartaginès (opinió de J.P. Morel), un origen campanià, concretament de *Cales*, lloc on s'ha trobat abundantment i, el que és més important, on han aparegut forns i rebuigs de cocció.

Altres peces d'aquest mateix origen n'han aparegut en els jaciments ibèrics de Can Bartomeu (Cabrera de Mar), Camí d'Argentona prop del cementiri de Cabrils (Cabrils) i en el proper del Camí de la Geganta (Mataró). També se'n ha trobat en els *oppida* ibèrics de Turó d'en Boscà (Badalona), Torre dels Encantats (Arenys de Mar) i Burriac (Cabrera de Mar), així com a la ciutat romana d'*Iluro*.

9) Can Majoral (Mataró)

Jaciment situat al costat del Torrent de Vallveric, a uns 400 metres de la Riera de Sant Simó. Es descobrí l'any 1969 i la Secció Arqueològica del Museu de Mataró hi realitzà excavacions els anys 1974 i 1975. L'actuació arqueològica documentà restes d'un mur i diversos estrats que foren interpretats com a pertanyents a una vil·la romana. En un dels sectors excavats, per sota dels estrats d'època romana n'aparegué un d'ibèric

(estrat III del Quadre 3), el qual ha estat interpretat com un possible abocador. El 60% del material trobat eren fragments d'àmfora ibèrica (CLARIANA 1981, pàgs. 83-181). El material d'importació (escassos fragments de Campaniana A i d'àmfora romano-republicana) permet situar l'estrat entre el 200-125 a.C., sense poder-se precisar més.

10) Can Bada (Mataró)

Aquest jaciment, estudiat en el present treball, estava situat a uns 200 metres de la Riera de Sant Simó, en una zona plana. La seva excavació, l'any 1988, posà al descobert una sèrie de sediments que farien un retall fet al sòl natural. Les característiques estratigràfiques, la manca d'estructures i el tipus i quantitat de material trobat fa que calgui interpretar el jaciment com un abocador d'un petit nucli d'hàbitat ibèric proper. El material trobat proporciona una cronologia de tercer quart del segle II a.C.

11) Can Balençó (Argentona)

Està situat al peu del Turó de Cerdanyola, a uns 500 m de la Riera d'Argentona, a la qual va a parar un antic torrent que passa al costat del jaciment. Fou descobert l'any 1989 arran d'unes prospeccions originades per les obres de prolongació de l'autopista A-19, i excavat l'any 1991 (CODEX 1992, pàgs. 163-169). Es tracta d'un nucli d'hàbitat ibèric constituït per petites estances, generalment amb llars de foc centrals, disposades a l'entorn d'espais oberts. Els murs tenien un sòcol fet amb pedra i fragments de *tegulae* lligats amb fang, que sostenien les parets de tàpia o tovo. Els paviments eren una capa de terra compactada o piconada i les preparacions de les llars eren de ceràmica trinxada o amb una *tegula* encaixada en el paviment i disposades sobre una base de sorra que actuava d'aïllant. Freqüentment al mig de la preparació de la llar s'hi col·locava de forma ritual una o més petxines. Aquest fet ha estat documentat també a l'*oppidum* de Burriac (BENITO i altres 1986, pàgs. 20 i 21) i a l'assentament núm. 1 del Turó dels Dos Pins (GARCÍA, ZAMORA 1993, pàg. 168). A Can Balençó s'han identificat dues fases constructives ben definides. La primera abastaria el període comprès entre mitjans segle II a.C. i el segon quart del segle I a.C., moment en què l'assentament fou destruït per un incendi. La seva immediata reconstrucció encetà una nova fase que durà fins al darrer decenni del segle I a.C., quan fou abandonat.

12) Can Bartomeu (Cabrera de Mar)

Jaciment situat a un costat del Camí de Can Segarra, en l'antiga finca de Can Bartomeu (després anomenada Can Miralles), a uns 300 metres de l'*oppidum* de Burriac. La construcció d'un grup d'habitatges l'any 1991 motivà una intervenció arqueològica d'urgència. El resultat d'aquesta actuació va ser l'excavació d'una trentena de sitges (Grup de Can Bartomeu) i d'un petit nucli d'habitat amb una sitja a l'interior. L'assentament es construí cap a mitjans del segle II a.C., i es remodelà més tard compartimentant l'espai de l'habitatge. En el moment del seu abandonament, cap al segon quart del segle I a.C., s'amortitzaren la sitja interior i altres d'externes (POU 1992) (GARCÍA, ZAMORA 1993, pàgs. 150 i 151).

13) Can Català (Cabrera de Mar)

Situat en la confluència de les rieres de Cabrera i de Sant Feliu, al bell mig del poble de Cabrera de Mar, molt a prop de la necròpolis ibèrica de Can Rodon de l'Hort. El jaciment fou descobert i excavat l'any 1993 quan en aquest indret es construïa un grup d'habitatges. L'actuació arqueològica, dirigida per Mariana Pérez-Sala i David Farell, posà al descobert part d'una estança semienterrada, possiblement de planta rectangular, que combinava la tècnica constructiva típicament ibèrica amb alguns elements i materials de clara influència romana, tals com sostres de *tegulae* i murs estucats amb calç. La localització al paviment de la estança, de terra compactada, d'un bon nombre de forats per encabir-hi àmfores dretes, fa que calgui interpretar aquest edifici, o al menys bona part d'ell, com un magatzem. Voltant aquesta estructura hi havia algunes sitges que degueren funcionar com a graners contemporàniament. Quan es construí l'estança, cap a mitjans del segle II a.C., es destruí un petit grup de sitges més antigues que ja havien estat amortitzades. L'abandonament de l'edifici, amb l'amortització de les sitges contemporànies, cal situar-lo cap al segon quart del segle I a.C. (GARCÍA, ZAMORA 1993, pàgs. 149 i 157).

14) Ca l'Esteban (Cabrera de Mar)

Aquest jaciment situat en un punt alt de la vall de Cabrera de Mar, al peu de la muntanya de Burriac, fou destruït l'any 1955 en construir-se la casa que actualment és propietat del senyor R. Esteban. Mentre es realitzaven els treballs de preparació del terreny es pogueren documentar alguns murs que formaven part d'una estructura que possiblement, segons es pot deduir dels dibuixos realitzats pels excavadors, devia

constar com a mínim de dues estances, una d'elles amb fogar (RIBAS, MARTIN 1960-61, pàg. 300). Dintre dels habitatges hi havien diverses sitges, dues de les quals encara resten per excavar. Quant al moment de construcció de l'assentament sabem que una de les sitges (núm. 4) fou escapçada quan es terraplenà el terreny per a bastir-hi un dels habitatges. Entre els materials exhumats en l'estrat d'amortització de la sitja es trobà Campaniana A (RIBAS, MARTIN 1960-61, pàg. 299), la qual cosa proporciona una cronologia àmplia de segle II a.C., atès que no s'indica que es trobés cap altre tipus de ceràmica de vernís negre. El moment final de l'assentament i de les sitges relacionades amb ell cal situar-lo cap a mitjans del segle I a.C., segons es desprèn de l'anàlisi dels materials més moderns apareguts en la resta de les sitges excavades (MARTÍ 1978, pàg. 128) (GARCÍA, ZAMORA 1993, pàgs. 151-152).

15) Can Modolell (Cabrera de Mar)

Cap a finals de l'any 1984 es realitzaren a l'hort de la casa Modolell uns treballs de delimitació del jaciment romano-medieval de Can Modolell (BURJACHS 1985). L'obertura de diverses rases posà al descobert part d'una construcció de la qual només es documentaren tres murs que delimitaven com a mínim una estança. Aquests murs havien estat bastits amb pedres lligades amb fang i estaven associats a estrats que contenien materials ibèrics de cronologia tardana. El material més abundant és la ceràmica ibèrica comuna de cuita oxidant, entre la qual cal destacar l'àmfora ibèrica, un perfil d'una olla de coll estrangulat i un fragment d'un vas amb engalba blanca. De ceràmica grisa ibèrica es trobà el coll i la vora d'un bocal amb característiques tipològiques de les produccions tardanes. L'únic material d'importació era el fons d'una cassola de ceràmica comuna itàlica. El tipus de sondeig que es realitzà no permet hores d'ara tenir un coneixement clar del conjunt de les restes que es trobaren, si bé per les característiques descrites pels excavadors i per l'anàlisi de l'escàs material que es trobà, hi ha indicis més que suficients per interpretar les estructures trobades com les restes d'un assentament rural ibèric datable del període Ibèric Final.

16) Camí d'Argentona, prop del cementiri (Cabrils)

De tots els jaciments estudiats en aquest apartat pertanyents al període Ibèric Final, és l'únic que s'ha localitzat en un lloc enlairat (220 m s.n.m.) a uns 200m al nord del cementiri de Cabrils, al costat del Camí

d'Argentona, prop d'un indret on ja hi havia referències de troballes de restes ibèriques (RIBAS 1952, núm. 69, pàg. 47) (RIBAS, 1988, pàg. 104). L'eixamplament d'aquest camí motivà una excavació arqueològica d'urgència l'abril de 1992, dirigida per M. Ruiz⁵. El resultat fou la troballa de diversos murs -de tècnica ibèrica- i d'una sitja, que hom ha interpretat com un hàbitat ibèric dispers. El material exhumat fou predominantment ceràmica ibèrica. Referent a les importacions hem d'esmentar la troballa d'una peça d'una producció itàlica de vernís negre, possiblement del taller de Cales, de la forma Morel F 4753, freqüent en contextos de la segona meitat del segle II a.C. (PÉREZ BALLESTER 1992, pàg. 129), Campaniana A (forma Lamb. 5), Campaniana B (forma Lamb. 1) i un vas d'una producció B-oide de la forma Lamb. 3. També aparegueren alguns fragments de *tegulae* i de *dolia*. Una troballa força interessant fou una petita figura humana de terracuita. La datació inicial de l'hàbitat sembla que pot fixar-se en el segle II a.C., segurament en la segona meitat. Aquest hàbitat presenta una segona fase d'ocupació, documentada arran de les excavacions realitzades l'estiu de 1992 dirigides per M. Ruiz i D. Farell, que perllongà la vida de l'establiment fins possiblement l'últim quart del segle I d.C. L'absència de T.S. Africana A assenyala el límit cronològic de l'assentament.

17) Can Jordi (Sant Vicenç de Montalt)

Jaciment identificat l'any 1989 arran d'una prospecció endegada amb motiu de la construcció de la prolongació de l'autopista A-19⁶. L'any 1992 s'excavaren 7 sitges, de les quals 3 s'amortitzaren el segle III a.C. i la resta en el tercer quart del segle II a.C. Les sitges d'amortització més modernes contenien Campaniana A i àmfora itàlica del tipus Dressel 1 A. No aparegué Campaniana B. En una d'elles s'exhumà una aixada de ferro, la qual cosa palesa que a prop s'hi realitzaven tasques agrícoles. El fet que dins dels dos grups de sitges s'hagi trobat peces de coccio defectuosa, entre elles àmfora ibèrica, fa pensar en l'existència d'un forn proper, actiu durant els segles III i II a.C.

18) Horta Fassina (Arenys de Mar)

Jaciment localitzat en un petit promontori situat entre els torrents de la Coma d'en Sala i de la Vall de

Maria, molt a prop de la casa de Can Fassina, arran de la prospecció efectuada en uns terrenys afectats per les obres de prolongació de l'autopista A-19. La intervenció realitzada l'any 1992 permeté excavar 4 sitges, els materials de les quals juntament amb altres, sense context, procedents d'antigues troballes de sitges en aquest indret, són homogenis tant per la seva tipologia com per la seva cronologia. Segons els excavadors, la presència de Campaniana B, formes Lamb. 1 i 5, d'àmfora itàlica, i de ceràmica de Parets Fines itàliques i les seves imitacions indígenes, permet datar l'amortització de les sitges en el primer quart del segle I a.C.

19) Iluro (Mataró)

El jaciment d'*Iluro* està situat en el subsòl de l'actual nucli antic de Mataró. Si bé les actuacions arqueològiques s'iniciaren pràcticament a començaments d'aquest segle, no fou fins a la dècada dels anys 80 quan es començaren a obtenir contextos arqueològics clars i precisos. La cronologia absoluta més antiga documentada fins al moment al jaciment és de 80-70 a.C., si bé les primeres estructures de la ciutat romana cal situar-les a partir de mitjans del segle I a.C. Després d'una sèrie de fases ininterrompudes d'època romana, els darrers vestigis d'ocupació cal situar-los cap a inicis del segle VI d.C. ja en època visigòtica. Les diferents excavacions que han proporcionat uns contextos ben documentats i ben datats que són anteriors al naixement d'*Iluro* com a ciutat, són els que tot seguit relacionem.

19.1 Baixada de Sant Simó, 13

La construcció d'un nou Centre d'Acollida Municipal l'any 1988 originà una intervenció arqueològica, en trobar-se l'immoble dins de l'àrea de protecció del jaciment de la ciutat romana d'*Iluro*. L'excavació, dirigida per Joaquim García i Roselló, posà al descobert una sèrie d'estructures domèstiques (murs, clavegueres, fosses, paviments, etc.) que poden agrupar-se en cinc fases cronològiques diferents (GARCÍA i altres 1993, pàg. 151). De la fase més antiga, datada a partir dels materials apareguts en el farciment d'amortització de dues fosses (80-70 a.C.), es documentaren les fosses, un paviment de terra compactada, i un tram d'un mur construït amb tècnica

⁵ Agraïm tota la informació relacionada amb aquest jaciment, encara inèdit, que ens ha proporcionat Montserrat Ruiz.

⁶ Agraïm al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya la informació inèdita facilitada dels jaciments de Can Jordi i d'Horta Fassina.

típicament ibèrica: grans carreus irregulars units en sec travats amb pedres més petites. El tipus d'estructures i el material associat a elles testimonien una funcionalitat domèstica. Si bé desconeixem quan es construïren aquestes estructures, sabem que són anteriors a l'estrat que farcia les fosses. Fins al moment, aquest és el context més antic localitzat al jaciment d'*lluro*. En la següent fase es produí en aquest sector una remodelació important de l'espai en què es reaprofitaren alguns elements. D'entre les estructures d'aquesta segona fase cal destacar una claveguera domèstica amb el sòl d'*opus signinum* i un parell de murs amb una tècnica constructiva diferent a la de la fase anterior. La cronologia de la segona fase ha de fixar-se del segon quart avançat del segle I a.C.

19.2 El Carreró, 43-45 (Can Ximenes)

L'any 1982, l'enderrocament de l'edifici on hi havia l'antiga joieria Ximenes per a bastir-hi nous habitatges, motivà que la Secció Arqueològica del Museu de Mataró hi realitzés una intervenció arqueològica d'urgència (CERDÀ 1982-83, pàg. 288), la qual posà al descobert un tram del *cardo maximus* d'*lluro* i el fonament d'una estructura que ha estat identificada com un nimfeu. A la cala núm. 2, per sota d'un estrat datat cap a mitjans del segle I a.C. es documentà un altre estrat (estrat IV), que no tenia relació amb cap estructura. Els materials associats a l'estrat eren de clara filiació ibèrica: ceràmica ibèrica a mà i a torn.

19.3 Plaça Gran

L'any 1982, les obres d'urbanització de l'actual Plaça Gran de Mataró, davant dels antics jutjats, permeteren que el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya pogués excavar una quarta part de la plaça. La troballa més interessant fou les restes d'una *domus* amb diverses estances al voltant d'un peristil central. Algunes de les seves dependències estaven pavimentades amb un *signinum* decorat amb tesselles (ARXÉ, CERDÀ 1982-83, pàgs. 289 i 290) (GARCÍA i altres 1993, pàg. 151). La tipologia de la casa i el material associat a les estructures permeten situar la seva data de construcció cap al darrer quart del segle I a.C. En alguns indrets de l'excavació es pogueren observar estrats i estructures que la construcció de la *domus* havien amortitzat. Malauradament, en contra de la voluntat dels excavadors, els treballs es suspengueren deixant sense concloure l'actuació arqueològica i la consegüent documentació d'aquests elements més antics.

Tanmateix, per sota d'un dels paviments de la casa es pogué recuperar una gerra que havia estat dipositada en un forat fet al subsòl natural, i esclafada en el moment de construcció dels paviments d'aquest sector de la *domus*. A l'interior de la gerra, de ceràmica grisa ibèrica de molt bona qualitat, es trobà una moneda de la cinquena emissió de la seca d'*lluro*, datable a partir del 104 a.C.

19.4 Carrer Nou, 54.

L'any 1990, l'Àrea d'Intervenció Arqueològica de Mataró efectuà una excavació arqueològica en aquest indret motivada per unes obres de remodelació de l'immoble. L'excavació, dirigida per I. Cárpio, J. García i E. Gurri, permeté documentar un petit abocador de deixalles (no sabem si domèstic o d'alguna petita indústria), datable àmpliament de segon quart del segle I a.C. Aquest abocador, que no es pogué associar a cap estructura constructiva, consistia en un simple abocament de material al qual seguí un terraplenament del sector. Fa la impressió que l'abocament es realitzà en una zona en la qual no hi havia indicis d'ocupació anterior.

Si bé el material abocat era bàsicament amfòric, la importància de la troballa ve donada pels tipus d'àmfores que es trobaren. En total es pogueren recuperar les restes de sis àmfores, algunes de les quals posteriorment s'han pogut refer senceres, que eren imitacions indígenes d'envasos d'origen italià. Quatre d'aquestes àmfores corresponen al tipus Lamboglia 2 i les altres dues al tipus Dressel 1B. Del tipus Dressel 1/Laietana ja se'n coneixien altres troballes en aquest mateix jaciment i en d'altres de la comarca. Del tipus Lamboglia 2/Laietana són els primers exemplars trobats fins al moment.

19.5 Carrer d'en Palau 32-34 (Can Palauet)

L'any 1994, les obres de construcció d'un arxiu històric comarcal i d'una sala d'exposicions municipal motivaren una actuació arqueològica en diversos sectors de l'immoble, dirigida per Antoni Rigo i Núria Carreras, de CODEX SCCL. A la zona del pati posterior de la casa s'obrí una cala de 13 per 5 m que proporcionà un conjunt d'estructures que abastaven diferents fases cronològiques. Les trinxeres de fonamentació dels murs de la primera estança que es construï al sector, contenien materials datables de mitjans del segle I a.C. (fase núm. 2). Els treballs previs a la construcció d'aquesta estança amortitzaren una llar de foc, sense preparació, de mides reduïdes,

i escapçaren una fossa excavada al sòl natural, de perfil ovoide i secció circular, amortitzada amb un sol farciment que contenia materials datables de segon quart avançat del segle I a.C. (fase núm. 1). La proximitat cronològica dels materials de les dues fases indica que no transcorregué gaire temps entre l'amortització de la primera fase i la concreció de la segona, essent possiblement una consecutiva a l'altra. Malauradament no s'ha pogut datar el moment de construcció de les estructures de la primera fase.

19.6 Carrer Dom Magí de Villalonga núm. 16 (Plaça Beat Salvador)

La construcció l'any 1994 d'un edifici en aquest indret de la ciutat va permetre la realització de treballs arqueològics en el solar, dirigits per Carme Puerta i Xabier Cela de l'Àrea d'Intervenció Arqueològica de Mataró. En un angle del solar s'excavà una cala en la qual aparegué un mur d'època augustea datable del 30-20 a.C. El primer paviment corresponent a aquest mur cobria altres estrats i la meitat inferior d'un *dolium* parcialment enterrat que estava amortitzat amb materials datables àmpliament de segon quart del segle I a.C. Entre aquest material cal destacar la troballa de dues monedes de la seca d'*Ebusus* de la primera meitat del segle I a.C. Al costat d'aquest *dolium* es documentà un forat, excavat al sòl natural, de característiques i mides similars al que contenia el *dolium*, per la qual cosa cal interpretar-lo com el retall d'acomodació d'un segon *dolium*, el qual fou espoliat quan s'amortitzà el primer. No es trobà cap indici que pugui permetre esbrinar la data de col·locació de les *dolia*.

19.7 Carrer d'en Pujol 43-45

Excavació realitzada l'any 1994 per l'Àrea d'Intervenció Arqueològica de Mataró i dirigida per Carme Puerta, Eva Chadwick i Xabier Cela. El resultat de la intervenció fou la localització i excavació d'un espai annex al *cardo maximus* de la ciutat romana. Aquesta estança s'ha interpretat com les restes d'una *taberna*, construïda en el primer decenni del regnat d'August (fase núm. 2). Dels tres àmbits en què estava dividida, el posterior era un magatzem que n'amortitzava un altre de *dolia* d'una etapa anterior (fase núm. 1). La construcció de la botiga augustea obligà a amortitzar algunes *dolia*, almenys dues fileres, les restes de les quals quedaren per sota dels murs i del paviment de l'estança. En la zona del magatzem posterior, igualment es documentà l'amortització d'algun altre *dolium*. En total, de la zona d'emmagatzematge de la primera fase s'han documentat 15 forats excavats al subsòl per

encabir-hi els contenidors, en la majoria dels quals encara es conservaven els fons de les *dolia*. El poc material arqueològic que restava en aquests fons apunten cap a una cronologia d'amortització similar o immediatament anterior al moment de construcció de l'estança. L'excavació no permeté esbrinar la data de construcció del magatzem de la primera fase ni l'extensió posterior. Sembla, però, que havia de ser de major extensió que l'espai ocupat per la *taberna* augustea. Un magatzem de característiques semblants s'excavà l'any 1971 en un edifici de la darrera fase de l'*oppidum* de Burriac, datable en la primera meitat del segle I a.C. (BARBERÀ, PASCUAL 1979-80, pàgs. 227, 232 a 235).

La identificació i l'estudi dels assentaments indígenes del període Ibèric Final, situats a les àrees planes de la zona central de l'actual comarca del Maresme, és un tema que no havia estat tractat específicament fins fa ben poc temps. Tanmateix, la presència dels assentaments és a hores d'ara inqüestionable. En aquest sentit, la possibilitat de la seva existència i l'inici de la seva sistematització havia estat assenyada en diversos treballs anteriors (SANMARTÍ, 1986, pàg. 44) (CERDÀ, GARCÍA 1987, pàg. 13) (PUJOL 1991, pàg. 30) (PREVOSTI 1991, pàg. 140) (OLESTI 1993, pàgs. 10 i 11) i més extensament en (GARCÍA, ZAMORA 1993, pàgs. 149, 150, 156, 157 i 161). L'aparició i el desenvolupament d'aquests assentaments indígenes és un fet que cal situar i analitzar dintre d'un context històric concret, la romanització, la qual cosa serà l'objectiu dels propers capítols del nostre treball.

L'ETAPA INICIAL DE LA ROMANITZACIÓ. UNA ÈPOCA DE GESTACIÓ DE CANVIS

Un cop finalitzada la II Guerra Púnica l'any 202 a.C., s'inicià a la Península Ibèrica una brutal espoliació romana del territori ocupat. L'any 197 a.C. esclatà una important i sembla que generalitzada revolta indígena, possiblement relacionada amb l'establiment d'unes estructures fiscals lligades a la divisió del territori en províncies. Ni les fonts escrites ni les arqueològiques no són explícites del grau de participació dels laietans en aquesta revolta, que fou sufocada dos anys després. Referent a aquesta zona, amb posterioritat a aquests fets, no hi ha notícies d'altres aixecaments contra el poder romà, la qual cosa pot indicar la consolidació del procés d'integració del món laietà en l'estructura territorial romana.

Fins al moment, els jaciments ibèrics de plana més antics posteriors a la conquesta romana, situats a l'àrea central de Maresme, corresponen a instal·lacions

industrials destinades a la fabricació de terrissa: Riera de Sant Simó (Mataró) i Can Vilà (Premià de Dalt). Aquest fet testimonia una continuïtat d'ús d'alguns dels recursos que oferien les zones més planeres del Maresme, les quals de ben segur degueren ser importants àrees de recaptació durant el període Ibèric Ple, tant d'aliments com de matèria primera destinada a l'elaboració de diferents productes d'ús quotidià. De moment, però, durant la primera meitat del segle II a.C. encara no hi ha cap indici d'explotacions agrícoles a la plana litoral.

D'altra banda, a la vall de Cabrera de Mar s'han detectat tot un seguit d'abandonaments datables de finals del segle III a.C. fins aproximadament el 175 a.C.: assentament núm. 1 i talaia del Turó dels Dos Pins, les grans àrees d'emmagatzematge en sitges de Can Miralles-Can Modolell i de Can Bartomeu, algunes sitges disperses de la vall i també les dues necròpolis conegudes, la de Can Rodon de l'Hort i la del Turó dels Dos Pins. Aquest fet l'interpretàvem en un treball recent més que com a conseqüència d'una davallada demogràfica, com un procés profund de reestructuració del territori (ZAMORA, PUJOL, GARCÍA, CERDÀ en premsa).

Durant el primer quart del segle II a.C. sembla que hi hagué una clara voluntat romana de no transformar radicalment les estructures bàsiques indígenes, no tan sols mantenint el poblament concentrat en poblats/*oppida*, sinó a més a més potenciant-ne alguns. La finalitat d'això fou simplement de tipus pràctic, aprofitant una organització jeràrquica ibèrica ancestral per obtenir una millor explotació fiscal del territori. Ara bé, els abandonaments observats a la vall de Cabrera de Mar (l'àrea més ben estudiada del Maresme) suggereixen una època de gestació de canvis importants, els quals es materialitzaren uns decennis després.

L'aparició de les monedes ibèriques de bronze és un indici clar, segons el nostre criteri, de l'establiment d'una organització fiscal romana ben consolidada i també de la potenciació d'alguns d'aquests poblats ibèrics. En el cas del Maresme, l'única seca que encunyà moneda fou la d'*Illuro*, que inicià les seves emissions durant la primera meitat del segle II a.C. La distribució de les troballes indica que el centre encunyador havia de ser l'*oppidum* de Burriac, el qual ja era centre principal del territori en el període Ibèric Ple. El recolzament per part dels romans d'alguns centres indígenes, com seria el cas de Burriac,

mitjançant la concessió del permís d'encunyar moneda, sembla que fou l'estratègia més vàlida per reforçar la pròpia estructura fiscal.

LA COLONITZACIÓ AGRÍCOLA IBÈRICA, UN ASSAIG PREVI A LA IMPLANTACIÓ DEL SISTEMA DE *VILLAE*

Cap a mitjans del segle II a.C., o una mica abans, els canvis reflectits en el poblament ibèric del Maresme foren profunds i complexos, abandonant-se *oppida* i ocupant-se zones de la plana no explotades agricolament fins en aquell moment. Aquests canvis no semblen fruit de l'evolució de les pròpies estructures indígenes, sinó més aviat de la implantació d'un nou model d'explotació del territori, que és més romà que no ibèric, propiciat -hem de pensar- pel mateix poder romà.

Respecte als *oppida* de muntanya, on vivia la major part de la població ibèrica de la zona, s'observa durant la segona meitat del segle II a.C. l'abandonament d'un bon nombre; Turó Gros de Céllecs (Òrrius), Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet) i Turó del Vent (Llinars del Vallès) (SANMARTÍ 1986, pàg. 43) són els que presenten dades més fiables. En altres s'inicià un procés lent d'abandonament que concloué a finals del segle II a.C. o inicis del segle I a.C., tal és el cas del Turó d'en Boscà (Badalona) (ZAMORA en premsa) i possiblement també de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt). Pel que fa a la Torre dels Encantats (Arenys de Mar) els materials de vernís negre més moderns es daten del primer quart avançat del segle I a.C. (SANMARTÍ 1993, pàgs. 488-489). Tan sols en el cas de Burriac (Cabrera de Mar), si bé amb profunds canvis, hi ha una perduració d'hàbitat ben documentada fins a mitjans del segle I a.C.

Pel que fa a les zones planeres, tant de la vall de Cabrera com del litoral, els treballs de recerca realitzats en l'última dècada han posat de manifest que a partir de mitjans del segle II a.C., comencaren a construir-se un nou tipus d'assentaments (Can Bada n'és un exemple) amb una clara finalitat agrícola, la qual cosa, com ja hem dit, pot ser indicativa d'una transformació econòmica i de l'aparició d'un nou model d'explotació del territori. L'establiment d'aquests nuclis ibèrics a la plana ha d'entendre's com el primer pas d'una estratègia romana de colonització agrícola sistemàtica de la plana litoral⁷, que, ben segur, s'havia gestat anys abans. Fou la comunitat ibèrica, però, la que protagonitzà l'inici d'aquest procés.

⁷ Oriol Olesti planteja la possibilitat de l'establiment, ja en aquests moments, d'un cadastre romà, com a mecanisme fiscal que juntament amb la moneda serien introduïts pel poder romà per obtenir recursos d'aquest territori. Així mateix, interpreta aquests nous hàbitats de plana com un "re-assentament" de la població ibèrica posterior a l'abandonament d'alguns poblats (OLESTI 1993, pàgs. 11-12). Al nostre entendre, és encara una mica prematur en aquesta fase de la romanització pensar en la implantació d'un cadastre. En l'estat actual de la recerca, aquesta possibilitat és de difícil verificació. La idea, però, no és descartable i caldrà esperar a veure els resultats futurs que dona aquesta línia d'investigació.

Els assentaments agrícoles dispersos d'aquesta època localitzats a la vall de Cabrera de Mar (Can Bartomeu, Can Català, Ca l'Esteban i Can Modolell) presenten evidents diferències amb l'únic excavat del període Ibèric Ple, l'assentament núm. 1 del Turó dels Dos Pins, i amb els altres localitzats en el mateix turó. Durant l'Ibèric Ple els nuclis dispersos rurals es construïren en zones de pronunciat pendent (a l'igual que els *oppida*) per tal de no ocupar les àrees més planeres, on hi havia els camps de sitges voltats pels camps de conreu. La seva tècnica constructiva s'hagué d'adaptar a les condicions del terreny, retallant la roca per encabir-hi l'habitatge. Els nous nuclis dispersos rurals de l'Ibèric Final es construïren en zones planeres rebutjant els llocs enlairats i de fort pendent, amb una tècnica constructiva diferent. Aquestes àrees del territori ocupades pels nous assentaments coincideixen, en part, amb les que en l'etapa anterior estaven destinades al conreu i a contenir els camps de sitges (GARCÍA, ZAMORA 1993, pàg. 157). A diferència dels nuclis més antics, al costat o a l'interior dels assentaments del període de la romanització s'hi han trobat sitges que cronològicament cal relacionar amb ells, atès que s'amortitzaren coetàniament.

A la vall de Cabrera de Mar, la desaparició durant el període Ibèric Final de les grans àrees d'emmagatzematge en sitges i l'aparició de petites agrupacions de sitges al voltant dels assentaments dispersos del pla, dona peu a plantejar la qüestió de la propietat dels camps de conreu i del producte obtingut, així com de la comercialització d'aquest. Durant l'Ibèric Ple hi ha suficients indicis per deduir una concentració de les terres i els excedents agrícoles per part d'uns grups de poder determinats de la població. En l'Ibèric Final aquest sistema de propietat sembla canviar, i repartir-se de forma més àmplia entre els pagesos que explotaven les terres, els quals emmagatzemaven les collites en les seves pròpies sitges al costat dels habitatges, per esperar el moment del seu consum o del seu comerç en l'*oppidum* de la zona o en els llocs de mercat establerts. En aquest sentit, la manca de dades suficients ens obliga a ser prudents i a deixar només apuntat aquest interessant tema.

Un altre grup important d'assentaments dispersos localitzats a la part central del Maresme, en plena plana litoral, són els situats a les rodalies de Mataró. Si bé només en un sol cas (Can Balençó a Argentona) han aparegut estructures que permeten identificar clarament el jaciment com un assentament rural ibèric, a la resta (Can Bada, Can Majoral i Camí de la Geganta, tots tres apareguts al terme municipal de Mataró) s'hi han documentat estrats on han aparegut quantitats importants de material ibèric. En el cas de Can Bada, la troballa del jaciment en terrenys agrícolament molt fèrtils, al costat d'una riera, el tipus de material exhumat i la proximitat d'unes sitges a uns

200 metres, són indicis clars que permeten relacionar el jaciment amb un assentament agrícola ibèric proper no localitzat. Molt semblants, pensem, deuen ser els casos de Can Majoral i del Camí de la Geganta.

Quant a la distribució espacial d'aquests assentaments de plana, cal destacar la seva situació al costat o molt a prop de les rieres principals que delimiten o travessen el terme municipal de Mataró, la d'Argentona, la de Cirera i la de Sant Simó. Aquesta pauta d'assentament s'observa també en altres indrets, la vall de Cabrera de Mar per exemple (GARCÍA, ZAMORA 1993, pàg. 156-157). Tret d'alguna excepció, com el jaciment excavat prop del cementiri de Cabrils, els nous assentaments es situen en zones planeres privilegiades i fèrtils, òptimes per al conreu, ben comunicades i a prop d'un cabal d'aigua.

Segurament el nombre d'assentaments ibèrics de plana ha de ser molt superior atès que els jaciments datables del segle II i I a.C. considerats com a "vil·les romanes" o "possibles vil·les" per Marta Prevosti en els seus estudis sobre el poblament de l'àrea rural de *Baetulo* i *d'Iluro*, resumits en un treball posterior (PREVOSTI 1984, pàgs. 161-211), podrien tractar-se de jaciments ibèrics. D'altra banda, no seria gens estrany que algunes vil·les romanes s'haguessin construït aprofitant, sobreposant-se o instal·lant-se al costat dels hàbitats ibèrics de plana del segle II a.C. Això seria lògic si és té en compte que els hàbitats ibèrics, els primers que s'establiren a la plana, deven ocupar els llocs agrícolament o industrialment més adients. És un fet ben documentat que molt a prop d'alguns d'aquests assentaments ibèrics de plana, com Can Bada i Can Majoral, més tard s'hi establí una vil·la romana (vil·les de Ca la Madrona i de Can Majoral, respectivament).

L'existència d'aquests assentaments ibèrics dispersos no obvia el fet que bona part de la població indígena encara habités als poblats ibèrics aturonats, si bé a partir de mitjans del segle II a.C. sembla que s'hi inicià un lent i progressiu despoblament. Un cas a part és l'*oppidum* de Burriac, el qual sembla travessar durant la segona meitat del segle II a.C. un moment àlgid. Malgrat que no sembla haver-hi creixement urbanístic fora dels murs del recinte, les excavacions arqueològiques realitzades durant l'últim decenni han documentat diverses remodelacions d'aquesta època (BENITO i altres 1986, pàg. 21) (GARCÍA, MIRÓ, PUJOL 1991) (BANÚS 1994). Així mateix, els conjunts de materials, tant indígenes com foranis, que s'han trobat en contextos d'aquest període són abundants i de gran qualitat, la qual cosa denota la importància d'aquest nucli immers en una fase força activa i pròspera.

Tot sembla indicar que el nucli prestigiós de primer ordre que dirigí i organitzà el territori durant l'ibèric Ple, fou aprofitat i potenciat pel poder romà com un centre romanitzador del territori. En aquest sentit, és possible que també esdevingués un important centre de comerç, receptor i distribuïdor de tota classe de mercaderies, la qual cosa pogué proporcionar determinats "beneficis" als seus habitants, entre ells sens dubte els de tipus fiscal (PUJOL 1991, pàgs. 29-30) (ZAMORA, GUITART, GARCÍA 1991, pàg. 352). La presència d'alguns efectius militars i sobretot de mercaders romans a Burriac a partir de la primera meitat del segle II a.C., no degué ser gens estranya.

D'acord amb el que s'ha exposat fins ara, és clar que l'*oppidum* de Burriac, el qual degué realitzar durant el segle II a.C. i la primera meitat del segle I a.C. la funció que *Iluro* desenvolupà després (GARCÍA, ZAMORA 1993, pàg. 160), era l'únic centre de la zona capaç de dirigir aquesta primera colonització agrícola de la plana litoral, no tan sols del Maresme sinó d'un territori molt més ampli, la qual ha de ser interpretada, segons el nostre criteri, com un assaig del sistema romà d'explotació del territori mitjançant *villae*, que s'implantà en aquesta zona durant la segona meitat del segle I a.C., segurament a partir d'August, i que comportà un model d'explotació agrícola de la plana litoral bàsicament especialitzat en el cultiu de la vinya, fins, com a mínim, la darrerria del segle I d.C.

Un treball essencial que analitza el tema de la viticultura romana de la Tarraconense és el de Jordi Miró. Aquest autor comenta que la producció i comercialització del vi fou el fenomen comercial més important que succeí a les actuals terres catalanes durant els segles I a.C. i I d.C. Ni les fonts escrites ni l'arqueologia han documentat l'existència de cap altre producte procedent d'aquesta zona que igualés en importància el vi (MIRÓ 1988, pàg. 282). L'elevada quantitat de restes de forns trobats a l'àrea laietana (aproximadament un 75 % dels trobats a Catalunya) i la localització en aquesta zona de les àmfores indígenes de tipologia romana més antigues trobades a Catalunya (segon quart del segle I a.C.), són fets determinants clars que palesen la importància que assolí ben aviat la viticultura laietana.

Referent al tema de les vil·les són especialment interessants els estudis de M. Prevosti sobre el poblament de l'àrea rural d'*Iluro* i de *Baetulo*. En l'àrea estudiada, compresa entre el riu Besòs i l'actual terme municipal de Caldes d'Estrac, localitza 352 punts amb troballes que identifica com a nuclis rurals romans. D'aquests, en classifica 69 com a vil·les romanes segures i 195 com a possibles. D'aquestes 264 vil·les o possibles vil·les, en tria 38 (les que presenten més materials) per elaborar uns mapes cronològics dels

jaciments en base al recull de ceràmica. D'entrada, un dels resultats que sobta és l'elevada quantitat de jaciments on es trobà ceràmica Campaniana. Comenta aquesta autora: "dels 38 jaciments a partir dels quals s'han fet els mapes, 26 ja apareixien al mapa de la campaniana A, i al de la campaniana B en tenim 34. Per desgràcia, aquests dos tipus de ceràmica es troben tan malmesos que no han pogut ser estudiats a fons. Però a les poques vil·les on s'han pogut estudiar han estat datats de finals del segle II a.C. o començaments del segle I a.C. L'escassetat més gran de ceràmica campaniana A i el fet que apareix en menys jaciments que la campaniana B ens fan pensar que és molt possible que tot plegat siguin indicis de l'origen de les vil·les romanes de la zona en el tombant del segle II al I a.C. El que sí que queda clar és que, al segle I a.C., ja hi ha quasi tantes vil·les com a l'alt imperi. Efectivament, al mapa de la terra sigil·lata hispànica, que és on apareix la cota màxima d'hàbitats, hi ha 35 establiments: només un més que al segle I a.C. En canvi, al baix imperi el descens és notable: passen a 25." (PREVOSTI 1984, pàg. 172).

Les conclusions que poden extreure's d'aquestes dades són força significatives, ja que se'n podria deduir que al segle I a.C. hi hagué una parcel·lació de la pràctica totalitat del territori agrícola apte que no experimentà grans modificacions fins com a mínim el Baix Imperi. Això podria coincidir amb la fundació d'*Iluro* i de *Baetulo*. Ara bé, la constatació de l'existència d'assentaments ibèrics de plana, a partir del 150 a.C., està demostrant que aquesta distribució del territori tingué uns precedents clars en el segle II a.C.

La cronologia d'establiment al Maresme de les vil·les romanes és un aspecte, però, en el qual no estem d'acord amb M. Prevosti. Fins al moment l'arqueologia no ha proporcionat dades que indiquin un establiment anterior a la segona meitat avançada del segle I a.C. No hi ha cap evidència que pugui fer-ne remuntar l'inici al segle II a.C. Si bé és cert que en algunes vil·les romanes de la comarca han aparegut materials que poden ser datats dels segles II i I a.C. (PREVOSTI 1984, pàg. 172), no ho és menys que en la majoria dels casos aquests materials han aparegut en poca quantitat i sense contextos clars i fiables, normalment barrejats amb altres materials més moderns.

LA GÈNESI D'ILURO

El fenomen generalitzat d'establiment de les vil·les romanes, i per tant l'inici de la colonització romana massiva i definitiva del territori, ha de lligar-se estretament a la creació de la ciutat romana d'*Iluro*,

cap al 50 a.C., cronologia que de forma àmplia ja havia estat proposada en treballs anteriors (CERDÀ, GARCÍA 1987, pàg. 15) (GARCÍA 1990, pàg. 330) (PERA 1993, pàg. 1028), acceptada en d'altres (OLESTI 1993, pàg. 245)⁸, i concretada en un treball molt recent (CERDÀ i altres en premsa)⁹.

A part d'aquesta proposta, tradicionalment han estat dues les hipòtesis de treball, més o menys justificades, encaminades a esbrinar el moment "fundacional" o inicial de la ciutat d'*Iluro*: una que la datava de finals del segle II a.C. o inicis de segle I a.C. (RIBAS 1988, pàg. 112) (BONAMUSA 1980, pàg. 320) (PREVOSTI 1981, pàg. 553) (CLARIANA 1984, pàg. 96-97) i l'altra d'època augustea (GUSI 1976, pàg. 36) (ARXE i altres 1986, pàg. 82). En general, la cronologia antiga ha estat fonamentada a partir d'alguns materials arqueològics trobats al jaciment que poden remuntar-se a aquestes dates. En ocasions, però, aquest material ha estat extret del seu context o no en tenia. Els investigadors que s'havien decantat per la cronologia moderna la raonaren a partir exclusivament de les excavacions puntuals que havien realitzat en aquest jaciment, sense tenir en compte altres troballes i actuacions arqueològiques. Dels investigadors que darrerament han mantingut l'interès en aquest tema i que continuen proposant la cronologia antiga, J. Guitart emmarca l'inici de la ciutat en un programa predefinit de fundacions induïdes des del poder romà, desenvolupat en bona part per articular la defensa del territori que havia resultat excessivament vulnerable a les incursions dels cimbris i teutons, i a la vegada per assentar veterans de l'exèrcit desmobilitzat de Marius (GUITART, 1993, pàg. 98). D'altra banda, J.F. Clariana, que continua situant la cronologia fundacional d'*Iluro* entre el 120-100 a.C., amb una certa preferència per la primera data (CLARIANA 1994, pàg. 17), es basa fonamentalment en la troballa al jaciment d'algunes produccions de vernís negre: Campaniana A tardana i ceràmiques calenes amb decoració de

"losange" (CLARIANA 1994, pàgs. 52-53 i 68). Tanmateix, fins al moment, les dades arqueològiques són contundents en aquest sentit, i no han proporcionat una cronologia clarament atribuïble a la ciutat romana anterior a mitjans del segle I a.C.

El procés endegat cap a mitjans del segle II a.C. (potser fins i tot un xic abans) amb l'establiment de tot un seguit d'assentaments ibèrics de plana dispersos amb una clara finalitat agrícola, culminà, doncs, cap a mitjans del segle I a.C., amb la fundació d'*Iluro*, centre romà que dirigí, substituint l'*oppidum* de Burriac, una nova organització econòmica del territori, fonamentada, tal com hem dit, en la parcel·lació i explotació d'aquest mitjançant el sistema de *villae*, un bon nombre de les quals anaren especialitzant la seva producció en l'explotació intensiva de la vinya i la comercialització del vi a gran escala.

Aquesta especialització fou el resultat d'una sèrie de canvis dels quals es comencen a tenir certs indicis. L'amortització de les sitges més modernes conegudes fins al moment al territori¹⁰ juntament amb l'abandonament dels assentaments amb els quals cal relacionar-les (Can Bartomeu, Can Català i Ca l'Esteban), durant el segon quart del segle I a.C., coincideix amb el moment de desaparició definitiva de l'àmfora ibèrica. Una dada important en aquest sentit s'obtingué l'any 1983 en l'excavació del dipòsit del sector occidental de l'*oppidum* de Burriac, l'amortització del qual es produí entre el 90 i el 40 a.C. Sobre un total de 26 àmfores ibèriques comptabilitzades, només tres d'elles es trobaren en contextos datats amb posterioritat al 70 a.C. (MIRÓ, PUJOL, GARCÍA 1988, pàgs. 116 i 117). Si a més es té en compte l'opinió, ben raonada, de J. Miró que identifica l'àmfora ibèrica com un envàs destinat, entre d'altres coses, a contenir cereals (MIRÓ 1983-84, pàgs. 157-189) caldrà valorar seriosament la possibilitat que l'amortització de sitges i la desaparició de l'àmfora ibèrica respongués a una important devallada de la producció cerealística.

⁸ Aquest autor emmarca la creació d'*Iluro* dins d'una política de fundacions urbanes propiciada per Pompeu Magne.

⁹ Un cas semblant podria ser el de la veïna ciutat romana de *Baetulo* (*Badalona*). Els investigadors que més han treballat aquest tema han proposat una cronologia fundacional de finals del segle II a.C. o inicis del segle I a.C. (GUITART 1976, pàg. 239) (PADRÓS 1985, pàg. 83) (GUITART, PADRÓS, FONOLLÀ 1993, pàg. 163). Només en un sol cas aquesta cronologia es rebaixà al segon quart del segle I a.C. (AQUILUÉ, SUBIAS 1986, pàgs. 354 i 358). A l'igual que ells, pensem que la creació de les ciutats de *Baetulo* i d'*Iluro* ha de ser contemporània, perquè l'inici d'aquestes ciutats de característiques similars, que no disten més de 20 km entre elles, degué obeir a una estratègia global romana d'organització del territori. Al nostre entendre, però, la cronologia inicial d'aquestes dues ciutats ha de fixar-se cap a mitjans del segle I a.C. Si bé la cronologia d'*Iluro* està àmpliament documentada, el cas de *Baetulo* és més problemàtic, perquè no tenim notícia que l'arqueologia badalonina hagi proporcionat contextos clars, associables a les estructures de la ciutat, anteriors a mitjans del segle I a.C.

¹⁰ En comptats casos s'han documentat amortitzacions de sitges en època posterior. Aquest seria el cas, per exemple, del jaciment de Jardí Park o Ronda Mistral de Premià de Dalt (COLL, MONTLLÓ, CAZORLA 1993, pàg. 162), i d'una sitja excavada a Cabriels (RIBAS 1988, pàg. 104).

D'altra banda, l'aparició de les primeres àmfores laietanes exclusivament vinàries (Dressel 1/Laietana i Lamboglia 2/Laietana), imitacions dels models itàlics respectius, evidencien una voluntat seriosa d'introduir el vi laietà en els circuits comercials romans. Respecte a la Dressel 1/Laietana, fins al moment, la cronologia més antiga atribuïble a aquest envàs s'ha obtingut a Burriac, en un estrat datable entre el 80-70 a.C. (MIRÓ, PUJOL, GARCÍA 1988, pàgs. 32, 69 i 116), si bé fou més freqüent entre el 70-40 a.C. (COMAS i altres 1987, pàg. 374). A Can Balençó aquest tipus amfòric es troba a partir del segon quart avançat del segle I a.C. (CODEX 1992, pàg. 167). Altres jaciments on també s'han trobat envasos d'aquest tipus són Can Vilà i Les Pèrgoles (Premià de Dalt), Cova de les Encantades del Montcabrer (Cabrera de Mar), Can Portell (Argentona), Montpalau (Pineda de Mar) i en diverses excavacions de les ciutats de Badalona (carrer Sant Josep i de Rosés i carrer Lladó) i Mataró (Carreró, 43-45, Plaça Peixateria, carrer Nou, 54, carrer de Barcelona, 55-57, i carrer d'en Palau 32-34, entre d'altres). També s'ha trobat en els ancoratges de Vilassar de Mar/Cabrera de Mar i Mataró nord. Malgrat que fins al moment no s'han pogut localitzar els centres productors d'aquestes àmfores, hi ha alguns indicis que fan pensar que els forns de Can Portell en prodrien haver fabricat (CODEX 1992, pàg. 170). Per la seva raresa cal destacar les imitacions de Lamboglia 2, de les quals només s'han trobat alguns exemplars a Mataró (carrer Nou, 54) (GARCÍA 1990, pàg. 24).

L'inici de l'especialització d'aquest territori cap a la producció i el comerç del vi a gran escala pot fixar-se, doncs, a partir del segon quart del segle I a.C. Aquest, entre d'altres, fou un dels motius bàsics del naixement de la ciutat d'*Iluro*, la qual s'edificà en un petit turó (32 m altura sobre el nivell del mar) situat entre dues rieres, a molt poca distància del mar, voltada per una zona extremament fèrtil molt apropiada per a l'explotació agrícola i en un indret de fàcils comunicacions amb altres punts del territori, tant de la costa com de l'interior. La proximitat al mar també li proporcionà una via important de contacte amb el comerç marítim.

L'estructura urbanística inicial de la nova ciutat romana es concretà a partir del 50 a.C. D'aquesta fase

inicial són el primer paviment, voreres i claveguera principal del *cardo maximus* de la ciutat, la fonamentació d'una estructura que cal interpretar com d'un element monumental que delimitava la ciutat, potser una torre o una porta d'entrada, les primeres clavegueres domèstiques documentades al jaciment, i una sèrie de cases ordenades mitjançant *insulae*, és a dir una ordenació ortogonal a partir de carrers perpendiculars. Si bé la ciutat des de l'inici sembla ser que s'adaptà a un planejament urbanístic característic de qualsevol ciutat romana, i en aquest sentit urbanístic podria qualificar-se com una ciutat *ex novo*, cal matisar, però, aquest concepte. Hi ha dos aspectes importants que cal tenir presents a l'hora de qualificar-la com una fundació *ex novo*, perquè la creació d'*Iluro* ha d'entendre's com el resultat de uns condicionants anteriors que en el fons determinaren la seva edificació justament en aquest indret i no en un altre.

Com a centre urbà ordenador del territori, *Iluro* substituï el relleu de la tasca que fins llavors havia assumit l'*oppidum* ibèric de Burriac, el qual havia esdevingut des de la seva creació, cap a mitjans del segle IV a.C.¹¹, una veritable capital dels laietans i posteriorment, al llarg dels 150 anys de presència romana, un nucli romanitzador de primer ordre. El trasllat físic de la ciutat d'un indret a l'altre, abandonant una zona enlairada i abrupta per situar-se en una altra de plana obeí, evidentment, a una concepció totalment romana d'ocupació del territori caracteritzada per situar les ciutats en zones ben comunicades, de fàcil accés i en el centre del territori que administraven. No fou, però, fins a mitjans del segle I a.C. quan es concretà una nova fase de l'estratègia romana que pràcticament donava per acabada la romanització d'aquest territori: la fundació de ciutats d'estructura típicament romana. Des d'aquet punt de vista no pot parlar-se de ciutat *ex novo*, perquè *Iluro* representà una continuïtat administrativa traslladada de lloc.

Un segon aspecte que cal analitzar amb deteniment fa referència a una sèrie de troballes realitzades en excavacions molt recents en diversos indrets del jaciment, on s'han documentat diverses amortitzacions d'estructures amb una cronologia anterior o similar a la de la fase fundacional de la ciutat. Quasi bé totes aquestes amortitzacions estan relacionades amb estructures d'emmagatzematge (*dolia* i potser fosses):

¹¹ L'inici del poblament ibèric a la muntanya de Burriac es remunta al segle VI a.C. D'aquesta època s'han trobat fins al moment dos fons de cabana apareguts durant les excavacions de 1970 (BARBERÀ, PASCUAL 1979-80, pàgs. 211-213) i de 1984 (BENITO i altres 1986, pàg. 19). La construcció de cases de pedra sembla ser que s'inicià al segle V a.C. (BENITO i altres 1986, pàg. 20). No és, però, fins a la segona meitat del segle IV a.C., quan es construí el recinte fortificat més antic del qual tenim constància, que l'assentament o poblat existent a Burriac es convertí en un veritable *oppidum*. La datació de la seva construcció s'ha establert gràcies a l'estudi dels materials exhumats a l'estrat sobre el qual està assentada la muralla i la torre occidental (BURJACHS, BENITO, DEFAUS 1991, pàg. 161). L'existència o no d'algun tipus de sistema defensiu anterior al segle IV a.C. ens és desconeguda.

carrer d'en Palau 32-34, carrer d'en Pujol 43-45 i carrer de Dom Magí de Villalonga 16, i només en un sol cas, Baixada de Sant Simó 13, s'han documentat estructures d'hàbitat, si bé també associades a dues fosses. En aquesta excavació és on s'ha obtingut la cronologia absoluta més antiga del jaciment (80-70 a.C.). Ateses les característiques d'aquestes estructures anteriors a la construcció de la ciutat, les interpretem com un petit nucli precedent d'*lluro*, lloc de confluència de la població indígena i els nouvinguts itàlics amb una funcionalitat comercial, és a dir una zona de mercat. La possibilitat de l'existència en aquest indret d'alguna altra mena d'activitat, per exemple de tipus cultural o militar, no la descartem, si bé, fins ara, no s'ha documentat. Aquest centre, que com a mínim funcionava des d'inicis del segle I a.C.¹², degué comptar amb diverses àrees d'emmagatzematge, bàsicament en *dolia*. En aquest sentit tampoc no es pot qualificar *lluro* com una ciutat *ex novo*, car s'establí damunt d'un nucli precedent.

Quant a l'evolució posterior d'aquest centre preexistent, a partir del segon quart del segle I a.C., és possible que una part important de la seva activitat econòmica es centrés en l'emmagatzematge i l'exportació, en aquests moments incipient, del vi laietà. Si això fos així podria establir-se una relació estreta entre aquest centre, les imitacions d'àmfores vinàries itàliques (la producció de les quals s'inicià en aquests moments) i els llocs d'ancoratge localitzats entre Vilassar de Mar i Mataró, on s'han trobat aquests envasos (COMAS i altres 1987, pàgs. 378) (MATAMOROS 1991, pàg. 95)¹³.

Poc després, la creació d'*lluro* possibilità l'ordenació i l'expansió del conreu de la vinya, així com el comerç del vi. Els centres terrissers laietans que primer fabricaren àmfores vinàries seguint models itàlics, començaren a produir aviat els seus propis envasos. Aquests serien els tipus sistematitzats com Laietana 1/Tarraconense 1 i Pascual 1. L'increment de centres terrissers durant la segona meitat del segle I a.C. fou constant. Al Maresme, d'un de possible conegut, datable de segon quart del segle I a.C., es passa a una dotzena de coneguts datables de la segona meitat del segle I a.C. Així mateix, hi ha indicis de molts més.

Entre els més coneguts cal esmentar els de Torrent de Sistres (Alella), Riera de Teià i Cal Ros de les Cabres (El Masnou), Veïnat de Sant Crist (Cabrils), Can Portell i Can Notxa (Argentona), Torre Llauder (Mataró), El Morrell (Sant Andreu de Llavaneres), El Sot del Camp (Sant Vicenç de Montalt), El Roser-El Mujal (Calella) i el del carrer Guillem de Palafolls, 40 (Malgrat de Mar).

La creació d'*lluro*, però, no només ha d'explicar-se des d'un punt de vista econòmic. Aquest fixà el seu enclau però no fou l'única raó que la motivà. Al nostre entendre, l'altre element clau que determinà la fundació particular d'aquesta ciutat ha de buscar-se en la necessitat de situar i encabir una elit indígena, fortament romanitzada i possiblement immersa dins de l'estructura social romana. Aquests descendents de l'antiga oligarquia establerta a l'*oppidum* de Burriac que havia controlat i administrat el territori, ben segur que encara conservaven molts dels seus privilegis i una sèrie de clientelismes que els romans decidiren aprofitar. En aquest sentit, la fundació d'*lluro* fixà un lloc de residència d'un nou grup de poder, constituït pels últims representants de l'elit indígena i per una comunitat nouvinguda d'origen itàlic, que fonamentava la seva prosperitat en un nou esquema econòmic basat en la indústria del vi.

Molt significativa és la coincidència entre el moment final de Burriac, datat entre el 50-40 a.C. (MIRÓ, PUJOL, GARCÍA 1988, pàg. 110-111) i l'etapa inicial d'*lluro*. Al nostre entendre, l'establiment d'*lluro* no pot ser deslligat de l'abandonament definitiu de l'*oppidum* de Burriac (*lluro*). D'igual manera, la pervivència del topònim, indicativa del pes que encara devien tenir alguns sectors de la societat ibèrica, i a la vegada una prova més de la identitat d'un important sector dels primers habitants de la nova ciutat, ha de ser interpretada com una concessió més per part dels romans. El pas d'*lluro* a *lluro*, doncs, ha d'entendre's com el punt culminant i definitiu d'un llarg procés de romanització que s'inicià un cop consolidada la conquesta romana del territori i que es començà a estructurar a partir de mitjans del segle II a.C. amb l'inici de la colonització agrícola de la plana litoral del Maresme.

¹² Molt interessant en aquest sentit fou la troballa, l'any 1982, a la Plaça Gran, d'una gerra de ceràmica grisa ibèrica, la tipologia de la qual és característica del segle I a.C., amb una moneda dintre d'*lluro* de la cinquena emissió (posterior al 104 a.C.), la qual fou dipositada dins d'un clot amb anterioritat a la construcció de la *domus* d'època augustea. La interpretació que fem d'aquesta troballa és que es tracta d'una ofrena ritual de construcció d'un edifici anterior.

¹³ La troballa d'aquestes àmfores en els ancoratges palesa les primeres exportacions conegudes del vi laietà. Referent a la resta del material amfòric recuperat dels ancoratges, s'observa que els tipus més freqüents són les Dressel 1 (A, B i C), les Pascual 1 i les Dressel 2-4, totes elles vinàries (MATAMOROS 1991, pàg. 92). La proporció en què hom ha trobat cada un d'aquests tipus ens informa que el moment àlgid de funcionament d'aquests llocs d'ancoratge fou el segle I a.C. i la primera meitat del segle següent.

BIBLIOGRAFIA

- ALUART, E., "Una vil·la rural romana a Ca La Madrona en el veïnat de Mata (Mataró)" a *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme*, 1. Pàgs. 5-7. Mataró, 1977.
- AQUILUÉ, J.; MAR, R.; NOLLA, J.M.; RUIZ DE ARBULO, J.; SANMARTI, E. *El foro romano de Ampurias*. Barcelona, 1984.
- AQUILUÉ, J., SUBIAS, E. "Sobre la fundació de la ciutat romana de Baetulo (Badalona)" *Protohistòria Catalana. 6è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (1984)*. Pàgs. 353-359. Puigcerdà 1986.
- ARCELIN, P. "Recherches archéologiques au col de la Vayède, les Baux-de-Provence". *Documents d'Archeologie Meridional*, 4. Pàgs. 83-136. Lattes 1981
- ARCELIN, P. CHABOT, L. "Les céramiques à vernis noir du village préromain de la Cloche" *M.E.F.R.A.*, 92, 1. Pàgs. 109-197. Roma, 1980
- ARXÉ, J., CERDÀ, J. A. "Notícies sobre les darreres actuacions arqueològiques a la Plaça Gran de Mataró. L'excavació de l'any 1982", a *Laietania*, 2-3. Pàgs. 289-290. Mataró, 1982-1983 (editat l'any 1985).
- ARXÉ, J., BACARIA, A., BASTIT, C., CABALLERO, M., PRATDESAVA, M. "Últimes intervencions a Iluro (Mataró, Maresme)" a *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*. Pàgs. 73 a 82. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1986
- BANÚS, J. "Les sitges del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme): les sitges nùms. 36 i 37. Noves aportacions sobre la fase final del poblat", a *Laietania*, 6. Pàgs. 57 a 83. Mataró, 1991.
- BANÚS, J. La porta meridional del poblat ibèric de Burriac. Noves aportacions a partir de la campanya de 1991", *Xa Sessió d'Estudis Mataronins*. Pàgs. 23 a 32. Museu Arxiu de Santa Maria. Mataró, 1994.
- BARBERÀ, J. "La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Excavació 1968-1969)" a *Ampurias*, 31-32. Pàgs. 169 a 189. Barcelona, 1969-1970.
- BARBERÀ, J., DUPRÉ, X. "Els laietans, assaig de síntesi" a *Fonaments* 4. Pàgs. 31 a 86. Barcelona, 1984.
- BARBERÀ, J., PASCUAL, R. "Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera de Mar, Barcelona)", a *Ampurias*, 41-42. Pàgs. 203 a 242. Barcelona, 1979-1980.
- BELTRÁN, M. *Las ánforas romanas en España*. Saragossa, 1970.
- BENITO, N., DEFAUS, J.M., ESPADALER, M., BURJACHS, F., MOLINA, M.: "Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera) durant l'any 1984. Resultats preliminars i noves dades estratigràfiques". *Tribuna d'Arqueologia 1984-1985*. Pàgs. 15-23. Barcelona, 1986.
- BONAMUSA, J., "Necròpolis de l'Alta Edat Mitjana al Veïnat de Mata (Mataró)", a *Miscel·lànies Arqueològiques de Mataró i El Maresme*, núm. 1, pàgs. 123-127. Mataró, 1976.
- BONAMUSA, J. "Els orígens de Mataró" a *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme*, 10. Pàgs. 314 a 320. Museu de Mataró, 1980.
- BURJACHS, F. *Informe de les projeccions arqueològiques a l'Hort de Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme)*, 1985 (inèdit).
- BURJACHS, F., BENITO, N., DEFAUS, J.M.: "El poblat ibèric fortificat de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme)". *Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (s. IV-III a.C.)*. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Pàgs. 159-163. Manresa 1991.
- CERDÀ, J.A. "Informe de les excavacions efectuades a Can Ximenes. Mataró", a *Laietania*, 2-3. Pàg. 288. Mataró, 1982-1983 (editat l'any 1985).
- CERDÀ, J.A. i GARCÍA, J. "Proposta per a una metodologia d'estudi de la romanització d'un territori: el *territorium* d'Iluro" a *III Sessió d'Estudis Mataronins*. Pàgs. 7 a 15. Mataró, 1987.
- CERDÀ, J.A., GARCÍA, J., MARTÍ, C., PERA, J., PUJOL, J., REVILLA, V. "Iluro, *oppidum civium romanorum*: estado de la cuestión", comunicació presentada al XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica. Tarragona 1993. En premsa.
- CLARIANA, J.F. "Sonatge Estratigràfic a la Vil·la Romana de Can Majoral (Mataró)", a *Laietania* 1. Pàgs. 83-181. Mataró, 1981.
- CLARIANA, J.F. "Notes sobre l'estructura urbana d'Iluro" a Faventia, 6/1. Pàgs. 89 a 111. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1984.
- CLARIANA, J.F. *Iluro ciutat romana*. Grup d'Història del Casal. Mataró, 1994.
- CLARIANA, J.F. "Apunts sobre la Iluro romana" a *X Sessió d'Estudis Mataronins*. Pàgs. 47 a 74. Museu Arxiu de Santa Maria. Mataró, 1994.
- CODEX SCCL. "Excavacions a l'autopista A-19, variant de Mataró. Tres exemples de poblament del Maresme: de l'ibèric ple a la romanització", a *Laietania*, 7. Pàgs. 157 a 189. Mataró, 1992.
- COLL, R., CAZORLA, F., MONTLLÓ, J. *Informe sobre les excavacions d'urgència a Can Vilà (Premià de Dalt, Maresme)*. Premià de Mar, 1988. (Inèdit)
- COLL, R., CAZORLA, F., BAYÉS, F. "Una cova-santuari ibèrica en el Maresme: la cova de les Encantades de Montcabrer (Cabrera de Mar). Consideracions preliminars." a *IX Sessió d'Estudis Mataronins*. Pàgs. 29 a 38. Mataró, 1993.
- COLL, R., MONTLLÓ, J., CAZORLA, F. "Jardi Park, Premià de Dalt" a *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiquitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Pàg. 162. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1993.
- COMAS, M., MARTIN, A., MATAMOROS, D. I MIRÓ, J. "Un tipus d'àmfora Dressel 1 de producció laietana" a *Jornades internacionals d'arqueologia romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior*. Pàgs. 372 a 378. Granollers, 1987 (en premsa).
- ESCRIVÀ, V., MARIN, C., RIBERA, A. "Unas producciones minoritarias de barniz negro en Valentia durante el s. II a.C." a *Serie de Trabajos Varios*, 89. *Homenatge a E. Pla Ballester*. Pàgs. 443 a 468. València, 1992.
- GARCÍA, J. "La romanització en el territori d'Iluro (II)" a *Cingles*. núm. 73. Pàgs. 329-331. Mataró, 1990.
- GARCÍA, J. *Turó dels Dos Pins. Necròpolis ibèrica*. Ed. AUSA. Sabadell, 1993
- GARCÍA, J. "La ceràmica ibèrica en els contextos republicans de la Laietània litoral." *Les ceràmiques de tècnica ibèrica a la Catalunya Romana (s. II a.C. - I d.C.)*. Dossier de Treball. Pàgs. 21-31. Barcelona, 1992.
- GARCÍA, J., CERDÀ, J.A. "Una necròpoli tar-do-romana a Ca La Madrona (Mataró, El Maresme)", a *VI Sessió d'Estudis Mataronins*. Pàgs. 7-22. Museu Arxiu de Santa Maria. Mataró, 1990.
- GARCÍA, J., MIRÓ, J., PUJOL, J.: "La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar)". *Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (s. IV-III a.C.)*. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Pàgs. 199 - 213. Manresa 1991.

- GARCIA, J. i ZAMORA, M.D. "La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietania Ibèrica" a *Laietania*, 8. Actes del seminari "El poblament ibèric a Catalunya". Pàgs. 147-179. Mataró, 1993.
- GARCIA, J. ARXÉ, J. BACARIA, A. BANÚS, J. CERDÀ, J.A. IPERA, J.: "Intervencions a Iluro (1982-1989), Mataró" a *Anuari d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya. Època romana-antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Pàgs. 147 a 153. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1993.
- GUITART, J. *Baetulo*. Topografia arqueologia, urbanisme e història. Ed. Museu de Badalona. Badalona, 1976.
- GUITART, J. "Un programa de fundacions urbanes a la Hispània Citerior de principis del segle I a.C." a *Pre-actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*. Volum I. Pàgs. 93 a 99. Tarragona, 1993.
- GUITART, J. PADRÓS, P. FONOLLÀ, A. "Baetulo: aproximació a l'esquema urbanístic fundacional" a *Pre-actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*. Volum. II. Pàg. 163. Tarragona, 1993.
- GUSI, F. "La topografia urbanística d'Iluro" a *Miscel·lànies Arqueològiques de Mataró i el Maresme*, 1. Pàgs. 35 a 39. Museu de Mataró. Mataró, 1976.
- HESNARD, A; LEMOINE, Ch. "Les amphores du Caécube et du Falerne. Prospections, typologie, analyse". *M.E.F.R.A.*, 93.1. Pàg. 243-295. Roma, 1981.
- LAMBOGLIA, N.: "La nave romana di Spargi (La Magdalena). Campagna di scavo 1958" a *Atti del II Congresso Internazionale di Archeologia Sottomarina (Albenga 1958)*. Pàgs. 143-166. Bordighera, 1961.
- LAMBOGLIA, N. "La campagna 1963 sul relitto di Punta Scaletta all'Isola di Gianutri". *Revista di Studi Liguri*, 30, 1/4. Pàgs. 143-166. Bordighera, 1964.
- LAMBOGLIA, N.: "Il primo saggio di scavo sulla nave romana di Albenga" a *Rivista di Studi Liguri XXX*. Pàgs. 3-12. Bordighera, 1964.
- LONG, L. "L'épave antique Benat 4 expertise archéologique d'un talus d'amphores a grande profondeur". *Cahiers d'Archéologie Subaquatique*, VI. Pàgs. 99 a 108. 1987
- LLOVET, J. "Mataró" a *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. Vol. 6. Pàgs. 377-402. Ed. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 1982.
- MARTÍ, C. "Les sitges del poblat ibèric de Burriac (I)" a *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme*, núm.5-6. Pàgs. 125-134. Mataró, 1978.
- MARTÍ, C. "Estudi numismàtic de la vil·la denominada Caputxins (Mataró)", a *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme* núms. 8-9. Pàgs. 230-245. Mataró, 1979.
- MATAMOROS, D. "Els ancoratges antics de Vilassar de Mar-Cabrera de Mar i Mataró (El Maresme)" a *Laietania* 6. Pàgs. 85 a 98. Mataró, 1991.
- MIRÓ, J. "Algunas consideraciones sobre las ánforas ibéricas Mañá B-3" a *Pyrenae*, 19-20. Pàgs. 157-189. Barcelona, 1983-1984.
- MIRÓ, J. "Une inscription peinte avec date consulaire sur une amphore Dressel 1B de l'oppidum de Burriac" *Documents d'Archeologie Meridional* 9. p. 201-205. Lattes 1986.
- MIRÓ, J. *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I a.C.-I d.C.)*. BAR International Series 473. Oxford, 1988.
- MIRÓ, J. "Un conjunto de ánforas tardo-republicanas de un silo del poblado ibérico de Burriac (Cabrera de Mar, Barcelona), a *Saguntum*, 24. Pàgs. 53 a 67. Universitat de València. València, 1991.
- MIRÓ, J., PUJOL, J., GARCIA, J. *El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme)*. *Laietania*, 4 (monografia). Mataró, 1988.
- MOREL, J.P. "Céramiques d'Hippone". *Bulletin d'Archéologie Algérienne*, 1. Alger, 1962-1965
- MOREL, J.P. "A propos des céramiques campaniennes de France et d'Espagne" a *Archeologie en Languedoc*, 1, Pàgs. 149-168. Sete, 1978
- MOREL, J.P. *Céramique Campanienne. Les Formes*. Roma, 1981.
- NOLLA, J.M. "Las ánforas romanas de Ampurias". *Ampurias*, 36. Pàgs. 147-197. Barcelona, 1974-1975.
- NOLLA, J.M. "Una producción característica: Las ánforas DB". *Cypsela*, II. Girona, 1978.
- OLESTI, O. "La romanització del Maresme: un nou model d'interpretació" a *L'Avenç*, núm. 172. Pàgs. 8 a 15. Barcelona, 1993
- OLESTI, O. "Les actuacions pompeianes a Catalunya: reorganització del territori i fundació de noves ciutats" a *Pre-actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica*. Volum. II. Pàgs. 245 i 246. Tarragona, 1993.
- PADRÓS, P. *Baetulo. Arqueologia urbana 1975-1985*. Monografies Badalonines, 7. Museu de Badalona. Badalona, 1985.
- PERA, J. *La romanització a la Catalunya interior: estudi històrico-arqueològic de Ileso i Sigarra i el seu territori*. Tesi doctoral. Sabadell, 1993 (inèdita)
- PÉREZ BALLESTER, J. "El vaso crateroide de barniz negro decorado con ovas F-4753, una probable producción calena" a *Saguntum*, 25. Pàgs. 119 a 131. València, 1992.
- PONS, E. "Acerca de unos hornos ibéricos en la riera de Sant Simó (Mataró)". *Laietania*, núm. 2-3. Pàgs. 185 a 200. Mataró, 1982-1983 (editat l'any 1985).
- POU, J. *Memòria de la intervenció d'urgència al Camí de Can Segarra-Can Bartomeu (Cabrera de Mar, El Maresme)*. Mataró, 1992 (inèdit).
- PREVOSTI, M. *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Premi Iluro 1980. Mataró, 1981.
- PREVOSTI, M. "L'estudi del món rural romà. Un programa metodològic". a *Fonaments*, 4. Pàgs. 161 a 211. Ed. Curial. Barcelona, 1984.
- PREVOSTI, M. "The establishment of the villa system in the Maresme (Catalonia) and its development in the Roman Period" a *Archeological Monographs of the British School at Rome*, 2. Pàgs. 135 a 141. London 1991.
- PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F. "Una altra destrucció d'un jaciment arqueològic a Mataró", a *VI Sessió d'Estudis Mataronins*. Pàgs. 23-32. Museu Arxiu de Sta. Maria. Mataró, 1990.
- PREVOSTI, M. COLL, R. "Can Vilà: un jaciment ibèric de plana amb producció ceràmica, després romanitzat" a *Homenatge al Dr. J. Maluquer*. Barcelona, en premsa.
- PUJOL, J. "Assaig d'interpretació de l'època ibèrica al Maresme" a *Laietania* 6. Pàgs. 19-33. Mataró, 1991.
- PUJOL, J. GARCIA, J. "El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme)", a *Laietania*, 2-3. Pàgs. 146 a 145. Mataró, 1982-83 (editat l'any 1985)

- PY, M. *L'oppidum des Castels a Nages (Gard)*. XXXV *Suplement de "Gallia"*. Paris, 1978
- RIBAS, M. *Els Orígens de Mataró*. Premi Iluro 1963. Mataró, 1988.
- RIBAS, M. *El poblament d'Ilduro*. Institut d'Estudis Catalans. Premi Rubió i Lluch 1949, Barcelona, 1952.
- RIBAS, M., MARTIN, R. "Hallazgos de silos ibéricos en Burriac (Cabrera de Mataró)" a *Ampurias*, XXII-XXIII. Pàgs. 296 a 306. Barcelona, 1960-1961.
- RIBAS, M. "Un taller d'àmfores a Mataró", a *Pyrenae* 19-20. Pàgs. 281-285. Barcelona, 1983-1984.
- RIBAS, M. "Restes d'habitacions ibèriques en el Turó d'Onofre Arnau, Mataró". a *Empúries*, 48-50. Pàgs. 238 a 241. Barcelona, 1993.
- S.A.M.M. *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró*. Museu Municipal de Mataró. Mataró, 1977
- SANMARTÍ, E. 1978 *La Cerámica campaniense de Emporion y Rhode*. Barcelona, 1978
- SANMARTÍ, J.: *La Laietània ibèrica: estudi d'arqueologia i història*. Resum de la Tesi Doctoral. Barcelona, 1986.
- SANMARTÍ, J. "Les ceràmiques de vernís negre del poblat de la Torre dels Encantats (Arenys de Mar, Maresme). Campaña del 1957. a *Homenatge a Miquel Tarradell*. Estudis Universitaris Catalans. Barcelona, 1993.
- TCHERNIA, A. *Le vin de l'Italie romaine*. Publications de l'Ecole Française de Rome. Roma, 1986
- ZAMORA, M.D. *Les ceràmiques de vernís negre del poblat ibèric del Turó d'en Boscà (Badalona)*. Monografies, 1. Arqueoanoia. Igualada. (en premsa).
- ZAMORA, D., GUITART, J., GARCÍA, J. "Fortificacions a la Laietania litoral: Burriac (Cabrera de Mar) i el Turó d'en Boscà (Badalona), cap a un model interpretatiu de l'evolució del poblament ibèric laietà." a *Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (segles IV-III a.C.)*. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Pàgs. 337 a 353. Manresa, 1991.
- ZAMORA, D., PUJOL, J., GARCÍA, J., CERDÀ, J.A. "Trobada d'una nova sitja del grup de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme), a *Pyrenae*, núm. 25. En premsa.

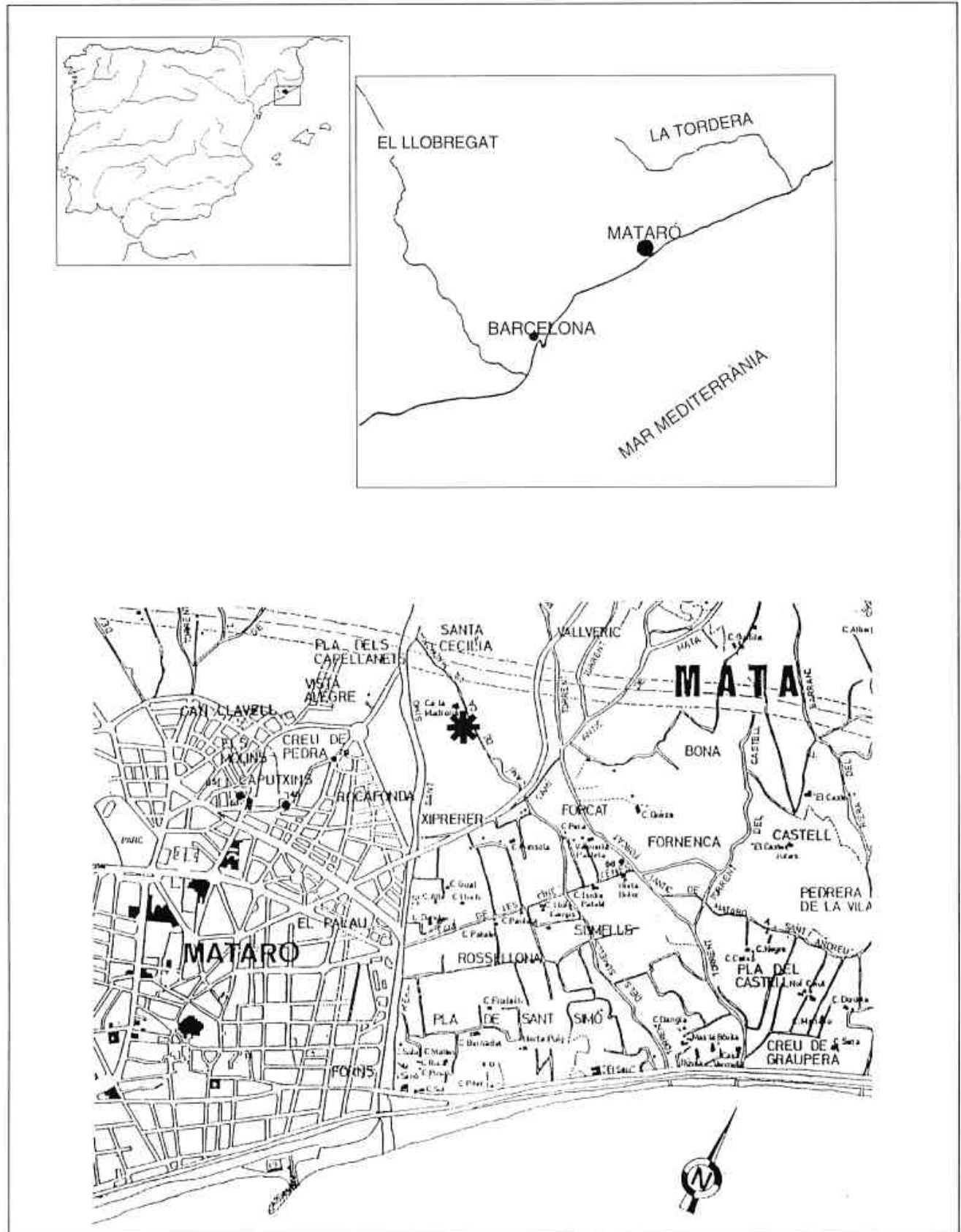

Fig. 1. Situació geogràfica del jaciment ibèric de Can Bada.

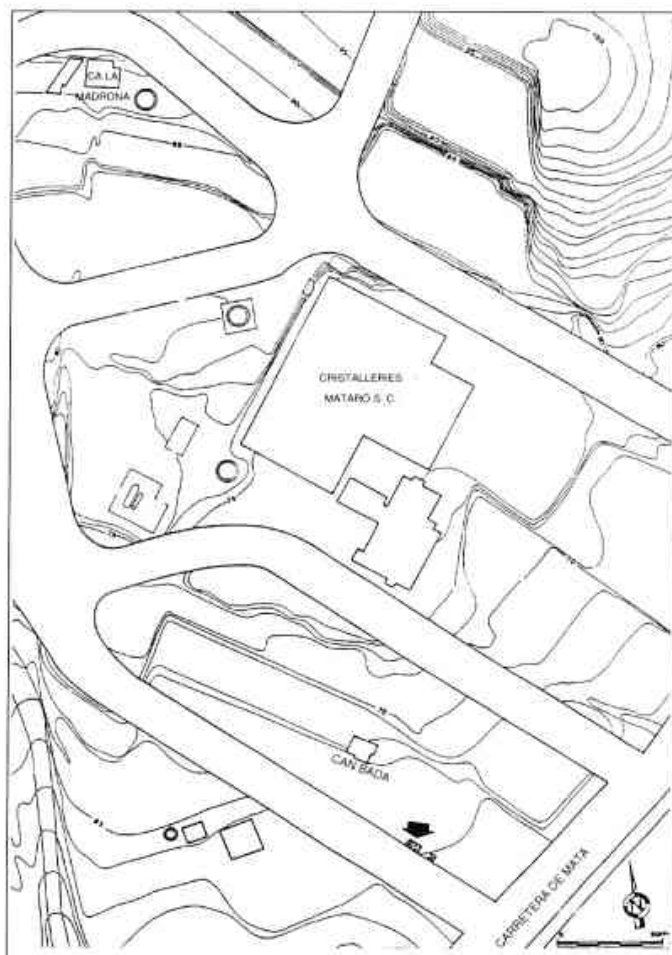

Fig. 2. Plànol del sector del polígon industrial de Mata-Rocafonda Sud on es trobava situat el jaciment.

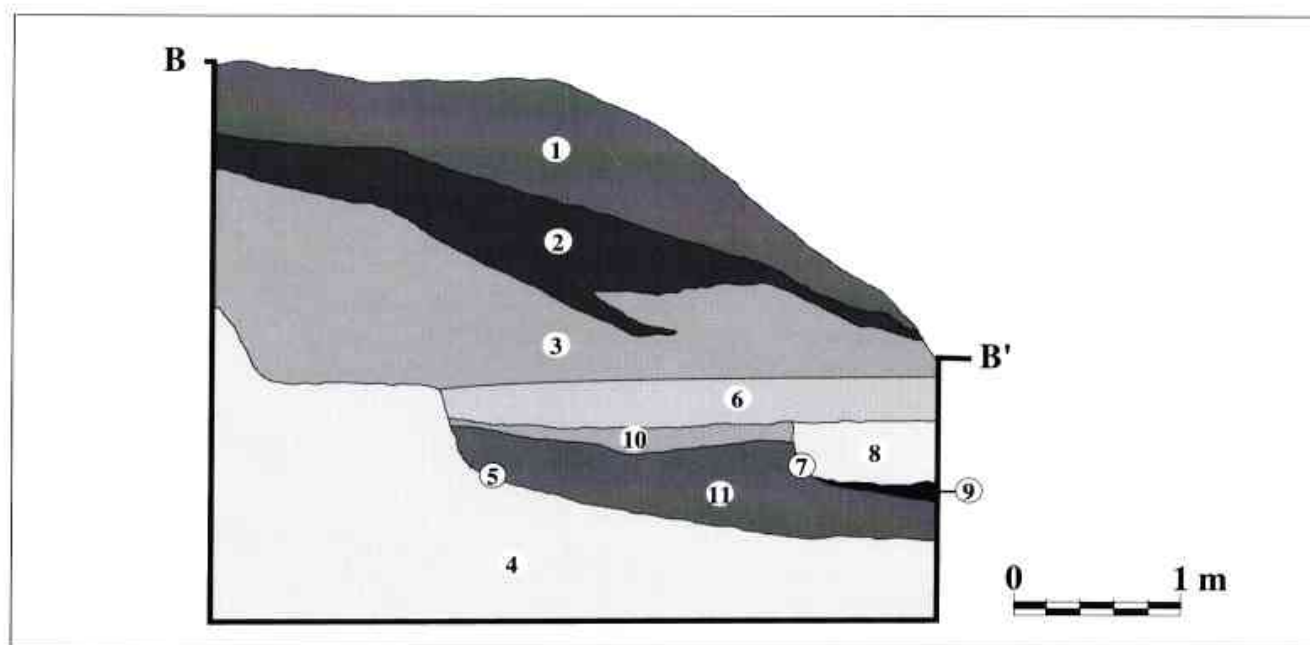

Fig. 3. Tall estratigràfic del jaciment.

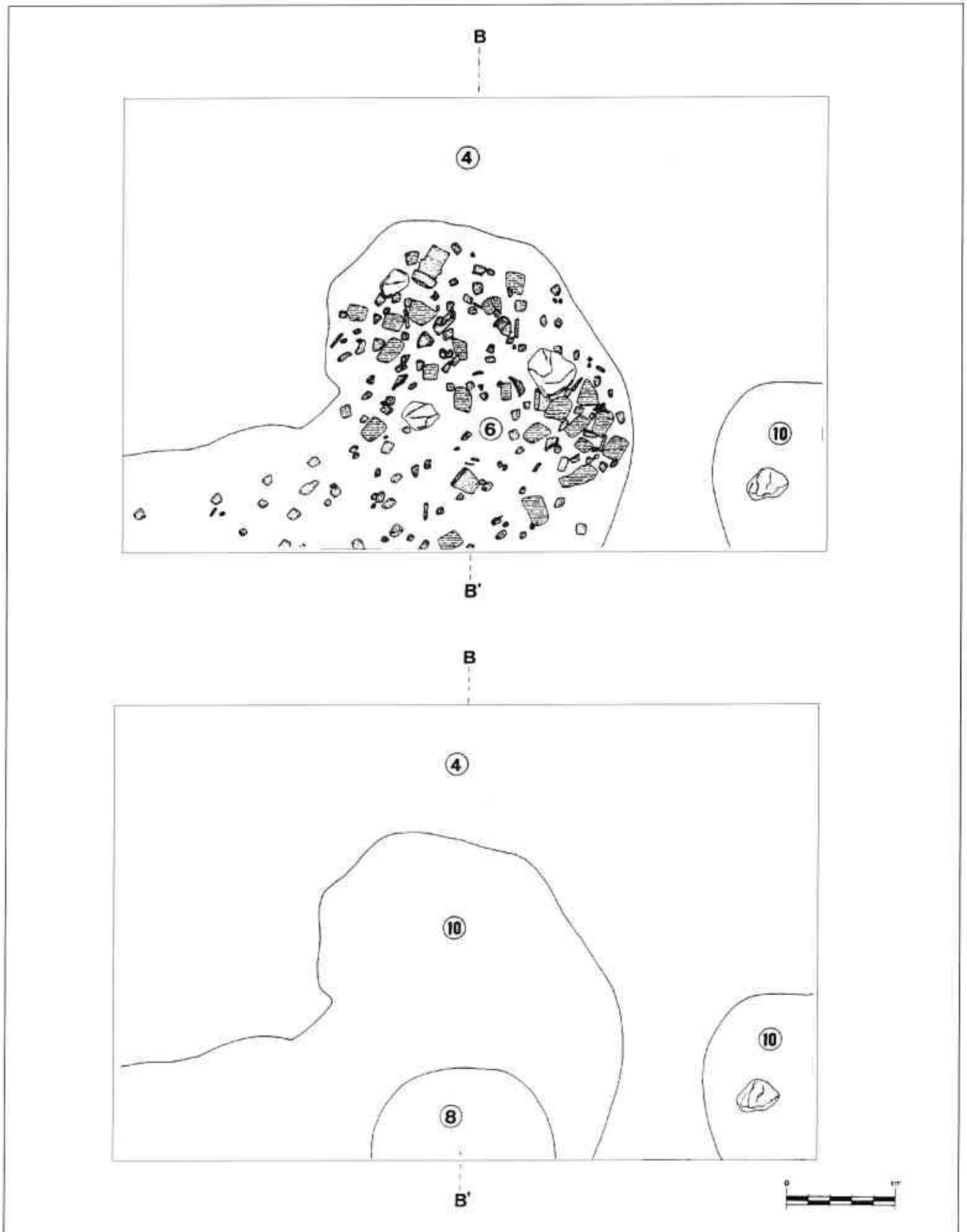

Fig. 4. Planta de les U.E. nùms. 6, 8 i 10.

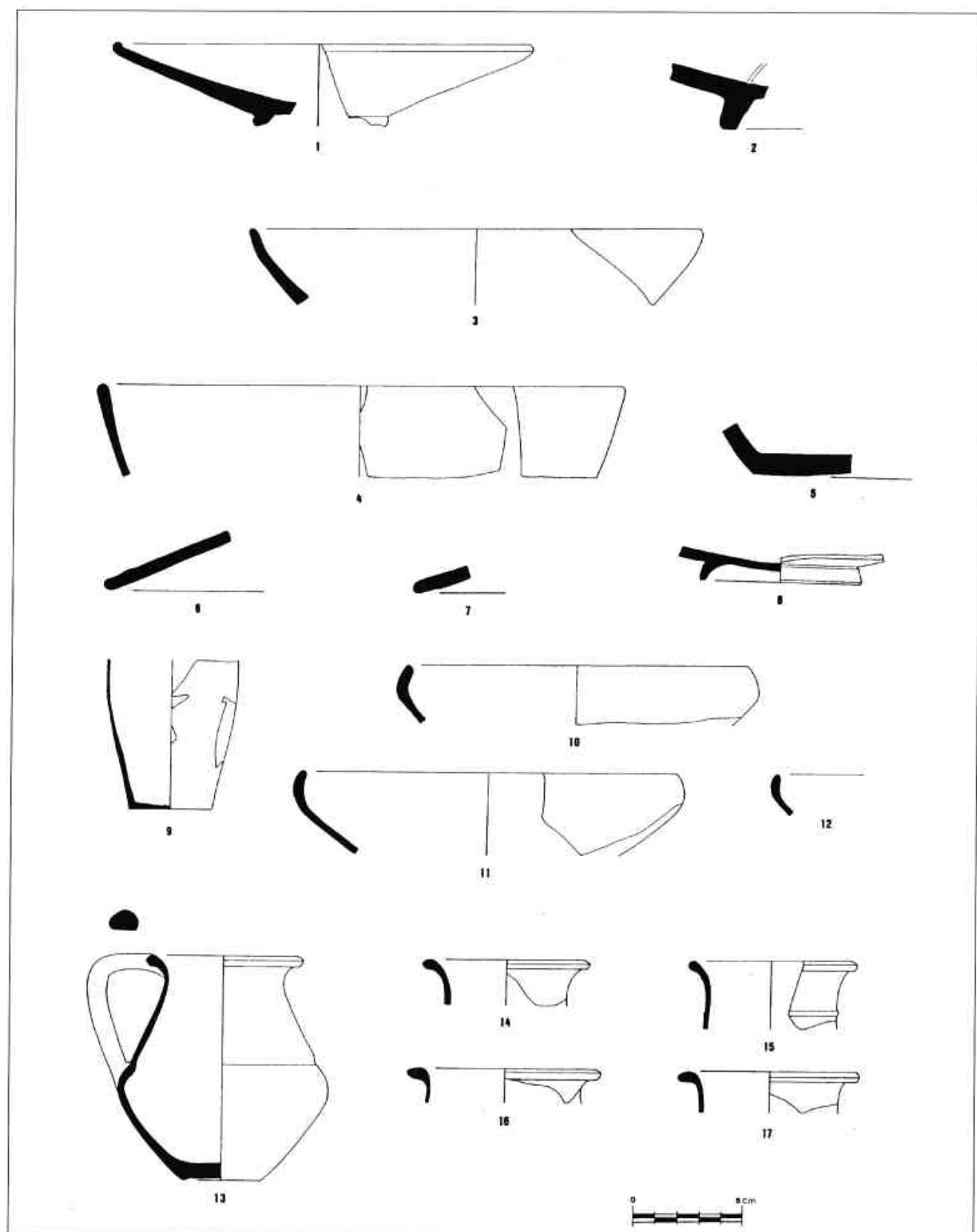

Fig. 5. Can Bada. Material arqueològic de la U.E. 6. Nùms. 1 a 3: ceràmica de vernís negre; nùms. 4 a 8: ceràmica comuna itàlica; nùms. 9 a 17: ceràmica grisa ibèrica.

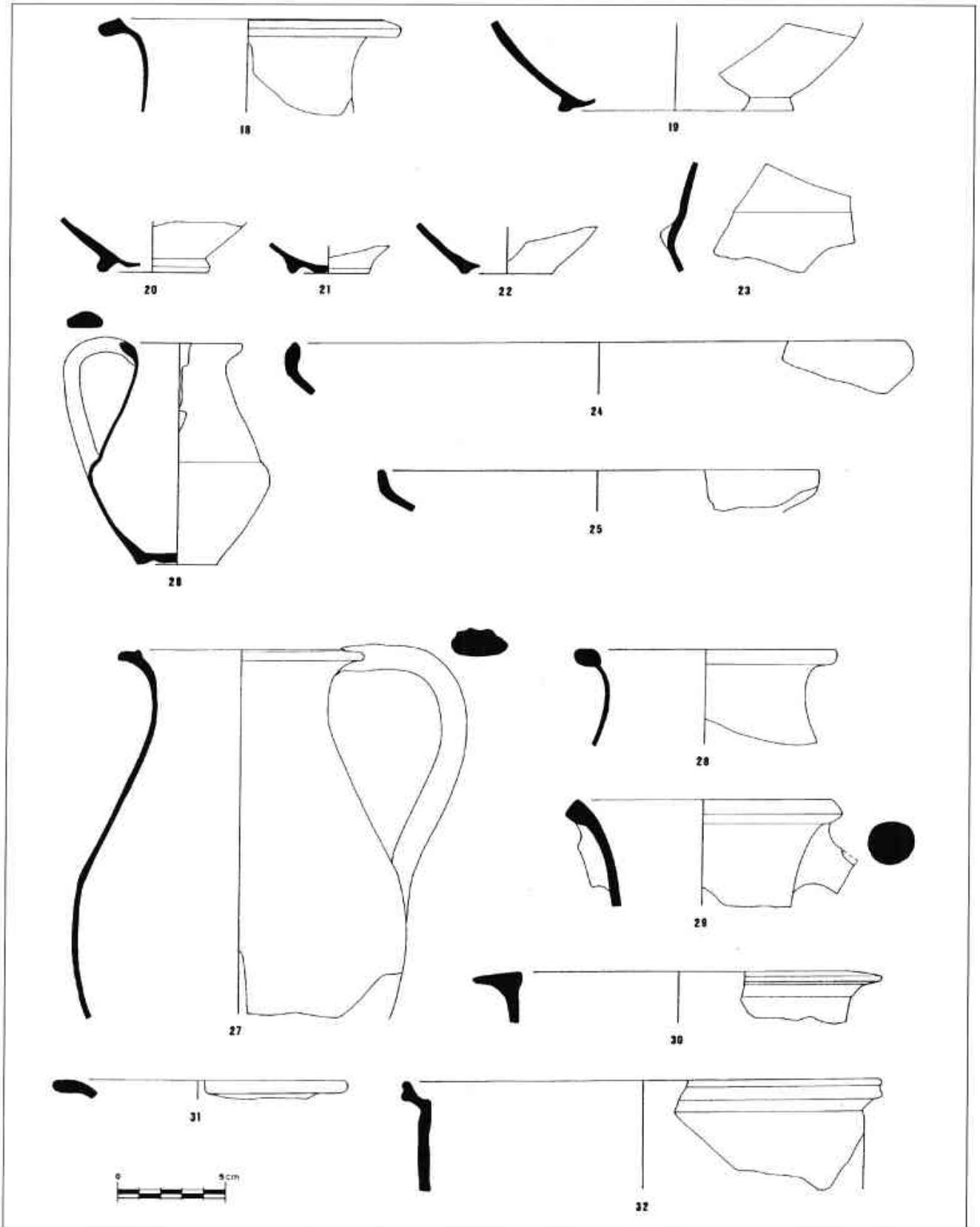

Fig. 6. Can Bada. Material arqueològic de la U.E. 6. Núms. 18 a 23: ceràmica grisa ibèrica; núms. 24 a 32: ceràmica comuna ibèrica a torn.

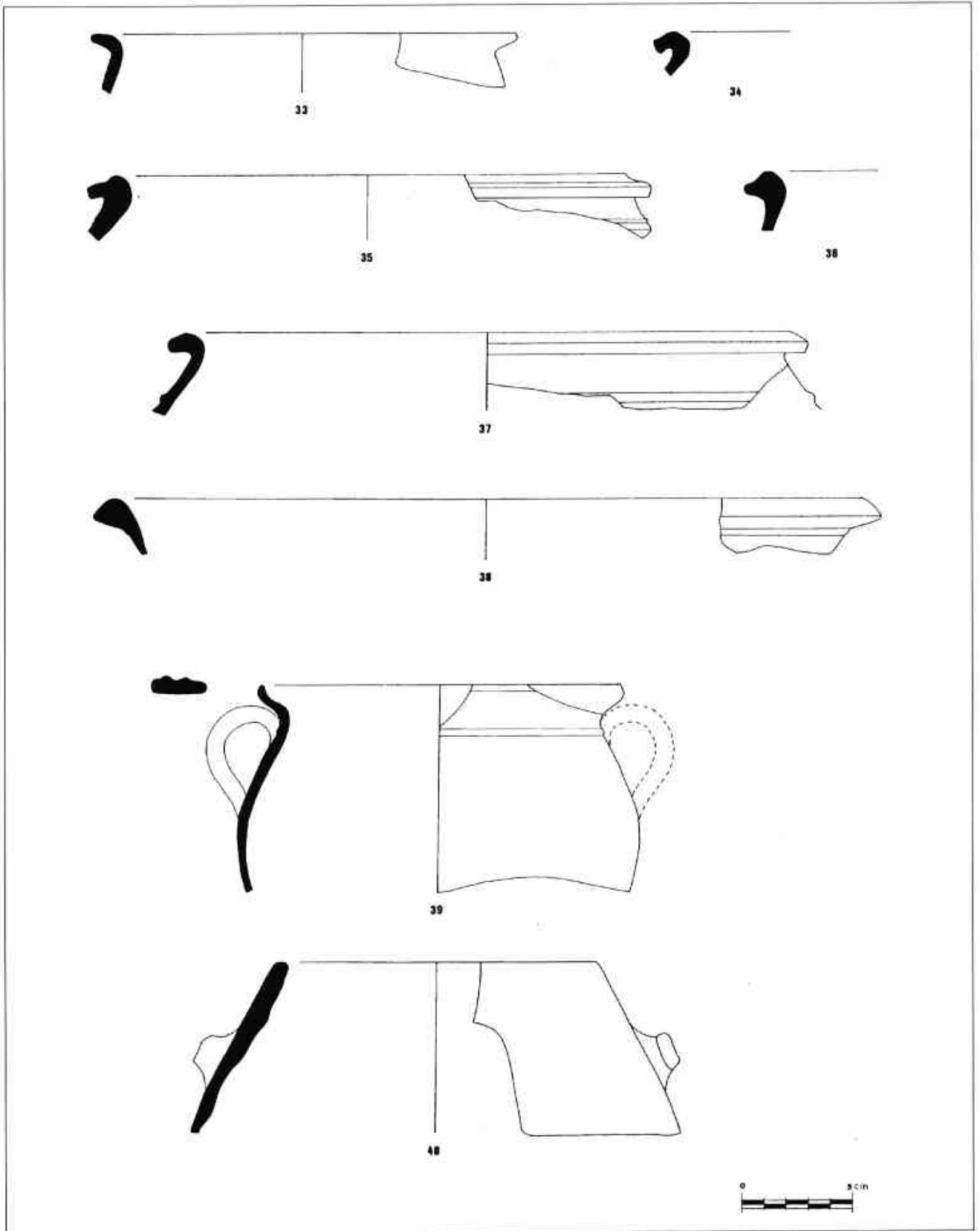

Fig. 7. Can Bada. Material arqueològic de la U.E. 6. Nùms. 33 a 40: ceràmica comuna ibèrica a torn.

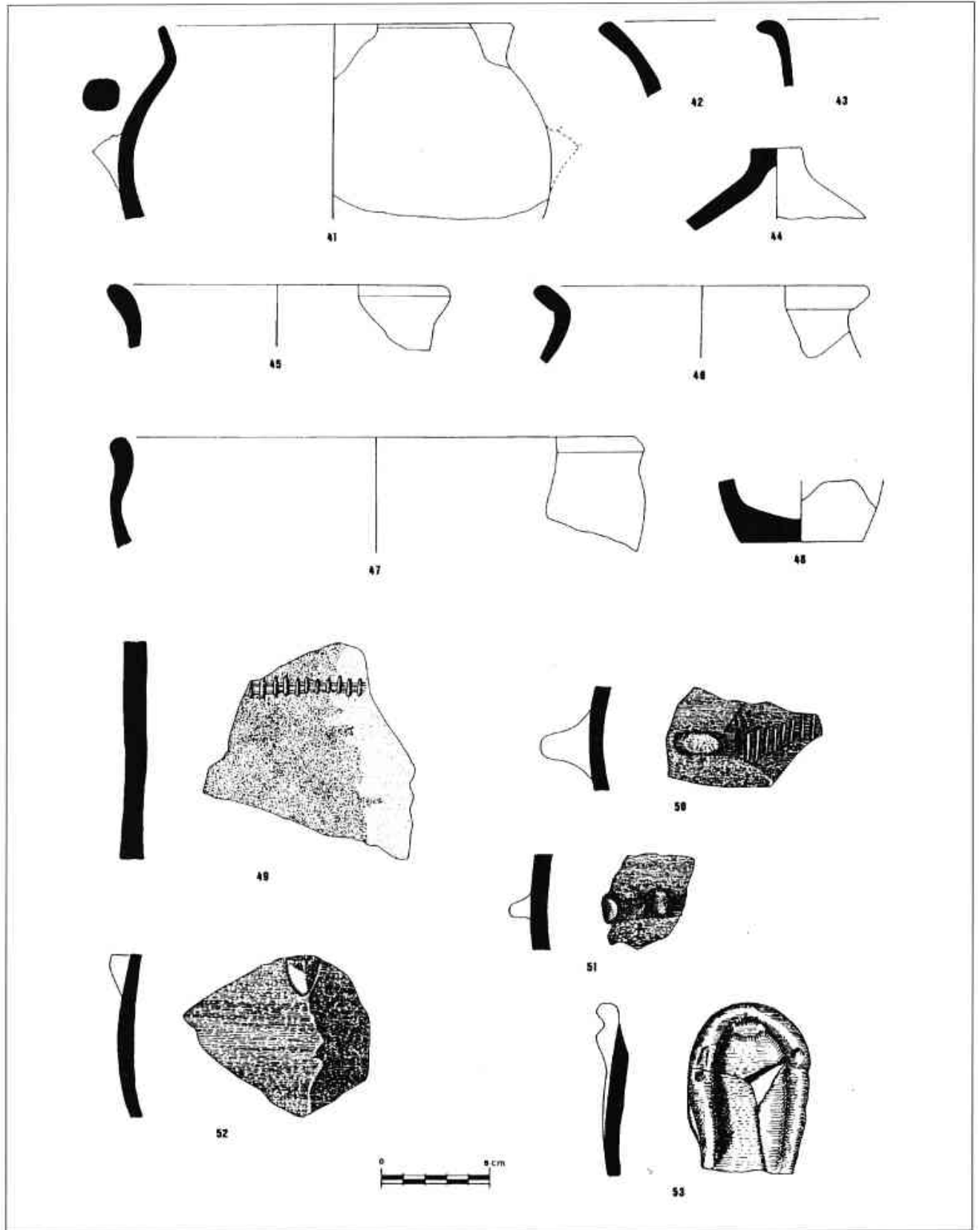

Fig. 8. Can Bada. Material arqueològic de la U.E. 6. Nums. 41 a 53: ceràmica ibèrica feta a mà.

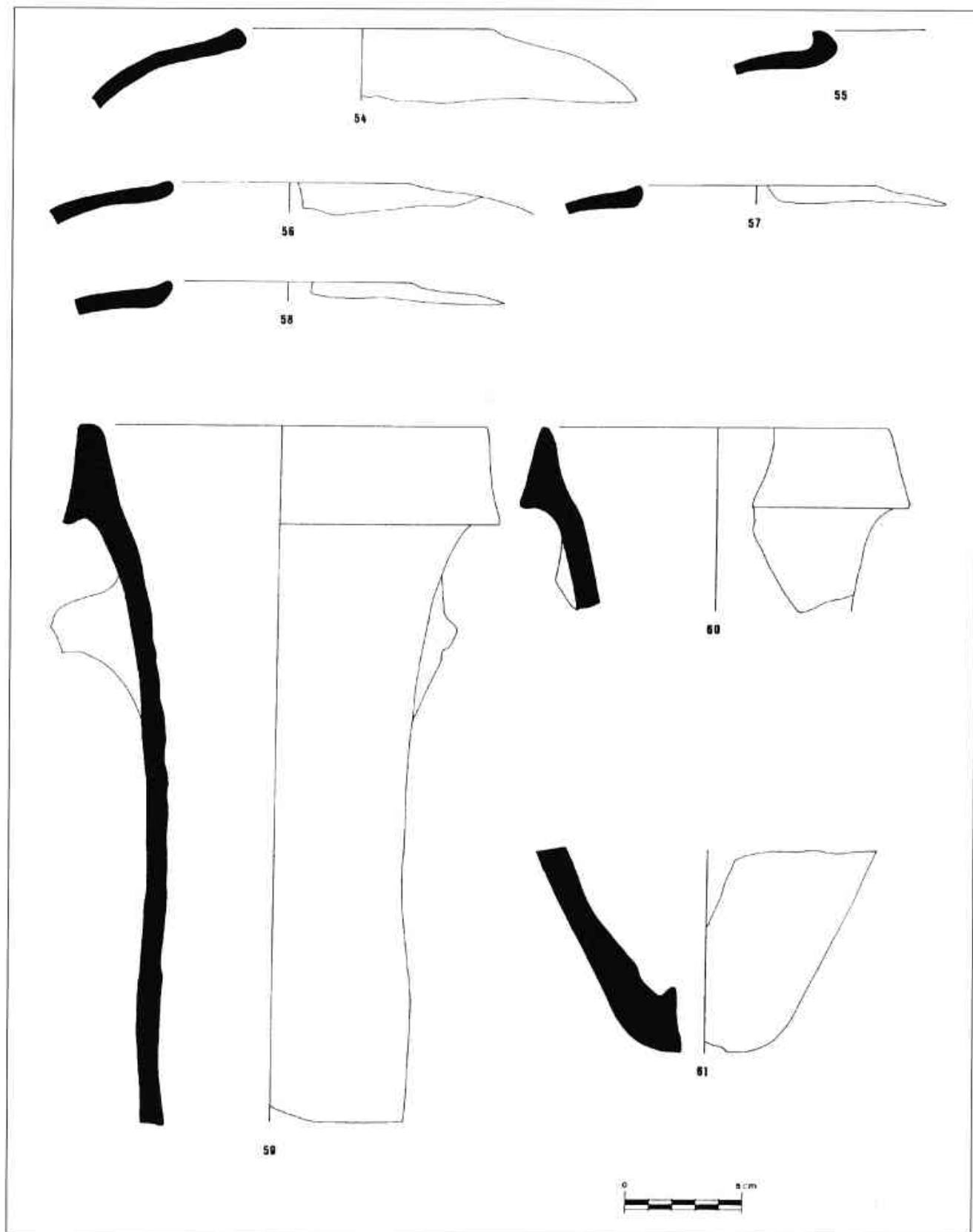

Fig. 9. Can Bada. Material arqueològic de la U.E. 6. Núms. 54 a 58: àmfora ibèrica; núms. 59 a 61: àmfora itàlica.

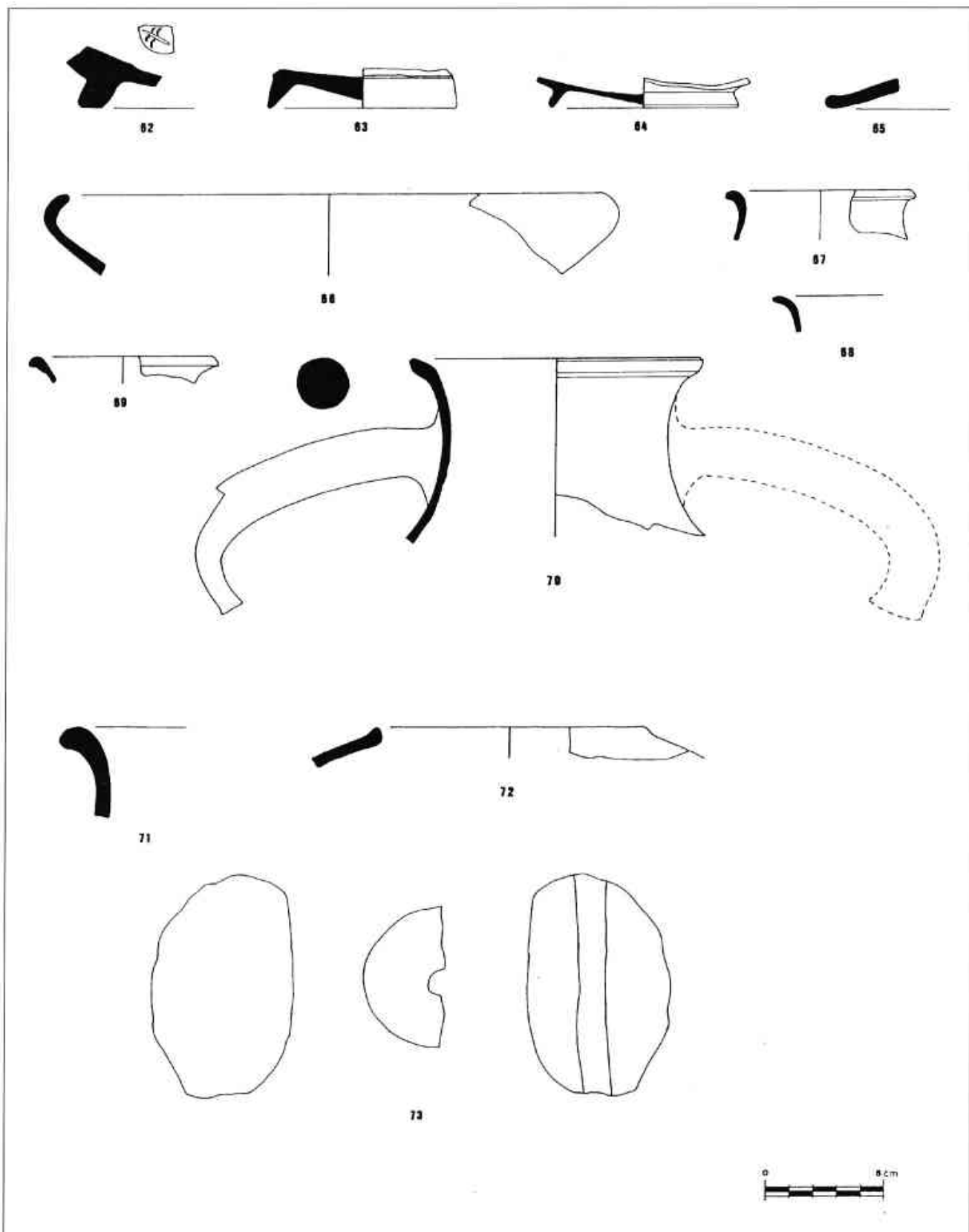

Fig. 10. Can Bada. Material arqueològic de la U.E. 8. Núm. 62: ceràmica de vernís negre; núms. 63 a 65: ceràmica comuna itàlica; núms. 66 a 69: ceràmica grisa ibèrica; núms. 70 i 72: ceràmica ibèrica a torn; núm. 71: ceràmica ibèrica feta a mà; 73: peça de terrissa d'ús indeterminat.

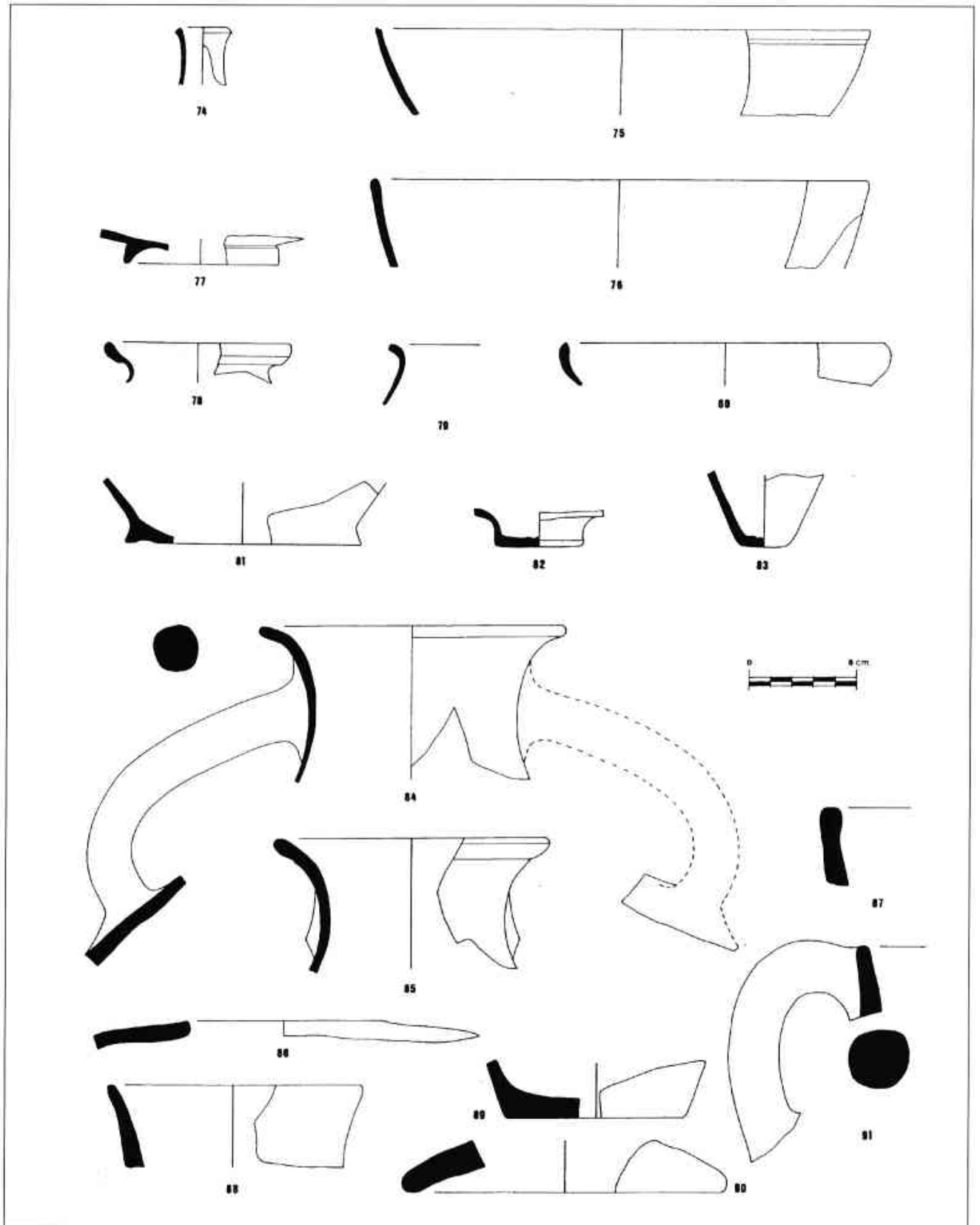

Fig. 11. Can Bada. Material arqueològic de la U.E. 10. Nums. 74 a 77: ceràmica comuna itàlica; núms. 78 a 80: ceràmica grisa ibèrica; núms. 81 a 86: ceràmica ibèrica a torn; núms. 87 a 91: ceràmica ibèrica feta a mà.

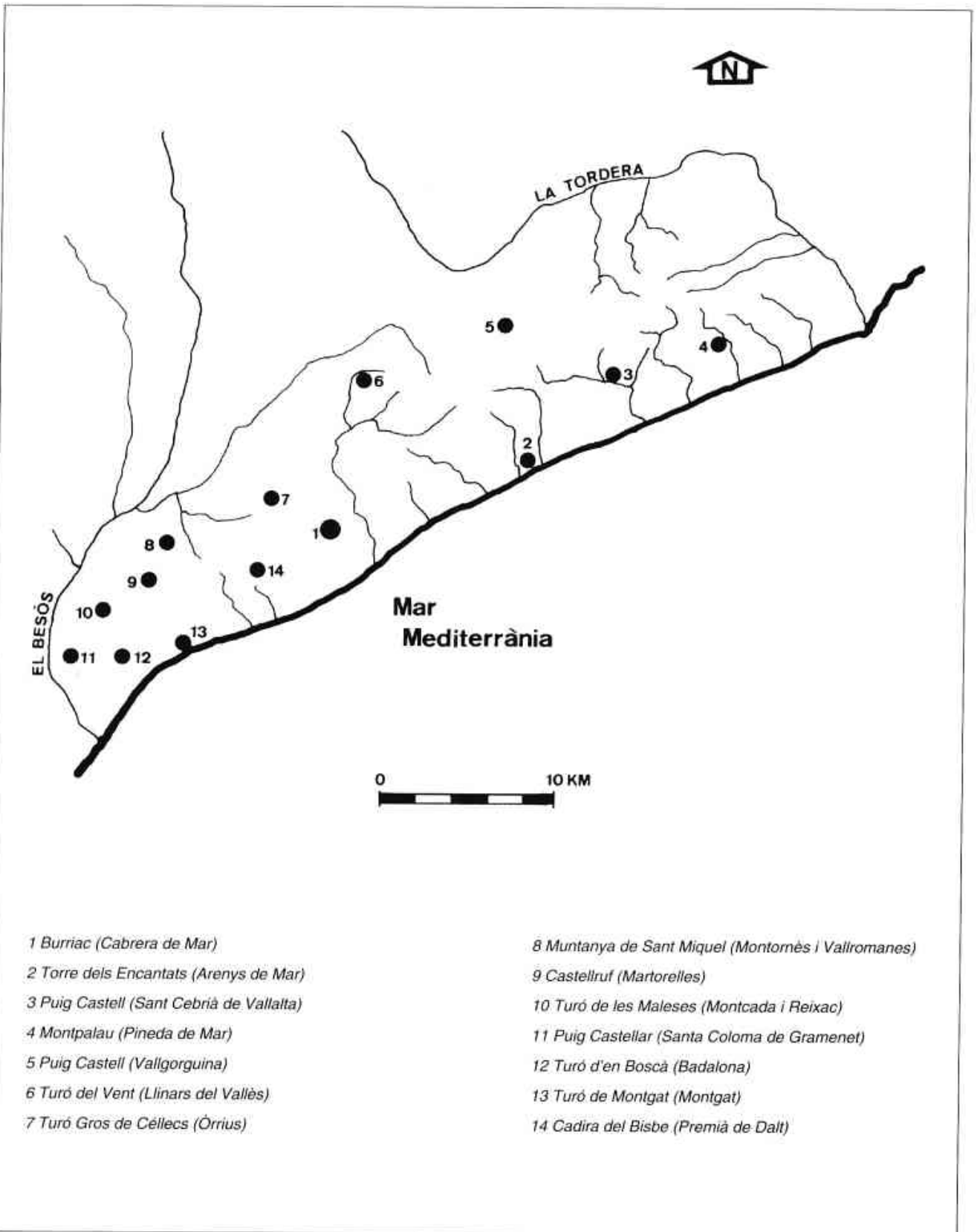

Fig. 12. Oppida ibèrics de la zona compresa entre la Serralada Litoral, El Besòs i La Tordera.

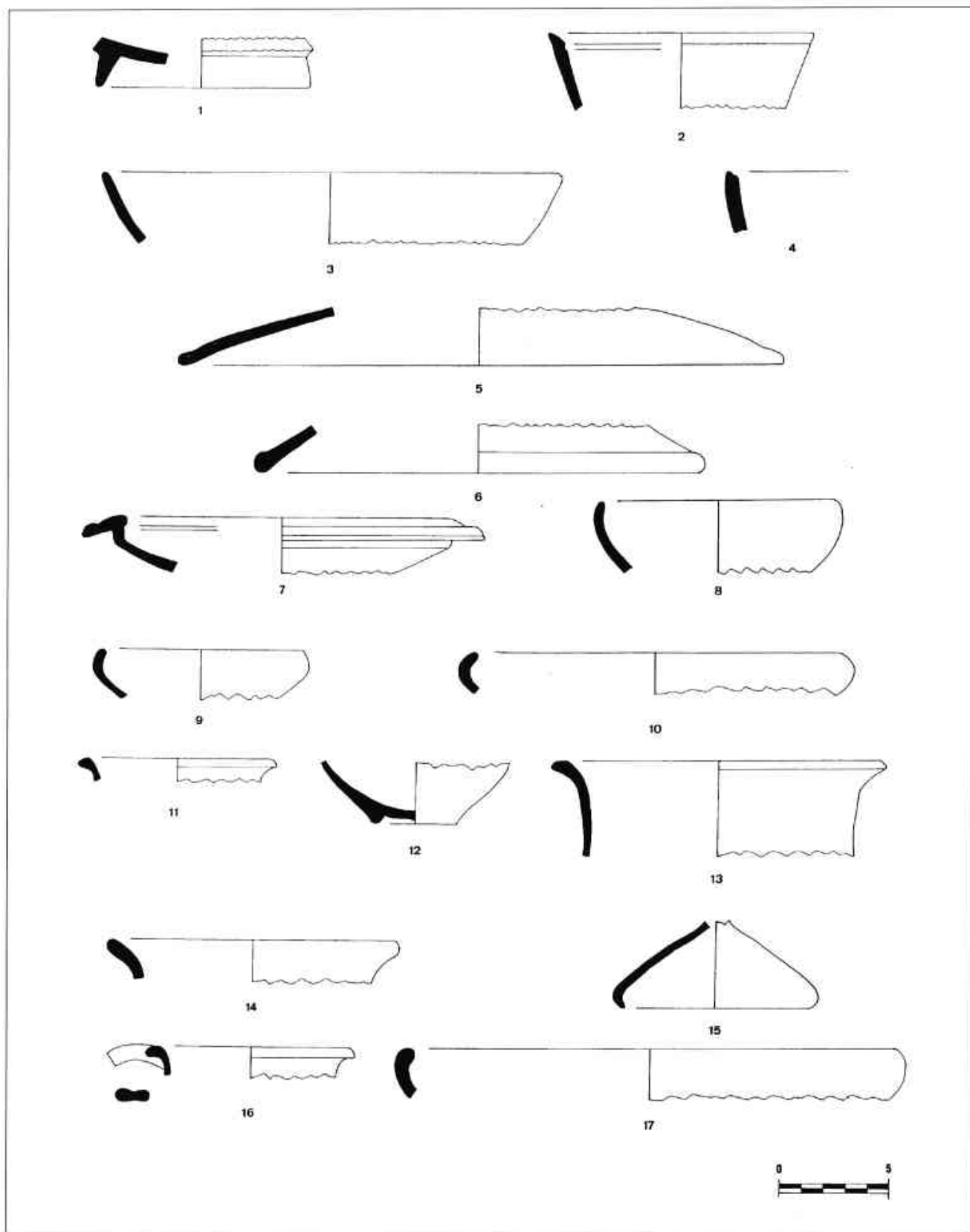

Fig. 14. Jaciment del Camí de la Geganta. Material arqueològic. Nums. 1 a 3: ceràmica de vernís negre; núms. 4 a 6: ceràmica comuna itàlica; núms. 7 a 15: ceràmica grisa ibèrica; núms. 16 i 17: ceràmica ibèrica a torn;

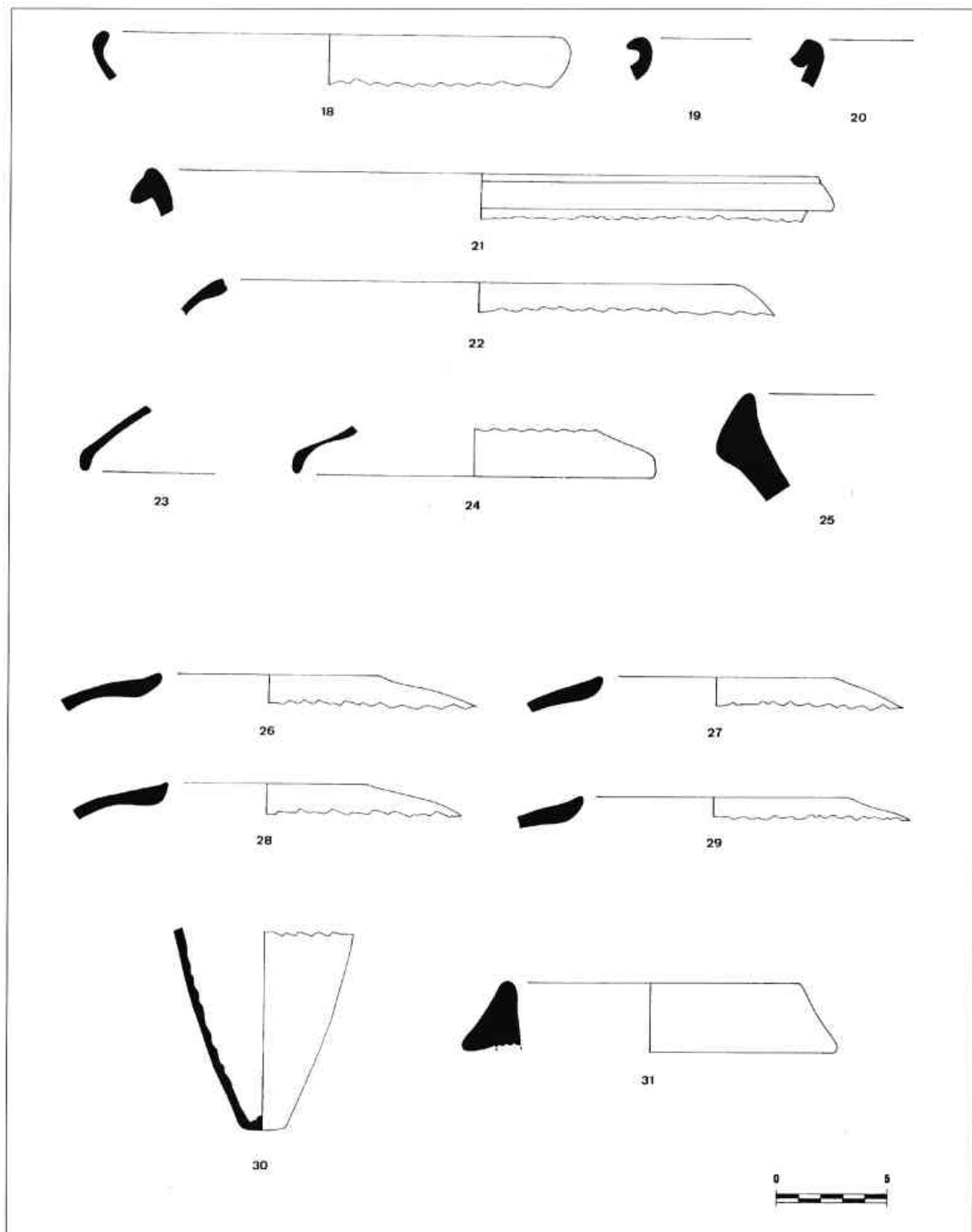

Fig. 15. Jaciment del Camí de la Geganta. Material arqueològic. Núms. 18 a 25: ceràmica ibèrica a torn; núms. 26 a 30: àmfora ibèrica; núm. 31: àmfora itàlica.

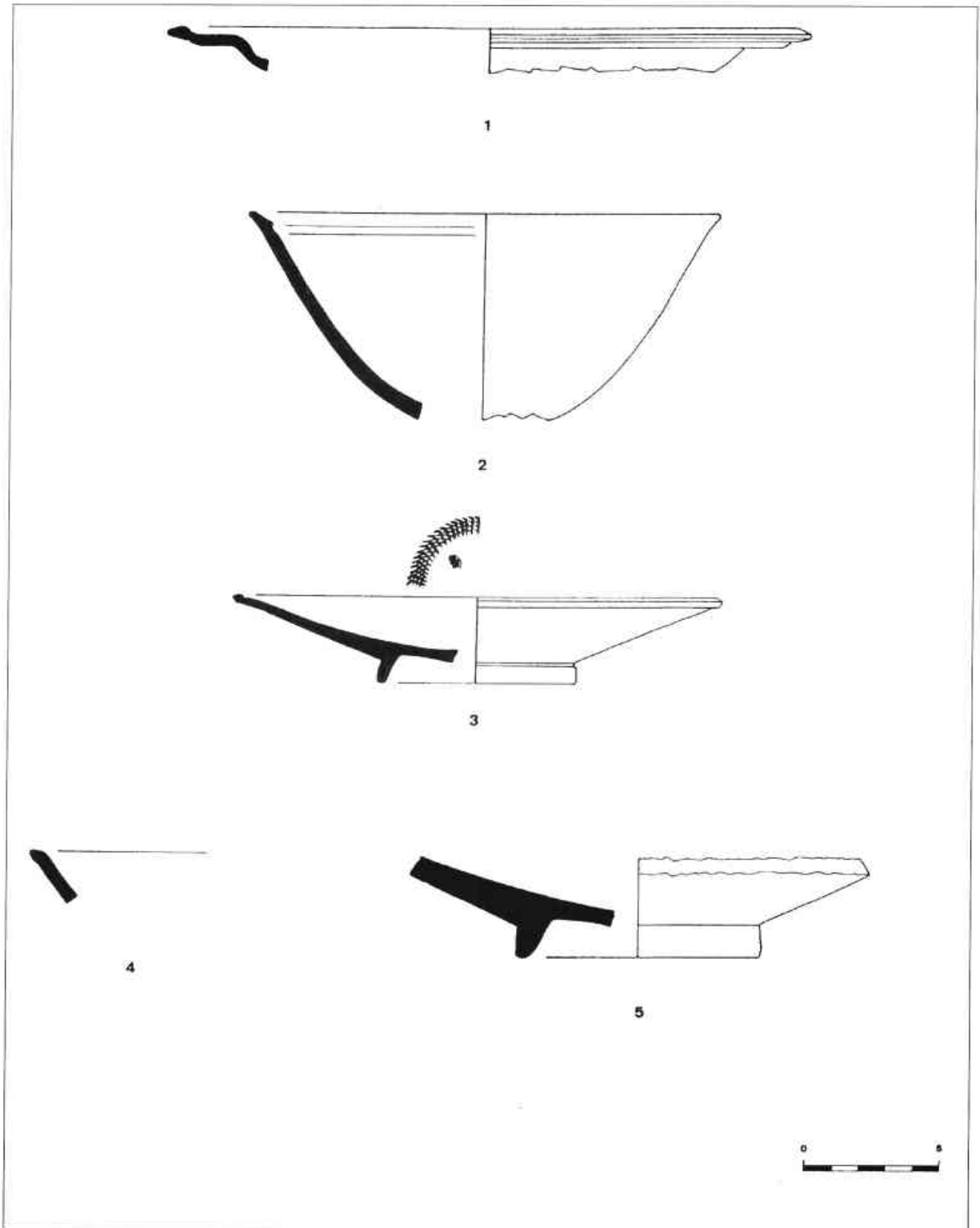
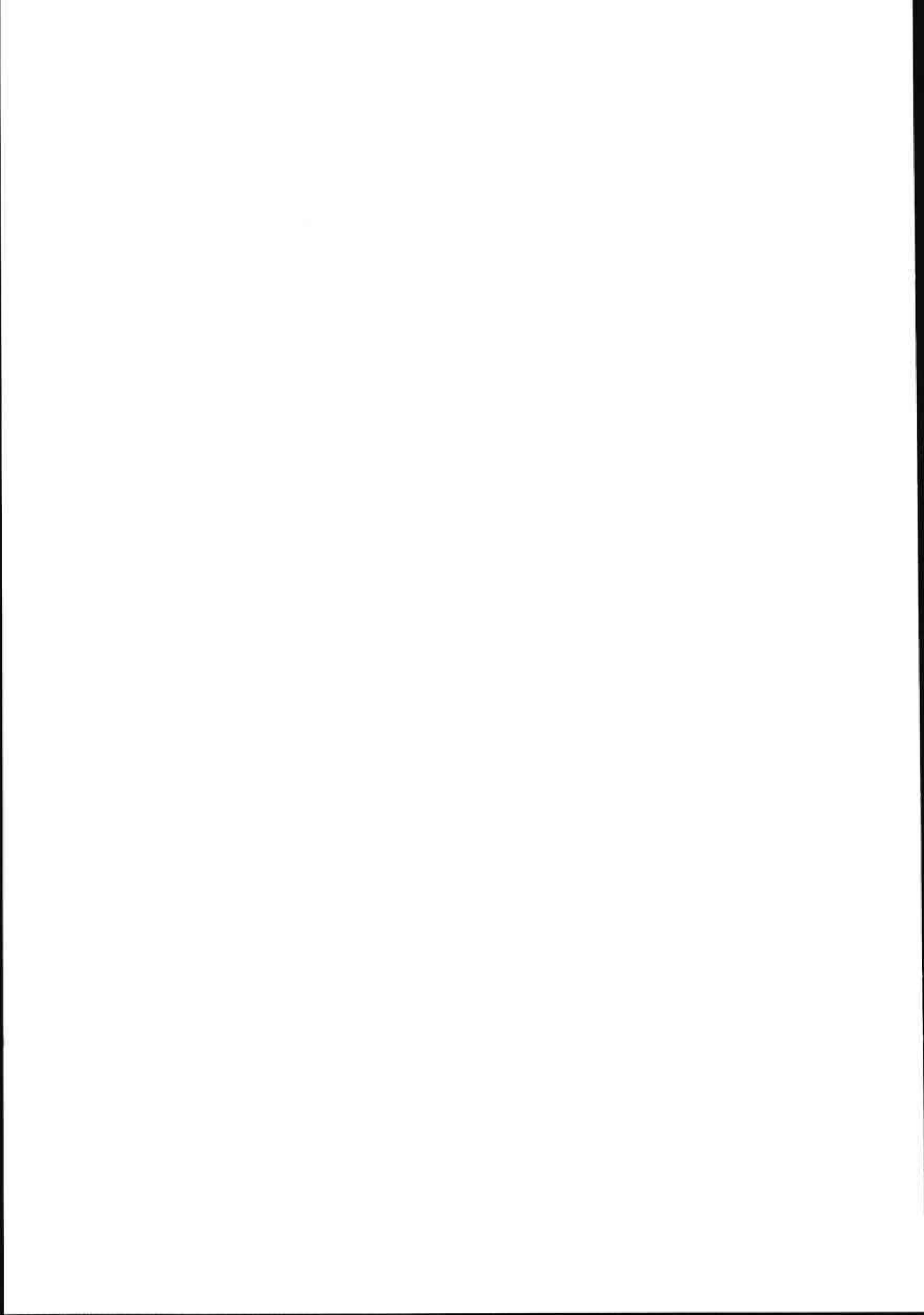
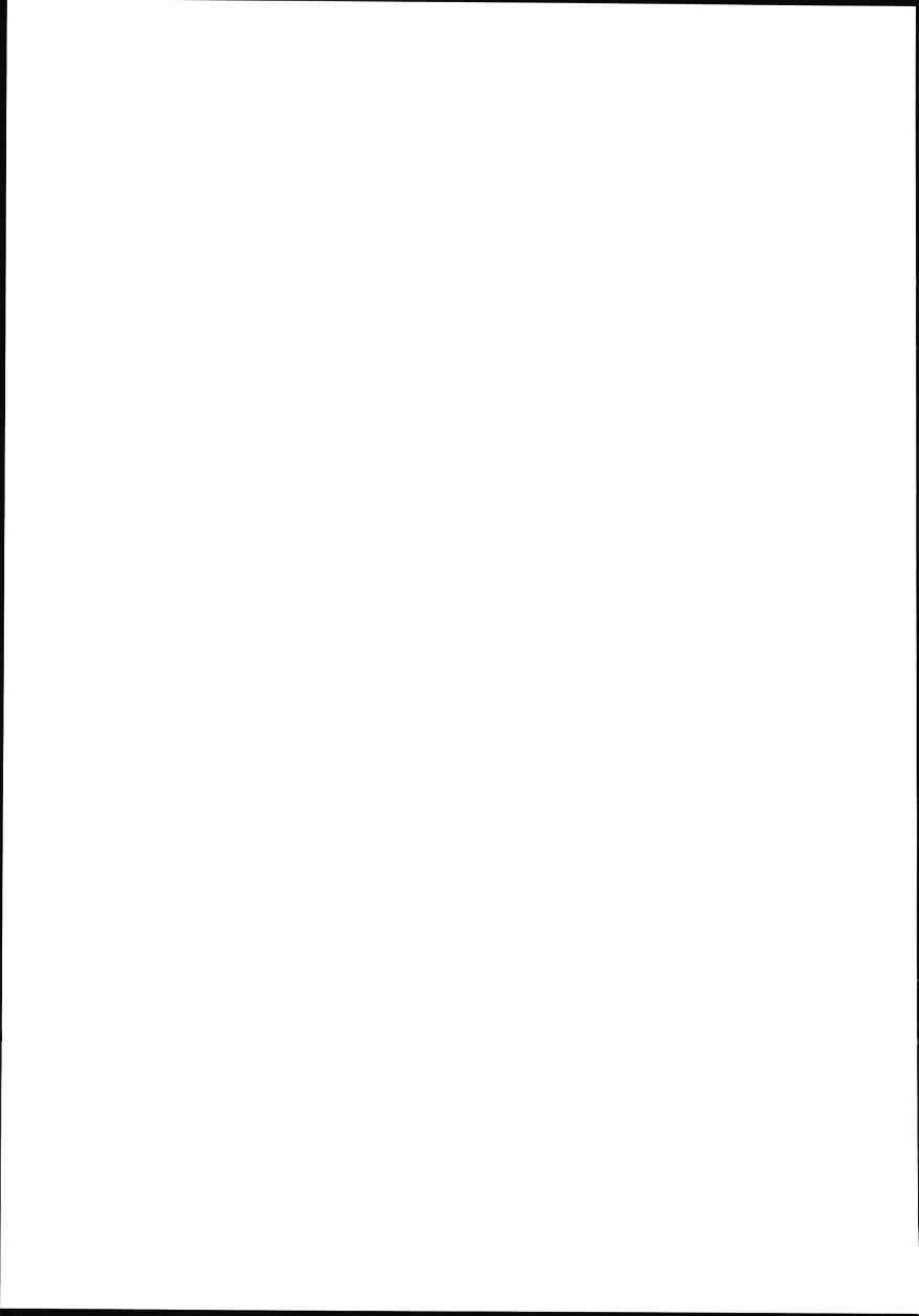

Fig. 16. Jaciment de Ca l'Enrich. Material arqueològic. Nums. 1 a 3: vernís negre de Cales; nùms. 4 i 5: Campaniana A tardana.

**L'EXCAVACIÓ AL CARRER D'EN PUJOL 43-45.
LA TROBALLA D'UN TRESORET D'AUREI
D'ÈPOCA CLÀUDIA A *ILURO* (MATARÓ, EL
MARESME).**

L'EXCAVACIÓ AL CARRER D'EN PUJOL 43-45. LA TROBALLA D'UN TRESORET D'*AUREI* D'ÈPOCA CLÀUDIA A *ILURO* (MATARÓ, EL MARESME).¹

XABIER CELA
EVA CHADWICK
CARLES MARTÍ
CARME PUERTA

(Museu Comarcal del Maresme-Mataró)

1.- INTRODUCCIÓ

Les intervencions d'urgència realitzades per l'Àrea d'Intervenció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme-Mataró tenen entre els seus objectius el coneixement científic de la Història de la nostra ciutat i el seu enriquiment cultural.

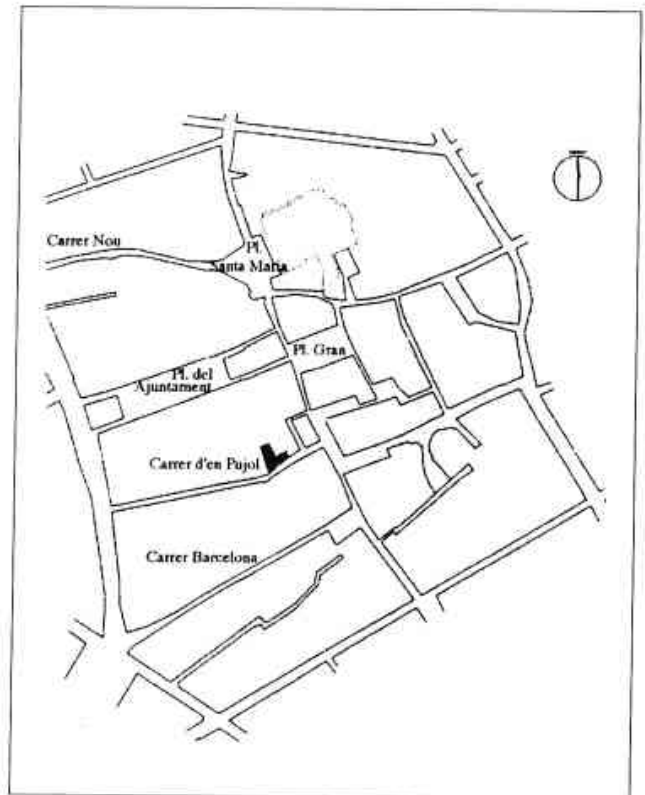
Una d'aquestes darreres actuacions ha estat realitzada al carrer d'en Pujol núm. 43-45 de Mataró (làmina 1), davant del solar on l'any 1987 aparegué part del traçat del *cardo maximus* de la ciutat romana d'*Iluro*.

Aquest nou indret ha donat, a més d'interessants dades per al coneixement de la ciutat d'*Iluro*, la troballa *in situ* d'un petit tresor format per dinou *aurei* en perfecte estat de conservació. Es tracta del conjunt numismàtic més antic d'aquestes característiques trobat a la Península Ibèrica.

Ens trobem, per tant, en una zona important de la vida ciutadana romana, possiblement ja des d'època fundacional.

2.- L'EXCAVACIÓ

Després d'una primera fase de seguiment de les trinxeres de fonamentació del nou edifici que s'havia de construir, en la qual es varen detectar estructures modernes de l'edifici enderrocat i els primers indicis

Làmina 1. Situació del solar excavat

de parets romanes, es va procedir a l'excavació en extensió de la resta del solar, la qual cosa va permetre de diferenciar tres diferents períodes d'ocupació dins de l'època romana.

Fase tardo-republicana (làmina 2)

Les restes més antigues corresponien a quinze empremtes de *dolia*, de les quals únicament set conservaven part del fons. Estaven encaixades retallant nivells sorrencs al·luvials (19026, 19029 i 19033) i disposades de forma alineada.

Fase d'August (làmina 3)

Abans del canvi d'Era, sota el regnat d'August, s'amortitzà gairebé la meitat del magatzem de *dolia* conegut (18031) i en aquest espai remodelat es construí una habitació d'aproximadament 18 m² de la qual es conservaven tres dels quatre murs que la delimitaven; aquests murs (19014-19018 i 19037), amb trinxeres de fonamentació -una d'elles tallava un estrat d'August (19031)-, es bastiren amb pedres granítiques de mida irregular formant un parament de pedra en sec. Cal destacar també que la cara interna d'aquests murs anava revestida per un estucat decorat amb pintures d'estil geomètric. Aquestes pintures no es van trobar *in situ* sinó caigudes sobre el sòl de terra trepitjada de l'estança (19016), estaven molt mal conservades i únicament se'n van poder recuperar petits fragments, que permetien veure diferents traços de línies horitzontals i verticals de diferents gruixos per sobre de fons llisos blaus, verdosos o vermells, així com parts decorades exclusivament amb esquitxades de colors. Tal vegada la seva composició original consistia en rectangles consecutius disposats a la part superior de les parets, mentre que el terç inferior estava decorat amb esquitxos de colors varis formant així una mena de sòcol. Existeixen decoracions del mateix estil en l'àmbit 3 de les *tabernae* de *Baetulo* (Badalona), que probablement poden ser datades en època d'August (PADROS 1985:44).

Aquesta habitació s'obria per una gran porta de 2 m d'amplada al *cardo maximus*, possiblement a través d'un porxo o una petita estança d'uns 2'5 m, que és l'espai que la separa del carrer. Dins de l'habitació, a l'angle nord-oest, hi havia una altra porta a la qual s'accedia mitjançant una petita escala, de la qual es conservava un gran graó de pedra granítica (19017) i restes d'un muret (19023). Amagat en aquest espai es va trobar el conjunt numismàtic. Desconeixem enca-

ra, atesa l'existència d'un edifici modern, a quin espai s'obria l'esmentada porta, tal vegada a una altra estança del mateix complex. També es va trobar *in situ* una àmfora tarraconense tipus Dressel 2/4, a la qual li mancava la vora, recolzada contra la paret nord, al costat de l'escala, així com tres fileres d'*imbres* sencers, també recolzats a l'angle nord-est de l'habitació.

Per altra part, el magatzem, reduït, sembla que continuà estant en funcionament. En aquest moment s'amortitzaren les *dolia* velles (18021-18023-18028-18049-18056) i es redistribuí el nou espai fent filades amb murets baixos (d'aproximadament uns 20 cm) aixecats amb trossos de *tegulae*, àmfores, *dolia*, i pedres petites (19050-19058 i 19060) que a l'ensem donen una major compartimentació al magatzem. Aquests murets, tal vegada poden interpretar-se com a estructures de suport de possibles noves *dolia* o altres contenidors. Al Torrent de les Piques (Argenton), entre les restes d'un camp de *dolia*, aparegué un muret semi-circular, de característiques similars a les dels nostres murets, que podria haver servit per a subjectar algun recipient.

En el cantó sud del magatzem es poden veure les restes d'un altre mur (18018), amb la mateixa orientació dels altres, que deuria limitar en aquests moments el magatzem i, prolongant-se, tancar pel cantó sud l'estança de les pintures.

Per últim cal assenyalar l'existència d'una petita claveguera domèstica, de 15 cm de profunditat, que desguassaria a la central trobada en el *cardo maximus*. Està per fora de l'habitació amb pintures i adossada a la seva paret nord. El tram de claveguera conegut està format per dos petits murets de pedra petita amb fons construït amb *opus signinum*. No s'ha conservat la coberta.

Per damunt de les restes arquitectòniques bastides durant el regnat de l'emperador August ens trobem amb la formació lenta d'un nivell d'enderroc compost per les pintures caigudes, pedres i grans taques vermelles, així com fragments considerables d'*opus signinum*. Aquest estrat (19015) presenta a més a més un fort deteriorament en la seva part superior i una considerable inclinació est-oest. Analitzant els materials que componen el nivell d'enderrocament de l'habitació es podria pensar, amb certa seguretat de no equivocar-nos, que part de l'alçat de les parets devia estar fet de tàpia, per les grans taques d'argila desfeta que es trobaren; d'altra banda, la disposició que tenien els fragments d'*opus signinum* i el fet que no formaven part del sòl de l'estança, ens fa pensar en l'existència d'un pis superior, potser destinat a habitatge de la *taberna*.

Fase d'inicis del segle II dC. (làmina 4)

En aquest moment es torna a remodelar l'espai desmuntant algunes de les parets (19037 i 18018) i delimitant un recinte descobert. Dins d'aquest espai es construeix un forn, possiblement de ceràmica. D'aquest forn (19013) només en tenim dos dels costats i part de la cambra de combustió. La construcció es va realitzar tallant els nivells d'enderroc de l'antiga estança (19015) i folrant les parets interiors amb plaques de ceràmica d'uns 7 cm de gruix, de les quals conservem uns 38 cm d'alçada. Es van trobar només tres dels pilars de suport de la graella -desapareguda- fets amb fileres de maons.

A l'altre sector de l'excavació el possible magatzem de *dolia* s'inutilitzà en algun moment d'inicis del segle II dC. Poc abans es fan diverses pavimentacions irregulars de terra trepitjada (18014-18017), sense que el registre material ens deixi establir diferències cronològiques. Tal vegada perquè es tractà de successives reparacions d'un mateix paviment. Contemporàniament a aquestes pavimentacions hi ha una petita estructura rectangular (18016) de terra endurida que disposava d'una cubeta -també rectangular- en l'interior. Dins d'aquesta cubeta es van trobar nombrosos fragments d'escòries vitrificades. En els llocs propers a aquesta estructura el paviment estava cremat. Tot el sector queda amortitzat per un

estrat format per terra i cendres (18013 i 18043). La manca d'elements de datació ens impedeix de concretar el moment d'abandó.

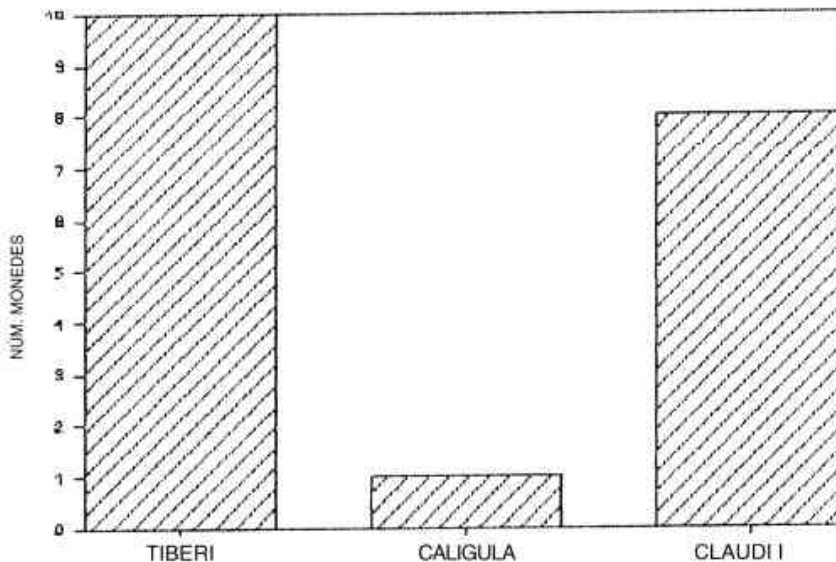
Totes les estructures datades dins d'aquesta fase restaren directament amortitzades per diversos nivells de mitjans del segle V dC. Creiem que aquest *hiatus* no es massa lògic donat que es va detectar una fase constructiva datable a mitjans del segle III dC. durant les excavacions efectuades al solar núm. 51 del Carrer d'en Pujol, ben a prop del nostre (BANUS *et alii*, memòria d'excavació inèdita). Així doncs, hem de suposar que hi ha hagut un rebaix del terreny que ha destruït els nivells del segle III dC.

Fase de mitjans del segle V dC.

Per sobre de l'estrat 18013 i 18043, com ja hem dit, un nivell de mitjans del segle V dC., (18006-19009-19010-18026-19011 i 19012) terraplena la zona, possiblement per a edificar-hi. Els estrats 19011/12 inutilitzen definitivament el forn (u.e. 19013). Les restes, cas que hi haguessin estat, ja no es conservaven. Una vegada més, el fort i il·lògic *hiatus* cronològic existent entre aquesta fase de mitjans del segle V dC. i el nivell superior de mitjans del segle XVIII (17003 i 18002), ens fa pensar en l'existència d'un considerable rebaix efectuat en època moderna.

MONEDAS DEL TRESORET

Distribució per emperadors

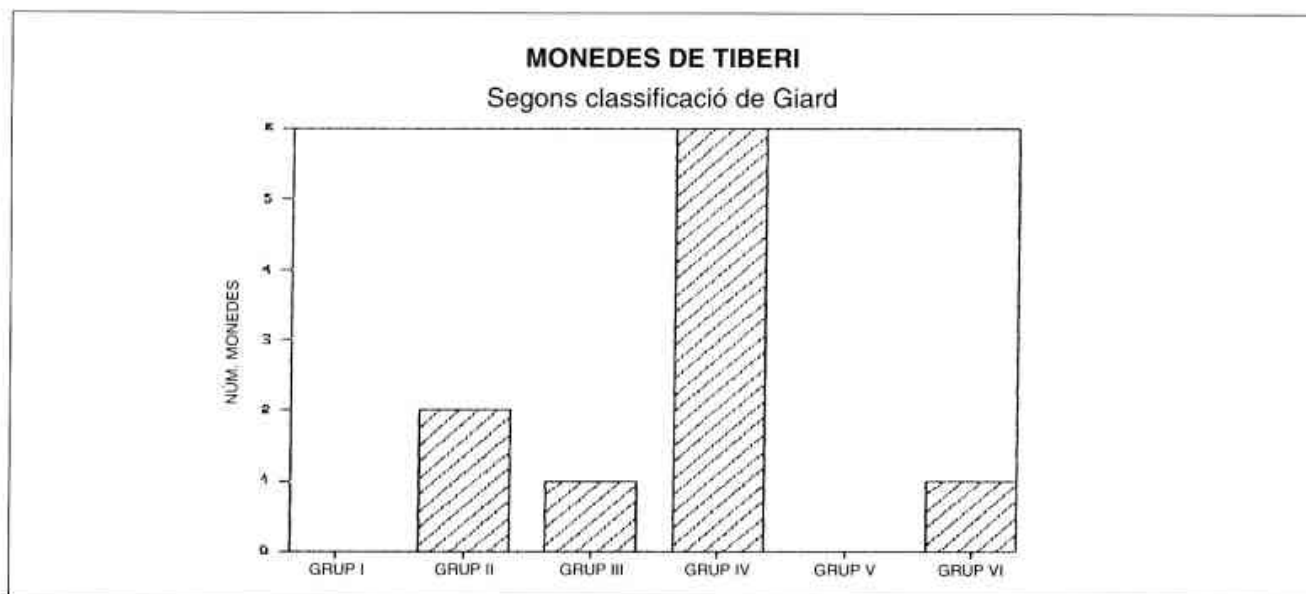
Gràfic 1

3.- EL TRESORET (làmines 16 i 17)

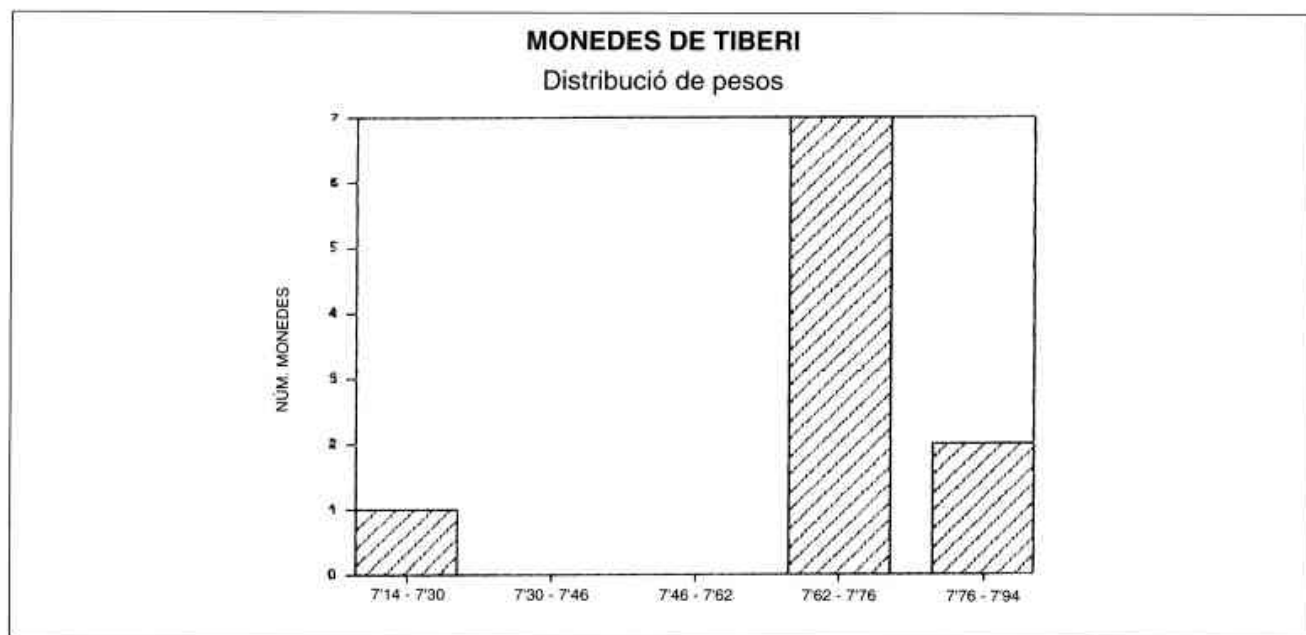
No són aquestes les primeres monedes d'or romanes que consta que hagin aparegut a Mataró; Pellicer (PELLICER 1887) esmenta la troballa d'un *aureus* de Neró, un altre de Vespasià i un tercer de Titus. D'altra banda Ribas (RIBAS 1934) publica un document anònim, de finals del segle XVII o de

començaments del XVIII, que esmenta la troballa d'un *aureus* de Neró (possiblement el mateix anteriorment comentat) i d'un altre de Tiberi. Totes aquestes troballes, isolades, malauradament no s'han conservat.

El tresoret de monedes d'or exhumat és un conjunt numismàtic format per dinou *aurei*: deu de Tiberi (52,63%), un de Calígula (5,26%) i vuit de Claudi I (42,10%) (gràfic 1).

Gràfic 2

Gràfic 3

Aquest tresoret possiblement fou guardat en una bossa de roba, o altre contenidor fet amb material perible, que no s'ha conservat. Totes les monedes estan en molt bon estat de conservació.

3.1.- LES MONEDES DE TIBERI

Totes les monedes de Tiberi corresponen al mateix tipus de revers, el comú PONTIF MAXIM. Seguint la classificació proposada per Sutherland (SUTHERLAND 1984), que diferencia tres grups, tenim dues (20%) RIC I núm. 25, una (10%) RIC I núm. 27 i set (70%) núm. 29.

Quant a les nostres monedes RIC I núm. 25, ambdues presenten una variant en les potes de la cadira, estan ornades en lloc de ser llises, i en una, la núm. de catàleg 7, la figura femenina duu una llança en lloc d'un ceptre. Pel que fa a les nostres monedes RIC I núm. 29 totes presenten la variant que la figura femenina asseguda reposa els peus en un escambell, mentre que cap de les altres no presenta aquesta particularitat.

Seguint la classificació de Giard (GIARD 1983), que diferencia sis grups, tenim dues monedes del seu grup II (20%) una del III (10%), sis del IV (60%) i una del VI (10%) (gràfic 2).

Quant als reversos, per últim, cal fer constar que no hi ha cap encuny de revers que sigui igual a cap dels altres, tampoc a cap dels publicats per Giard (GIARD 1983). D'altra banda l'estil de l'encuny de les nostres

monedes núm. de catàleg 1, 6 i 9 sembla millor i el de les nostres monedes núm. de catàleg 3, 8 i 10, més barroer.

Pel que fa als anversos tots són del mateix tipus, si bé no hi ha cap encuny igual. La llegenda de la nostra moneda núm. de catàleg 10 presenta la particularitat de dur un punt entre les lletres S i T de la paraula *Augustus*, particularitat que sembla que no presenta tampoc cap de les monedes publicades per Giard (GIARD 1983).

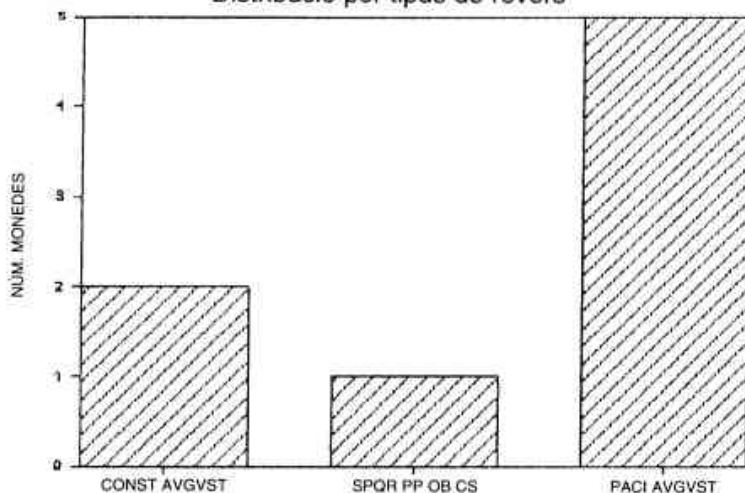
El pes mitjà de les monedes de Tiberi del nostre tresoret és de 7'70 gr i l'interval amb màxima freqüència correspon al comprès entre els 7'618-7'782 gr (gràfic 3), fet que situa les nostres monedes en la banda baixa de la taula publicada a RIC I (pàg. 4). A destacar que tenim una moneda -la núm. de catàleg 3- amb un pes lleugerament alt (7'94 gr) si el comparem amb el de la resta de les nostres monedes, i una altra -la núm. de catàleg 5- que té un pes anormalment baix (7'28 gr). Si obviéssim la moneda de pes anormalment baix el resultat seria un pes mitjà de 7'75 gr, però l'interval amb màxima freqüència se situaria llavors entre els 7'645-7'715 gr.

3.2.- LA MONEDA DE CALÍGULA

La nostra moneda de Calígula correspon al revers que aquest emperador dedicà a la seva mare Agripina. Quant al seu pes, 7'79 gr, es correspon amb la banda alta de la taula publicada a RIC I (pàg. 4).

MONEDES DE CLAUDI I

Distribució per tipus de revers

3.3.- LES MONEDES DE CLAUDI I

Les vuit monedes de Claudi I es reparteixen entre tres tipus de revers: dues (25'00%) corresponen al revers CONSTANTIAE AVGVSTI (RIC I núm. 31), una (12'50%) correspon al revers SPQR PP OB CS (RIC I núm. 53) i cinc (62'50%) al revers PACI AVGVSTAE (una a RIC I núm. 9, dues a RIC I núm. 27, una a RIC I núm. 51 i una altra a Cohen I núm. 62) (gràfic 4).

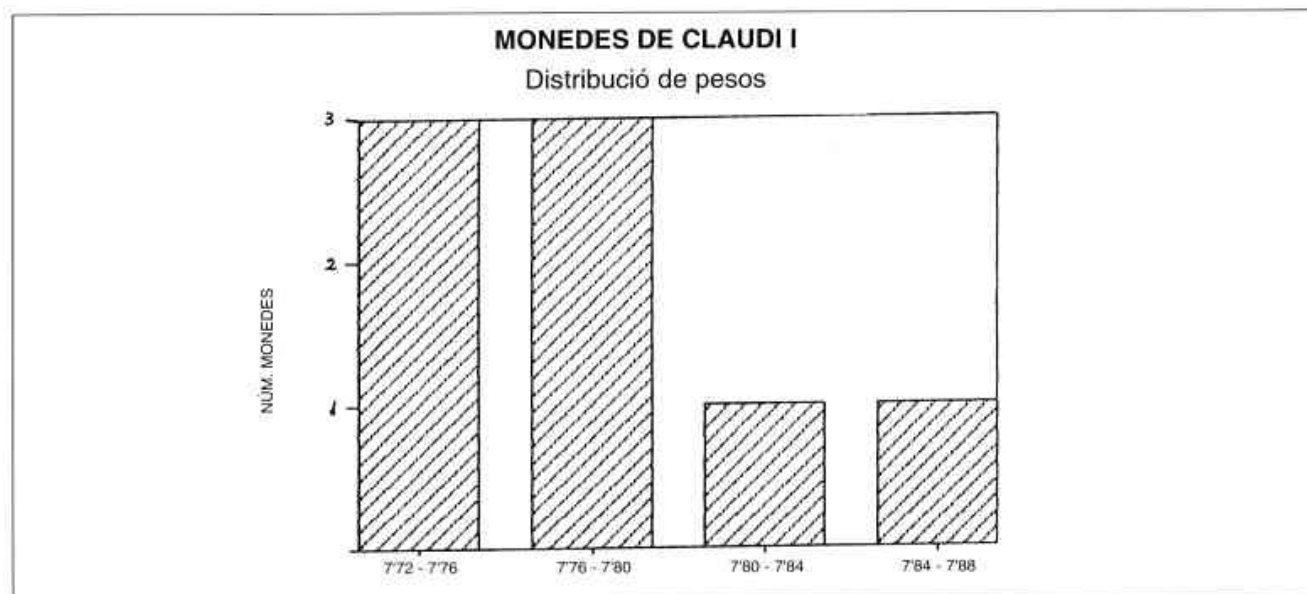
Amb relació a les nostres monedes amb revers CONSTANTIAE AVGVSTI podem dir que a ambdues correspon el mateix anvers i titulatura de l'emperador, però que tant els encunys de l'anvers com els del revers són diferents: pot observar-se, per exemple, com la figura femenina de la nostra moneda núm. de catàleg 13 està una mica més elaborada, mentre que la cadira i l'escambell ho estan més en la nostra moneda núm. de catàleg 12, en la qual es diferencien millor una de l'altre.

Pel que fa a la nostra moneda amb revers SPQR PP OB CS, única en aquest tresoret, sols es pot dir que comparteix anvers i titulatura amb la nostra núm. de catàleg 19, si bé els encunys d'anvers de l'una i de l'altra no són iguals.

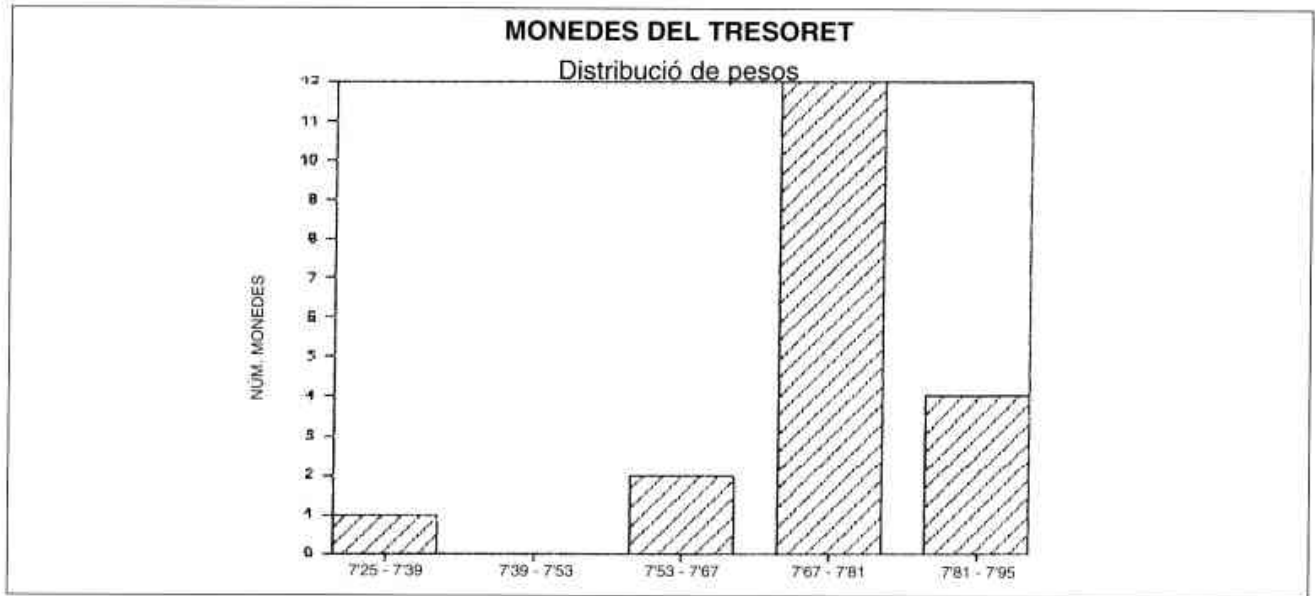
Quant a les nostres monedes amb revers PACI AVGVSTAE, cal dir que no hi ha cap encuny igual, si bé sembla que s'hi poden distingir tres grups. A un dels grups correspon la moneda núm. de catàleg 15, la particularitat de la qual rau en el fet que la *Pax* està dempeus, no caminant, vers la dreta; aquesta moneda, d'altra banda, s'assembla tant a les dues del grup del qual a continuació parlarem que potser podria

considerar-se'n un subgrup. A un altre grup corresponen les monedes núm. de catàleg 16 i 17, de les quals la 17 sembla de millor estil. A un tercer grup corresponen les monedes núm. de catàleg 18 i 19. Allò que fa diferents les monedes núm. de catàleg 15, 16 i 17 de les núm. de catàleg 18 i 19 són les ales de la *Pax*, el caduceu i la serp: en el primer conjunt les ales estan més juntes, el caduceu és més groller i la serp és una línia contínua gruixuda; en el segon conjunt les ales estan més obertes, el caduceu és més elegant i la serp és una línia prima, gairebé sembla una successió de punts, de la qual es diferencia molt bé el cap; el primer conjunt, d'altra banda, és de cronologia més antiga. En la moneda núm. 19 pot observar-se una doble encunyació.

Quant als anversos, les nostres monedes núm. de catàleg 12 i 13, 14 i 19 i 16 i 17 tenen, dos a dos, la mateixa titulatura; ara bé, cap dels encunys no és igual. La puntuació de la llegenda de les nostres monedes núm. 12 i 13 és igual per a ambdues monedes, en canvi, la puntuació de la llegenda de les nostres monedes núm. 14 i 19 difereix en el sentit que en la moneda núm. 14 hi ha un punt a la part inferior de la llegenda entre les lletres P i M que no hi ha en l'altra; quant a la puntuació de la llegenda de les nostres monedes núm. 16 i 17 també difereix en el sentit que el punt que hi ha després de la lletra M està en la part superior de la llegenda en la moneda núm. 16 i al centre en la núm. 17. D'altra banda, l'estil de l'encuny de la moneda núm. de catàleg 12 és una mica millor que el de la núm. de catàleg 13, el de la núm. de catàleg 14 una mica millor que el de la núm. de catàleg 19 i el de la núm. de

Gràfic 5

Gràfic 6

catàleg 17 una mica millor que el de la núm. de catàleg 16 i a més està més ben conservada.

El pes mitjà de les monedes de Claudi I del nostre tresoret és de 778 gr i l'interval amb màxima freqüència, en aquest cas en són dos, és el comprès entre els 772-776 i 776-780 gr (gràfic 5), la qual cosa situa les nostres monedes en la banda alta de la taula publicada a RIC I (pàg. 4).

3.4.- DATACIÓ DE L'AMAGATALL

El conjunt de monedes del nostre tresoret té un pes mitjà de 774 gr i l'interval amb màxima freqüència és el comprès entre els 767-781 gr (gràfic 6). Destaca altre cop el pes anormalment baix de la nostra moneda de Tiberi amb núm. de catàleg 5. D'altra banda, en conjunt les monedes de Tiberi tenen un pes mitjà una mica més feble que el de les monedes dels altres dos emperadors, com és d'esperar atès que han d'haver circulat una mica més.

El fet de tenir una moneda amb un pes de 728 gr, inferior al pes mitjà dels *aurei* de Neró posteriors a la seva reforma monetària -devaluació- de l'any 64 dC. ens fa pensar que la datació del tresoret ha de ser anterior a aquesta data perquè el posseïdor d'aquesta moneda l'hagués feta circular ràpidament en lloc de quedar-se-la. La causa que no ho hagués fet deu ser que quan amagà el tresoret encara no s'havia produït la devaluació i per tant la moneda devia haver estat presa pel seu valor nominal en lloc del seu valor intrínsec en or.

D'altra banda, el fet que en el nostre tresoret tampoc no hi hagi cap *aureus* de Neró anterior a la seva reforma monetària de l'any 64 dC. (recordem que a Mataró com a mínim se n'ha trobat un, la qual cosa vol dir que poc o molt n'havien circulat), conjuntament amb el fet que el pes mitjà de les monedes del nostre tresoret s'ajusti perfectament al pes dels *aurei* del regnat de Claudi I (se situa al bell mig de la taula publicada a RIC I (pàg. 4), molt millor que no pas al pes mitjà dels *aurei* del regnat de Neró, que és inferior: RIC I, pàg. 4), ens fan suposar que el nostre tresoret fou amagat durant el regnat de Claudi I, entre 50-51 dC. (data de la moneda més moderna, en el nostre tresoret n'hi ha dues) i 54 dC. (data en què morí l'emperador).

Finalment, l'absència d'*aurei* que commemoren el casament de Claudi I amb Agripina i l'adopció de Neró, fill d'aquesta, per Claudi I, i com que es tracta d'un conjunt que podem considerar força homogeni, tenint en compte a més a més les hipòtesis de Sutherland (SUTHERLAND 1983) quant a la cronologia d'aquestes emissions, podria creure's que l'amagament es produí no massa més enllà de l'any 51 dC.

3.5.- COMPARACIÓ AMB ALTRES TRESORETS

A la Península Ibèrica l'únic tresoret que podria ser comparable amb el nostre (BOST *et alii* 1983) és el trobat a una de les *tabernae* de la ciutat de Clúnia, publicat inicialment per Palol (PALOL 1974), compost de 20 *aurei* des dels de Neró posteriors a la seva reforma fins als de Nerva; com pot comprovar-se, però, és més de 40 anys posterior al nostre.

Darrerament, novembre de 1992, fou descobert un tresoret d'*aurei* de cronologia semblant al nostre a Montans (Tarn, França) (BOST-MARTIN 1994). Aquest tresoret està compost de 40 *aurei*: 6 d'August, 29 de Tiberi, 2 de Calígula i 3 de Claudi I. De la publicació es dedueix, però, que aquest tresoret és de cronologia anterior, uns 8 anys, al nostre perquè hi ha encara una bona representació de monedes d'August, des de 19-18 aC., té molta moneda de Tiberi, si bé cap dels grups V i VI del revers PONTIF MAXIM i, el més significatiu, la moneda més moderna de Claudi I és de 43-44 dC.

3.6.- CONSIDERACIONS FINALS

Pel fet de la varietat de monedes del nostre tresoret i pel fet que de les d'època del regnat de Claudi no n'hi ha mai més de dues del mateix any, semblaria que potser ens trobem davant d'un tresoret que deuria correspondre als estalvis aconseguits al llarg de la vida del seu posseïdor més que no pas als guanys d'una operació comercial, malgrat que no es pot assegurar/descartar cap dels dos supòsits. El seu posseïdor les deuria amagar pels volts de l'any 51 dC. i possiblement degué morir poc després sense haver dit mai res a ningú de l'existència dels estalvis. El fet cert és que el lloc on es feu la troballa restà abandonat fins a inicis del segle II dC., segons es desprèn de la seqüència estratigràfica posada al descobert en l'excavació.

De la comparació dels tresorets d'*Iluro* de Montans, tan semblants d'una banda però de cronologia diversa, cal deduir que és una casualitat que en el nostre tresoret no hi hagi cap *aureus* d'August? O potser el que passa és que els *aurei* d'August varen circular correntment no gaire més enllà de 43-44 dC. (al 51 dC. semblaria que ja no circulaven)? Cal deduir quelcom de semblant pel que fa als *aurei* de Tiberi de revers PONTIF MAXIM del grup I de Giard?

D'altra banda, amb el nostre tresoret resta confirmada l'existència de la moneda Cohen I núm. 62 que Sutherland no cataloga, si bé indica que Cohen si que l'havia classificada però que necessitava confirmació (SUTHERLAND 1983:123, nota ++).

Per últim constatar que aquest tresoret és indicatiu de la circulació de la moneda d'or a la Laietània a mitjans del segle I dC.

3.7.- CATÀLEG DE LES MONEDES

Núm. 1.

Pes: 7,74 gr. Diàmetre: 20,00 mm. Encunys: 3'00 h.

Seca: *Lugdunum*.

ANVERS: [TI CA]ESAR DIVI-AVG F AVGVSTVS
Cap de Tiberi, llorejat, vers la dreta.

REVERS: PONTIF MAXIM Figura femenina asseguda, vers la dreta, té una llança a la mà esquerra i duu una palma a la mà dreta. Les potes de la cadira estan adornades i al dessota hi ha tres línies.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 14-37 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 27; Giard núm. 145.

Núm. 2.

Pes: 7,70 gr. Diàmetre: 19,65 mm. Encunys: 6'30 h.

Seca: *Lugdunum*.

ANVERS: TI CAESAR DIVI-AVG F AVGVSTVS
Cap de Tiberi, llorejat, vers la dreta.

REVERS: PONTIF MAXIM Figura femenina asseguda, vers la dreta, té un ceptre a la mà esquerra i duu una branca a la mà dreta; reposa els peus en un escambell. Les potes de la cadira estan adornades i al dessota hi ha una línia.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 14-37 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 29; Giard núm. 149.

Núm. 3.

Pes: 7,94 gr. Diàmetre: 21,60 mm. Encunys: 3'00 h.

Seca: *Lugdunum*.

ANVERS: TI CAESAR DIVI-AVG F AVGVSTVS
Cap de Tiberi, llorejat, vers la dreta.

REVERS: PONTIF MAXIM Figura femenina asseguda, vers la dreta, té un ceptre a la mà esquerra i duu una branca a la mà dreta; reposa els peus en un escambell. Les potes de la cadira estan adornades i al dessota hi ha dues línies.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 14-37 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 29; Giard núm. 149.

Núm. 4.

Pes: 7'75 gr. Diàmetre: 19'75 mm. Encunys: 7'00 h.

Seca: *Lugdunum*.

ANVERS: **TI CAESAR DIVI-AVG F AVGVSTVS**

Cap de Tiberi, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **PONTIF MAXIM** Figura femenina asseguda, vers la dreta, té un ceptre a la mà esquerra i duu una branca a la mà dreta; reposa els peus en un escambell. Les potes de la cadira estan adornades i al dessota hi ha una línia.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 14-37 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 29; Giard núm. 149.

Núm. 5.

Pes: 7'28 gr. Diàmetre: 18'90 mm. Encunys: 10'30 h.

Seca: *Lugdunum*.

ANVERS: **TI CAESAR DIVI-AVG F AVGVSTVS**

Cap de Tiberi, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **PONTIF MAXI[M]** Figura femenina asseguda, vers la dreta, té un ceptre a la mà esquerra i duu una branca (sembla de roure) a la mà dreta; reposa els peus en un escambell. Les potes de la cadira estan adornades i al dessota hi ha una línia.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 14-37 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 29; Giard núm. 149.

Núm. 6.

Pes: 7'70 gr. Diàmetre: 20'35 mm. Encunys: 2'30 h.

Seca: *Lugdunum*.

ANVERS: **TI CAESAR DIVI-AVG F AVGVSTVS**

Cap de Tiberi, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **PONTIF MAXIM** Figura femenina asseguda, vers la dreta, té un ceptre a la mà esquerra i duu una branca a la mà dreta; reposa els peus en un escambell. Les potes de la cadira estan adornades i al dessota hi ha una línia.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 14-37 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 29; Giard núm. 149.

Núm. 7.

Pes: 7'83 gr. Diàmetre: 19'30 mm. Encunys: 6'00 h.

Seca: *Lugdunum*.

ANVERS: **TI CAESAR DIVI-AVG F AVGVSTVS**

Cap de Tiberi, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **PONTIF MAXIM** Figura femenina asseguda, vers la dreta, té una llança a la mà esquerra i duu una branca a la mà dreta. Les potes de la cadira estan adornades i al dessota hi ha dues línies.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 14-37 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 25; Giard núm. 147.

Núm. 8.

Pes: 7'76 gr. Diàmetre: 19'15 mm. Encunys: 11'30 h.

Seca: *Lugdunum*.

ANVERS: **TI CAESAR DIVI-AVG F AVGVSTVS**

Cap de Tiberi, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **PONTIF MAXIM** Figura femenina asseguda, vers la dreta, té un ceptre a la mà esquerra i duu una branca a la mà dreta; reposa els peus en un escambell. Les potes de la cadira estan adornades i al dessota hi ha una línia.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 14-37 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 29; Giard núm. 153.

Núm. 9.

Pes: 7'66 gr. Diàmetre: 18'45 mm. Encunys: 12'00 h.

Seca: *Lugdunum*.

ANVERS: **TI CAESAR DIVI-AVG F AVGVSTVS**

Cap de Tiberi, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **PONTIF [MA]XIM** Figura femenina asseguda, vers la dreta, té un ceptre a la mà esquerra i duu una branca a la mà dreta. Les potes

de la cadira estan adornades i al dessoria hi ha dues línies.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 14-37 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 25; Giard núm. 145.

Núm. 10.

Pes: 7'66 gr. Diàmetre: 19'15 mm. Encunys: 1'30 h.

Seca: *Lugdunum*.

ANVERS: **TI CAESAR DIVI-AVG F AVGUS-TVS**

Cap de Tiberi, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **PONTIF MAXIM** Figura femenina asseguda, vers la dreta, té un ceptre a la mà esquerra i duu una branca a la mà dreta; reposa els peus en un escambell. Les potes de la cadira estan adornades i al dessoria hi ha una línia.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 14-37 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 29; Giard núm. 149.

Núm. 11.

Pes: 7'79 gr. Diàmetre: 19'70 mm. Encunys: 5'30 h.

Seca: *Lugdunum* (Giard) o Roma (RIC I).

ANVERS: **CAESAR-AUG-PON-M-TR-POT-III-COS-III**

Cap de Calígula, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **AGRIPPINA-MAT.C-CAES-AVG-GERM-**

Bust d'Agripina, vers la dreta, vestit; el cabell li cau sobre el coll recollit en una cua.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 40 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 21; Giard núm. 178.

Núm. 12.

Pes: 7'75 gr. Diàmetre: 19'05 mm. Encunys: 6'00 h.

Seca: *Lugdunum* (Giard) o Roma (RIC I).

ANVERS: **TI CLAVD CAESAR-AUG-P.M-TR-P.VI-IMP.XI**

Cap de Claudi I, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **CONSTANTIAE AVGVS[TI]** *Constantia*, asseguda en una cadira curul, vers l'esquerra, reposa els peus en un escambell i aixeca la mà dreta.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 46-47 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 31.

Núm. 13.

Pes: 7'77 gr. Diàmetre: 18'75 mm. Encunys: 6'30 h.

Seca: *Lugdunum* (Giard) o Roma (RIC I).

ANVERS: **TI CLAVD CAESAR AVG PM TR P VI IMP XI** Cap de Claudi I, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **CONSTANTIAE AVGVSTI** *Constantia*, asseguda en una cadira curul, vers l'esquerra, reposa els peus en un escambell i aixeca la mà dreta.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 46-47 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 31.

Núm. 14.

Pes: 7'80 gr. Diàmetre: 19'65 mm. Encunys: 3'00 h.

Seca: *Lugdunum* (Giard) o Roma (RIC I).

ANVERS: **TI CLAVD CAESAR-AUG-P. M-TR-P. VI-IMP.XI** Cap de Claudi I, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **SPQR P-P OBCS** Llegendada disposada en tres línies envoltada per una corona de roure.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 50-51 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 53.

Núm. 15.

Pes: 7'79 gr. Diàmetre: 20'15 mm. Encunys: 5'30 h.

Seca: *Lugdunum* (Giard) o Roma (RIC I).

ANVERS: **TI CLAVD CAESAR-AVG-P.M-TR-P.** Cap de Claudi I, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **PACI AVGVSTAE** *Pax*, amb ales, dempeus, vers la dreta; a la mà esquerra té un caduceu amb ales amb el qual assenyala una serp; amb la mà dreta s'estira un doblec del vestit pel damunt de l'espatlla.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 41-42 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 9,

Núm. 16.

Pes:7'74 gr. Diàmetre: 19'65 mm. Encunys:3'30 h.

Seca: *Lugdunum* (Giard) o Roma (RIC I).

ANVERS: **TI CLAVD CAESAR AVG P M TR P IIII**

Cap de Claudi I, llorejat, vers la dreta. Al segon pal de la lletra A de la paraula CLAVD, al dessota, s'observa un engruiximent.

REVERS: **PACI AVGVSTAE Pax**, amb ales, avançant vers la dreta; a la mà esquerra té un caduceu amb ales amb el qual assenyala una serp; amb la mà dreta s'estira un doblec del vestit pel damunt de l'espatlla.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 44-45 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 27.

Núm. 17.

Pes:7'88 gr. Diàmetre:19'45 mm. Encunys:9'00 h.

Seca: *Lugdunum* (Giard) o Roma (RIC I).

ANVERS:**TICLAVD CAESAR AVG P M TR P IIII** Cap

de Claudi I, llorejat, vers la dreta. Just al davant de la nou del coll s'observa una línia.

REVERS: **PACI AVGVSTAE Pax**, amb ales, avançant vers la dreta; a la mà esquerra té un caduceu amb ales amb el qual assenyala una serp; amb la mà dreta s'estira un doblec del vestit pel damunt de l'espatlla.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 44-45 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 27.

Núm. 18.

Pes:7'81 gr. Diàmetre:19'35 mm. Encunys:5'30 h.

Seca: *Lugdunum* (Giard) o Roma (RIC I).

ANVERS:**TI CLAVD CAESAR AVG P M TR P**

VIII IMP XVIII Cap de Claudi I, llorejat, vers la dreta. Després de la lletra A de la paraula AVG s'observa una línia.

REVERS: **PACI AVGVSTAE Pax**, amb ales, avançant vers la dreta; a la mà esquerra té un caduceu amb ales amb el qual assenyala una serp; amb la mà dreta s'estira un doblec del vestit pel damunt de l'espatlla.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 49-50 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: Cohen I núm. 62.

Núm. 19.

Pes:7'74 gr. Diàmetre:20'35 mm. Encunys:5'30 h.

Seca: *Lugdunum* (Giard) o Roma (RIC I).

ANVERS:**TI CLAVD CAESAR AVG PM TR P**

X IMP P P Cap de Claudi I, llorejat, vers la dreta.

REVERS: **PACI AVGVSTAE Pax**, amb ales, avançant vers la dreta; a la mà esquerra té un caduceu amb ales amb el qual assenyala una serp; amb la mà dreta s'estira un doblec del vestit pel damunt de l'espatlla. Pot observar-se una doble encunyació.

NOMINAL: *Aureus*.

CRONOLOGIA: 50-51 dC.

CONSERVACIÓ: Excel.lent.

BIBLIOGRAFIA: RIC I núm. 51.

4.- CONCLUSIONS

L'excavació del Carrer d'en Pujol núm. 43-45 ens ha permès de documentar part d'una *taberna* oberta a una de les vies principals de la ciutat romana d'*Iluro* -el *cardo maximus*-. La seva construcció durant el regnat d'August sembla confirmar la repetició d'un patró històric tant a la ciutat d'*Iluro* com a la de *Baetulo*; l'amortització generalitzada d'estructures relacionades amb l'emmagatzematge, com són els camps de *dolia*, i la construcció de noves estructures que responen a un pla urbanístic previ, són la demostració fefaent de l'existència d'una vida urbana estable des d'aquests moments.

Es interessant de fer notar que aquests camps de *dolia* localitzats en ciutats com *Iluro* o *Baetulo* rarament es troben relacionats amb altres estructures arquitectòniques: sempre apareixen els contenidors encaixats a la terra verge o tallant nivells d'aportacions amb materials tardo-republicans; per tant és difícil poder precisar el moment en el qual comencen a

funcionar. En canvi és significatiu el fet que la major part d'aquests magatzems estan coberts per nivells datats en torn al canvi d'Era i, encara que alguns d'ells poden continuar funcionant, és evident que l'espai que ocuparan a les ciutats es reduirà enormement. Això, sens dubte, ha d'anar relacionat amb un canvi econòmic i social profund de la societat laietana. Si totes les *dolia* contenien gra és evident que hi havia grans espais d'emmagatzematge per contenir el que podia ser l'excedent econòmic fins a la segona meitat del segle I aC. L'explotació sistemàtica de la vinya a la zona de la *Laietania* s'inicià en algun moment del segon quart del segle I aC. Arqueològicament es constata que en aquests nivells ja hi ha producció amfòrica de tipus tarraconès, primer tímidament imitant formes importades (Dressel 1 i Lamboglia 2), després fabricant formes noves (totes les variants de la forma Laietana 1). En el tercer quart del segle I aC l'explotació sistemàtica de la vinya està plenament desenvolupada, hi ha una gran abundància d'envasos vinaris de la forma Pascual 1 (COMAS 1985) i posteriorment, vora el canvi d'Era, també de la forma Dressel 2-4. Possiblement és aquest el canvi econòmic que tenim reflectit arqueològicament quan trobem aquests nivells d'amortització dels camps de *dolia* per la construcció immediata d'edificis de *tabernae* o *domus* que demostren, a més, que la població té una major riquesa i presenta un altre modus de vida.

Aquesta especialització en el cultiu de la vinya i el comerç del vi laietà que se'n derivà potser cal relacionar-los, creiem, amb la fundació d'aquestes ciutats laietanes (*Iluro* i *Baetulo*) i amb el control econòmic de la zona.

Per altra part, l'estabilitat política establerta des de la *Pax Augusta* degué permetre un major desenvolupament i aprofitament de l'excedent i l'estalvi monetari, tal i com testimonia el conjunt numismàtic d'*aurei* trobat, del qual ja hem comentat abans que potser ens trobem davant d'un tresoret que deuria correspondre als estalvis de l'activitat comercial practicada al llarg de la vida del seu posseïdor més que no pas als guanys d'una operació comercial puntual. Aquests estalvis, fets amb una moneda que té assegurat el seu valor de canvi des de les seques imperials, deurien haver estat destinats a una ulterior inversió, tal vegada a la compra de propietats agrícoles o al comerç a gran escala.

Els materials ceràmics aportats pels nivells d'abandonament no permeten precisar la data en què la *taberna* deixà de funcionar com a tal, ja que aquests estrats es formaren lentament fins que a inicis del segle II dC. es torna a ocupar l'espai. Així doncs, hem d'acceptar la cronologia donada pel conjunt monetari, és a dir, una datació posterior a l'any 51 dC. També es

van trobar nivells d'abandonament d'aquest moment en algunes de les clavegueres aparegudes en les excavacions fetes al solar anomenat Can Fulleracs, situat davant per davant del nostre.

Per remarcar part de les aportacions fetes en el decurs d'aquesta excavació, recordem els paral·lelismes existents amb els treballs arqueològics d'urgència efectuats al Carrer d'en Pujol número 51 - a pocs metres del nostre - durant els anys 1990-1991 (BANUS *et alii*, memòria inèdita). Els autors diferencien una fase datable cap al primer quart del segle I dC. caracteritzada per la construcció d'una estança a la vora del *cardo maximus* pavimentada amb terra trepitjada i una claveguera, sobre un nivell d'època tardo-republicana sense estructures. Posteriorment existeix una segona fase que amortitza la primera entre el darrer quart del segle I dC. i mitjans del II dC., i es construeix un altre paviment i un forn, tal vegada de pa, que perdura fins a la segona meitat del segle III dC.

L'existència d'aquest forn molt a prop dels dos excavats per nosaltres sembla indicar que a inicis del segle II dC. la funcionalitat d'aquest espai de la ciutat es transformà devers a activitats industrials de caire local. Encara que no es pot confirmar perquè no existeixen rebuigs de cocció, creiem que el petit forn (UE 19013) deuria servir per a la fabricació de ceràmica de baixa qualitat o material de construcció. Per les dimensions de l'estructura i el fet que les seves parets no estiguessin vitrificades es podria suposar que les temperatures de cocció no havien estat mai massa altes. En qualsevol cas, però, no es pot tractar d'un forn de metalls. En canvi, l'altra estructura coetània descoberta a l'altra costat de l'estança (UE 18016) s'ha de relacionar amb activitats de metal·lúrgia, en concret amb la forja d'objectes de ferro reutilitzats. Les escòries aparegudes dins de la cubeta de terra cremada corresponen a dos tipus: la major part a les restes parcialment o totalment vitrificades dels revestiments interns de l'estructura i en menys quantitat a petites escòries de ferro (d'1 a 5 cm de llarg) juntament amb diverses tiges i claus de ferro. Encara que al mateix estrat va aparèixer un objecte de bronze o coure (núm. d'inventari 18013-4, lám. 12) no s'han identificat escòries d'aquest metall.²

Mataró, novembre de 1994.

BIBLIOGRAFIA

AQUILUE, J. (1987): *Las cerámicas africanas de la ciudad romana de Baetulo (Hispania Tarraconensis)*. BAR International Series 337. Oxford.

BANÚS, J.; CARPIO, I.; GARCIA, J.; GURRI, E.; PEREZ, S. (inèdit): *Memòria de les excavacions del solar del carrer d'en Pujol núm. 51 (Mataró, El Maresme) del 28 d'Abril al 4 de Maig de 1990 i del 3 de Desembre de 1990 al 4 de Gener de 1991*. M.C.M.M. Mataró.

BOST, J.P.; CAMPO, M.; GURT, J.M. (1983): "Hallazgos de aurei y solidi en la Península Ibérica: introducción a su Circulación en Epoca Imperial" a *Numisma* núm. 180-185, pàgs. 137 i seg. Madrid.

BOST, J.P.; MARTIN, T. (1994): "Trésor d'aurei découvert à Montans (Tam). Note Préliminaire." en *Journées Numismatiques. Toulouse*. BSFN núm. 6, pàgs. 842-843.

CALLU, J.P.; LORIOT, X. (1990): "La dispersión des aurei en Gaule romaine sous l'empire" a *L'Or monnayé II*, pàgs. 53-98. Centre de Recherches Archéologiques.

COHEN, H. (1955): *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain communément appelées médailles impériales*. Deuxième édition. Graz.

COMAS, M. (1985): *Baetulo. Les àmfors*. Monografies Badalonines, núm. 8. Badalona.

CORBIER, M. (1980): "Salaries et salariat sous le Haut Empire" a *Les Devaluations à Rome*, vol. II, pàgs. 61-101. Ecole Française à Rome. Roma.

CRAWFORD, M. (1970): *Money and exchange in the roman world*. J.R.S.

DE MARTINO, F. (1985): *Historia económica de la Roma antigua*. Akal Universitaria. Madrid.

ESCORTELL, M. (1973): "Tesorillo de aureus romanos imperiales hallado en Coyanca" a *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos*, 71.

ETIENNE, R. (1988): *La vita quotidiana a Pompei*. Arnaldo Mondadori. Milano.

FINLEY, M.I. (1982): *La economía en la Antigüedad*. Fondo de cultura económica. México.

GARCIA, J.; CARPIO, I. (inèdit): *Informe preliminar a la memòria de les excavacions arqueològiques d'urgència efectuades al Carrer d'en Pujol (Mataró, Maresme) Maig-Juny 1987*. M.C.M.M. Mataró.

GIARD, J.B. (1983): "Le monnayage de l'atelier de Lyon. Des origines au règne de Caligula (43 aC-41 dC)" a *Numismatique Romaine. Essais, Recherches et Documents XIV*. Wetteren.

GIARD, J.B. (1992): "Le tresor de Lentilly, Rhône" a *Bulletin des musees et monuments lyonnais*. Lyon.

LEVI, M. A. (1980): "Corso dei prezzi e riforma monetaria neroniana" a *Les devaluations à Rome*, vol. II, pàgs. 173-183. Ecole Française à Rome. Roma.

LOCASCIO, E. (1980): "La riforma monetaria di Nerone" a *Melanges de l'Ecole Française de Rome*. Tome 92.

LOCASCIO, E. (1981): *State and coinage in the late republic and early empire*. J.R.S. LXXI.

MATTINGLY, H. (1967): *Roman coins. From the earliest times to the fall of Western Empire*. Reprinted of second edition. Methuen & Co. Ltd. London.

MIRÓ, J. (1988): *La producció de ànforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I aC-I dC)*. BAR International Series 473. Oxford.

PADRÓS, P. (1985): *Baetulo. Arqueologia urbana 1975-1985*. Monografies badalonines núm. 7. Badalona.

PALOL, P. de (1974): *El tesoro de aureos imperiales de Clunia*. Barcelona.

PUJOL, J.; GARCIA, J. (en premsa): "Can Bada, Mataró. Un assentament de plana" a *Laietania 9*.

ROSTOVITZ, M. (1981): *Historia social y económica del Imperio romano*. Espasa Calpe. Madrid.

SUTHERLAND, C.H.V. (1984): *The Roman Imperial Coinage. Volume I. Revised Edition. From 31 BC to AD 69*. London. (RIC I).

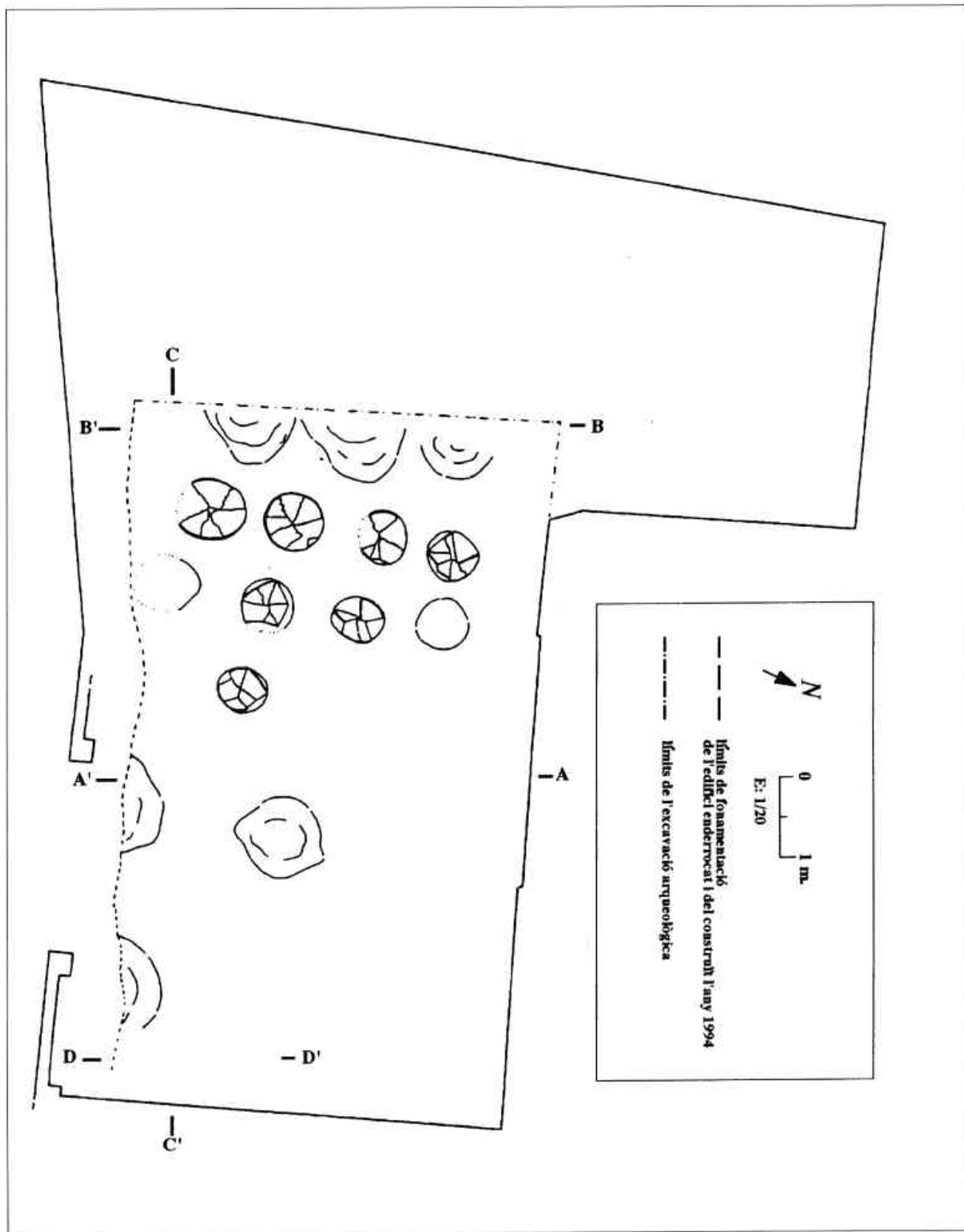
SUTHERLAND, C.H.V. (1987): *Roman history and coinage 44 BC-AD 69*. Clarendon Press. Oxford.

NOTES

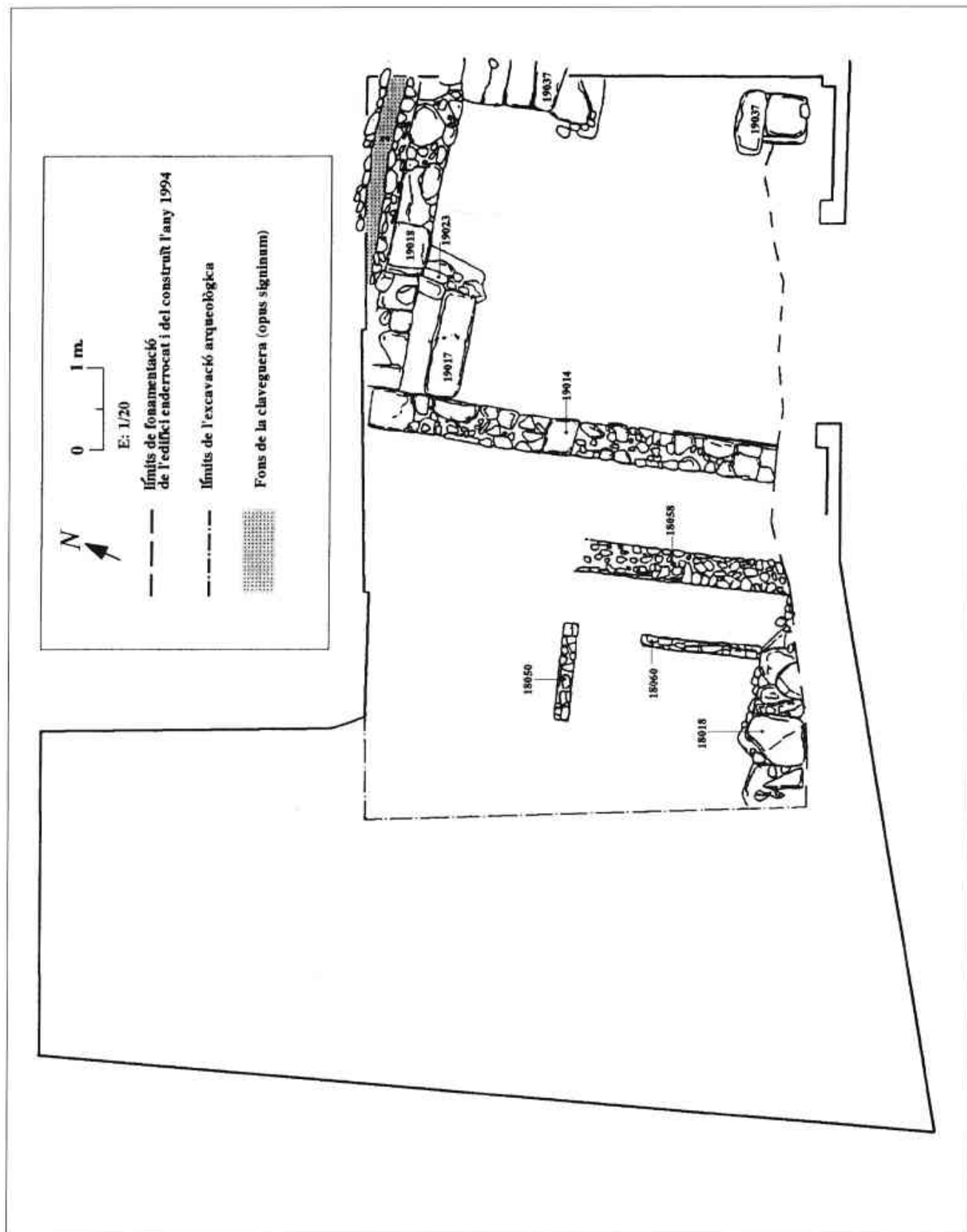
¹ Volem expressar el nostre sincer agraïment al Sr. Joaquim Garcia, Arqueòleg del Museu Comarcal del Maresme-Mataró, a la Dra. Marta Campo, Directora del Gabinet Numismàtic de Catalunya, a la Dra. Teresa Marot, Conservadora del mateix Gabinet, i al Sr. Antoni Rigó, Arqueòleg, per l'atenció prestada a les nostres consultes; així com també als obrers i als companys de la Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme-Mataró.

² Volem agrair a la Sra. Carme Rovira les orientacions que ens ha donat per a la indentificació dels forns.

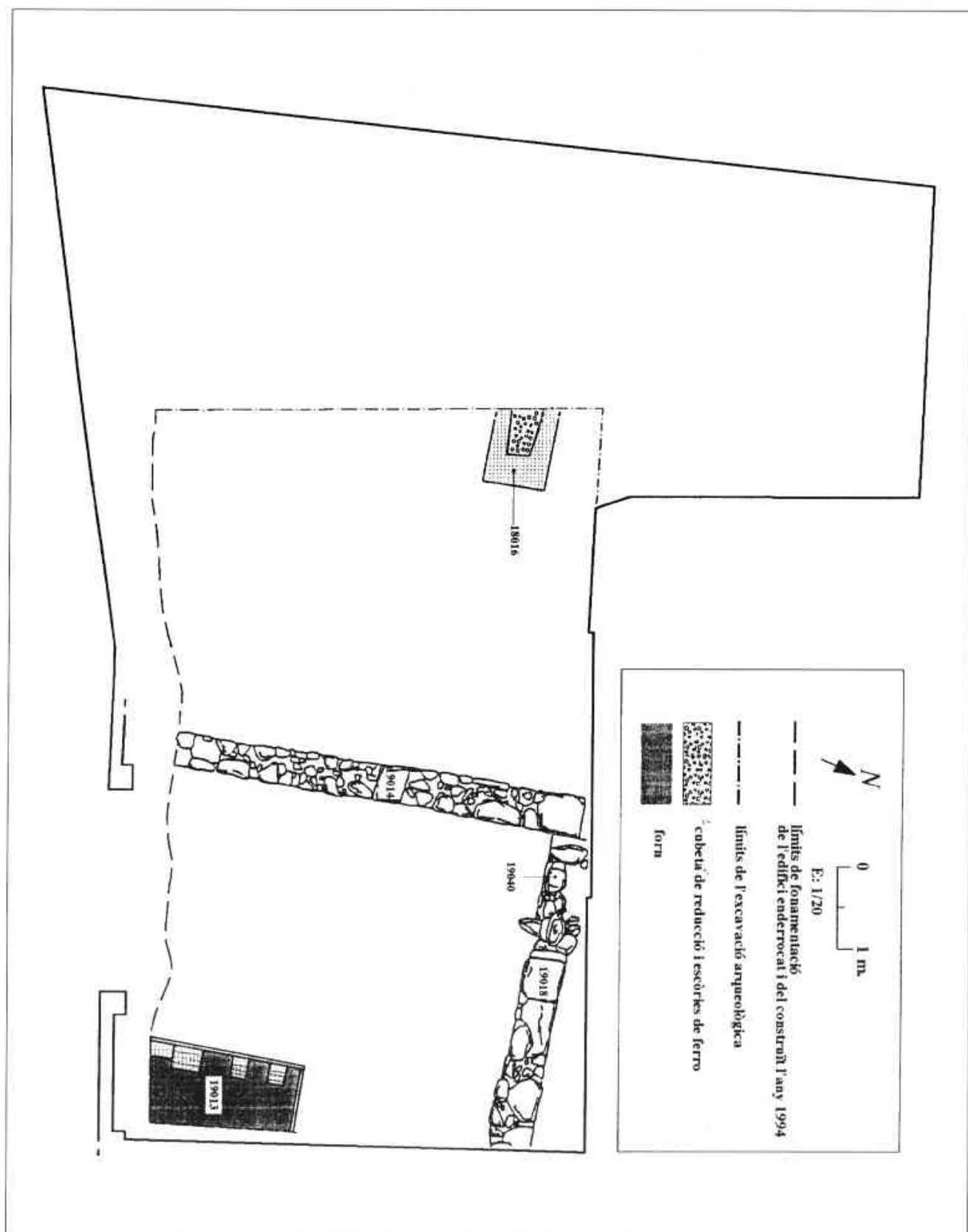
Sobre el tema de la metal·lúrgia del ferro veure l'article de J. Gomez, J. M. Perez i V. Revilla "La siderúrgia al Maresme en època romana. Una síntesi preliminar" dins d'aquesta mateixa publicació.

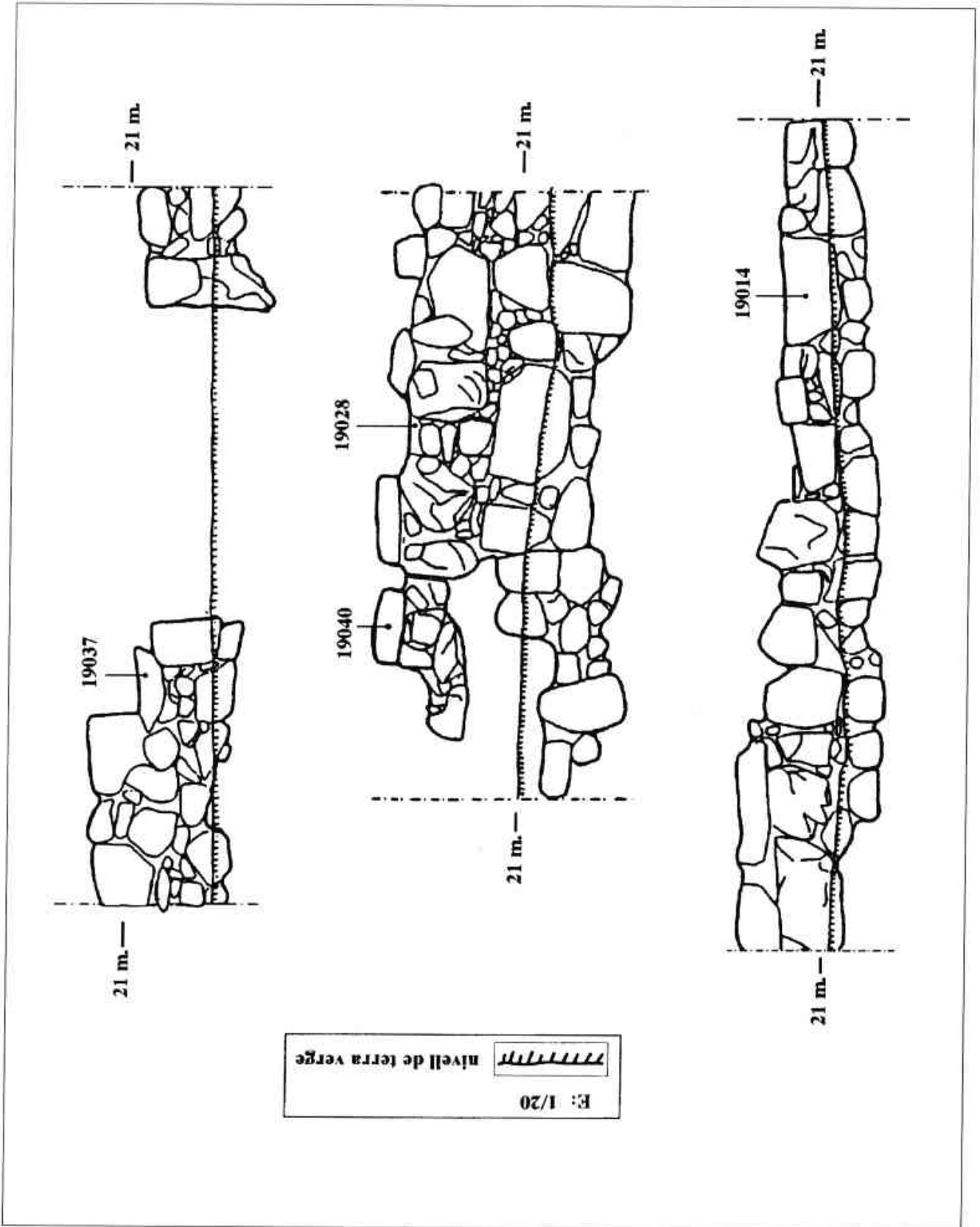
Làmina 2. Fase I (època tar-do-republicana). Magatzem de dolia.

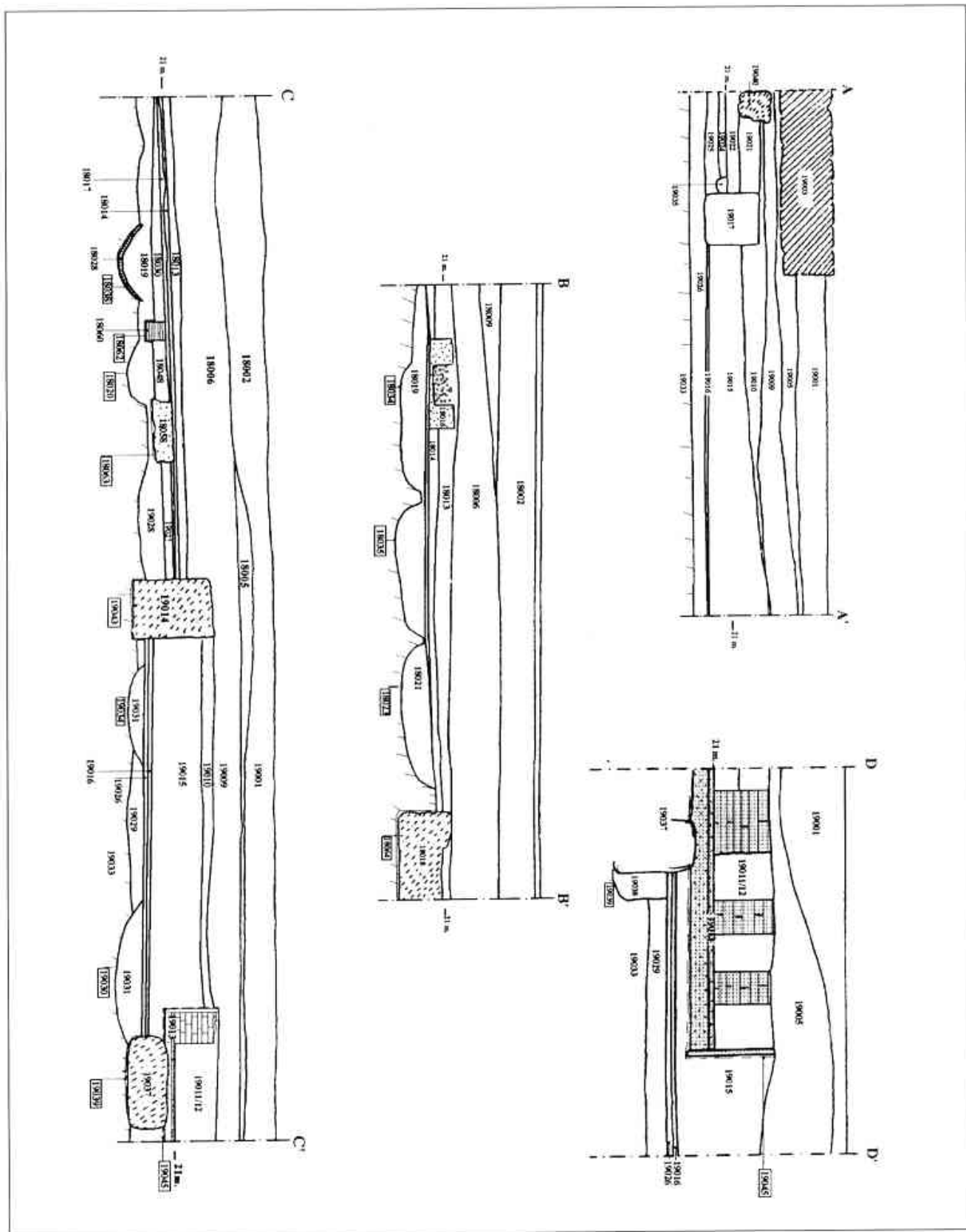
Làmina 3. Fase II (època augustea).

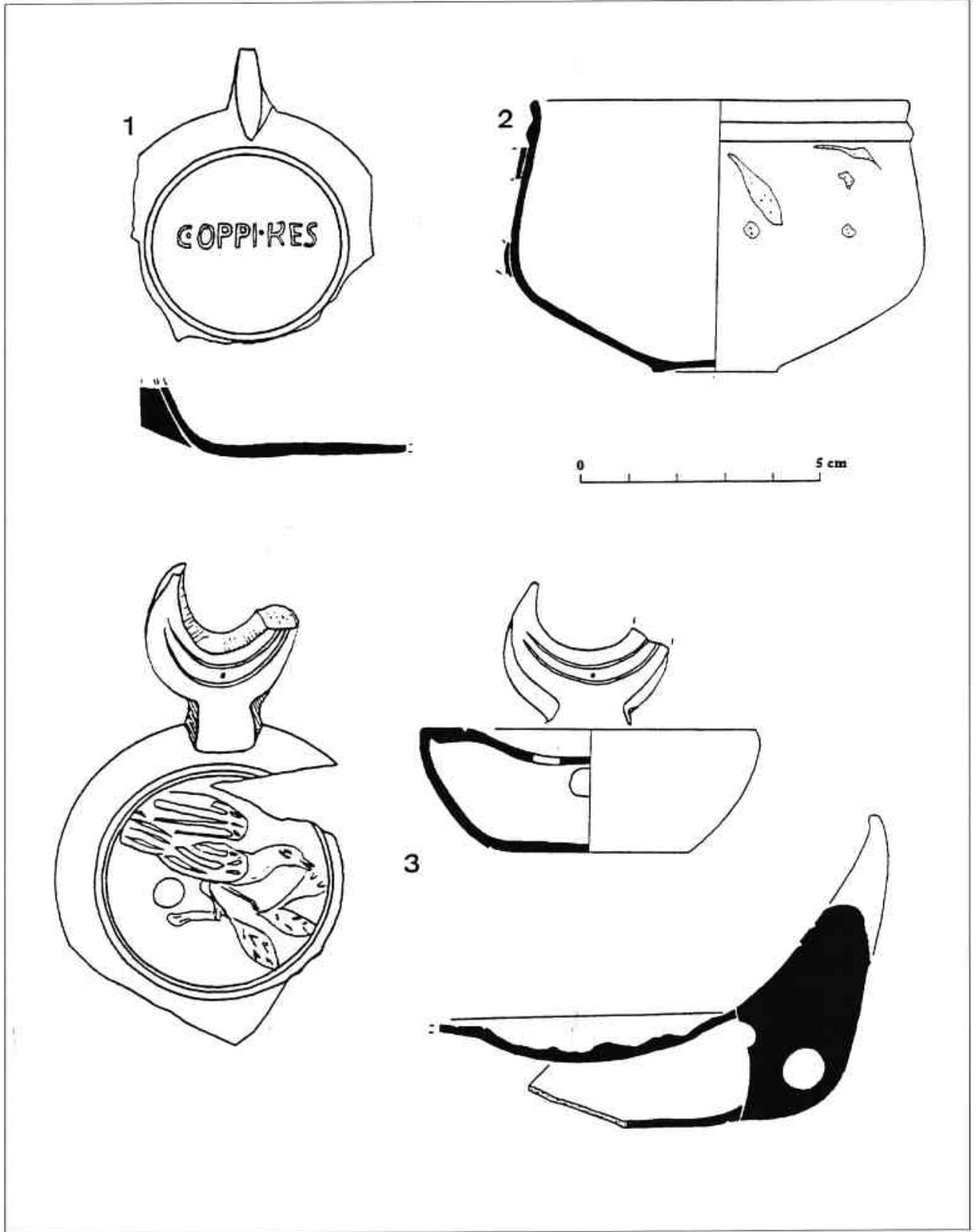
Làmina 4. Fase III (inici del segle II d.C.).

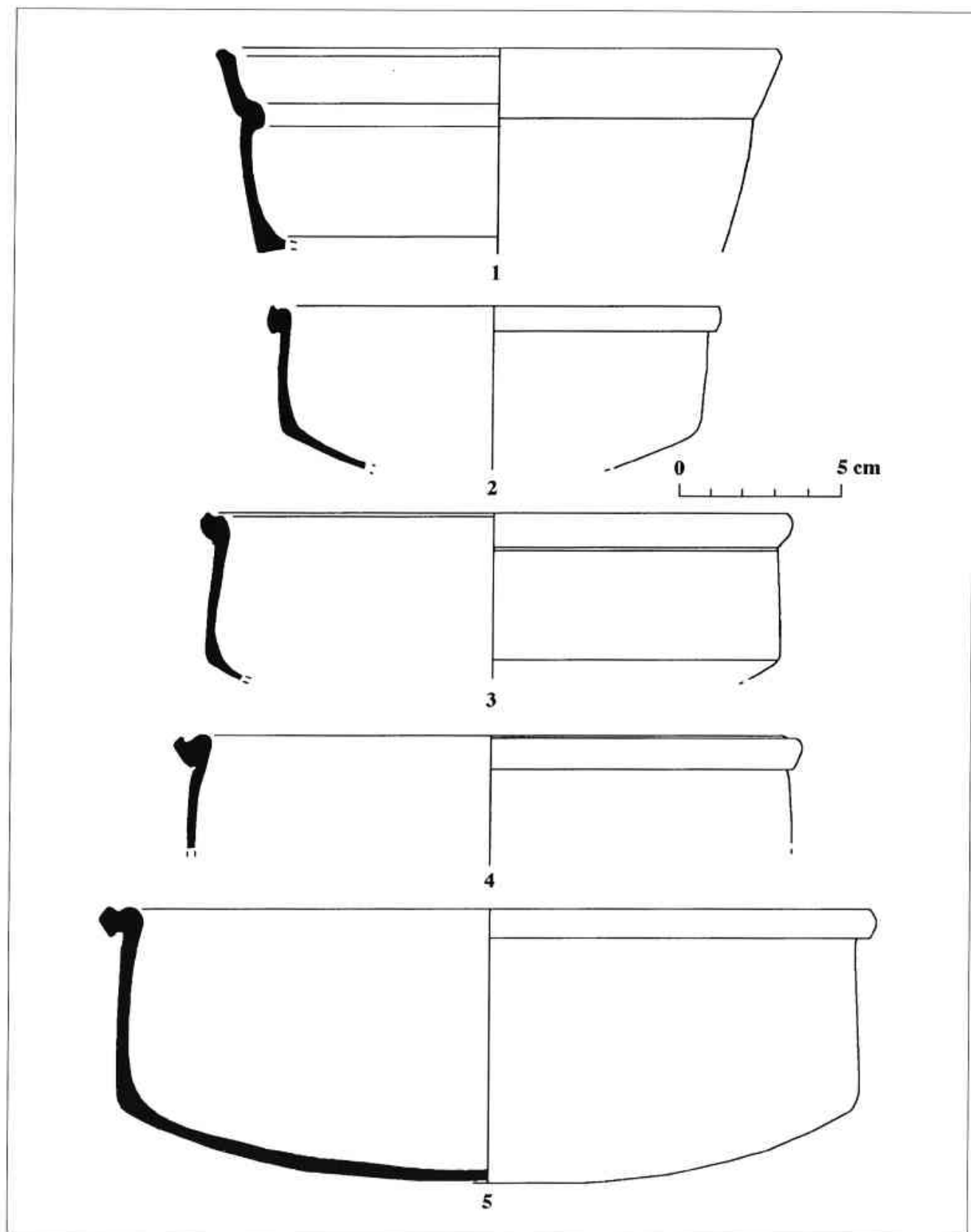
Làmina 5. Alçats dels murs UE 19014, 19028, 19037 i 19040.

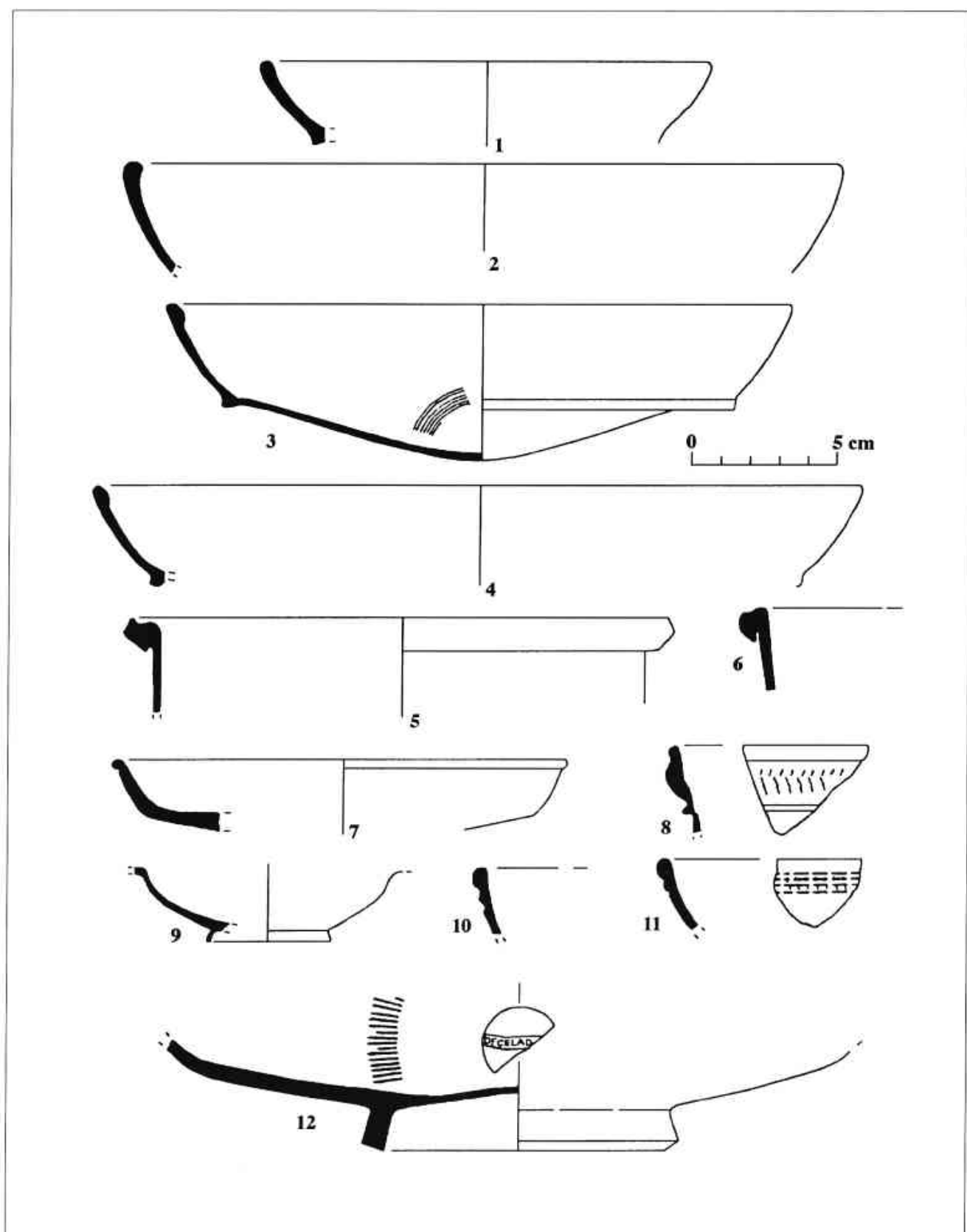
Làmina 6. Seccions estratigràfiques A, B, C i D.

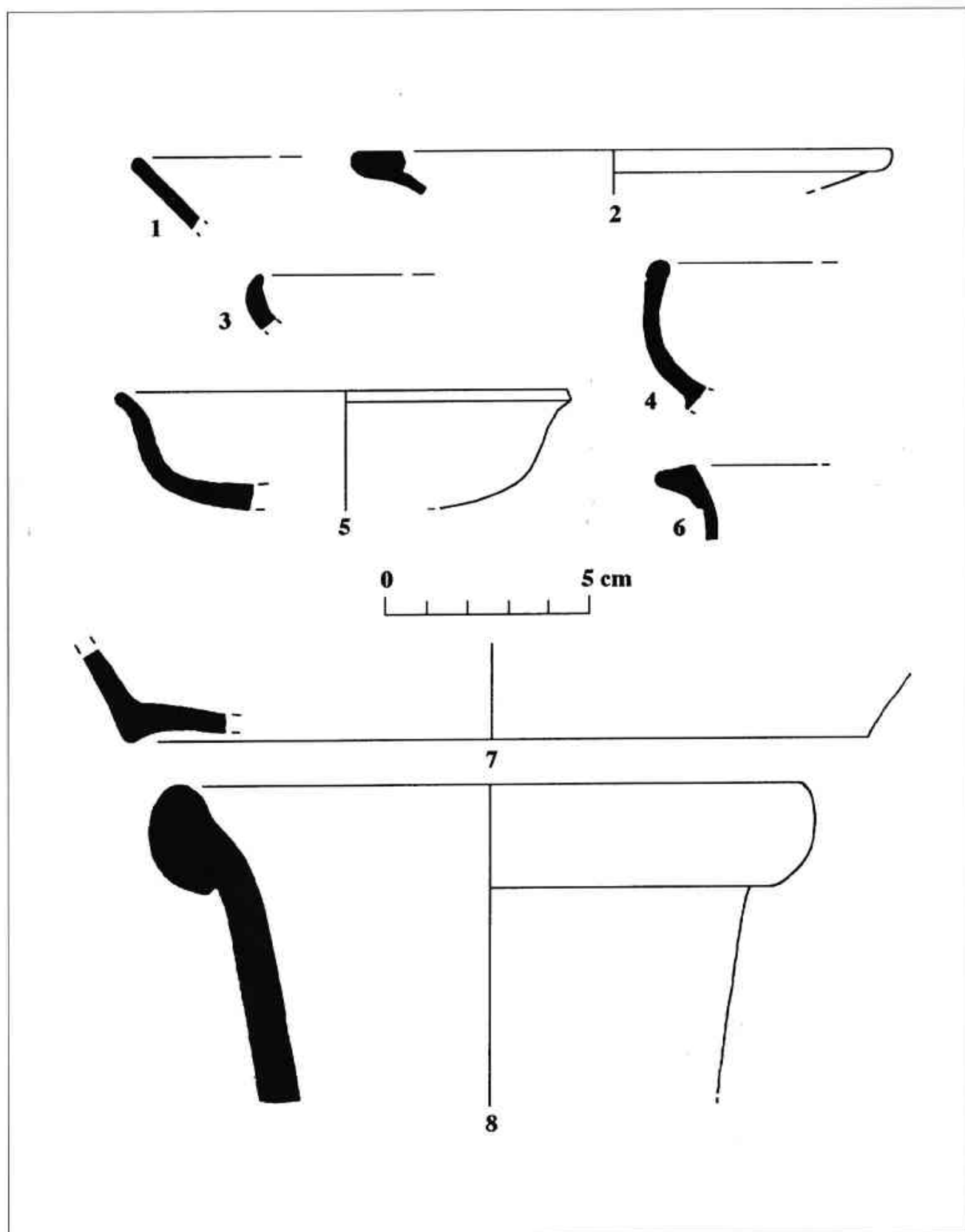
Làmina 7. Material ceràmic de la u.e. 18006

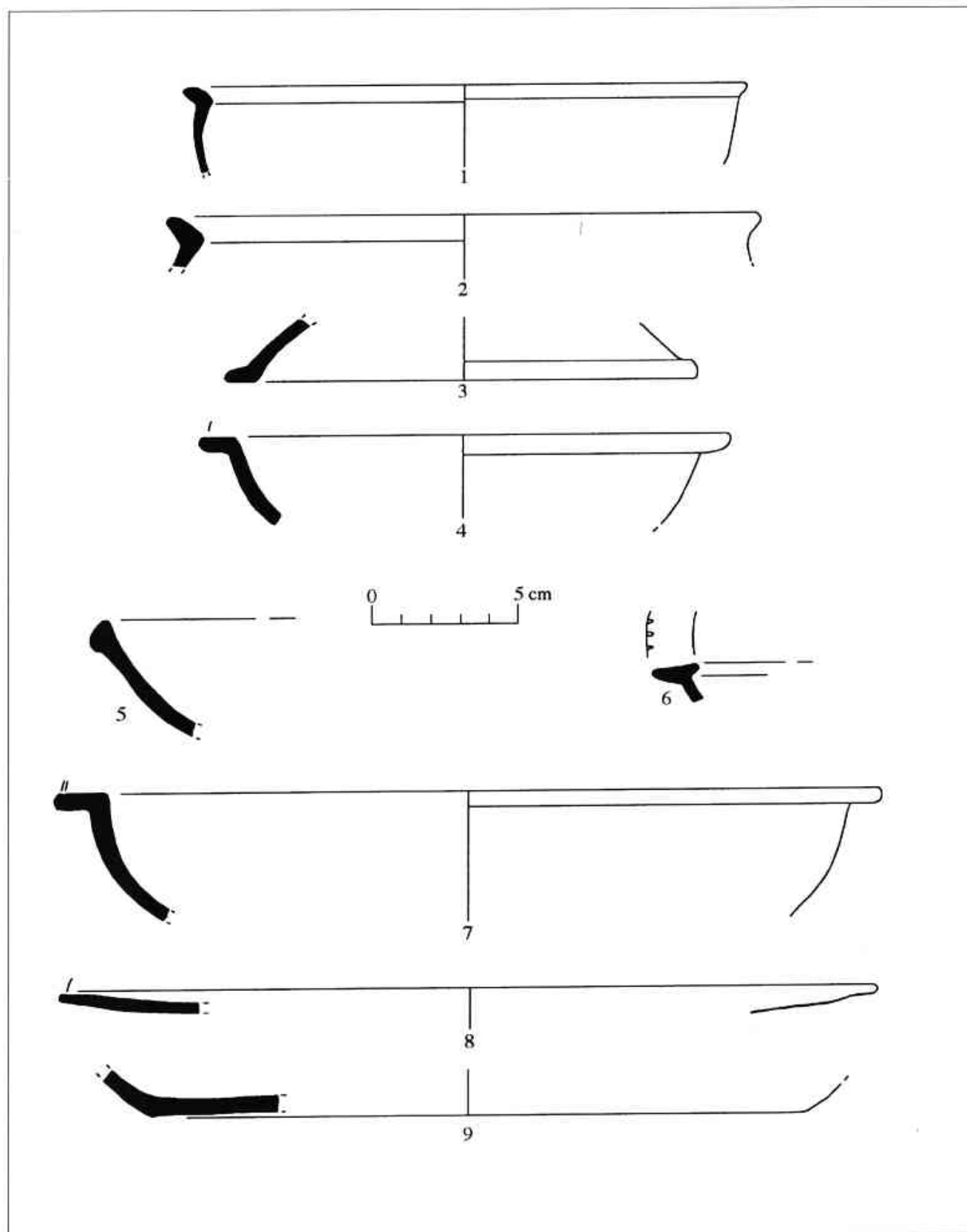
Làmina 9. Materials ceràmic de la u.e. 18006

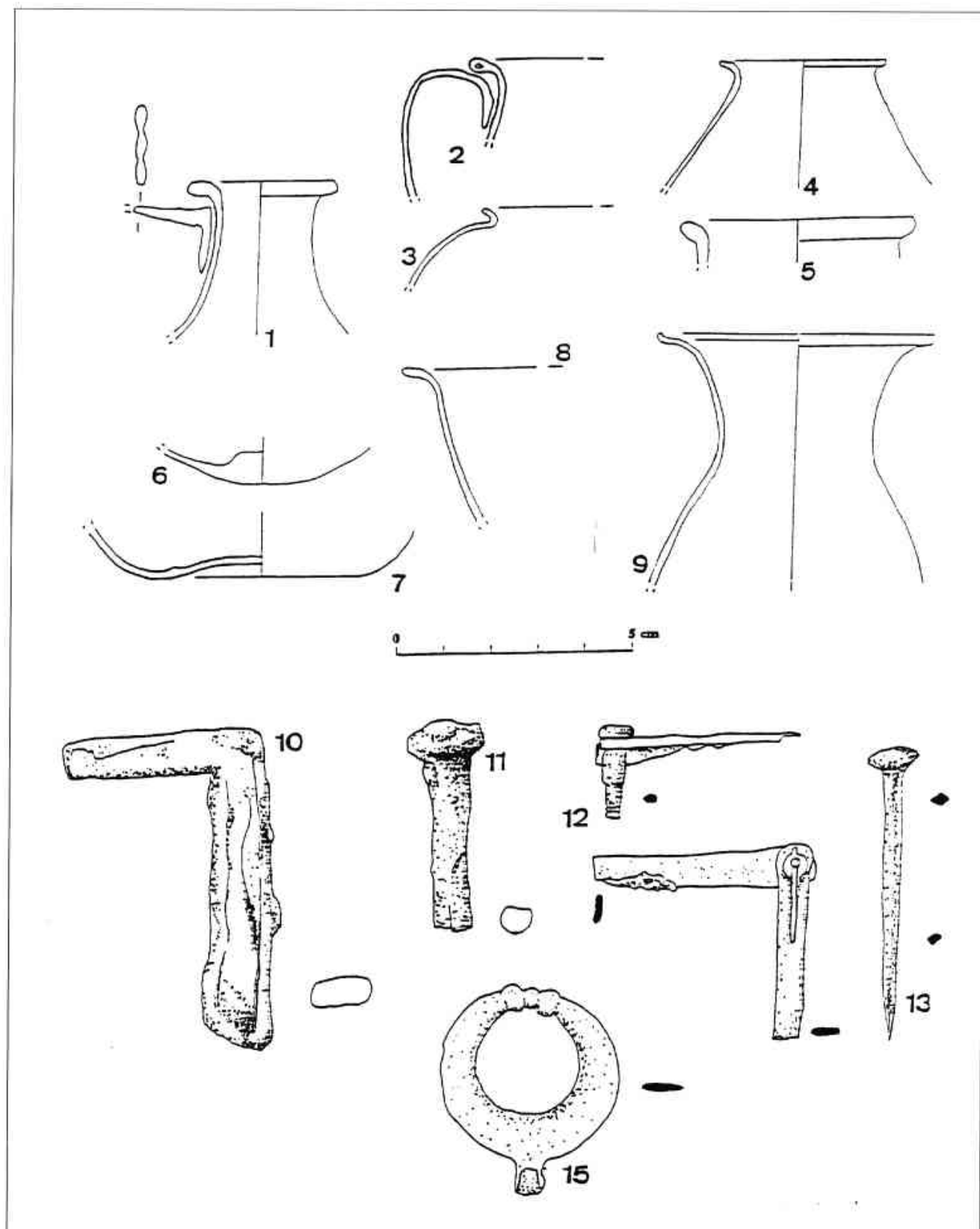
Làmina 10. Materials ceràmic de la u.e. 18006

Làmina 11. Materials ceràmic de les u.e. 18049 (fig. 1 a 4), 18014 (fig. 5 i 6), i 19015 (fig. 8 i 9).

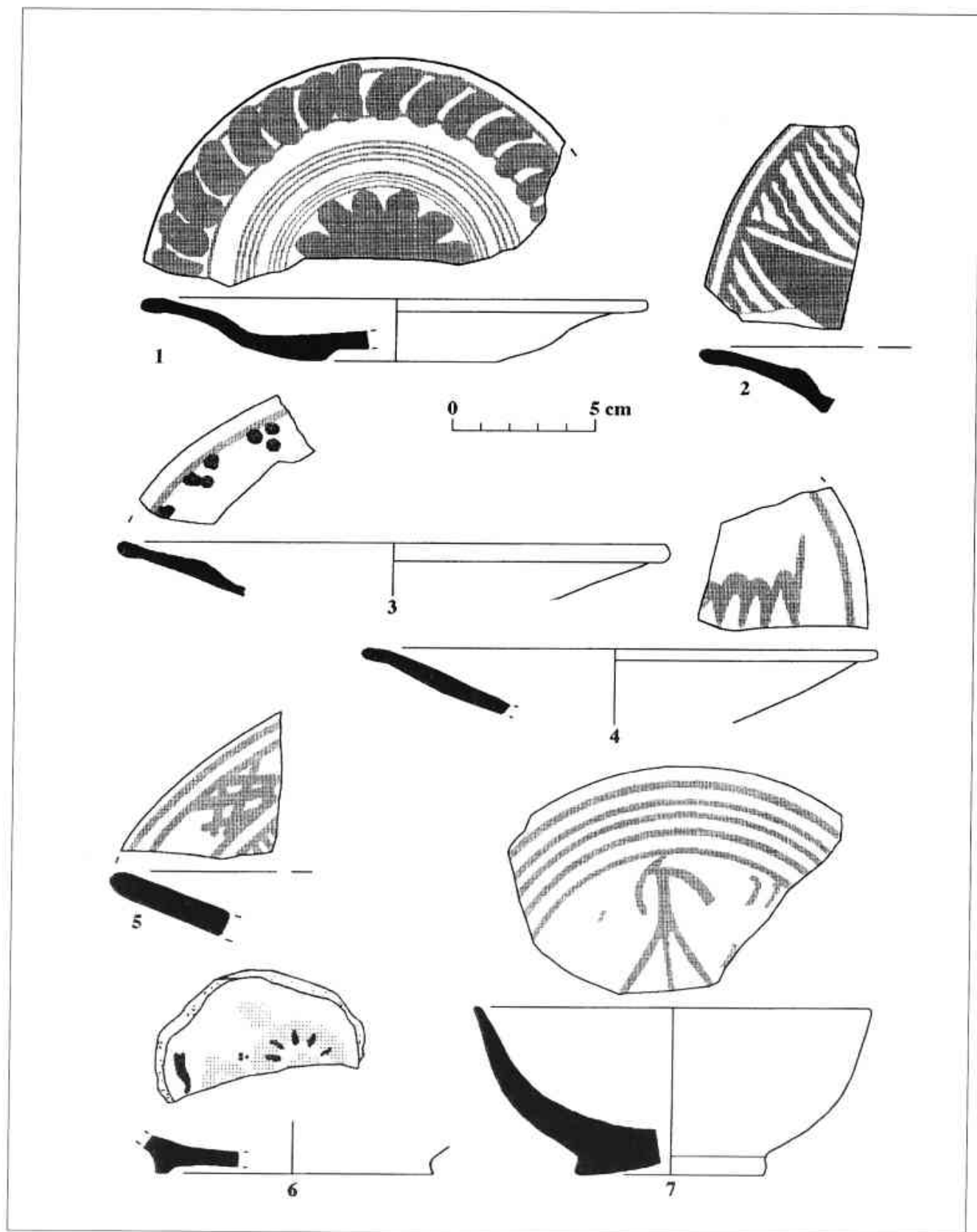

Làmina 12. Materials ceràmic de les u.e. 19009 (fig. 1 a 2 i 4 a 9), i 19010 (fig. 3)

Làmina 12. Objectes de vidre de la u.e. 18006 (fig. 1-7 i 9), i de la u.e. 18013 (fig. 8).

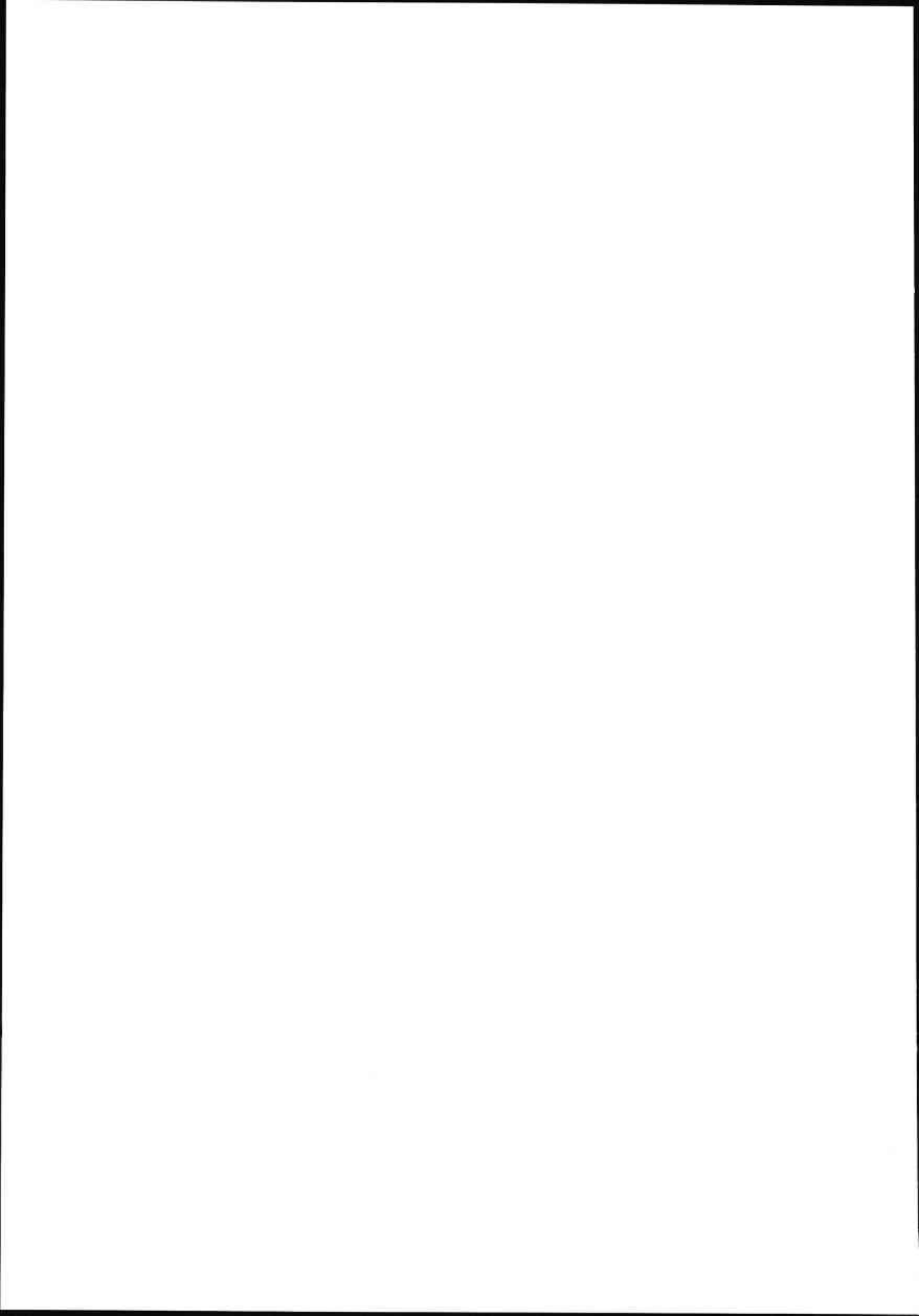
Objectes de bronze o coure de la u.e. 18013 (fig. 10 i 12), de la u.e. 18014 (fig. 13), i de la u.e. 18026 (fig. 15)

Làmina 14. Ceràmiques vidrades de la u.e. 18006 (fig. 1 i 2), i de la u.e. 18002 (fig. 4-7)

**EL JACIMENT DE CAN SOLERET (MATARÓ, EL
MARESME). UN LÍMIT DE PROPIETAT RURAL
PRIVADA EN ÈPOCA ROMANA.**

EL JACIMENT DE CAN SOLERET (MATARÓ EL MARESME). UN LÍMIT DE PROPIETAT RURAL PRIVADA EN ÈPOCA ROMANA.

MIQUEL GURRERA I MARTÍ
FRANCESC GALLEMÍ I TORRELLAS

I. INTRODUCCIÓ

La tria del nom de Can Soleret per denominar l'àrea d'intervenció vingué determinada per la ubicació del jaciment en el Sector C-2 del Sòl Urbanitzable de Mataró programat pel Pla Especial d'Equipaments anomenat *Can Soleret*¹.

El fet que les prospeccions i els sondejos arqueològics realitzats anteriorment a Can Soleret donessin positiu, així com la imminent urbanització de la zona, aconsellaren la immediata actuació mitjançant una excavació d'urgència, a causa de les restes i als materials trobats *in situ*, entre els quals destacaven una concentració d'àmfores que formaven estructura.

El calendari d'intervenció fou el següent: del 17 de gener al 17 de març de 1994².

II. DESCRIPCIÓ GEOGRÀFICA

L'àrea del sector urbanitzat de Can Soleret és una zona que actualment, a causa de les darreres construccions realitzades al seu voltant, ha quedat molt ben delimitada; presenta forma semicircular, amb un desnivell d'uns 25 metres aproximadament entre la seva part baixa i la més alta. La seva extensió, uns 135.000 m², constitueix l'àrea compresa entre el nou traçat de l'autopista A-19, en el seu itinerari de Mataró a Palafolls per una banda, i la Ronda dels Països Catalans per l'altra.

L'àrea concreta del jaciment arqueològic té una extensió d'uns 800 m² aproximadament.

Les coordenades U.T.M. del jaciment preses a partir de l'estació polar són X=453,103 i Y=4600,642, i les coordenades geogràfiques són 41°33' 23" de longitud i 2°26' 25" de latitud. La cota altimètrica és de 128,09 metres sobre el nivell del mar.

¹La promoció i finançament de l'excavació anà a càrrec de l'empresa municipal P.U.M.S.A, que era l'encarregada de la prevista actuació urbanística del desenvolupament del sector.

²L'excavació fou dirigida pels autors d'aquest article i comptà amb el treball dels arqueòlegs: Mª Carmen Àvarez i Ostos, Francesc Busquets i Costa, Rafael Dehesa i Carreira, Francesc Florensa i Puchol, Montse Freixa i Vila i Ismael Redolar i Aineto, tots membres del grup A.T.I.C.S.,

III. ANTECEDENTS ARQUEOLÒGICS

Pel que fa a les restes arqueològiques documentades a Can Soleret, la bibliografia només informa d'un possible jaciment dins de la zona afectada, encara que d'una importància considerable si jutgem per les troballes que s'han anat fent en el transcurs dels anys.

Aquest jaciment rep diferents denominacions segons sigui l'autor que el menciona; així el podem trobar pel nom de "Cirera"; prop de "Can Llobet", per "Torrent de les Piques" i també pel nom de "Torrent de les Piques/Can Pompeu Serra".

EL JACIMENT

M. Ribas fou el primer que parlà d'aquest jaciment, ubicant-lo al veïnat de Cirera, sobre de Can Llobet, entre el camí que condueix a les Sureres de Can Bofarull, pujant a mà dreta, i el vessant dret del Torrent de les Piques, a uns 120 m. d'alçada sobre el nivell del mar. El nom que va rebre llavors el jaciment va ser el de CIRERA: PROP DE CAN LLOBET. En unes notes del seu arxiu, recollides més tard per M. Prevosti, datades el 1917, Ribas parlava de l'existència d'una vil·la romana. Segons Ribas les restes conservades de les seves parets no tenien fonaments ja que van ser aixecades directament sobre el sauló; per altra banda, afloraven al marge i delimitaven, almenys, quatre habitacions (PREVOSTI 1981).

De nou Ribas, el 1933, va citar un altre cop l'existència de la vil·la encara que en aquell moment diu que les seves restes estaven molt destruïdes. Tot i així existia molta abundor de ceràmica, des d'àmfores i dòlies fins a petits vasos fets a torn i sigil·lata. Tota aquesta ceràmica s'estenia fins a molta distància de la vil·la. També es van trobar moltes pedres, algunes treballades, i restes d'estucs de diferents tonalitats.

A part de la vil·la, Ribas diu que molt a prop d'ella, al seu costat, es conservaven moltes restes d'una altra construcció romana: un forn, i també restes de paviment d'*opus testaceum* i teules, així com fragments d'*opus marmoreum* (RIBAS 1933). Posteriorment assenyalava la troballa d'un fris de marbre amb fulles d'heura (RIBAS 1934).

Pel que fa al forn romà de planta circular, Ribas afirmava que servia per a la producció de vidre i ceràmica, segurament de poca importància, de construcció rudimentària i regit per una família, destinat a una producció escassa. A l'entorn del forn es van trobar gresols amb vidre fos enganxat, escòria de vidre mig fos, junt amb ceràmica cremada o inutilitzada perquè provenia de cuites de poca qualitat (RIBAS 1949).

Més recentment, el 1975, el mateix Ribas tornava a parlar d'aquesta vil·la dient que amb els anys havia anat desapareixent progressivament però que a la zona encara es trobaven moltes restes ceràmiques.

Els materials més importants recollits al llarg dels anys van ser: fragments de ceràmica sigil·lata sud-gàlica decorada, sigil·lata hispànica, sigil·lata clara D estampada (que suposa un fons de plat amb una creu amb doble ratlla i dins d'un doble cercle), ceràmica comuna romana, àmfores romanes i llànties de tipus cristià, a més de 3 monedes romanes d'època baix-imperial (segle IV d.C) (PREVOSTI 1981).

Altres autors a part de Ribas també citen en un moment o altre el jaciment; així Llovet cita una vil·la existent al veïnat de Cirera (LLOVET 1959). Ferrer i Clariana cita igualment el jaciment i el plat litúrgic amb una creu de doble ratlla estampada (FERRER I CLARIANA 1968). Estrada per la seva part marca en aquest indret l'existència d'una vil·la romano-imperial (ESTRADA 1969). Finalment els membres de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró donen el lloc del jaciment també com a vil·la (S.A.M.M. 1977).

A part d'aquestes notícies, l'any 1987 en el curs de les prospeccions portades a terme en l'elaboració de la Carta Arqueològica del Maresme, els materials recuperats foren importants. Destaquen: en el sector del TORRENT DE LES PIQUES aparegué un fragment de fons de campaniana A, un fragment de vora d'àmfora laietana 1, un fragment d'àmfora Pascual 1, tres fragments d'àmfora tarraconesa amb una estria, fragments informes d'àmfora i molta tègula. En el sector de CAN POMPEU SERRA aparegué un fragment d'àmfora ibèrica, un fragment de gerra ibèrica en ceràmica comuna, un pivot d'àmfora tarraconesa, una nansa d'àmfora amb estria, molta tègula i fragments de paviment d'*opus signinum* (BURJACHS ET ALII 1987).

A part d'aquestes troballes, l'any 1989, durant les prospeccions sistemàtiques efectuades a l'indret arran de la futura construcció de l'Autovia del Maresme aparegué un gran volum de material antic superficial.

El nom del jaciment va ser llavors el de TORRENT DE LES PIQUES/CAN POMPEU SERRA, ja que l'àrea coberta pels materials trobats ocupava tota l'extensió entre el Torrent de les Piques i la casa modernista de Can Pompeu Serra, sense trobar-se cap àrea buida de material antic entre ambdós punts. A Can Pompeu Serra, que s'ubica pujant a l'esquerra del Camí de les Sureres de Can Bofarull, una mica més amunt del sector de Can Soleret, es va trobar una bassa buida amb gran quantitat de materials antics (àmfores, tègules) abocats allà pels pagesos que els trobaren als seus camps al conrear.

Entre el material superficial localitzat destaca: ceràmica ibèrica a torn, àmfora Pascual 1, ceràmica de pasta tarraconesa i molta tègula. Un aspecte remarcable fou el fet de trobar una presència majoritària de material ibèric a les cotes més altes d'aquest jaciment (Can Pompeu Serra) (DEFAUS/MARTIN 1989).

Després d'aquestes actuacions, es van efectuar diversos treballs arqueològics en aquest sector per part de l'empresa CODEX SCCL, derivats del començament de la construcció de la variant de l'autopista A-19.

Les troballes efectuades van aparèixer a causa d'uns rebaixos. Es van excavar les restes d'un magatzem de dòlies que es van relacionar directament amb una propera vil.la romana (probablement la documentada ja per Ribas) gairebé destruïda pels recents treballs agrícoles.

Les estructures excavades van permetre identificar un espai quadrangular excavat al sauló. Es tractava d'un retall vertical en línia recta, amb un extrem orientat nord-sud i l'altre cap a l'est. El retall del costat est estava reforçat per un petit mur, segurament de fonamentació que es recolzava en el granit retallat. Aquest mur estava bastit amb pedres i fragments de tègules sense calç, feia uns trenta centímetres d'amplada i la seva funció semblava que consistia a delimitar per un costat el camp de dòlies.

Entre aquest mur i el retall es distingien algunes taques en el sauló de proporcions circulars, que corresponien a l'emplaçament de diverses dòlies. En tres dels casos es conservaven encara les parets laterals del recipient encabit en un retall del sauló. Les restes semblaven estar distribuïdes en dues alineacions orientades est-oest (amb un retall i dues dòlies l'alineació sud i tres retalls i dues dòlies l'altra).

Entre les dues fileres de dòlies hi havia les restes d'un mur amb forma d' "U" de pedres i morter, possiblement utilitzat per assentar algun gran element d'enmagatzematge. A més, en un sondeig proper al camp de dòlies, es documentà un solc o canal excavat al granit, que estava omplert amb un estrat de material romà (fragments de tègules i imbrex) i que possiblement podria tractar-se d'algun tipus de canalització romana.

El conjunt material més interessant trobat va aparèixer en el context del magatzem de dòlies, on a les diferents unitats estratigràfiques es van poder trobar: fragments de ceràmica comuna africana, de terra sigil.lata africana A, de terra sigil.lata africana C, comuna romana, grollera romana, comuna ibèrica, àmfores ibèriques, àmfores itàliques (Dressel 1B), àmfores tarraconeses (Dressel 2/4), tègules, imbrex, tovots, fragments d'*opus signinum*, fragment de Campaniana A (Lamboglia 36), fragments de parets

finis d'època tardo-republicana Mayet III, fragments de pintura mural i nombrosíssims fragments de dòlies (CODEX SCCL 1993).

Les valoracions que s'han pogut extreure del jaciment han estat en consonància amb els materials recuperats, i el seu estat de conservació al llarg dels anys. D'aquesta manera Ribas indicava que la vil.la podia ser datada, almenys, al segle I d.C. i que va perviure fins al Baix Imperi. Afirmava Ribas que la vil.la devia haver estat important, amb un probable *opus sectile*, mosaic polí crom, parets decorades amb pintures, un fris de marbre esculpit i el fet que disposés d'un forn per a la fabricació de vidre i ceràmica (PREVOSTI 1981).

Les prospeccions de Defaus i Martí, el 1989, van determinar el tipus de jaciment com a vil.la, però amb una cronologia dintre del període romà indeterminada.

Finalment, els resultats dels treballs arqueològics de CODEX consideraven que el magatzem de dòlies era un conjunt que formava la *pars rustica* d'una vil.la. Respecte a la datació, les troballes de material situen la cronologia més antiga de l'àrea funcional concretament a mitjants del segle I a.C., mentre que el moment final (nivell d'abandonament) es situa en el segle III d.C. Aquesta cronologia inicial es va poder detectar a través d'una de les dòlies, que excavada al sauló a un nivell més profund i descentrada respecte a la resta (d'època alt-imperial), presentava a l'estrat d'amortització material ibèric, àmfora tarraconense i ceràmica de parets fines Mayet III, que permet una datació entorn a la meitat del segle I a.C. Tot i això, cert material recuperat a l'excavació com ceràmica ibèrica feta a torn, algunes àmfores ibèriques i campaniana A, donen una cronologia del segle II a.C. (OLESTI 1992).

Posteriorment a aquests treballs es realitzà la prospecció arqueològica concretament a la zona de Can Soleret (GALLEMÍ/REDOLAR 1993), intervenció arqueològica que estava justificada per les notícies que es tenien sobre el jaciment, citades anteriorment, però també pels resultats obtinguts en la prospecció arqueològica duta a terme en el sector conegut com "Camí de la Serra" (GURRI/RUIZ 1991-92), terreny que llinda directament pel nord-oest amb el de Can Soleret i en el qual es va trobar una gran quantitat de material antic que venia rodat de les zones immediatament superiors, a causa sobretot de l'acció directa dels torrents.

El resultat de la prospecció a Can Soleret localitzà una màxima concentració de ceràmica antiga en la zona compresa entre el Camí de la Serra, o Camí de les Sureres de Can Bofarull, i el Torrent de les Piques, just allà on Ribas primer, i un seguit d'autors posteriorment, han documentat la presència de restes

arqueològiques. En el gruix de material recuperat apareix ceràmica ibèrica, ceràmica comuna romana, tègules, ceràmica de parets fines, africana de cuina (Hayes 196 i 197), sigil.lata hispànica i africana D, fragments d'àmfores, fragments d'*opus signinum* i escòria de ferro; a més es localitzà un muret de petites dimensions, bastit amb material ceràmic i constructiu d'època romana, que l'indava amb el marge artificial creat per uns importants moviments de terra portats a terme en els anys 50.

Totes aquestes dades aconsellaren la realització d'uns sondejos a la zona on la presència de material antic havia estat més nombrosa.

Durant la preparació d'aquesta nova actuació arqueològica s'ha de ressenyar que en els primers mapes de la zona amb què es va treballar durant la prospecció destacava l'existència d'unes restes arquitectòniques acompanyades del mot "ruïnes". Per la seva localització entre el Camí de la Serra i el Torrent de les Piques, vàrem pensar en la possibilitat que aquells vestigis poguessin correspondre a les construccions antigues, enregistrades als mapes en algun moment en què la seva presència era visible i mantingudes des de llavors fins ara, encara que haguessin estat colgades o malauradament desaparegudes o destruïdes.

Els treballs de sondeig van ser dividits en tres formes diferents d'actuació: en sondejos, normalment quadres, distribuïts a l'atzar al llarg de l'àrea a sondejar, i se'n realitzaren un total de 13, en 2 rases, fetes just allà on aparentment semblava més clar que els resultats fossin positius, i en treballs mecànics, duts a terme amb l'ajut d'una màquina retro-excavadora, amb un total de 11 intervencions.

El global de les 26 actuacions al llarg de l'àrea sondejada va donar els següents resultats: dels 13 sondejos efectuats 6 van donar resultats positius, amb una presència important de ceràmica antiga, en dos es va recuperar només material ceràmic modern i els 5 restants van ser totalment estèrils. Les dues rases efectuades van tenir resultats ben diferents. Mentre l'efectuada al punt d'ubicació de les "ruïnes" no va donar resultats satisfactoris, la portada a terme a l'àmbit del muret localitzat a les prospeccions va ser positiva, i van ser trobades *in situ* quatre àmfores Pascual 1 col.locades de forma invertida, dues d'elles trencades per la base del coll, conservant algunes de les parets de la panxa. Les àmfores estaven alineades i disposades dintre d'una rasa excavada al sauló. Finalment, els 11 treballs mecànics varen donar resultats negatius.

IV. METODOLOGIA

Els resultats dels sondejos arqueològics realitzats prèviament aconsellaren utilitzar en l'excavació una metodologia en extensió *open area*, sense tenir en compte cap limitació artificial.

L'organització i registre sobre el terreny fou de dos tipus: registre estratigràfic, amb unitats estratigràfiques (U.E.), fets i diagrames; i registre de material mobles.

A més d'aquests sistemes ja experimentats i centrant-nos en un altre tipus de registre arqueològic, s'ha començat a utilitzar en aquest jaciment el sistema Polar, investigat per part nostra.

L'execució d'aquest mètode ens ha permès obtenir una posició exacta del jaciment que possibilita agrupar en un sol punt (l'estació polar), totes les dades planimètriques i estratigràfiques per a posteriors campanyes o per associar jaciments eliminant la rigidesa imposada, en aquest cas, pel mètode cartesià, aconseguint que el sentit de l'excavació es decideixi pel seu interès científic.

V. INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

El jaciment de Can Soleret abraça una àrea semicircular d'uns 800 m² d'extensió amb una potència estratigràfica fins arribar al sòl geològic d'uns 3,5 metres aproximadament, encara que l'orografia del terreny fa que aquesta mesura variï segons el punt on ens trobem.

Aquesta zona està delimitada clarament per un gran mur modern situat en direcció nord-sud respecte el jaciment, formant part de la finca situada immediatament sobre l'àrea d'excavació (fig. 1).

Gran part de la zona ha rebut una enorme acció de desgast fruit de les accions antròpiques continuades fetes en els anys 50, on s'efectuaren uns grans rebaixos de terra que tallaren el jaciment, malmetent-lo i reduint-lo considerablement. Aquest tall efectuat en la part de llevant, deixava al descobert un gran penya-segat d'uns 15 metres d'alçada, desnivell existent entre la part més elevada (jaciment) i la part més baixa (riera).

D'altra banda l'acció agropecuària també ha contribuït molt a aquesta deformació original del paisatge.

Geològicament, l'excavació es realitzà sobre un sòl recent d'uns 2 metres i mig de potència, en un horitzó de tipus A desenvolupat a partir de terres remogudes en els darrers anys. Pel que fa a l'evolució edàfica, trobem que la part superior de l'horitzó està format per restes vegetals (boscall) i seguidament es troba l'humus

de color fosc compost per matèries orgàniques. Sota d'aquest apareix una altra capa d'humus barrejat amb matèria mineral de color marró fosc, i en la part més inferior hi trobem un horitzó de rentat, gris cendra, pobre en argila. Aquest nivell recobreix un estrat antròpic (mòtiu d'excavació arqueològica), d'una potència d'un metre, compost per argiles i carbonats càlcics.

A partir d'aquest nivell trobem l'horitzó *B*, horitzó d'acumulació. És un horitzó compost pel típic sauló, és a dir, material silícic-àcid de roques granodiorítiques, sense material detrític, amb proporcions variables de quars, feldespatos i miques com a minerals fonamentals, i altres com l'hematites i l'hornblenda. En el grup dels minerals accessoris trobem zircó, turmalina, rútil i granats, entre d'altres. L'antiguitat geològica d'aquest horitzó *B* és d'uns 15.000 anys aproximadament, això és, del Quaternari recent (Holocè).

Per sota d'aquest sòl del tipus sauló apareix l'horitzó *C*, és a dir, l'alteració de la roca mare o natural. Està compost per blocs de granit i material alterat. L'últim horitzó que es troba és el de tipus *D*, que és la mateixa roca granítica inalterada³.

L'extensió visible del jaciment era considerable i, per les característiques condicionals de la zona, comportà una manca relativa de complexitat estructural i d'estratigrafia horitzontal, amb els sediments molt ben identificats i definits des d'un bon principi.

DESCRIPCIÓ DE LES UNITATS ESTRATIGRÀFIQUES

Finalitzada l'excavació es comptabilitzaren un total de 12 Unitats Estratigràfiques formades per estrats, estructures i estrats negatius.

- U.E. 1 (Estrat)
- U.E. 2 (Estrat antròpic)
- U.E. 3 (Estrat antròpic)
- U.E. 4 (Muret)
- U.E. 5 (Estrat antròpic)
- U.E. 6 (Estrat Negatiu)
- U.E. 7 (Estructura)
- U.E. 8 (Estrat Negatiu)
- U.E. 9 (Estructura)
- U.E. 10 (Estrat Negatiu)
- U.E. 11 (Rasa)
- U.E. 12 (Terreny natural)

U.E. 1

Aquest estrat correspon a la capa superficial del jaciment. El trobem en tota l'àrea d'excavació. De matriu poc compactada, té una potència aproximada d'uns 2,5 metres i està format en la seva part superior per una gran quantitat de restes vegetals i per humus de color marró fosc, ple de matèria orgànica. Aquest humus en una segona capa apareix barrejat amb matèria mineral que es sobreposa a un horitzó de rentat pobre en argila.

En aquest estrat, a part de la seva clara constitució geològica, hi trobem alteracions artificials generades per les transformacions urbanístiques dutes a terme en aquesta zona.

Pel que fa al material trobat, en un primer nivell aparegueren una gran quantitat de fragments de totxos i rajoles. A la resta del nivell estratigràfic s'hi trobà força material antic format bàsicament per material ceràmic i àmforic, barrejat tot ell amb ceràmica vidrada i material modern. Entre el material exhumat destaquen: dos fragments d'arrencament de nansa, bastant gastats, de ceràmica ibèrica; un fragment de base amb peu d'un vas de la forma Lamboglia 1 i dos fragments indeterminats de base de vas de ceràmica de vernís negre, campaniana B-oides; un fragment de vora d'olla i un de gerreta de ceràmica comuna romana a mà a més de quatre fragments de vora d'olla (dos de cos globular amb la vora girada a l'exterior i dos amb la vora vertical de secció triangular amb el coll bastant marcat), una vora de gerra i una de gerreta i dues bases de gerreta de ceràmica comuna romana a torn; un fragment amorf de Terra Sigil.lata aretina; un fragment de copa de la forma Drag. 24/25 amb decoració de rodets a la part superior de la cara externa de Terra Sigil.lata sud-gàl.lica; un fragment informe de Terra Sigil.lata africana A.

Pel que fa al material amfòric cal destacar la gran quantitat de fragments recollits d'àmfora romana Pascual 1, quatre vores i dos pivots, a més de quatre fragments informes que tenen signes convencionals com per exemple la lletra "P" invertida. Aquestes marques d'àmfora ja les trobem documentades anteriorment al forn de Torre Llauder, no molt llunyà del jaciment, i es començaren a utilitzar en època d'August o anteriorment (PREVOSTI/CLARIANA 1985); dos fragments de pivot d'àmfora romana Dressel 2/4 Tarraconesa; cinc fragments amorfs d'àmfora itàlica; un fragment de vora d'àmfora romana Beltran 72.

³ Estudi geològic realitzat pel geòleg Arturo De la Torre i Carrillo.

S'exhumaren cinc fragments de vora de dòlia (tres amb llavi pla i dues amb llavi arrodonit).

Altres materials exhumats són: set fragments d'*opus signinum* (en molts dels casos el seu picadís presenta trossos de ceràmica reaprofitats, predominant la del tipus itàlica, caracteritzada per la presència de nombrosos puntets negres de mica); una motllura de granit; una moneda identificada com una fracció de bronze, VOLCAE ARECOMICI, poble del sud de la Gàl·lia que té com a centre la colònia de Nemausus (Nîmes): en l'anvers hi apareix una testa de Diana amb diadema mirant a la dreta i amb la llegenda VOLCAE, i en el revers hi trobem una figura dempeus togada mirant a l'esquerra amb una fulla de llorer al costat i amb la llegenda AREC al cantó dret, en bastant mal estat de conservació (fotografia 1). Pel que fa a la datació sabem que aquesta moneda circulava encara en ple segle I d.C. (S.N.G.I. 1988), el seu pes és de 2,1 grams i el seu diàmetre és de 14,5 mm.; es trobaren també sis fragments ossis, tots ells de fauna ovicàprida.

COBREIX: U.E. 2, U.E. 4, U.E. 7, U.E. 8, U.E. 9, U.E. 10, U.E. 12.

U.E. 2

Correspon a un estrat antròpic d'època antiga compost per un paquet d'argila de color marró barrejat amb una gran quantitat de carbonats càlcics de color blanc que es reparteixen de forma igual per tot l'estrat. Aquests carbonats, de forma arrodonida, provenen de les diàclasis que forma el sauló en la seva composició, que una vegada seccionades i extreïdes de la veta foren trossegades i barrejades amb l'argila, creant una matriu poc compactada on el predomini de l'argila és major que la de carbonats. Aquest fet descartava l'origen natural de l'estrat i confirmava l'acció expressa de l'home.

Aquest estrat el trobem essencialment en la part nord-oriental del jaciment. La seva potència va decreixent a mesura que ens allarguem vers el nord, passant del mig metre de gruix als 20 cms, i desapareix per complet en el límit nord del jaciment, on el sauló no baixa tan considerablement com en altres punts.

És un estrat bastant homogeni que segueix una clara regularitat en la seva part superior, on sembla que presenti un clar anivellament.

Pel que fa al material ceràmic destaquen: dos bols de vora vertical de ceràmica grisa emporitana o dita també de la costa catalana; recuperarem una base amb peu anular d'un vas de la forma Lamboglia 1 i una vora de plat que possiblement pertany a la forma

Lamboglia 26 de ceràmica de vernís negre, campaniana B-oide; un fragment de vora d'olla de cos globular, amb la vora girada a l'exterior i el llavi una mica engruixit de ceràmica comuna romana a mà; a més trobem cinc fragments de vora d'olla (tres amb el llavi exvasat i engruixit, una vora d'olla carenada, amb el llavi arrodonit i una vora i ansat d'olla), tres vores de morter, quatre vores de gerra (dues de vora vertical i possible cos piriforme, una amb llavi de vora plana i una altra amb el llavi més gruixut que la paret) i tres vores de got de ceràmica comuna romana a torn; un fragment de vora de plat de la forma Goudineau 6 b de Terra Sigil.lata aretina; es va trobar un petit fragment amorf de Terra Sigil.lata sud-gàl·lica; s'exhumaren una vora i una base molt petites de Terra Sigil.lata africana A; dos fragments informes amb fons estriat de ceràmica africana de cuina; una vora de bol de la forma Mayet XXXIV, una base de gobelet cilíndric de la forma Mayet XVI A i un fragment de base de bol hemisfèric de la forma Mayet XXXV de ceràmica romana de Parets Fines.

Pel que fa al material amfòric destaquen: nou vores, dos fragments de coll ansat i tres pivots, a més d'una gran quantitat de fragments amorfs, bàsicament panxes en força bon estat de conservació d'àmfora romana Pascual 1; un fragment de pivot i tres nanses d'àmfora romana Dressel 2/4 Tarraconesa; una nansa i sis fragments informes d'àmfora itàlica; un fragment de vora de doble llavi exvasat d'àmfora romana Dressel 18/MañáC 2b, un fragment de base plana d'àmfora romana Frejus-Lenzbourg i un fragment de pivot d'àmfora romana Dressel 7/11.

Es recuperaren quaranta quatre fragments informes de dòlia en bon estat de conservació. La presència de gran quantitat de fragments de dòlia en aquest estrat podria explicar-se per l'existència just a redós del jaciment del camp de dòlies ja esmentat anteriorment (CODEX SCCL 1993).

Altres materials a destacar són: nou fragments d'*opus signinum*; una tessella de color blanc; quatre fragments de vidre; vuit fragments d'estuc sense pintar; una moneda indeterminada; catorze fragments d'escòria de ferro; i quatre fragments d'ossos que correspondrien a la fauna ovicàprida.

Pel material aparegut, la formació d'aquest estrat, plenament romà, tindria una datació de finals del segle I d. C.

COBERT PER: U.E. 1

COBREIX: U.E. 3, U.E. 5, U.E. 6, U.E. 12

S'HI RECOLZA: U.E. 9

U.E 3

Aquest estrat situat per sota de la U.E. 2 està format, a l'igual que aquesta darrera, per argila i carbonats càlcics, però en aquest cas en diferents proporcions. La quantitat d'argila que el configura és molt menor, en canvi s'observa una gran presència de carbonats càlcics que, juntament amb la presència de petites pedretes, formen una matriu molt compactada i dura, creant una mena de morter de gran consistència que va fer impossible la seva total excavació.

L'estrat, que té una potència en el seu punt més àlgid d'1,17 metres aproximadament, es recolza directament sobre el terreny natural. S'expandeix vers el sud del jaciment on el desnivell del terreny natural és més acusat. Presenta poca homogeneïtat i una gran irregularitat en tota la seva extensió, creant continus buits i forats, fruit casual de la seva gran heterogeneïtat, excepte en un d'ells, U.E. 6, clarament regular, la funcionalitat concreta del qual desconeixem. És clar, doncs, que la poca regularització de l'estrat i la seva manca d'anivellació es deu al fet que aquest es creà en un principi per consolidar i refermar el terreny i que en una segona fase immediata s'uniformà amb l'afegiment per sobre de la U. E. 2

Per conèixer el contingut intern de l'estrat, i a causa de les dificultats que presentava la seva excavació, es realitzà una rasa, U.E.11, en què cal destacar la poca presència de material. El conjunt global de material exhumat quedava repartit entre diversos fragments de ceràmica comuna romana i algun tros de teula romana.

COBERT PER: U.E. 2

COBREIX: U.E. 12

TALLAT PER: U.E. 6, U.E. 11

ES RECOLZA EN: U.E. 5

U.E 4

Petit muret situat justament en el tall que presenta el jaciment en el seu vessant nord-oriental. Amb direcció oest-est té unes dimensions d'1 metre de llargada, 40 cms. d'amplada i 30 cms. d'alçada.

Aquesta petita estructura està formada per una gran quantitat de material antic reaprofitat, on predomina el material constructiu com la tègula, així com també el material amfòric, tovots, alguna pedra i petits fragments d'*opus signinum*. Tots aquests materials estaven barrejats amb argila que feia la funció de compactant, presentant però poca solidesa i una considerable manca de consistència.

En desmuntar-lo poguérem observar que ens trobàvem davant d'un mur d'època moderna ja que el fòssil director per establir aquesta recent cronologia era l'aparició dins del mur de dos fragments de ceràmica vidrada. La funció d'aquest petit mur era la de desviar l'aigua, que corria per aquest sector en cas de pluja, i al mateix temps estancar-la per alimentar una figuera que havia existit anys enrera.

Aquest mur fou col.locat directament sobre el sauló en el seu cantó occidental i precisament a sobre d'una alineació d'àmfores U.E. 7 en el seu cantó oriental, que es va veure malmesa per aquest fet.

COBERT PER: U.E. 1

COBREIX: U.E. 7, U.E. 8, U.E. 12

U.E 5

Aquest estrat el trobem només a partir de la meitat del jaciment i s'allarga vers el sud. Està compost essencialment per sauló barrejat amb petits fragments de carbonats càlcics i petits trossos de ceràmica. A l'igual que la U.E. 2 i la U.E. 3 aquesta unitat estratigràfica fou creada per acció antròpica.

De matriu molt compactada, presenta una gran irregularitat i adquireix una potència aproximada d'1,5 metres, ja que és en aquest sector sud on el desnivell és més remarcat.

COBERT PER: U.E. 2

COBREIX: U.E. 12

S'HI RECOLZA: U.E. 3

U.E. 6

Aquesta unitat estratigràfica correspondria a la marca trobada en la part superficial de la U.E. 3. S'endevina lleugerament la seva forma rectangular, amida 1,20 metres de llargada per 40 cms. d'amplada i té una profunditat de 10 cms. En la seva part interior, omplint la meitat del forat, hi trobem una fina capa d'argila de color marró fosc, i per sobre d'aquesta hi trobem una argila més compactada de color més clar, barrejada amb carbonats càlcics, que omplen tot el forat en la seva part superior. Aquest nivell és totalment estèril de material i s'en desconeix la funció.

COBERT PER: U.E. 2

TALLA: U.E. 3

U.E. 7

Correspon a una estructura formada per tres cossos d'àmfora posats cap per avall i col·locats dins d'una rasa molt ben definida, U.E. 8, excavada directament en el sauló (fig. 2 i 3).

Aquesta alineació amfòrica està situada en la part més nord-oriental del jaciment i es troba a uns 40 cms. del tall realitzat durant els rebaixos de terres dels anys 50.

Les tres àmfors, del tipus Pascual 1, aparegueren molt deteriorades: dues conserven les vores, part de l'arrancament del coll i part de les nanses i l'altra, molt més afectada, presenta part de la vora fragmentada. En cap moment es varen trobar fragments corresponents als seus colls i a les seves panxes. És evident que la construcció del mur U.E. 4 per sobre d'aquesta alineació les va malmetre considerablement i se'n conservà només la part que quedava just dins de la rasa, l'alçada de la qual correspon a la part amfòrica preservada.

Aquestes àmfors estan clavades indistintament dins de la rasa, sobre el sauló i les seves nanses no segueixen la mateixa direcció. Segurament en un origen l'extensió del conjunt amfòric devia ser més nombrós, ja que la rasa presenta un gran buit entre dues de les àmfors situades a l'extrem nord i l'altra que està situada a l'extrem sud. Les àmfors situades a l'extrem nord estan separades entre elles per uns 20 cms, i per un llarg espai, 65 cms, de l'àmfora que tanca aquesta alineació.

Com a fet característic cal ressenyar que les vores de les àmfors estaven plenes de sauló i que la rasa estava omplerta per terra provinent de la U.E. 1. Aquest sauló estava compactat i això va permetre que l'estat de conservació de les àmfors fos més òptim. Cal destacar també que aquestes vores de Pascual 1 tenen un diàmetre força petit, en relació als altres d'aquest tipus d'àmfora.

Aquesta filera d'àmfors està clarament relacionada amb la que s'ha trobat a continuació, U.E. 9, separada per un espai d'uns 2 metres respecte a l'altra.

COBERT PER: U.E. 1

FARCEIX: U.E. 8

COBREIX: U.E. 12

U.E. 8

Aquest element correspon a la rasa efectuada en el terreny natural, per tal d'ubicar la filera d'àmfors abans mencionada, U.E. 7.

El seu estat de conservació és molt bo. Aquest retall fa 1,60 metres de llarg, 20 cms. d'ample i té una

profunditat de 15 cms. Presenta un traçat amb dues línies rectes paral·leles perfectament regulars i simètriques, i es caracteritza per la cadència arrodonida d'aquestes, tant en la part superior com en la interior, en la qual s'aprecia una lleugera forma cònca. Cal dir que la rasa continua per un dels costats vers el sud, on després d'una separació d'uns 2 metres apareix una altra rasa, U.E. 10. Pel cantó nord la rasa queda tallada: es realitzà posteriorment un sondeig fora dels límits de l'excavació en aquesta direcció i els resultats foren negatius.

Dins de la rasa a part del material amfòric exhumat no es va trobar cap fragment ceràmic que ens hagués ajudat a concretar més la datació

COBERT PER: U.E. 1

FARCIT PER: U.E. 7

TALLA: U.E. 12

U.E. 9

Aquest estrat correspon a una filera d'àmfors formada per 4 cossos posats a l'inrevés directament sobre el sauló (fig. 2 i 3). L'interpretem com la continuació de l'altra filera d'àmfors, U.E. 7, situada seguidament més al nord.

Les 4 àmfors que constitueixen aquesta unitat estratigràfica són també del tipus Pascual 1 i presentaven un millor grau de conservació que les altres tres trobades, excepte una, molt deteriorada per causa d'una mala cocció. Malgrat això les quatre presenten diferents parts conservades. La primera que es va trobar, situada a l'extrem nord de l'alineació només presenta la vora i el coll; la següent tenia la vora, el coll, una nansa i part de l'arrencament de la panxa; les dues següents, al contrari que les altres, no tenien vora i estaven posades directament sobre el sauló per la part del coll, que en ambdós casos estava molt ben tallat, precisament per aconseguir que l'àmfora es mantingués dreta. També conservaven bastant bé les parets de la panxa, encara que aquestes estaven del tot fragmentades. El fet que aquestes àmfors recolzessin directament en l'estrat antròpic creat per salvar el desnivell de la zona, va fer que quedessin més resguardades.

En aquest cas els cossos amfòrics estan assentats dins d'una rasa molt malmesa que quasi no es distingeix, motiu pel qual no podem saber si la filera havia pogut ser més llarga. La filera fa 1 metre de llarg. Les vores de les àmfors estan separades entre elles per uns 12 cms. i les panxes estaven possiblement tocant-se l'una amb l'altra, presentant totes la mateixa direcció, és a dir, col·locades lateralment, de manera

que s'observa en una visió frontal la nansa i la resta del cos. Amb aquest sistema una de les nanses s'introduïa dins del paquet argilós de l'estrat U.E. 2, i l'àmfora quedava ben subjectada. Curiosament cal destacar que, com vàrem observar anteriorment, la vora i el coll estaven plens de sauló, però a partir de la panxa l'àmfora estava reomplerta amb terra, en un intent que la base fos més sòlida i pogués aguantar millor l'equilibri del contenidor.

COBERT PER: U.E. 1

FARCEIX: U.E. 10

ES RECOLZA: U.E. 2

COBREIX: U.E. 12

U.E. 10

Es tracta d'una rasa tallada en el sauló que contenia 4 àmfores (U.E. 9). Està en molt mal estat de conservació i no guarda cap mena de regularitat ni simetria. Les línies s'han perdut completament i el gran desgast que ha sofert ha transformat la rasa en un profund forat, que s'ha anat estenent cap al pendent, on s'ha anat acumulant tot el sauló desgastat. Tampoc trobarem cap fragment ceràmic dins de la malmesa rasa.

COBERT PER: U.E. 1

FARCIT PER: U.E. 9

TALLA: U.E. 12

U.E. 11

Correspon a la rasa moderna efectuada en l'estrat antròpic U.E. 3. S'efectuà en la potència estratigràfica d'aquest estrat era més notable (fig. 2 i 4). La funcionalitat n'era d'analitzar la disposició interna d'aquest estrat i comprovar el tipus de material i les quantitats que hi apareixien.

Amida 5,60 metres de llargada, 1,10 metres d'amplada i 80 cms. de profunditat.

TALLA: U.E. 3

U.E. 12

Correspon al terreny natural, "sauló". El trobem en tot el jaciment presentant diferents desnivells. A la part nord presenta un relleu suau, al contrari que a la part central i sud on assoleix un fort desnivell.

Presenta un color gris-grogós i una gran quantitat de diaclasi. Té una consistència no molt dura en la

part superior i sempre se'ns ha presentat força alterat i degradat com a fruit del seu grau de desgast.

COBERT PER: U.E. 1, U.E. 2, U.E. 3, U.E. 4, U.E. 5, U.E. 7, U.E. 9.

A manera de resum, de tot el material recuperat en el jaciment cal destacar a primera vista que es compon bàsicament de restes amfòriques, de ceràmica comuna romana i de material de construcció.

El predomini d'aquests tipus de material es dona pràcticament per igual en els dos estrats que són els que aporten el volum més gran de material (U.E. 1, U.E. 2.). En el primer estrat excavat U.E. 1, veiem que la presència del material amfòric, en general, és d'un 48%, el de ceràmica comuna romana, comptabilitzant també la d'importació, és d'un 20% i la resta, el 15%, el formarien la ceràmica ibèrica, la dòlia i la ceràmica medieval-moderna.

En la U. E. 2 el percentatge de material amfòric recuperat és d'un 61%, el de ceràmica comuna romana és de 17%, el mateix que el del material de construcció. El 5% restant el té la dòlia.

Es pot apreciar clarament que en aquests dos estrats el material recollit respon a les mateixes característiques tipològiques, però amb una clara diferenciació percentual en un dels tipus ceràmics. En la U. E. 2, estrat plenament romà, foren exhumats molts més fragments d'àmfora que en l'altre sediment superficial; al mateix temps aquests presentaven un millor estat de conservació pel fet que no han sofert l'elevadíssim grau de desgast que sofriren els de l'estrat superior, les dimensions de les peces eren molt més grans i sovintejaven els grups atribuïbles a un mateix element en les àmfores i en les tègules.

Atès que el material excavat a la U.E. 1, si bé és superficial, no està bàsicament desplaçat, al trobar-se a dalt d'un turó es pot considerar que té la mateixa representativitat que el de la U.E. 2; per tant es pot establir percentualment i gràficament una relació entre ambdós estrats.

El material amfòric està representat majoritàriament per la forma Pascual 1, amb un percentatge total d'un 84% envers la resta d'àmfores romanes, amb un 16%. (gràfic 1). Per altra banda la ceràmica de producció local ocuparia un 92% envers el 5% de la d'importació i el 3% de la ibèrica (gràfic 2).

Si a tot aquest material hi afegim el trobat en els altres estrats, U.E. 3, U.E. 4, on la presència de material es quasi testimonial, i el recuperat en els estrats U.E. 7 i U.E. 9, d'on s'han extret cossos sencers de material amfòric, el percentatge total es distribuiria entre un 58% d'àmfora romana, un 17% la

ceràmica comuna romana, un 17% el material de construcció i un 8% la resta de material (gràfic 3).

Un cop vistes totes les unitats estratigràfiques passarem seguidament a analitzar-les i a interpretar-les.

Des d'un bon principi advertirem la clara funcionalitat de tres dels estrats documentats en aquest jaciment U.E. 2, U.E. 3, U.E. 5. Aquests estrats artificials creats antròpicament foren col·locats, segurament pel propietari de la vil·la documentada en aquests indrets, en el sector més oriental del jaciment en forma de terrasses, per salvar la forta baixada que dibuixava en aquesta part el sòl geològic.

Malgrat que la funció era la mateixa, terraplenar tota la part de llevant, es tingué molt en compte la composició interna dels estrats i la seva posterior ubicació, que fou diferent en tots tres. Aquesta manca d'igualtat és atribuïble a les dificultats que el terreny presentava en diferents punts de la zona.

Per salvar el clar desnivell es realitzà, en un principi, una primera fase de terraplenament i consolidació creant les dues primeres terrasses U.E. 3, U.E. 5, de gran solidesa. La U.E. 5, de matriu més compactada, formada per sauló disgregat i fragments petits de ceràmica, fou col·locada en el vessant sud, on el desnivell era molt més pronunciat. Per això i a causa de les notables característiques de solidesa que presentava, bàsicament per l'acció directa de contacte entre el sauló disgregat i el terreny natural, s'aconseguí que aquest primer terraplenament fos segur i fiable. Amb la creació de la U.E. 3 es consolidà tot el front oriental. Per les característiques del desnivell, menys pronunciat, fou suficient desenvolupar un estrat compacte format per argila, carbonats càlcics, petites pedres i fragments ceràmics. Aquest estrat finalitzava en el punt on les característiques suaus del terreny obviaven la seva constitució.

Per causa dels talls realitzats anys enrera no podem saber quines eren les dimensions originals d'aquestes terrasses, però sí que sabem que sobresortien més que l'alineació d'àmfores.

Amb l'execució d'aquesta primera fase es tenia creada, doncs, una base sòlida amb la qual el propietari d'aquestes terres va guanyar i aprofitar un terreny que anteriorment li era inaccessible.

A continuació i ja en una segona fase immediata, es va col·locar l'altre estrat de terraplenament, U.E. 2, per sobre de les anteriors, que serví per regularitzar i anivellar tota la zona. Aquest paquet homogeni d'argila adquiria diferent potència segons la zona que li toqués recobrir. També el trobem en la part més nord-oriental col·locat directament sobre el sauló i assolint en aquest punt una potència màxima.

Una vegada terraplenat tot el sector i després d'aquestes noves modificacions, efectuades segurament per motius reorganitzatius i de reestructuració del territori, es col·locà una línia d'àmfores, 7 en total, que informava sobre aquests canvis.

Aquesta alineació, que seguia un traç recte clar, interrompuda per un llarg espai buit, quedà dividida en dues fileres diferents; una es recolzava sobre el gruix d'argila i finalitzava on també ho feia l'estrat en la seva façana nord, i l'altra es situava dins d'una rasa perfectament tallada en un sòl geològic que es suavitzava lleugerament.

Aquesta filera d'àmfores no té continuació vers el nord ni tampoc vers el sud i està situada just en un punt on el terreny es presenta del tot pla i per tant no fou necessari terraplenar-lo. A causa del tall modern realitzat en aquesta part del jaciment no sabem quant d'espai devia ocupar aquesta petita planura, però creiem que es tractava només d'un fals pla, ja que tal com procedeix el sòl natural en el vessant centre i sud, baixant molt pronunciadament, i tenint en compte la poca distància existent entre aquest punt i la riera de baix, el desnivell segurament apareixeria ràpidament.

Aquesta primera filera de 4 àmfores trobada durant els sondejos arqueològics i la segona de 3 àmfores trobada durant el procés d'excavació junt amb els estrats de terraplenament (fig 3 i 4), la interpretem com una línia divisòria que senyala notòriament l'existència d'un límit de propietat.

La presència de restes d'àmfores abocades en grans quantitats per constituir l'estrat de terraplenament, U. E. 2, i les restes trobades en diferents nivells arqueològics semblen indicar la possible existència d'un centre productor d'àmfores, probablement del tipus Pascual 1, molt a prop del jaciment, hipòtesi que es veu refermada per les notícies que es tenen sobre l'existència d'un forn en les rodalies.

El fet d'haver trobat una gran quantitat de material constructiu, ímbrex, aletes, fragments de tègula indeterminats, i també l'existència de diversos fragments d'*opus signinum*, una tessella de mosaic i estuc, ens fan pensar que l'àrea excavada devia ser molt a prop de la vil·la documentada i devia tenir una relació directa amb els estrats de terraplenament excavats i la línia d'àmfores evidenciada.

Si bé la producció de l'àmfora romana Pascual 1 es centra en la meitat del segle I a. C. fins al primer terç del segle I d. C., l'aparició d'alguns fragments de Terra Sigillata sud-gàl·lica i de ceràmica d'importació nord-africana, ens ofereix un cronologia concreta per als nivells de terraplenament i per a la alineació d'àmfores, que se situaria a finals del segle I d. C.

VI. INTERPRETACIÓ HISTÒRICA

Ens trobem davant un jaciment que presenta una sèrie de característiques que el fan força peculiar i interessant.

Primer de tot, cal remarcar que és un jaciment que s'ha vist molt afectat per la mà de l'home en els darrers 40 anys (rebaixos, explotació agropecuària indiscriminada, cosa que l'ha malmès considerablement).

Hi ha una absència total d'estructures d'hàbitat que poguessin ser relacionades amb el jaciment (com una premsa, forn, estructures d'emmagatzament). Ara bé com hem vist anteriorment, coneixem per diversos autors l'existència d'una possible vil.la romana i un forn molt a prop de Can Soleret. Es tracta del jaciment anomenat Torrent de les Piques, Can Pompeu Serra, del qual encara desconeixem la delimitació.

Malgrat això l'any 1992 s'excavà el que possiblement podria ser una part d'aquesta vil.la: un camp de dòlies situat a 150 metres al nord de Can Soleret.

En el jaciment de Can Soleret s'hi han evidenciat tres estrats antròpics U.E. 2, U.E. 3, U.E. 5, clars estrats de terraplenament amb una gran presència de material antic, datables de finals del segle I d.C. Junt amb aquests estrats aparegué per la banda de llevant una clara alineació de colls d'àmfores posats a l'inrevés i encaixats 3 d'ells, U.E. 7, dintre d'una rasa rectangular excavada directament sobre el sauló, i les 4 restants, U.E. 9, disposades en una altra rasa molt deteriorada, directament sobre el sòl geològic.

Totes aquestes anteriors evidències ens fan pensar que el jaciment de Can Soleret formava part d'una vil.la, possiblement la de Can Pompeu Serra, Torrent de les Piques. Les troballes abans descrites, tot i ser clarament antròpiques, en un principi no ens deixaven entreveure cap interpretació prou sòlida.

La primera hipòtesi que ens plantejarem fou relacionar -sobretot- la filera d'àmfores amb el forn que diversos autors citen en les immediacions de Can Soleret. La presència abundant de material amfòric i la troballa d'algunes àmfores disposades regularment en una filera i invertides, ens recordaren diferents camps d'àmfores existents al costat dels forns romans⁴. Aquesta hipòtesi tot i ser interessant presentava algunes febleses prou evidents, la no troballa del forn

i del seu abocador, juntament amb el grau de destrucció a què ha estat sotmès el jaciment, no ens permet corroborar aquesta hipòtesi.

També ens plantejarem relacionar aquestes àmfores amb alguna altra estructura de la vil.la, com podria ser una premsa, algun sistema d'emmagatzematge, o fins i tot algun sistema de filtratge d'aigua.

Es pensà en un principi, quan es realitzà el sondeig arqueològic, que aquesta alineació potser formava part d'un paviment sanitari, o d'un sistema d'aïllament contra la humitat⁵, però el fet de no localitzar un paviment durant l'excavació de les terrasses, U.E. 2 i U.E. 3, va fer que descartéssim aquesta hipòtesi.

Totes aquests possibles paral.lels només ens servien per interpretar l'alineament d'àmfores, però no els estrats de terraplenament. S'ha de tenir en compte però que aquests dos estrats es relacionen clarament amb la filera d'àmfores i s'han d'interpretar com un fet unitari.

Finalment pensarem interpretar l'alineació d'àmfores com un mur de contenció d'aquests nivells de terraplenament. Aquesta idea ens feia pressuposar que en un cert moment, i per una funcionalitat desconeguda, es decidí crear un nivell de terraplenament per salvar el fort desnivell que en aquest punt presentava el sòl geològic, i s'utilitzaren àmfores Pascual 1 (en lloc d'aixecar una paret), per tal de contenir les terres d'aquest talús.

Ara bé; és un autor clàssic el que ens dona la clau de la interpretació del jaciment de Can Soleret. *Siculus Flaccus*, agrimensor romà, ens parla en la seva obra *De Conditionibus Agrorum* de l'existència de diversos tipus de delimitació de propietat realitzats amb mètodes diferents i ens en descriu les varietats i les característiques.

Nam in quibusdam regionibus iubemur uertices amphorarum defixos inuersos obseruare pro terminis. Ergo conuenientia, ut supra diximus possessorum terminos consecrat. Qui, ut ante dixeramus, omnibus angulis coxisque positi esse debent. In quibusdam uero regionibus saepe per longum spatium et inter multos possessores rigores dumique finem faciunt, at aliquando tantummodo per singulorum possessorum spatia, id est a capite usque ad caput, positi inueniuntur termini, hoc est a fine

⁴ Un paral.lel d'aquesta disposició el trobem a la veïna Baetulo, concretament al jaciment ubicat al carrer de Lladó.

A redós del forn excavat en aquest jaciment s'hi van trobar 18 àmfores de la forma Pascual 1 distribuïdes en dues filades paral.leles i en posició invertida, i a l'extrem nord-oest hi aparegueren 4 àmfores més, també del tipus Pascual 1, disposades en dues filades de la mateixa manera que les anteriors (PUERTA/RODRÍGUEZ 1985).

⁵ Durant l'excavació de Can Xammar (Mataró), es localitzaren 13 fragments sencers de cossos d'àmfora clavats sobre la superfície d'un estrat. Aquestes àmfores apareixen trencades en els extrems (coll i pivots), i només s'en trobaren les parts que corresponien a les panxes, clavades indistintament del dret o del revés, contenint una gran quantitat de sorra de platja en l'interior (PERA 1992).

incipiente usque ad finem deficientem, unde alterius possessionis finis incipiat observari. Quidam uero in mediis spatiis plures interpositos habent. Quorum si quisquam per longum spatium moueatur, inter longum tractum et inter plures possessores rigor durare debet: qui si non est, totae regioni errorem quemdam incutit, nec ei tantum intra cuius fines < terminus > motus est calumniam intro ducit, sed ultrò citroque confundit fines necesse est (...).

Si uero pali lignei pro terminis dispositi sunt, aut congeries lapidum aceruatim congestae, quos scorpiones appellant, aut in effigie maceriarum, quae attinae appellantur, aut uertices amphorarum defixi, aut petrae naturales notatae, aliudue quod loco termini observari uidebitur, ex consuetudine regionis et ex uicinis exempla sumenda sunt. Supercilia, de quibus mentionem habui, si finem facient, intuendum erit in quantum spatium deuectas supercilii extendatur, ne mons supercilium sit: intra paxos enim pedes supercilia uocabula accipiunt. Quae tamen usque in planitiam ex superiori uergunt ad superiores possessores pertinent. Quidquid enim inferior possessor in solo suo agit, damno superioris fit. Siue aret siue fodiat, detrahit pendentes ex superiori terras. Si uero congerat aut adiciat quid, ad superiora non ascendit. Ita haec causa efficit ut superioribus possessoribus usque in planitia <m> supercilia cedant.

(SICVLVS FLACCVS, 1848)

Com es pot apreciar, en el començament del text l'autor diu que *en certes regions, se'ns convida a observar com a fites caps d'àmfora plantades a l'inrevés*, posteriorment ens descriu les característiques d'aquestes fites i com podien anar disposades segons el casos, i en el paràgraf final del text ens parla de l'existència de talusos marcant límits i n'explica la funcionalitat. Així si considerem que a Can Soleret hi trobem una alineació de 7 colls d'àmfora Pascual 1, posats a l'inrevés, situats justament sota d'un talús artificial, i ens fixem en el passatge anterior de Siculus Flaccus, ens adonem que tots aquests elements trobats en l'excavació concorden perfectament amb el que l'agrimensor ens diu.

Per tant, podem afirmar amb quasi total seguretat, al coincidir en aquest cas fonts clàssiques amb arqueologia, que ens trobem davant d'un límit de propietat privada rural d'època romana; és a dir, el jaciment de Can Soleret devia formar part d'una vil·la romana (segurament aquella a què ja hem estat fent referència anteriorment), entesa en tota la seva extensió una propietat rural segurament amb tots els seus àmbits característics tant constructius com d'infraestructura agro-pecuària i d'explotació econòmica (forn, camp de dòlies...).

Però encara tenim més dades relacionades amb aquest límit rural. Ens estem referint a la possible relació existent entre aquest límit de propietat i la presència d'un cadastre romà.

L'organització territorial romana no estava establerta a partir d'una xarxa de centres urbans isolats: la ciutat romana estava lligada íntimament al seu territori, constituint un tot indissociable. Així podem considerar aquesta interrelació ciutat-territori com la cèl·lula bàsica d'aquesta estructura territorial romana. Aquesta interrelació ciutat-camp s'aconseguia mitjançant l'existència d'un cadastre global per a tot el territori, cadastre que podia arribar a tenir una plasmació física en el paisatge. En el cas de la centuriació, una estructura ortogonal de camins i límits construïts per la mà de l'home que articulava bona part del territori d'una ciutat (les zones més muntanyenques, pantanoses, etc..., podien quedar fora de l'àrea centuriada, si bé seguien incloses en el cadastre global de la ciutat).

Els textos dels agrimensors ens ajuden a comprendre la diversitat de sistemes cadastrals existents, així com la seva complexitat, però ens parlen clarament d'una concepció unitària del territori.

Amb l'establiment d'una centuriació el territori de la ciutat quedava estructurat a partir d'uns eixos pre-establerts -els *límites* de la centuriació delimitant així les diferents propietats i parcel·les, camins i vies, de tal manera que l'espai rural es planificava i s'organitzava racionalment, millorant les condicions d'ocupació i explotació del territori, en íntima relació amb la ciutat del qual depenia, en una interrelació constant.

En el cas d'*Iluro*, l'existència d'una possible estructura cadastral d'aquest tipus, una centuriació, ha estat posada de manifest recentment a l'àrea entre Masnou i Montalt (OLESTI 1993). Es tractaria d'una centuriació de 20x20 *actus*, orientada a N 30 cent.Oest.

El jaciment de Can Soleret és important per a intentar establir una relació entre aquesta zona i la xarxa cadastral romana i per a poder determinar la possible existència de jaciments que es puguin trobar situats prop dels *límites* de la centuriació d'*Iluro*, indrets on generalment per les facilitats de comunicació s'acostumaven a establir els assentaments lligats al nucli central de població.

Segons l'estudi realitzat per Olesti, el jaciment es trobaria situat en el traçat del *cardo* número 19, que encara avui es conserva. L'alineació d'àmfores trobades a Can Soleret té una inclinació a partir del nord magnètic de 25'131 graus centesimals oest i és una de les millors evidències arqueològiques de centuriació que coneixem en aquests moments. La llargada d'aquesta filera, 4,7 metres, és suficient per

poder acreditar aquesta dada amb gran fiabilitat, la qual cosa ens permetrà, en un futur, interrelacionar-la i galgar-la amb els diversos estudis que es realitzin en els jaciments ubicats en la zona de la Laietània.

Com hem vist, els estudis arqueomorfològics efectuats recentment a l'àrea d'Illuro situen l'entramat cadastral de la zona a N 30 graus centesimals oest. Aquesta diferència existent de quasi 5° és suficientment petita i demostra la relació existent entre ambdós estudis. Així podem concloure que el límit rural de Can Soleret segueix l'orientació general del cadastre romà i, si bé no podem afirmar que es tracti d'un *limes* de la centuriació, pot tractar-se probablement d'una *striga* del cadastre, és a dir, un límit parcel·lari existent a l'interior de la centúria.

Fent referència al terraplenament construït per salvar el gran desnivell que presentava el sòl natural, i centrant-nos en el que Siculus Flaccus ens diu en la part final del text antic, es pot observar que la seva funcionalitat, a l'estar situat just a tocar amb una altra propietat, era preservar les seves terres més enlairades, ja que el propietari de la part de baix podia intentar guanyar molt més terreny en perjudici del de la part de dalt. Aquest podria ser el motiu pel qual el propietari de la part superior decidís crear aquest nivell de terraplenament fins arribar a les zones més planes. A la vegada, aquest també tindria la funció d'evitar que les terres de la part de dalt caiguessin cap a baix.

Pel que s'ha pogut constatar a Can Soleret aquestes terrasses no presentaven uns límits rectes (tot i que només se n'ha pogut excavar una part), sinó que, potser per anar-se adaptant a la propietat, presentava irregularitats com s'aprecia en la part de llevant de la U.E 3 on l'estrat sobresurt més que la filada d'àmfores.

Una altra de les coses que ens diuen els agrimensors és que les propietats podien estar delimitades per "fites", de diversa índole: pedres, arbres, rieres, camins, talusos, colls d'àmfora invertits. Aquestes "fites" estaven situades o bé al llarg de tot el límit de la propietat, o en els angles d'aquesta, o quan s'havien de diferenciar dels límits entre diversos propietaris o bé en els sortints de les propietats.

Així a Can Soleret, a més d'un talús artificial, també hi trobem una filera de colls d'àmfora clavats a l'inrevés que interpretem com una d'aquestes "fites" per separar propietats. L'espai existent entre les dues filades podia ser ocupat per un altre tipus de fita. A l'estar situades just a redós del terraplenament abans descrit, creiem que el que estan delimitant és, precisament, un dels sortints que presentava la propietat. Es tractaria, doncs, de tot un conjunt de "construccions" per separar dues (o més) propietats rurals, datables de finals del segle I d. C.

Paral·lels d'aquest tipus de troballa n'existeixen poquíssims i tots ells al sud de França. El que s'identifica més amb Can Soleret és el jaciment de Sept Fonts (St-Pons-de-Mauchiens, Hérault). En aquest jaciment descobert en una prospecció es realitzaren 7 sondejos que revelaren la presència de dues fosses d'època d'August sobreposades per una alineació d'àmfores d'origen Tarraconès, concretament una quinzena del tipus Pascual 1 i tres del tipus Dressel 2/4. Aquesta alineació es talla perpendicularment, la primera de 8 metres està disposada sobre dos nivells diferents i la segona de 1'50 metres es troba en bastant mal estat de conservació (MAUNÉ1992). La similitud en la disposició dels colls d'àmfora Pascual 1 amb els de Can Soleret és notable.

El jaciment de Sept Fonts, situat a l'extrem oriental de la zona de Biterrois, al sud de França, correspon també a un límit de propietat situat en un principi entre dos propietaris, i posteriorment, amb l'arribada de nous propietaris es reorganitzà amb la col·locació d'una segona filera perpendicular a la primera.

Si tenim en compte que el tipus d'àmfora emprat a Sept-Fonts és el tipus de material habitual en la Laietània i igual al de Can Soleret, i que en aquest últim s'enregistra la troballa d'una moneda de la seca de Nemausus (Nimes), tenim una mostra més sobre els lligams comercials i culturals entre el sud de la Gàl·lia i el nord-est d'Hispania.

Altres possibles jaciments, encara que no confirmats, que presenten també alguna estructura del tipus límit de propietat són Sallèles (Aude), Montlaurés (prop de Narbonne), Montfo (al nord de la zona de Biterrois), i la vil·la de Garissou (Béziers) (MAUNÉ1992).

En conclusió les dades que aporta el jaciment de Can Soleret als estudis cadastrals, especialment l'evidència arqueològica de l'alineació amfòrica, semblen doncs d'un interès real. Les restes trobades formarien part de tot aquest entramat i el que hauríem excavat seria un del tipus de propietat privada que a més trobem exemplificat en les fonts antigues.

Fins ara aquesta pràctica s'havia identificat com un costum regional d'una àrea concreta radicada exclusivament en la *Narbonensis* occidental. L'aparició de la filada a Can Soleret, on s'utilitzen els colls de les àmfores com a fites, ens ha permès reconsiderar la validesa d'aquesta hipòtesi de tradició local centrada fins en aquests moments només en el Languedoc.

Així doncs, aquesta intervenció arqueològica demostraria que aquesta pràctica també fou utilitzada a la Laietània, i que per tant podria ser un fet habitual en diverses regions del món rural romà

* L'interès que la temàtica d'aquest article ha despertat entre els especialistes de la matèria ens ha permès comptar amb l'ajut de gran part d'ells, per tant hem d'agrair la seva desinteressada col.laboració: la Doctora Isabel Rodà, professora d'Arqueologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, al Doctor Oriol Olesti i al Doctor Alberto Prieto, professor d'Història Antiga de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Agraïm així mateix la col.laboració en aquest article a: Francesc Busquets i Costa, Rafael Dehesa i Carreira, Francesc Florensa i Puchol, Montse Freixa i Vila, M. Lluïsa Matas i Vilaró i Ismael Redolar i Aineto, tots membres del grup A.T.I.C.S.

Agraïm també tot el material subministrat sobre el tema des de la Universitat de Besançon per part del Doctor Jordi Cortadella.

BIBLIOGRAFIA

- AA.VV. *Ceràmiques comunes i de producció local d'època romana*. Sèrie monogràfica 12, Girona Centre d'Investigacions Arqueològiques.
- AA.VV. *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*. Actes del I Col.loqui d'Arqueologia Romana de Badalona. 1985.
- BELTRAN, M. *Guia de la ceràmica romana*. Ed. Libros Pòrtico, Zaragoza 1990.
- (BURJACHS ET ALII 1987)
- BURJACHS et alii *Inventari del Patrimoni Arqueològic de la Generalitat de Catalunya, comarca del Maresme*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1987, inèdit.
- CASAS, J. *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos*. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat (Campanyes de 1982-88). Serie monogràfica 10, Girona, Centre d'Investigacions Arqueològiques.
- CLEVEL-LÉEQUE, M. *La cadastració en l'espai imperial. Memòria i raó*. L'Avenç Revista d'Història, número 167, p. 18-24. Barcelona, 1993.
- (CODEX SCCL 1993)
- CODEX SCCL. *La intervenció arqueològica a la variant de Mataró de la carretera N-II*. Tribuna d'Arqueologia 1991-92. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. pp.53-63, Barcelona, 1993.
- (DEFAUST/MARTÍ 1989)
- DEFAUST, J.M.; MARTIN, A. *Memòria de les prospeccions realitzades en l'itinerari de la futura autovia de Mataró a Palafròls* (juliol-setembre 1989). Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- DOCUMENTS D'ARQUEOLOGIE FRANÇAISE N°6. *La terre sigillée galloromaine*. Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1986.
- (ESTRADA 1969)
- ESTRADA, J. *Vias y poblamiento romano en el área metropolitana de Barcelona*, Comisión de Urbanismo de Barcelona, número 27, p. 25, Barcelona 1969.
- (FERRER I CLARIANA 1968)
- FERRER I CLARIANA, LI. *Santa Mª de Mataró*, a *Obra de Sant Francesc IV*. p. 25, Mataró 1968.
- (GALLEMI REDOLAR 1993)
- GALLEMI F.; REDOLAR, I. *Memòria de la prospecció arqueològica d'urgència a Can Soleret*, (Mataró El Maresme), 1993. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- GOUDINEAU, C. *Ceramique Aretine Lisse*. Tome IV, Melanges d'archéologie et d'histoire, Ecole Française de Rome, Paris, 1968.
- (GURRI/RUIZ 1991-92)
- GURRI, E.; RUIZ, M. *Memòria de la prospecció arqueològica d'urgència al Camí de la Serra*, (Mataró, El Maresme), 1991-92. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- LAMBOGLIA, N. *Per una classificazione preliminare della ceramica campana*. Atti del 1° Congr. Internazionale di Studi Liguri.
- LÓPEZ, A. *Las cerámicas romanas de paredes finas en Cataluña* vol. I-II Quaderns científics i tècnics, número 2, Diputació de Barcelona, 1989.
- (LLOVET 1959)
- LLOVET, J. *La ciutat de Mataró*. Ed. Barcino. p. 57, Barcelona 1959.
- (MAUNÉ 1992)
- MAUNÉ S. *Le site de Sept-Fonts. Une limite de propriété Augustène?* Chronique. Paysages et cadastres de l'antiquité. Dialogues d'Histoire Ancienne, pp. 314-317, Besançon, 18,2, 1992.
- MAYET, F. *Les céramiques a Parois Fines (dans la Péninsule Ibérique)*. Publication du Centre Pierre Parois (E.R.A. 522), Paris, 1975.
- MOREL, J.P. *A propos des céramiques campaniennes de France et d'Espagne*. Archéologie en Languedoc, 1. p. 149-168, 1978.
- MOREL, J.P. *Céramique campanienne: les formes*. 2 Vol. 1981.
- (OLESTI 1992)
- OLESTI, O. *El territori del Maresme en època republicana (s. III- I a. C.): estudi, arqueomorfologia i història*. Tesi doctoral. pp. 281-85, pp. 445, Barcelona, 1992.
- (OLESTI 1993)
- OLESTI, O. *La romanització del Maresme: un nou model d'interpretació*, L'Avenç n.172 pp. 8-15. Barcelona, Juliol-Agost 1993.
- OLESTI, O. *Cadastres antics*. L'Avenç Revista d'Història, número 167, pp. 28-32, Barcelona, 1993.
- OXE, A.; COMFORT, M. *Corpus Vasorum Arretinorum*. Rudolf Habel Velag GMBH. Bonn, 1968.
- PEACOCK, D.P.S. *Amphorae and the roman economy*. Logman Archaeology series. London, 1986.
- (PERA 1992)
- PERA, J. *Aportació de l'excavació de Can Xammar al coneixement de l'urbanisme d'aquest sector d'lluro*. Revista Laietania n°7. Museu Comarcal del Maresme, p. 10, Mataró 1992.

(PREVOSTI 1981)

PREVOSTI, M. *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro. Vols. I-II*. Premi Iluro 1980, pp. 449-450. Mataró 1981.

(PREVOSTI/CLARIANA 1985)

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J.F. *El taller de àmforas de Torre Lauder: nuevas aportaciones. El vi a l'antiguitat. Economia, Producció i Comerç al Mediterrani Occidental. Actes I Col.loqui D'Arqueologia Romana*. p. 202, Badalona, 1985.

(PUERTA/RODRIGUEZ 1985)

PUERTA, C.; RODRIGUEZ, M. *Una indústria urbana de producció de vi a Baetulo. El vi a l'antiguitat. Economia, Producció i Comerç al Mediterrani occidental. Actes I Col.loqui Arqueologia romana*. Badalona 1985.PUERTA, C.; RUÍZ, M. *La ceràmica de Parets Fines*. Rev. Laietania nº7, 1992. Estudis d'Història i d'Arqueologia del Maresme. Museu Comarcal del Maresme. MataróPUERTA, C. *Baetulo. Ceràmica de Parets Fines*. Monografies badalonines, nº11. Museu de Badalona 1989.

(RIBAS 1933)

RIBAS, M. *La romana Iluro*. La Paraula Cristiana XVII. Barcelona 1933.

(RIBAS 1934)

RIBAS, M. *Origens i fets històrics de Mataró*. p. 73, Mataró 1934.

(RIBAS 1949)

RIBAS, M. *Els vidres romans d'Iluro*. Museu, pp. 2-3, Mataró, gener-febrer 1949.RIBAS, M. *La romana Iluro*. Institut d'Estudis Catalans. "Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica" XII, Barcelona, 1952.RICCIONI, G. *La terra sigillata della Gallia meridionale*. Cooperativa Libreria Universitaria Editrice. Bologna. 1977.

(S.A.M.M. 1977)

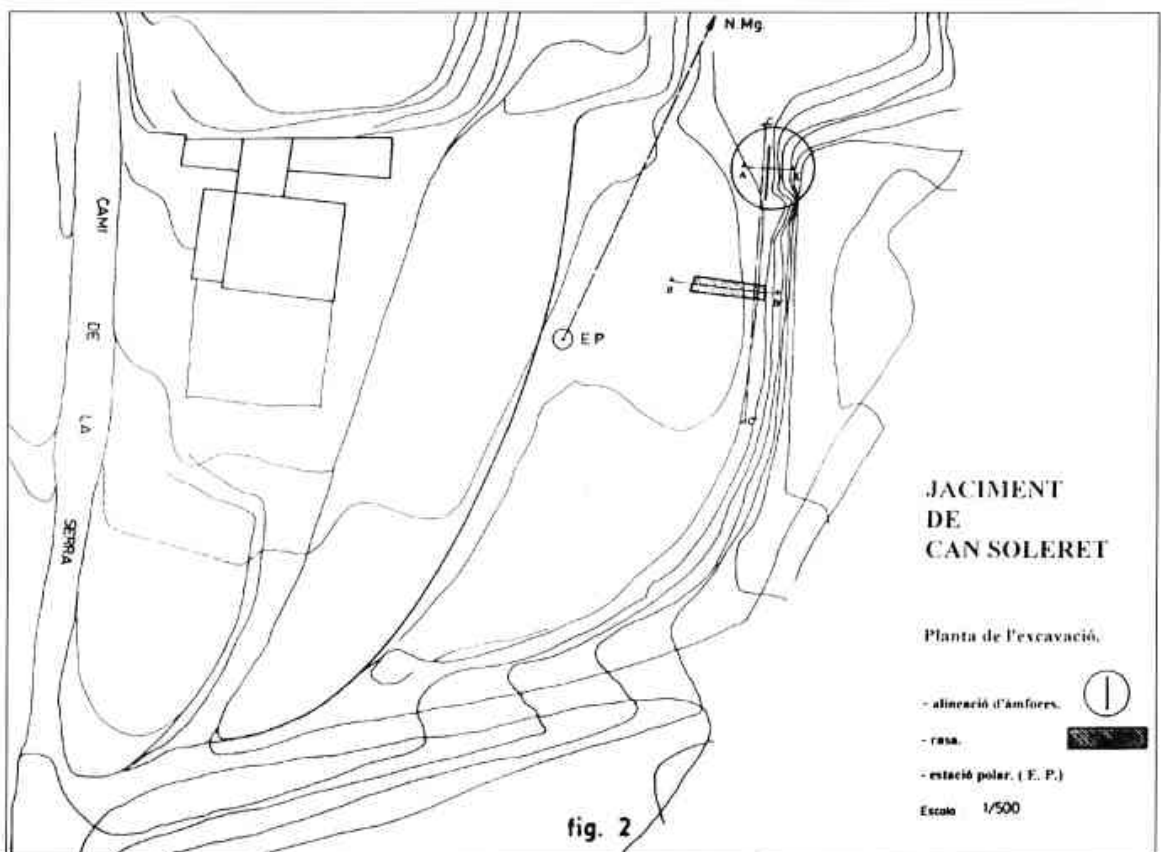
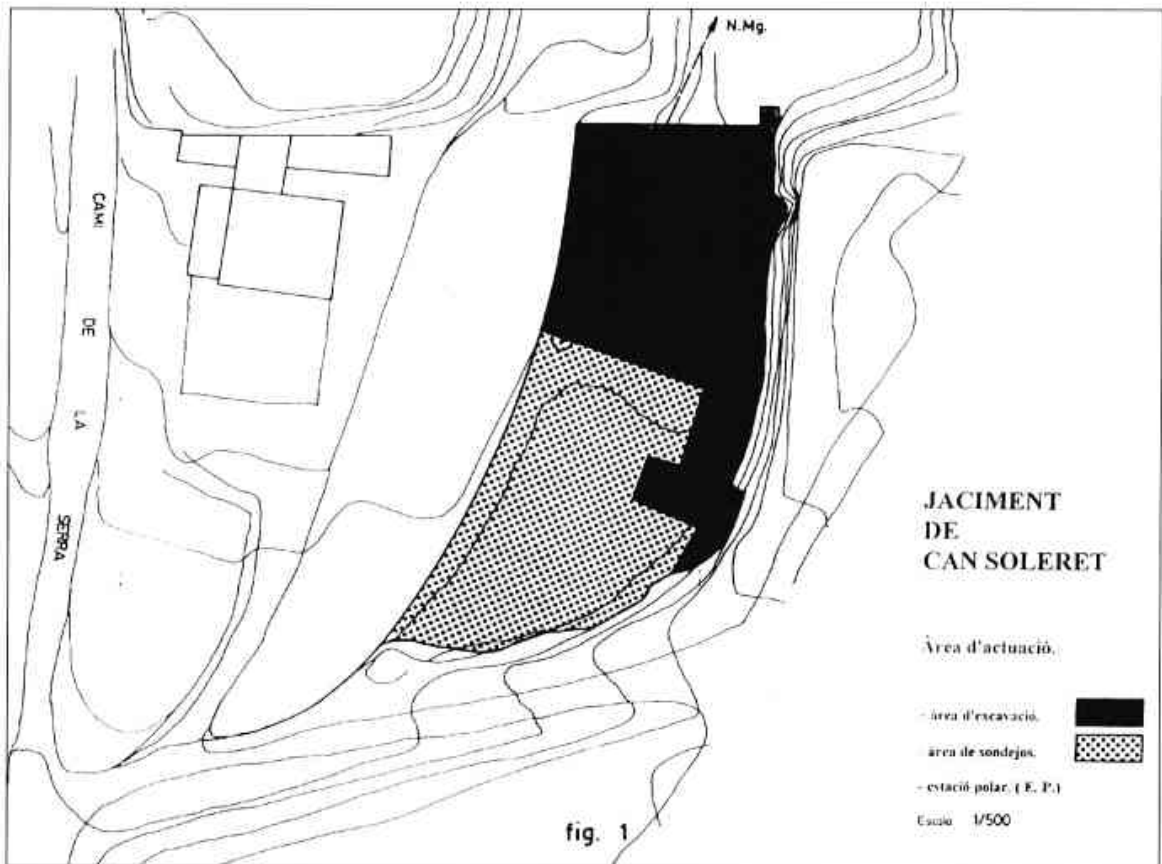
S.A.M.M. *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró*. Mataró 1977.SANMARTÍ, E. *La ceràmica campaniense de Emporion y Rodhe*. Vol. I, II, 1978.SCIALLANO, M.; SIBELLA, P. *Amphores. Comment les identifier?* Edisud. Aix-en-Provence, 1991.

(SICVLVS FLACCVS 1848)

SICVLVS FLACCVS, *De condicionibus agrorum*. Gromatia veteres, ed. Carol Lachmann, pp. 142-143, Berlin 1848.

(S.N.G.I. 1988)

SILLOGE NUMMORUM GRAECORUM ITALIA. *Hispania-Gallia anellenica*, Vol I. Comune di Milano. Civiche Raccolte Numismatiche. Milano, 1988. pp. 84-85, pp. 82.TUFFREAU-LIBRE, M. *La ceramique en Gaule romaine*. Editions Errance, Paris, 1992.VEGAS, M. *Ceràmica comùn romana del Mediterràneo Occidental*. Instituto de Arqueología y Prehistoria, nº22, Universidad de Barcelona, 1973.

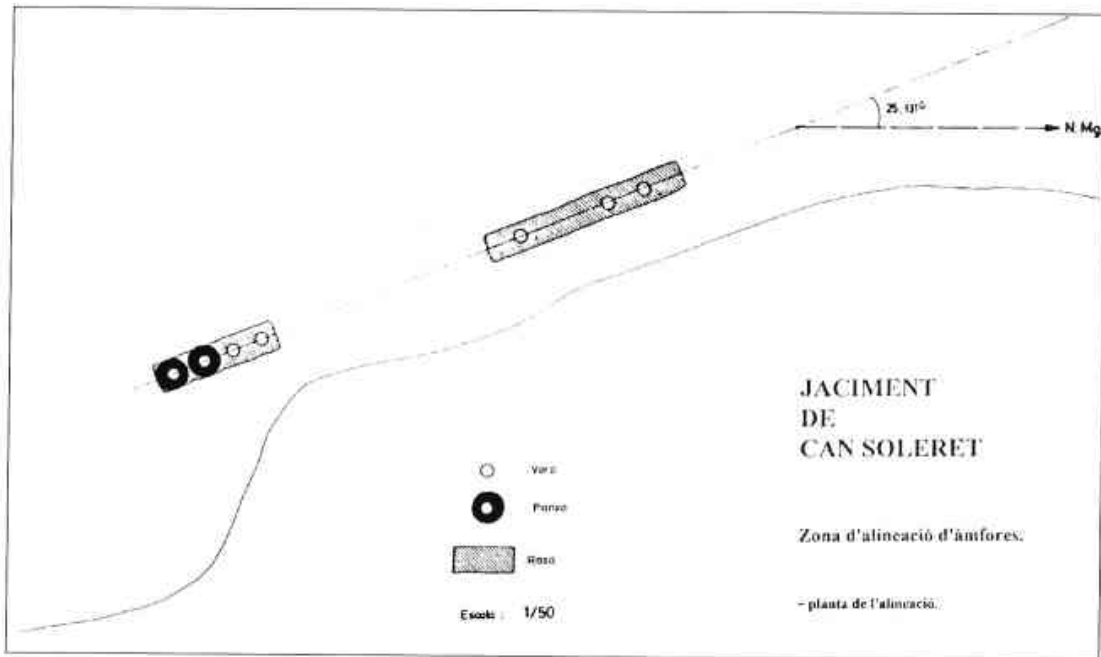

Fig. 3

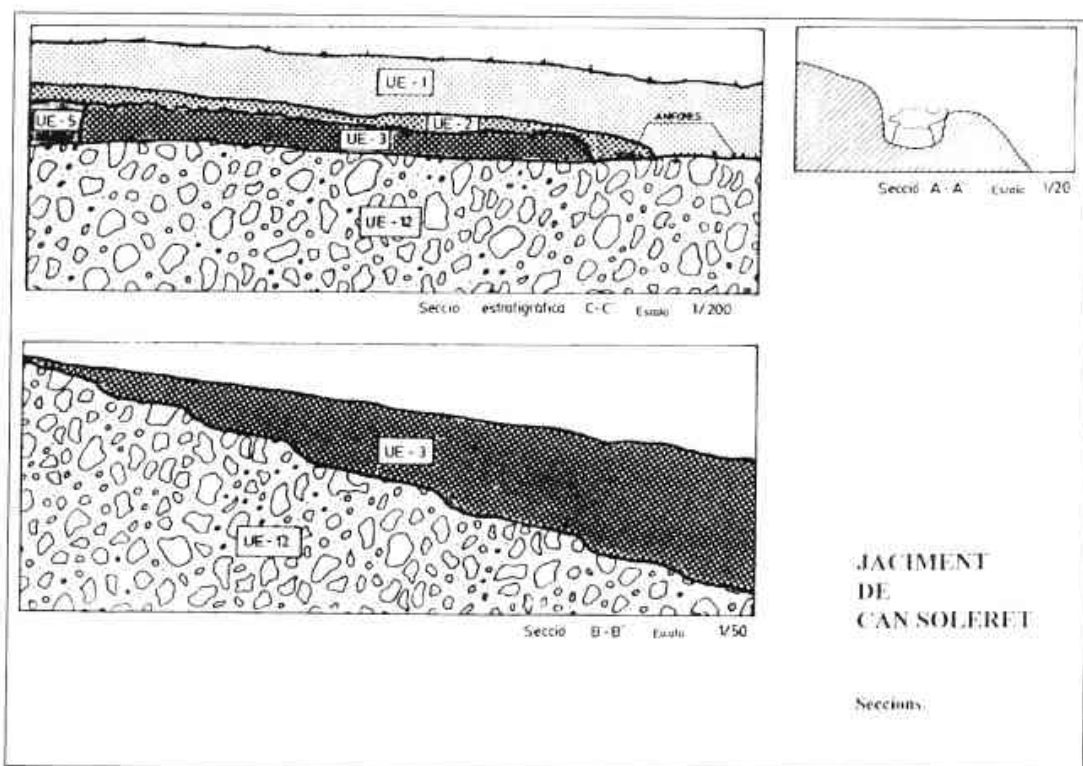

Fig. 4

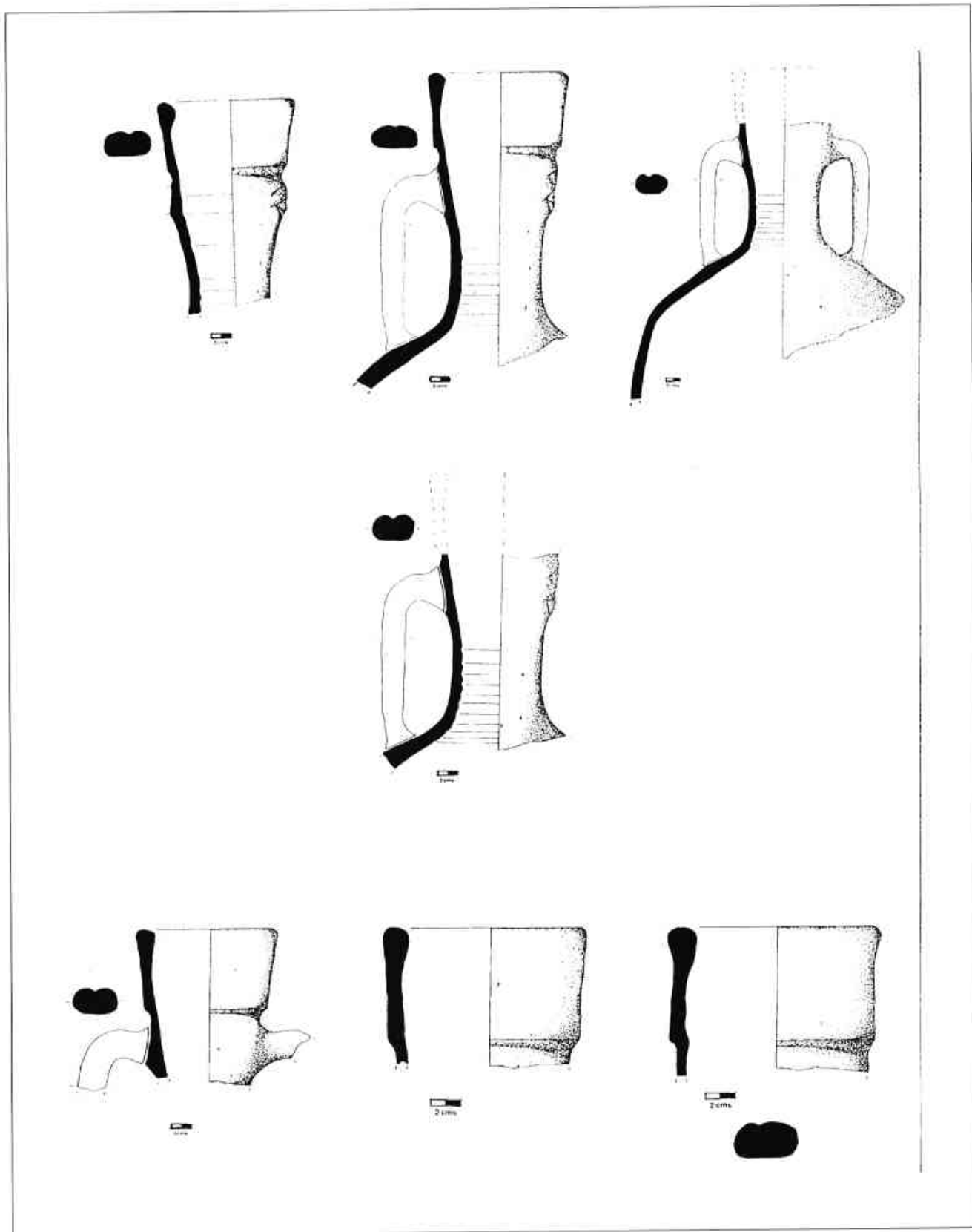

Fig. 5. Dibuix de set cossos amfòrics de l'alineació

Foto 1. Moneda de Nemausus

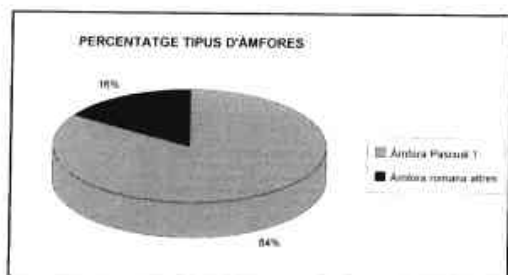
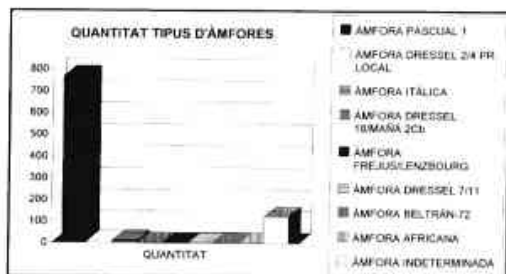

Foto 2. Detall de la rasa amb 3 caps d'àmfora Pascual 1

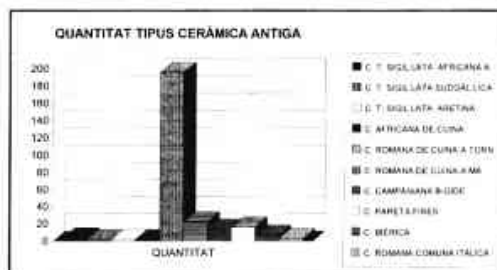
Foto 3. Vista de l'alineació d'àmfores

TIPUS D'ÀMFORES.

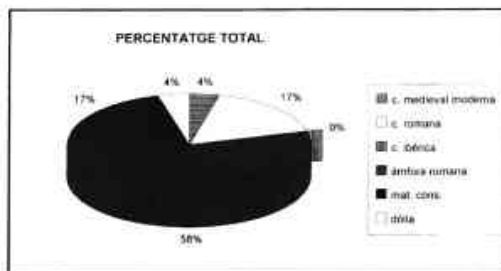
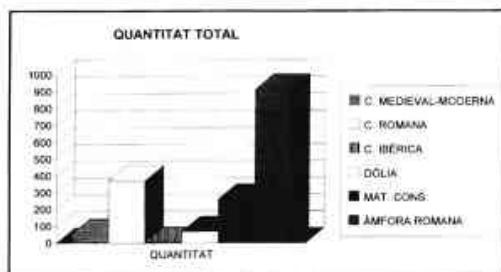
Gràfic 1. Tipus d'àmfores

TIPUS DE CERÀMICA ANTIGA.

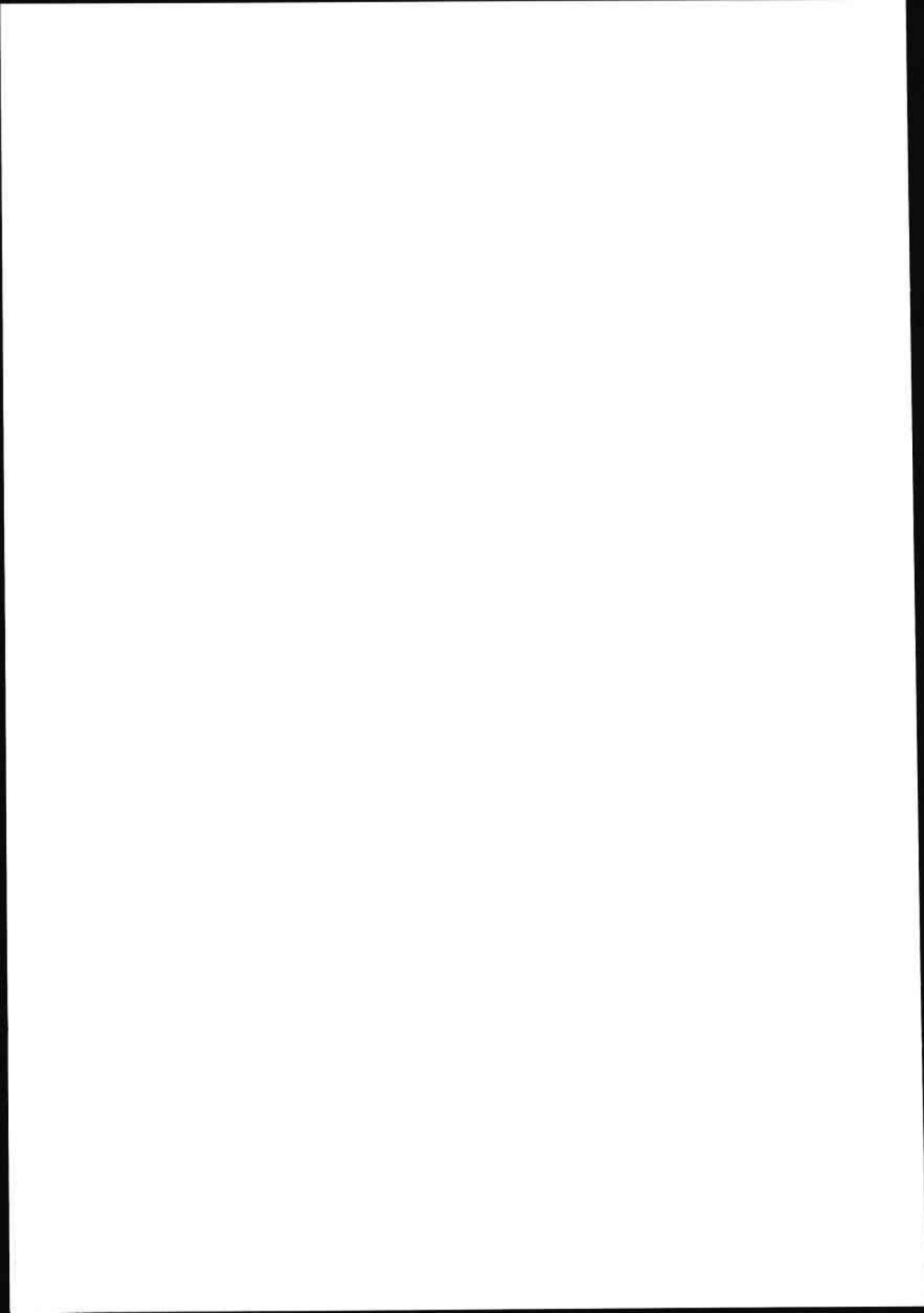
Gràfic 2. Tipus de ceràmica antiga

MATERIAL CERÀMIC.

Gràfic 3. Material ceràmic

**CAN BLANC (ARGENTONA, MARESME). UNA
VIL·LA ROMANA DE MITJANS DEL SEGLE I DC
A INICIS DEL SEGLE III DC**

CAN BLANC (ARGENTONA, MARESME). UNA VIL·LA ROMANA DE MITJANS DEL SEGLE I DC A INICIS DEL SEGLE III DC

NÚRIA CARRERAS VIDAL
ANTONI RIGO JOVELLS

CODEX SCCL-ARQUEOLOGIA I PATRIMONI

MOTIUS DE LA INTERVENCIÓ I ANTECEDENTS

En aquest article presentem, de forma breu, els resultats oferts per les excavacions d'urgència del jaciment de Can Blanc dutes a terme entre els dies 3 de març i 30 d'abril de 1993. El motiu de la intervenció fou el projecte de construcció d'una autopista entre Mataró i Granollers. En una primera fase es realitzaren els treballs de prospecció i delimitació com a conseqüència dels quals es va poder determinar l'existència segura d'un assentament romà i planificar l'excavació en extensió que es va fer immediatament a continuació¹.

La possible existència d'un jaciment romà en aquest lloc s'havia donat des d'antic, però les notícies eren confoses respecte a la seva situació exacta. De fet, es donen diferents referències que semblen situar-se en el mateix lloc o molt a prop les unes de les altres. Així es parla de la "Finca de Can Pins", la "Finca del Sr. Matheu" i de "Can Bonavista".

La primera referència la trobem en l'obra de J.M. Pellicer (PELLICER 1887), que esmenta la troballa d'un *guttus* de vidre. Posteriorment, Serra Rafols parla de restes romanes, parets i ceràmica (SERRA RAFOLS 1928). A partir d'aquí la notícia es repeteix i ha estat

publicada nombroses vegades sense aportacions noves (RIBAS 1933; ALMAGRO/COLOMINAS/SERRA RAFOLS 1945; RIBAS 1952; BALIL 1953; ESTRADA 1969; GORGES 1972). La Secció Arqueològica del Museu de Mataró parla també de la descoberta d'una vil·la romana a Can Bonavista (BONAMUSA 1972).

M. Prevosti (PREVOSTI 1981) recull totes aquestes notícies i hi afegeix que M. Ribas, en unes notes del seu arxiu, diu que havia visitat el lloc i havia comprovat l'existència de molta ceràmica romana i d'una moneda de Constanci. Aquesta autora ja comenta que les diferents notícies poden correspondre a un sol jaciment però, de fet, en manté tres de diferenciats que anomena "Tocant la riera de Pins", "Finca del Sr. Matheu" i "Can Bonavista".

L'any 1987, durant la realització de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de la comarca del Maresme, A. Martín i A. Rigo (IPA 1987) identifiquen el lloc amb precisió i hi assenyalen l'abundància de ceràmica romana, consistent en ceràmica comuna romana, àmfora itàlica, àmfora tarraconense, T.S. Sud-gal·lica i *tegulae*. En aquest cas es decanten clarament per

¹La primera fase es dugué a terme sota la direcció tècnica de Núria Carreras, Esther Gurri i Antoni Rigo (CODEX SCCL). La fase d'excavació en extensió tingué com a directors Núria Carreras i Antoni Rigo (CODEX SCCL).

identificar en un sol jaciment totes les notícies antigues i l'anomenen Can Blanc, ja que aquest era el nom de la finca on es va trobar la major concentració.

Posteriorment, M. Prevosti va recórrer també el lloc durant la realització d'unes prospeccions intensives a la riera d'Argentona, però diu que no hi veié materials ceràmics superficials, tot i que esmenta restes de possibles murs en el marge de la carretera de Mataró a Granollers (PREVOSTI 1993).

CONTEXT GEOGRÀFIC I HISTÒRIC

Les coordenades geogràfiques del jaciment de Can Blanc són 2° 24' 12" E i 41° 34' 30" N, corresponents a les coordenades UTM 448'91 i 4602'94. La seva altitud és de 121 metres s.n.m. Actualment el jaciment resta ja enterrat sota l'autopista de Mataró a Granollers, en el punt quilomètric 6+650.

Can Blanc es troba situat a la riba esquerra de la riera de Pins, uns 600 metres al nord del punt on aquesta s'ajunta amb la riera de Dosrius per tal de formar la riera d'Argentona. La seva ubicació és a uns 15 metres d'altitud respecte a la cota del curs actual de la riera de Pins, i a la part baixa dels vessants d'una carena en la qual els dos turons més propers arriben a les cotes de 172 i 211 metres s.n.m. Per tant, està clarament per damunt del fons de la vall, de forma que, tot salvant el perill de les inundacions causades per les potents rierades característiques de la zona, és el més a prop possible de la riera i de la petita plana que la volteja. Tot i així, cal dir que els pendents dels turons són aquí bastant forts i que la pròpia excavació ens ha mostrat com això era en origen més marcat del que es veu actualment com a conseqüència de l'activitat humana a la zona.

A un nivell més general, cal veure aquesta zona integrada en la vall d'Argentona, si bé no gaudeix ja de les característiques d'ampla vall que té aquesta més cap al sud. És interessant, però, remarcar que es tracta d'un lloc de pas de la via natural que comunica les comarques del Maresme i del Vallès, i just abans que comenci la part més difícil de travessar, per les característiques muntanyenques, coneguda com a coll de Parpers.

Entrant en el context històric antic, hem de dir que tota la vall d'Argentona sembla intensament ocupada en època romana. En aquest sentit, cal tenir en compte que es tracta de la vall més ampla i llarga de les que s'obren des de la costa cap a l'interior i, per tant, del lloc on hi ha més possibilitats d'explotació agrícola. A més, com ja hem esmentat, constitueix una via natural de comunicació entre el litoral i les comarques interiors

i fou aprofitada ja pels romans mitjançant la via de Parpers, conservada en alguns trams fins a l'actualitat. A aquests factors naturals favorables cal afegir-hi la proximitat a la ciutat d'Iluro, que ha de representar, sense dubte, un important element dinamitzador.

DESCRIPCIÓ DEL JACIMENT

L'excavació duta a terme en el jaciment de Can Blanc va posar al descobert una sèrie d'estructures pertanyents a un assentament d'època romana, del qual no coneixem, però, la globalitat de la planta. Els límits nord i sud que actualment podem presentar són, amb tota seguretat, els originals de l'hàbitat. Per l'oest, en canvi, es fa evident que les estructures s'estenien més enllà i foren destruïdes en el moment en què es va construir la carretera que funcionava, fins al moment de l'excavació, d'enllaç entre Mataró i Granollers. Pel que fa al límit est, no podem assegurar si l'assentament s'estenia més enllà o no, però l'escalonament que presenta l'assentament i el fet que aquesta part estigués fortament rebaixada per tal d'aconseguir un camp de conreu pla, fins al punt que la roca estava directament per sota d'un nivell superficial de molt poca potència, fa pensar seriosament en aquesta possibilitat; a més, algunes característiques de les restes, que comentarem més endavant, semblen refermar-ho.

Per a la descripció d'aquestes restes hem optat per fer-ho per fases i a partir dels àmbits identificats que s'especifiquen en les plantes respectives.

PRIMERA FASE (MITJANS DEL SEGLE I DC)

Les restes constructives de la primera fase configuren una planta rectangular ON es distingeixen de forma clara 7 àmbits, amb una extensió aproximada de 241 m². Tres d'aquests àmbits estan seccionats per la carretera ja esmentada de Mataró a Granollers. Les dimensions d'aquestes dependències són bastant grans, excepte en el cas de l'àmbit 4 que sembla més aviat una dependència de l'àmbit 2. Pel que fa als àmbits 1 i 3, en què tenim amb certesa la planta completa, són de 30 i 45 m² respectivament, i la resta apunten a unes mesures similars. Quant a la tècnica constructiva, els murs són fets amb pedres irregulars, de diferents mesures, lligats únicament amb terra. Malgrat això, es tracta d'una construcció consistent i de relatiu bon aspecte. La seva amplada oscil·la entre els 50 i els 80 cm. i l'alçada conservada és molt diferent segons la zona del jaciment.

L'àmbit 1 és el que es troba a l'angle sud-est. Les seves dimensions són, aproximadament, de 6 x 5 metres. Els murs que el delimiten són els 30010 i 30055 pel nord, 30011 per l'est, 30110 pel sud i 30047 per l'oest. Entre els murs 30055 i 30010 hi ha una clara obertura de comunicació amb l'àmbit 2. Com a característica constructiva cal destacar que el mur 30047 té adossat un altre mur (30046) que considerem com un reforç que ha de tenir la seva explicació en el fet que, pel sistema constructiu inicial adoptat en aquest turó, alguns d'aquests murs -de pedra i sense morter- arriben a tenir una extraordinària alçada i devien arribar a patir el pes i la força dels terraplenaments als quals serveixen de contenció; aquest, però, és un punt que reprendrem amb més detall posteriorment.

L'espai que hem anomenat àmbit 2 té com a límits coneguts amb certesa els murs 30009 i 30113 per l'est, 30108 pel nord i 30055 pel sud. No coneixem amb exactitud, en canvi, el límit per l'oest, ja que no s'ha vist el mur que el devia tancar, segurament a causa d'haver estat desmuntat en la fase posterior. Tot i així, la realització d'un sondeig en aquesta zona mostra unes especials característiques constructives en l'alçat del mur 30055 que fa considerar la possibilitat que l'àmbit quedés tancat aproximadament a l'alçada del mur 30047. De fet, l'alçat del mur 30055 mostra un tall clar que sembla correspondre's aproximadament amb la secció del mur 30047. Això podria indicar una construcció prèvia del mur 30046 a la del mur 30055, però el fet que el tall que observem no coincideixi exactament amb el que sembla que hauria de ser la secció del 30047, ens fa decantar vers la hipòtesi d'un mur que tanqués en aquest punt, aproximadament com una prolongació del 30047 però sense que ho fos fidelment sinó que suposés un petit desviament. El problema es presenta a l'hora de considerar l'estratigrafia de l'àmbit, ja que no hi ha un tall clar que demostrï el desmuntatge d'un mur, si bé el fet de trobar-hi un farciment amb molts nivells sorrencs primis no descarta que hi hagués una remodelació d'aquest mateix farciment. Fins i tot, si el mur 30047 necessita un reforç (30046) i si el 30051 arriba a cedir, no es pot descartar algun esdeveniment d'aquest tipus, després del qual es podria haver fet la reforma.

L'àmbit 3 constitueix l'extrem nord-est de l'assentament i les seves dimensions són de 6 x 7 metres. Els murs que el delimiten són el 30007 pel nord, 30008 per l'est, 30055 pel sud i 30053 per l'oest. Aquí hem d'assenyalar que el mur 30008 és de bona factura per la cara que dona a l'interior de l'àmbit 3, però molt barroer de construcció en la cara que dona a l'est, de forma que la sensació és que no hauria estat mai un mur vist per aquest costat, sinó que devia quedar enterrat; per tant, en el cas que hi hagués

hagut més habitacions hauria de ser en un nivell superior avui destruït.

L'àmbit 4 és un espai de dimensions reduïdes (5'5 x 0'9 metres) amb una obertura que el comunica amb l'àmbit 2. Els seus límits són el mur 30112 per l'est, 30010 pel sud i 30009 i 30113 per l'oest. La poquíssima amplada d'aquest espai fa que calgui pensar més en una simple dependència de l'àmbit 2 que en una habitació pròpiament dita. El mur 30010 sobresurt dels murs que marquen el límit est de l'àmbit, per la qual cosa resta com a possibilitat que hi hagués més habitacions cap a aquesta zona que, en tot cas, haurien estat totalment destruïdes.

Dels àmbits 1, 2, 3 i 4, no coneixem com era la pavimentació en la primera fase ja que només s'han conservat els de la segona. Tot i així, pensem que devien ser essencialment iguals i que la reforma en paviments en aquesta zona és molt puntual.

L'àmbit 7 és delimitat pels murs 30046 a l'est, 30056 al sud i 30055 al nord. Aquí s'ha pogut identificar clarament un nivell de pavimentació (30089) compost per un estrat de sorres, pedres i calç, amb la superfície endurida i blanquinosa.

L'àmbit 8 té com a límits els murs 30055 i 30108 pel nord, mentre que el límit est no el coneixem exactament i correspondria a la divisió amb l'àmbit 2 anteriorment descrit. En aquesta habitació s'ha pogut identificar un nivell d'ús, molt malmès, consistent en l'estrat 30101, que es conserva en una part molt petita, format per un trinçat de ceràmica sense lligar, com si fos una mena d'*opus signinum* molt feble. Als seus costats s'estenia l'estrat 30105, format bàsicament per arenes i llims, que li servia de base. Quant a la pavimentació, 30101 va oferir com a materials únicament set fragments de *tegulae*, un d'informe de T.S. Itàlica i un altre de Parets Fines. Pel que fa a l'estrat 30105, va proporcionar àmfora tarraconense (Dr. 2-4), àmfora bètica, ceràmica comuna romana i T.S. Sud-gàlica (Drag. 24/25, Drag. 15/17 i Drag. 33).

Per sota de l'estrat 30105, n'aparegué un (30106) format per arenes i calç, amb la superfície endurida i de color blanquinós. Per aquestes característiques i per la cota en què es troba, tendim a interpretar-lo com un nivell de pavimentació. Per tant, el paviment 30101 respondria a una reforma puntual en aquesta habitació.

L'àmbit 9 és delimitat pel mur 30053 a l'est, pel 30108 al sud i pel 30109 al nord. En ell s'ha identificat un estrat com a nivell d'ús (30114), el qual era format per arenes però amb la superfície dura i amb taques blanques possiblement de calç, en molt mal estat en tot cas.

A la zona al nord a l'exterior de les estructures s'ha determinat també un nivell d'ús constituït pels estrats

30082 i 30115. La diferenciació de número entre ells és causada pel fet que no s'ha vist el contacte material a causa de la conservació del mur 30004 de la segona fase. En l'estrat 30082 cal destacar que va aparèixer un retall de forma aproximadament rectangular amb els angles arrodonits (30081), en el qual hi havia una àmfora lusitana de salaó, Dr. 14 b, amb tap i col·locada de forma invertida, de la qual havia estat seccionada la zona del pivot i la part més inferior de la panxa. Tot i això, dubtem que estigui *in situ* i pensem que probablement deu estar abocada. El farciment del retall en què es trobava l'àmfora (30080) només va oferir, a més, àmfora tarraconense de la qual no s'ha pogut identificar formes i ceràmica comuna romana.

El fet que més destaca, en l'aspecte constructiu, és que s'adapten al fort pendent original del terreny, de forma que es puguen els murs fins poder assolir un nivell més o menys horitzontal de pavimentació. Això és el que fa que en la part més baixa del turó els murs tinguin una gran alçada i que fins i tot prenguin un aspecte atalussat per tal que tinguin una bona base, ja que en alguns casos arriben a tenir entre 1'5 i 2 metres. Això s'ha pogut observar perfectament en els àmbits 1 i 2. Cal remarcar, no obstant, que la major part d'aquests murs no estigueren mai a la vista, ja que uns potents farciments anivellaven l'interior dels àmbits fins a assolir, com hem esmentat, l'horitzontalitat dels nivells d'ús.

A nivell global, tot i el mal coneixement esmentat dels paviments dels àmbits 1, 2, 3 i 4, sembla que els àmbits 7, 8 i 9 es trobaven a un nivell de cota més baix, com a resultat de l'adaptació al pendent del terreny, si bé aquest és suavitzat, ja que si no fos així el desnivell hauria pogut arribar a tenir entre 1'5 i 2 metres. És interessant veure també com a la part exterior al nord de les estructures el nivell d'ús presenta un suau pendent en sentit est-oest, amb la qual cosa s'unificarien a l'exterior, d'alguna manera, els dos nivells de l'interior.

Quant a les pavimentacions o nivells d'ús d'aquesta primera fase, han ofert pocs materials ceràmics, però suficients en conjunt per a la datació. L'estrat 30089, paviment de l'àmbit 7, contenia ceràmica comuna romana, un fragment de Parets Fines i àmfora tarraconense entre la qual es va poder identificar una peça de la forma Dr. 2-4. El 30106, corresponent a l'àmbit 8, només va proporcionar àmfora tarraconense, entre la qual la forma Dr. 2-4, ceràmica comuna romana i ibèrica. En canvi, el paviment de l'àmbit 9 (30114) va oferir més quantitat de material i més interessant, i permet constatar la presència proporcionalment majoritària entre els materials de l'àmfora tarraconense, de la qual només s'ha pogut identificar la forma Dr. 2-4, juntament amb àmfora itàlica, *dolia*, ceràmica

comuna romana, comuna ibèrica, Parets Fines i T.S. Sud-gàlica on s'ha determinat amb seguretat les formes Drag. 27 i Drag. 15/17 i una única peça de T.S. Hispànica de la forma Drag. 15/17 en la seva variant més baixa.

En la zona exterior, el nivell d'ús 30082=30115 va proporcionar alguns materials consistents en àmfora tarraconense, essent-hi presents les formes Pascual 1 i Dr. 2-4, ceràmica comuna romana, T.S. Sud-gàlica representada per la forma Drag. 29 i un fragment informe de ceràmica de Parets Fines.

Pel que fa als nivells de fonamentació, els murs es fonamentaven en uns estrats formats per arenes aportades de forma natural, suposem que a causa de l'erosió causada principalment per les pluges, els quals van ser excavats majoritàriament a través de diferents sondeigs que abastaren tots i cadascun dels àmbits. Aquests estrats presentaven un fort pendent en sentit est-oest i estaven cobrint la terra verge que tenia el mateix pendent, si bé encara més marcat. Aquests nivells van proporcionar molt pocs fragments ceràmics, els quals tenien un clar aspecte rodat en la majoria de casos. Es tracta dels estrats 30093, 30095, 30116, 30121, 30092, 30094, 30096, 30097. La diferenciació en tants números es deu únicament al fet d'haver-hi alguns nivells d'aportacions diferenciables i, sobretot, al fet d'haver-se excavat en diferents sondeigs. El material, en conjunt, consisteix en ceràmica comuna romana, comuna ibèrica, àmfora tarraconense i àmfora bètica, sense que s'hagi pogut identificar cap forma.

Els murs presenten en uns casos una banqueta clarament diferenciada, mentre que en d'altres la diferència no és visible. Sempre hi ha una rasa tallant els estrats anteriorment descrits, però aquesta és reomplerta totalment pels fonaments, de forma que no s'ha pogut excavar uns estrats de farciment d'aquestes rases.

Si intentem globalitzar totes aquestes dades de cara a la datació de la construcció de la primera fase de l'assentament, són diversos els aspectes a considerar. En primer lloc, pel que fa al material fi d'importació, es veu clarament el predomini absolut de la T.S. Sud-gàlica, mentre que és totalment absent la producció de T.S. Africana A, i hi ha una única peça de T.S. Hispànica de la forma Drag. 15/17 en la seva variant més baixa, i per tant més antiga. Concretant més, les formes trobades de la T.S. Sud-gàlica tenen uns inicis, com a molt tarda, en època de Claudi, tot i que la seva producció es pot prolongar en el temps. En segon lloc, és totalment absent la ceràmica comuna africana, les importacions de la qual es generalitzen ja amb la dinastia flàvia. Finalment, considerem significativa l'alta proporció en general de l'àmfora tarraconense. Amb

totes aquestes dades, pensem que la datació d'aquesta construcció, cal situar-la a mitjans del segle I dC, i més concretament durant el regnat de Claudi.

SEGONA FASE (PRIMER QUART DEL SEGLE II DC)

La segona fase comporta unes reformes que són purament constructives o de caire puntual en unes zones, mentre que en d'altres significa una important remodelació de l'espai. Així, els murs que dividien l'espai a la part oest conformant els àmbits 7, 8 i 9 de la primera fase són arrasats, i amb la construcció d'uns nous murs en els extrems s'aconsegueix un únic àmbit amb una longitud de 23'5 metres.

La totalitat de les restes constructives d'aquesta fase ocupa una extensió de 251'5 m². A la planta es dibuixa un total de sis àmbits de forma aproximadament rectangular, si bé no hi ha una perpendicularitat perfecta entre els murs. Quant al tipus constructiu, aquest és exactament el mateix que l'utilitzat a la primera fase. D'altra banda, no s'ha localitzat banquetes de fonamentació clares -recordem que en la majoria de casos s'aprofiten murs ja existents- ni s'ha pogut excavar rases de fonamentació, ja que aquestes consisteixen en el simple retall just per a encabir-hi la construcció.

Passarem ara, doncs, a la descripció de les restes seguint la divisió en àmbits.

L'àmbit 1 és el que es troba a l'angle sud-est del jaciment i manté les dimensions i forma del mateix àmbit de la primera fase. Els murs que el delimiten són 30011 per l'est, 30006 pel sud, 30005 per l'oest, i 30028 i 30010 pel nord.

El nivell d'ús (30042) és constituït per la part superior d'un reompliment que anivella l'interior de l'habitació. És d'una gran duresa, de color blanquinós, presentava una horitzontalitat gairebé total i es conservava bé en tot l'àmbit. Per sobre d'aquest estrat i adossada al mur 30006 aparegué una rajola ben disposada en forma de pavimentació (30083), la qual cosa fa pensar en la possibilitat que l'estrat 30042 podria ser només una preparació de paviment, tot i que la manca de més elements de pavimentació, tant en aquest àmbit com a la resta, ens fan mantenir el dubte en aquesta qüestió.

El paviment era travessat de nord a sud per una canalització feta en l'estrat 30042. Aquesta canal (30062) tenia el seu origen en l'àmbit 4, travessava el mur 30010, l'àmbit 1 i el mur 30006 per tal d'anar a parar a l'exterior de les estructures. La seva amplada era d'uns 60 cm i la seva profunditat d'uns 25 cm i

presentava un pendent de nord a sud amb un desnivell de 56 cm entre els dos extrems. No es conserva res que ens permeti saber si anava coberta. Quant a la seva funció, tampoc hi ha res que ens aportí dades. Només podem dir que, lògicament, devia recollir algun líquid per tal de portar-lo a l'exterior i, donat que l'exterior en aquesta zona s'utilitzava com a abocador (com veurem posteriorment), sembla que cal pensar més en un simple element de desguàs que en una recollida amb alguna finalitat d'ús específic. La inutilització d'aquesta canal era formada per l'estrat 30061, el qual no ofereix elements clars de datació.

Quant als murs, cal dir que la part est presentava un nivell d'arrasament més gran que l'oest. Tot i que, com ja hem dit, l'espai d'aquest àmbit funcionava ja com a tal durant la primera fase constructiva, en la segona es feu una sèrie de reformes. Així, el mur 30006 utilitza com a fonamentació un mur anterior (30110) al qual en aquest moment se li afegeix un potent reforç (30111) per la part sud -és a dir, per l'exterior-. D'aquesta forma el mur 30006 és el que seria visible durant la segona fase i s'assenta sobre el mur 30110 i sobre el seu reforç 30111. Una cosa similar és el que passa amb el límit oest, és a dir amb el mur 30005, el qual s'assenta també sobre un mur de la fase anterior (30047) i sobre un reforç d'aquest mateix mur (30046); en aquest cas, però, i a diferència de l'anterior, el reforç data ja de la primera fase constructiva. El mur 30028, per la seva banda, comporta un simple aixecament sobre un altre en funcionament ja abans (30055).

Pel que fa al mur est (30011) i a un del límit nord (30010), constitueixen en la seva totalitat una perduració de la primera fase. Malgrat tot, el seu estat d'arrasament, pràcticament fins a nivell de pavimentació, manté el dubte sobre si hi va poder haver alguna reforma en alçat, la qual, en tot cas, hauria restat totalment destruïda.

L'àmbit 2 està situat immediatament al nord de l'àmbit 1, amb el qual es comunica per una porta com ja succeïa en la primera fase. La planta és de forma rectangular i fa 6'5 x 4 metres. La delimitació de l'habitació ve donada pels murs 30027 al nord, 30029 a l'oest, 30028 i 30010 al sud i 30009 i 30113 a l'est. A més de l'obertura ja esmentada, una altra el comunica amb l'àmbit 4.

El nivell d'ús (30049) presenta les mateixes característiques que el de l'àmbit 1 i, de fet, es pot considerar que és el mateix, ja que a la comunicació entre ambdós no hi ha cap element que els diferenciï. Aquí cal dir que aquest paviment o preparació de paviment es va trobar en estat de conservació bastant degradat, de forma que no fou possible restablir el nivell original en tot l'espai.

El límit descrit per l'oest, però, respon a una reforma feta dintre del que considerem com a segona fase constructiva, ja que l'àmbit 2 i el 6 constituïen en origen una mateixa i única habitació. Així, el mur 30029 que separa l'àmbit 6 de l'àmbit 1 és en realitat un mur d'envà, d'amplada clarament inferior a la resta, de construcció posterior a les reformes generalitzades que donen lloc a la segona fase. El seu estat de conservació és molt dolent i ni tan sols es pot veure si realment dividia tot l'espai. En aquest sentit, resta el dubte sobre si pot haver-hi una obertura de pas entre els dos àmbits esmentats.

L'àmbit 6 com a tal ve delimitat a l'oest pel mur 30074, al nord pel 30027, al sud pel 30028 i a l'est pel 30029. Consisteix en un espai de dimensions marcadament petites (6'5 x 1'5 metres) que sembla més una dependència de l'àmbit 2 que no pas una habitació amb entitat pròpia. La pavimentació (30079) és del mateix tipus que les descrites anteriorment, és a dir un nivell de consistència dura i color blanquinós, i es conservava només a la zona sud de l'àmbit. A l'extrem sud de l'habitació hi havia una estructura feta amb *tegulae* posades cara amunt (30075) i perfectament encaixades entre els murs 30029, 30028 i 30074, de la qual no és possible determinar la utilitat o funció. Malauradament ni els estrats que representen un aixecament del paviment ni aquell en què s'assenta l'estructura de *tegulae* no van proporcionar materials que poguessin datar aquesta reforma.

Així, doncs, quan es va construir la segona fase els àmbits 2 i 6 eren un sol espai, el paviment del qual era el 30049. Quant als murs que el delimiten, cal dir que tant el 30027, com els 30009, 30113 i 30010 són murs construïts ja durant la primera fase que en aquest moment continuen funcionant. El 30074, en canvi, és de construcció nova completament i comporta que es tallin estrats de formació anterior, mentre que el 30028 que s'uneix amb ell constitueix, com ja s'ha apuntat en la descripció de l'àmbit 1, un aixecament de mur sobre un d'anterior. Cal destacar que en el mur 30074 hi ha una porta de dimensions relativament grans (uns 2'5 metres d'amplada), la qual presenta una pavimentació acurada consistent simplement en la bona disposició de pedres, *tegulae* i ceràmica del propi mur. Aquesta porta constitueix una obertura de grans dimensions entre els àmbits 2 i 6, de forma que, com es veurà posteriorment, podria ser una de les entrades a les habitacions pròpiament dites.

L'àmbit 4 és, igual com l'àmbit 6, un espai de dimensions reduïdes (5'5 x 0'9 metres) amb una obertura que el comunica amb l'àmbit 2. A diferència d'aquell, però, aquest no respon a cap reforma puntual. Els seus límits són el mur 30112 per l'est, 30010 pel sud i 30009 i 30113 per l'oest. El seu paviment era

el mateix de l'àmbit 2 (30049) i en el seu extrem sud era on s'iniciava la canalització 30060 com ja s'ha descrit amb anterioritat. Tots els murs es trobaven ja en funcionament durant la primera fase.

Finalment, respecte a aquest àmbit, hem d'assenyalar que entre els murs 30009 i 30113, és a dir a l'obertura de pas entre els àmbits 4 i 2, hi havia una filera, molt malmesa, de pedres i *tegulae* (30142) disposades sobre el paviment que fan pensar en la possibilitat que hi hagués hagut alguna mena d'estructura, potser una reforma puntual per tancar l'espai. No ens considerem en condicions, però, de fer hipòtesis sobre si constituïa un aixecament de mur pròpiament dit o simplement alguna estructura de separació més baixa.

L'àmbit 3 constitueix l'extrem nord-est i els murs que el delimiten són el 30008 per l'est, el 30007 pel nord, el 30027 pel sud i el 30051 per l'oest.

El nivell d'ús és constituït pel paviment 30058, de les mateixes característiques que els ja descrits en altres àmbits. El seu estat de conservació era molt precari. De fet, on es conservava millor era a la meitat oest aproximadament mentre que a la resta havia desaparegut o se'n conservaven restes molt febles. En aquest paviment, malgrat tot, s'observava un clar pendent en sentit est-oest, i hi havia, a l'extrem oest, en paral·lel al mur 30051, una canalització (30060), de major amplada al centre que als extrems. La màxima amplada d'aquesta era d'1 metre i s'anava estrenyent fins als 25 cm aproximadament en els extrems. En el mur 30051 s'hi obren dues canals fetes amb *tegulae*, una al centre i una altra a la part sud, les quals s'han de relacionar directament amb la 30060. D'aquesta forma, tot indica que en aquesta habitació es devia recollir algun tipus de líquid que a través del sistema de canals de l'extrem oest es trauria a l'exterior d'aquest àmbit, mentre que la canal 30060 actuaria com a sifó, recollint les restes sòlides dipositades aquí pel seu major pes.

Quant a l'espai ocupat per aquesta habitació, és el mateix que el de la primera fase. Els murs 30007, 30008 i 30027 són els mateixos que ja estaven en funcionament anteriorment. En canvi, el mur 30051 representa un refacció d'un d'anterior (30053), la qual inclouria la construcció de les dues canalitzacions ja esmentades. En el mur 30007 possiblement hi ha una porta d'entrada des de l'exterior a l'àmbit 3. D'aquesta, en tot cas, no s'hauria conservat més que el paviment, i el nivell d'arrasament existent no permet veure si efectivament hi ha una obertura en el mur en alçat.

A l'oest dels àmbits ja descrits, trobem en aquesta segona fase un espai de grans dimensions que hem anomenat àmbit 5. Aquest espai ve delimitat al nord

pel mur 30004, a l'est pels murs 30003, 30051, 30074 i 30005 i al sud pel 30043. Per l'oest, tot l'àmbit és tallat en diagonal per la carretera de Mataró a Granollers, pel qual motiu no podem conèixer l'extensió total de l'àmbit i en alguns punts aquest es conserva mínimament. La longitud de l'àmbit arriba als 23'5 metres, mentre que l'amplada màxima que s'ha conservat és de 3'5 m. L'espai no és rectangular sinó que fa una entrada a la part sud.

L'únic lloc on es pot parlar d'una pavimentació equiparable a la dels altres àmbits és davant de la porta que hi ha en el mur 30074, és a dir la que comunica tot aquest espai amb els altres àmbits. Aquest paviment (30098) no té uns límits clars al nord ni al sud i no sembla que això es degui tant a la seva destrucció com al fet que es tractaria realment i simplement d'una petita zona pavimentada justament al davant de la porta, mentre que la resta seria de terra piconada. El paviment 30098, dur i de color blanquinós, consisteix en una capa bàsicament de sorra, pedres i una mica d'argamassa molt desfeta, d'una potència que oscil·la entre els 30 i els 60 cm. Als seus costats, el nivell d'ús consistiria només en uns nivells de terra piconada. Es tracta del 30066 al nord i del 30026 al sud.

Quant als murs, la majoria ja han estat tractats en parlar dels àmbits amb què limiten. Ara hem d'afegir que els murs 30003 i 30004, que tanquen pel nord, són de nova construcció, sense aprofitar cap estructura anterior ni superposar-s'hi. El mur 30004 presenta una possible porta, la qual cosa no obstant és difícil d'afirmar amb total certesa a causa de l'alt nivell d'arrasament; en tot cas, aparegué una pedra amb un encaix que podria haver estat fent la funció de polleguera, tot i que per la forma circular de la pròpia pedra tendim a pensar que en origen la seva funció hauria estat una altra, possiblement en relació amb alguna estructura tipus premsa o molí, que es pogué reaprofitar. Quant al mur 30043, que delimita pel sud, és també de nova construcció i presenta una continuïtat amb el reforç 30111 descrit en parlar de l'àmbit 1.

Aquesta reforma comporta, doncs, l'arrasament d'un sèrie de murs de la primera fase i el terraplenament de la zona i representa una profunda remodelació de l'espai respecte a la primera fase. Quant a la interpretació d'aquest àmbit, no creiem oportú considerar-lo com una autèntica habitació o dependència per les seves mesures desproporcionades. Això, juntament amb la constatació de la manca de pavimentació en la major part i el fet que les canalitzacions de l'àmbit 3 desguassin aquí ens fa pensar més aviat en una mena de pati o espai semi-exterior. D'altra banda, la porta del mur 30074 destaca per la seva amplitud i tècnica sobre les que comuniquen àmbits interiors entre si.

A la zona nord, per sota dels estrats d'abandó, aparegué el que interpretem com a nivell de terraplenament, que s'utilitzaria com a sòl durant la segona (30050), el qual representa una pujada de nivell respecte al que hi havia en la primera.

Pel que fa als resultats oferts per l'excavació dels nivells de pavimentació, els paviments dels àmbits 1, 2, 3, 4 i 6 van oferir molt pocs materials. En realitat es tractava d'uns potents farciments que anivellaven el fort pendent natural del terreny. En parlar de la primera fase ja hem dit que desconeixiem com era el paviment d'aquests àmbits en aquell període, però donat que en la segona fase perduren els límits dels àmbits, i vist que els farciments esmentats estan formats per fines capes que es van superposant seguint el pendent, considerem que el més lògic és que la reforma sigui només puntual per tal de pujar una mica el nivell on calgués, o fins i tot fruit de l'arranjament freqüent de probables desperfectes. El material aparegut, tant per la seva quantitat com pels tipus trobats, no facilita tampoc una datació fiable.

En canvi, en l'àmbit 5 les dades són molt més interessants. Els estrats que hem considerat com a nivells d'ús, presos de forma global (30026, 30066, 30098), proporcionen un conjunt format per ceràmica comuna romana, àmfora tarraconense (Pascual 1 i Dr. 2-4), àmfora bètica (Dr. 7-11), ceràmica comuna africana (Ostia II, fig. 302, Ostia III, fig. 267, Ostia II, fig. 312, Ostia II, fig. 302 i Lamb. 10A i 10B), T.S. Africana A1 (Lamb. 1a, Lamb. 2a, Lamb. 4/36A i Lamb. 23), T.S. Sud-gàl·lica (Drag. 24/25, Drag. 37), T.S. Hispànica (Drag. 15/17, Drag. 27, Drag. 33 i Drag. 37), ceràmica de parets fines de forma indeterminada i un fragment de nansa de vidrada romana.

Pel que fa al nivell d'ús de la zona exterior nord (30050), la seva excavació va proporcionar ceràmica comuna romana, àmfora tarraconense (Pascual 1 i Dr. 2-4), àmfora bètica (Dr. 7-11 i Dr. 20), ceràmica comuna africana (Ostia III, fig. 332, Ostia II, fig. 302 i Lamb. 10A), T.S. Sud-gàl·lica i T.S. Africana A (Lamb. 2a) i un as d'August que es data amb posterioritat al 4 dC.

Així mateix es va excavar una sèrie d'estrats que eren els que amortitzaven els murs arrasats de la primera fase i terraplenaven la zona fins al nivell d'ús de la segona. A causa de la seva situació i de diferències en la composició geològica es va distingir diversos estrats, si bé un cop estudiat el material es va posar de manifest que pertanyien a un mateix fet d'amortització i farciment. Aquests estrats són els 30057, 30034, 30035, 30045, 30104 i 30041. El conjunt del material aparegut consisteix en ceràmica comuna romana, àmfora tarraconense (Pascual 1, Dressel 2-4), àmfora bètica (Dressel 7-11), àmfora africana, ceràmica comuna africana (Ostia III, fig. 332, Ostia II, fig. 302, Lamb.

10A i 10B, Ostia II,fig.303, Ostia III,fig.267, Ostia III,fig.332 i Ostia II,fig.312), T.S. Africana A (Lamb. 1a, Lamb. 2a i Lamb. 4/36A), T.S. Sud-gàl lica (Drag. 18, Drag. 24/25, Drag. 27, Drag. 29, Drag. 33, Drag. 37 i Drag. 15/17), T.S. Hispànica (Drag. 27, Drag. 33 i Drag. 37), ceràmica de parets fines amb engalba i de clofolla d'ou, a més d'algun fragment de ceràmica ibèrica i de comuna itàlica que hem de considerar com a residuals en aquest context.

Així, doncs, la datació que tots aquests estrats atorguen a la segona fase de l'assentament se situa en el primer quart del segle II dC, ja que no és fins aquest moment que apareixen algunes de les formes de T.S. Africana A (Lamb. 2a i Lamb. 23) i de ceràmica comuna africana (Ostia III,fig.267, Lamb. 10A). La manca de formes posteriors d'aquestes mateixes produccions i la relativa abundància de la T.S. Sud-gàl lica reafirmen aquesta cronologia.

El costat exterior al sud, i més concretament al sud-est, de les estructures és el que va esdevenir més interessant, pels materials apareguts. En aquesta zona es va localitzar una sèrie d'estrats (30019, 30064, 30069 i 30073) amb una gran concentració de material que cal considerar com a abocaments. De fet, hi havia matisos de textura o de terra però no es veia una clara diferenciació entre ells. Tot i així, es van separar per tal de comprovar si el material ceràmic que oferien proporcionava diferències cronològiques significatives. El seu estudi revela que no és així i, per tant, cal considerar que són estrats d'un abocador que es van dipositar durant un període de temps no massa llarg.

Tots aquests nivells presenten un clar pendent en sentit est-oest i això, juntament amb el fet de tractar-se d'una zona exterior i que hi desguassi la canalització 30062 de l'àmbit 1 ens referma la possibilitat de considerar que pot haver-hi hagut fins i tot una mena de torrent, o petita riera, utilitzada com a abocador, cosa bastant habitual. Això explicaria per què els nivells i material apareixen en realitat remenats, ja que seria per efecte dels propis abocaments i de l'aigua que pot haver corregut pel lloc. De fet, els estrats 30019 i 30073 presentaven una alta concentració de materials a la zona est, mentre que cap a l'oest hi havia moltes arenes soltes i restes d'algun material arrossegat però escadusser.

En conseqüència, es va optar per continuar excavant, a partir de l'estrat 30073 només un sondeig, el qual ens va permetre extreure algunes conclusions interessants, ja que es va poder constatar que el mur 30111 se li recolzava en una part i en l'altra semblava tallar-lo a través de la rasa de fonamentació corresponent (30140). En canvi, l'estrat 30019 es lliurava o fins i tot semblava cobrir parcialment el mateix mur. Això ens indica que l'abocador devia

funcionar com a tal ja a finals de la primera fase i continua utilitzant-se com a tal a començaments de la segona, ja que no hi ha cap material que permeti afirmar que arriba fins a l'abandó de l'assentament.

El material, a més d'aparèixer en gran quantitat, apareix en molts casos en bon estat i permet la reconstrucció completa de les peces, oferint alhora un excel·lent repertori d'algunes classes ceràmiques, sobretot de ceràmica comuna africana, T.S. Africana A i T.S. Sud-gàl-lica.

L'estrat 30019 contenia ceràmica comuna romana, *dolia*, àmfora tarraconense (Pascual 1, Dr. 2-4 i Dr. 7-11), àmfora bètica, àmfora africana, ceràmica comuna africana (Ostia II,fig.306, Ostia II,fig.303, Ostia II,fig.312, Ostia III,fig.267, Ostia II,fig.302, Ostia II,fig.332 i Lamb. 10A i 10B), T.S. Sud-gàl lica (Drag. 37, Drag. 15/17, Drag. 24/25, Drag. 28, Drag. 18/31, Drag. 33, Drag. 36), T.S. Marmorata (Drag. 29c), T.S. Hispànica (Drag. 37), T.S. Africana A (Lamb. 1a, Lamb. 2a, Lamb. 4/36A i Lamb. 23), ceràmica de Parets Fines (Mayet XXXIV, Mayet XL/XLII i Mayet XXXVII), llànties de disc (Dr. 20, amb les marques C OPPI RES i L MADIEC) i de volutes, objectes de vidre entre els quals s'ha identificat les formes Isings 43-Lancel 26 i Isings 38 a més de diverses vores tubulars, ungüentaris, plats, vasos i ampolles. A més, hem d'esmentar una cama de nina articulada de ceràmica, agulles i punxons d'os i diversos elements de bronze. Finalment, i d'un gran interès a nivell cronològic, destaca un sesterci de Trajà datat entre el 114 i el 117 dC.

El material ceràmic del nivell 30064 consisteix en ceràmica comuna romana, àmfora tarraconense (Pascual 1 i Dr. 2-4), *dolia*, ceràmica comuna africana (Ostia II,fig.303, Ostia II,fig.302, Ostia III,fig.267, Ostia II,fig.312 i Lamb.10B), T.S. Sud-gàl lica, T.S. Hispànica (Drag. 37), T.S. Africana A (Lamb. 1a, Lamb. 2a, Lamb. 4/36A), ceràmica de Parets Fines alto-imperial (Mayet XXXVIII i Mayet XLII) i vidre (Isings 50, Isings 43-Lancel 26, i vores tubulars, en S i en V invertida).

L'estrat 30069 va proporcionar ceràmica comuna romana, àmfora tarraconense, ceràmica comuna africana (Ostia II,fig.302, Ostia III,fig.332, Lamb. 10A, Lamb. 10B), ceràmica de Parets Fines, entre la qual n'hi havia de clofolla d'ou i una vora de la forma tardo-republicana Mayet II, T.S. Sud-gàl lica (Drag. 27), un fragment de T.S. Hispànica i vidre.

Quant al 30073, contenia ceràmica comuna romana, comuna africana (Ostia II,fig.310, Ostia II,fig.312, Ostia III,fig.267, Ostia III,fig.332, Ostia II,fig.306, Lamb. 10A i 10B), T.S. Sud-gàl lica (Drag. 27, Drag. 24/25, Drag. 15/17, Drag. 17, Drag. 37, Drag. 18-31, Drag. 27, Drag. 36, Drag. 33, Ritt. 8 i Ritt. 9), T.S. Hispànica (Drag. 37), T.S. Itàlica (Goud. 28), T.S. Africana A

(Lamb. 1a, Lam. 2a, Lamb. 4/36, Lamb. 23, Lamb. 19 bis), Parets Fines (Mayet XXXVII), àmfora tarraconense (Pascual 1 i Dr. 2-4), àmfora bètica (Dr. 20) així com abundant vidre (Isings 2, vores en S, tubulars i en V invertida).

Cronològicament, doncs, hem de situar la formació d'aquest abocador dins el primer quart del segle II dC, tractant-se del mateix tipus de material i, per tant, de la mateixa cronologia que proporcionaven els estrats d'amortització de la primera fase. Com a dada específica, esdevé de gran vàlua l'aparició d'un sesterci de Trajà datat entre el 114 i 117 en l'estrat 30019, que no fa més que refermar la datació proposada.

ABANDÓ DE L'ASSENTAMENT (PRIMER QUART DEL SEGLE III DC)

Les estructures fins aquí descrites eren cobertes per una sèrie d'estrats que representen l'abandó de l'assentament. Diversos són els estrats que s'han diferenciat, però presenten una homogeneïtat cronològica que fa que aquí no creguem oportú detenir-nos en ells un per un. Cal dir que aquest procés d'abandó es revela com un procés natural sense que hi hagi una inutilització o destrucció de les restes. De fet, s'alternen estrats que qualificariem pròpiament d'abandó i, fins i tot, d'enderroc amb pedres dels murs i *tegulae* de les teulades amb altres que interpretem com a aportacions naturals fruit de l'erosió del turó on es troben. És a dir, el procés sembla lent, com si s'hagués abandonat l'assentament i, a partir d'aquí, el procés natural l'anés destruint i cobrint al mateix temps.

Estudiats en conjunt els materials proporcionats per l'excavació de tots aquests estrats, apareixen lògicament materials de l'època d'ocupació de l'assentament, però alguns en concret ens han permès arribar a datar l'abandó de l'assentament dins el primer quart del segle III dC. Limitant-nos a considerar específicament aquests materials concrets, podem veure en primer lloc que, pel que fa a la ceràmica comuna africana, hem trobat les formes Ostia I, fig. 264, Ostia I, fig. 278 i Ostia III, fig. 170, que es produeixen des de la primera meitat del segle III dC i fins al segle IV dC, així com la Hayes 200 que es data a la segona meitat del segle II i inicis del segle III dC. Al costat d'aquestes hi ha un gran nombre d'altres formes les quals comencen abans i per tant no ens aporten dades definitives. Quant a la T.S. Africana A s'han localitzat alguns fragments de la forma Lamb. 4/36B, de la forma Lamb. 9a, catalogable com a A2, la producció de la qual es dona a finals del segle II dC i durant la primera meitat del segle III dC, així com una peça

sencera de la forma Lamb. 3c, també del tipus A2 i que apareix igualment a finals del segle II dC o a inicis del segle III dC. D'altra banda, també es troba amb relativa freqüència la ceràmica T.S. Hispànica però amb un vernís ataronjat gairebé desaparegut i unes pastes molt toves, i quan es pot identificar la forma, aquesta és gairebé sempre la Drag. 15/17 alta. Finalment, respecte a les monedes, esdevé molt significativa la presència d'un sesterci de Marc Aureli del 172-173 i d'un as de Còmmode del 179-180. Tot això, juntament amb la manca absoluta de qualsevol fragment de T.S. Africana C, fins i tot en els nivells superficials, ens porta a proposar aquesta cronologia d'abandó de primer quart del segle III dC.

ANÀLISI DEL MATERIAL

Les ceràmiques aparegudes en aquesta intervenció arqueològica mostren un ventall cronològic que va des de mitjans del segle I dC fins al primer quart del segle III dC, si bé hi ha alguns materials que poden ser més antics com alguns fragments de T.S. Itàlica i de ceràmica comuna ibèrica. En aquest apartat no pensem realitzar un estudi aprofundit de les diferents classes ceràmiques i formes, tot i que en alguns casos podrien permetre-ho, sinó que ens limitarem a un repàs del material obtingut i a unes consideracions de caire molt general.

Acompanyem aquest text amb unes gràfiques en les quals s'ha diferenciat quatre grups d'estrats, consistents en el de la primera fase, el de la segona fase (estrats d'amortització de la primera i paviments de la segona), el de l'abocador i el dels estrats d'abandó. D'una banda, hem pres tres grups, consistents en ceràmica comuna, àmfors i material fi i d'una altra banda només els materials fins. En els materials fins no hem pres en consideració la primera fase, ja que el nombre de fragments era molt petit i no l'hem considerat representatiu a l'hora d'extreure conclusions dels percentatges. Finalment, hem de dir que els percentatges estan extrets del nombre total de fragments, per la qual cosa cal tenir en compte certes desviacions que això pot comportar, la més clara de les quals és que el percentatge de vidre de l'abocador és altíssim, a causa de l'alt nivell de fragmentació que sofreix aquest material. Així mateix presentem unes taules on es pot veure les formes identificades i el nombre de peces que les representen de la T.S. Sudgàlica, de la T.S. Africana A i de la ceràmica comuna africana. En aquestes taules, les formes han estat ordenades cronològicament, de més antigues a més modernes.

Pel que fa a les ceràmiques considerades com a fines, hi ha la presència de T.S. Itàlica, T.S. Sud-gàlica, T.S. Hispànica, T.S. Africana A i parets fines. Destaca, per tant, en primer lloc, l'absència de qualsevol fragment de ceràmica de vernís negre, així com les produccions de T.S. Africana C i D. D'aquesta forma, se'ns marquen ja en principi uns límits cronològics molt clars per a l'ocupació de l'assentament, tant pel que fa als seus inicis com pel que fa al seu abandó.

En segon lloc, es fa evident que la presència de la T.S. Itàlica és de caire residual a causa de la seva aparició en una infima proporció, la qual cosa queda refermada pel fet que sempre apareix en contextos estratigràfics juntament, com a mínim, amb la T.S. Sud-gàlica. D'altra banda, només se n'han pogut identificar tres formes, la Goud. 16, la Goud. 28 i la Goud. 40, i totes elles amb un sol exemplar.

Les produccions majoritàries són, d'una forma clara, les de T.S. Sud-gàlica i de T.S. Africana A. La seva proporció d'aparició és propera a la igualtat, si bé cal introduir alguns matisos. En una sèrie d'estrats que són de formació anterior o contemporània a la construcció de la primera fase, la T.S. Africana A és totalment absent, mentre que en els estrats que amortitzen aquesta fase i en l'abocament contemporani als finals de la primera fase i als inicis de la segona, hi ha un lleuger predomini de la T. Sud-gàlica i, en canvi, en els d'abandó definitiu de l'assentament, la T.S. Africana A domina de forma clara.

El repertori de formes aparegudes de T.S. Sud-gàlica s'eleva a 14 formes que són les Drag. 15/17, Drag. 17, Drag. 18, Drag. 18/31, Drag. 24/25, Drag. 27, Drag. 29, Drag. 31, Drag. 33, Drag. 36, Drag. 37, Ritt. 8 i Ritt. 9. Tot i que els estrats que daten la primera fase proporcionen molt pocs materials en conjunt i, en conseqüència, de T.S. Sud-gàlica, si es consulta la taula corresponent hi ha algun aspecte a destacar que pot esdevenir significatiu, com és el fet que les formes que hi apareixen (Drag. 15/17, Drag. 24/25, Drag. 27 i Drag. 29) inicien la seva producció amb anterioritat a la meitat del segle I dC i rarament superen el pas al segle II dC. En canvi, formes que semblen tenir uns inicis una mica més tardans, com són la Drag. 36 i la Drag. 37 principalment, apareixen exclusivament en els estrats corresponents ja a la segona fase del jaciment. Finalment, cal destacar, pel seu interès intrínsec, un fragment de T.S. Marmorata de la forma Drag. 29.

Pel que fa a la T.S. Africana A, el nombre de formes documentades es limita a vuit. Es tracta de les Lamb. 1a = Hayes 8A, Lamb. 2a = Hayes 9A, Lamb. 4/36A = Hayes 3B, Lamb. 4/36B = Hayes 3C, Lamb. 23 = Hayes 6B, Lamb. 19 bis, Lamb. 9A i Lamb. 3c. Totes elles pertanyen a la factura A1, excepte la Lamb. 9A i

Lamb. 3c, que pertanyen a la A2. Totes apareixen en estrats de la segona fase excepte la Lamb. 4/36B, la Lamb. 9A i la Lamb. 3c que només s'han localitzat en estrats d'abandó, tal com es pot veure a la taula que adjuntem. La presència abundant de la forma Lamb. 2a així com la de la Lamb. 23, que no semblen arribar fins a inicis del segle II dC, juntament amb formes d'aparició anterior i amb una proporció encara alta de T.S. Sud-gàlica (vegi's el gràfic corresponent) ens ha fet datar la segona fase en el primer quart del segle II dC. Una menció especial mereix la Lamb. 19 bis pels problemes que ofereix de datació, ja que Lamboglia la datava a la segona meitat del segle II dC i durant el segle III dC, mentre que Hayes es decantava per situar-la a la primera meitat del segle II dC. En canvi, Aquilué la té localitzada a Badalona i la situa, sense més precisió en el segle I dC (AQUILUE 1987). Els fragments trobats a Can Blanc, per l'ampli context en què es troben, podem datar-los ja sense dubte, com a mínim, a inicis del segle II dC.

La T.S. Hispànica està documentada en una proporció molt baixa. El repertori de formes que ens facilita s'eleva a sis, que són les Drag. 15/17, Drag. 27, Drag. 33, Drag. 37, Ritt. 8 i Atlante, forma 22. En els estrats de la primera fase només hi ha una única peça, de la forma Drag. 15/17, però del tipus baix que calca els tipus de la T.S. Sud-gàlica. En canvi, en estrats d'abandó són relativament freqüents els fragments de T.S. Hispànica però d'una producció característica, amb la pasta de color molt clar, molt tova i amb un vernís ataronjat molt feble gairebé perdut en la majoria de casos. Entre aquests, sempre que s'ha pogut identificar la forma correspon a la Drag. 15/17 però alta. A aquest respecte, actualment s'accepta que aquestes formes altes, que tendeixen a perdre l'angle entre fons i paret són més tardanes que les que imiten el prototipus sud-gàlic, però no hi ha una definició clara sobre cronologies concretes (PEREZ 1990). Com a nota significativa, podem dir que en el jaciment de Cal Ros de les Cabres s'ha trobat peces de T.S. Hispànica amb la mateixa factura en estrats datats a finals del segle II dC (BURES/MARQUES 1990).

Pel que fa a la ceràmica de parets fines, s'ha pogut identificar només cinc formes diferents. Es tracta de les Mayet II, Mayet XXXIII, Mayet XXXIV, Mayet XXXVII/XXXVIII i Mayet XL/XLII. La forma Mayet II, de la qual han aparegut 3 individus en tota l'excavació, ha de ser clarament residual ja que la seva datació se situa entre l'últim quart del segle II aC i el primer quart del segle I aC. La forma més abundant és la Mayet XXXVII/XXXVIII, seguida de la Mayet XL/XLII, ambdues alto-imperials, iniciant-se la seva producció a partir de Claudi i perdurant fins a inicis del segle II dC. Tenim també un exemplar de la forma XXXIV, de l'anomenada

de clofolla d'ou, que es comercialitza també a partir de Claudi. Per tant, si bé no ens aporten dades noves ni precisen més cap datació, podem dir que s'inclouen perfectament en la cronologia del jaciment.

Entre les llànties, n'han aparegut del tipus de volutes i de disc, i entre aquestes darreres només s'ha pogut identificar la forma Dr. 20. El més interessant és la presència de la marca C OPPI RES i L MADIEC, ambdues representant tallers ben coneguts, i fins i tot relacionats entre si, que produïren durant el segle II dC.

Quant a les ceràmiques comunes, destaca l'altíssima proporció de ceràmiques de producció africana. El nombre de diferents formes aparegudes arriba a tretze. Es tracta de les Lamb. 10B/Hayes 23A, Lamb. 10A/Hayes 23B, Ostia II, fig.302, Ostia II, fig.303/Hayes 194, Ostia II, fig.306, Ostia II, fig.312, Ostia III, fig.267/Hayes 197, Ostia III, fig.332, Ostia I, fig.264, Ostia I, fig.278, Ostia III, fig.170 i Hayes 199 i Hayes 200. Aquí cal recordar, en primer lloc, la seva absència en estrats de la primera fase. Pel que fa a la segona fase, són molt abundants les formes Ostia II, fig.302, Lamb. 10A i 10B, Ostia III, fig.332 i Ostia III, fig.267, essent-hi presents amb un menor nombre d'individus les formes Ostia II, fig.312, Ostia II, fig.303, Ostia II, fig.306 i Hayes 199. Per tant, ens situem de forma clara a inicis del segle II dC, ja que algunes de les formes no es troben fins aquest moment. Només farem una referència a la forma Hayes 199, datada per Hayes entre finals del segle II dC i el segle III dC - cronologia que es recull a l'Atlante-, mentre que segons Aguero se'n troben ja a partir de finals dels juli-claudis o inicis dels flavis (AGUERO 1991), i segons Beatriu Miró a llerda apareix en estrats de finals del segle I i durant la primera meitat del segle II dC (B. MIRO 1994), essent aquestes darreres dates les coincidents amb les ofertes per la nostra excavació.

Pel que fa a la presència de ceràmica comuna africana en els estrats d'abandó, continuen apareixent la majoria de les formes presents a la segona fase, cosa lògica atesa la llarga perduració de la major part de formes. A elles, però, s'afegeixen de forma significativa algunes formes noves, tot i que en nombre molt reduït de peces. Es tracta de les formes Ostia I, fig.264, Ostia I, fig.278, Ostia III, fig.170 i Hayes 200, produccions totes elles que apareixen a finals del segle II dC o durant la primera meitat del segle III dC. A més, a la taula corresponent es pot veure com augmenta el nombre de formes més tardanes sobre altres més antigues. Així, la tapadora Ostia III, fig.332 domina de forma absoluta sobre l'Ostia II, fig.302, mentre que a la segona fase era a la inversa, i el mateix passa amb la cassola Lamb. 10A respecte a la Lamb. 10B.

Quant a les àmfores, les més freqüents són les tarraconenses, representades bàsicament per les for-

mes Pascual 1 i Dr. 2-4. És interessant, però, destacar la gran diferència en proporcions del material amfòric que hi ha entre els estrats de la primera i de la segona fase. En la primera fase, sempre signifiquen una part molt important del material ceràmic en conjunt, elevant-se a un 48 % del total de material, i d'aquest un 98 % són de producció tarraconense, mentre que a la segona apareixen en un nombre molt més petit. Al costat de les formes esmentades, hi ha alguna imitació de l'àmfora bètica Dr. 7-11, la qual cosa s'ha constatat ja en d'altres jaciments.

També trobem exemplars d'àmfora bètica, sobretot de les de salaons Dr. 7-11 i Pelichet 46, juntament amb alguna oleària Dr. 20.

Finalment, hem de subratllar la presència d'una peça, localitzada de cap per avall i tapada, que s'ha identificat com una àmfora lusitana Dr. 14b i més concretament dins el grup b, de la classe 20/21, definit per Fabião i Carvalho (FABIÃO/CARVALHO, 1990, 47). Tots els estudis recents coincideixen a atorgar-li una cronologia entre inicis del segle I dC i finals del segle II dC (EDMONSON, 1987, 163; MAYET, 1990, 31; FABIÃO/CARVALHO, 1990, 48).

Un tipus de material que esdevé interessant en aquest jaciment és el vidre. Gairebé la totalitat del que ha aparegut correspon als estrats de l'abocador d'inicis del segle II dC, amb una proporció important respecte a la ceràmica, tal com es pot veure en el gràfic corresponent. En la resta de nivells ha aparegut molt esmicolat i no s'ha pogut identificar cap forma.

El vidre de l'abocador respon bàsicament a formes d'ús domèstic emmarcades en una cronologia de mitjans de segle I dC i segle II dC. Segons N.Flos, aquesta etapa es pot distingir per un comportament concret pel que fa a la fabricació de vidre (FLOS 1987). En primer lloc, cal dir que és un moment en què la indústria vidriera adquireix gran importància, fet que es reflecteix en la gran quantitat de vidre que es troba en els estrats d'aquesta època, i, d'altra banda, es coneix la importància que agafaren els tallers d'Itàlia i la Gàl·lia, que substitueixen així les importacions orientals. També hi devia haver tallers locals de petita producció, com és el cas del de la vil·la de Torre Llauder (Mataró), encara que fins ara no hi ha massa estudis sobre aquest tema.

Així, aquests tallers, a part d'imitar formes orientals, també adopten noves formes copiades clarament de models ceràmics i metàl·lics, com poden ser la forma lsings 2, un bol carenat que copia la Haltern 12 de T.S. Itàlica i la Drag. 27 de T.S. Sud-gàl·lica i la forma lsings 42b-Lancel 22, un plat amb vora de "V" invertida que imita la forma de sigil·lata Drag.35. La major part de formes aparegudes tenen el seu moment àlgid en

època flàvia i durant tot al segle II dC, encara que moltes perdurin fins el segle III dC. Així destaquem dos fragments d'ungüentari, ampolles prismàtiques amb nansa estriada de les quals s'ha pogut identificar una forma Isings 50, un *cantharos* associat a la forma 38 de Isings, molt popular durant la segona meitat del segle I dC, nanses aplicades amb un ribet "crestiforme", que van associades a la forma Isings 43-Lancel 26 i perviuen molt de temps. Hi ha algunes formes que apareixen a inicis del segle II dC, i, segons Isings, el plat amb vora de "V" invertida de la forma Ising 42b-Lancel 22 en seria un exemple, però Flos la documenta amb abundància a Baetulo en estrats de l'últim quart del segle I dC (FLOS 1987). D'altra banda, hi ha nombrosos fragments de vores tubulars, rectes, en "S", fons de diversos tipus, nanses, però per les seves dimensions no ha estat possible identificar a quina forma pertanyen.

Respecte al numerari aparegut en aquesta excavació, es fa difícil extreure'n conclusions, ja que no és molt abundant i, en la seva major part estava en els estrats d'abandonament final del jaciment².

Deixant de banda el nivell superficial, on aparegué una moneda de Felip IV de l'any 1.653, la resta de monedes pertanyen a estrats romans. En els nivells de mitjans del segle I dC, només aparegué una moneda il·legible. Així, doncs, de la primera fase no hi ha cap dada per parlar de circulació monetària. Pel que fa a la segona fase, datada a inicis del segle II dC, han aparegut només dues monedes. En el petit abocador es trobà una moneda de Trajà, un sesterci de 114-117 dC i un quadrant de Claudi de l'any 41 dC. Així, doncs, el sesterci de Trajà seria una moneda d'ús corrent en el moment que s'estava formant l'abocador, cosa que sembla recolzada pel poc grau de desgast. En estrats d'utilització aparegueren monedes més antigues: un as partit d'August i dos semis també d'August, un posterior al 2 dC i l'altre al 4 dC. El poc volum de numerari no permet fer un estudi exhaustiu de la circulació monetària en aquest moment, però sí que s'observa un fet que es repeteix en altres ciutats peninsulars, que és la presència important de moneda residual. Això seria degut a un insuficient abastiment per part dels tallers imperials, i, per tant, l'estat hauria de tolerar l'ús de moneda residual que, a Hispania, es tradueix en l'arrossegament de numerari encunyat en els tallers locals d'August a Calígula, d'imitacions de moneda imperial, només de Claudi, i també de monedes amb contramarca o partides, per tal de donar-los un nou valor i, en menys mesura, moneda d'època flàvia. Malgrat tot, després de la davallada de producció i subministrament detectada a

la segona meitat del segle I dC, sembla que arriba un major nombre de monedes a la Península en època Antonina, com s'ha constatat a Clunia, Belo, Conimbriga (CAMPO/RUIZ DE ARBULO 1986-89) o Baetulo (GURT/PADROS, 1993).

En els estrats d'abandonament final del jaciment, del primer quart del segle III dC, aparegué un conjunt de nou monedes. Les més modernes pertanyen als Antonins (un sesterci i un dupondi de Trajà, un sesterci de Marc Aureli del 172-173 dC, i un as de Còmode del 179-180 dC) i, anteriors a aquestes, un sesterci de Vespasià, tres monedes de Claudi I (un as d'imitació, un altre de Roma i un tercer dubtós) i un as de Calígula. Així, doncs, es continua observant una presència important de numerari vell, en aquest cas, el major percentatge de moneda antonina evidencia el fet esmentat abans de l'augment de producció monetària durant el segle II d.C. D'altra banda, sembla que durant la primera meitat del segle III d.C. torna a notar-se un declivi pel que fa a l'aprovisionament de moneda en aquesta zona, encara que faria falta més estudis de troballes numismàtiques relacionades amb un context estratigràfic per tal de poder obtenir una informació més àmplia de la circulació monetària d'aquest moment.

A nivell general, es veu com a mitjans del segle I dC, les importacions són bàsicament provinents del Sud de la Gàl·lia en ceràmica fina, mentre que el material amfòric és abundantíssim i pràcticament tot local, amb presència d'algunes importacions bètiques. A començaments del segle II dC, el panorama ha canviat molt, de forma que el material provinent del nord d'Àfrica comença a envair el mercat, la qual cosa es veu de forma claríssima amb la gran quantitat de ceràmica comuna africana, mentre que, en les produccions fines, la T.S. Africana A es situa en condicions de pràctica igualtat respecte a la T.S. Sud-gàl·lica. També s'observa ja la disminució proporcional de les àmfores, cosa lògica si tenim en compte que ja ha passat el moment d'apogeu de l'explotació i exportació del vi laietà. Quant al panorama que ens ofereix el moment final, és a dir el primer quart del segle III dC, es veu com continuen arribant produccions africanes, apareix la factura A2 de la T.S. Africana A i algunes formes noves de les produccions comunes. Destaca en aquest període com la T.S. Africana A arriba a doblar la T.S. Sud-gàl·lica. De fet, cal considerar que molts d'aquests materials han de ser residuals, provinents de la vida de l'assentament, però es poden prendre com a significatius del que ha passat durant el segle II dC.

² Per a la classificació de les monedes s'ha comptat amb la col·laboració del Gabinet Numismàtic de Catalunya (MNAC).

Cal incidir, finalment, en el fet que no ha aparegut cap fragment de T.S. Africana C, la qual sí que arriba en aquesta zona, ja que és present en estrats de la ciutat d'Illuro de mitjans del segle III dC. En la fase de remodelació de l'amfiteatre de Tarraco, datada al primer quart del segle III dC, apareix només algun fragment d'aquesta producció, però només es detecta en abundància en contextos posteriors al 225 dC (TED'A 1990). En canvi, a Cal Ros de les Cabres (BURES/MARQUES 1990) s'ha localitzat uns estrats amb un tipus de material molt similar al de l'abandó de Can Blanc, en els quals és absent totalment la T.S. Africana C i que han estat datats a finals del segle II dC o molt a inicis del III dC.

CONCLUSIONS

L'excavació d'urgència duta a terme en el jaciment de Can Blanc ha posat al descobert una sèrie d'estructures d'època romana, amb una cronologia global que va des de mitjans del segle I dC. fins al primer quart del segle III dC.

L'assentament presenta clarament dues fases constructives diferenciades. En la primera es dibuixa una planta aproximadament rectangular, dividida en habitacions de forma més o menys quadrangular o rectangular, de dimensions bastant grans. Aquesta fase s'ha pogut datar en base als materials apareguts tant en els estrats en què es fonamenta la construcció com en els d'anivellament i pavimentació. El moment, doncs, en què es construeixen les primeres estructures és a mitjans del segle I dC, datació proporcionada per les formes presents de T.S. Sud-gàl·lica i l'absència de ceràmica comuna africana i de T.S. Africana A bàsicament.

La segona fase comporta diverses reformes, que mentre en alguns sectors impliquen una important remodelació de l'espai, en d'altres són purament constructives i de caire puntual. El més comú és l'aixecament sobre murs de la primera fase, encara que hi ha altres intervencions que apunten a la possibilitat que hi haguessin uns canvis importants pel que fa a l'ús dels diversos àmbits. Amb això ens referim a la construcció del reforç exterior en el mur del límit sud i a l'obertura de dos canals de desguàs. La datació d'aquesta segona fase s'ha pogut dur a terme, amb fiabilitat, pels estrats que inutilitzen la primera i els nivells d'ús d'aquesta segona, així com per l'abocament exterior al sud de l'assentament. Aquesta datació, doncs, cal situar-la a inicis del segle II dC. Això es basa principalment en l'abundància de les formes antigues de la T.S. Africana A1 que semblen

arribar aquí entre finals del segle I dC i començaments del segle II dC, així com en la ceràmica comuna africana, entre la qual hi ha algunes formes que no es troben fins a inicis del segle II dC.

En l'estructura global de l'edificació, destaca el fet que s'han d'adaptar a un terreny de pendent molt pronunciat i opten per una solució poc corrent. En lloc d'aterrassar la falda de la muntanya, aixequen els murs de tal manera que es pugui farcir les habitacions per tal d'anivellar el que serà la pavimentació. Això vol dir que en la part més baixa del turó els murs tenien una gran alçada, encara que en actuar com a contenidor del farciment de les habitacions no eren visibles en la seva major part. D'altra banda, aquest fet és el que ha permès que s'hagin conservat alçades considerables en alguns murs.

L'abandó de l'assentament es revela com un procés natural, sense que hi hagi una inutilització o destrucció de les restes. Aquest abandó s'ha datat a inicis del segle III dC en base a algunes formes de T.S. Hispànica pròpies d'aquest moment, així com igualment a la presència d'algunes formes de ceràmica comuna africana que no apareixen fins a finals del segle II o inicis del segle III dC i a la d'algun tipus de T.S. Africana A2. Juntament amb això, s'ha pres en consideració la manca absoluta de qualsevol fragment de T.S. Africana C tant en els estrats catalogables pròpiament d'abandó i enderroc, com en els més moderns, així com el fet que tampoc no ha aparegut cap fragment més tardà en l'estrat superficial fins arribar a les ceràmiques blaves catalanes modernes que s'han localitzat, rodades, en l'estrat superficial.

La interpretació d'aquestes restes, tant de la primera com de la segona fase, es fa molt difícil amb les poques dades obtingudes a causa de l'alt grau d'arrasament. No obstant, pensem que es tracta de les dependències rústiques d'una *villa*. Almenys, creiem que això és el que es pot deduir de diversos elements, el primer dels quals és la poca riquesa de les estructures tant pel que fa a la tècnica constructiva dels murs, els quals tampoc presenten restes de pintura, ni tan sols d'arrebossat en cap cas, com per la rusticitat de les pavimentacions. El segon consisteix en les grans dimensions de tots els àmbits, cosa que, de forma global, no és gaire habitual en dependències de vivenda, almenys per a totes elles. En tercer lloc, hem d'esmentar la presència d'algunes estructures poc habituals en contextos d'aquest tipus com són les canalitzacions i el sòl en pendent de l'àmbit 3. Per tots aquests motius, tendim a pensar en unes dependències on es realitzessin activitats de tipus industrials, que podrien o no ser derivades de l'activitat agrícola. De quin tipus concret d'activitats es tracta, resta, ara per ara, en incògnita.

Tot això no implica, ni de bon tros, que no hi hagués una zona senyorial, ja fos adossada a les localitzades, ja fos una mica apartada. De fet, l'estructura típica de les *villae* clàssiques apuntaria cap a la seva presència, i la riquesa dels materials apareguts, sobretot a l'abocador, semblen dirigir-nos en la mateixa direcció. Malauradament, hem de pensar que aquesta part és avui totalment destruïda.

Per a la interpretació d'aquest assentament, cal considerar també la seva situació, al final de la vall d'Argentona, al costat de la riera de Pins. Aquesta vall és una zona important en el poblament romà, ja que, malgrat que la major part dels possibles jaciments estan localitzats només en base a prospeccions superficials i notícies orals, les darreres intervencions arqueològiques han posat significativament al descobert un assentament de l'ibèric Final que coincideix amb els inicis de la Romanització com és Can Balençó (CODEX 1993) i dos centres productors d'àmfores i, per tant, exportadors del vi laietà com són Can Portell (CODEX 1993) i Can Notxa (CODEX 1994). D'altra banda, cal recordar l'existència de la via romana de Parpers, que comunica el litoral -actual comarca del Maresme- amb l'interior -actual comarca del Vallès Oriental-.

De fet, Can Blanc es troba ja en una zona on la vall comença a estrènyer-se i no té en absolut l'amplada ni l'extensió de terres aprofitables que hi ha des de la costa fins a aproximadament el nucli urbà actual d'Argentona. Això es veu també en la ubicació de les pròpies restes, en un vessant que originàriament presentava un pendent bastant pronunciat i amb un grau de desnivell bastant alt. De tot això concloem que la presència tan propera de la via de Parpers, degué tenir un paper no gens menyspreable en la creació i vida del nucli de Can Blanc.

Encara que manqui un estudi territorial d'aquesta zona, i, per tant, no coneixem amb certesa el model d'ocupació romana respecte als anteriors períodes històrics, sí que sembla clar un fet detectat per Palet al nord-est del Pla de Barcelona (PALET 1991) com és la importància d'alguns elements preexistents per a l'ordenació del territori, com poden ser les vies. Pensem que l'itinerari que comunica l'actual Maresme amb el Vallès Oriental, passant pel coll de Parpers, degué ser utilitzat com a via de pas ja abans d'època romana i, d'altra banda, amb diverses reformes de ponts i en un estat millor o pitjor es va utilitzar fins a època moderna. Així, doncs, la importància de la zona rau tant en la seva potencial riquesa agrícola, per tractar-se d'una vall regada per una riera, com en l'aspecte ja assenyalat de via de pas. En aquest cas, però, s'hauria de valorar quin dels dos aspectes devia pesar més a l'hora d'ubicar l'assentament, donada la situació d'aquest,

encara que la poca informació que ens ha donat el jaciment sobre la seva funció no facilita aquesta tasca.

L'assentament de Can Blanc, doncs, inicia la seva vida durant l'Alt Imperi i la prolonga fins a començaments del Baix Imperi. El moment en què es construeix és una època en què el fenomen de la romanització és ja plenament consolidat i les seves restes, malgrat la parcialitat del coneixement que en tenim, ens porten a pensar en una estructura de *villa* més o menys clàssica.

Si ens situem en el que coneixem del món romà a Catalunya i més concretament a la comarca del Maresme, hem de dir que quan s'instal·la aquest nucli, és un moment en què ja s'han superat plenament els inicis de la romanització i, fins i tot, diríem que la gran eclosió econòmica de la zona causada per la producció i exportació del vi laietà es troba en els inicis de la decadència. Can Blanc se situa ja més aviat en aquell període en què les estructures socio-econòmiques comencen a canviar, i en què es potencien els establiments rurals que tendeixen a l'autarquia, almenys més que en els moments anteriors, i en què sembla abandonar-se la producció intensiva i especialitzada del vi. En aquest sentit, almenys la segona fase, datada a inicis del segle II dC, se situa en un moment de profundes transformacions generals que afecten diversos nuclis urbans i que ha de comportar, necessàriament, una reorganització de l'espai rural. Podem posar com a exemple la ciutat de Baetulo, on es detecten reformes urbanes generals, segurament a causa d'una redistribució funcional de l'espai dins la ciutat, que repercutirà en tot el seu territori, ja que moltes activitats industrials desapareixen de l'àmbit urbà, i, segurament, cal pensar en un trasllat de gent a les *villae* rurals (PALET 1991). D'altra banda, a la *villa* de Torre Llauder, també s'ha detectat unes importants reformes cap al segon quart del segle I dC, ja que la finalització de la producció d'àmfores portarà a reconvertir les estructures artesanals en zona residencial (CERDÀ/PÉREZ 1991).

A finals del segle II dC i durant tot el segle III dC sembla que es tendeix a la nuclearització de l'assentament rural (PALET 1994). Moltes *villae* s'abandonen, com seria el cas de Can Blanc, Can Cortada, a Barcelona (MIRÓ/BLASCO 1993), Ca l'Estanquer (SOLIAS 1989), a Sant Feliu del Llobregat, entre d'altres. D'altra banda, també s'ha detectat l'enriquiment i ampliació d'altres *villae* com la de Torre Llauder a Mataró, on els mosaics de la part residencial estan datats en època Severiana (CERDÀ/PÉREZ 1991). Així doncs, segons Keay aquesta nuclearització implicaria una major presència de gent vivint a cada propietat i, per tant, cada vegada més es tendiria a produir per a l'autoconsum (KEAY 1985).

Malgrat tot, pensem que, per una banda, les dades provinents d'excavacions són encara poques i limitades i, per una altra, pot haver-hi diferències importants entre diverses àrees. Per tant, totes aquestes idees cal prendre-les encara més com a hipòtesis sobre les quals anar treballant que com a certeses. Així, doncs, esdevé bastant difícil la contextualització de les dades ofertes per la nostra excavació i caldrà esperar que el panorama de la investigació avanci en conjunt, més que no pas extreure'n en aquests moments una interpretació més global i definitiva sobre el període històric que representa.

BIBLIOGRAFIA

- AGUAROD 1991
C. Aguarod; *Cerámica romana importada de cocina en la Tarraconense*. Zaragoza 1991.
- ALMAGRO/COLOMINAS/SERRA 1945
M. Almagro, J. Colominas, J. de C. Serra Ràfols; *Carta Arqueológica de España*. Barcelona. Madrid 1945.
- AQUILUÉ 1986
J. Aquilué; "Algunas consideraciones sobre el comercio africano. Tres facies características de la cerámica común africana de época alto-imperial", *Empúries* 47, pàg. 210-222. Barcelona 1986
- AQUILUÉ 1987
J. Aquilué; *Las cerámicas africanas de la ciudad romana de Baetulo (Hispania Tarraconensis)*. BAR International Series 337. Oxford 1987.
- ATLANTE I
AAVV; *Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fina romana nel Bacino Mediterraneo (medio e tardo impero)*. Roma 1981.
- ATLANTE II
AAVV; *Atlante delle forme ceramiche II: ceramica fina romana nel bacino mediterraneo (ellenismo e primo impero)*. Roma 1985.
- BALIL 1953
A. Balil; "Arqueología de la Maresma". *Archivo Español de Arqueología* XXVI. Madrid 1953.
- BEMONT/VERNHET/BECK 1987
C. Bemont, A. Vernhet, F. Beck; *La Graufesenque. Village de potiers gallo-romaine*. 1987.
- BONAMUSA 1972
J. Bonamusa; "Descoberta de noves vil·les romanes a la comarca del Maresme". *Cingles*, vol. III, núm. II. Mataró 1972.
- BURES/MARQUES
L. Burés, A. Marqués; *Memòria de les excavacions arqueològiques d'urgència a Cal Ros de les Cabres (El Masnou, Maresme)*. 1990. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.
- CAMPO/GRANADOS 1979
M. Campo, O. Granados; "Aproximación a la circulación monetaria en la colonia Barcino", *Symposium numismático de Barcelona I*. Barcelona 1979.
- CAMPO/RUIZ DE ARBULO 1986-89
M. Campo, J. Ruiz de Arbuló; "Conjuntos de abandono y circulación monetaria en la Neápolis emporitana", *Empúries*, 48-50. Barcelona 1986-89.
- CERDÀ/PÉREZ 1991
J.A. Cerdà, S. Pérez; "Darreres excavacions d'urgència davant del clos arqueològic de Torre LLauder (Mataró, el Maresme)". *Laietania* 6. Mataró 1991.
- CODEX SCCL 1993
N. Carreras, X. Fàbrega, C. Llobet, C. Puerta, A. Rich, A. Rigo; "Excavacions a l'autopista A-19, variant de Mataró. Tres exemples del poblament del Maresme: de l'ibèric Ple a la romanització", *Laietania* 7, pp.157-189. Mataró, 1993.
- CODEX SCCL 1994
CODEX SCCL; *Memòria de les excavacions d'urgència a Can Notxa (Argentona, Maresme)*. En curs d'elaboració.
- EDMONSON 1987
J.C. Edmonson; *Two industries in Roman Lusitania. Mining and Garum Production*. Oxford 1987.
- ESTRADA 1969
J. Estrada; *Vías y poblamiento romano en el Area Metropolitana de Barcelona*. Comisión de Urbanismo de Barcelona, publicación núm. 27. Barcelona 1969.
- FABIÃO / CARVALHO 1990
C. Fabião, A. Carvalho; "Ânforas da Lusitânia: uma perspectiva", *Ânforas lusitanas. Tipologia, Produção, Comércio*. p. 37-63. Conimbriga 1990.
- FLOS 1987
N. Flos; *Baetulo. Els vidres*. Badalona 1987.
- GORGES 1979
J.G. Gorges; *Les villes hispano-romaines. Inventaire et problématique archéologique*. Paris 1979.
- GURT/PADRÓS 1993
J.M. Gurt, P. Padrós; "Significació de les monedes dins el context arqueològic. L'exemple de Baetulo", *Homenatge a M. Tarradell*. Barcelona 1993.
- HOFMANN 1986
B. Hofmann; *La céramique sigillée*. Paris 1986.
- IPA 1987
Inventari del Patrimoni Arqueològic de la Generalitat de Catalunya. Comarca del Maresme. Servei d'Arqueologia de la Generalitat. Inèdit.
- KEY 1985
S. Key; "La importación de vino y aceite en la Tarraconense oriental en la Antigüedad", *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, Actes del Col·loqui d'Arqueologia Romana, pàg. 383-394. Badalona 1985.
- B. MIRÓ 1991
B. Miró; "La terra sigil·lata africana a llerda", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 1, pàg. 223-237. Lleida 1991.
- B. MIRÓ 1994
B. Miró; "La ceràmica comuna de producció africana a llerda", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 3, pàg. 311-321. Lleida 1993.
- MIRÓ/BLASCO 1993
M.T. Miró, M. Blasco; "Vil·la de Can Cortada", *Anuari d'intervencions arqueològiques 1982-1989. Època romana i antiguitat tardana*, pàg. 111. Barcelona 1993.
- NIETO ET ALII 1989
J. Nieto, A. Jover, P. Izquierdo, A.M. Puig, A. Alaminos, A. Martín, M. Pujol, H. Palou, S. Colomer; *Excavacions arqueològiques a Cala Culip I*. Girona 1986.

PALET 1991

J.M. Palet; *Estudi territorial del sector nord-est del Pla de Barcelona: evolució històrica i estructuració del territori en època romana*. Tesis de llicenciatura, Universitat de Barcelona. Juny de 1991. Inèdit.

PALET 1994

J.M. Palet; *Estudi territorial del Pla de Barcelona: evolució històrica i estructuració del territori en època romana. Segles II/I aC - IX/X dC*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona. Juny de 1994. Inèdit.

PELLICER 1887

J.M. Pellicer; *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro, antigua ciudad de la España tarraconense, región Layetania*. Mataró 1887.

PÉREZ 1990

A. Pérez; *La "terra sigillata" de l'antic Portal de la Magdalena*. Lleida 1990.

PREVOSTI 1981

M. Prevosti; *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Mataró 1981.

PREVOSTI 1993

M. Prevosti; "Prospecciones sistemáticas en el territorio de Iluro y los orígenes de la romanización del Maresme". Actes del Congrés: *La Península Ibérica en la Antigüedad. La imagen de un territorio*, Toledo 6 a 8 de maig de 1993. En premsa.

PUERTA 1989

C. Puerta; *Baetulo. Ceràmica de parets fines*. Badalona 1989.

RIBAS 1933

M. Ribas; "La romana Iluro", *La Paraula cristiana* XVII. Barcelona 1933.

RIBAS 1952

M. Ribas; *El poblament d'Iluro*. Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica XII. Barcelona, 1952.

RIBAS 1975

M. Ribas; *El Maresme en els primers segles del Cristianisme*. Mataró 1975.

SERRA RAFOLS 1928

J. de C. Serra Ràfols; *Forma Conventus Tarraconensis I: Baetulo-Blanda*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona 1928.

SOLIAS 1989

J.M. Solias; "Ca l'Estanquer (Sant Feliu de Llobregat)". *I Jornades arqueològiques del Baix Llobregat*, Pre-Actes vol. I, pàg. 334-345.

TED'A 1990

TED'A; *L'amfiteatre romà de Tarragona, la basilica visigòtica i l'església romànica*. Tarragona 1990.

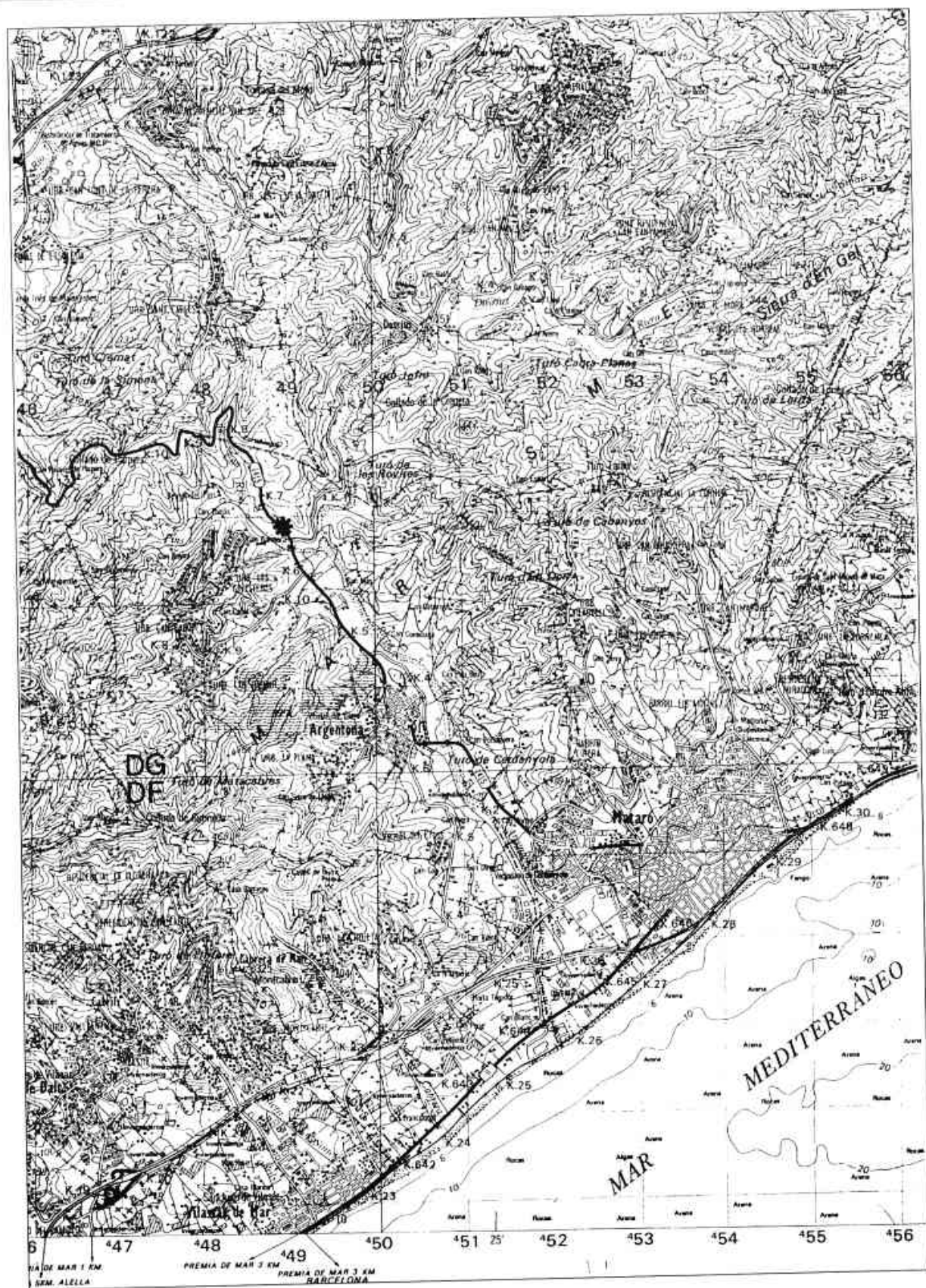
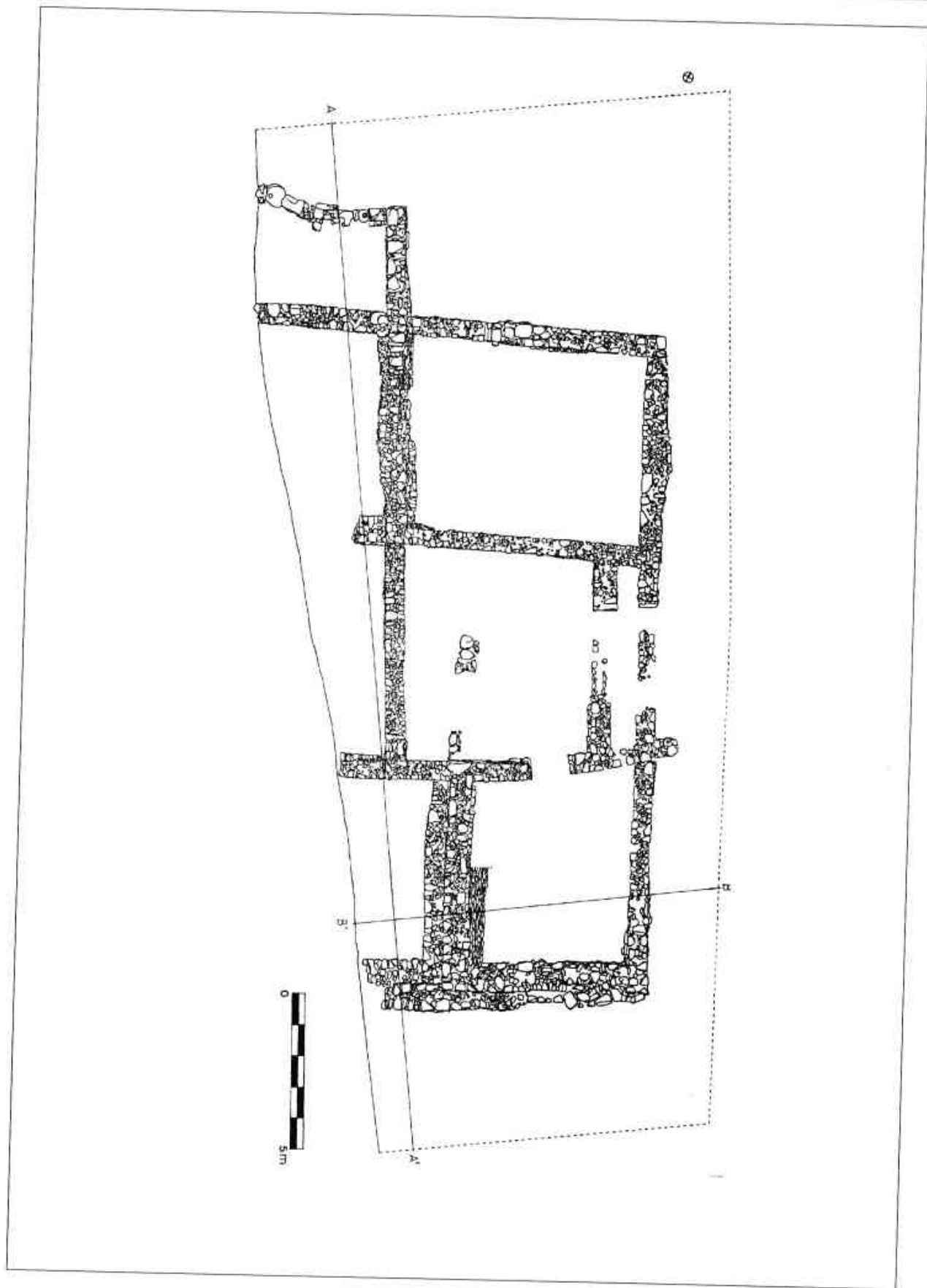

Figura 1. Situació de Can Blanc. Mapa escala 1:50.000

Figura 2. Planta general del jaciment

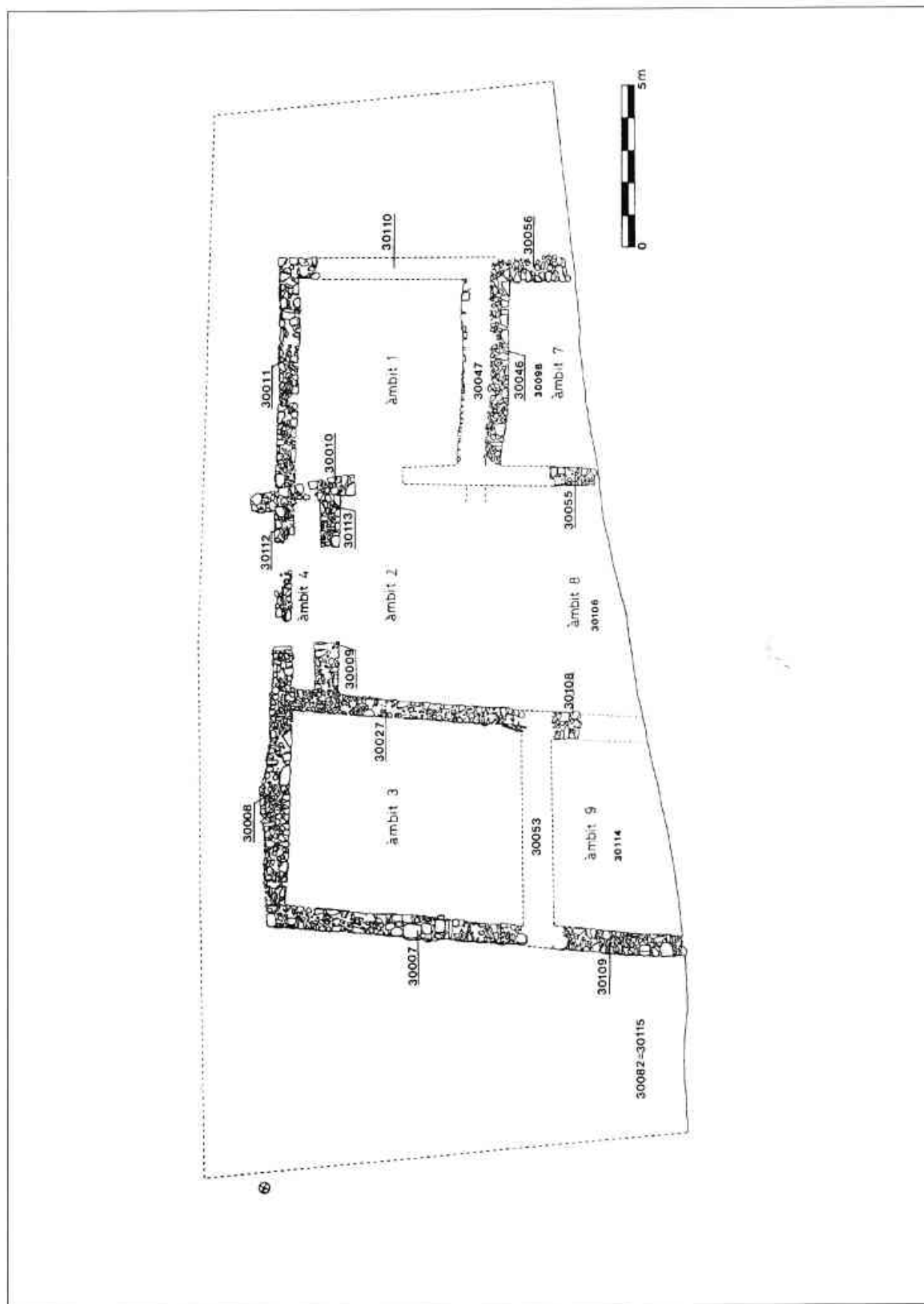
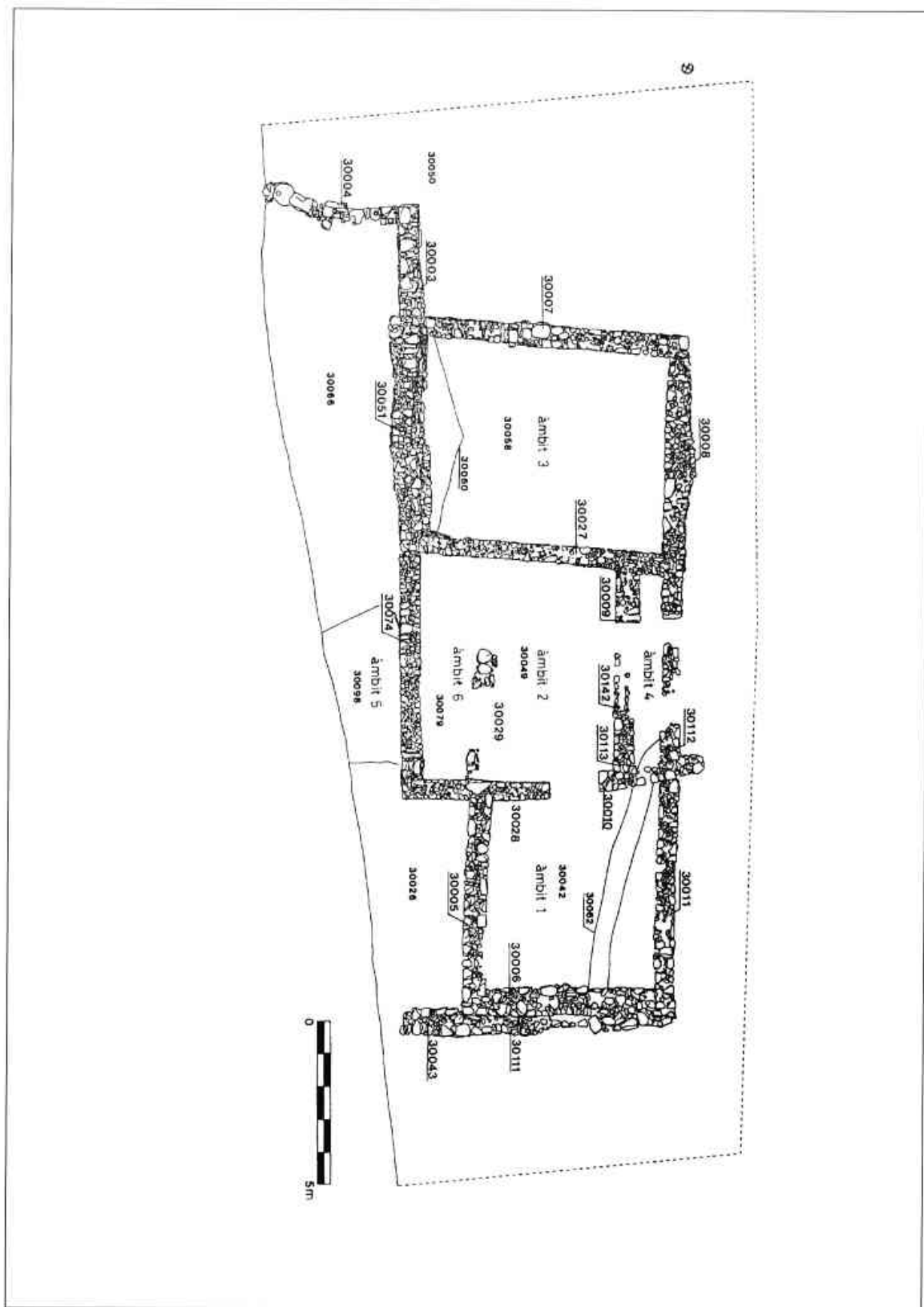

Figura 3. Planta de la 1a fase

Figura 4. Planta de la 2a fase

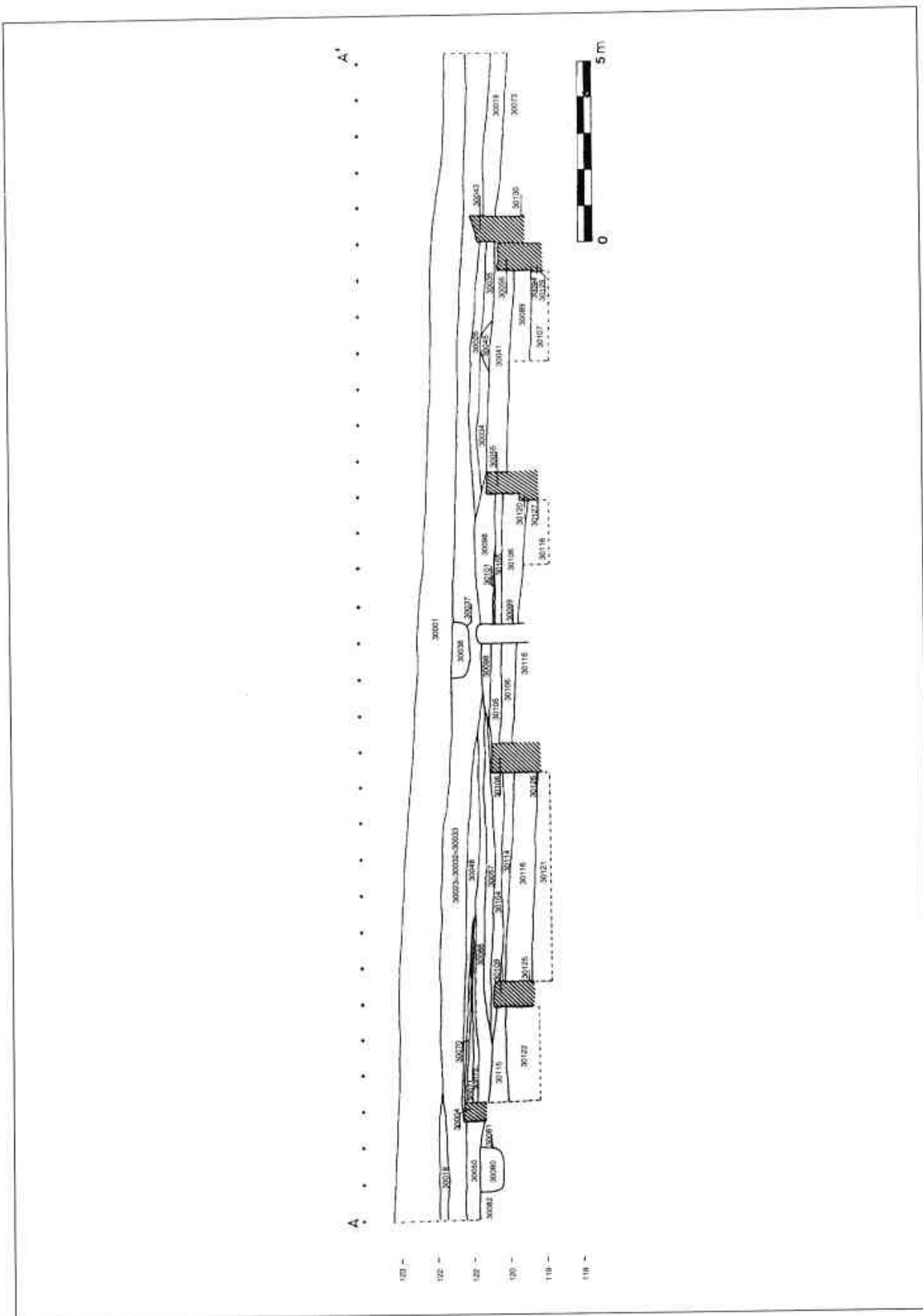

Figura 5. Secció A-A'

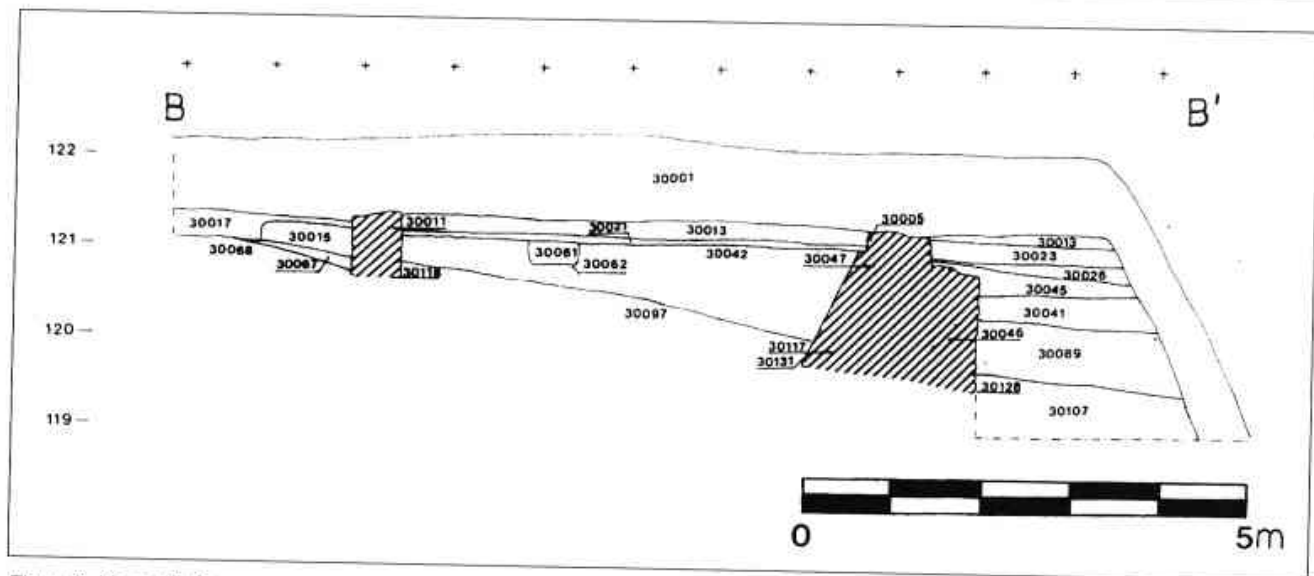

Figura 6. Secció B-B'

1. Vista general del jaciment, on es pot veure la seva situació. (BL.11.38)

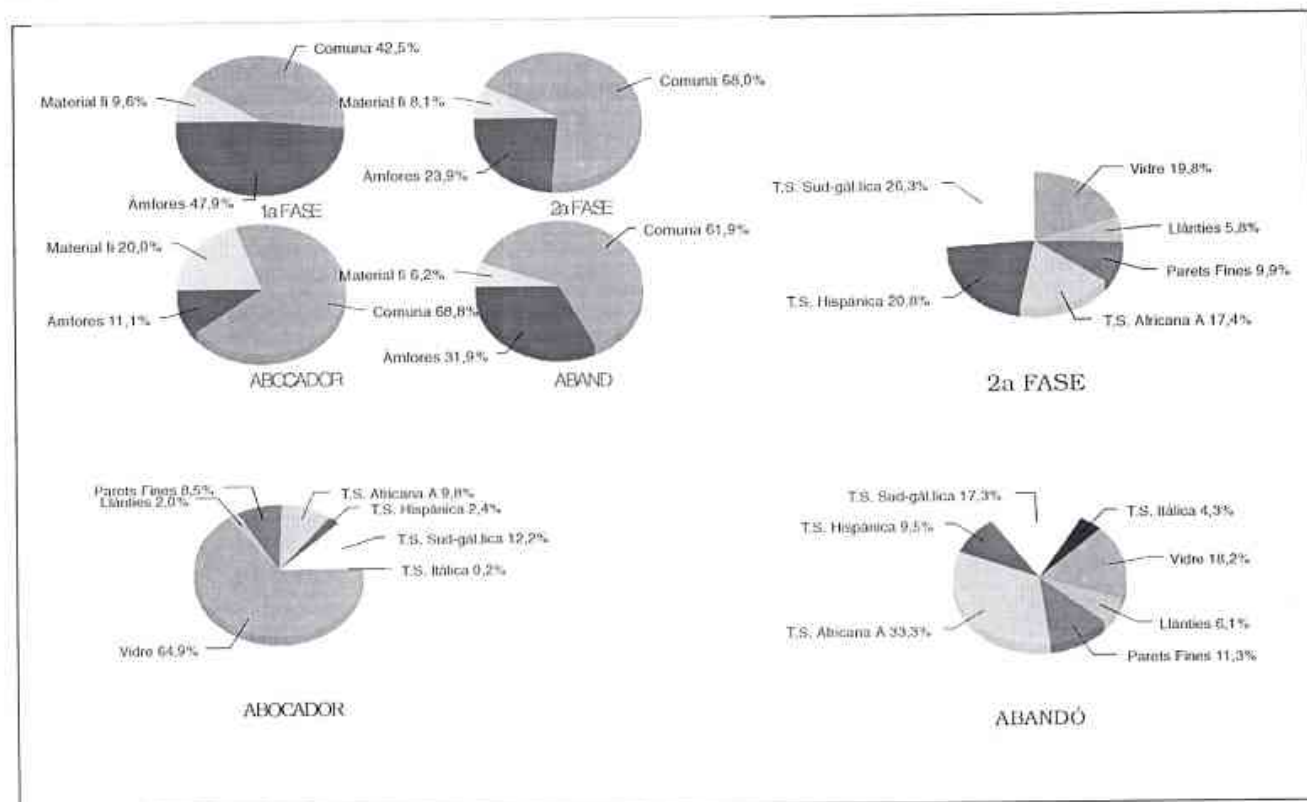

Figura 7. Gràfics amb els percentatges de ceràmica comuna, material fi i àmfores en les diverses fases de l'assentament i gràfics amb els materials fins.

FORMES	NOMBRE DE PECES IDENTIFICADES			
	1a fase	2a. fase	abocador	abandó
T.S. SUD-GAL.LICA				
Drag. 17			1	
Drag. 27	1	1	5	2
Drag. 29		2		1
Drag. 29a				1
Ritt. 9			2	
Drag. 24/25	1	2	3	2
Ritt. 8			2	
Drag. 15/17	1	1	5	1
Drag. 33	1	7	2	1
Drag. 18			1	1
Drag. 18/31		2	5	
Drag. 36			2	
Drag. 37		2	3	
T.S. AFRICANA A				
Lamb. 4/36A		2	6	3
Lamb. 1a		2	6	
Lamb. 2a		3	13	13
Lamb. 23		2	3	5
Lamb. 19 bis			2	
Lamb. 4/36B				4
Lamb. 9a (A2)				5
Lamb. 3c (A2)				1

Figura 8. Taula de formes de T.S. Sud-gàlica i T.S. Africana A.

FORMES	NOMBRE DE PECES IDENTIFICADES			
	1a fase	2a. fase	abocador	abandó
COMUNA AFRICANA				
Plats-tapadores				
Ostia II, fig. 302		32	61	23
Ostia III, fig. 332		21	35	78
Ostia I, fig. 264				4
Ostia III, fig. 170				9
Cassoles				
Ostia II, fig. 303		2	4	
Ostia II, fig. 306			3	
Ostia II, fig. 312		11	14	1
Lamb. 10B		31	30	13
Lamb. 10A		14	30	29
Ostia III, fig. 267		13	44	36
Hayes 199			4	
Ostia I, fig. 278				1
Olles				
Hayes 200				2

Figura 9. Taula de formes de la ceràmica comuna africana.

2. Vista general del jaciment des de l'oest. (BL 11.26)

3. Vista general del jaciment des del nord. (BL 12.15)

4. Ambit 1, un cop excavat un sondeig. (BL.10.4)

5. Detall de l'alçat del mur 30055.(BL.10.16)

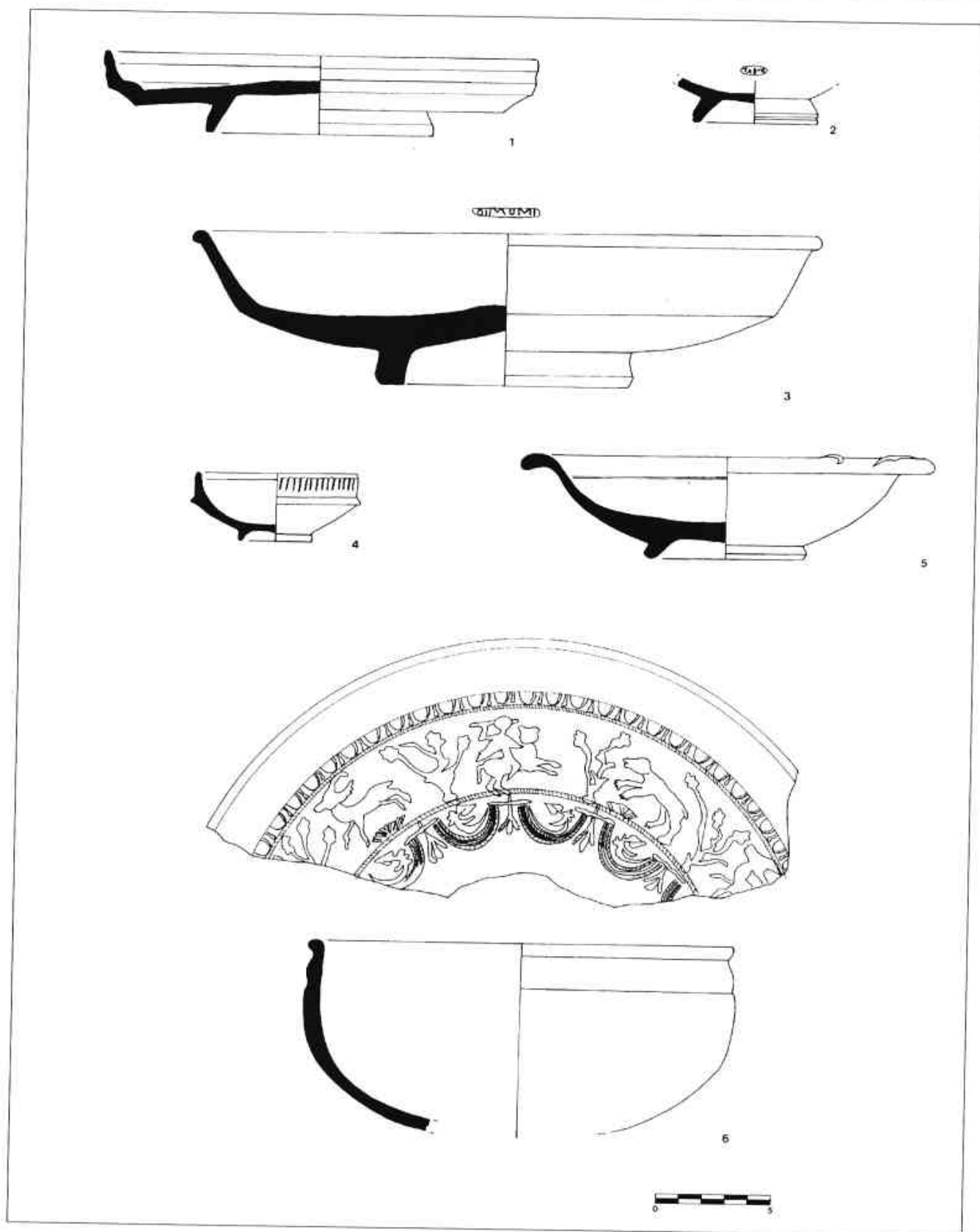

Figura 10. 1a. FASE. UE 30114. 1.- T.S. Sud-gàl·lica Drag. 15/17; 2.- T.S. Sud-gàl·lica. ABOCADOR. UE 30019. 3.- T.S. Sud-gàl·lica Drag. 18; 4.- T.S. Itàlica Drag. 24/25; 5.- T.S. Sud-gàl·lica Drag. 36; 6.- T.S. Sud-gàl·lica Drag. 37.

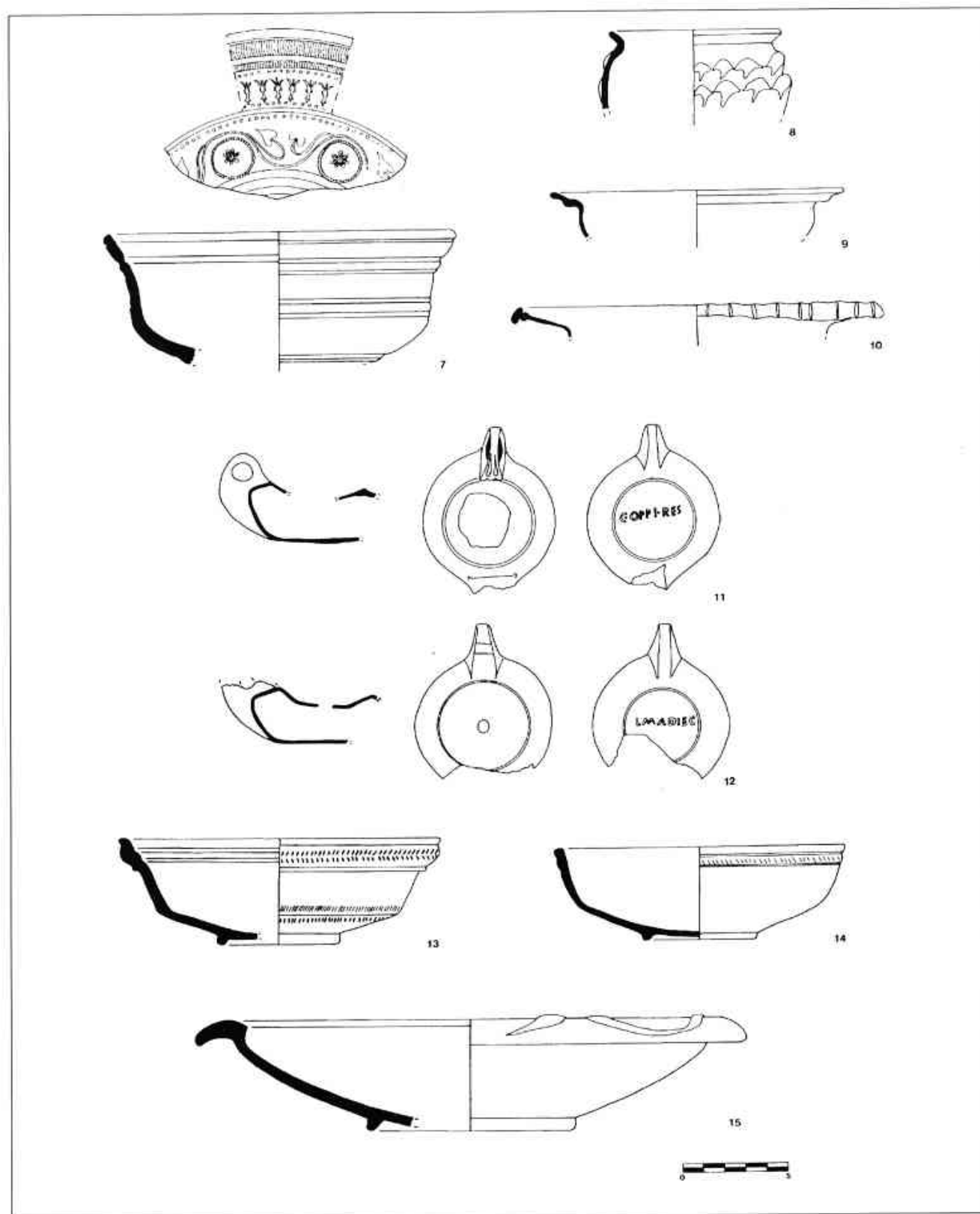

Figura 11. **ABOCADOR. UE 30019.** 7.- T.S. Marmorata Drag. 29c; 8.- Ceràmica de parets lines Mayet XL/XLII; 9.- Vidre Isings 38; 10.- Vidre, vora tubular amb ribet aplicat; 11.- Llànčia Dr. 20; 12.- Llànčia Dr. 20; 13.- T.S. Africana A Lamb. 1a/Hayes 8A; 14.- T.S. Africana A Lamb. 2a/Hayes 9A; 15.- T.S. Africana A Lamb. 4/36A/Hayes 3B.

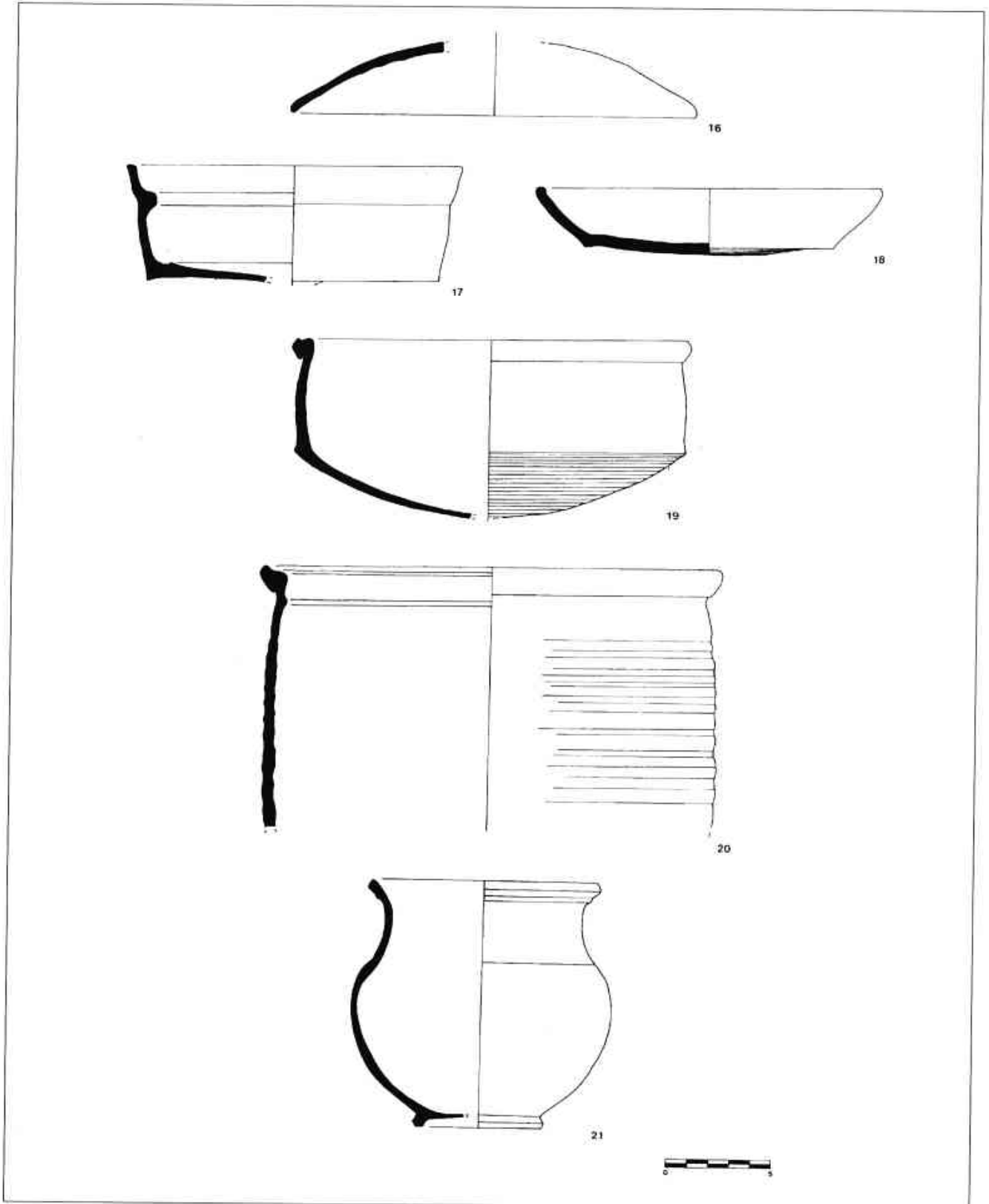

Figura 12. **ABOCADOR. UE 30064.** 16.- Comuna africana Ostia II, fig. 302; 17.- Comuna africana Ostia II, fig. 303/Hayes 194; 18.- Comuna africana Lamb. 10B/Hayes 23A; 19.- Comuna africana Ostia III, fig. 267/Hayes 197; 20.- Comuna africana Hayes 199; 21.- T.S. Hispànica Atlante forma 22.

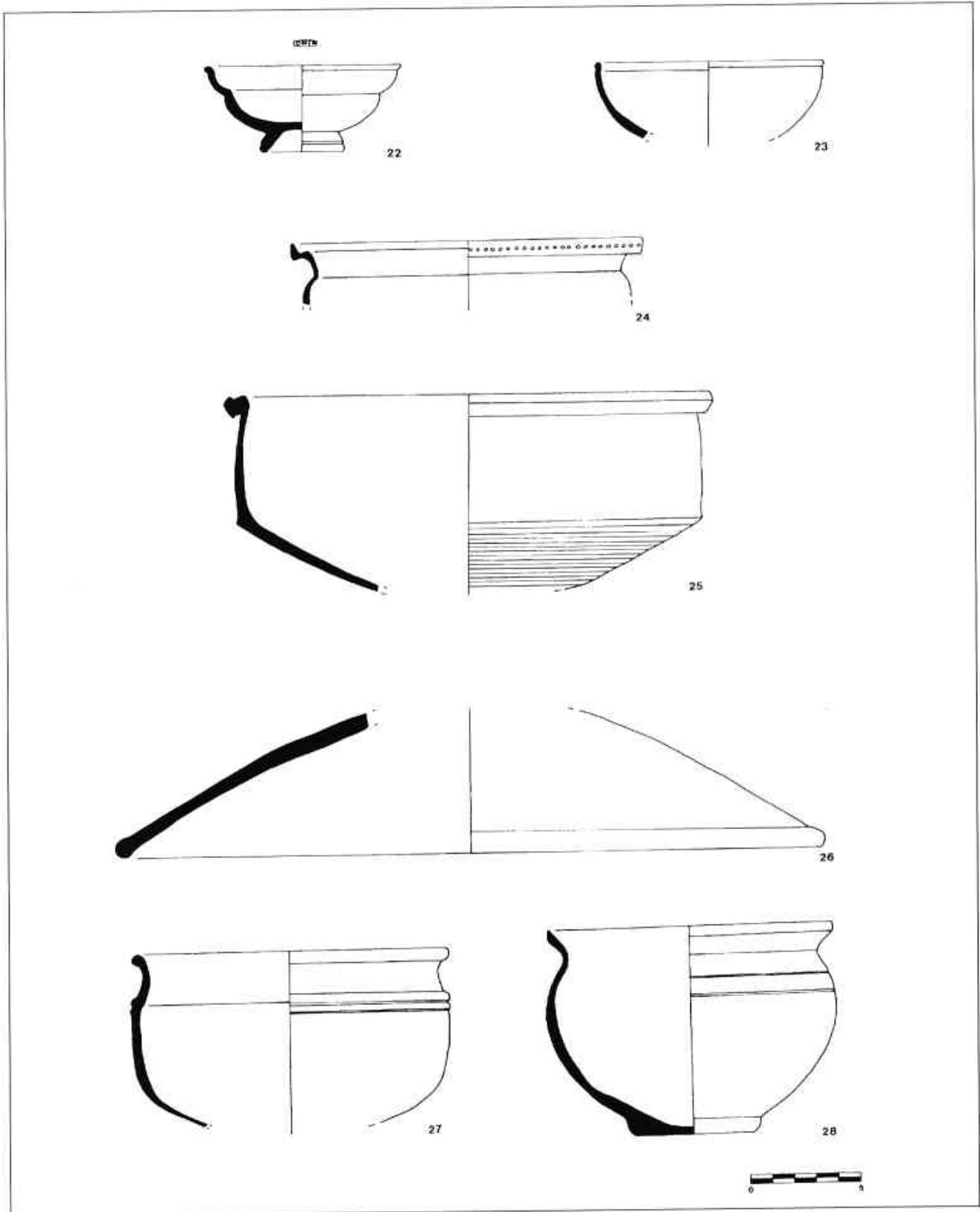

Figura 13. ABOCADOR. UE 30073. 22.- T.S. Sud-gàl·lica Drag. 27; 23.- T.S. Sud-gàl·lica Ritt. 8; 24.- T.S. Africana A Lamb. 19 bis; 25.- Comuna africana Ostia II, fig. 312; 26.- Comuna africana Ostia III, fig. 332/Hayes 196; 27.- Comuna romana reduïda, olla; 28.- Comuna romana oxidada, olla.

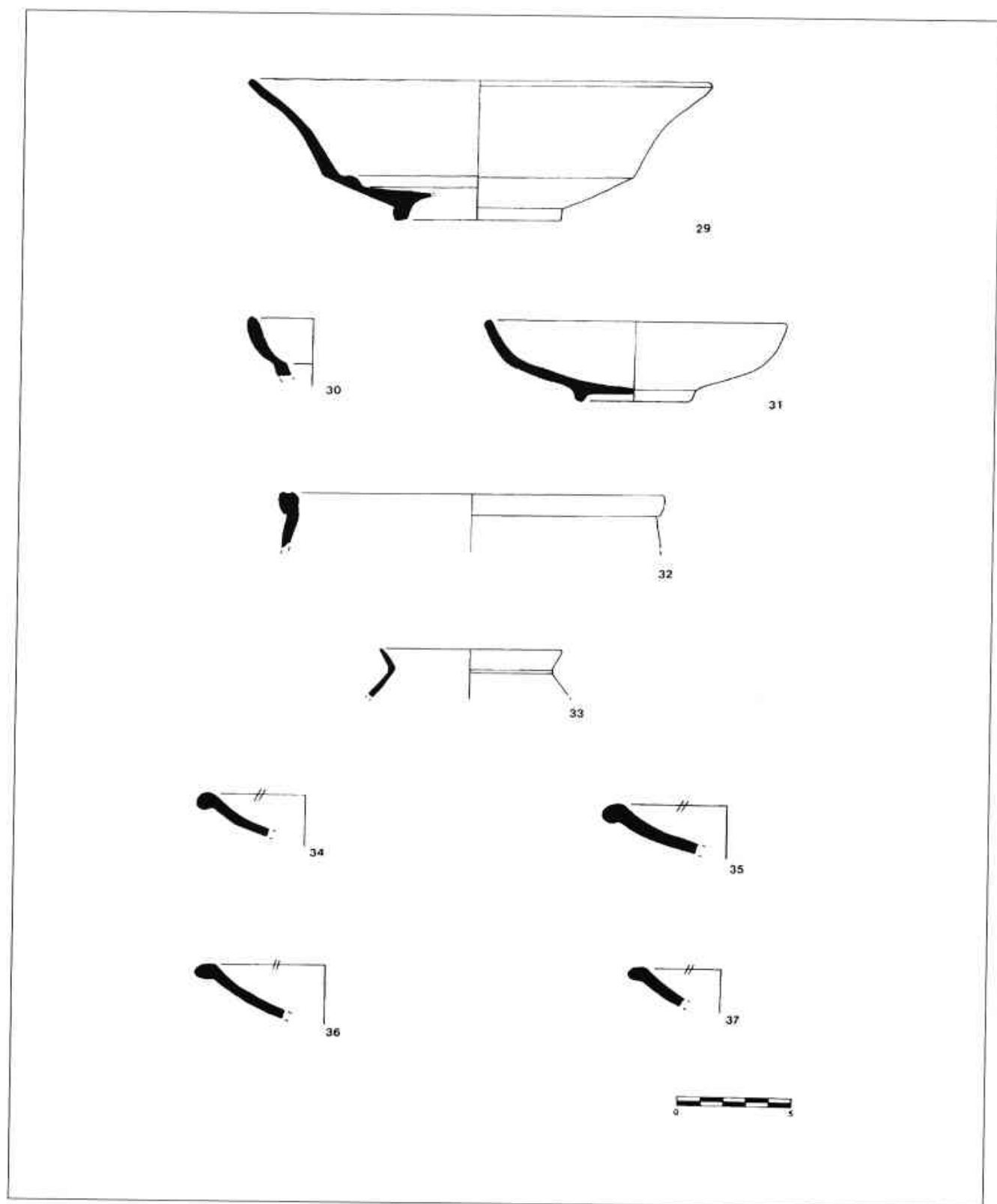

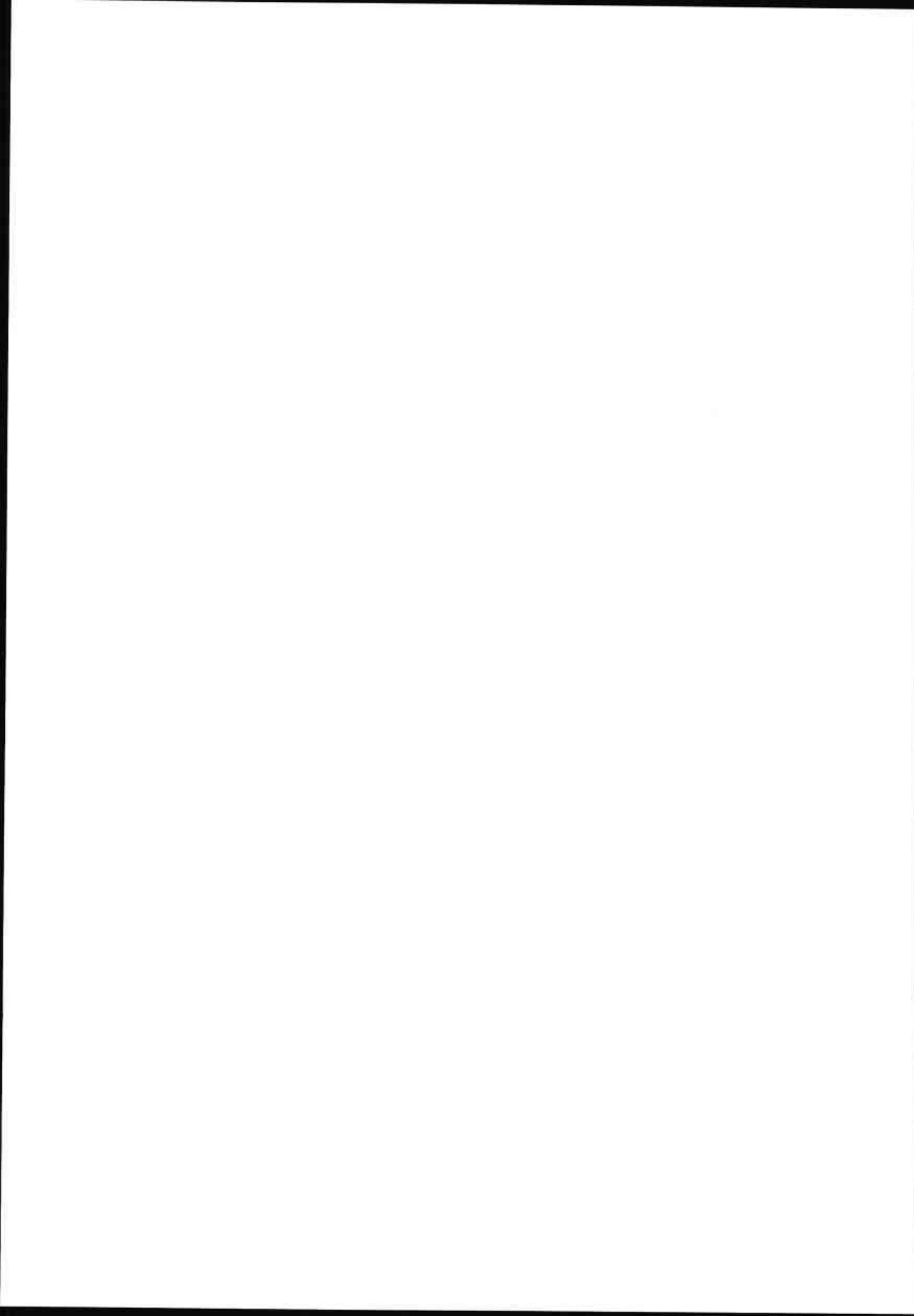
Figura 14. **ESTRATS D'ABANDO**. **UE 23002**. 29.- T.S. Hispànica, Drag. 15/17. **UE 30033**. 30.- T.S. Hispànica Drag. 27. **UE 23002**. 31.- T.S. Africana A2, Lamb. 3c. **UE 30013**. 32.- Comuna africana Ostia I, fig. 278. **UE 30018**. 33.- Comuna africana, Hayes 200. **UE 30014**. 34.- Comuna africana Ostia I, fig. 264. **UE 30015**. 35.- Comuna africana Ostia I, fig. 264. **UE 30022**. 36.- Comuna africana Ostia III, fig. 170; 37.- Comuna africana Ostia III, fig. 170.

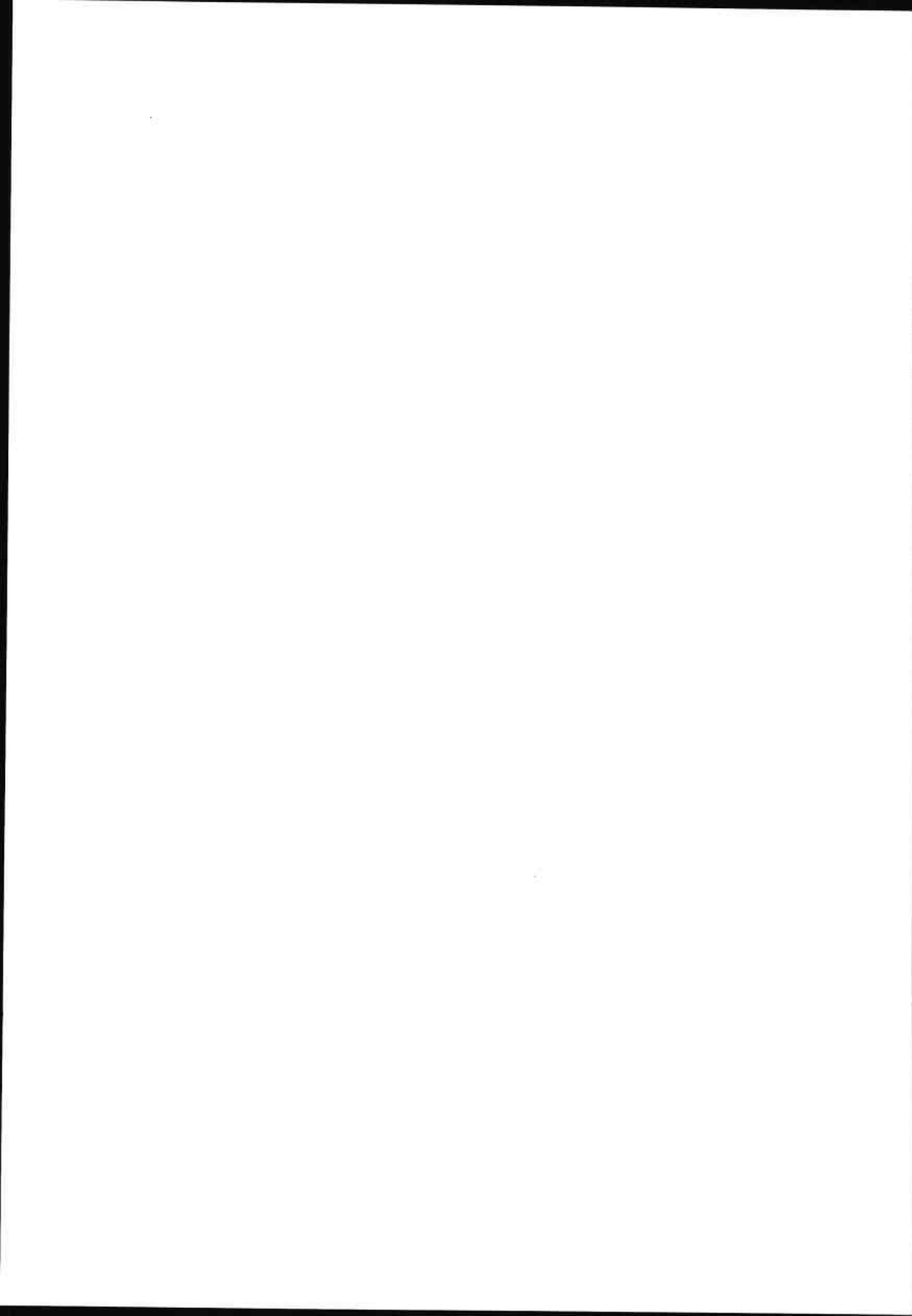
6. Sesterci de Trajà (114-117 dC). UE 30019.

6. Sesterci de Trajà (114-117 dC). UE 30019.7. Sesterci de Marc Aureli (173 dC). UE 30013.

**ARTESANADO CERÁMICO Y ESTADÍSTICA.
ANÁLISIS DE LAS PRODUCCIONES
ANFÓRICAS DEL TALLER DE CAN PORTELL
(MATARÓ, EL MARESME)**

ARTESANADO CERÁMICO Y ESTADÍSTICA. ANÁLISIS DE LAS PRODUCCIONES ANFÓRICAS DEL TALLER DE CAN PORTELL (MATARÓ, EL MARESME).

ANTONIO AGUILERA MARTÍN
VICTOR REVILLA CALVO

INTRODUCCIÓN

La existencia de un artesanado cerámico, vinculado a la viticultura, en la Catalunya romana entre los siglos I a.C. y III d.C. es un fenómeno bien conocido. Hasta el momento, el análisis de este fenómeno se ha planteado en una perspectiva tipológica, privilegiando el ánfora como objeto de estudio. Esta situación es perfectamente lógica; ha sido, precisamente, el descubrimiento de una producción anfórica regional y su distribución a gran escala en el occidente romano lo que ha permitido establecer la entidad de la economía vitivinícola en este sector de la Hispania Tarraconense. Este logro ha sido el resultado de un conocimiento cada vez más refinado de las tipologías anfóricas: características formales (elementos de reconocimiento a primera vista), filiaciones, cronologías¹.

Este enfoque es legítimo, pero limitado. Su empleo se enmarca en los inicios de una corriente de investigación que valoraba la importancia de los datos materiales para plantear ciertos problemas de historia

económica del mundo clásico, un sector especialmente descuidado, o enmascarado, por la misma literatura antigua². Sin duda, esta orientación ha permitido notables avances en nuestro conocimiento de la viticultura en la Hispania Tarraconense. Sin embargo, un análisis centrado exclusivamente en la identidad tipológica del ánfora sólo permite plantear algunas cuestiones y deja pendientes otras muchas. En particular, nos permite describir las corrientes de circulación y los mercados, o precisar la cronología general del fenómeno exportador.

Por el contrario, sólo por señalar uno de los problemas fundamentales, nos impide plantear los procesos materiales de producción del objeto en tanto que reflejan una serie de formas de organización del artesanado rural. A su vez, estas formas se vinculan a unas estructuras de la producción agrícola y de la propiedad concretas. Tales relaciones, visibles en la vinculación alfar-villa que muestra la arqueología, son

¹En este sentido, R. PASCUAL, Centros de producción y difusión geográfica de un nuevo tipo de ánfora, *VII C.N.A.*, Zaragoza, 1960 (Zaragoza, 1962) 334-345; *id.*, Las ánforas de la Layetania, *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, Roma, 1974 (Roma, 1977) 47-96; A. TCHERNIA, Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au debut de l'empire, *AEsp.Arq.* 44 (1971) 38-85; un ejemplo del progreso alcanzado es la síntesis reciente de J. MIRÓ, *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino en la Tarraconense (s. I a.C.-I d.C.)*, B.A.R. Int. Series 473 (Oxford, 1988).

²A. GIARDINA, L'economia nel testo, en G. CAVALLO, P. FEDELLI, A. GIARDINA (eds.), *Lo spazio letterario di Roma antica, I, La produzione del testo* (Roma, 1989) 401-431; A. SCHIAVONE, La struttura nascosta. Una gramatica dell'economia romana, en *Storia di Roma, caratteri e morfologie*, 4 (Turín, 1989) 7-69.

objeto de reflexión (raramente sistemática, desde luego) en la legislación latina y en los tratados de agronomía³. Estos factores son los que en última instancia explican la evolución tipológica, las relaciones entre formas anfóricas o la sustitución de unas por otras a lo largo de los tres siglos en que se documenta el proceso exportador en Cataluña.

De forma simultánea, la escasa atención concedida a los centros productores y a las posibles formas de producción tiene como resultado una visión excesivamente homogénea y unilineal del fenómeno artesanal y de su relación con la viticultura en Catalunya. De hecho, parecería que todos los centros y áreas productoras siguieran una misma evolución: tanteos previos en algunas zonas (con un poblamiento tardorepublicano intenso); progresiva incorporación de otras áreas y talleres que alcanza su culminación en época augustea; lenta contracción de la producción, desde mediados del siglo I d.C. hasta la desaparición final en la segunda mitad del siglo III.

En estas condiciones, es evidente la necesidad de analizar la evidencia material aportada por los talleres artesanales en una nueva perspectiva. Esta evidencia debe ser analizada partiendo de una doble constatación: en primer lugar, que la mayoría de centros fabrican diversos tipos de recipientes anfóricos; en segundo, que, prácticamente todos ellos, muestran un repertorio diversificado que incluye cerámicas comunes, *dolia* y material de construcción que no siempre se ha fabricado simultáneamente y siguiendo un mismo proceso productivo⁴. Todo análisis exigirá, por tanto, establecer la evolución del conjunto de producciones cerámicas de un lugar, internamente y en su relación mutua.

Hemos escogido para aplicar esta línea de trabajo una zona como el Maresme por tratarse de una área con un poblamiento muy denso, donde la viticultura y la producción cerámica vinculada parecen ocupar una parcela muy importante de la economía rural. Este hecho se refleja perfectamente en la cantidad de talleres vinculados a *villae*, en muchos de los cuales ha podido establecerse la existencia de una producción cerámica diversificada. Dentro de esta zona,

hemos seleccionado un taller que creemos representativo por su cronología y organización: Can Portell⁵. La importancia de analizar un proceso de producción, tanto para esta área como para el conjunto de la Hispania Tarraconense, es evidente y Can Portell ofrece un buen ejemplo de análisis. Se trata de un núcleo artesanal, quizá vinculado a una *villa*, del que se ha excavado un gran vertedero datado entre Augusto y Tiberio. Este periodo se ha considerado el de máxima expansión del vino de la Tarraconense, por lo que tiene interés especial determinar las posibles formas de fabricación que acompañan al fenómeno exportador.

Por otro lado, la actividad del lugar se sitúa en un periodo en que trabajan una serie de talleres del Baix Llobregat, cuyas producciones han podido ser analizadas y permiten una comparación útil. Estas producciones muestran la aparición de una serie de patrones de dimensiones que se imponen en periodos y áreas concretas⁶. Este proceso debe comprenderse en el marco de una organización de la fabricación a gran escala que se relacionaría con la situación del comercio vinario. Can Portell y otros lugares pueden presentar una situación similar o diferente, siempre como reflejo de unas formas organizativas y de una entidad concreta de la fabricación.

Este análisis, en resumen, puede ayudar a establecer las características de la fabricación en un taller de época augustea. Pero este resultado tan sólo constituye un primer paso para determinar las características del fenómeno en otras áreas y periodos. En este sentido, la ampliación de este tipo de análisis a otras áreas permitirá establecer eventuales diferencias regionales en la producción artesanal y las diversas formas de organización. Es evidente, por ejemplo, que un gran taller con un período de actividad prolongado o una agrupación de artesanos (que también debió de existir) presenta una organización y una entidad de la actividad muy diversa del pequeño horno vinculado a las necesidades internas de una *villa*, que determinan un volumen y un ritmo de producción reducido y discontinuo. Frente a ello, un centro que concentra infraestructuras y personal, organizado au-

³Vid., en general, V. REVILLA, *Producción cerámica y economía rural en el Bajo Ebro en época romana. El alfar de l'Aumedina (Tivissa, Tarragona)* Barcelona, 1993.

⁴REVILLA, *Producción cerámica*, 116; A. AGUILERA, *Aproximación a la determinación de los lugares de procedencia de las ánforas romanas. Una nueva vía de estudio*, tesis de licenciatura inédita (Barcelona, 1993).

⁵AA. VV. *Excavacions a l'autopista A-19, variant de Mataró. Tres exemples del poblament del Maresme: de l'ibèric ple a la romanització*, *Laietania* 7 (1992) 155-189.

⁶M. CORSI-SCIALLANO, B. LIQU, *Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4*, *Archaeonautica* 5 (1985) 168.

tónomamente respecto a un *fundus*, precisa vincularse a un mercado amplio y diversificado y por tanto fabrica a gran escala gamas seleccionadas y estandarizadas.

Según las zonas y periodos, estos hechos reflejan diferencias de tradición artesanal y, especialmente, formas distintas de organización y de relación con la agricultura que sólo se comprenden dentro del dinamismo que presenta la economía rural en zonas concretas del mundo romano desde el s. II a.C. En particular, debe valorarse la importancia de un conjunto de actividades, entre las cuales destacan diversos tipos de artesanado, que surgen ayudados por el desarrollo de una agricultura orientada a la comercialización, pero que se beneficia en general de las posibilidades que ofrece una demanda amplia, urbana y rural, en este contexto histórico. En el desarrollo de estas formas juega un papel fundamental la figura del propietario descrito en los tratados de agronomía.

ESTADÍSTICA, TIPOLOGÍA ANFÓRICA Y ARTESANADO

Uno de los objetivos fundamentales para valorar la importancia de la evidencia material en la historia económica de la antigüedad es la determinación del lugar de proveniencia de un objeto. Esta necesidad es especialmente apremiante en el caso de la cerámica. En este apartado los estudios se han centrado en la determinación de la procedencia de la arcilla (y en última instancia del objeto cerámico) con la que fue fabricada. Esta caracterización se ha resuelto casi siempre con el análisis físico-químico de las pastas cerámicas⁷. A veces, el análisis epigráfico puede también ayudar a ello⁸. Sin embargo, estamos en condiciones de decir que existe una tercera posibilidad: la taxonomía numérica, o lo que es lo mismo, la clasificación tipológica por medio de parámetros numéricos. Es éste un sistema basado en la estadística a través del cual, y previa medida del objeto, se

pueden crear tipologías y calcular, con una determinada probabilidad, que un objeto nuevo pertenezca o no a una de esas tipologías previas. La taxonomía numérica se comenzó a desarrollar a partir de los trabajos de Sir RONALD FISHER en 1936⁹ y se aplicó, en un principio, a las ciencias biológicas. En nuestra opinión las ánforas también pueden ser clasificadas con el mismo sistema. Las ventajas son obvias: es mucho más barato y rápido que el análisis geológico. En este artículo intentaremos poner en práctica este método estudiando las ánforas encontradas en **Can Portell y Pla de les Valls** y su relación tipológica con otros talleres similares de la Cataluña romana.

El yacimiento de Can Portell está situado en el término municipal de Argentona, en las terrazas de la orilla meridional de la riera del mismo nombre. Durante las prospecciones realizadas en 1989 se localizaron numerosos fragmentos de cerámica ibérica y romana, además de los restos de un horno. Tras la ejecución de varios sondeos se pudo observar que el yacimiento tenía un área aproximada de 1600 m². Dada su extensión, sólo se excavó una área reducida, donde aparecieron una serie de testares formados en un breve periodo de tiempo y que contenían ánforas Pascual 1 y Dr. 2-4 y, en menor medida, Tarraconense 1 y Dressel 1 Tarraconense. El resto del material lo constituyen cerámicas comunes romanas, también de producción local, y algunas importaciones.

La idea de aplicar el método taxonómico a las tipologías cerámicas surgió de las conversaciones que mantuvimos con alfareros modernos. Estos aseguraban poder distinguir a simple vista la producción propia de la de sus compañeros de alfar¹⁰. Estas diferencias se hacían tanto más claras entre talleres que produjeran una misma forma; y más aún cuanto más alejados estaban los talleres entre sí. Esta distinción ocular se puede y se debe entender como la esquematización hecha por el cerebro de una forma geométrica convertible a medidas aritméticas.

Los intentos de establecer tipologías cerámicas en base a parámetros numéricos no son nuevos¹¹. Sin

⁷Un resumen puede verse en M. GARCÍA HERAS; C. OLAETXEA, Métodos y análisis para la caracterización de cerámicas arqueológicas, estado actual de la investigación en España, *AEspA*, 65, 1992, 263-289.

⁸Véanse si no los estudios al respecto, principalmente desarrollados por DRESSSEL, BONSOR, CALLENDER, PONSICH, RODRÍGUEZ ALMEIDA, REMESAL, TCHERNIA, ZEVI, etc.

⁹R. A. FISHER, The use of multiple measurements in taxonomic problems, *Annals of Eugenics*, 7, 1936, 179-188.

¹⁰Para una mayor información sobre el método, véase A. AGUILERA MARTÍN, Una nueva vía para la caracterización cerámica: La taxonomía numérica, *European Meeting of Ancient Ceramics*, (en prensa); algo similar señalan los alfareros de Alcora, capaces de distinguir la producción propia de la de sus compañeros de taller (F. LAUBENHEIMER, *La production des amphores en Gaule Narbonnaise*, Paris, 1985, 236ss.).

¹¹Especialmente importante fue el Congreso celebrado en Roma en 1974 (*Méthodes classiques et Méthodes Formelles dans l'Etude des Amphores*, *Actes du Colloque de Rome*, 27-29 mai 1974 (Collection de l'École Française de Rome, 32), École Française de Rome, Roma 1977).

embargo, es nuestra opinión que todos estos intentos nacieron lastrados en su planteamiento por dos errores fundamentales:

Primero. No había un método completamente seguro para comprobar si los resultados obtenidos se correspondían con la realidad. Es decir, en ningún modelo tipológico se podía verificar si las tipologías creadas en base a medidas aritméticas se identificaban con sus correspondientes talleres, puesto que las tipologías se hicieron tomando el material de los lugares de destino: los mercados donde llegaban estas ánforas. Para poder asegurar que las tipologías hechas con base numérica eran válidas era necesario volver a recurrir al análisis físico-químico de la pasta. En los años 80 se rectificó este error: sólo se podrían realizar esos estudios tipológicos en el lugar de producción¹². Y esto por la sencilla razón de que haciéndolo de ese modo tenemos la certeza de que ese material está fabricado en ese taller, por lo que la validación del método está asegurada. Así pues, sólo estudiando los lugares de producción (donde tenemos la seguridad de que las ánforas que se encuentran son de ese lugar y no de ningún otro), obtendremos una base sobre la que poder estudiar y desarrollar una metodología numérica para la creación de tipologías.

Segundo. Este segundo punto tiene que ver con la toma de medidas que expliquen la tipología de los objetos. Los estudios que intenten hacer tipologías tomando medidas de toda la forma anfórica están encaminados al fracaso o a la inoperancia¹³. El hacerlo de ese modo sólo es posible en lugares tales como los pecios donde el material aparece entero o yacimientos como el Monte Testaccio en Roma, donde las ánforas aparecen en grandes cantidades y, sobre todo, son fácilmente reconstruibles. En el resto de excavaciones el material aparece fragmentado y sólo son reconocibles las formas gracias a las bocas de las

ánforas y en algunos casos a las asas o los pivotes. A veces aparecen ánforas enteras en una excavación, pero su número es escaso, algo incompatible con un análisis estadístico "clasificador" ya sea de tipo discriminante o de tipo aglomerativo.

Para responder a este segundo problema, la única solución posible es la creación de una tipología que sólo tenga en cuenta las bocas o cualquier otro elemento fácilmente distinguible de las ánforas. Son estos fragmentos los únicos reconocibles en una excavación convencional. Así pues, nosotros escogimos cuatro medidas de la boca de las ánforas por ser, como hemos dicho, la parte más fácilmente reconocible de las mismas en cualquier yacimiento. Estas medidas son: La **altura del labio**, la **anchura superior del labio**, la **anchura inferior del labio** y el **diámetro de la boca**¹⁴.

En resumen, escogimos sólo estas cuatro medidas de la boca porque:

- La boca es la parte del ánfora que más fácilmente encontraremos (o sabremos distinguir) en el lugar de recepción.
- Son también los fragmentos más fáciles de medir.
- La boca es el elemento del ánfora que mejor la describe.
- Es la cantidad de datos y no la calidad de los mismos lo más importante. Sólo tendremos estadísticas fiables si medimos una gran cantidad de individuos. Es por ello que escogemos medidas que encontraremos con facilidad y en abundancia.

Nuestro método tiene en cuenta las carencias señaladas más arriba, por lo que trabajamos de momento con lugares de procedencia y sólo con medidas de la boca¹⁵. Por otra parte, intentamos que sea un método barato y rápido¹⁶. Se basa en tres tipos diferentes de **análisis estadístico multivariable**¹⁷, hechos sobre las cuatro variables observadas. Los tres

¹²F. LAUBENHEIMER, *La production des amphores en Gaule Narbonnaise*, Beçanson, 1985, 235; a la misma conclusión llegó J. REMESAL, *La annona militaris y la exportación del aceite bético a Germania*, Madrid 1986, 21-32.

¹³Véase el Congreso de Roma (*op. cit.* nota 11), *passim*.

¹⁴Ver figura nº 1.

¹⁵Para más detalles sobre el mismo, A. AGUILERA MARTIN, Una nueva vía para la caracterización cerámica: La taxonomía numérica, *European Meeting of Ancient Ceramics*, Barcelona, 18-20 Noviembre de 1993, (en prensa).

¹⁶Las medidas se hacen sobre la misma pieza y no necesitan que el material esté ni siquiera dibujado. Lo único que se necesita es un calibrador de espesores (**pie de rey**) y un simple microordenador con un programa estadístico que ofrezca **análisis multivariable**: nosotros hemos usado el "paquete" **SPSS/PC+** (*Statistic Package for Social Sciences*) v. 4.01.

¹⁷Para más información en general sobre el análisis multivariable y sus diferentes técnicas véanse R. BISQUERRA, *Introducción conceptual al Análisis Multivariable (Un enfoque informático con los paquetes SPSSX, BMDP, LISREL y SPAD)*, Barcelona, 1989, 5-16; también S. SHENNAN, *Quantifying Archaeology*, Edimburgo, 1988 (hay edición en español: *Arqueología cuantitativa*, Barcelona, 1992).

tipos de análisis multivariable usados lo fueron para contrastar que el resultado era siempre el mismo. Las tres formas de análisis son las siguientes: Análisis discriminante¹⁸, análisis de **k-medias**¹⁹ y Análisis de **grupos**²⁰, aunque en estas páginas sólo expondremos los resultados del análisis discriminante.

Nuestra intención última, y en ello estamos trabajando, es crear un **modelo matemático** que defina una tipología anfórica en términos aritméticos²¹. Para la elaboración del modelo matemático sería necesario medir una gran muestra de fragmentos pertenecientes a todos los hornos que fabrican una determinada forma, pudiéndose con ello establecer los parámetros que diferencien los talleres entre sí y sus producciones, se encuentren donde se encuentren. De esta manera se podría establecer el lugar de procedencia de un fragmento anfórico cualquiera con sólo medir los parámetros especificados²². Por el momento, y dado el carácter experimental del trabajo, decidimos limitar el experimento a sólo los talleres de ánforas catalanas. En el futuro, y una vez demostrada su eficacia, se podría aplicar a todas las producciones anfóricas de época romana y, lo que es más importante, a cualquier producción cerámica estandarizada e industrializada (especialmente sigillatas, cerámicas de barniz negro, lucernas, etc.).

RESULTADOS DEL ESTUDIO ESTADÍSTICO

La metodología empleada nos permite diferenciar las ánforas Pascual 1 producidas en Can Portell de las de otros tres talleres (L'Aumedina-Tivissa y Mas del Catxorro en la Ribera d'Ebre y Can Feu en el Vallès) con un 92,73% de efectividad (fig. 2), que se incrementa hasta el 93,27% si dividimos los cuatro talleres en dos grupos: norte (Can Feu y Can Portell) y sur (L'Aumedina-Tivissa y Mas del Catxorro) (fig. 3).

Por lo que se refiere a la forma Dressel 2-4 ésta se diferencia por talleres con parecida eficacia (fig. 4a-4b, para la **matriz de confusión**) que la Pascual 1: 86,36% de verosimilitud. Si agrupamos los talleres por regiones (norte y sur) tenemos una fiabilidad del 94,32% (fig. 5).

Por otra parte, en la matriz de confusión de la figura 4b el análisis nos indica que existe un parecido entre las ánforas Dressel 2-4 de Can Feu y Can Portell por un lado y las de Can Portell y Pla de les Valls por otro. La similitud entre Can Portell y Pla de les Valls está clara, pues son sin duda fabricadas por el mismo taller²³. Lo que no está tan claro es por qué las ánforas de Can Feu son tan parecidas a las de Can Portell como lo son las de Pla de les Valls. Una posible explicación se encontraría en que las ánforas de Can

¹⁸El análisis discriminante fue desarrollado por sir R. A. FISHER, The use of multiple measurements in taxonomic problems, *Annals of Eugenics*, 7, 1936, 179-188; véanse también R. BISQUERRA, *Introducción conceptual*, 244ss. y S. SHENNAN, *Arqueología*, 284ss. El análisis discriminante es una técnica que implica el poder dividir nuestras observaciones en grupos, según unos criterios, y a continuación intentar encontrar una forma de distinguir los mismos grupos, basándose en criterios independientes derivados de los mismos datos. El análisis discriminante tuvo su origen en el trabajo de FISHER, quien realizó una clasificación de las tres especies del género de flores Iris ("setosa", "versicolor" y "virginica", diferenciables entre sí por el color) tomando cuatro medidas del sépalo; con sólo esas cuatro variables numéricas consiguió diferenciar (con un 98% de eficacia) las tres especies, sabiendo con anterioridad (por el color) que la especie resultante del análisis era la que correspondía. En nuestro caso, partimos de la misma suposición teórica: sabemos el origen de las ánforas (puesto que se encontraron en su lugar de producción propio) y trataremos de diferenciar los talleres a partir de cuatro medidas del labio.

¹⁹Para este tipo de análisis, también llamado *k-means*, véase A. D. GORDON, *Classification: methods for the exploratory analysis of multivariate data*, Londres, 1981, 9-10 y R. BISQUERRA, *Introducción conceptual*, 42ss.

²⁰Comunmente llamado con su término inglés *clusters analysis*, véase S. SHENNAN, *Arqueología*, 197.

²¹Un modelo matemático es un nivel avanzado de análisis estadístico que explica la variabilidad de una magnitud observable (o sea, una variable, en nuestro caso las "variables latentes" **tipo anfórico** y **lugar de producción**) en función de un conjunto de "variables observadas" (en nuestro caso, los cuatro parámetros medidos a las ánforas: **Altura del labio**, **Anchura superior del labio**, **Anchura inferior del labio** y **diámetro de la boca**; este modelo permitiría ubicar un fragmento de ánfora (encontrado en un yacimiento receptor) dentro de la variabilidad de un determinado lugar de producción, y adjudicarle un grado de probabilidad concreto de pertenecer a él. Un modelo matemático es, en suma, una abstracción simplificada de una realidad más compleja y siempre existirá cierta discrepancia entre lo observado y lo previsto por el modelo. La Estadística proporciona una metodología para evaluar y juzgar estas discrepancias entre la realidad y la teoría. Por tanto, su estudio es básico para todos aquellos que deseen trabajar en ciencias que requieran el análisis de datos y el diseño de experimentos.

²²En este caso: **altura del labio**, **anchura superior del labio**, **anchura inferior del labio** y **diámetro de la boca**.

²³Las ánforas encontradas en Pla de les Valls forman parte del alfar de Can Portell; *vid. infra*.

Feu y las encontradas en Can Portell son de cronologías muy cercanas y anteriores a Pla de les Valls, mientras que las de éste último testar aparecerían como más tardías (apenas se encontraron ánforas Pascual 1). De este modo, las ánforas extraídas de Can Portell que fueron a parar a Pla de les Valls serían de un testar de Can Portell al que se lanzasen los fragmentos de una fase más tardía del taller, mientras las ánforas encontradas en Can Portell serían de una primera fase equiparable, cronológicamente y por las características del trabajo artesanal, a Can Feu.

ANEXO

Durante 1993 se produjeron diversas extracciones incontroladas de tierras en la zona de Can Portell para la construcción de un talud en la variante de la autopista A-19, en la zona denominada Pla de les Valls. Este hecho provocó la aparición de gran cantidad de material cerámico. Una breve campaña de excavación realizada por el Área de Intervención Arqueológica del Museu Comarcal del Maresme ha permitido recuperar una parte de este material que, por sus características, debía pertenecer a uno de los vertederos del alfar, no localizado hasta el momento.

1.- DESCRIPCIÓN DEL MATERIAL CERÁMICO

La práctica totalidad de lo recuperado corresponde a ánforas Dressel 2-4, forma predominante en Can Portell²⁴. En total, se han recogido 134 fragmentos de borde de esta forma. La mayoría de estos bordes son de pequeñas dimensiones y muestran un perfil redondeado; pero también es posible encontrar bordes muy gruesos y otros más altos y delgados. Esta diversidad de detalles es frecuente dentro de una misma forma. Otros tipos también conocidos en el taller y característicos de época augustea (Pascual 1, Tarraconense 1) aparecen en proporción ínfima en Pla de les Valls. Esta circunstancia hace pensar que el material proviene de un vertedero formado en un momento avanzado de la vida activa del taller²⁵.

A las formas reconocibles, debe añadirse un conjunto muy numeroso de pivotes que proporciona un número mínimo de 156 ánforas. De estos pivotes, 38 aparecieron marcados: 34 llevaban una marca impresa y 4 un grafito realizado antes de la cocción. La proporción de ánforas con algún tipo de marca sería, así, del 24,35 % y la de ánforas con marca impresa del 21,73 % del total.

Del conjunto de 34 marcas impresas, 5 son circulares y su estado de conservación hace muy difícil su lectura. Es posible, sin embargo, que en algún caso se trate de letras aisladas o incluso de símbolos abstractos²⁶. Las 29 restantes tienen forma rectangular, con los extremos más o menos redondeados. Entre las identificadas, la mayoría (12 ejemplares) corresponde a la marca *EVT*(), que aparece con dos variantes. La primera se caracteriza por letras muy estilizadas y por el contacto entre V y T, que no llega a formar una verdadera ligatura (*vid.* fig. 6, 1-3); es frecuente la pérdida de la letra final por erosión o mala impresión. La segunda variante presenta letras más bajas y gruesas. Además, la E no siempre aparece impresa por completo y la T carece de uno de sus extremos (*vid.* fig. 6, 4-5). El nombre corresponde muy probablemente a un *cognomen* en genitivo hasta ahora no conocido en el taller o en el área de *Iluro*: *Eut(ychi)*. El uso de *cognomina* es muy frecuente en el Maresme y, en general, en los centros alfareros de la Tarraconense. Esta práctica es especialmente intensa en época augustea y primera mitad del s. I d.C.²⁷.

Se conoce una marca *EVT*, sobre Pascual 1 en Neuss, campamento del bajo Rin que inicia su ocupación en época augustea²⁸. Sus características son prácticamente idénticas a las de la primera variante; podría tratarse, incluso, de la misma marca.

En segundo lugar por su número (tres ejemplares) aparece la marca *ABN* (*vid.* fig. 6, 6-9). Esta marca ya había sido localizada en el área de *Iluro*²⁹. La excavación del vertedero de Can Portell en 1991 permitió identificar el probable centro de producción³⁰. A pesar de su mal estado de conservación, que dificulta la lectura, es posible distinguir dos variantes. Una de ellas presenta una cartela redondeada y letras de mayor tamaño que la otra.

²⁴Este tipo supone el 29 % del total recuperado, frente al 11 % de Pascual 1 y al 6 % de Tarraconense 1: AA. VV., *Excavacions*, 171.

²⁵Aparecida hacia el cambio de era, la forma Dressel 2-4 parece remplazar a la Pascual 1 desde época de Tiberio: J. M^o. NOLLA, J. M^o. SOLIÀS, L'àmfora Tarraconense 1. Característiques, procedència, àrees de producció, cronologia, *Butlletí Arqueològic*, època V, 6-7, 1984-85 (1988) 107-144.

²⁶Cf. MIRÓ, *Producció anfòrica*, n° 176-179; R. PASCUAL, *Index d'estampilles sobre àmfores catalanes* (Barcelona, 1991) 153ss.

²⁷MIRÓ, *Producció anfòrica*, 223s.; M. CORSI-SCIALLANO, B. LIU, *épaves*, 164s.

²⁸M. GECHTER, Die Anfänge des niedergermanisches limes, *BJ* 179 (1979) 68, fig. 30, 4; Cf. M. H. CALLENDER, *Roman Amphorae* (Londres, 1965) n° 599, que señala dos ejemplares en Berna y Vechten, pero sin representarlos, lo que hace difícil identificar su origen.

²⁹AA. VV. *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró* (Mataró, 1977) n° 88, 17.

³⁰AA. VV., *Excavacions*, 171.

Las restantes marcas sólo aparecen representadas por 1 ó 2 ejemplares. Algunas no permiten una lectura precisa (*vid.* fig. 7). Otras pueden desarrollarse como *cognomina*. Este es el caso de *PR* (*Primus*) o *QVA* (*Quadratus*). Las dos son conocidas en otros alfares de la Tarraconense³¹; con todo, su correspondencia con nombres muy comunes hace pensar en una homonimia. La marca *SRT* podría interpretarse como la abreviatura de un *tria nomen*³². De ser así, se trataría del primero conocido en un lugar donde, hasta el momento, sólo se habían recogido marcas con *cognomina* o con la asociación *praenomen-nomen*³³. Corresponden al mismo grupo de marcas en cartela rectangular otros 7 ejemplares totalmente ilegibles.

Entre el material recuperado debe incluirse un conjunto formado por cuatro grafitos (fig. 8). Las características son semejantes: trazos sencillos, sobre el pivote, realizados antes de la cocción. La única diferencia apreciable es el tipo de instrumento empleado para realizar los trazos: un objeto de punta aguda en dos casos y otro más grueso en los dos restantes. Por lo que respecta a su significado no pueden establecerse excesivas precisiones. Los números 3 y 4 podrían ser letras (N o H), quizá iniciales. El nº 1 podría corresponder a una sílaba. Ambas posibilidades son conocidas en los grafitos de ánforas de la Tarraconense³⁴. Por su carácter simplificado, sólo comprensible dentro del taller, este tipo de epigrafía debe entenderse en el interior del proceso productivo, posiblemente en relación con fases concretas del mismo.

2.- EPIGRAFÍA ANFÓRICA Y PRODUCCIÓN ARTESANAL

El conjunto recuperado no permite plantear con excesivas garantías ciertas cuestiones fundamentales para la comprensión de la organización interna y evolución de la producción del taller de Can Portell.

Por lo que respecta a su organización, un primer dato a valorar es la pluralidad de nombres y la diversidad de formas de representación, rasgo típico de la mayoría de talleres catalanes. Interpretar el significado de este hecho es muy difícil, dado el desconocimiento de la evolución concreta de la gran mayoría de estos lugares. El problema se agrava si se intenta interpretar de modo unívoco el significado de las marcas sobre ánfora³⁵.

Sin duda, puede pensarse en una producción por encargo para diversos propietarios, que explicaría la presencia de *tria nomina* o *praenomen-nomen* en algunas ánforas del lugar. También puede pensarse en una diferente cronología de las marcas, muy difícil de establecer a partir del estudio arqueológico.

Creemos, sin embargo, que muchas de estas han podido coexistir. Concretamente, si el taller alcanzó un cierto nivel de producción pudo haber tenido una organización interna fragmentada en pequeñas unidades autónomas, dirigidas por individuos (¿de status servil?) que marcarían su parte de la producción. Esta situación, conocida en Italia, por ejemplo, parece caracterizar a los talleres de algunas áreas de la Tarraconense con una actividad muy importante: Maresme, Baix Llobregat³⁶.

Sólo una parte de estas marcas permiten hablar de la circulación de las producciones de Can Portell. De estas, algunos casos muestran una distribución local, como *ABN*, localizada en *Iluro*, y a la que debe añadirse *Q. Fabi*, aparecida en la campaña de 1989 en Can Balançó, un pequeño núcleo agrícola cercano a Can Portell que se ocupa desde mediados del s. II a finales del s. I a.C.³⁷. Es posible que se trate de recipientes aún no exportados. Pero también puede tratarse de ejemplos del consumo local de la producción vinaria por la población urbana y rural. Paralelamente, debe tenerse en cuenta el papel de los centros urbanos del litoral catalán en las operaciones relacionadas con la exportación del vino, papel que explica la presencia de gran número de recipientes; *Baetulo* es un buen ejemplo de ello³⁸.

³¹PASCUAL, *Index*, nº 181, 2 (en Torre Llauder) y nº 197, respectivamente; uno de los punzones de Torre Llauder es muy semejante al del ejemplar recuperado en Pla de les Valls: *ibid.*, lám. XX, nº 406-407.

³²*Cf.* *SR* (S retro) en un pivote de Rezé, Loire Atlantique, de primera mitad del s. I d.C.: MIRÓ, *Producción anfórica*, 170.

³³*Q. Fabi*: AA. VV., *Excavacions*, 170.

³⁴MIRÓ, *Producción anfórica*, 241s.

³⁵J. REMESAL, Cuestiones en torno a la epigrafía anfórica de la Bética, *Amphores romaines et histoire économique, dix ans de recherche*, Siena, 1986 (Roma, 1989) 489-503.

³⁶CORSI-SCIALLANO, LIU, *épaves*, 164; para Italia: D. MANACORDA, Le anfore dell'Italia repubblicana: aspetti economici e sociali, *Amphores romaines*, 443-467.

³⁷AA. VV., *Excavacions*, 167.

³⁸M. COMAS, *Baetulo. Les ànfores* (Badalona, 1985); MIRÓ, *Producción anfórica*, 34.

La marca *EVT* nos sitúa ante otro problema, el de los mercados del vino del Maresme en época augustea. Su probable coincidencia con una marca de un campamento romano de Germania se encuadra perfectamente en lo que conocemos de la circulación, consumidores y cronología de la exportación del vino de la Tarraconense, presente en todo el occidente romano y, con especial intensidad, en las Galias³⁹. Al caso citado puede añadirse la marca *VE*, recogida en Can Portell, y que parece idéntica a ejemplares aparecidos en Ostia y *Glanum*⁴⁰.

La identificación de estas marcas permite plantear la vinculación entre zonas productoras y mercados en otra perspectiva. Hasta el momento, las relaciones entre la Tarraconense y una área consumidora concreta sólo podían abordarse de una forma global y sin excesivas precisiones cronológicas. El conocimiento cada vez más detallado de ciertas áreas productoras (Maresme, Vallès, Baix Llobregat, Baix Ebre, camp de Tarragona) muestra diferencias evidentes en el desa-

rollo de la viticultura. En algunas de estas zonas, en directa relación con el poblamiento tardorepublicano y augusteo, el proceso es muy precoz e intenso. Además, creemos posible observar relaciones privilegiadas entre ciertas áreas productoras y mercados. Ejemplos de esta situación son la distribución del vino del bajo Ebro en ciertas áreas de las Galias y en Germania en época augustea; o la exportación del vino del Baix Llobregat hacia Italia, en un momento posterior⁴¹.

Estas relaciones deben entenderse en un contexto más amplio, el de la organización socio-económica de cada área provincial y su relación con las necesidades políticas y posibilidades de actuación del estado romano; o dicho de otro modo, la integración de estos territorios en un sistema de interdependencia provincial que condiciona su evolución. El análisis futuro de la viticultura en el Maresme debe orientarse en esta dirección.

³⁹MIRÓ, *Producción anfórica*, 193ss.; J. REMESAL, V. REVILLA, Weinamphoren aus Hispania Citerior und Gallia Narbonensis in Deutschland und Holland, *FWB* 16 (1991) 389-439; REVILLA, *Producción cerámica*, 154ss.

⁴⁰VV. AA., *Excavacions*, 171.

⁴¹REMESAL, REVILLA, Weinamphoren, 427ss.; REVILLA, *Producción cerámica*, 165, 169.

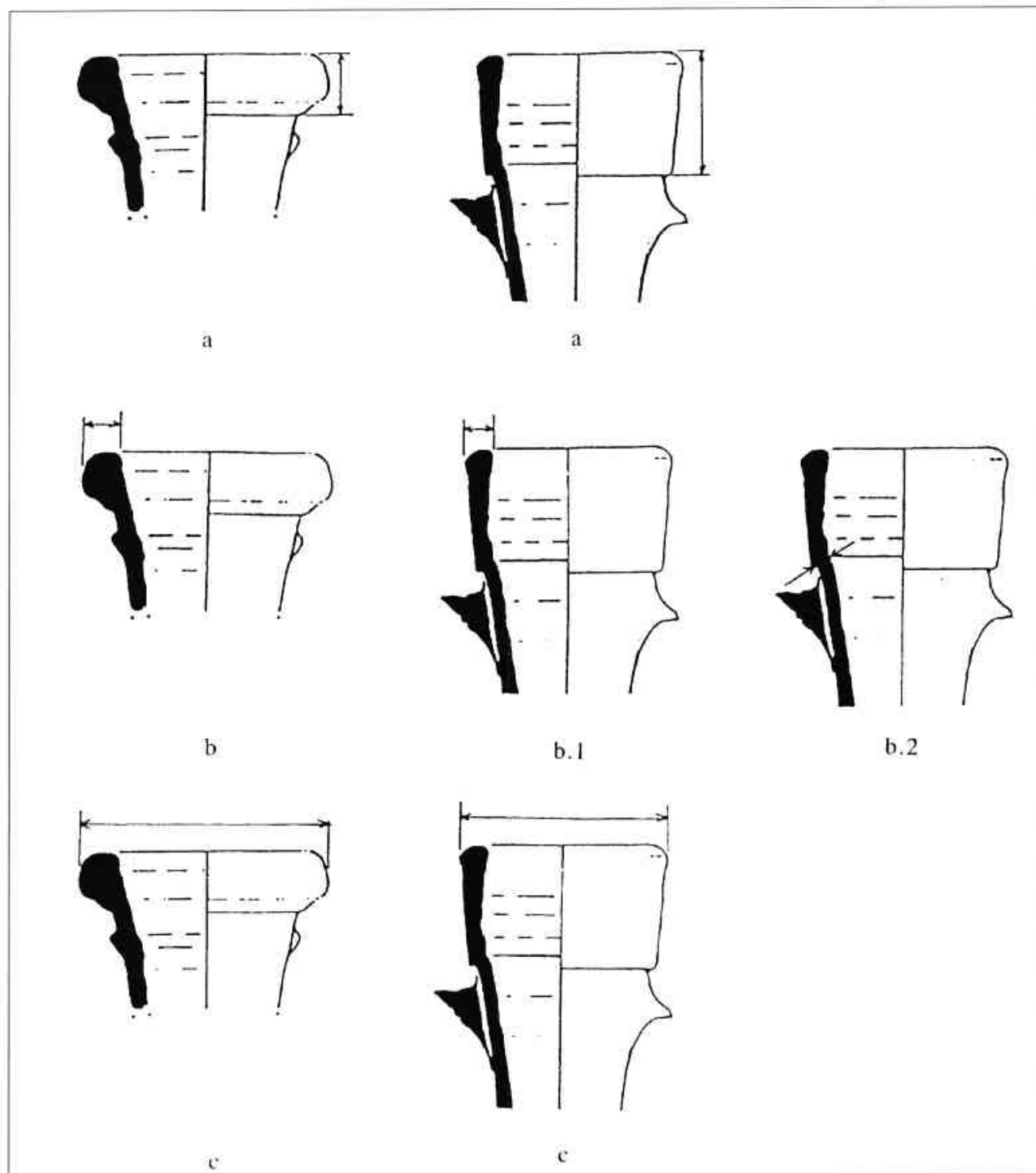

Fig. 1

- a) Altura del labio
- b) Anchura del labio (para la forma Dressel 2-4)
- b.1) Anchura superior del labio (para la forma Pascual 1)
- b.2) Anchura inferior del labio (para la forma Pascual 1)
- c) Diámetro de la boca

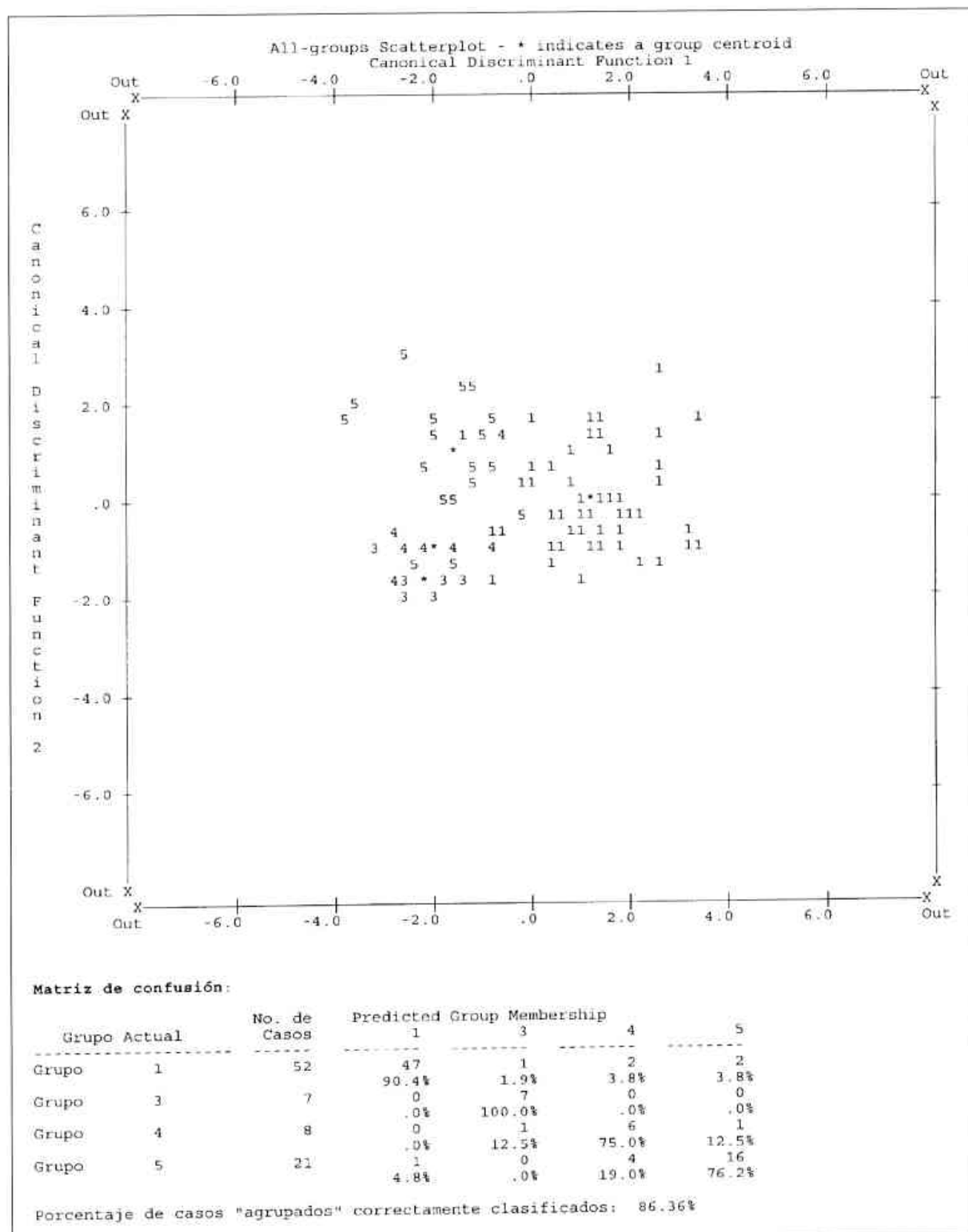

Fig. 4b: Análisis discriminante de la forma Dressel 2-4 por talleres (del taller de Mas del Catxorro no disponemos de ninguna medida)

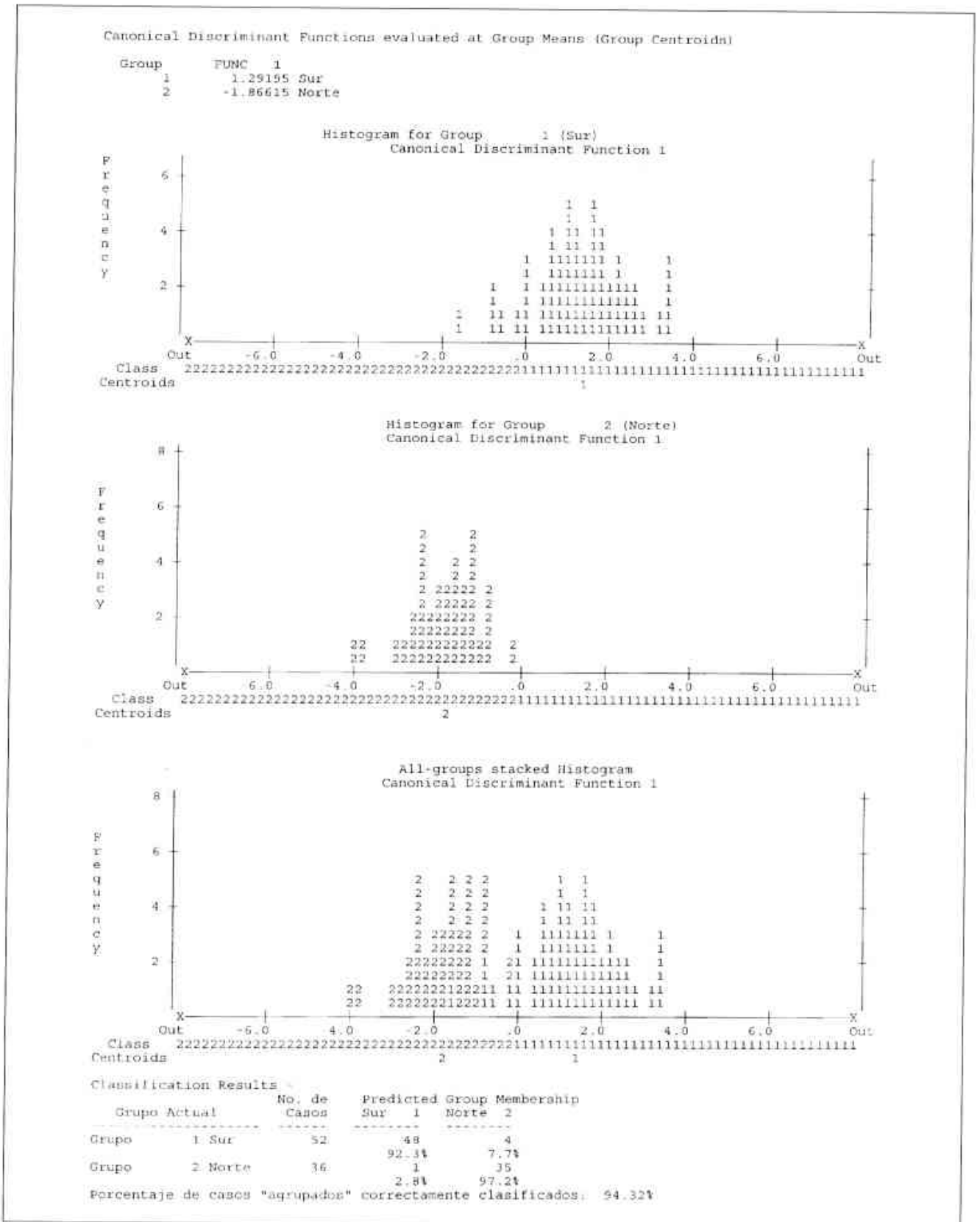

Fig. 5: Análisis discriminante de la forma Dressel 2-4 por regiones (norte y sur)

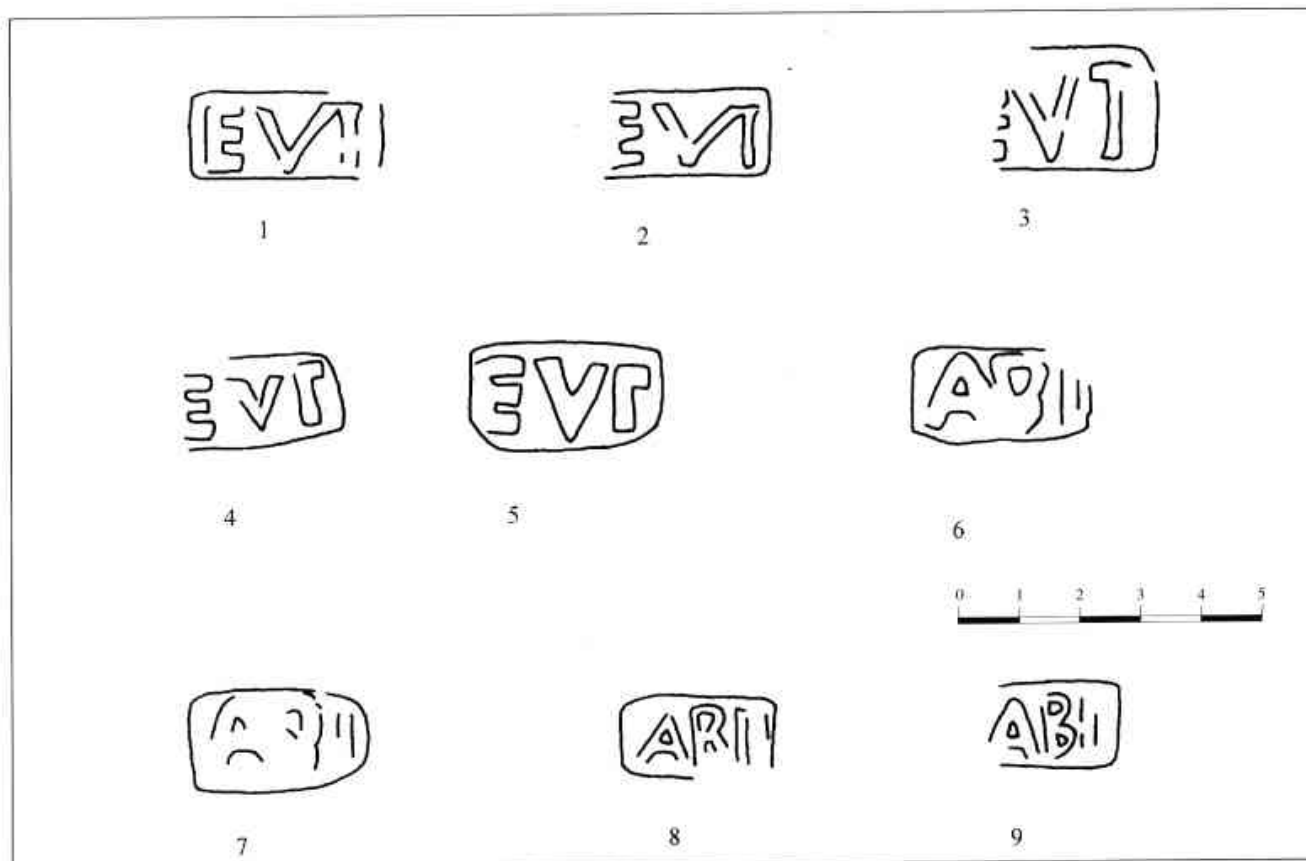

Fig. 6

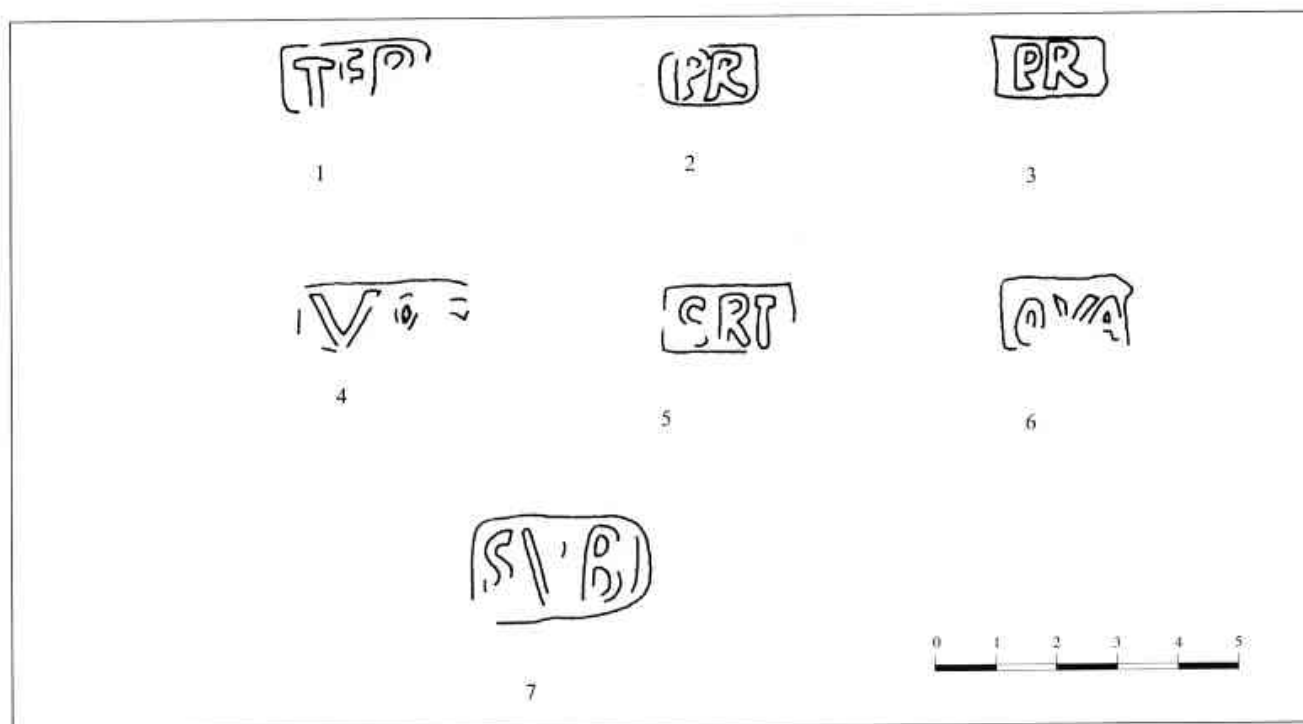

Fig. 7

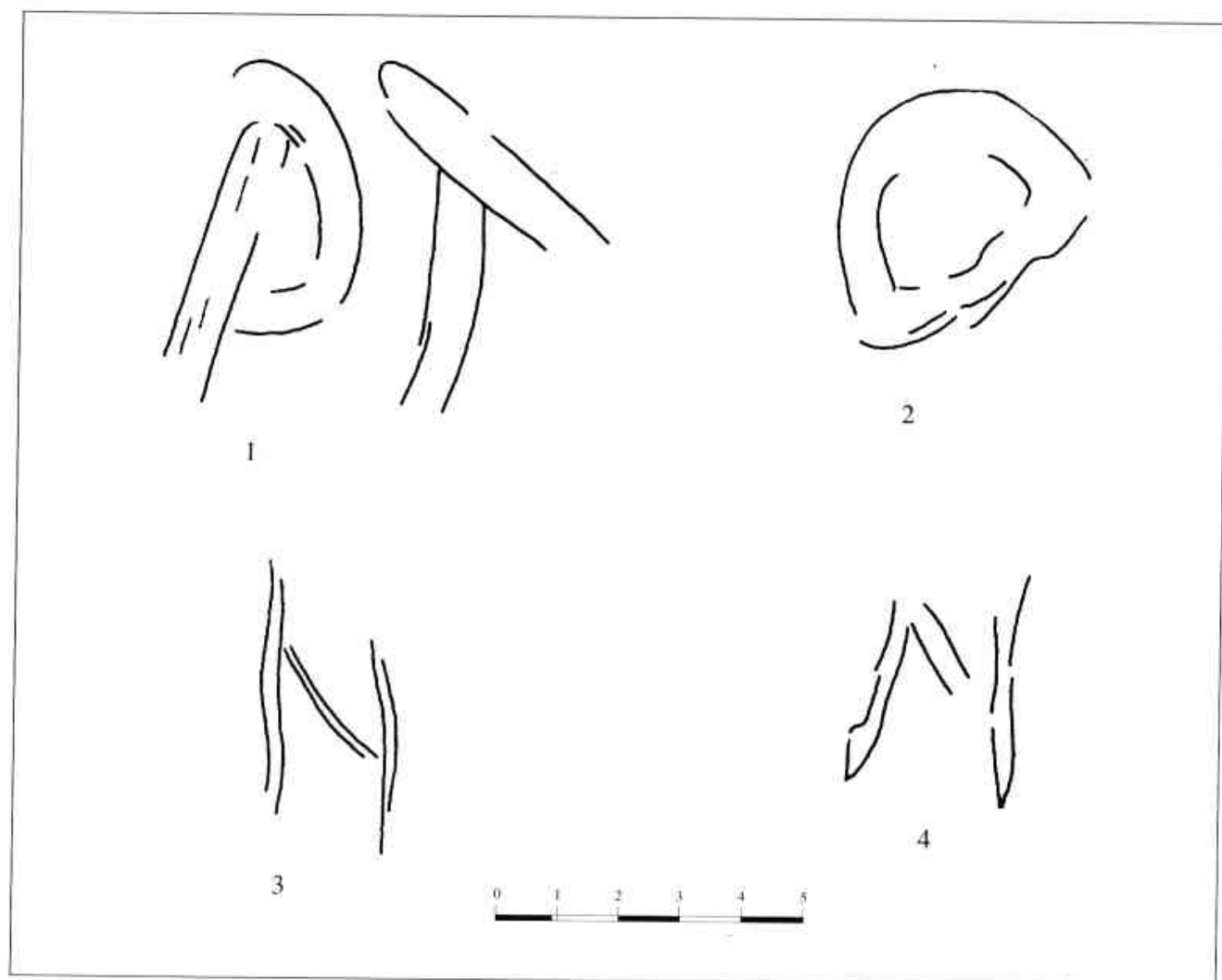
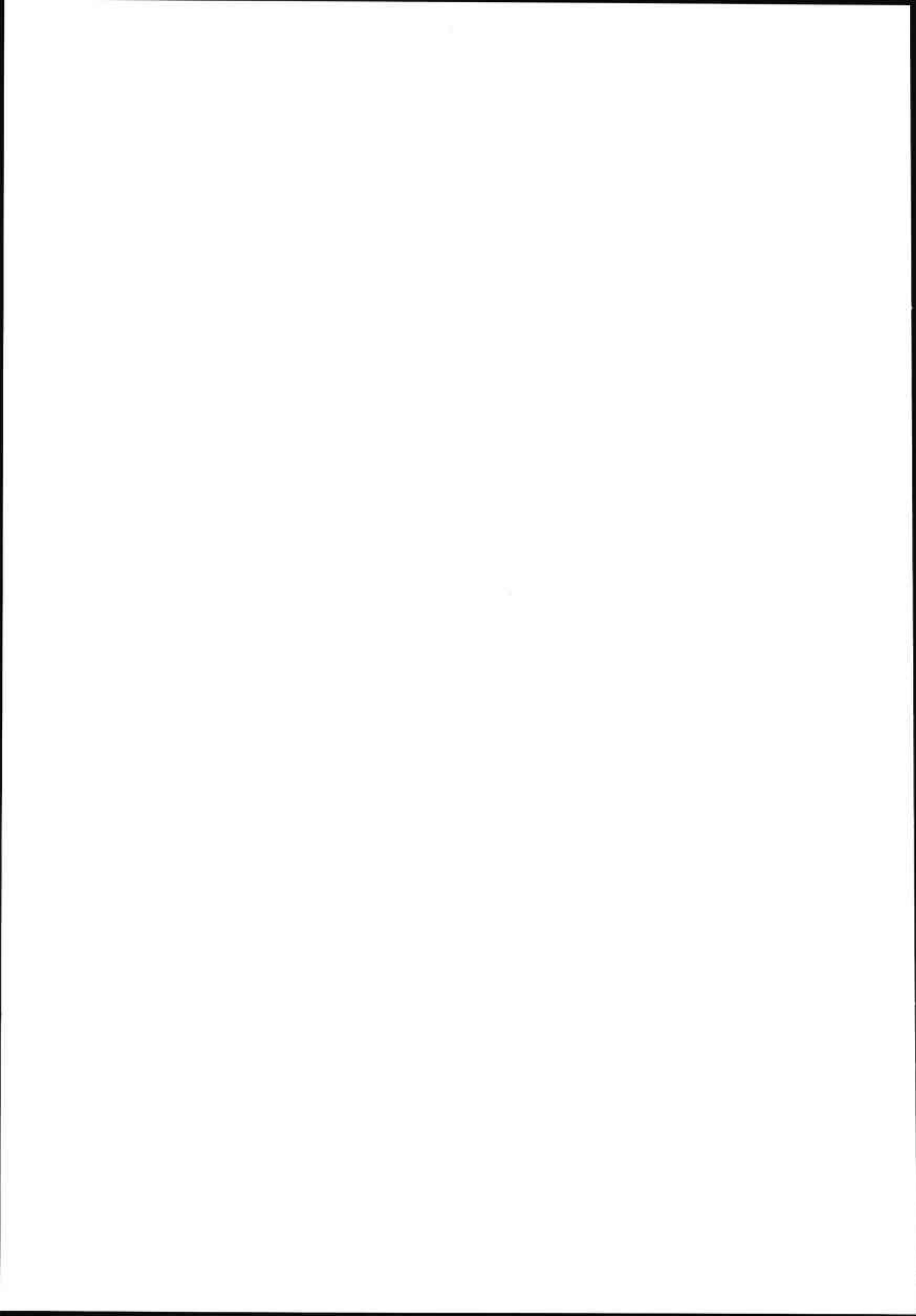

Fig. 8

**LA SIDERÚRGIA AL MARESME EN ÈPOCA
ROMANA: UNA SÍNTESI PRELIMINAR**

LA SIDERÚRGIA AL MARESME EN ÈPOCA ROMANA: UNA SÍNTESI PRELIMINAR

JUANA Mª GÓMEZ SÁNCHEZ

JOSEP Mª PÉREZ SUÑÉ

VÍCTOR REVILLA CALVO

(Departament de Prehistòria, Història Antiga i

Arqueologia. Universitat de Barcelona)

INTRODUCCIÓ

Amb el present assaig s'ha intentat fer un recull de totes les dades referents tant a jaciments de mineralitzacions ferruginoses com a jaciments arqueològics localitzats al Maresme, als quals s'hagin documentat estris i eines de ferro d'època romana, i especialment les evidències de la possible reducció del mineral o bé la manufactura del metall. És a dir, de tots aquells elements que mitjançant un estudi de conjunt ens facin possible establir un primer estat de la qüestió sobre com es va poder desenvolupar la siderúrgia, entesa com l'art d'extreure i treballar el ferro, al Maresme en època romana.

1 - MARC GEOGRÀFIC

En època ibèrica la comarca del Maresme formava part del territori dels laietans, tribu que ocupava també les terres de les comarques del Vallès, el Barcelonès i el Baix Llobregat. Durant l'Imperi romà tota Catalunya estava dintre del *conventus Tarraconensis*, una de les set demarcacions de caràcter jurisdiccional en què es va dividir la *Hispania citerior*.

Davant d'aquesta amplitud territorial, hem circumscrit el nostre assaig als actuals límits

administratius de la comarca del Maresme per dues raons: Primera, perquè no hi ha accidents geogràfics significatius, ni límits fronterers, que puguin marcar diferències socio-culturals amb relació als seus veïns; al contrari, som dins un territori que tradicionalment ha estat zona de pas i comunicació. I segona, perquè històricament el Maresme no formà una unitat administrativa, dins del Principat, fins a la divisió territorial desenvolupada l'any 1936. Fins aleshores el sector meridional, comprès entre Montgat i Caldes d'Estrac, sempre havia estat sota la jurisdicció de Barcelona; mentre que el sector septentrional, inclòs entre Arenys de Mar i el delta de la Tordera, havia estat de Girona.

El Maresme, geogràficament, constitueix l'àrea compresa entre la Serralada Litoral i la mar, i des de Montgat fins al riu la Tordera. Morfològicament hi ha dues unitats de relleu ben diferenciades, les quals, com després veurem, van condicionar la distribució dels llocs d'hàbitat, així com el tipus i la localització dels recursos naturals del territori, com eren les mineralitzacions i els boscos.

Aquestes dues unitats són d'una banda els vessants orientals de les serres litorals de Sant Mateu, del Corredor i el Montnegre, on neixen multitud de corrents

fluvials que van aigües avall en direcció sud-oest; i per l'altra l'estreta plana litoral que s'estén des del Masnou fins a Malgrat de Mar, formant una línia de costa rocosa i poc abrupta, si bé des de Caldes d'Estrac a Sant Pol de Mar els contraforts muntanyosos arriben fins a la mar.

Geològicament els sols de la Serralada Litoral són granítics d'origen paleozoic, els quals en combinació amb altres materials, com ara les pissarres o els calcosilicats, conformaren els diferents tipus de mineralitzacions ferruginoses del Maresme. Sols que junt amb el clima determinaren una vegetació mediterrània, amb predomini dels alzinars i les pinedes. Actualment es troben al Maresme dues àrees amb una important cobertura forestal: una a la part alta de la riera d'Argentona i l'altra al terme de Tordera.

2 - MARC CRONOLÒGIC

El marc cronològic d'aquest estudi el situem des dels últims segles de la República fins a l'Antiguitat tardana. La romanització del litoral català començà amb l'ocupació militar i organització administrativa del territori a partir del 218 a.C., com a conseqüència de les Guerres Púniques; tanmateix no és fins a les darreries del segle II - inicis del I a.C. que es consolidà amb el procés d'urbanització, la construcció de vies de comunicació, i una reestructuració del poblament rural que devia incloure l'assentament d'itàlics.

El segle I a.C., i especialment l'època de Cèsar i August suposa l'acceleració de la romanització, procés que es materialitzà en la definició d'una estructura urbana i en el poblament en *villae*. El Maresme sembla constituir una de les àrees on les transformacions són més antigues i profundes com ho mostra la fundació *ex novo* de la ciutat de *Iluro* (Mataró), dins el 2^{on} quart del segle I a.C. Aquesta ciutat (com possiblement altres *oppida civium romanorum*: *Baetulo* -Badalona- i *Blanda* -Blanes-) substitueix els anteriors nuclis ibèrics romanitzats, dels quals Burriac es l'exemple més ben conegut.

Durant l'Alt Imperi, el Maresme, ja plenament romanitzat, viu un període d'expansió econòmica lligat a l'exportació del vi laietà. Al Baix Imperi, període que segueix a la manifesta crisi del segle III, sembla que determinades *villae* varen desaparèixer, mentre que d'altres es van enfortir, fins al punt que perduren en època visigòtica i més tard, amb importants remocions constructives.

ELS JACIMENTS MINERALÒGICS I ARQUEOLÒGICS DEL MARESME

1 - LES MINERALITZACIONS FERRUGINOSES I LA SEVA LOCALITZACIÓ

El ferro és un dels elements més abundants a la Terra, pot arribar a constituir el 5% de l'escorça terrestre, si bé no es troba repartit d'igual manera per tot arreu.

En el territori dels laietans les mineralitzacions eren poques i en general no gaire importants. Actualment no n'hi ha cap en explotació. Els minerals de coure són els predominants a la comarca, especialment la calcopirita, la malaquita, i bastant menys la cuprita; tots ells poden trobar-se conjuntament amb els minerals de ferro. Al Maresme, les principals mineralitzacions ferruginoses són les del skarn d'Hortsavinyà (Tordera) i les estratiformes de Malgrat de Mar (molt semblants a les de Gavà, al Baix Llobregat).

A grans trets, i atenent a la distribució dels minerals de ferro, la comarca del Maresme es divideix en dues grans àrees ben diferenciades quant a qualitat i riquesa: la meridional, més pobra, compresa entre Montgat i els contraforts muntanyosos de Caldes d'Estrac; i la septentrional que va d'ací fins a la Tordera.

Veiem tot seguit quins són aquests minerals ferruginosos i els termes municipals on n'hi ha constància¹:

A la zona que hem anomenat meridional, en petits filons encaixonats als granits o als quarsos, només es troba la goethita² i només als termes municipals de: **Alella**: al *Coll de Vendrans*, del *Turó del Bessó* (IGME full 421; coordenades 1098/782,2). **Argentona**: al *Turó del "Grau de Lledó"* (1107/788,3); *El Rocar* (1105,8/790,3); *Costa de Carreres* (1104,9/792,5); *Turó d'en Saborit* (1108,4/789,5); i a *Can Forn*, al *Coll de Rapers* (1104,4/792,6). Totes al full 393 del IGME. **Cabrera de Mar**: (IGME full 393; 1106,7/787,5). **Cabrils**: (IGME full 393; 1105,8/786). **Dosrius**: a prop de *Can Margenat*, (IGME, full 393; 1107,5/795,5). **Òrrius**: a prop de *Can Treixot*, (IGME, full 393; 1102,5/788,6). **Sant Andreu de Llavaneres**: (IGME, full 393; 1112,4/793,3). **Sant Vicenç de Montalt**: prop del *Roncar*, (IGME, full 394; 1115,3/794,5). **Tiana**: al *Turo de Can Pins* (1096,4/782,9); i al *Coll de Vendrans* (1097,7/782). Totes dues al full 421 de l'IGME.

És a la zona septentrional, on es localitzen les mineralitzacions més importants de la comarca. A **Malgrat**, la goethita i l'hematites³, en nivells ferruginosos, es troben a les dues mines de prop de

Can Palomeres (Full 394 del IGME; 1133,6/802,2 i 1133,3/802,1). A **Pineda de Mar** hi ha concentracions ferruginoses semblants a les de Malgrat a *Mont Palau* (1129,1/801,1); *Can Oliver de Sitjà* (1129,4/801,1); i al *Turó de la Guàrdia* (1130,3/801,1). Les tres al full 394 del IGME. A **Sant Genís de Palafolls**, a prop de *Can Gisbert*, a Valldejuí, en concentracions ferruginoses relacionades amb uns nivells rics en sulfurs de ferro⁴, hi ha una antiga mina de ferro amb traces de goethita i hematites. (Full 394 de l'IGME; 1133,5/802,9). A **Santa Susanna**, al *Turó de Can Torrents*, també hi ha una antiga mina de ferro amb mineralitzacions semblants a les de Malgrat. (Full 394 de l'IGME; 1132,4/801,3). I finalment, a l'àrea formada per Tordera i els seus agregats d'Hortsavinyà, Sant Pere del Riu i Vallmanya, es troba: goethita, en filons encaixonats als granits, a: prop de *Can Farré (Tordera)* (1126,4/808,5); i a la *Placeta de les Bruixes (Vallmanya)* (1127,6/804,1); totes dues al full 365 de l'IGME. A **Sant Pere del Riu** es pot trobar goethita i hematites, en concentracions ferruginoses relacionades amb nivells rics en sulfurs de ferro, a la *Pedrera de Can Bobeta* (1129,4/801,4); *Pedrera de Can Vert* (1129,3/801,5); i a la *Mina de Can Vert* (1128,8/801,9). També goethita i hematites, però en nivells més rics de coure, es troben a: la mina del *Sot de Can Mas. Sot de l'Aram* (1125,8/802); la mina del *Pla de les Acàcies de Can Mas* (1125,8/802,5); i l'aflorament de la *Pujada del Forn de Can Reverté. Can Pairet* (1126,4/801,6). Totes sis al full 394 de l'IGME. Mentre que a **Hortsavinyà**, a *Can Montsant*, la mineralització consisteix en un skarn, amb goethita, hematites, maghemita⁵ i magnetita⁶, (1123,6/805,3); i afloraments de goethita i hematites, provinents de concentracions ferruginoses al mig de pissarres, a *L'Erola* (1125,8/803,6). A més de dues mines de coure localitzades en nivells ferruginosos al *Puig de Can Caselles* (1124,5/804), i a la *Mina de Can Portell* (1124,6/803,7). Totes quatre al full 365 del IGME.

2 - ELS JACIMENTS ARQUEOLÒGICS D'ÈPOCA ROMANA AMB EVIDÈNCIES DE MATERIALS DE FERRO.

El Maresme de sempre ha estat densament poblat, hom ha estimat prop de 8.000 habitants en temps ibèrics i més de 9.000 en època romana; fet que explica el gran nombre d'assentaments a la comarca. La distribució d'aquests no és uniforme; l'estat de la recerca actual posa de manifest un desequilibri a favor de la part meridional, potser perquè la rica i fèrtil plana costanera, en aquesta zona, és més gran i es localitza més a prop dels importants nuclis urbans de *Iluro* i

Baetulo. Malauradament, l'activitat edificadora derivada de la pressió demogràfica i l'especulació immobiliària ha destruït moltes de les evidències arqueològiques, i de tot allò que s'ha pogut salvar, els elements de ferro sempre han estat els darrers, de manera que se'n documenten pocs. Prova d'això, és que després de consultar la bibliografia annexa⁷, la Carta Arqueològica i Memòries d'Excavació del Maresme a l'I.P.A.C. del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, només hem pogut documentar 40 jaciments d'època romana amb alguna evidència de ferro, per simple i senzilla que aquesta sigui. Els jaciments i les troballes a cadascun d'ells, són els següents:

- 1. ALELLA-AUTOPISTA (Alella)

Pars rustica d'una vil·la important (s.I aC - IV dC). Claus i un fragment de serra de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 220-231)

- 2. CAN LLINÀS o CAN BOFILL (Alella)

Probable *vicus* ibèric romanitzat (s.I aC - V dC). Una piqueta de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 246-257)

- 3. VALL DE MARIA (Arenys de Mar)

Important vil·la. Unes claus de pany i una sivella de ferro. (Ref. IPAC, Comarca del Maresme).

- 4. SANT SEBASTIÀ D'ARGENTONA (Argentona)

Rebliment d'una sitja d'una important vil·la (s.II-IV dC). Possibles restes d'escòria de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 229-230).

- 5. SITGES DE LA POR (Argentona)

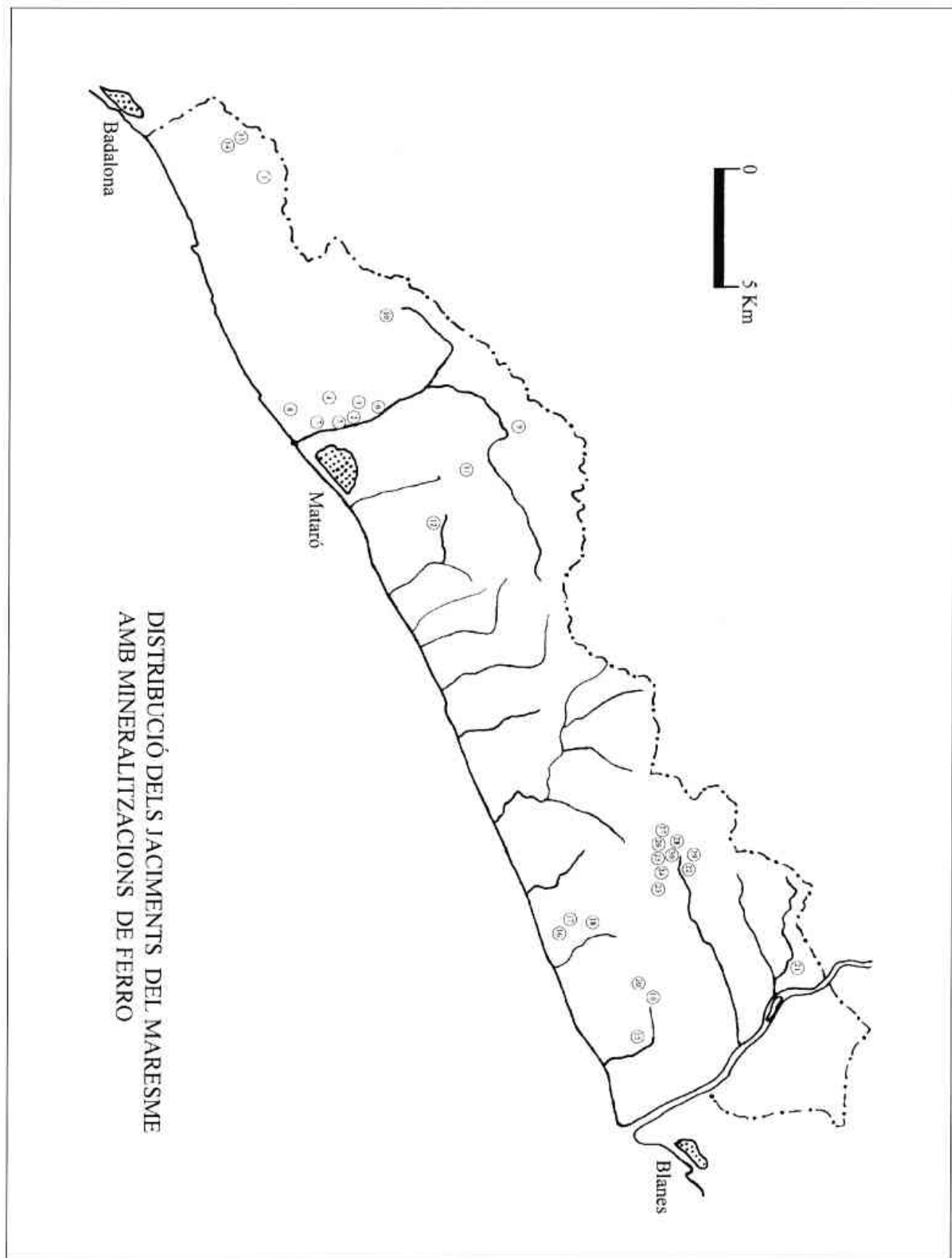
En el rebliment d'una sitja d'època romana un fragment d'escòria. (Ref. CODEX, S.L., 1992).

- 6. CAMÍ DEL MIG-CARRETERA DE VILASSAR A ARGENTONA (Cabrera de Mar)

Restes d'una vil·la (s.I aC - III dC). Notícia de ferros. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 83-1984).

- 7. CAN XACÒ (Cabrera de Mar)

Pars rustica d'una vil·la; (s.I aC - II dC). Un fragment de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 197-201).

LES MINERALITZACIONS FERRUGINOSES DEL MARESME I LA SEVA LOCALITZACIÓ

Núm.	Terme Municipal	Jaciment	Goethita	Hematites	Maghemita	Magnetita	Full IGME	Coordenades
1	Alella	Coll de Vendrans, del Turó del Bessó	X				421	1098,782,2
2	Argentona	Turó del "Grau de Lledó"	X				393	1107,788,3
3	Argentona	El Rocar	X				393	1105,8790,3
4	Argentona	Costa de Carreres	X				393	1104,9792,5
5	Argentona	Turó d'en Saborit	X				393	1108,4789,5
6	Argentona	Can Fornis, al Coll de Rupers	X				393	1104,4792,6
7	Cabrera de Mar	-	X				393	1106,7787,5
8	Cabrils	-	X				393	1105,8786
9	Dosrius	Can Margenat	X				393	1107,5795,5
10	Orius	Can Treixot	X				393	1102,5788,6
11	Sant Andreu de Llavaneres	-	X				393	1112,4793,3
12	Sant Vicenç de Montalt	Roncar	X				394	1115,3794,5
13	Tiana	Turó de Can Pins	X				421	1096,4782,9
14	Tiana	Coll de Vendrans	X				421	1097,7782
15	Malgrat	Can Palomeres (a dos mines)	X	X			394	1133,67802,2 - 1133,37802,1
16	Pineda de Mar	Mont Palau	X	X			394	1129,17801,1
17	Pineda de Mar	Can Oliver de Sitjà	X	X			394	1129,47801,1
18	Pineda de Mar	Turó de la Guàrdia	X	X			394	1130,37801,1
19	Sant Genís de Palatolls	Can Gisbert, a Valldejuj	X	X			394	1133,57802,9
20	Santa Susanna	Turó de Can Torrents	X	X			394	1132,47801,3
21	Tordera	Can Farré	X				365	1126,47808,5
22	Vallmanya (Tordera)	Plaçeta de les Bruixes	X				365	1127,67804,1
23	S. Pere del Riu (Tordera)	Pedrera de Can Bobeta	X	X			394	1129,47801,4
24	S. Pere del Riu (Tordera)	Pedrera de Can Vert	X	X			394	1129,37801,5
25	S. Pere del Riu (Tordera)	Mina de Can Vert	X	X			394	1128,87801,9
26	S. Pere del Riu (Tordera)	Sot de Can Mas, Sot de l'Aram	X	X			394	1125,87802
27	S. Pere del Riu (Tordera)	Pla de les Açàcies de Can Mas	X	X			394	1125,87802,5
28	S. Pere del Riu (Tordera)	Pujada del Form de Can Reverté	X	X			394	1126,47801,6
29	Hortavinyà (Tordera)	Can Monisant	X	X	X		365	1123,67805,3
30	Hortavinyà (Tordera)	L'Erola	X	X			365	1125,87803,6

- 8. CEMENTERI DE CABRERA (Cabrera de Mar)

Possible vil·la amb rebuig de "fosa" de plom (Alt-Baix Imperi). Fragments de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a;201-202).

- 9. SANTA MARGARIDA DE CABRERA (Cabrera de Mar)

Rica vil·la (s.I-V dC). Una punta de llança, una paleta amb forat d'emmanegament, un falcó, molts ferros indeterminats i ferro fos amb escòries. (Ref. PREVOSTI, 1981a;187-192).

- 10. VEÏNAT DEL SANT CRIST (Cabrils)

Vil·la molt esplèndida (s.I aC - III dC). Un pic de punta ampla, 6 claus, restes de fosa, escòries de ferro, plom, bronze i vidre. (Ref. PREVOSTI, 1981a;158-172).

- 11. VESSANT OEST DE MONTCABRER (Cabrils)

Rebliment d'una sitja en un poblat ibèric romanitzat (s.I aC). Restes de plom fos i ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a;153).

- 12. EL ROSER (Caella)

Pars rustica d'una vil·la aterassada de dimensió mitjana (s. I aC - 60/70 dC). Fragments de plom, bronze, 43 claus, 4 ferros i 11 escòries de ferro. (Ref. LÓPEZ MULLOR, 1985;162-209).

- 13. GUILLEM DE PALAFOLLS,40 (Malgrat de Mar)

Possible vil·la (s.II aC - V dC). Restes de mineral, escòries ferruginoses, 2 frags. de ganivet, claus amb cabota i fragments indeterminats de ferros. (Ref. AUTORS DIVERSOS, 1992).

- 14. CAL ROS DE LES CABRES (Masnou)

Pars rustica d'una vil·la, que probablement va ser la més luxosa de la comarca (s.II aC - V dC). 12 fragments de claus, 4 fragments de barres, i una placa de ferro amb tres forats. (Ref. PREVOSTI, 1981a, 59-84).

- 15. CAN TEIXIDOR (Masnou)

Establiment rural (s.I aC - V dC). Una sivella gran, 6 ganivets, 1 fulla de falç, 1 ganxo, 1 anella i 13 fragments de claus de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a;233-243).

- 16. RIERA DE TEIÀ (Masnou)

Vil·la rica d'època republicana que perdurà fins al Baix Imperi. 59 claus, 10 fragments informes de ferro, un fragment de ganivet, un fragment de barra de ferro, 17 fragments d'escòria de forn de color gris i aspecte esponjós, i 22 fragments de probable escòria de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a;85-99).

- 17. AL COSTAT DEL TORRENT DE LES VALLS (Mataró)

Restes d'una possible vil·la d'època republicana que perdurà fins als segles I-II dC. Una anella de ferro i un fragment de barra de ferro doblegada sobre ella mateixa. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 454-455).

- 18. CA LA MADRONA (Mataró)

Restes d'una vil·la, amb una important activitat durant el Baix Imperi, però datada ja d'època republicana. Un fragment de ferro, potser un punxó. (Ref. PREVOSTI, 1981a;470-477).

- 19. CAN MAJORAL (Mataró)

Jaciment del qual no s'han trobat les estructures, però la gran quantitat de ceràmica fa pensar en una vil·la o establiment rural romà. En el nivell republicà-augustal referència a plom, bronze, ferro i escòries. (Ref. PREVOSTI, 1981a;462-464).

- 20. CAN RAFART (Mataró)

Una de les vil·les més riques d'*Iluro*, de caràcter agrícola i industrial; la cronologia va de la República fins el Baix Imperi. A la *pars rustica*, estris agrícoles de ferro (un podall). (Ref. PREVOSTI, 1981a; 337-358).

- 21. CAN XERRAC (Mataró)

Sota la masia, al fer-hi un pou varen sortir ceràmiques i ferros romans. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 489).

- 22. ELS CAPUTXINS (Mataró)

Vil·la de la qual només s'ha excavat la *pars rustica*; la cronologia va del s.I aC al V dC, corresponent el període d'esplendor als segles II-III dC. És el jaciment amb més ferros del Maresme, però pot ser que aquests només siguin d'un moment avançat dels segles IV-V dC.: 9 trossos grans d'escòria de ferro, 17 fragments d'escòria de ferro, 107 claus, 12 fragments de ferro, 7 fragments de barretes de ferro, i diversos fragments

de puntes, plaques, ganivets i espàtules. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 359-427).

- 23. CARRER DE LA PAU (Mataró)

Material romà sense estratigrafia. Un ganivet, 5 claus i 2 fragments sense forma de ferro. (Ref. CERDA, 1981; 65).

- 24. CARRETERA DE FRANÇA, AL COSTAT DEL TORRENT FORCAT (Mataró)

Pars rustica d'una vil·la bastant important (s.I-V dC). Restes de plom fos, ferro i vidre. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 435-439).

- 25. SANT MARTÍ DE MATA (Mataró)

Vil·la de certa importància d'època baix imperial. Restes de vidres, ferros i escòries. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 483-489).

- 26. TORRE LLAUDER (Mataró)

Vil·la molt rica, de la qual actualment només resta la *pars urbana*. Tanmateix, les excavacions de Marià Ribas varen permetre descobrir un important sector artesanal dedicat a la fabricació de vidre i ceràmiques. Aquesta darrera activitat es situa en època augustal, mentre que no és coneguda la cronologia de la instal·lació per a fabricar vidre. S'han recuperat una cadeneta amb una anella, un podall, una podadora, un ganivet, moltes plaques i barres de diverses mides, molts claus i fragments indeterminats de ferro, escòria de forn, escòria de bronze i de plom. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 215-315).

- 27. TURÓ DE MIRO (Mataró)

Restes d'una possible vil·la (s.I aC - s.I dC). Un ferro de forma circular. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 333-334).

- 28. LES PÈRGOLES (Premià de Dalt)

Vil·la molt arrasada i cisternes (s.I aC - II dC). Diverses eines de ferro, 10 escòries, un fragment de secció rectangular, 63 claus, un tros de punta de plantadora, un fragment de ganivet, 2 anelles, 2 frontisses, una grapa i 11 fragments sense forma de ferro. (Ref. COLL *et alli.*, 1987).

- 29. GRAN VIA (Premià de Mar)

Rica vil·la, amb cronologia d'August fins al Baix Imperi. Quatre fragments de claus de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 128-132).

- 30. CAN SANS (Sant Andreu de Llavaneres)

Restes d'una rica vil·la, avui desapareguda (probablement d'època republicana que arribà fins al Baix Imperi). Claus, ferros diversos, un podall de ferro, i sota un paviment del s.II-III dC, bosses de cendra, carbó vegetal, trossos de ferro fos i escòria. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 504-512).

- 31. EL MORER (Sant Pol de Mar)

Castrum, recinte fortificat de caràcter militar i agrícola; a prop hi ha un forn d'àmfores (10-60/90 dC). Al costat d'un mur es va localitzar una estructura circular, retallada, relacionada amb l'activitat metal·lúrgica; si bé no presentava signes de combustió, es localitzen abundants escòries metàl·liques (unes 250) en nivells arenosos i dos fragments de possibles toveres. (AUTORS DIVERSOS, 1992).

- 32. SANT POL 2000 A (Sant Pol de Mar)

Hàbitat rural del segle I dC. Un clau de ferro. (Ref. AUTORS DIVERSOS, 1992).

- 33. CAN DURAN (Sant Vicenç de Montalt)

Restes d'una vil·la amb troballes de ferros. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 523-524).

- 34. EL SOT DEL CAMP (Sant Vicenç de Montalt)

Vil·la de la qual només es coneix una petita part (s.I aC - I/II dC). Un fragment d'eina i escòria de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 517-522).

- 35. LA FERRERA (Sant Vicenç de Montalt)

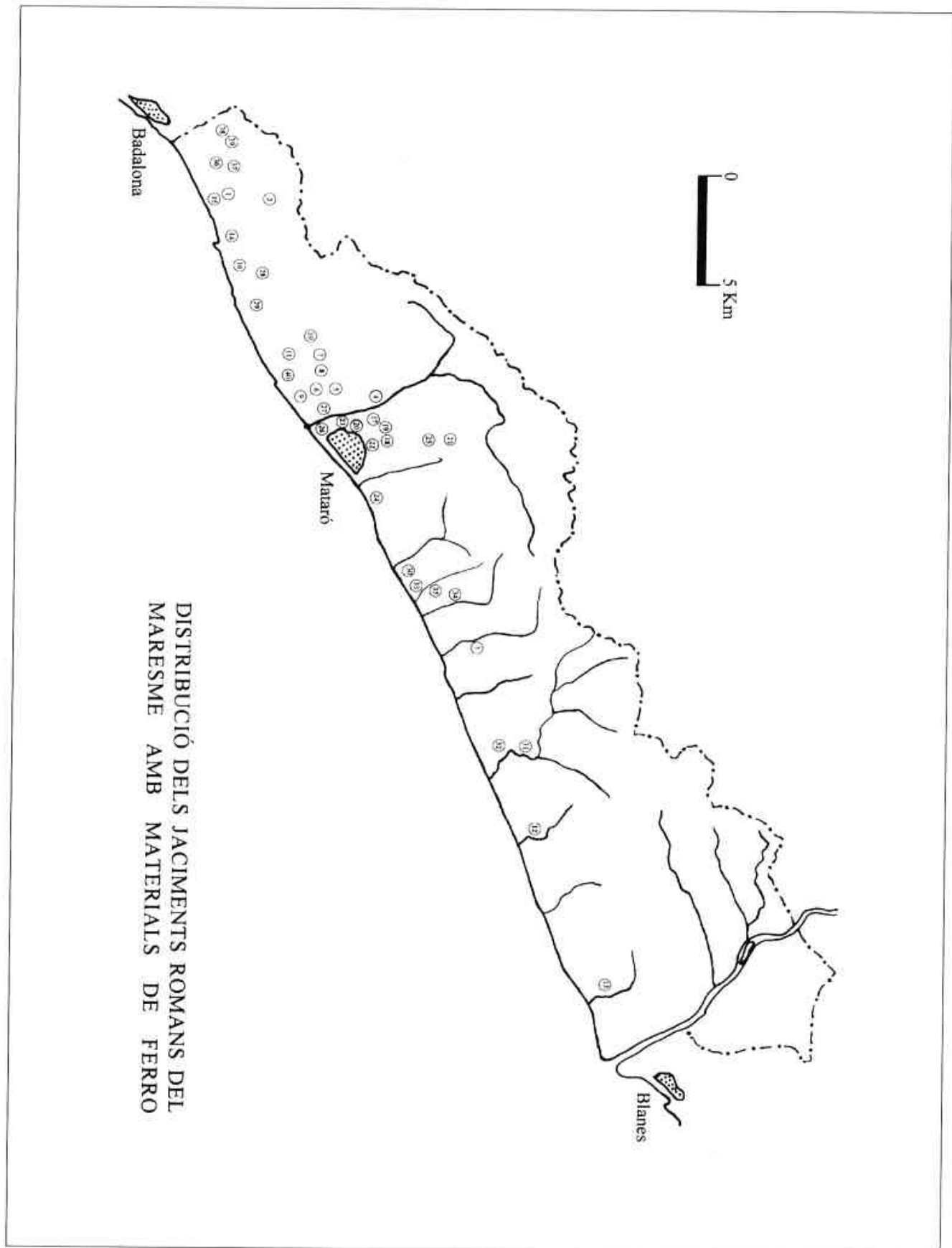
En deposicions secundaries d'època augustal fins al segle V dC., 9 fragments d'escòries i 3 claus de ferro. (Ref. AUTORS DIVERSOS, 1992).

- 36. CEMENTIRI O VINYA DEL SENYOR MAS (Teià)

Vil·la o establiment rural poc estudiat (s.II aC - IV dC). Setze claus i una picoleta de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 47-58).

- 37. PARTIDA DE FOSSES O CLOTES (Teià)

Establiment agrícola i artesanal (s.I aC - IV dC). Quatre fragments de claus de ferro i escòries de ferro i vidre. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 102-106).

JACIMENTS D'ÈPOCA ROMANA AL MARESME AMB MATERIALS DE FERRO

Núm.	Terme Municipal	Jaciment	Cronologia Jaciment	Indicis Forn Reducció	Indicis Escòries Reducció	Escòries Forja	Barres de Ferro	Ferros i Eines Diverses	Ploms, Bronzes i Vidres
1	Alella	Alella-Autopista	1					X	
2	Alella	Can Llinas o Can Bofill	1					X	
3	Arenys de Mar	Vall de Maria	1					X	
4	Argentona	S. Sebastià d'Argentona	2		X				
5	Argentona	Sitges de la Por	1				X		
6	Cabrera de Mar	Cami del Mig Cabrera Argentona	3					X	
7	Cabrera de Mar	Can Nacó	3					X	
8	Cabrera de Mar	Cementiri de Cabrera	2				X		X
9	Cabrera de Mar	S. Marganda de Cabrera	2		X	X	X	X	X
10	Cabrils	Veïnat de S. Crist	3		X	X	X	X	X
11	Cabrils	Vessant Oest de Montcabrer	4						
12	Calella	El Roser	3			X	X	X	X
13	Malgrat de Mar	Guillem de Palafoles 40	1	X	X	X	X	X	X
14	Masnou	Cal Ros de les Cabres	1				X	X	
15	Masnou	Can Teixidor	1					X	
16	Masnou	Riera de Teià	1		X	X	X	X	
17	Mataró	Al costat Torrent de les Valls	3				X	X	
18	Mataró	Ca la Madrona	1					X	
19	Mataró	Can Majoral	3			X	X	X	X
20	Mataró	Can Rafart	1					X	
21	Mataró	Can Xerrac	1					X	
22	Mataró	Els Caputxins	5		X	X	X	X	
23	Mataró	Carrer de la Pau	1					X	
24	Mataró	Al costat Torrent Forcat	1					X	X
25	Mataró	S. Martí de Mata	5			X	X	X	X
26	Mataró	Torre Llauder	1			X	X	X	X
27	Mataró	Turó de Miró	3					X	
28	Premia de Dalt	Les Pèrgoles	3			X	X	X	
29	Premia de Mar	Gran Via	2					X	
30	S. Andreu Llavanes	Can Sans	1		X	X	X	X	
31	S. Pol de Mar	El Morer	3	X	X	X	X	X	
32	S. Pol de Mar	Sant Pol 2000	3					X	
33	S. Vicenç de Montalt	Can Duran	1					X	
34	S. Vicenç de Montalt	El Sol del Camp	3			X	X	X	
35	S. Vicenç de Montalt	La Ferrera	2			X	X	X	
36	Teià	Vinya Senyor Mas	1					X	
37	Teià	Partida de Fosses o Clotes	1			X	X	X	
38	Tiana	Ca l'Andreu i Can Fabregues	1				X	X	
39	Tiana	Can Sentromà	1					X	
40	Vilassar de Mar	Rajoleria Robert	1					X	

CRONOLOGIA: 1 - República/Baix Imperi; 2 - Alt/Baix Imperi; 3 - Republica, III dC.; 4 - República; 5 - Baix Imperi.

- 38. CA L'ANDREU I CAN FÀBREGUES (Tiana)

Rica vil·la (s.I aC - V dC). 125 claus, 1 clau gran, 50 fragments de ferro, 2 ganivets, i un tros de barra de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981b; 196-206).

- 39. CAN SENTROMÀ (Tiana)

Vil·la, mitjana-gran, de transformació agrícola (s.I aC - V dC). Un fragment de podall, una fulla de falç dentada, un martell i una ganiveta de sabater. (Ref. SANAHUJA, 1971; 76).

- 40. RAJOLERIA ROBERT (Vilassar de Mar)

Vil·la de certa importància (s.I aC - V dC). 22 claus de diferents mides, 2 peces de ferro indeterminades, una fulla de destal i un tascó de ferro. (Ref. PREVOSTI, 1981a; 173-178).

L'observació dels inventaris de les vil·les ens permet deduir que el bronze es feia servir per coberteria, tocador, i l'adornament personal i de la llar; l'os per fer botons, mànecs, i agulles; el plom per canonades, preferentment; mentre que el ferro es reservà, en general, per a les armes, eines i claus de totes les mides, amb la finalitat de facilitar el treball agrícola, artesanal i constructiu.

ANÀLISI I VALORACIÓ DE LES DADES HISTÒRIQUES I MATERIALS

1 - L'ACTIVITAT EXTRACTIVA DEL MINERAL DE FERRO

Els agronomistes i historiadors de la Antiguitat (Cató, Varró, Estrabó, Plini el Vell i Columel·la, entre d'altres) ens han deixat molt poques notícies relatives a les mines, a la metal·lúrgia i al treball del ferro, mentre que s'han esplaiat en altres metalls qualificats de més nobles. Aquest problema no afecta tan sols Hispània, sinó que es pot fer extensiu a tot el món romà. Perquè ens en fem una idea, l'única notícia que fa referència al ferro i que versemblantment es pot situar a terres catalanes és la referent al fet que Cató, procònsul de la *Hispània citerior* l'any 195 a.C., va posar un impost a les mines de ferro del nord de l'Ebre. A quines mines es refereix? Ho desconeixem. No poden ser les de la serra del Moncayo que subministraven ferro a les renomades espaseries celtibèriques de *Bilbilis* i *Turiaso* (Calatayud i

Tarazona), ambdues a l'Aragó i citades per Plini i Marcial, perquè es troben al sud del riu. No creiem que faci referència a les de Cantàbria i Biscaia, perquè no varen ser pacificades fins a l'època d'August. Aleshores cal pensar que es localitzaven al vessant sud dels Pirineus orientals, a Gavà, o a qualsevol altre indret de Catalunya, si tenim present que l'activitat de les fargues catalanes, des de la Baixa Edat Mitjana fins al segle passat, va ser una de les primeres indústries del Principat.

Al Maresme, a diferència del Baix Llobregat, on s'han constatat mines de ferro ibero-romanes a Gavà (Can Tintorer i Rocabrana), l'estat de la recerca no permet confirmar que en època romana realment es desenvolupés una activitat extractiva del ferro de caràcter extensiu, tot i que, com hem vist mes amunt, en l'apartat dedicat a les mineralitzacions del Maresme, hi havia zones susceptibles de ser explotades econòmicament, per a la obtenció de ferro, considerant les necessitats de l'època i el predomini de l'hàbitat rural dispers.

Per Plini (*Hist. Nat.*, XXXIV i XXXVI) sabem que els metal·lurgistes ibers i romans no tenien gaires problemes per localitzar i identificar els afloraments superficials de les menes de ferro, ja que els seus colors característics (groc, vermell, etc.) els facilitaven la tasca.

Al poblat ibèric de la Torre dels Encantats (Turó del Castellar, Arenys de Mar), durant la campanya d'excavació del 1959, es va trobar un forn de reducció mineral de ferro datat entre els segles III i II a.C.; hom suposa que el mineral probablement provenia d'Argentona o de Premià de Mar. Nosaltres també apuntem la hipòtesi que provingués de Gavà. En aquesta localitat, concretament a l'ancoratge de Les Sorres⁸, s'han trobat evidències del comerç de mineral de ferro d'època republicana i alt imperial; comerç que molt bé es podia donar ja en època ibèrica.

Aquest factor de distorsió l'hem introduït voluntàriament per conscienciar del fet que s'ha d'engagar una prospecció sistemàtica d'aquelles zones que són, o varen ésser, boscoses i que geològicament reuneixen les característiques idònies per a haver suportat una explotació minera extensiva, i no només superficial, del ferro en època antiga (ens referim especialment als termes municipals d'Argentona, Tordera i Malgrat de Mar). Els nostres col·leges francesos, des de fa temps, engloben l'estudi de l'obtenció del ferro en allò que ells anomenen les "indústries del bosc". Això es així perquè generalment les explotacions de ferro han estat del tipus superficial o "de cel obert", i molt minoritàriament en galeries. Aquest tipus d'explotacions deixen unes traces de

molt difícil localització; en canvi, el procés de transformació del mineral en metall, que necessita molt de combustible (carbó vegetal), sí que deixa moltes evidències en forma de grans blocs d'escòria i forns de reducció. Si tenim present que en una farga catalana, amb un procés de reducció molt més sofisticat que el romà, per obtenir de mitjana 100 kg de metall en feien falta 250 de mineral i 350 de combustible, ens podem fer una idea de per què les evidències de la reducció del mineral les hem de cercar a les àrees boscoses, és a dir, principalment a la vora de les carboneres i de la boca de mina. És de suposar que especialment els romans, amb aquell esperit pràctic que els caracteritzà, fessin mínims els elevats costos de transport terrestre de grans volums de mineral i combustible⁹, tal i com s'ha pogut constatar en jaciments romans de França¹⁰ i Gran Bretanya¹¹.

2 - L'ACTIVITAT TRANSFORMADORA DEL MINERAL EN METALL DE FERRO

Per les evidències arqueològiques, tant pre-romanes com romanes de la península i el continent, sabem que a l'Antiguitat clàssica l'obtenció de metall de ferro es realitzà sempre en un forn baix, excavant o construint una cambra de combustió a poca profunditat i amb la part alta d'argila o pedra, ja sigui del tipus de tassa o de columna. Dintre d'aquests dos tipus de forns les tipologies poden ser diverses, responent més a tradicions regionals que a models culturals. El procés emprat era el de reducció directa, que consisteix a introduir, en una cavitat alimentada per un corrent d'aire, natural o induït mitjançant una o diverses manxes amb les seves corresponents toveres, el mineral de ferro depurat (triat, rentat i asecat) i trossejat, més o menys, a la mida d'una ametlla; a més del carbó vegetal, tots dos formant capes alternes.

A l'interior de la cambra, la combustió del carbó vegetal a uns 1.200°C allibera òxid de carboni que al reaccionar amb els òxids de ferro els redueix¹², procés durant el qual es fon la ganga, es líquen les escòries (les quals, o bé precipiten al fons del forn agafant la forma còncava d'aquest, o bé són sagnades fora per un canal), i s'obté una massa porosa de metall de ferro plena d'impureses com són les escòries, els carbons o les argiles del revestiment del forn. Aquesta és la funció que tindria l'estructura circular retallada a la roca, al costat d'un mur, localitzada al conjunt d'El Morer a Sant Pol de Mar.

Generalment la massa esponjosa de ferro mai no es va comercialitzar tal com sortia del forn de reducció. Ben el contrari, era sotmesa a un procés de forja¹³, és a dir, de refinat per martellatge en calent; d'aquesta

manera es compactava i s'expulsaven les restes d'escòria, carbons i d'altres impureses, a la vegada que se li donava la forma romana, normalitzada, de barra plana de secció rectangular o quadrada (*currency-bar*), mal anomenada en certes bibliografies "lingots de ferro", però de pesos, mides, i grau d'aceratge¹⁴ molt diversos.

Les barres de ferro les trobem representades com a objecte de càrrega i comerç, especialment en derelictes de la Mediterrània occidental¹⁵; a Catalunya a l'ancoratge de Les Sorres¹⁶ (Gavà), i al País Valencià al derelict de Ben-Afeli¹⁷ (Almazora, Castelló), jaciment que també constitueix un ancoratge a la desembocadura del riu Mijares. No tenim notícies que ens els ancoratges o ports del Maresme s'hagin trobat barres de ferro, però sí que se n'ha localitzat als jaciments terrestres, concretament a les vil·les i majoritàriament en associació amb escòries.

Al Maresme, fins al moment doncs, no tenim evidències arqueològiques directes ni de l'explotació de mines de ferro, ni del comerç del metall per via marítima. La Dra. Marta Prevosti, en el seu treball de síntesi relatiu al poblament rural de l'àrea d'Illuro d'època romana, fa un recull de moltes notícies inèdites i d'inventaris de materials arqueològics de peces de ferro, avui perdudes o il·localitzables per nosaltres, on es fa referència, per exemple, a grans fragments d'escòria de ferro (vil·la dels Caputxins de Mataró), o a restes de fosa, escòria de plom, bronze, ferro i vidre (Veïnat del Sant Crist, Cabriels).

Encara que no es localitzin els forns de reducció, macroscòpicament, si les escòries són d'una mida mitjana-gran, força pesants en relació al seu volum, i la textura presenta els regalims del sagnat, es pot afirmar que aquestes escòries són producte del procés de reducció. Això es complica quan volem saber si les escòries són producte del procés posterior d'afinatge i conformació de les barres de ferro, o bé del treball del ferrer que utilitzà aquestes barres, generalment acerades, per fer estris i eines¹⁸.

Si no es troben els forns de reducció, només es pot afirmar que en aquell indret es desenvolupava una activitat metal·lúrgica de reducció de mineral, i/o la seva posterior conformació en barres normalitzades de ferro, quan es confirma l'existència de grans escorials¹⁹, a una distància prudencial de les àrees transformadores o vil·les²⁰, així com per la troballa de masses esponjosos de ferro, o bé per la localització d'una certa quantitat de mineral de ferro. Aquest és el cas del jaciment de Guillem de Palafolls 40, a Malgrat de Mar.

Els indicis arqueològics de l'activitat siderúrgica al Maresme són molt pobres, considerant la gran quantitat de vil·les i establiments rurals romans. Només s'ha

trobat el que pot ser la base d'un forn de reducció, però sense evidències de combustió al conjunt d'El Morer (Sant Pol de Mar), d'època Augustiana-Flàvia. Mineral de ferro a Malgrat de Mar. Restes de grans escòries de ferro, que molt bé poden ser de reducció, a quatre de les vil·les més riques de la comarca (Santa Margarida de Cabrera, Veïnat de Sant Crist, Els Caputxins i Can Sans), així com a St. Sebastià d'Argentona, Riera de Teià, al conjunt d'El Morer i a la possible vil·la de Malgrat de Mar; la cronologia d'aquestes escòries és imprecisa entre l'Alt i el Baix Imperi.

3-MANUFACTURA, REPARACIÓ I MANTENIMENT D'EINES I ESTRIS DE FERRO

Ni en l'epigrafia llatina trobada al Maresme²¹, ni en elements iconogràfics provinents de làpides funeràries d'aquesta comarca, trobem referències a la figura del *faber ferrarius* o *ferramentarius*, es a dir, del ferrer, ni a qualsevol altre artesà especialitzat vinculat al treball del ferro.

La forçada manca d'excavacions en extensió a la zona no han afavorit gens l'excavació de la *pars rustica* de les vil·les, ni el barri dels artesans de la ciutat. Aquest fet ha provocat el desconeixement de les àrees de treball dels artesans ferrers (els tallers), i encara més de les seves estructures de treball²² (els fornals²³ per a la forja).

A aquestes minses dades històriques, hem de afegir que tampoc no s'ha trobat cap evidència arqueològica de les eines que feien servir els ferrers per a la seva feina, com ara les encluses mòbils en forma de T, molt freqüents al món romà, els pesants martells de forja, les característiques tenalles planes de ferrer, o els cisells per tallar les barres de ferro. El que sí que trobem en algunes vil·les del Maresme (concretament a 19 d'elles) són evidències del treball del ferro: escòries procedents del sagnat del forn (mes amunt ja hem plantejat el problema de la seva identificació) junt amb fragments de barres de ferro. El fet de trobar fragments i no barres senceres és força comú en el món romà, quan aquestes barres anaven destinades al petit treball artesanal o domèstic: nosaltres ho atribuïm, ara per ara, a l'activitat metal·lúrgica del ferro en el marc de les vil·les rurals d'aquesta comarca.

Tot i que encara no s'ha trobat el barri o àrea industrial d'*lluro*, la comparació amb altres ciutats romanes permet suposar l'existència d'algunes de les múltiples categories d'artesans especialitzats en el treball del ferro i l'acer, com ara els *falcarii*, fabricants de dalles; els *dolabrarii*, fabricants de destrals; els

productors de ganivets; els *claustrarii*, de les claus i els panys; els *clavarii*, de claus; els *acuarii*, d'agulles; i en general els *ferramentarii*, que feien eines i estris de qualsevol tipus²⁴. La seva devia ser una producció d'una relativa qualitat, destinada al mercat de l'àrea d'influència d'*lluro*.

Pel que respecta al món rural, és probable que a les grans vil·les, on s'han trobat restes de la fosa del bronze, del plom, i d'escòries de ferro, hi treballessin artesans metal·lúrgics especialitzats amb una producció de qualitat d'abast local. Però pensem que, en general, el treball dels ferrers rurals, de *villae*, era una activitat modesta i més difusa, complementària de la principal que era l'agricultura, especialment de certes formes d'agricultura orientada a la comercialització que suposa grans inversions en mà d'obra, infraestructura i utilitatge. Això és especialment clar en el cas del Maresme, on la viticultura interessada en la exportació d'un excedent es documenta ja en el 2^{on} quart del segle I a.C.

En època augustiana, com a altres àrees de Catalunya i litoral mediterrani de la Península ibèrica, la producció i comerç del vi de la Tarraconense es desenvolupà a gran escala. Les necessitats econòmiques d'aquest model agrícola (però també com a resultat de les formes del poblament que l'acompanyen) expliquen l'aparició d'activitats artesanals, com les terrisseries d'àmfores i fins i tot la coexistència de diferents pràctiques en una mateixa vil·la, entre elles la ferreria.

Columel·la (*De re rust.* XI,1,20), mostra una de les formes més comunes en què podia integrar-se aquesta activitat. En aquest context, una de les tasques periòdiques del *vilicus* d'una vil·la rural planificada d'una manera científica per obtenir el màxim rendiment econòmic, com ara les del Maresme, era revisar i fer arreglar les eines agrícoles trencades o romes. Aquestes petites reparacions i manteniment, així com la manufactura d'eines i estris senzills, i claus per a la construcció i fusteria, seria l'activitat normal d'un d'aquests ferrers de vil·la. Activitat rural que perdurà fins a l'Antiguitat Tardana, segons es veu en el text de Pal·ladi (*Opus agri.*, I,VI,2): "Hi ha d'haver necessàriament forjadors, fusters i terrissaires, per no distreure als camperols del treball diari, fet que es donaria si es depengués de la ciutat".

Per una inscripció de Tarraco²⁵ sabem que un clavetaire d'Hispania era esclau. A més, en el *Digest*, XXXIII,7,12 es cita el *faber* entre els esclaus de la *familia rustica*, i sabem per Isidor de Sevilla (*Orig.* XIX,6), que durant el Baix Imperi el mot *faber* designa per excel·lència el ferrer. Molt possiblement aquesta condició social d'esclau o llibert devia ser la que tenien

els ferrers de les vil·les i de les ciutats. Com en moltes altres activitats, aquests esclaus o lliberts eren artesans qualificats que desenvolupaven una tasca que requeria un aprenentatge i experiència en la manipulació i condicionament dels forns i el ferro calent.

Autònom, o no, amb respecte a les tasques agrícoles dins la vil·la, el treball de la forja requeria molta experiència i una dedicació exclusiva. Comença per escalfar la barra de ferro al forn fins arribar al roig-blanc; agafada amb unes tenalles es colpeja sobre l'enclusa, amb cops regulars, amb un martell a dues mans sobre la barra de ferro, que el ferrer gira alternativament sobre les seves dues cares. Quan el metall estava regularitzat i aplanat, es treballava amb uns martells més petits aprofitant, si era necessari, les puntes i les corbes de l'enclusa, a fi de donar-li la forma desitjada, o bé forjant de pla sobre la superfície llisa de l'enclusa per fer fulles de dalles, de podalls, de ganivets, etc. Quan les peces començaven a refredar-se es rescalfaven de nou. La soldadura s'obtenia empalmant dos trossos tallats a bisell, o bé aplicant dues làmines una damunt de l'altra, a la temperatura adequada. Amb un estudi metal·logràfic de les diverses eines i estris de ferro trobats a les vil·les del Maresme, sens dubte veuríem que tots s'ajusten a aquesta descripció, i que molt bé podien haver estat manufacturats en aquests tallers rurals.

Malauradament, en la majoria del casos desconeixem, estratigràficament, la cronologia precisa de l'activitat d'aquests ferrers rurals, però considerant que es tracta d'una activitat complementària de l'agricultura, aquesta ha de coincidir amb els moments de màxima producció de les vil·les i de la seva influència sobre el territori.

4 - COMERÇ DE MINERAL, METALL I OBJECTES DE FERRO

No hem trobat cap notícia publicada, dels derelictes i ancoratges del litoral del Maresme²⁶, en la qual es faci referència a elements de ferro, ja siguin minerals, barres de metall o objectes manufacturats destinats al comerç.

Les eines de ferro trobades en els derelictes publicats no solament de la costa catalana, sinó de tota la Mediterrània²⁷, són exclusivament les eines del fuster del vaixell (destrals, martells, serres, claus, etc.). Aquestes eren utilitzades per a petites reparacions, però mai no constitueixen part de la càrrega comercial. Fet que també es dona amb les armes i els cascs, especialment en vaixells d'abans de l'Era; car és de suposar que pertanyen a petites escoltes que viatjaven amb la càrrega en prevenció

d'atacs de pirates o de poblacions hostils.

Autors com Rostovtzeff²⁸ eren de l'opinió que els nuclis de població litoral preferien l'intercanvi comercial per via marítima, abans de pagar els elevats costos del transport terrestre. Si a aquesta opinió afegim el fet, salvant totes les distàncies, que el sistema de població i producció del Maresme era semblant al d'algunes zones del centre d'Itàlia caracteritzades per petites ciutats envoltades de vil·les d'una mida mitjana, dedicades preferentment a l'exportació de vi per via marítima des de petits ancoratges o estructures portuàries molt senzilles, és versemblant que també es fes servir aquesta via per rebre els productes necessaris que calgués dur de fora.

Davant d'això, cal suposar que o bé no s'importaven materials fèrrics, o encara no s'han trobat les seves evidències. Les prospeccions submarines en curs ens poden ajudar a aclarir a aquesta qüestió. Si no s'importaven de fora, vol dir que tot el cicle productiu (obtenció, transformació i manufactura) era de caire local i es desenvolupava dintre de la comarca, i que en cada un dels seus graus de realització, la producció es distribuïa mitjançant venedors de quincalla que farien servir l'excel·lent xarxa viària romana²⁹, a l'entorn de la qual es varen establir les diferents unitats de hàbitat i producció, tant *municipia* com *villae*³⁰.

5 - INNOVACIÓ TECNOLÒGICA I CONTINUÏTAT CULTURAL

La civilització romana, en l'aspecte industrial i tecnològic no va suposar cap revolució, però la seva universalització per tota l'àrea circummediterrània va ajudar a difondre els coneixements i les tècniques més avançades de cada regió a la resta de l'Imperi.

Les restes, al conjunt d'El Morer, d'una cambra de combustió en forma de tassa, corresponent a un forn de reducció retallat a la roca i sense cap obertura per al sagnat de l'escòria, és del mateix tipus que l'utilitzat pels ibers, però que també va ser emprat pels romans; la diferència entre els forns dels ibers i els dels romans estava en la forma de l'estructura superior que tancava la cambra de combustió, en el nostre cas desapareguda.

Desconeixem els forns de reducció i de forja romans de la zona; per tant, i en aquest aspecte, no podem observar si s'ha donat algun canvi o innovació entre la tecnologia emprada per les poblacions ibèriques i la que podien haver portat els nou arribats romans.

En la majoria dels casos, i especialment fora de context, és difícil diferenciar si estem davant d'eines ibèriques o romanes. A més, la quantitat d'eines

recuperades en els jaciments romans i ibèrics són sempre tan poques, i en un estat de conservació tan dolent, que difícilment els podem atribuir una clara filiació, i molt menys arribar a establir si les diferències entre unes i altres responen a importacions o estímuls foranis, o només són variants regionals que emmotllen l'eina a les variacions locals dels terrenys, climàtiques i dels cultius. En aquesta línia, White³¹ atribueix la diversitat de dissenys de les eines romanes al fet que pràcticament es fabricaven per encàrrec, cada usuari sol·licitava del ferrer l'eina que tradicionalment millor s'ajustava a les seves necessitats, fenomen que s'aguditzà al món rural, on l'oferta era menor que a les ciutats.

CLOENDA

A la comarca del Maresme, les evidències arqueològiques actuals semblen indicar que les activitats industrials relacionades amb els minerals (extracció, elaboració matèria primera, artesanat) no van ser gaire importants. Prova d'això és que tant en època ibèrica com romana no es troba una concentració d'hàbitats en aquelles zones, que avui dia constitueixen les àrees potencials d'explotació de mineral de ferro. Per altra banda, l'única estructura que tant per si mateixa, com pel context en el qual s'ha trobat, molt bé podria correspondre a un forn romà de reducció de ferro (El Morer, Sant Pol de Mar), paradoxalment l'atrobem fora d'aquestes àrees potencials.

En una comarca tan poblada, el ferro es deuria d'utilitzar amb profusió per als objectes comuns de la vida diària. Considerant que estem davant d'un sistema de producció que en el possible tendeix a l'autosuficiència, i que el recurs al mercat no devia ser massa freqüent en un àmbit molt extens de la vida quotidiana, l'activitat dels ferrers, en aquest cas, estaria difusa per tot l'àmbit rural, però sempre amb caràcter complementari de l'activitat econòmica principal, com podia ser la dels terrissers. Les troballes aïllades d'escòries, poden ser el resultat de l'activitat antròpica, utilitzades com a material de rebliment, o bé el producte d'una activitat estrictament domèstica adreçada a la reparació d'eines i a la producció de petits estris i instruments de ferro. Els veritables tallers de metal·lúrgia del ferro els hem d'associar a lots d'abundants escòries, a manca de les estructures de treball característiques. Al Maresme, com a França, molts d'aquests tallers els trobem localitzats en vil·les on hi ha forns de terrissa, i on també es desenvolupa una activitat industrial relacionada amb el vidre o el bronze. A hores d'ara, considerem prematur extreure relacions del tipus densitat de vil·les/nombre de ferrers,

perquè les vil·les amb evidències de ferreries són encara poques, i la seva cronologia imprecisa.

L'estat de la recerca a la pròpia ciutat d'Iluro no permet conèixer si, en relació a l'activitat artesanal del ferro, es va donar la dicotomia ciutat/camp, en termes d'una producció especialitzada i de qualitat a la ciutat, enfront d'una producció estrictament funcional en el marc de les vil·les rurals. Aquesta dicotomia s'ha de limitar a la producció de béns d'ús diari i no extrapolar-la als béns de luxe (vidre i bronze ornamental, entre d'altres), que dintre d'una política de substitució d'importacions, sí que es produïen en algunes vil·les del Maresme, tal com ho ha corroborat l'arqueologia.

Creiem, per finalitzar, que en el cas del ferro al Maresme la via estrictament arqueològica, fonamentada en la tipologia de les eines agrícoles i les estratigrafies dels jaciments, s'ha manifestat com a no vàlida per a explicar la possible introducció d'un canvi tecnològic en la transició de la cultura ibèrica al món romà. Hem d'acudir a plantejaments pluridisciplinars, de col·laboració entre geòlegs, enginyers especialistes en anàlisi metal·logràfiques i arqueòlegs, per tal de mitjançant l'anàlisi d'escòries i ferros, ben datats estratigràficament, poder determinar el nivell i l'evolució tecnològica d'una comunitat, establint: el grau d'aprofitament del mineral de ferro en el procés de reducció i quina part en resta a les escòries; la composició d'aquestes escòries; la carburització de les eines o els seus defectes metal·lúrgics.

BIBLIOGRAFIA

- AUTORS DIVERSOS: Les Mines et Métallurgie en Gaule et dans les provinces voisines. *Caesardunum*, 22, 1987.
- AUTORS DIVERSOS: *Memòria de la Campanya Arqueològica a l'Autopista del Maresme A-19, 1992*. Servei d'Arqueologia (Inèdita).
- AGRICOLA, Georgius: *De Re Metallica. De la mineria i los metales*. Madrid, 1972.
- BLÁZQUEZ MARTINEZ, J.M.: *Artesano y comercio durante el Alto Imperio*. Historia del Mundo Antiguo, 55. Ed. Akal. Madrid, 1990.
- CERDÀ, Josep Antoni: Troballes arqueològiques al carrer de La Pau (Mataró). *Laietania*, 1, 1981, p.65.
- CLARIANA ROIG, Joan-Francesc: Les vies de comunicació del Maresme a l'Antiguitat: Estat de la qüestió. *V Sessió d'Estudis Mataronins (1988)*. Mataró, 1989, pp.7-32.
- CODEX, S.L.: *Memòria dels Treballs de delimitació de les àrees d'interès arqueològic afectades per la construcció de la variant de Mataró, 1992*. Servei d'Arqueologia (Inèdita).
- COLL et alii: *Memòria de l'excavació de la vil·la romana de "Les Pergolas", 1987*. Servei d'Arqueologia (Inèdita).
- DOMERGUE, Claude: *Les mines de la Peninsule Ibérique dans l'Antiquité Romaine*. CEFR, 127. Paris-Roma, 1990.

GARCIA, J., PUJOL, J. i ESTEBAN, R.: Les sitges del poblat ibèric de Burriac II. (Cabrera de Mar). *Laietania*, 3, 1983, pp.15-63.

GRENIER, Albert: *L'Archeologie du sol. Manuel d'Archeologie gallo-romaine*, II, Paris, 1934.

LÓPEZ MULLOR, Alberto: Excavaciones en la villa romana del Roser de Calella (El Maresme, Barcelona). Campañas de 1981 y 1982. *Ampurias*, 47, 1985, pp.162-209.

MANGAS MANJARES, Julio: *Esclavos y libertos en la España romana*. Universidad de Salamanca, 1971.

MATA PERELLO, Josep: *Els Minerals de Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans. Arxius de la Secció de Ciències, XCIII. Barcelona, 1990, pp.13-54.

MATAMOROS APARICIO, David: Els ancoratges antics de Vilassar de Mar-Cabrera de Mar i Mataró (El Maresme). *Laietania*, 6, 1991.

PARKER, A.J.: *Ancient Shipwrecks of the Mediterranean & the Roman Provinces*. BAR International Series, 580. Oxford, 1992.

PREVOSTI MONCLÚS, Marta: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Ilduro, t.I-II*. Mataró, 1981(a).

PREVOSTI MONCLÚS, Marta: *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*. Badalona, 1981(b).

RIBAS BERTRAN, Marià: *Origen i fets històrics de Mataró*. Mataró, 1934.

RIBAS BERTRAN, Marià: *El poblament d'Ilduro*. Institut d'Estudis Catalans. Memòria de la Secció Històrico-Arqueològica, XII. Barcelona, 1952.

RIBAS BERTRAN, Marià: *Els orígens de Mataró*. Mataró, 1964.

RIBAS BERTRAN, Marià: La villa romana de la Torre Llauder de Mataró. *Excavaciones Arqueológicas en España*, 47, 1966.

RIBAS BERTRAN, Marià: La villa romana de la Torre Llauder de Mataró. *Noticiario Arqueológico Hispánico, serie arqueológica*, 1, 1972, pp.117-180.

RIBAS BERTRAN, Marià: *El Maresme en els primers segles del Cristianisme*. Mataró, 1975.

SANAHUJA YLL, M.^o Encarna: Instrumental de hierro agrícola e industrial de la época ibero-romana en Cataluña. *Pyrenae*, 7, 1971, pp.61-110.

TYLECOTE, R.F.: *Metallurgy in Archaeology. A Prehistory of Metallurgy in the British Isles*. London, 1962.

WHITE, K.D.: *Agricultural Implements of the Roman World*. Cambridge University Press. London-New York, 1967.

NOTES

¹Hem utilitzat l'esplèndid treball del Dr. Josep MATA i PERELLO, 1990; pp. 13-54.

²És un òxid de ferro, de composició FeO (OH), amb un contingut de ferro del 62,9%. Es presenta de forma terrosa, polsinoso, de color groc, bru fosc, o negre.

³És un òxid de ferro, de composició Fe₂O₃ (també coneguda com hematites roja i oligist). Per arribar a tenir un contingut del 70% de ferro. Es presenta en forma terrosa, de color rogenc. En opinió de Claude Domergue és el mineral de ferro més utilitzat pels romans,

donat que és relativament fàcil de reduir, i donat el seu general baix contingut de fòsfor.

⁴Principalment pirita i arsenopirita.

⁵És un òxid de ferro, de composició Fe₂O₃. Si bé té un contingut del 70% de ferro, no hi ha evidències que s'hagi explotat a Catalunya, almenys com a tal. És un dimorf de l'hematites, de la qual es diferencia pel seu fort ferromagnetisme.

⁶És un òxid de ferro, de composició Fe₃O₄. De color negre-gris, amb un contingut de ferro del 72,4%. Tot i que és el mineral amb més alt contingut no és probable que fos explotat pels romans. Plini (*Hist. Nat.*, XXXVI, 126-130), quan fa referència a la magnetita la descriu com una roca, ja que utilitza l'expressió *magnes lapis*, i no el mot *vena*, propi de quan parla dels minerals. A més, és de més difícil reducció que l'hematites.

⁷Volem destacar per la seva importància i transcendència el treball de la Dra. Marta Prevosti i Monclús.

⁸A.J. Parker, 1992, pp. 408-409.

⁹C. Carreras ha calculat que el transport de grans volums per via terrestre era unes 50 vegades més car que per via marítima, i 45 vegades que per via fluvial. César Carreras Monfort, *Una reconstrucció del comerç en ceràmica: la red de transportes en Britannia*. Cuadernos de Arqueología, 7. Ed. L'Estaquiro. Barcelona, 1994, pp. 15-33.

¹⁰Veure Albert Grenier, 1934, pp. 942-1017.

¹¹Veure R.F. Tylecote, 1962, pp. 217-259.

¹²El punt de fusió del ferro es de 1537°C. La temperatura a què podien arribar els forns antics només era d'uns 1200°C. Tampoc els interessava arribar al punt de fusió, tota vegada que les propietats del ferro fos són molt inferiors a les del ferro reduït, que es caracteritza per ser soldable i maleable.

¹³Procediment de conformació del metall que consisteix a donar o variar la forma d'una peça metàl·lica per compressió, en calent al roig-blanc, entre dues superfícies dures, l'una fixa (enclusa) i l'altra mòbil (martell). La deformació plàstica del ferro és possible per l'existència de dislocacions en l'estructura cristal·lina d'aquest metall. La forja modifica l'estructura del metall deformant i fraccionant els cristalls, i produeix així una millora en el conjunt de les seves característiques mecàniques, sobretot pel que fa a la resistència a la corrosió.

¹⁴L'aceratge consisteix en l'enduriment de la superfície de la barra, o objecte de ferro, per la cimentació que es produeix per contacte del ferro amb el carboni del carbó vegetal.

¹⁵A.J. Parker (1992) fa referència a 15 derelictes d'època romana que transportaven barres de ferro i 2 de mineral de ferro; aquests últims a Hispània.

¹⁶A.J. Parker, 1992, pp. 408-409.

¹⁷J.E Ramos, J Wagner y A. Fernandez, El yacimiento arqueológico submarino de Ben-Afeil. Estudio de los materiales (Almazora, Castellón). *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 10, 1984, pp. 121-158.

¹⁸Al 1er. Simposi Internacional sobre la Farga Catalana, celebrat a Ripoll del 13 al 17 de setembre de 1993 (Actes en premsa), els especialistes en anàlisi metal·logràfiques de les estructures del ferro varen coincidir en la proposta d'aprofundir els seus estudis en el camp de la identificació i caracterització dels diferents tipus d'escòria, per poder resoldre aquest problema.

¹⁹A partir dels escorialis, amb l'ajut d'un magnetòmetre de protons, es poden localitzar les anomalies magnètiques provocades per la terra rubefactada de les estructures dels forns. Cf. P. de Fosse, *La*

Paléosidéurgie dans l'Entre-Sambre-et-Meuse (Philippeville, Belgique). Les Mines et Métallurgie en Gaule et dans les provinces voisines. (Caesarodunum, 22), 1987, pp. 271-277.

²⁰Per experiència amb les fargues catalanes, els abocadors d'escòries no els hem de cercar mai a la mateixa vora dels forns, de manera que el seu creixement no acabi per obstaculitzar els treballs.

²¹Segons l'estudi realitzat per G.Fabre, M.Mayer i L.Roda, *Inscriptions Romaines de Catalogne I. Barcelone (sauf Barcino)*, Paris, 1984, pp.125-173.

²²Una aproximació a com era una ferreria d'època alt-imperial a Catalunya la trobem a la vila del Vilarenc (Calafell, Baix Penedès). Juana Mª Gómez, Josep Mª Pérez i Julia Simón, Un taller de forja en la vila romana de "El Vilarenc", Calafell (Baix Penedès, Tarragona). *1er. Simposi internacional sobre la Farga Catalana. Ripoll, 1993* (en premsa).

²³És el fogó obert on s'escalfen els terros per forjar-los. Es diferencien dels altres fogons als quals, per activar el foc, s'estableix sempre un corrent horitzontal d'aire mitjançant una manxa o un atidor.

²⁴Salvant totes les distàncies, l'any 1719 Mataró comptava amb 5918 habitants, i una població activa de 1153 persones: d'elles 11 eren ferrers, 3 manyans, 4 estisorers, 16 daguers i 1 serraller. Francesc Costa i Oller, Treball i habitatge al Mataró de l'Antic Règim. L'apeo de 1716. *III Sessió d'Estudis Mataronins (1986)*. Mataró, 1987, pp.31-46.

²⁵Julio Mangas Manjares, 1971, pp. 81-93. Veure *CIL II*, 5812.

²⁶Cf. David Matamoros i Aparicio, 1991, pp. 85-98.

²⁷Cf. Patrick Fiori et Jean-Pierre Jonchearay, Mobilier Métallique (outils, armes, pièces de grément) provenant de fouilles sous-marines. *Cahiers d'Archéologie Subaquatique*, 2,1973, pp.73-94.

²⁸M. Rostovtzeff, *Historia social y económica del Imperio Romano*, t. I, (4^a ed.), Madrid, 1981, p. 126.

²⁹Veure el treball de Joan-Francesc Clariana i Roig, 1989, pp. 7-32.

³⁰Marta Prevosti Monclús, 1981a, pp. 44-45.

³¹K.D. White, 1967, pp. 1-14. Cf. M^a. Encarna Sanahuja, 1971

**ESTUDI DE LA FASE BAIX IMPERIAL DE LA
VIL·LA ROMANA DE TORRE LLAUDER
(MATARÓ, EL MARESME). LES CERÀMIQUES.**

Dediquem aquest article a la memòria de l'amic Rafael Esteban i Salvador, traspasat recentment
(† 15 de març de 1995)

ESTUDI DE LA FASE BAIX IMPERIAL DE LA VIL·LA ROMANA DE TORRE LLAUDER (MATARÓ, EL MARESME). LES CERÀMIQUES

JOAN-FRANCESC CLARIANA I ROIG
RAMON JARREGA I DOMINGUEZ

INTRODUCCIÓ

La vil·la romana de Torre Llauder es troba ubicada dins el terme municipal de Mataró, a la comarca del Maresme, en el Pla d'en Boet, en una zona plana prop del mar, a uns 450 m. de l'actual platja; es troba a una alçada d'entre 5 i 10 m. sobre el nivell del mar, i 500 metres al nord de la vil·la passa el Camí del Mig (Clariana 1989, p. 8), pel mateix traçat que l'antiga Via Augusta¹.

La primera referència escrita de l'existència de restes antigues en aquest lloc remunten a principis del segle XVII, concretament als anys 1601 i 1602, en què Jeroni Pujades va escriure el "*Dietari*" i la "*Crònica*" (Prevosti - Clariana 1988, p. 5). Posteriorment, el jaciment ha estat citat, en diverses ocasions, pels il·lustrats del set-cents i del vuit-cents². Però no és fins al segle XX, en els anys 1961 i 1963, que es portaren a terme les primeres excavacions arqueològiques en aquest indret, dirigides per Marià Ribas, s'hi efectuà una tercera campanya entre els anys 1981 i 1985, a càrrec de Marta Prevosti i Joan Francesc Clariana. Posteriorment s'han efectuat, per part del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, diverses actuacions arqueològiques d'urgència, els resultats de les quals, en la seva majoria, resten encara inèdits.

En les diferents excavacions portades a terme en el jaciment s'ha posat al descobert una gran part de la *pars urbana* de la vil·la; algunes de les seves estances

havien estat pavimentades amb esplèndids mosaics datats de l'època Severa (Barral 1978, p. 103 - 111, làms. LVII - LVIII). La descripció exhaustiva de les restes de la vil·la ha estat feta per Prevosti i Clariana (Prevosti 1981, p. 255 - 265 y 309; Prevosti - Clariana 1988, p. 18 - 35); per això no cal estendre-s'hi aquí.

Pel que fa a l'estudi dels materials exhumats en la vil·la, Clariana (Clariana 1976) va estudiar les *lucernae*, i Martí i Bonamusa (Martí - Bonamusa 1976) les troballes numismàtiques. El taller d'àmfores existent en aquest indret, del qual resten molt pocs indicis, ha estat estudiat per Prevosti i Clariana (Prevosti - Clariana 1987); així mateix, també s'ha estudiat la indústria de vidre que hi havia a la vil·la (Ribas 1964; Juncosa - Clariana 1984).

Les diferents intervencions arqueològiques efectuades en aquest jaciment han permès conèixer-ne les fases evolutives³. Possiblement fou fundat a l'època romana republicana, com ho fan pensar les ceràmiques que d'aquesta cronologia s'han exhumat, malgrat que encara no s'hagin trobat ni estructures arquitectòniques ni estrats atribuïbles a l'esmentada època. Durant la segona meitat del segle I a. de J.C. hi funcionava un taller d'àmfores vinàries. Entre els anys 15 i 1 a. de J.C. podem situar la fundació de la vil·la amb la planta que coneixem actualment. Força interessant és un pedestal amb inscripció, datat a

finals del segle I o principis del II d. de J.C., dedicat a *Gaius Marius Aemilianus*, del qual coneixem una altra inscripció honorífica trobada a Barcelona; hom en pot deduir que l'esmentat personatge devia ésser el propietari de la vil·la, i que residiria a *Barcino*.

A l'època Severa, la vil·la va conèixer un període d'esplendor i fou objecte d'una important remodelació, en la qual es pavimentaren algunes de les estances amb excel·lents mosaics de gust africà. Posteriorment, s'entra en la fase baix-imperial de la vil·la, que ha estat estudiada per Prevosti i Clariana (Prevosti - Clariana 1988, p. 15 - 16; Prevosti - Clariana 1993, *passim*; Clariana - Prevosti, *en premsa*).

En un moment indeterminat del Baix Imperi les aules nobles de la *pars urbana* que havien estat decorades amb mosaics *opus tessellatum* foren reconvertides per a ús agrícola, i, pel que sembla, sols una estança va continuar com a aula noble. En aquesta sala, que Ribas considerarà com el *tablinum* de la vil·la s'hi construí, en un moment indeterminat però amb tota seguretat passada l'època Severa, una capçalera semicircular en forma d'exedra o absis, que amortitzava, com a mínim, una part de les termes del costat. Marià Ribas (1975, p. 65) considerarà que aquesta sala, a causa de l'edificació de l'absis, devia ésser emprada com a basilica paleo-cristiana; per la nostra banda, hem de dir que el simple afegit d'un absis no implica necessàriament aquesta finalitat, sinó que s'inscriu en una tradició constructiva normal en les *villae* del Baix Imperi, tal com ja va indicar Bail (1966, p. 119) i com ha posat de relleu Prevosti (1981, p. 310 - 311, amb la cita de diversos paral·lels).

Per altra banda, el mosaic severià d'aquesta aula presenta reparacions o refeccions força visibles, que s'han considerat d'època tardoromana o entrat el segle III (Prevosti - Clariana 1988, p. 21), la qual cosa no descansa en arguments arqueològics, però sí lògics, ja que si els mosaics són del principi del segle III i l'aula es continua mantenint com a zona noble durant el Baix Imperi, podem suposar que algunes de les esmentades refeccions són d'aquell moment, malgrat que no disposem de cronologies precises.

Segons Ribas, sobre els mosaics s'hi va exhumar un estrat (cobert solament per les terres dels cultius actuals) que contenia gran quantitat de fragments de *tegulae*, i, en alguns llocs (més aviat racons), s'hi copsaven les restes d'un incendi, fins i tot amb abundants fragments de fusta cremada. A l'interior de la sala de l'absis i en aqueix estrat s'hi trobà un fragment de sigil·lata africana C-tardana, amb decoració estampada de l'estil D o E I, consistent en una creu monogramàtica amb la representació de les lletres gregues alfa i omega (Ribas 1964, p. 149;

Prevosti - Clariana 1988, p. 23). Ribas el considerarà pertanyent a un plat litúrgic i el relacionarà amb la basilica paleo-cristiana que ell suposava en aquest indret, de la qual cosa no hi ha cap prova.

És possible que la data d'abandó d'aquesta aula sigui posterior a la que ens indica el fragment decorat amb el Crismó (finals del segle V fins a primera meitat del VI d. de J.C.), ja que amb la desaparició de les sigil·lates africanes deixem de tenir elements cronològics precisos; de totes maneres no disposem de masses dades que ens permetin corroborar aquesta afirmació, i el fet que Ribas ens descriu la presència de ceràmiques comunes de terrissa grollera de color gris, cosa que posen de relleu Clariana i Prevosti, no l'hauríem de considerar tan significatiu, atès que aquest tipus de ceràmiques es troben també a l'època romana, i sobretot a partir del segle V d. de J.C.⁴.

Una altra aula noble fou convertida en magatzem de *dolia* en un moment indeterminat del Baix Imperi, com ho demostren els forats que es feren per ubicar-hi divuit atuells d'aquella mena, i que destrueixen bona part del mosaic. Aquest magatzem fou amortitzat cap a les acaballes del segle V o més probablement en el VI d. de J.C.; prèviament s'havien extret les *dolia*, segurament per a reemprar-les, llevat d'una, que deuria trencar-se, i llurs restes foren colgats *in situ*. Entre el material que farcia els forats on havien estat ubicades les *dolia* s'hi trobaren fragments corresponents a un mateix plat de la forma Hayes 61 A - Waagé 1948, lám. IX, n. 831 k (núm. 118 del nostre inventari), escampats dins de diversos forats; així mateix, altres fragments de la mateixa peça es trobaren, un a l'aula de l'absis, un altre damunt del mosaic i un tercer al costat de l'absis, però fora d'aquella aula, a l'emplaçament de les termes de la vil·la. D'aquesta dada, Prevosti i Clariana, en fan especial menció donat que indica que la probable cronologia de farciment i amortització dels forats de les *dolia* coincidiria amb l'abandó de l'aula absidada (Prevosti - Clariana 1988, p. 16, 26 i 27; Prevosti - Clariana 1993, p. 65; Prevosti - Clariana, *en premsa*).

En una altra estança (coneguda amb el nom de "Cambra de bany"), probablement al mateix temps que l'aula anterior, s'hi ubicaren dos dipòsits de líquids (llurs dimensions en planta són 2 x 1 i 0,8 x 0,6 m., respectivament), que foradaven i destruïen el mosaic precedent (Prevosti - Clariana 1988, p. 24, i foto a p. 25); en la construcció s'empraren materials reutilitzats, com, per exemple, rajols de terrissa en forma de quart de cercle per aixecar columnes. En aquesta mateixa estança s'exhuma una fossa, farcida de pedres, que també foradava el mosaic (Prevosti - Clariana 1988, p. 5 i 24; Prevosti - Clariana 1993, p. 66; Prevosti -

Clariana *en premsa*). En el sector del peristil davant d'aquesta estança s'hi construí un petit dipòsit, que també foradava i destruïa el mosaic; la fàbrica presenta elements reutilitzats (incloses les peces per fer columnes, idèntiques a les anteriors), i en el fons s'hi cospa una depressió circular (Prevosti - Clariana 1988, p. 16 i 30), que devia servir, creiem, per a la decantació de líquids.

Malauradament no ens és possible conèixer amb precisió la cronologia d'amortització dels dipòsits esmentats, ja que ignorem quins materials farcién els estrats (Prevosti - Clariana 1993, p. 66; Prevosti - Clariana, *en premsa*), així com tampoc la data exacta de la seva construcció.

A la zona de la Pollancreda, situada a pocs metres vers el costat sud del Clos Arqueològic, excavada parcialment, s'han detectat també algunes reformes anàlogues a les del Clos Arqueològic, on es conserven les aules amb mosaics, que probablement es daten també en època baix-imperial (Cerdà - Pérez 1991, pp. 140 - 141; Prevosti - Clariana 1993, p. 69), i deuen ésser contemporànies a les detectades a la *pars urbana* de la vil.la. Aquestes restes estaven cobertes per un estrat (que Cerdà i Pérez consideren que era el d'abandó) que es pot datar a partir del segon quart del segle V per la presència de la forma Hayes 99 de la sigil.lata africana D i d'un fragment d'àmfora oriental Keay LXV, formes que tanmateix tenen una llarga perduració durant el segle VI, per la qual cosa és possible que l'estrat sigui datable en l'esmentada centúria, tal i com han suposat Prevosti i Clariana (1993, p. 69).

En una altra zona situada al nord-est de la vil.la, fora del Clos Arqueològic, s'exhumà part del que podria haver estat un abocador i un pou, amortitzats a l'època tardoromana (Prevosti - Clariana 1988, pp. 16 - 17; Clariana - Prevosti 1993, pp. 67 - 68; Prevosti - Clariana, *en premsa*). Aquest abocador ja havia estat trobat i excavat a l'any 1969 per Marià Ribas, i ho fou novament l'any 1982 amb motiu de la construcció d'un bloc de pisos. Consistia en estrats de farciment que contenien una gran quantitat de restes òssies, borsades d'escombraries i runes (en les quals abundaven els fragments d'*opus signinum* trinxats), rajols, fragments de plaques de marbre i altres objectes.

Els materials més moderns d'aquest abocador són fragments de sigil.lata africana D (formes Hayes 98 i 99) i àmfors africanes, la qual cosa, si bé podria portar la data de l'abocador vers la primera meitat del segle VI, com s'ha suposat en un principi (Prevosti - Clariana 1993, p. 66; Prevosti - Clariana, *en premsa*) ens dóna una cronologia mínima de mitjan segle V,

atès que la forma Hayes 99 apareix en aquesta època. Per tant, a la vista del conjunt de materials procedents de l'abocador, la datació del segle VI és encertada. Encara que sense massa significació cronològica per tractar-se de materials més antics, es trobaren també en aquest abocador alguns fragments de fons de pàteres decorades, en sigil.lata africana D estampada, amb motius ornamentals de l'estil A d'Hayes (Prevosti - Clariana 1988, foto a p. 223).

Segons Ribas, la vil.la fou destruïda per un incendi, ja que junt amb les restes de teulada caiguda, sobre els mosaics s'hi exhumaren diversos esquelets humans en posicions violentes, estesos enmig dels carbons i cendres de les bigues carbonitzades pel foc (Ribas 1964, p. 52 ss. i lám. XXXVI; Ribas 1975, p. 17, i lám. III, a baix). L'esmentat autor va atribuir aquestes destruccions a les suposades invasions de principis del segle V, a la vegada que feu una precisió interessant sobre l'aula absidiada que ell identificà amb una basilica. Diu, concretament, que "*sols aquest lloc fou netejat de runes*", i que es procedí a reforçar l'absis mitjançant un contrafort, fet "*de pedres calcinades pel foc*"; aquest contrafort no va necessitar fonaments, ja que, segons ell, es va aixecar sobre un munt de runa de 35 cms. de gruix que no havia estat retirat (Ribas 1975, p. 65). Aquesta observació portaria com a conclusió el suposar una reutilització de l'aula després de la destrucció de la vil.la, cosa que segons l'autor en qüestió no va succeir a la resta del jaciment (com feia creure el cas dels esquelets trobats *in situ*). De totes maneres, cal ser crítics davant aquestes afirmacions, ja que l'absis, si bé amb poc fonament, es troba construït just al damunt del paviment de *sectile* de les termes, i aquest a la vegada té una base de morter de *signinum*. Un altre factor que propiciaria que en aquesta aula no s'hi trobés l'estrat de destrucció potser seria com a conseqüència que el paviment és, entre vint i trenta centímetres, més alt que les altres estances amb mosaic.

Per altre costat, la necessitat de construir-hi un contrafort ens fa pensar que l'estructura semicircular correspondria realment a un absis i no a una exedra, la qual no hauria requerit d'aquest reforç. La qual cosa implica que la reforma per la qual es va construir l'absis, deuria afectar de forma important les parets d'aquesta aula, malgrat que no ho poguem apreciar per no haver estat trobades les restes de l'alçat.

Al'època altomedieval es realitzaren diverses fosses (que haurien estat sitges en els primers temps, i amortitzades com a abocadors d'escombraries, com proposen Prevosti i Clariana) que destrueixen parcialment els mosaics romans, la qual cosa constitueix una mostra de l'ocupació o freqüentació

d'aquesta zona en un moment indeterminat de l'Alta Edat Mitjana (Clariana *et alii* 1986; Prevosti - Clariana 1988, p. 16 - 17); no obstant, no existeixen masses indicis que ens permetin suposar la continuïtat de la vil·la romana i ens és poc coneguda (ja que no s'han trobat estructures d'habitat) la "freqüentació" de la zona durant l'Alta Edat Mitjana; però una cosa sí que és segura, el respecte dels murs de la vil·la imperial, ja que cap mur no va ser alterat per la construcció de les fosses: per això no es pot afirmar categòricament que els esquelets trobats fossin d'època Baix Imperial.

Relacionada amb la vil·la de Torre Llauder, hi hauria la necròpoli de la Bòbila, o Rajoleria Ros, que estava situada al costat del Camí del Mig, aproximadament entre 500 i 600 m. al nord dels vestigis de la vil·la⁵. Per la seva proximitat diferents autors han suggerit que pertanyia a la vil·la (Ribas 1964, p. 150; Prevosti - Clariana 1993, pp. 68 - 69; Prevosti - Clariana, *en premsa*). En aquesta necròpoli s'hi varen trobar tombes de *tegulae* i sarcòfags de plom; a l'interior d'algunes tombes s'hi trobaren objectes d'aixovar funerari, entre els quals hi havien algunes *lucernae*. Prevosti i Clariana (1993, p. 68 i p. 83, fig. 9) estudien una d'aquestes *lucernae*, que creiem que correspon a la forma Hayes I - Atlante VIII; aquests autors fan referència (no il·lustrada) a una altra *lucerna*, també de la forma Hayes I - Atlante VIII. També es té notícia de dues monedes datades entre els anys 337 - 341 i 378 - 383 provinents d'aquesta necròpoli (Prevosti 1981 A, p. 318).

Corresponent també al món funerari serien els tres sarcòfags de plom que es varen conservar fins a l'any 1927 a la masia de la Torre Llauder (Ribas 1975, p. 65). A Catalunya, els enterraments en sarcòfags de plom els trobem també a la necròpoli de Sant Fructuós a Tarragona i a la propera de la Rajoleria Ros, per la qual cosa els podem suposar una cronologia tardoromana.

ESTUDI DELS MATERIALS

Per raons de claredat i de coherència amb els respectius contextos, l'estudi dels materials es distribueix en diversos apartats.

A - MATERIALS PROCEDENTS DE LES EXCAVACIONS ANTIGUES

Els materials ceràmics d'aquest grup són en la seva major part inèdits, a excepció d'algunes peces publicades per Marià Ribas (1975), i pertanyen a les

excavacions efectuades per l'esmentat investigador; se'n desconeix el context estratigràfic.

A més dels materials ceràmics que estudiem aquí s'han recuperat diversos fragments de vidre d'època tardoimperial (Ribas 1975, fig. 34, n. 3 i 4), i una sivella de cinturó, de bronze, datada en època tardo-romana (Ribas 1975, fig. 29; Prevosti 1981 A, p. 286 i lám. XX, n. 7).

Té també interès fer una breu referència als materials numismàtics. Del segle III avançat, s'han trobat monedes de Gordià III, Valerià, Tètric, Victori i Galiè (Prevosti 1981 A, p. 302 - 303). Corresponents al segle IV s'han trobat monedes de Dioclecià (un exemplar), Constantí I i/o II (cinc), Constant (una), Constanci (vuit), Julià (una), a més d'alguns exemplars impossibles de classificar pel seu mal estat (Martí - Bonamusa 1976, pp. 96 - 98; Prevosti 1981 A, p. 303 - 305). Les monedes del Baix Imperi constitueixen el 24,242 % del total de les trobades en el jaciment, segons Martí i Bonamusa.

Sigil.lata "lucente"

1 - Vora i bona part de la paret d'un bol de la forma Lamboglia 1/3. Diàmetre de la vora: 25 cms. Número d'inventari: 7883 (fig. 2, núm. 1).

2 a 4 - Dos fragments de paret carenada i un fragment de vora (diàmetre: 14 cms.), corresponents a bols de la forma Lamboglia 1/3. Núm. inv. del segon fragment: 17373, la resta s/n. inv. (fig. 2, núm. 3 a 5).

5 - Exemplar complet de gerreta de la forma Lamboglia 28. Diàmetre vora: 8'6 cms., diàmetre peu: 4'8 cms., alçada: 16'6 cms. Núm. inv.: 5114 (fig. 2, núm. 2).

6 - Fragment de vora i paret d'un bol. Diàmetre de la vora: 10 cms. Malgrat que la classificació no és segura, podria relacionar-se amb la forma Lamboglia 3. S/n. inv. (fig. 2, núm. 6).

Sigil.lata africana C amb decoració aplicada

7 - Fragment de vora. Probablement pertany a la forma Hayes 52 B. Decoració aplicada sobre la vora, amb la representació d'un peix (motiu similar al d'Atlante 45). Núm. inv.: 11031 (fig. 3, núm. 1).

8 - Fragment de base de pàtera de forma indeterminada. Decoració aplicada (o feta a motlle) en el fons intern, s'hi aprecia un ocell, un pop i el que podria ser una pantera en cursa vers la dreta. Núm. inv.: 5708 (fig. 3, núm. 2).

Sigil.lata africana C tardana

9 - Vora i part de la paret. Forma Hayes 73 B. Núm. inv.: 5741 (fig. 3, núm. 3).

10 - Fragment de paret, pròxima a la base, amb decoració de rodeta a la part exterior. Correspon probablement a la forma Hayes 82. Núm. inv.: 11035 (no dibuixat).

11 - Fragment de base d'un plat de forma indeterminada. Producció C 5. Decoració estampillada en el fons intern, consistent en una creu (crismó) de pedreria i amb l'alfa (i l'omega que no es conserva), motiu Hayes 289 B - Atlante 292, que es troba en els estils D i E I. Diàmetre de la base: 14 cms. Núm. inv.: 5388 (fig. 7, núm. 5). Publicat amb anterioritat (Ribas 1964, p. 149; Prevosti - Clariana 1988, p. 23; Prevosti - Clariana 1993, p. 82, fig. 8-a).

Sigil.lata africana D

12 - Vora i paret. Forma Hayes 58, probablement 58 B n. 19. Producció D 1/2. Diàmetre de la vora: 27 cms. Núm. inv.: 5785 (fig. 3, núm. 5).

13 - Vora. Forma Hayes 58 B. Producció D 1. Núm. inv.: 11016 (fig. 3, núm. 4).

14 i 15 - Un fragment de vora i paret (falta la zona de la base) i un altre de paret. Forma Hayes 59 A. Producció D 1. Diàmetre de la vora (del primer fragment): 33 cms. Núm. inv.: 5783 i 11013 (fig. 3, núms. 6 i 7).

16 - Vora i part de la paret. Forma Hayes 59 B. Producció D 1. Diàmetre de la vora: 46 cms. aprox. Núm. inv.: 11011 (fig. 3, núm. 9).

17 i 18 - Un fragment de vora i part de la paret i una vora. Forma Hayes 59. Producció D 1. Diàmetre de les vores: 31 i 23 cms. respectivament. Núm. inv.: 11010 i 11012 (fig. 3, núms. 8 i 10).

19 - Vora i part de la paret. Forma Hayes 61 A, tipus Hayes 61 n. 21. Producció D 1. Diàmetre de la vora: 43 cms. Núm. inv.: 11022 (fig. 3, núm. 11).

20 i 21 - Un fragment de vora i part de la paret i un altre de paret carenada. Forma Hayes 61 n. 26. Producció D 1. Núm. inv.: s/n. (fig. 4, núm. 15) i 11014.

22 - Vora i part de la paret. Forma Hayes 61 A, probablement Hayes 61, n. 21. Producció D 1/2. Presenta una perforació circular en la paret. Diàmetre de la vora: 41 cms. aprox. Núm. inv.: 5780 (fig. 3, núm. 14).

23 - Vora i part alta de la paret. Forma Hayes 61 A, probablement Hayes 61 n. 26. Producció D 2. Núm. inv.: 11020 (fig. 3, núm. 12).

24 - Vora i part de la paret. Forma Hayes 61 A, tal vegada, més concretament, Hayes 61 n. 13. Producció D 1. Núm. inv.: 11024 (fig. 3, núm. 15).

25 a 27 - Un fragment de vora i part de la paret i dos de paret carenada. Forma Hayes 61 A. Producció D 1. Núm. inv.: 11019 (fig. 3, núm. 16), 11023 (fig. 3, núm. 13) i 11026 (no dibuixat).

28 a 31 - Un perfil complet (falta tan sols la zona de la base), una vora, una vora i paret i un fragment de paret carenada. Forma Hayes 61 B - Lamboglia 53 bis. Producció D 1. Diàmetre de la vora: 29 cms. (núm. 5782) i 31 cms. (5781). Núms. inv.: 5782 (fig. 4, núm. 4), 11025 (fig. 4, núm. 3), 5871 (fig. 4, núm. 2) i 11027 (no dibuixat).

32 i 33 - Un fragment de vora i part de la paret, i un fragment de vora. Forma Hayes 61 B - Deneauve 1972, lám. II, C 771 1. Producció D 2. Diàmetre de la vora (en el primer fragment): 29 cms. Núm. inv.: 5778 (fig. 4, núm. 5) i 11047 (no dibuixat).

34 - Vora i paret. Forma Hayes 50 B n. 61. Producció D 1. Diàmetre de la vora: 27 - 30 cms. aprox. Núm. inv.: 11015 (fig. 4, núm. 1).

35 a 37 - Tres fragments de vora i part de la paret. Forma Hayes 67, n. 1, 4, 9. Producció D 1. Diàmetre de les vores, comprès entre: 37 i 39 cms. Núm. inv.: 11042 (fig. 4, núm. 6), 11043 (fig. 4, núm. 7) i 11044 (fig. 4, núm. 8).

38 a 46 - Dos perfils quasi complets (falten tan sols les bases), sis fragments de vores i part de les parets i una vora. Forma Hayes 67, n. 5-6, 17, 28. Producció D 1. Diàmetres de les vores: entre els 33 i els 40 / 43 cms. Núm. inv.: 5310 (fig. 4, núm. 9), 11039 (fig. 4, núm. 11), 11040 (fig. 4, núm. 13), 11041 (fig. 4, núm. 15), 11046 (fig. 4, núm. 16), 11045 (fig. 5, núm. 1); la resta no tenen número d'inventari (fig. 4, núms. 10, 12 i 14).

47 - Vora i part de la paret. Forma Hayes 67. Producció D 1. Diàmetre de la vora: 18,5 cms. Núm. inv.: 5791 (no dibuixat).

48 - Vora i part de la paret. Forma Hayes 76, n. 6. Producció D 1. Diàmetre de la vora: 40 cms. Núm. inv.: 5788 (fig. 5, núm. 2).

49 - Vora i part alta de la paret. Forma Hayes 79. Producció D 1/2. Núm. inv.: 11038 (fig. 5, núm. 3).

50 - Vora i paret. Forma Hayes 87 C. Producció D 1. Diàmetre de la vora: 28 cms. S/n. d'inventari (fig. 5, núm. 4).

51 i 52 - Dos fragments de vora i part de la paret. Forma Hayes 88 - Atlante lám. XL, 9. Producció D 2. Diàmetres de les vores: 34 i 30 cms. Núm. inv.: 11021 (fig. 5, núm. 6) i 11048 (no dibuixat).

- 53 - Vora i part de la paret. Forma Hayes 94. Producció D 1. Diàmetre de la vora: 19 cms. S/n. inv.; són dos fragments, que corresponen probablement a la mateixa peça (fig. 5, núm. 5).
- 54 - Vora i part de la paret. Forma Hayes 97. Producció D 2. Diàmetre de la vora: 17 / 20 cms. aproximadament (de difícil càlcul, donat que la vora és dentada). Núm. inv.: 5790 (fig. 5, núm. 7).
- 55 - Vora, paret i visera. Forma Hayes 91 B. Producció D 1. Diàmetre de la vora: 21 cms. Núm. inv.: 5786 (fig. 5, núm. 8).
- 56 - Fragment de vora, paret i part de la visera. Forma Hayes 91 A o B. Producció D 1/2. Núm. inv.: 11018 (no dibuixat).
- 57 - Vora, paret i visera. Forma Hayes 91 C. Diàmetre de la vora: 16,6 cms. Núm. inv.: 15170 - MCM 1623 (fig. 5, núm. 9).
- 58 - Vora, paret i visera. Forma Hayes 91 C. Diàmetre de la vora: 16,6 cms. Núm. inv.: 15169 - MCM 1623 (fig. 5, núm. 10).
- 59 - Vora i paret (falta la visera). Forma Hayes 91 C. Producció D 2. Diàmetre de la vora: 17 cms. Núm. inv.: 11017 (no dibuixat).
- 60 - Fragment de base i part del cos. Forma Hayes 91 A, B o C. Decoració de rodeta al fons intern. Núm. inv.: 16252 (fig. 5, núm. 11).
- 61 - Base. Forma Hayes 91 A, B o C. Decoració de rodeta en el fons intern. Producció D 1. Diàmetre de la base: 13 cms. Núm. inv.: 5715 (no dibuixat).
- 62 a 68 - Set fragments de base. Forma Hayes 91. Producció D 1 en cinc casos, i D 1/2 als altres dos. Decoració de rodeta al fons intern. Núm. inv.: 11032 (fig. 5, núm. 12), 11033 (fig. 5, núm. 13), 15506 - MCM 1635 (fig. 5, núm. 15), MCM 1634 (fig. 5, núm. 17) i 16252 - MCM 1633 en producció D 1, el 11034 (fig. 5, núm. 14) i 15199 (fig. 5, núm. 16) en producció D 1/2.
- 69 i 70 - Dos petits fragments de base de plat de forma indeterminada (fig. 6, núms. 3 i 4). Presenten decoració estampillada al fons intern, corresponent a palmetes i rosetes del tipus Hayes 44 A - Atlante 182. Aquest motiu correspon a l'estil A I de decoració estampillada de la sigillata africana (Ribas 1975, fig. 31, núms. 5 i 6).
- 71 - Fragment de fons de plat de forma indeterminada (fig. 6, núm. 5). Decoració estampillada al fons intern, consistent en cercles concèntrics del tipus Hayes 25 - Atlante 9 i en palmetes. Estil A II (Ribas 1975, fig. 31, núm. 4).
- 72 - Fragment de base de plat de forma indeterminada. Producció D 1/2. Decoració estampillada en el fons intern, molt fragmentat, si bé sembla que s'hi pot identificar el motiu Hayes 44 B - Atlante 183. Estil A II. Núm. inv.: 5713 (fig. 7, núm. 2).
- 73 - Fragment de base de plat, forma indeterminada, de la primera etapa de la producció (formes Hayes 58 a 64). Producció D 1. Decoració estampillada en el fons intern, consistent en cercles dentats, corresponents, probablement, al tipus Atlante làm. 183 - 184. Estil A II o A III. Núm. inv.: 17380 (fig. 7, núm. 1).
- 74 - Fragment de base, possiblement de la forma Hayes 67 (o 76) a jutjar pel tipus. Producció D 1. Decoració estampillada en el fons intern, consistent en motius circulars, possiblement de l'estil A II. Núm. inv.: 5322 (no dibuixat).
- 75 - Fragment de base corresponent a la forma Hayes 67 o la 76, segons el tipus del peu (fig. 6, núm. 1). Producció D 1. Decoració estampillada al fons intern, consistent en cerles dentats i palmetes. Estil A II (Ribas 1975, fig. 31, núm. 1).
- 76 - Fragment de base de plat de la forma Hayes 67 o 76 (fig. 6, núm. 8). Decoració estampillada en el fons intern, de l'estil A II o el A III de Hayes. Consisteix en palmetes fragmentades, possiblement del tipus Hayes 1 - Atlante 108. Creiem que més aviat correspondria a la forma Hayes 67, a jutjar pel tipus de base que presenta (Ribas 1975, fig. 31, núm. 10).
- 77 - Fragment de base de plat de forma indeterminada. Producció D 1. Decoració estampillada en el fons intern, de la qual s'aprecia un fragment de palmeta; correspon probablement al tipus Atlante 109. Estil A II o A III. Núm. inv.: 5712 (fig. 7, núm. 3).
- 78 - Fragment de base de forma indeterminada (fig. 7, núm. 4). S'aprecien part de dues palmetes corresponents a la decoració estampillada. Estil A II. Producció D 1. Núm. inv.: 5711 (Ribas 1975, fig. 31, n. 13).
- 79 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 6, núm. 2). Decoració estampillada en el fons intern, de l'estil A III, consistent en motius circulars dentats del tipus Atlante 20 (sense paral·lel en el catàleg d'Hayes) (Ribas 1975, fig. 31, n. 2).
- 80 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 6, núm. 6). Decoració estampillada en el fons intern, de l'estil A sense es pugui precisar el grup concret, encara que possiblement es tracta de l'estil A III. Consisteix en motius circulars del tipus Hayes 29 - Atlante 13 (Ribas 1975, fig. 31, n. 8).
- 81 - Fragment de base de plat de forma indeterminada. Producció D 1/2. Decoració estampillada en el fons intern, consistent en una representació d'una creu gemmada, probablement del tipus Atlante 260, atribuït a l'estil E II. Núm. inv.: 11028 (fig. 7, núm. 6).

Sigil.lata gris estampillada gàl·lica

82 - Un fragment de paret carenada, corresponent a la zona propera a la vora. Forma Rigoir 1. Decoració estampillada sobre la vora. Núm. inv.: 18 (fig. 8, núm. 5).

83 i 84 - Dos fragments de vora i part de la paret. Forma Rigoir 1. Diàmetre de la vora (en el primer cas): 27 cms., amb decoració estampillada sobre la vora. Núm. inv.: 11036 (fig. 7, núm. 8) i, el segon, núm. inv.: 11037 (fig. 7, núm. 7), no presenta decoració.

85 i 86 - Dos fragments de vora i part de la paret de dos bols. Forma Rigoir 6 A. No presenten decoració. Diàmetre de la vora: 10 cms. el primer, i indeterminat el segon. Núm. inv.: 23 (fig. 7, núm. 9) i 11030 (fig. 7, núm. 10).

87 a 89 - Tres fragments de parets, possiblement de la forma Rigoir 6. Decoració estampillada a la paret exterior. Núm. inv.: 20 (fig. 7, núm. 11), 25 (fig. 6, núm. 12) i 5325 (fig. 7, núm. 12). El núm. 25 ha estat publicat per Ribas (1975, fig. 32, n. 3).

90 - Fragment de vora i part alta de la paret. Forma Rigoir 15, probablement (fig. 6, núm. 11). S'hi aprecia una mínima part de la decoració a base de rombs estampillats. Diàmetre de la vora: 12,5 cms. Núm. inv.: 19. Publicat per Ribas (1975, fig. 32, n. 2).

91 a 93 - Tres fragments de vora i paret. Forma Rigoir 15 A. Decoració estampillada a la paret exterior. Diàmetre de les vores (en els dos primers casos): 10 i 12 cms. Núm. inv.: 22 (fig. 7, núm. 13), 11029 (trobat el 1980, en els treballs de neteja de les Termes de Ponent) (fig. 7, núm. 14) i s/n. d'inventari (fig. 6, núm. 10). Aquest darrer ha estat publicat anteriorment per Ribas (1975, fig. 32, n. 1).

94 - Fragment de paret carenada. Forma Rigoir 15. Núm. inv.: 5146 (fig. 8, núm. 13).

95 a 97 - Un fragment de vora i part de la paret, i dos de paret carenada. Forma Rigoir 18. Decoració estampillada a la paret exterior. Núm. inv.: 26 (fig. 7, núm. 15), 27 (fig. 7, núm. 16) i 5329; d'aquest últim es coneixen quatre trossos que no enganxen, però que evidentment corresponen a la mateixa peça (fig. 8, núm. 6).

98 - Fragment de paret, possiblement de la forma Rigoir 18. Decoració estampillada a la paret exterior. Núm. inv.: 24 (fig. 8, núm. 1).

99 - Fragment de vora, visera i part de la paret. Forma Rigoir 9 B. Tot i presentar similituds formals amb la forma Rigoir 31, amb la qual se l'ha volgut identificar (Caballero - Argente 1975, p. 134) creiem que es tracta de la forma 9 B, perquè una vora reentrant que dificulta que pugui tractar-se d'una tapadora de la forma 31. Decoració de rodeta sobre la vora i la visera. Núm. inv.: MCM 1374 (fig. 8, núm. 2).

100 a 102 - Tres fragments amorfs. Conserven part de la decoració, estampillada en els dos primers casos i de rodet el tercer. Núm. inv.: 21 (no dibuixat), 5345 (fig. 6, núm. 13, publicat per Ribas 1975, fig. 32, n. 4), i s/n (no dibuixat).

Sigil.lata ataronjada estampillada gàl·lica

103 - Un fragment de vora i paret, amb decoració estampillada damunt la vora, a base de petits cercles amb una creu a l'interior. Forma Rigoir 1. Núm. inv.: 17 (fig. 6, núm. 7). Publicat per Ribas (1975, fig. 31, n. 9), fou exhumat a l'interior del pou de planta circular que aparegué a l'extrem est de la vil·la el 1969.

104 i 105 - Un fragment de vora i paret i un altre de paret carenada. Forma Rigoir 18. Decoració estampillada a la paret exterior. Diàmetre de la vora (del primer fragment): 12 cms; s/n. d'inventari (fig. 8, núms. 3 i 4).

Sigil.lata hispànica tardana

106 a 111 - Sis fragments de paret, dos d'ells carenats. Forma Draggendorff 37 tardana. Decoració del Segon Estil. Núm. inv.: 7823, 7825, 7826, 7827, 7829 i 7889 (fig. 8, núms. 7 a 12).

Lucernae

112 - Fragment de *margo* de *lucerna* (fig. 9, núm. 2), de la forma Hayes I - Atlante VIII (Clariana 1976, p. 62 - 64; Prevosti - Clariana 1993, p. 85, fig. 11, núm. 1).

113 - *Lucerna* mig sencera. Forma Hayes II - Atlante X (fig. 9, núm. 4). Decoració a l'orla i al disc. Núm. inv.: 4984; publicadà per Ribas (1975, lám. II, baix dreta) Clariana (1976, p. 62 - 64; p. 80, foto n. 24; vegeu també Prevosti - Clariana 1993, p. 85, fig. 11, núm. 3).

114 - *Lucerna* mig sencera, forma de tipus africà (semblant a la Hayes I - Atlante VIII), encara que la seva fàbrica no és d'aquella procedència. Presenta marca de terrisser, gravada en el fons, amb el text *Illici* (Clariana 1976, p. 62 - 64 y 75; Prevosti - Clariana 1993, p. 85, fig. 11, núm. 2) (fig. 9, núm. 3).

Ceràmica fina amb decoració incisa (africana ?)

115 - Fragment de base de bol (fig. 6, núm. 9), amb incisions que decoren el fons intern de la peça (Ribas 1975, fig. 31, n. 14).

Ceràmica pintada

116 - Fragment amorf de paret. Pasta de color beix clar, amb pintura de color gris plom. Núm. inv.: 5144 (fig. 16, núm. 8).

B - MATERIALS LOCALITZATS A L'ÀREA DE LA PARS URBANA DE LA VIL.LA EN LES EXCAVACIONS DE 1981 - 1985⁶

Són molt poc abundants, donat que les excavacions efectuades a la *pars urbana* de la vil.la en les dates indicades han proporcionat una quantitat més aviat escassa de materials ceràmics tardo-romans. De tota manera, estratigràficament sí que són interessants, donat que permeten efectuar una aproximació a la cronologia d'abandonament de l'assentament romà.

Sigil.lata africana D

117 - Fragment de vora i paret. Forma Hayes 59 B. Producció D 1 (fig. 10, núm. 1).

118 - Perfil complet d'un plat de la forma Hayes 61 A - Waagé 1948, lám. IX, n. 831 k (fig. 9, núm. 1). Decoració estampillada en el fons intern, de l'estil A II de Hayes, consistent en palmetes del tipus Hayes 1 - Atlante 108 i Hayes 4 - Atlante 114, motius circulars Hayes 26 - Atlante 10 i rosetes Hayes 44 B - Atlante 183. Producció D 1 (Ribas 1975, fig. 31, n. 3 i 7, publica dos fragments pertanyents al mateix plat; Prevosti - Clariana 1993, p. 80, fig. 6).

119 - Vora i part de la paret. Forma Hayes 61 B/103; seguim la denominació donada per Hayes (1976, p. 54) a un fragment trobat a Cartago (Hayes 1976, p. 55, fig. 3, n. 3), per al que sembla híbrid de les formes Hayes 61 B, 103 i 99, i no ha estat incorporat ni a la revisió de la tipologia d'aquest autor (Hayes 1980) ni a la de l'Atlante (AAVV 1981). Producció D 2. Aquest fragment fou trobat al nivell superficial del Triclini a la campanya de 1983 (fig. 10, núm. 3). Tanmateix, al jaciment de Camp de la Gruta (Torroella de Montgrí, Baix Empordà) es va trobar un petit fragment de vora que, tot i que es podria relacionar amb la forma Hayes 67 (Nolla - Puertas 1988, p. 50, fig. 6, núm. 13, i p. 51), creiem que podria correspondre a la mateixa forma atestada a Torre Llauder.

120 - Fragment de base de forma indeterminada, amb decoració estampillada amb un cercle de l'estil A i un fragment de palmeta, sense poder precisar més a causa del petit tamany del fragment. Producció D 1. Núm. inventari: TLL 86-4-9 (fig. 10, núm. 4).

Lucernae

121 i 122 - Dos fragments d'orles de llànties africanes de la forma Hayes II - Atlante VIII. Núm. inv.: TLL 83-160-1 i TLL 86-77-1 (fig. 10, núms. 2 i 5).

Sigil.lata grisa estampillada gàl.lica

123 - Perfil complet d'un plat de la forma Rigoir 1, amb decoració de cercles dentats sobre la vora i també al fons, encara que en aquest darrer el seu estat fragmentari no permet fer precisions. Núm. inv.: TLL 81-6-B-001 (fig. 10, núm. 6).

C - MATERIALS LOCALITZATS A LES EXCAVACIONS DE LA ZONA DE LA "POLLANCREDA"

Aquests materials són força interessants, no tan sols en relació a la panoràmica general dels materials tardo-romans de la vil.la, sinó també perquè ens ajuden força a la datació i al coneixement de l'evolució en època tardo-romana d'aquest sector de la vil.la, desconegut fins no fa gaire temps. Particularment interessants són els fragments de sigil.lata africana C amb decoració aplicada, sigil.lata africana D, *lucerna* africana i àmfors tardo-romanes localitzades als estrats d'abandó d'aquest sector (Cerdà - Pérez 1991, pp. 138 - 139 i láms. 10 i 11), que proporcionen un horitzó cronològic situable entre mitjans i finals del segle V d.J.C.

Deixem de banda en aquest estudi un abocador de materials trobat en aquest sector on, tot i haver-s'hi trobat fragments d'àmfors nord-africanes de les formes Key IV i XI, entre d'altres de més antigues, l'absència de sigil.lata africana D fa pensar que la datació d'aquest abocador s'hagi de situar cronològicament en el segle III d. de J.C., per la qual cosa no l'inclouem dins el conjunt de materials baix-imperials del jaciment.

Sigil.lata africana C amb decoració aplicada

124 - Fragment de vora d'un plat atribuïble a la forma Hayes 52 B (fig. 11, núm. 1). Decoració aplicada sobre la vora, que representa un lleó corrent. Producció C 3 (segons Cerdà i Pérez). Publicat a Cerdà - Pérez 1991, lám. 10, núm. 11.

Sigil.lata africana D

125 a 127 - Tres fragments de vores de plats de la forma Hayes 61 A (fig. 11, núms. 3 a 5). Publicats per Cerdà - Pérez 1991, làm. 10, núms. 4 a 6.

128 - Perfil complet de la forma Hayes 61 B - Lamboglia 53 *bis* (no dibuixat). Cerdà - Pérez (Cerdà - Pérez 1991, làm. 10, núm. 12) el classifiquen com una forma Lamboglia 69 *bis*.

129 - Vora i part de la paret d'un plat de la forma Hayes 86 (fig. 11, núm. 2). Publicat per Cerdà - Pérez 1991, làm. 10, núm. 2.

130 - Fragment de vora i paret. Forma Hayes 93. Publicat per Cerdà - Pérez 1991, làm. 10, núm. 9 (no dibuixat).

131 - Fragment de vora i part de la paret d'un bol de la forma Hayes 99 (fig. 11, núm. 6). Publicat per Cerdà - Pérez 1991, làm. 10, núm. 3.

Lucerna africana

132 - *Lucerna africana* gairebé sencera (manca solament el broc) de la forma Hayes II - Atlante X (fig. 11, núm. 8). El disc és decorat amb la representació d'un oviçaprid en cursa vers la dreta. Publicat per Cerdà - Pérez 1991, làm. 10, núm. 1.

Sigil.lata gris estampillada gàl·lica

133 - Fragment de vora d'un plat de la forma Rigoir 1 (fig. 11, núm. 7), amb decoració estampillada de motius de cercles dentats sobre la vora. Publicat per Cerdà - Pérez 1991, làm. 10, núm. 10.

134 - Fragment de base i paret carenada, corresponent a la part inferior d'un bol de la forma Rigoir 18. Publicat per Cerdà - Pérez 1991, làm. 10, núm. 7 (no dibuixat).

Àmfores**Africanes**

135 - Vora i part del coll. Forma Africana I - Keay III B (fig. 12, núm. 1), que es data entre el segle II i mitjans del V d. de J.C. Publicada per Cerdà - Pérez 1991, làm. 11, núm. 6.

136 - Fragment de vora. Forma Africana II C - Keay VI (fig. 12, núm. 2), datada entre els segles III i V d. de J.C. Publicada per Cerdà - Pérez 1991, làm. 11, núm. 4.

137 - Fragment de vora. Forma Africana II D - Keay VII (fig. 12, núm. 3). El seu perfil és força proper al de la forma Keay VI, sobretot pel que fa a la part exterior de la vora, però el seu caire rectilini la fa associar amb la forma Keay VII més que no pas amb la Keay VI. Publicada per Cerdà - Pérez 1991, làm. 11, núm. 5.

138 - Fragment de vora i part del coll. Forma Africana II D - Keay VII (fig. 12, núm. 4), datada entre el segle IV i la primera meitat del V d. de J.C. Publicada per Cerdà - Pérez 1991, làm. 11, núm. 2.

139 - Vora i part del coll. Forma Keay XXV G; la identificació amb aquesta darrera variant la fem d'acord amb les dades publicades per Keay, qui considera que la seva forma XXV G es caracteritza per tenir un llavi poc desenvolupat i una pronunciada concavitat a la cara externa (Keay 1984, vol. I, p. 186), per la qual cosa ens sembla més adequat relacionar-la amb la forma Keay XXV G que no pas amb la XXV C, amb la qual presenta també similituds. Tanmateix, és relativament similar a la forma Tripolitana II - Keay IX, però aquesta darrera presenta un llavi més estret i carenat que l'exemplar de Torre Llauder (fig. 12, núm. 5). La datació aproximada d'aquesta variant ens ve donada per un exemplar de la necròpoli paleocristiana de Tarragona, que es data (com tota la necròpoli) entre principis del segle IV i mitjans del V d. de J.C. (Keay 1984, vol. I, p. 195). Publicada per Cerdà - Pérez 1991, làm. 11, núm. 3.

Tripolitana

140 - Fragment de vora. Forma Tripolitana III - Keay XI (fig. 12, núm. 7). Es data entre finals del segle II i mitjans del V d. de J.C. Publicat per Cerdà - Pérez 1991, làm. 11, núm. 7.

Sud-hispànica

141 - Fragment de vora i arrencament del coll. Forma Dressel 23 - Keay XIII C. (fig. 12, núm. 6). Publicada per Cerdà - Pérez 1991, làm. 11, núm. 8.

Oriental

142 - Fragment de vora, espalles i nanses. Forma Keay LXV (fig. 13). Aquesta forma no és gaire abundant a les nostres contrades (tot i que s'ha identificat a Tarragona, Roses i potser Empúries), per la qual cosa aquest fragment és força interessant. La cronologia d'aquesta forma és relativament àmplia, donat que s'ha

documentat entre finals del segle IV i el segle VI i fins i tot el VII d. de J.C. (Keay 1984, vol. I, pp. 354 i 357). Publicat per Cerdà - Pérez 1991, lám. 11, núm. 1.

D - MATERIALS PROCEDENTS DE L'ABOCADOR I DEL POU

Juntament amb els materials antics, els materials recollits a l'abocador són potser el conjunt més interessant (i evidentment el més abundant) d'entre totes les ceràmiques tardo-romanes de Torre Llauder. No tan sols ens permeten estudiar la cronologia de l'esmentat abocador, sinó que els materials per ells mateixos són molt interessants com a conjunt, especialment les àmfores tardo-romanes, donat que aquesta és pràcticament l'única excavació de Torre Llauder que n'ha proporcionat una quantitat significativa.

També hi ha alguns materials tardo-romans trobats a l'interior d'un pou de planta quadrada que s'exhuma a pocs metres, en direcció est, del nucli de l'abocador, l'amortització d'aquest es pot datar a partir del segle V d. de J.C., data que vindria, aproximadament, a coincidir amb la de l'amortització del pou de planta circular que va trobar Marià Ribas durant els rebaixos de l'any 1969 a Torre Llauder, a l'interior del qual, com a material datable, s'hi va exhumar un fragment de vora de la forma Rigoir 1, de sigil.lata ataronjada estampillada gàl·lica (fig. 6, núm. 7).

1 - Abocador

Sigil.lata "lucente"

143 - Fragment de vora d'un bol. Forma Lamboglia 1/3. Núm. inv.: TLLA 82-2-43 (no dibuixat).

Sigil.lata africana C tardana

144 - Fragment de vora. Forma Hayes 73 A, variant Hayes 73, n. 10 (segons la tipologia de l'*Atlante*). Decoració dentada a la part superior de la vora (fig. 14, núm. 12).

145 - Fragment de vora. Forma Hayes 73 B. Núm. inv.: TLLA 82-1-247 (fig. 14, núm. 1).

Sigil.lata africana D

146 - Un fragment de vora i part de la paret. Forma Hayes 59 B. Producció D 1. Núm. inv. TLLA 82-1-245 (fig. 14, núm. 2).

147 - Fragment de vora. Forma Hayes 59. Producció D 1. Núm. inv.: TLLA 82-1-241/82-1-250 (fig. 14, núm. 3)

148 - Fragment de vora. Forma Hayes 59. Núm. inv.: TLLA 82-2-116 (fig. 14, núm. 4).

149 - Fragment de vora. Forma Hayes 59. Núm. inv.: TLLA 82-2-46 (no dibuixat).

150 - Fragment de vora. Forma Hayes 61 A. Núm. inv.: TLLA 82-1-235 (fig. 14, núm. 6).

151 i 152 - Dos fragments de vora. Forma Hayes 61 B. Producció D 1. Núms. inv.: TLLA 82-1-231 (fig. 14, núm. 8) i TLLA 82-1-272 (fig. 14, núm. 10).

153 - Fragment de vora. Forma Hayes 61 B. Producció D 2. Núm. inv.: TLLA 82-2-44 (fig. 14, núm. 7)

154 - Fragment de vora. Forma Hayes 60. Producció D 1. Núm. inv.: TLLA 82-1-243 (fig. 14, núm. 5).

155 - Fragment de vora i part de la paret. Formalment resulta una mica atípic, donat que el seu perfil remet a la forma Hayes 67 i sobretot (tenint en compte que la part inferior del fragment sembla ésser propera a la base) a la forma Atlante lám. XXXVI.1, relacionable amb la Hayes 60. Tanmateix, la decoració dentada que el fragment presenta a la part superior de la vora no es coneix al referent formal esmentat, per la qual cosa podria tractar-se d'una variant. Producció D 1. Núm. inv.: TLLA 82-1-233 (fig. 14, núm. 9).

156 - Fragment de vora. Encara que de classificació insegura, sembla correspondre a la forma Hayes 67. Producció D 1. Núm. inv.: TLLA 82-1-270 (fig. 14, núm. 11).

157 - Fragment de vora, visera i paret. Forma Hayes 91 B Producció D 1/2. Núm. inv.: TLLA 82-1-232 (fig. 14, núm. 13).

158 - Fragment de vora i visera. Forma Hayes 91 B. Núm. inv.: TLLA 82-1-239 (fig. 14, núm. 14).

159 a 161 - Tres fragments de vora i visera. Forma Hayes 91 A ó B. Producció D 1. Núm. inv.: TLLA 82-1-271 (fig. 14, núm. 15), TLLA 82-1-238 (fig. 14, núm. 16) i s/n. (fig. 14, núm. 17).

162 - Fragment de visera. Forma Hayes 91; no és possible determinar-ne el tipus concret. Producció D 1. Núm. inv.: TLLA 82-1-249 (fig. 14, núm. 19).

163 - Fragment de visera. Forma Hayes 91; no és possible determinar-ne el tipus concret. Producció D 1. Núm. inv.: TLLA 82-2-45 (fig. 14, núm. 18).

164 - Fragment de visera. Forma Hayes 91. Producció D 1. Núm. inv.: TLLA 82-2-45 (no dibuixat).

165 - Fragment de vora. Forma Hayes 99. Núm. inv.: TLLA 82-1-240 (fig. 14, núm. 20).

166 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 15, núm. 7). Decoració estampillada en el fons intern, consistent en motius circulars del tipus Atlante 4. Estil A II. Núm. inv.: TLLA 82-1-284 (Prevosti - Clariana 1982-1983, p. 223, dalt-dreta).

167 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 15, núm. 1). Decoració estampillada en el fons intern, consistent en palmetes del tipus Hayes 2 - Atlante 109. Estil A II (350 - 380 *circa*). Núm. inv.: TLLA 82-1-286 (Prevosti - Clariana 1982-1983, p. 223, dalt-esquerra).

168 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 15, núm. 8). Decoració estampillada en el fons intern, consistent en motius circulars tipus Hayes 27 - Atlante 11, dels estils A II, A III, B i C. Probablement correspon a l'A II. Núm. inv.: TLLA 82-1-280 (Prevosti - Clariana 1982-1983, p. 223, dalt-esquerra).

169 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 15, núm. 6). Decoració estampillada en el fons intern, consistent en motius circulars del tipus Hayes 33 - Atlante 18. Estil A II o A III. Núm. inv.: TLLA 82-1-282 (Prevosti - Clariana 1982-1983, p. 223, baix-esquerra).

170 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 15, núm. 5). Decoració estampillada en el fons intern, consistent en motius d'enreixat del tipus Hayes 70 - Atlante 32, dels estils A II, A III i B. Encara que més aviat ens hauriem de decantar per l'A II o l'A III. Núm. inv.: TLLA 82-1-283 (Prevosti - Clariana 1982-1983, p. 223, dalt-centre).

171 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 15, núm. 4). Decoració estampillada en el fons intern, consistent en motius del tipus Hayes 75 - Atlante 140, dels estils A II (?) i A III (primera meitat segle V), i motius circulars. Núm. inv.: TLLA 82-1-283 (Prevosti - Clariana 1982-1983, p. 223, centre-baix).

172 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 15, núm. 3). Producció D 1. Decoració estampillada al fons intern, consistent en motius d'escacs, mal conservats. Núm. inv.: TLLA 82-1-281 (Prevosti - Clariana 1982-1983, p. 223, baix-dreta).

173 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 15, núm. 9). Decoració estampillada al fons intern, consistent en motius circulars Hayes 27 - Atlante 11 (dels estils A II, A III, B i C; probablement correspon al A II) i d'escacs, mal conservats. Núm. inv.: TLLA 82-1-279 (Prevosti - Clariana 1982-1983, p. 223, centre).

174 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 15, núm. 10). Decoració estampillada al fons intern, massa fragmentària per a poder ésser definida. Núm. inv.: TLLA 82-1-287 (Prevosti - Clariana 1982-1983, p. 223, dalt-esquerra).

175 - Fragment de base de plat de forma indeterminada (fig. 15, núm. 2). Decoració estampillada en el fons intern, consistent en palmetes del tipus Hayes 2 - Atlante 109. Estil A II (350 - 380 *circa*). Núm. inv.: TLLA 82-2-47 (Prevosti - Clariana 1982-1983, p. 223, centre-esquerra).

Sigil.lata grisa estampillada gàl·lica

176 - Fragment de vora. Forma Rigoir 15. Decoració estampillada a la paret exterior, consistent en un fris de palmetes a la part superior i arquacions o cercles dentats (no es pot determinar a causa del trencament de la peça) a baix. Núm. inv.: TLLA 82-1-289 (fig. 15, núm. 12).

177 - Fragment informe. Decoració estampillada a la paret exterior, molt fragmentària. Núm. inv.: TLLA 82-1-291 (fig. 15, núm. 13).

178 - Un fragment informe, amb restes de decoració, i amb peu (no dibuixat). Núm. inv.: TLLA 82-1-292 i TLLA 82-1-293 (porta dos núms. d'inventari).

Sigil.lata hispànica tardana

179 i 180 - Un perfil gairebé complet (manca només la base) de la forma Draggendorff 37 tardana decorada, i un fragment de paret decorada. Decoració del Segon Estil, la qual cosa permet datar aquestes peces molt a finals del segle IV o ja en el segle V d. de J.C. (Paz 1991, pp. 113 i 229). Núm. inv.: TLLA 82-1-294 (els dos exemplars tenen la mateixa sigla) (fig. 15, núms. 14 i 15).

Ceràmica pintada

181 a 187 - Set fragments de parets. Les argiles són rosades o de color beige, segons els casos, i presenten engalbes groguenques; les decoracions pintades són de tonalitats de color vermell vinós o bé violeta tirant a negre. Núms. inv.: TLLA 82-1-301, 302, 315, 317, 320, 321 i 323 (fig. 16, núms. 1 a 7).

Ceràmica amb decoració incisa

188 i 189 - Recollim aquí, pel seu interès, dos fragments de gerres amb decoració incisa (fig. 16, núms. 9 i 10). Núms. inv.: TLLA 82-1-413 i TLLA 82-3-101. Aquest tipus de materials es localitzen a altres llocs, com Barcelona i Tarragona, a Catalunya (Keay 1984, vol. I, pp. 363 i 371, figs. 168 i 170); el Grau Vell de Sagunt (Aranegui 1982, làm. X, núm. 9), i el barri alacantí de Benalua (Tarradell - Martín 1970), i l'Alcúdia d'Eix (Ramos Folqués 1953, làm. XCIX) al País Valencià; *Pollentia* (Arribas - Tarradell - Woods 1973) i Porto Cristo (Frey 1970, làm. 3, 1), a Mallorca, i Can Flit (Roca 1974, p. 433) a Eivissa.

Malgrat que aquests materials hagin estat considerats àmfores (7) creiem que el més raonable és considerar-les gerres, la zona de producció i la cronologia concreta de les quals, ara per ara, ens és desconeguda.

Àmfores

Africanes

190 - Vora i part alta del coll. Forma Keay III *similis*. Núm. inv.: TLLA 82-1-918 bis (fig. 17, núm. 5).

191 i 192 - Dos fragments de vores i part del coll. Forma Africana II A *con gradino* - Keay V. Núms. inv.: TLLA 82-1-893 i TLLA 82-1-913, respectivament (fig. 17, núms. 1 i 2).

193 i 194 - Dos fragments de vora i part alta del coll. Forma Keay VI. Núm. inv.: TLLA 82-1-910 / 1034 i TLLA 82-1-934 (fig. 17, núm. 6; fig. 18, núm. 2).

195 - Vora i part alta del coll. Forma Africana II D - Keay VII. Núm. inv.: TLLA 82-1-901 (fig. 20, núm. 4).

196 - Vora i part alta de la paret. Forma Keay XXV B. Núm. inv.: TLLA 82-2-179 (fig. 18, núm. 3).

197 i 198 - Un fragment de vora i part alta del coll i un altre de vora, part del coll i arrencament de les anses. Forma Keay XXV C. Núm. inv.: TLLA 82-1-905 i TLLA 82-1-926 respectivament (fig. 17, núms. 4 i 7).

199 - Vora i part alta de la paret. Forma Keay XXV Q, o tal vegada Keay V. Núm. inv.: TLLA 82-1-914 (fig. 20, núm. 6).

200 - Pivot. Forma Keay XXV, variant 1 de la tipologia dels pivots d'aquesta forma. Núm. inv.: TLLA 82-1-1069 (fig. 18, núm. 6).

201 - Vora i part del coll. Forma Keay LXII A. Núm. inv.: TLLA 82-1-895 (fig. 17, núm. 3).

202 - Pivot d'àmfora africana de forma indeterminada (tal vegada les Keay III, IV, V, VI o VII). Núm. inv.: TLLA 82-1-1054 (fig. 18, núm. 5).

Oriental

203 - Vora i coll. Forma Keay LIII C. Núm. inv.: TLLA 82-1-924 (fig. 20, núm. 2).

Sud-hispàniques

204 - Vora. Podem classificar-la amb reserves dins la forma Keay XIII B. Núm. inv.: TLLA 82-1-928 (fig. 20, núm. 5).

205 - Pivot. Correspon probablement a la forma Keay XIII. Núm. inv.: TLLA 82-1-1073 (fig. 20, núm. 3).

2 - Pou

Sigil.lata africana D

206 - Fragment de visera. Forma Hayes 91. Núm. inv.: TLLA 82-4-149 (no dibuixat).

207 - Fragment de vora. Forma Hayes 98. Núm. inv.: TLLA 82-4-148 (no dibuixat).

208 - Fragment de base de plat de forma indeterminada. Decoració estampillada al fons intern, consistent en motius circulars del tipus Atlante / Hayes 27 - 11, dels estils A II, A III, B i C. Probablement correspon a l'A II. Núm. inv.: TLLA 82-4-161 (Prevosti - Clariana 1988, p. 223, dalt-esquerra) (fig. 15, núm. 11).

Àmfores

Africanes

209 - Àmfora semicompleta tipus *spatheion* (falta tan sols la zona de la base). Forma Keay XXVI i. Núm. inv.: TLLA 82-4-392 (fig. 20, núm. 1).

210 - Vora i part alta del coll. Forma Keay XLI. Núm. inv.: TLLA 82-4-399 (fig. 18, núm. 1).

211 - Vora, coll i anses. Forma Keay LXII E. Presenta un grafit al coll, sota la vora, amb el text "IANI" o "IANVI" (lletres unides en nexa, a excepció de la primera). Núm. inv.: TLLA 82-4-437 (fig. 19, núm. 1).

212 - Coll, anses i espatlla. Forma Keay LXII, tipus indeterminat. Núm. inv.: TLLA 82-4-434 (fig. 19, núm. 2).

213 - Pivot. Forma Keay LXII, variant A dels pivots d'aquesta forma. Núm. inv.: TLLA 82-4-424 (fig. 18, núm. 4).

Oriental

214 i 215 - Dues àmfores senceres. LLur classificació tipològica és difícil, encara que presenten certes analogies formals (principalment a la vora i al coll) amb la forma Keay LIII (singularment amb el tipus C), així com (en menor mesura) amb la forma Àgora d'Atenes M. 273, i tenen molt marcades les estries del torn en el cos, com succeeix en aquestes formes; no obstant, en difereixen en la secció de les anses i en el fet de presentar, a diferència d'aquelles, una base plana umbilicada. Per això, suposem per a aquestes àmfores un origen del Mediterrani oriental, però tipològicament no les podem enquadrar dins de cap forma coneguda. La primera presenta una decoració fragmentària de tres ratlles verticals incises en la zona del coll, núm. inv.: TLLA 82-4-439 (fig. 21,

núm. 1). La segona té una decoració pintada de tres ratlles verticals de color vinós, també a l'alçada del coll, núm. inv.: TLLA 82-4-440 (fig. 21, núm. 2).

CONCLUSIONS

Aquesta vil·la fou sens dubte un hàbitat ric i sumptuós a l'època Severa, com ho demostra la reestructuració arquitectònica i la decoració musivària de què fou objecte. En el Baix Imperi, no obstant, l'assentament està marcat per un caràcter marcadament funcional, com ho veiem amb la construcció d'un magatzem de *dolia* i d'uns quants dipòsits de decantació de líquids, la qual cosa implica una important activitat agrícola en detriment de les antigues sales nobles. No obstant, en un moment indeterminat d'aquesta època, de la qual sols podem precisar que és de cronologia post-severiana (per ésser sense cap mena de dubtes posterior als mosaics), i que es pot situar de forma raonable en el segle IV, es va construir el que deuria ésser un absis (que no pas una exedra, per les raons que hem apuntat abans) que va contribuir a embellir l'aula principal de la vil·la.

S'ha suggerit (Clariana - Prevosti 1993, p. 71) que les estructures de tipus agrícola-industrial deuen ésser posteriors al segle IV, atès que no sembla probable que coincideixi aquest procés de ruralització amb l'embelliment de l'esmentada aula mitjançant l'addició de l'absis. De totes maneres, no sembla impossible una reducció de la *pars urbana*, que podia haver comportat l'embelliment de la seva aula principal paral·lelament a la transformació de les estances adjacents a la mateixa en *pars rustica*, cosa que no representa cap violència amb les noves tendències del poblament rural del Baix Imperi. Això fins tot és més probable pel fet que l'esmentada aula no fou afectada per la instal·lació de les *dolia* i dipòsits, que en canvi sí que foren emplaçats en les estances veïnes.

En els dipòsits de líquids s'hi pot copsar el caràcter marcadament funcional, al reemprar elements de construccions anteriors i malmetre sense miraments els mosaics d'*opus tessellatum*. Això implica una prioritat en les activitats rurals i una disminució en els luxes, junt amb un canvi de plantejament de l'activitat i estructura de la vil·la, la qual cosa no ens autoritza a suposar un empobriment econòmic, sinó més aviat cultural per part dels propietaris de la vil·la d'aquest moment, els quals sembla que ja no donaven valor a les estances decorades amb mosaics. És més, aquests canvis evidencien, com hem dit abans, una activitat agrícola i industrial relativament important.

Pel que diu Marià Ribas, sembla clar que la vil·la fou destruïda (almenys una bona part) per un incendi; malgrat la deficient metodologia d'excavació emprada en els anys seixanta, queda clara l'existència de restes de teulada caiguda, carbons i cendres, així com esquelets trobats en posicions violentes, fet que pressuposa la seva agonia *in situ*, i que posteriorment ni tan sols foren retirats i inhumats, sinó que quedaren enterrats entre les ruïnes de la casa (es coneix la presència d'un quart esquelet, vist parcialment i encara no excavat, situat a l'extrem sud de les termes de ponent). La qual cosa ens donaria a entendre una contemporaneïtat entre els fets violents que ocasionaren la mort d'aquelles persones i l'immediat incendi. No tenim dades definitives per les quals puguem suposar si la destrucció (la qual no podem datar amb precisió per manca d'elements cronològics directament relacionats amb ella) correspon a l'últim moment d'activitat de l'assentament o no. Sobre aquest tema, Marià Ribas es va pronunciar en el sentit de creure que l'absis i el seu contrafort havien estat edificats sobre les runes posteriors a l'incendi, i que, aquella aula, havia estat l'única part de la vil·la reconstruïda després, per a ús cultual, com a basílica o capella. Malgrat tot, tal com hem dit més amunt, la feblesa de fonaments de l'absis, més que atribuir-la a aquest fet, ve donada perquè es troba assentat sobre el paviment de *signinum* de l'àmbit (apoditeri?) contigu a la piscina, i per tant, aquella hipòtesi sembla que no té massa futur.

El plat de la forma Hayes 61, els fragments del qual foren trobats dispersos per la vil·la ens proporciona una cronologia que oscil·la entre la segona meitat del segle IV i la primera del V; no creiem que correspongui realment al moment de l'incendi, atès que s'han trobat, amb abundància, ceràmiques (tal com ho demostren les troballes de l'abocador) que podem datar de les darreries del segle V o, més probablement, la primera meitat del VI d. de J.C. Malgrat tot, encara que no puguem datar l'incendi, sí que podem, en sentit ample, assegurar que l'assentament va estar actiu fins a finals del V o principis del VI d. J.C. La utilització posterior del lloc, a l'Alta Edat Mitjana, tal vegada, com a hàbitat o com a camp de sitges és una altra qüestió.

Pel que fa als materials ceràmics en concret, l'abundant conjunt localitzat a Torre Llauder demostra que aquesta vil·la continuà tenint una forta relació amb els canals comercials durant el Baix Imperi romà. La major part dels materials, tant les sigil·lates com les àmfores, corresponen a un moment datable entre mitjans del segle IV i la meitat del V d. de J.C. Aquests materials podrien guardar relació tant amb la fase corresponent a la reforma del triclini com a la de la

ruralització de la *pars urbana* de la vil·la. Els materials més moderns (entre d'altres, les formes Hayes 87, 88, 93 i 99 de la sigil·lata africana D i les àmfores Keay LXII i LXV) són menys abundants, però això mateix es detecta als altres jaciments del país, tant urbans com rurals.

En definitiva, doncs, amb tot el que acabem de veure podem concloure que Torre Llauder és un dels jaciments de Catalunya més importants per a l'estudi de l'Antiguitat Tardana a casa nostra i, molt especialment, de la comercialització de les ceràmiques tardo-romanes, donat el seu important volum.

NOTES

1. Una planta de la *pars urbana* de la vil·la en el Baix Imperi, pot veure's a Prevosti - Clariana 1988, p. 16; una planta general de l'excavació es troba al final de l'esmentada obra.
2. Les diferents referències han estat recollides exhaustivament per Prevosti (1981, pp. 251 - 255).
3. El resum sobre l'evolució estructural de la vil·la durant tota la seqüència d'hàbitat pot veure's a Prevosti - Clariana 1988, pp. 11 - 17.
4. Ceràmiques de cocció reductora i pasta grollera, de baixa qualitat, les trobem poc abans de mitjans del segle V, tal com s'ha constatat a Tarragona; vegeu TED'A 1989, pp. 233 - 246.
5. Sobre aquesta necròpoli, vegeu Prevosti 1981, p. 319, amb bibliografia anterior. Així mateix, vegeu també Ribas 1964, pp. 158 i 158; 1975, p. 69.
6. No volem deixar de fer referència a la troballa d'un fragment de fons d'un plat (que no hem pogut incloure a l'inventari), procedent de l'excavació efectuada el 1986 per Maria José Orobígit a l'estança de la "Cambra de bany", amb decoració estampillada representant un conill, que creiem que podria correspondre potser a la producció del Mediterrani Oriental anomenada *Late Roman C* o *Phocaeen Red Slip ware*, en la qual són freqüents aquestes representacions.
7. Confrontar les formes LXX i LXXIX de la tipologia de Keay.

BIBLIOGRAFIA

- AAVV 1981: *Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (medio e tardo Impero)*. Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale, Roma.
- AAVV 1990: *Catàleg de monuments i conjunts històrico-artístics de Catalunya*. Barcelona.
- Abascal, J.M. 1986: *La cerámica pintada romana de tradición indígena en la Península Ibérica. Centros de producción, comercio, tipología*. Madrid.
- Anselmino, L. 1982: Le lucerne rinvenute negli scavi della missione archeologica italiana a Cartagine: problemi tipologici e cronologici, *Actes du Colloque sur la Céramique Antique*. CEDAC, Dossier 1, p. 157 ss. Tunis.
- Anselmino, L. 1986: Le lucerne tardoantiche: produzione e cronologia, *Società romana e impero tardoantico* (A. Giardina, ed.), vol. III. Bari.
- Aquilué, J. 1987: Las cerámicas africanas de la ciudad romana de Baetulo (Hispania Tarraconensis), *BAR International series*, 337. Oxford.
- Aranegui, C. 1982: Excavaciones en el Grau Vell (Sagunto, Valencia). Campañas 1974 y 1976, *SIP, serie de trabajos varios*, 72. Valencia.
- Arce, J. 1982: *El último siglo de la España romana: 284 - 409*. Madrid.
- Arthur, P. 1989: Some observations on the economy of Bruttium under the Later Roman Empire, *Journal of Roman Archaeology*, 2, p. 133 - 142. Ann Arbor.
- Ambas, A. - Tarradell, M. - Woods, D.E. 1973: Pollentia. Excavaciones en Sa Portella I, *Excavaciones Arqueológicas en España*, 75. Madrid.
- Bacaria, A. 1987: Un lot de dérivées-des-sigillées paléochrétiennes à Iluro (Mataró, El Maresme, Espagne), *Documents d'Archéologie Méridionale*, 10, p. 123 - 128. Lambesc.
- Baili, A. 1963: El poblamiento rural en el "Conventus Tarraconensis", *Celticum*, IX, p. 217 - 228. París.
- Baili, A. 1987: La villa romana de Pacs (Penedès, Barcelona), *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, LIII, p. 181 - 189. Valladolid.
- Barral, X. 1973: Mosaicos romanos de Mataró: la villa de Can Llauder y el edificio de Can Xammar, *Actas del XII Congreso Nacional de Arqueología*, p. 735 - 746. Saragossa.
- Barral, X. 1978: *Les mosaïques romaines et médiévales de la Regio Laietana*. Barcelona.
- Bonifay, M. 1983: Elements d'évolution des céramiques de l'Antiquité tardive à Marseille d'après les fouilles de la Bourse (1980 - 1981), *Revue d'Archéologie Narbonnaise*, 19, p. 285 - 346. Narbona.
- Bonifay, M. 1986: Observations sur les amphores tardives à Marseille d'après les fouilles de La Bourse (1980 - 1984), *Revue d'Archéologie Narbonnaise*, 19, p. 269 - 305. Narbona.
- Bonifay, M. - Conges, G. - Leguilloux, M. 1989: Amphores tardives (Ve - VIIe siècle) à Arles et à Marseille, *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*, p. 660 - 663. Roma.
- Caballero, L. - Argente, J.L. 1975: Cerámica paleocristiana, gris y anaranjada, producida en España. Cerámicas tardo-romanas de la villa de Baños de Valdearados (Burgos), *Trabajos de Prehistoria*, 32, 113 - 150. Madrid.
- Carignani, A. 1986: La distribuzione delle anfore africane tra III e VII secolo, *Società romana e impero tardoantico* (A. Giardina, ed.), vol. III, p. 273 - 277. Bari.
- Carignani, A. et alii 1986: Roma. Il contesto del tempio della Magna Mater sul Palatino, *Società romana e impero tardoantico* (A. Giardina, ed.), vol. III, p. 27 - 43. Bari.
- Carignani, A. - Pacetti, F. 1989: Anfore tardo-antiche dagli scavi del Palatino, *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*, p. 610 - 615. Roma.
- Cerdà, J.A. - Pérez, S. 1991: Darreres excavacions d'urgència davant del Clos Arqueològic de Torre Llauder (Mataró, El Maresme), *Laietania*, 6, pp. 127 - 147.
- Clariana, J.F. 1976: Les llànties de la vil·la romana de Torre Llauder de Mataró, *Miscel·lànies arqueològiques de Mataró i el Maresme*, 1, p. 41 - 84. Mataró.
- Clariana, J.F. 1989: Les vies de comunicació del Maresme a l'Antiguitat: un estat de la qüestió, *V Sessió d'Estudis Mataronins*, p. 7 - 32. Mataró.

- Clariana, J.F. - Orobitg, M.J. - Portillo, T. - Prevosti, M. 1986: Datos para el estudio del poblamiento altomedieval del Maresme (Barcelona), *Actas del Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. IV, p. 569 - 585. Saragossa.
- Clariana, J.F. - Prevosti, M. 1993: Aproximació a l'estudi de l'Antiguitat Tardana a la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró), *IX Sessió d'Estudis Mataronins*, pp. 61 - 86.
- Clariana, J.F. - Prevosti, M. *en premsa*: Un exemple de ruralització a l'Antiguitat Tardana: La vil·la de Torre Llauder, *II Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica*, realitzada a Maó l'any 1988.
- Clariana, J.F. - Prevosti, M. - Orobitg, M.J. 1993: Torre Llauder, Mataró, a AAVV, *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982 - 1989*, p. 154.
- Empereur, J.Y. - Picon, M. 1986 A: A la recherche des fours d'amphores, *Recherches sur les amphores grecques*, p. 103 - 126. Paris.
- Empereur, J.Y. - Picon, M. 1986 B: A propos d'un nouvel atelier de "Late Roman C", *Figlina*, 7, 143 - 146. Lyon.
- Empereur, J.Y. - Picon, M. 1988: The production of Aegean amphorae: field and laboratory studies, *New aspects of Archaeological science in Greece*, British School at Athens, Occasional Paper 3 of the Fitch Laboratory, p. 33 - 38. Atenas.
- Empereur, J.Y. - Picon, M. 1989: Les régions de production d'amphores impériales en Méditerranée orientale, *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche*, p. 223 - 248. Roma.
- Ennabli, A. 1976: *Lampes chrétiennes de Tunisie (Musée du Bardo et de Carthage)*. Paris.
- Esteva, L. 1962: Ceràmica romana de època tardia hallada en Sant Feliu de Guixols (Gerona), *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, XXVIII, 49 - 68. Valladolid.
- Esteva, L. 1983: Ceràmica hispano-romana recollida en el subsòl del monestir de Sant Feliu de Guixols, *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 2, 41 - 60. Sant Feliu de Guixols.
- Estrada, J. 1969: *Vías y poblamiento romano en el territorio del área metropolitana de Barcelona*. Barcelona.
- Fabre, G. - Mayer, M. - Rodà, I. 1983: *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea (epigrafia romana del Maresme)*. Mataró.
- Frey, O.H. 1970: Zur archäologischen Unterwasser - Forschung an den Küsten Mallorcas. Untersuchungen im Hafen von Porto Cristo, *Madrider Mitteilungen*, 11.
- Gorges, J.G. 1979: *Les villes hispano-romaines. Inventaire et problématique archéologiques*. Burdeus.
- Guitart, J. 1970: Excavaciones en la zona Sudeste de la villa romana de Sentromà (Tiana), *Pyrenae*, 6, p. 111 - 165. Barcelona.
- Gurt, J.M. 1979: Circulación monetaria en época imperial en la costa catalana entre los municipios de Iluro y Baetulo, *Simposio Numismático de Barcelona*, vol. I, p. 71 - 81. Barcelona.
- Hayes, J.W. 1972: *Late Roman Pottery*. Londres.
- Hayes, J.W. 1976: Pottery: stratified groups and typology, *Excavations at Carthage 1975 conducted by the University of Michigan* (Humphrey, J.H. ed.), vol. I, p. 47 - 123. Ann Arbor.
- Hayes, J.W. 1977: North African flanged bowls. A problem in fifth century chronology, *Roman Pottery Studies in Britain and Beyond. Papers presented to John Gillam*, BAR, *Supplementary series*, 30, 279 - 287. Oxford.
- Hayes, J.W. 1978 A: Selected deposits, *Excavations at Carthage 1975 conducted by the University of Michigan* (Humphrey, J.H. ed.), vol. II, p. 113 - 118. Ann Arbor.
- Hayes, J.W. 1978 B: Pottery report - 1976, *Excavations at Carthage 1976 conducted by the University of Michigan* (Humphrey, J.H. ed.), vol. IV, p. 23 - 98. Ann Arbor.
- Hayes, J.W. 1980: *Supplement to Late Roman Pottery*. Londres.
- Jàrrega, R. 1987: Notas sobre la importación de cerámicas finas norteafricanas (sigillata clara D) en la costa oriental de Hispania durante el siglo VI e inicios del VII d. de C., *Actas del II Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. II, p. 337 - 344. Madrid.
- Jàrrega, R. 1991: *Cerámicas finas tardorromanas y del Mediterráneo oriental en España. Estado de la cuestión*. Anejos de "Archivo Español de Arqueología", XI. Madrid.
- Jàrrega, R. 1993: *Poblamiento y economía en la costa Este de la Tarraconense en época tardorromana (siglos IV - VI)*. Bellaterra (publicació microfitejada), Tesi Doctoral.
- Jàrrega, R. - Clariana, J.F. *en premsa*: Ceràmica xipriota i egípcia-B tardo-romana a la comarca del Maresme, *III Reunió de Arqueologia Cristiana Hispànica* (Mahón, 1988).
- Juncosa, R. - Clariana, J.F. 1984: El vidre a Mataró I. Notes sobre el vidre i la tècnica de la seva fabricació en temps antic, *Fuils del Museu Arxiu de Santa Maria*, 21, p. 39 - 46. Mataró.
- Keay, S.J. 1984 A: Decline or continuity? The coastal economy of the Conventus Tarraconensis from the Fourth Century until the Late Sixth Century, *Papers in Iberian Archaeology. BAR International series*, 193, p. 552 - 577.
- Keay, S.J. 1984 B: The Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence, *BAR International series*, 196, 2 vols. Oxford.
- Keay, S.J. 1987: La importación de vino y aceite en la Tarraconense oriental en la Antigüedad, *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, p. 383 - 395. Badalona.
- Kuzmanov, G. 1973: Tipologia i cronologia na ranovizantijskie amfori, *Arheologiya*, p. 14 - 23.
- Lamboglia, N. 1963: Nuove osservazioni sulla "terra sigillata chiara", *Rivista di Studi Liguri*, 24, p. 145 - 212. Bordighera.
- López Rodríguez, J.R. 1985: *Terra sigillata hispànica tardia decorada a molde de la Peninsula Ibérica*. Valladolid - Salamanca.
- Mackensen, M. 1980 A: Tompunzen für stempelverzierte Sigillata Chiara D, *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta*, Suppl., vol. V, p. 45 - 50.
- Mackensen, M. 1980 B: Spätantike nordafrikanische Lampenmodel und Lampen, *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta*, Suppl., vol. V, p. 51 - 70.
- Mackensen, M. 1981: Reliefverzierte Nordafrikanische Sigillata Chiara C und D in der Staatlichen Sammlung Ägyptischer Kunst in München, *Archäologischer Anzeiger*, p. 522 - 536. Berlin.
- Mackensen, M. 1985: Prospektion einer spätantiken sigillatatöpferei in El Mahrine / Nortunesien, *CEDAC, Carthage Bulletin*, 6, 29 - 39. Tunis.
- Martí, C. - Bonamusa, J. 1976: La numismàtica de la vil·la romana d'Iluro de Torre Llauder (Mataró), *Miscel·lànies arqueològiques de Mataró i el Maresme*, 1, p. 87 - 116. Mataró.
- Mocchegiani Carpano, C. - Meneghini, R. - Incitti, M. 1986: Lungotevere Testaccio, *Bollettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma*, 91, p. 560 - 595. Roma.

- Modrzejewska, I. 1988: Lucernas tardoantigas en la colección del M.A.N., *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, VI, n. 1 y 2, 25 - 58. Madrid.
- Modrzejewska, I. 1989: Lucernas escogidas del Museo Arqueológico de Alicante y de Elche, *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, 55, p. 216 - 245. Valladolid.
- Navarro, R. 1982: Las cerámicas finas de la basilica de Fornells, Menorca, *II Reunión de Arqueología Paleocristiana Hispánica*, p. 431 - 454. Barcelona.
- Neuru, L. 1980: Late Roman Pottery: a fifth Century deposit from Carthage, *Antiquités Africaines*, 16, p. 195 - 211. Paris.
- Neuru, L. 1986: Cooking wares of the Byzantine epoch at Carthage: some observations, *Cahiers des Etudes Anciennes*, 18, p. 69 - 79. Quebec.
- Neuru, L. 1990: Pottery from occupation levels of Byzantine Carthage, *CEDAC Carthage bulletin*, 11, p. 29 - 39.
- Nieto, F.J. 1984: Algunos datos sobre las importaciones de cerámica "Phocaeen Red Slip" en la Península Ibérica, *Papers in Iberian Archaeology. BAR International series*, 193, vol. II, p. 540 - 551. Oxford.
- Nolla, J.M. - Casas, J. 1990: El material ceràmic d'importació de la vil·la romana de Puig Rodon (Corçà, Baix Empordà), d'època severiana a la Baixa Antiquitat, *Cypsela*, 8, p. 193 - 218. Girona.
- Nolla, J.M. - Puertas, C. 1988: Ceràmiques africanes i materials d'importació baix-imperial del jaciment del Camp de la Gruta (Torroella de Montgrí, Baix Empordà), *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 7, p. 29 - 77. Sant Feliu de Guíxols.
- Orfila, M. 1989: Cerámicas de la primera mitad del siglo V d. C. procedentes de la cisterna de Sa Mesquida (Santa Ponça, Mallorca), *Atti del VI convegno di studio su "L'Africa romana"*, p. 513 - 533. Sassari.
- Pacetti, F. 1986: La distribuzione delle anfore orientali tra IV e VII secolo D.C., *Società romana e impero tardoantico* (A. Giardina, ed.), vol. III, p. 278 - 284. Bari.
- Pacetti, F. - Sfrecola, S. 1989: Ceramiche africane di VI secolo provenienti di una *domus* tardoantica del Cello. Sintesi storica e indagine mineralogica, *Atti del VI convegno di studio su "L'Africa romana"*, p. 485 - 503. Sassari.
- Panella, C. 1970: Le anfore, *Ostia II*, "Studi Miscellanei", 16, p. 102 - 156. Roma.
- Panella, C. 1973: Anfore, en AAVV *Ostia III*, "Studi Miscellanei", 21, p. 460 - 633. Roma.
- Panella, C. 1983 A: Le anfore africane della prima, media e tarda età imperiale: tipologia e problemi, *Actes du Colloque sur la Céramique Antique*, CEDAC, Dossier 1, p. 171 - 196. Tunis.
- Panella, C. 1983 B: Le anfore di Cartagine: nuovi elementi per la ricostruzione dei flussi commerciali del Mediterraneo in età imperiale: tipologia e problemi, *Opus*, 2, fasc. 1, p. 53 - 73. Roma.
- Panella, C. 1986 A: Le anfore tardoantiche: centri di produzione e mercati preferenziali, *Società romana e impero tardoantico* (A. Giardina, ed.), vol. III, p. 251 - 277. Bari.
- Panella, C. 1986 B: Le merci: produzioni, itinerari e destini, *Società romana e impero tardoantico* (A. Giardina, ed.), vol. III, p. 431 - 459. Bari.
- Parker, A. 1977: Lusitanian Amphoras, *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores* (varios autores), p. 35 - 46. Paris.
- Pavolini, C. 1982: Le lucerne in terra sigillata africana de esportazione: proposta di una tipologia, *Actes du Colloque sur la Céramique Antique*, CEDAC, Dossier 1, p. 141 - 156. Tunis.
- Pavolini, C. 1983: Considerazioni sulla diffusione delle lucerne in terra sigillata prodotte in Tunisia, *Opus*, 2, fasc. 1, p. 43 - 51. Roma.
- Pavolini, C. 1986: La circolazione delle lucerne in terra sigillata africana, en (Giardina ed.) *Società romana e impero tardoantico*, vol. III, p. 241 - 250. Bari.
- Paz, J. 1991: *Cerámica de mesa romana de los siglos III al VI d. C. en la provincia de Zaragoza (Terra sigillata hispánica tardía, african red slip ware, sigillata gálica tardía y phocaeen red slip ware)*. Saragossa.
- Peacock, D.P.S. 1977: Roman Amphorae: Typology, Fabrics and Origins, *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, p. 261 - 278. Roma.
- Peacock, D.P.S. - Bejaoui, F. - Ben Lazreg, N. 1990: Roman Pottery production in Central Tunisia, *Journal of Roman Archaeology*, 3, 59 - 84. Ann Arbor.
- Peacock, D.P.S. - Williams, D.F. 1986: *Amphorae and the Roman Economy. An Introductory Guide*. Nova York.
- Pellicer, J.M. 1887: *Estudios histórico-arqueológicos sobre Illuro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región Layetana*. Barcelona.
- Pera, J. 1988: *La sigillata africana a la ciutat romana d'Illuro (Mataró)*. Tesi de Llicenciatura inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra.
- Prevosti, M. 1981: *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Illuro*. Mataró.
- Prevosti, M. - Anton, G. - Soler, A. 1993: Nou jaciment a l'ager de Baetulo i la fi de les importacions al món rural de la Costa de Llevant, *Homenatge al Dr. Miquel Tarradell*. Barcelona.
- Prevosti, M. - Clariana, J.F. 1982-83: Nota sobre l'excavació de salvament realitzada a la zona de l'abocador d'escombraries de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró), *Laietania*, 2-3, p. 217 - 223. Mataró.
- Prevosti, M. - Clariana, J.F. 1987: El taller de ánforas de Torre Llauder: nuevas aportaciones, *El vi a l'Antiquitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, pp. 199 - 210. Badalona.
- Prevosti, M. - Clariana, J.F. 1988: *Torre Llauder, Mataró. Vil·la romana*. Barcelona.
- Prevosti - Clariana, J.F. 1987-88: La vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, Maresme), *Tribuna d'Arqueologia*, pp. 125 - 132. Barcelona.
- Ramos Folqués, A. 1953: Elche (Alicante). la Alcudia, *Noticario Arqueológico Hispánico* II, 1-3, pp. 107 - 133.
- Ribas, M. 1952: *El poblament d'Ilduro*. Barcelona.
- Ribas, M. 1964: *Els orígens de Mataró*. Mataró.
- Ribas, M. 1966: *La villa romana de la Torre Llauder de Mataró*, Excavaciones Arqueológicas en España, 47. Madrid.
- Ribas, M. 1972: La villa romana de la Torre Llauder de Mataró, *Noticario Arqueológico Hispánico, serie arqueológica*, 1, p. 117 - 180. Madrid.
- Ribas, M. 1975: *El Maresme en els primers segles del Cristianisme*. Mataró.
- Rigoir, J. 1960: La ceràmique paléochrétienne sigillée grise, *Provence Historique*, X, fasc. 42, p. 1 - 93.

- Rigoir, J. 1968: Les sigillées paléochrétiennes grises et orangées, *Gallia*, XXVI, p. 177 - 244. Paris.
- Rigoir, J. e Y. 1971: Les dérivées des sigillées paléochrétiennes en Espagne, *Rivista di Studi Liguri*, 37, p. 33 - 68. Bordighera.
- Riley, J.A. 1975: The pottery from the first session of excavation in the Caesarea Hippodrome, *Bulletin of the American School of Oriental Research*, 218, p. 25 - 63.
- Riley, J.A. 1976: Late Amphoras, *Excavations at Carthage 1975 conducted by the University of Michigan*, p. 114 - 120. Tunis.
- Riley, J.A. 1979: The coarse pottery from Berenice, *Excavations at Sidi Khrebish Benghazi (Berenice)*, vol. II, Suppl. de *Libya Antiqua*, V, p. 91 - 497.
- Riley, J.A. 1981: The Pottery from the cisterns 1977.1, 1977.2 and 1977.3, *Excavations at Carthage 1977 conducted by the University of Michigan*, vol. VI, p. 85 - 124. Ann Arbor.
- Roca, M. 1974: Estudio de los materiales procedentes de las necrópolis tardo-romanas de "Can Gabino" (Formentera), "Can Prats" y "Can Filit" (Ibiza), *Prehistoria y arqueología de las Islas Baleares. VI Simposium de Prehistoria Peninsular*. Barcelona.
- Rossiter, J.J. 1988: Lamps from the late - 4th to early - 5th century deposit, *The Circus and Byzantine Cemetery at Carthage* (J.H. Humphrey ed.), vol. I, 529 - 548. Ann Arbor.
- Rougé, J. 1966: *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire Romain*. Paris.
- Rüger, Ch. B. 1968: Römische Keramik aus dem Kreuzgang der Kathedrale von Tarragona, *Madriider Mitteilungen*, 9, p. 237 ss. Heidelberg.
- SAMM. 1977 B: *Carta dels vestigis arqueològics del terme municipal de Mataró*. Mataró.
- Scorpan, C. 1976: Origini si linii evolutive in ceramica romano-bizantina (sec. IV - VII) din spatiul Mediterranea si Pontic, *Pontica*, IX.
- Scorpan, C. 1977: Contribution à la connaissance de certains types de céramique romano-byzantine (IV - VII siècles) dans l'espace istro-pontique, *Dacia*, XXI, p. 269 - 297.
- Tarradell, M. - Martín, G. 1970: Els Antigons - Lucentum: una ciudad romana en el casco urbano de Alicante, *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 8. València.
- TED'A 1987: *Els enterraments del Parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tàrraco*. "Memòries d'excavació", 1. Tarragona.
- TED'A 1989: *Un abocador del segle V d. C. en el Fòrum provincial de Tàrraco*. "Memòries d'excavació", 2. Tarragona.
- TED'A 1990: *L'amfiteatre romà de Tarragona, la basilica visigòtica i l'església romànica*. "Memòries d'excavació", 3. Tarragona.
- Tomber, R. 1986: Pottery from the south side of the Circular Harbour, *CEDAC*, 7, p. 34 - 58. Tunis.
- Tomber, R. 1987: Evidence for long-distance commerce: imported bricks and tiles at Carthage, *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta*, XXV / XXVI, p. 161 - 174.
- Tomber, R. 1988: Pottery from the 1982 - 83 excavations, *The Circus and Byzantine Cemetery at Carthage*, vol. I, 437 - 528. Ann Arbor.
- Tomber, R. - Williams, D. 1986: Late Roman Amphorae in Britain, *Journal of Roman Pottery Studies*, I, p. 42 - 54.
- Tortorella, S. 1980: La sigillata africana a Cartagine fra il 400 d. C. e la conquista vandala: i dati dello scavo della missione archeologica italiana, *Actes du Colloque sur la céramique antique, Carthage, CEDAC*, dossier 1, p. 125 - 139. Tunis.
- Tortorella, S. 1981: Ceramica di produzione africana e rinvenimenti archeologici sottomarini: analisis dei dati e dei contributi reciproci, *Mélanges de l'Ecole Française a Rome*, 93, vol. I, p. 355 - 380. Roma.
- Tortorella, S. 1983: Produzione e circolazione della ceramica africana di Cartagine (V - VII), *Opus*, 2, p. 15 - 30. Roma.
- Tortorella, S. 1986: La ceramica fine da mensa africana dal IV al VII secolo d. C., *Società romana e Impero Tardoantico* (A. Giardina, ed.) vol. III, p. 211 - 225 y 819 - 820. Bari.
- Tortorella, S. 1987: La ceramica africana: un riesame della problematica, *Céramiques Hellenistiques et Romaines*, II, p. 315 a 322; fig. 1 a 18. Paris.
- Vázquez de la Cueva, A. 1985: *Sigillata africana en Augusta Emerita*. Monografias emeritenses, 3. Mérida.
- Waagé, F.O. 1933: The American Excavations in the Athenian Agora. First Report: the Roman and Byzantine Pottery, *Hesperia*, II, p. 279 - 328.
- Waagé, F.O. 1948: Hellenistic and Roman Tableware of North Syria, *Antioch on-the-Orontes*, IV, part I, p. 1 - 60.
- Whitehouse, D. et alii 1982: The Schola Praeconum I: the coins, pottery, lamps and fauna, *Papers of the British School at Rome*, 50, 53 - 101. Roma.
- Whittaker, C.R. 1983: Late Roman Trade and Traders, en (Garnsey, P. - Hopkins, K. - Whittaker, C.) *Trade in the ancient economy*, p. 163 - 180. Londres.
- Williams, D.F. 1982: The petrology of certain Byzantine amphorae: some suggestions as to origins, *Colloque sur la Céramique Antique, CEDAC*, Dossier 1, p. 99 - 110. Tunis.
- Zevi, F. - Tchernia, A. 1969: Amphores de Byzacene au Bas-Empire, *Antiquités Africaines*, 3, p. 173 - 214.

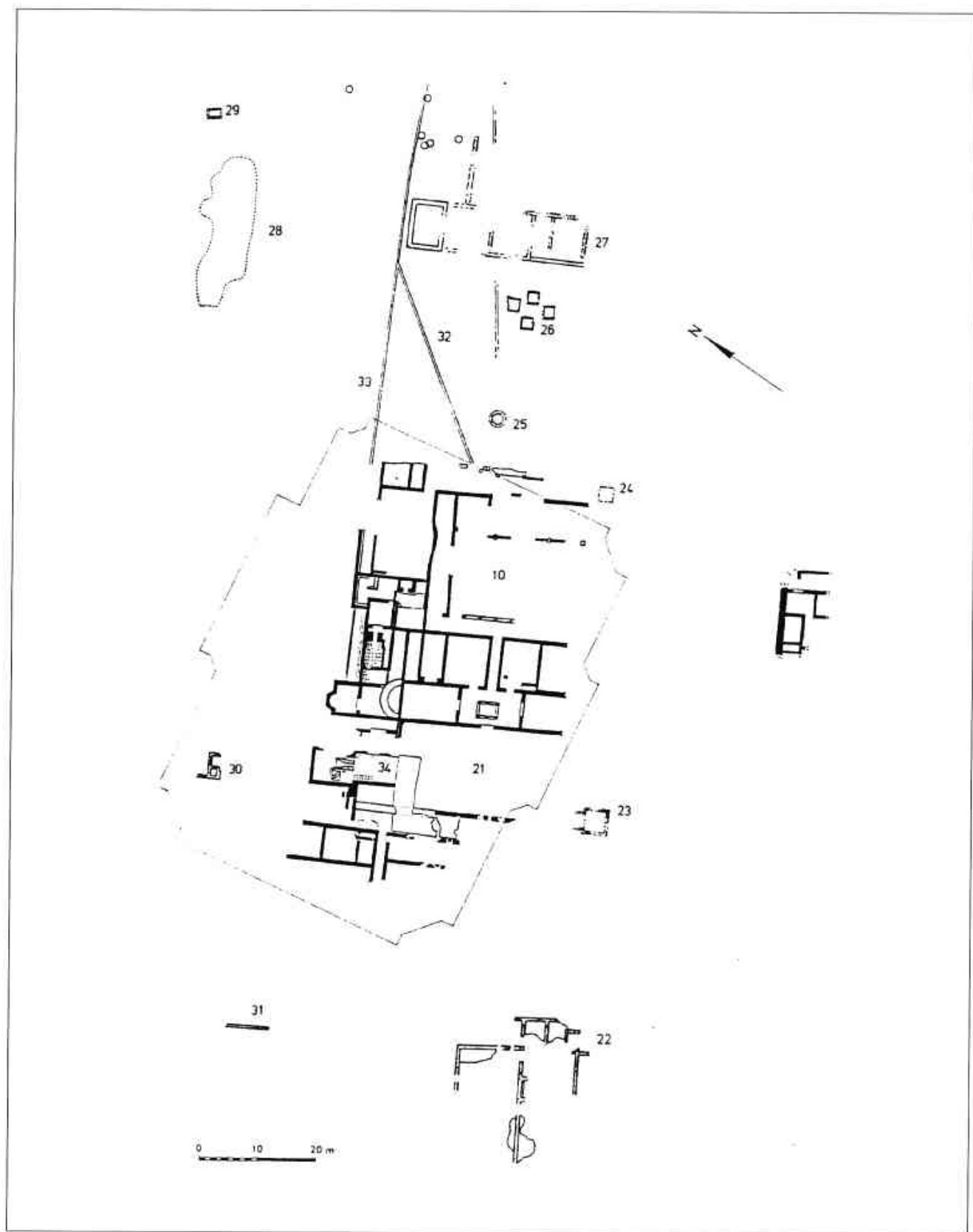

Fig. 1-a. Planta general de les restes conegudes de la vil·la de Torre Llauder

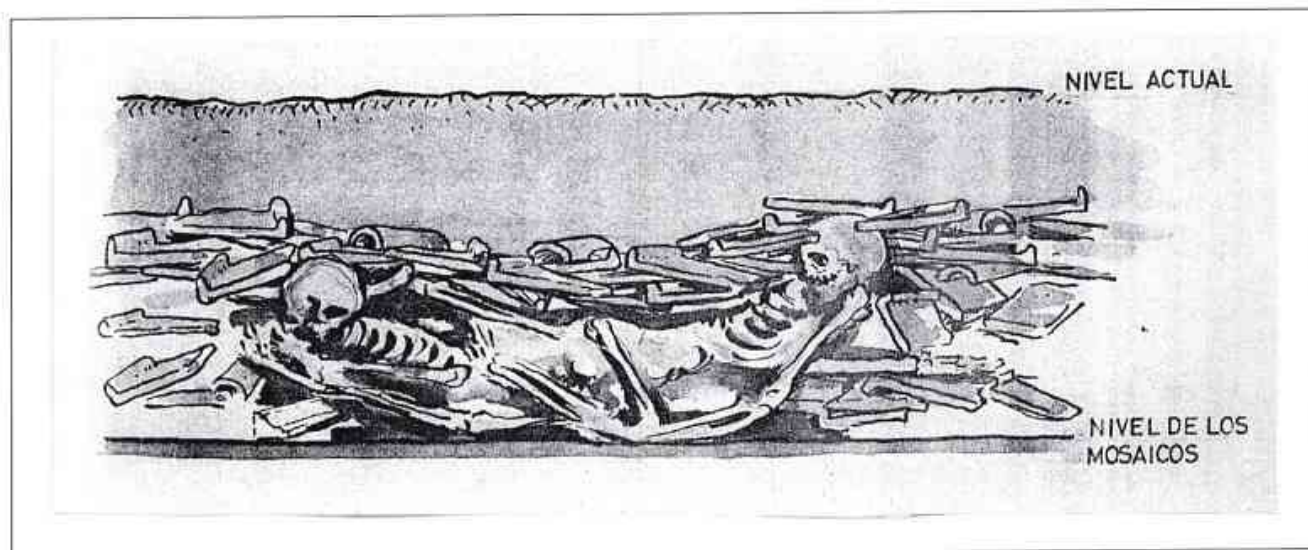

Fig. 1-b. Esquelets trobats sota la teulada caiguda a l'estança "Cambre de bany" (dibuix: M. Ribas)

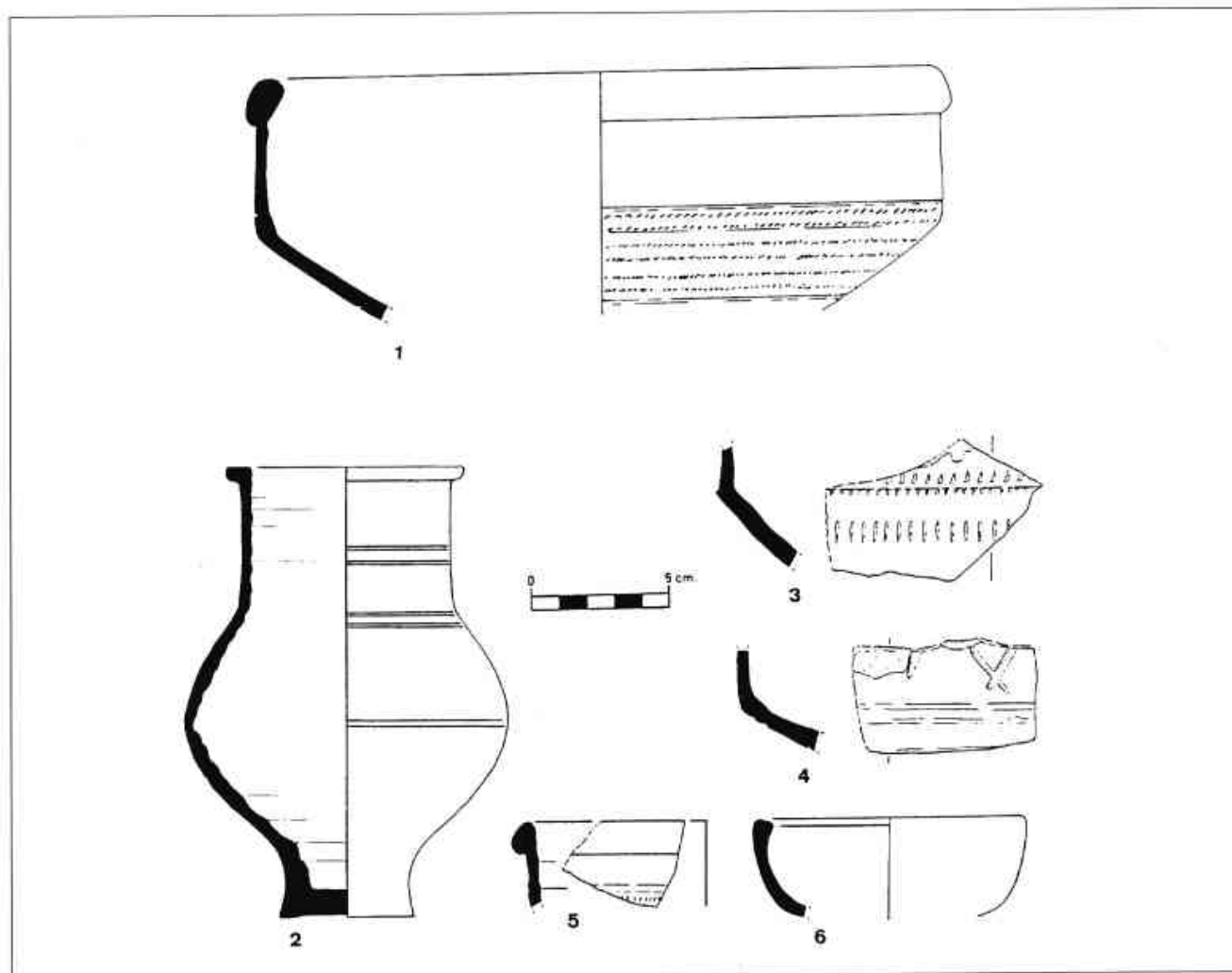

Fig. 2

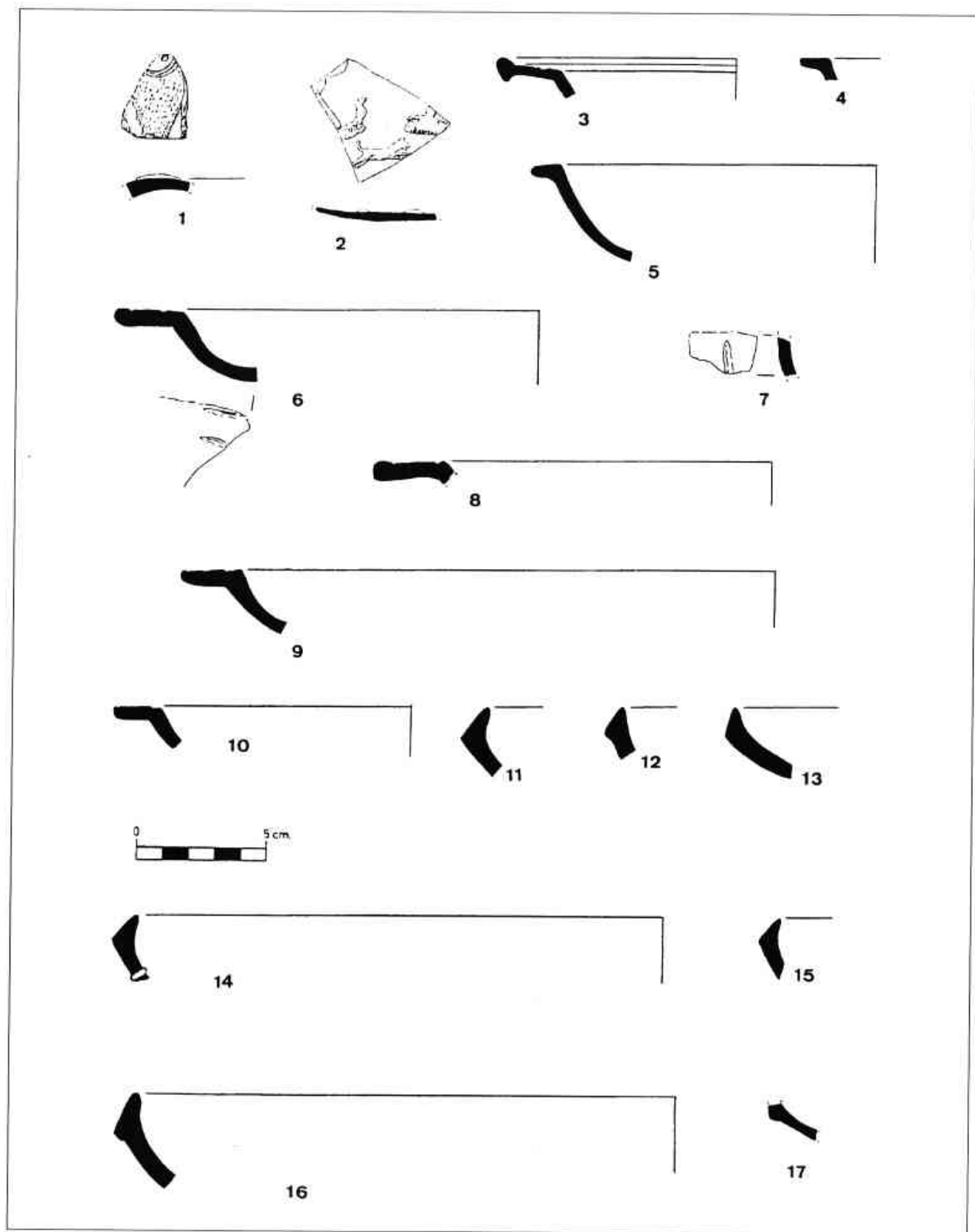

Fig. 3

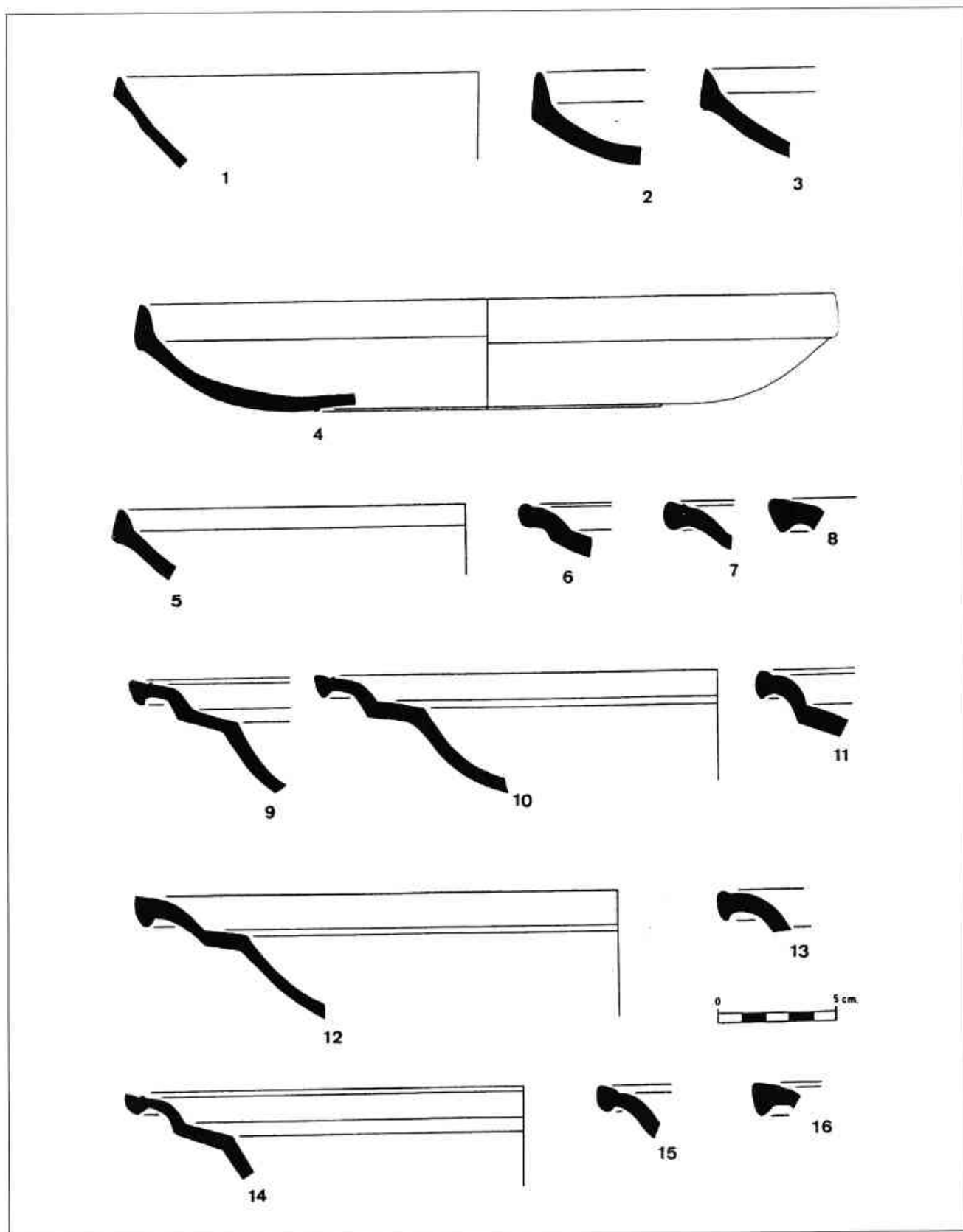

Fig. 4

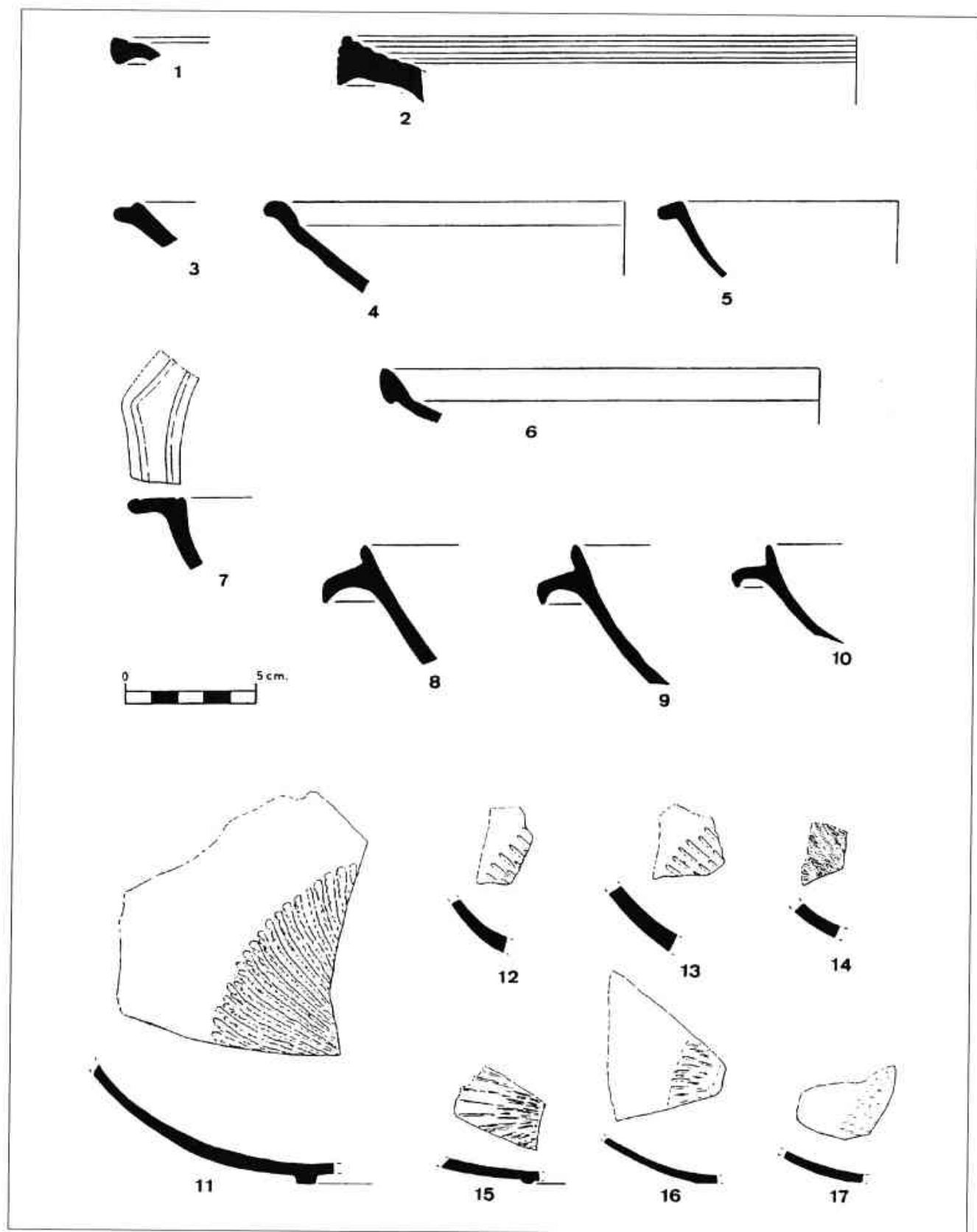

Fig. 5

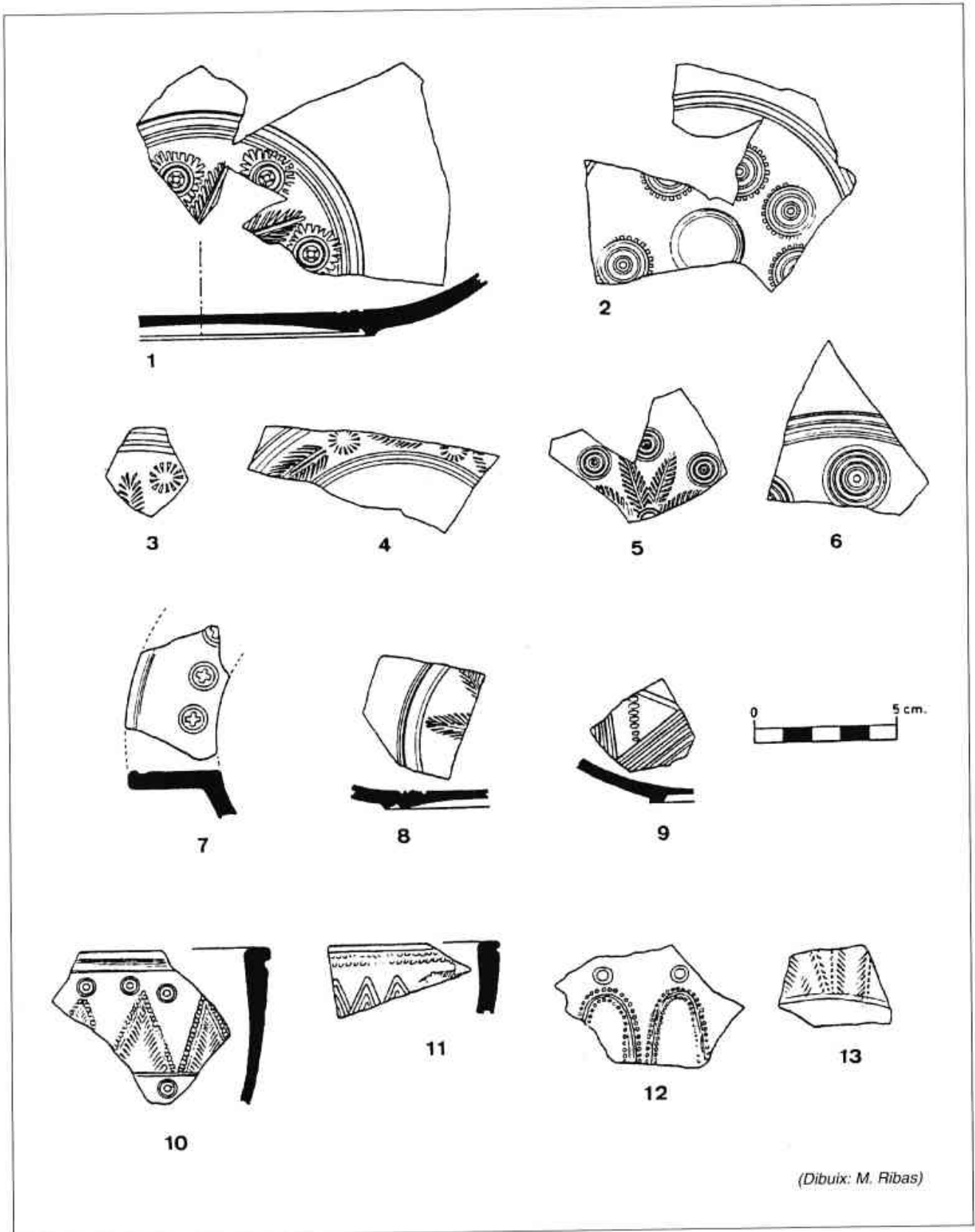

Fig. 6

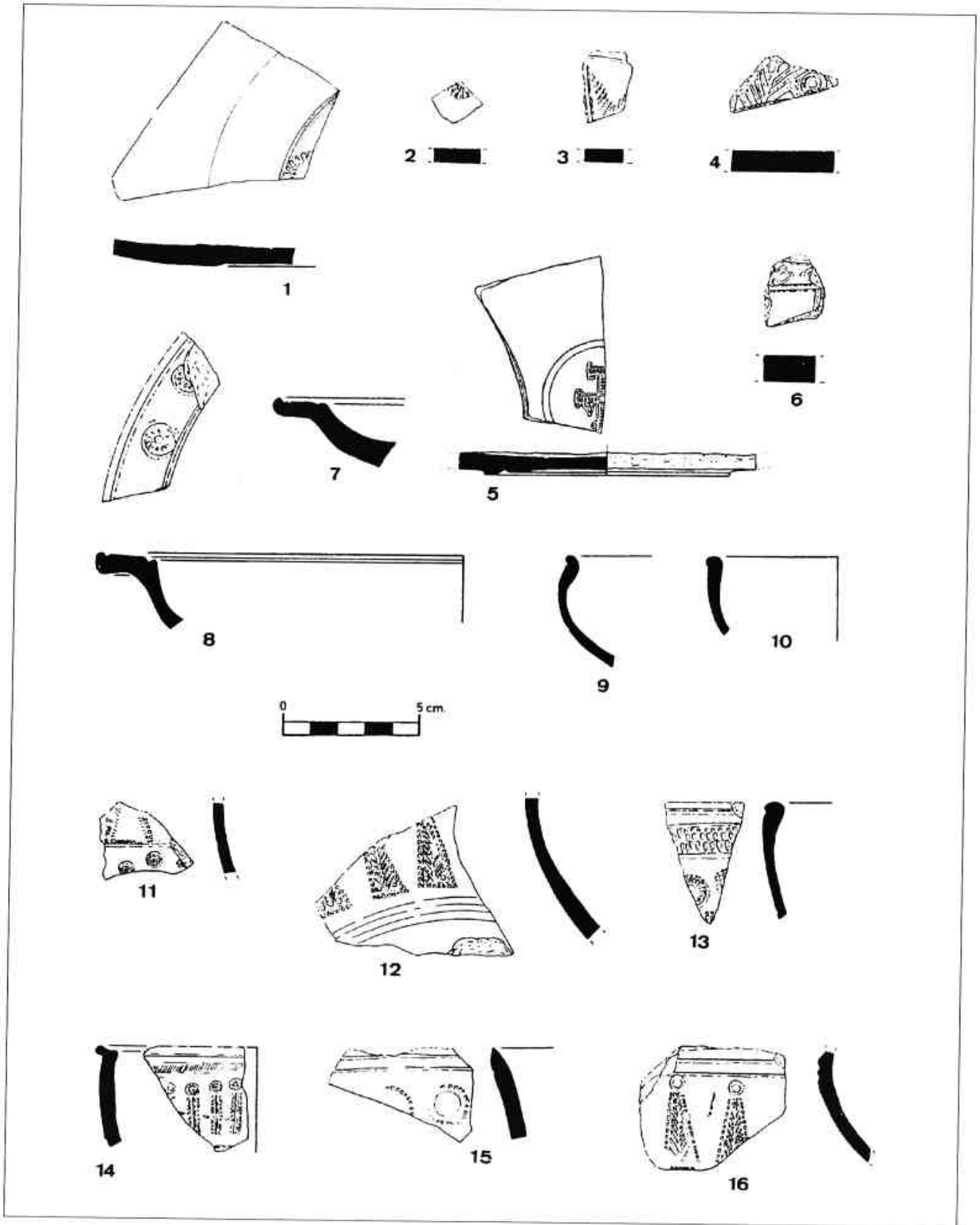

Fig. 7

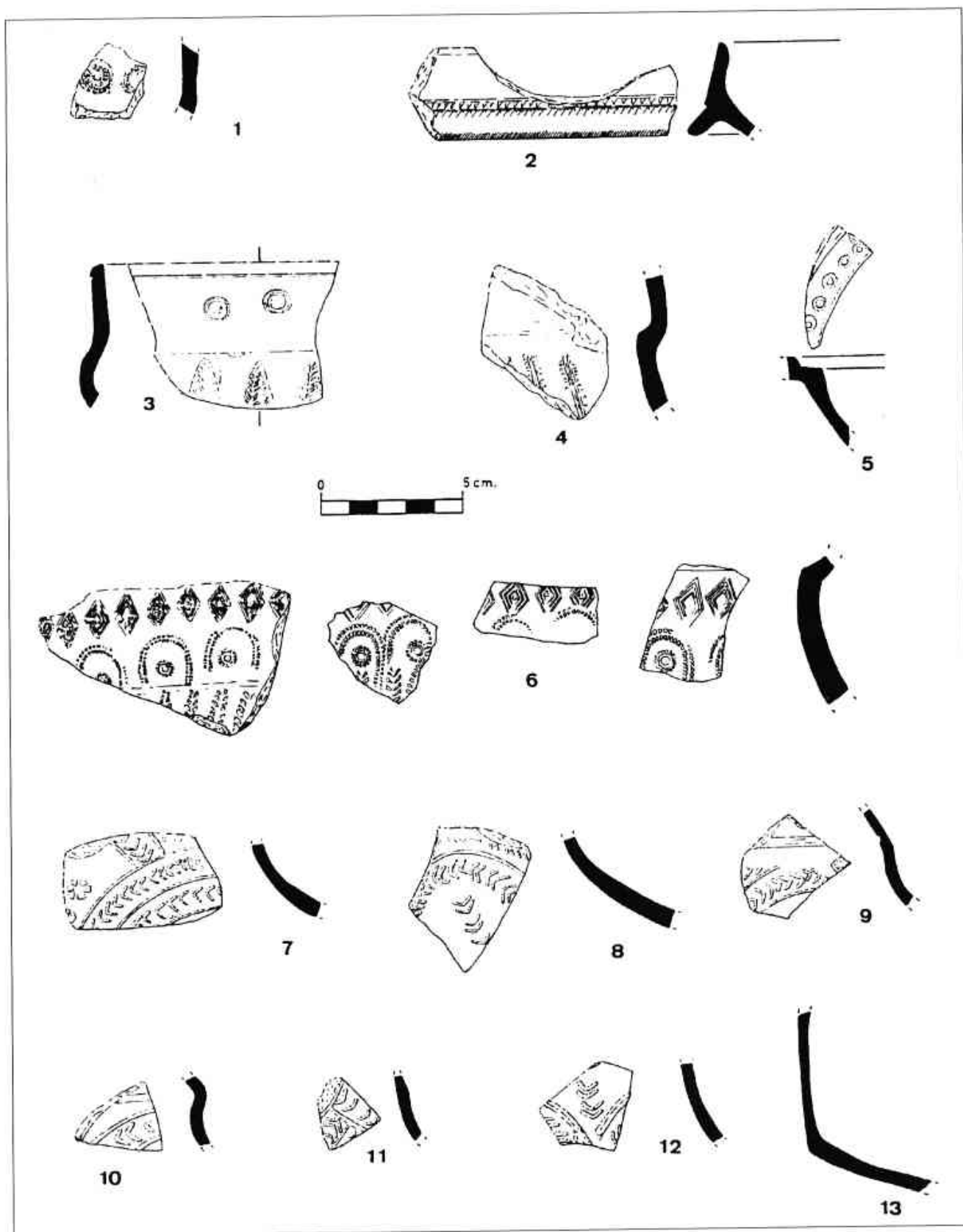

Fig. 8

Fig. 9

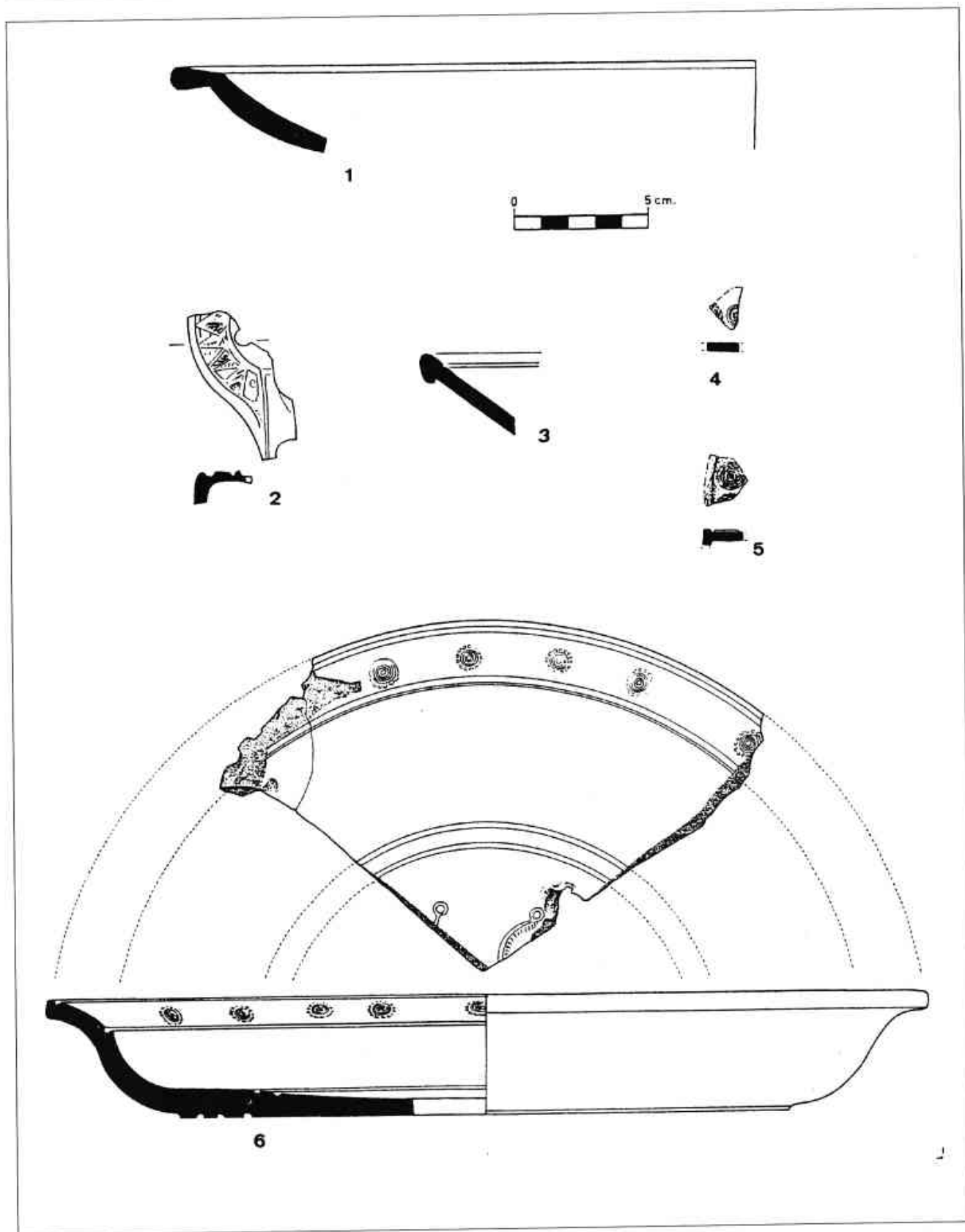
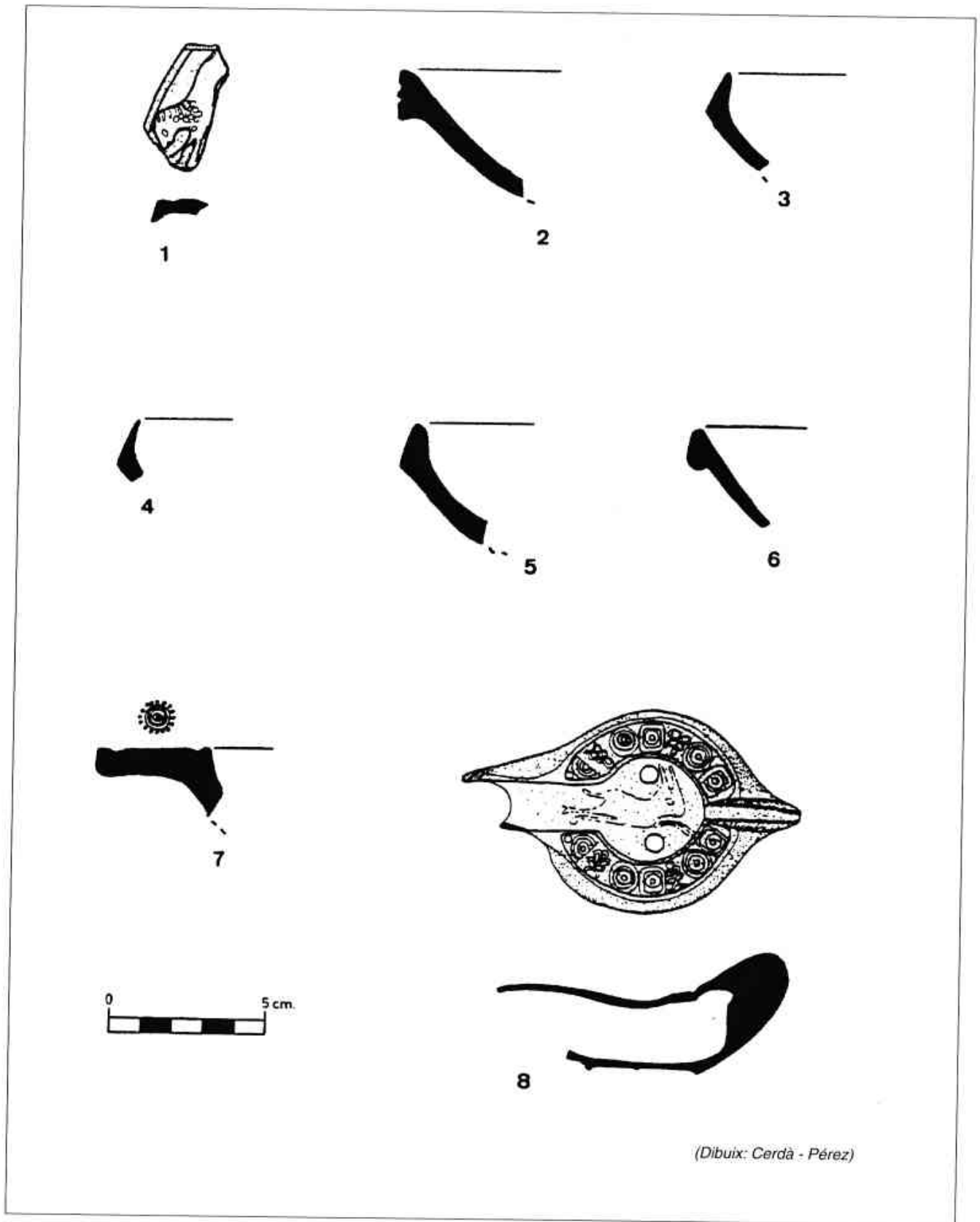

Fig. 10

(Dibuix: Cerdà - Pérez)

Fig. 11

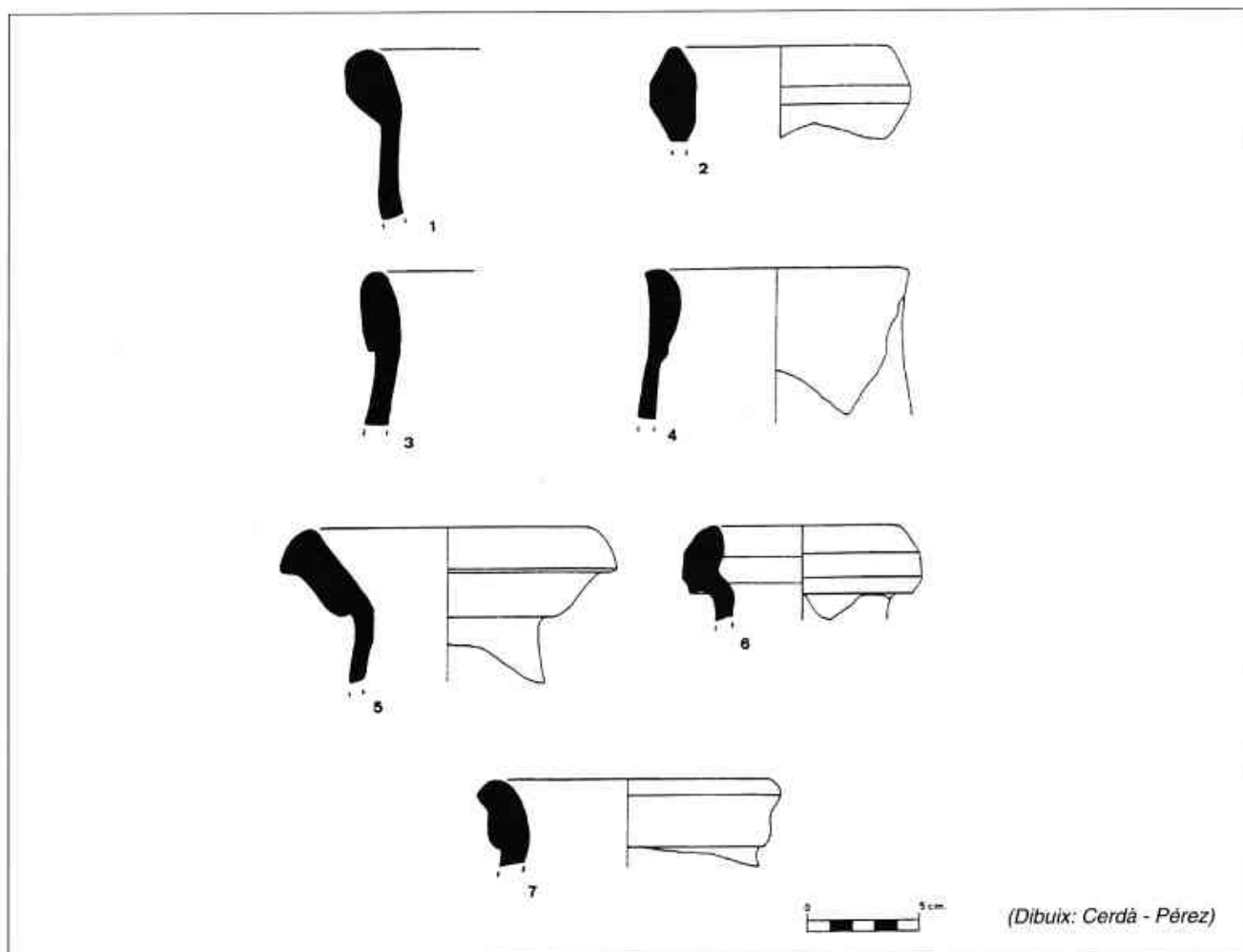

Fig. 12

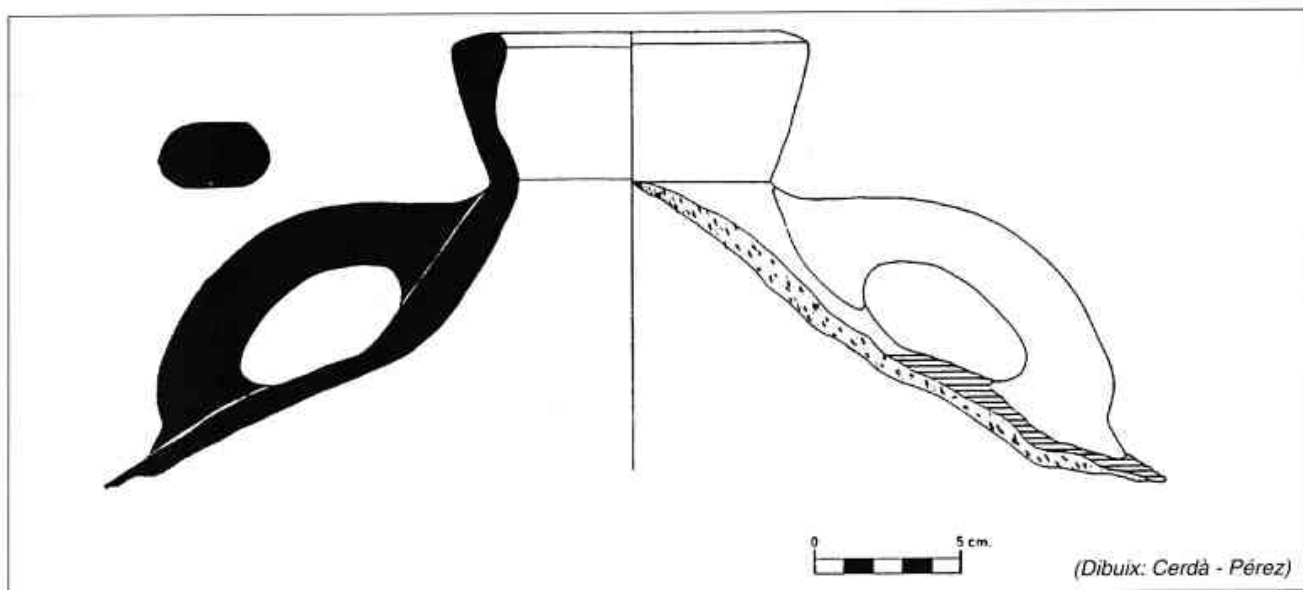

Fig. 13

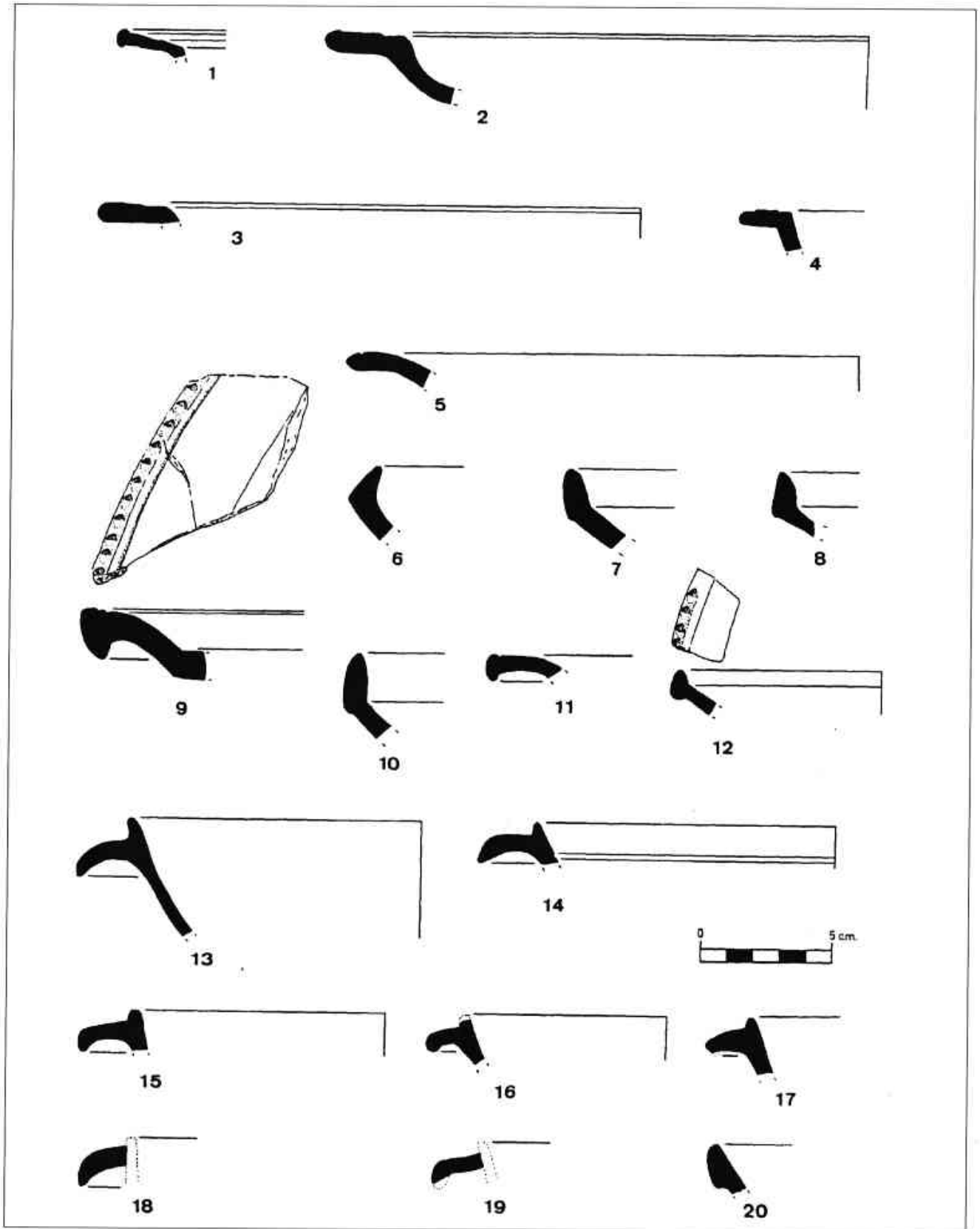

Fig. 14

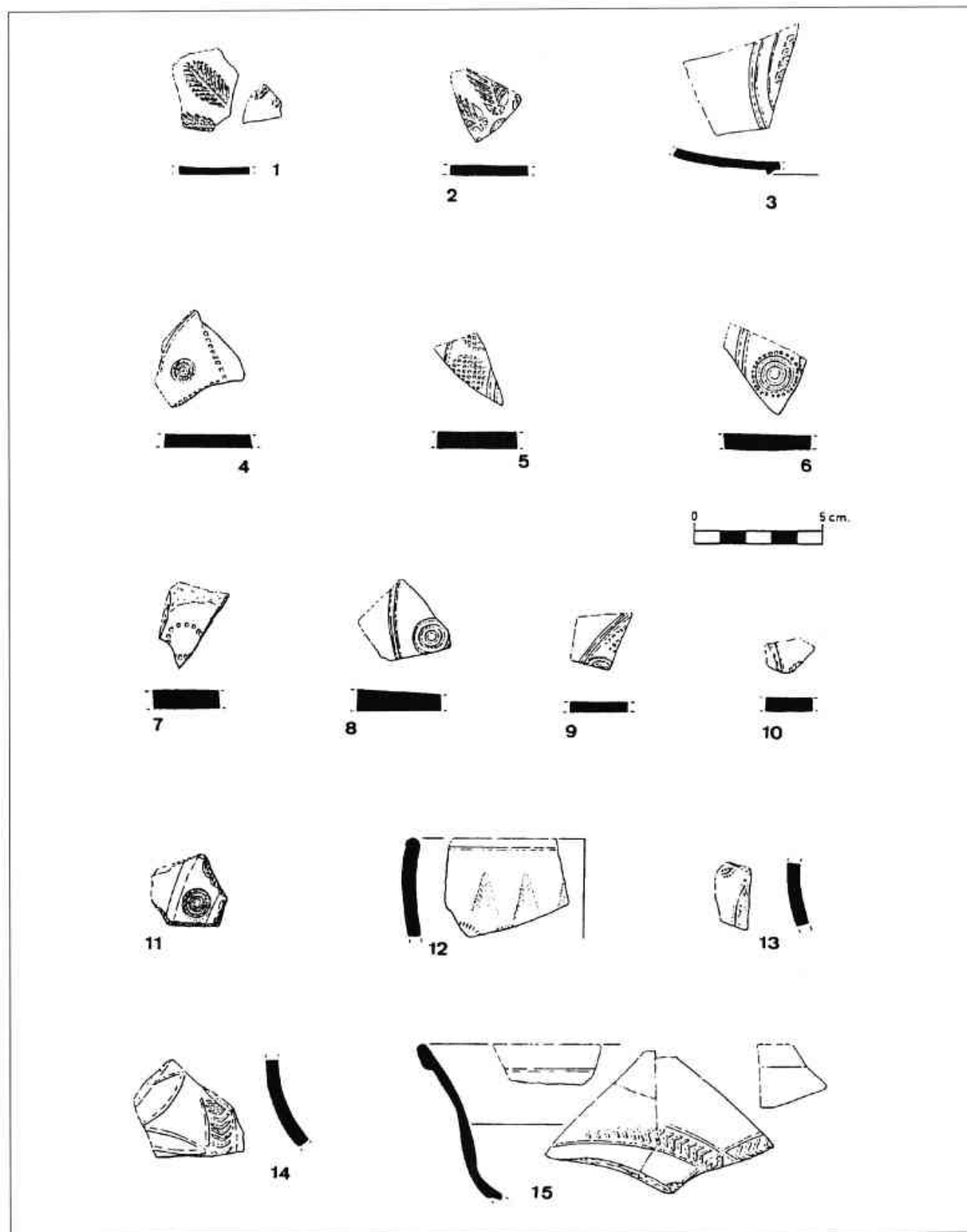

Fig. 15

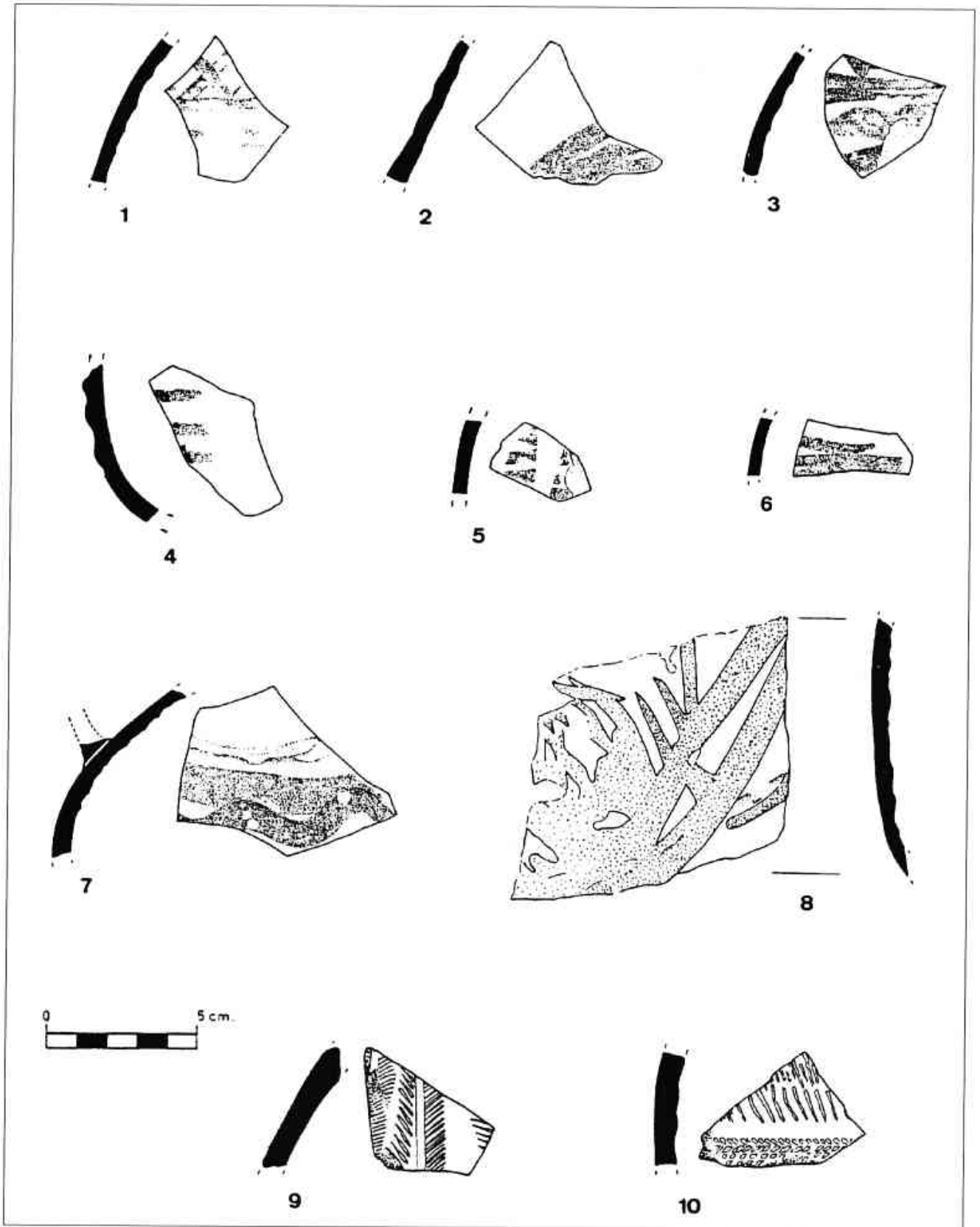

Fig. 16

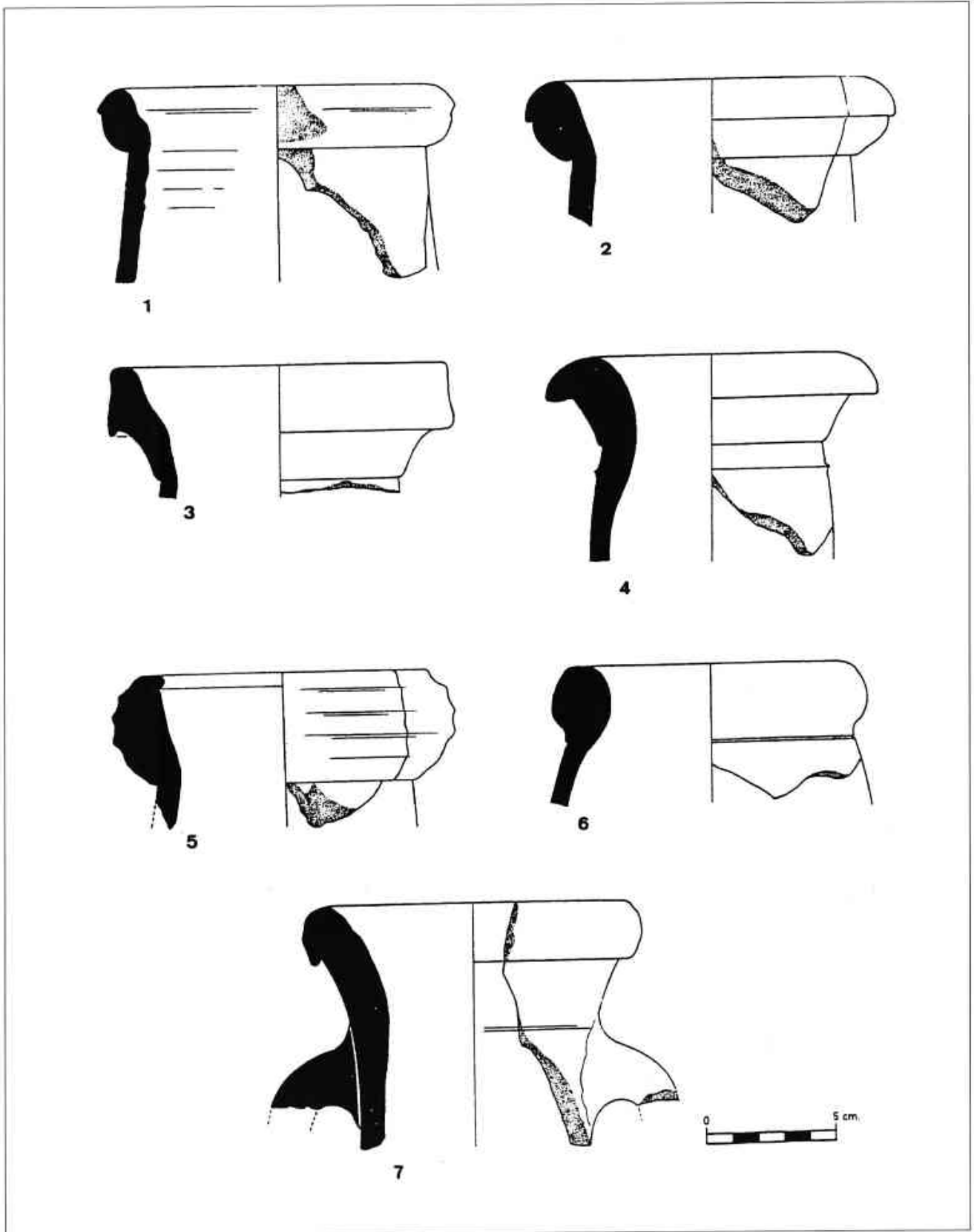

Fig. 17

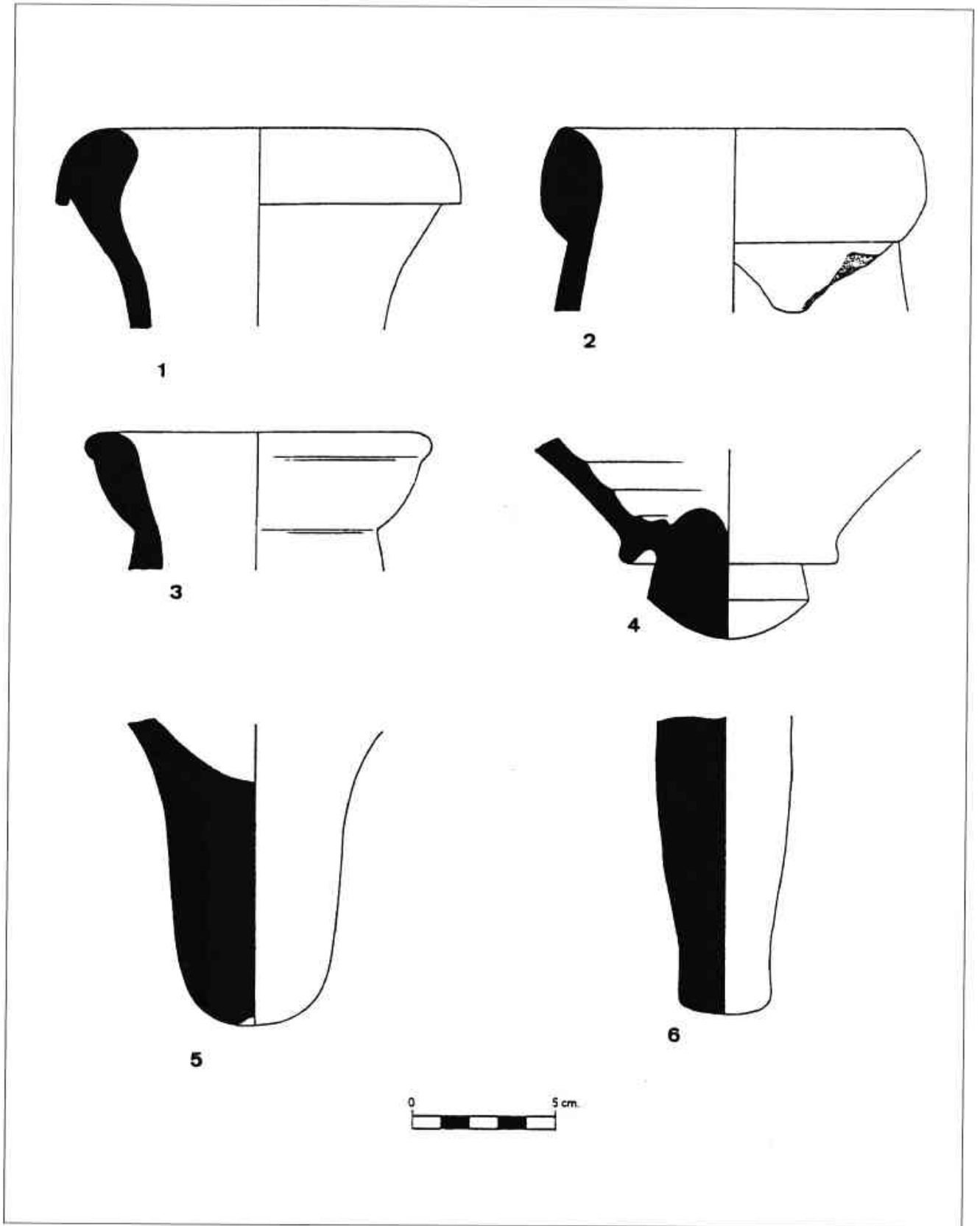

Fig. 18

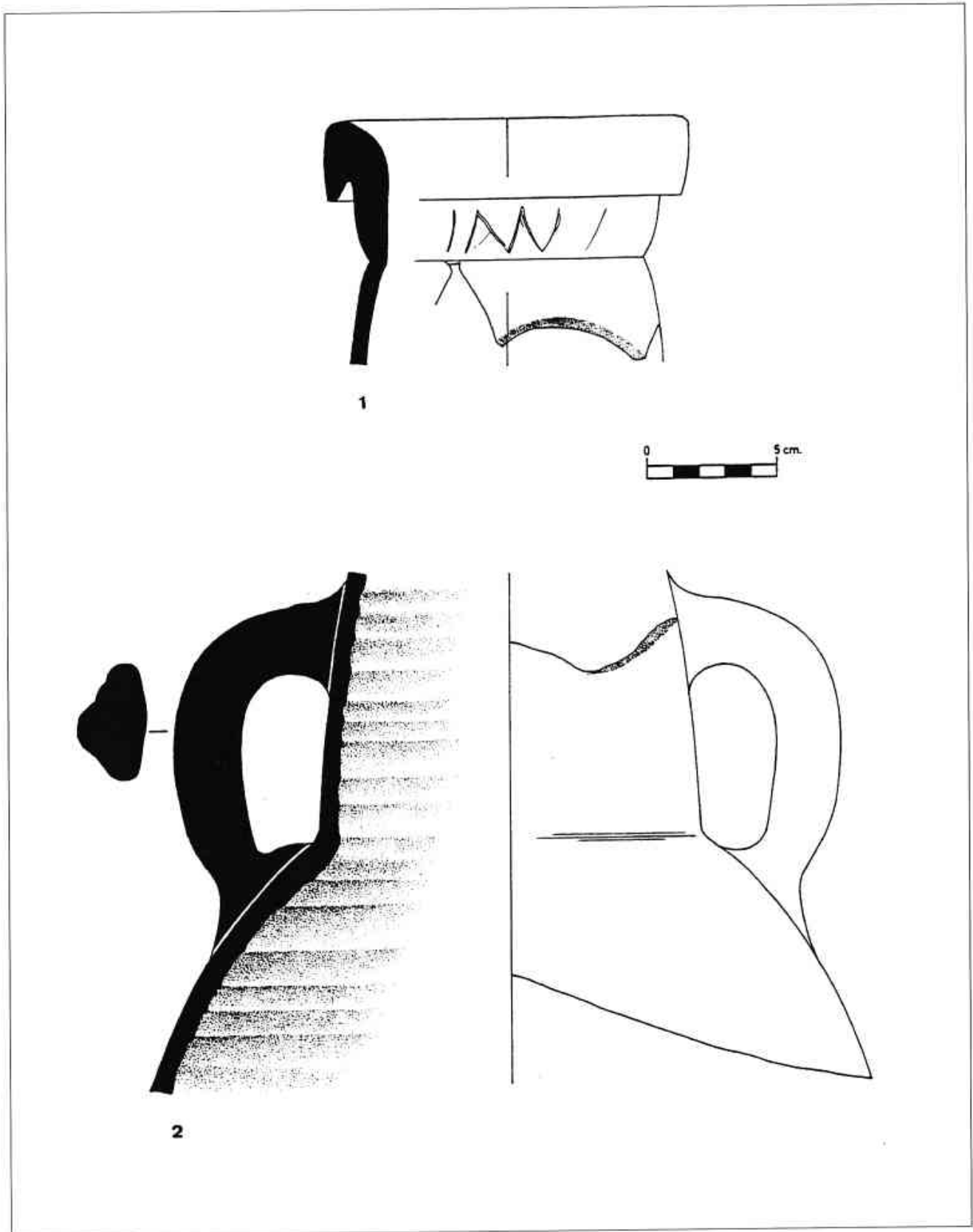

Fig. 19

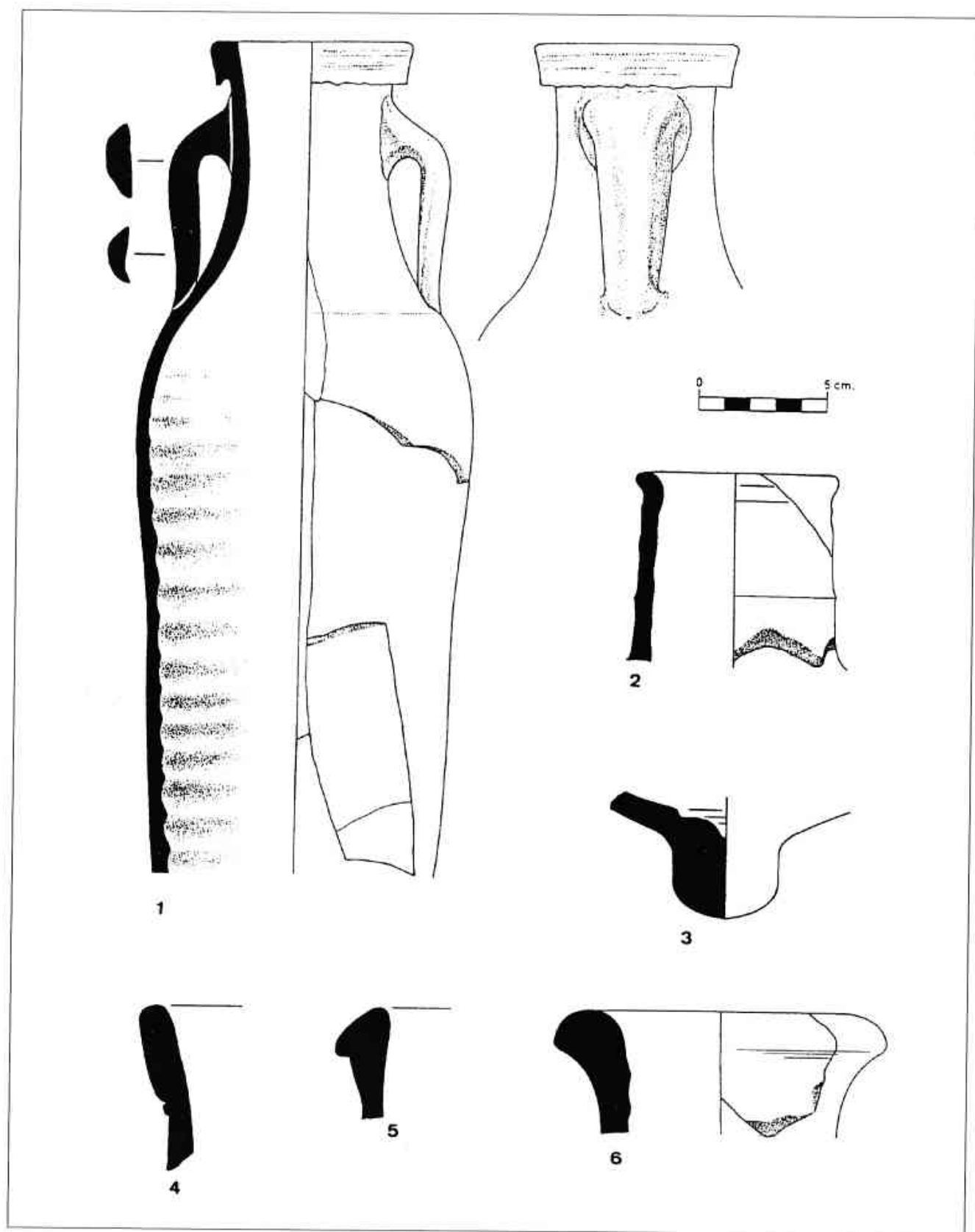

Fig. 20

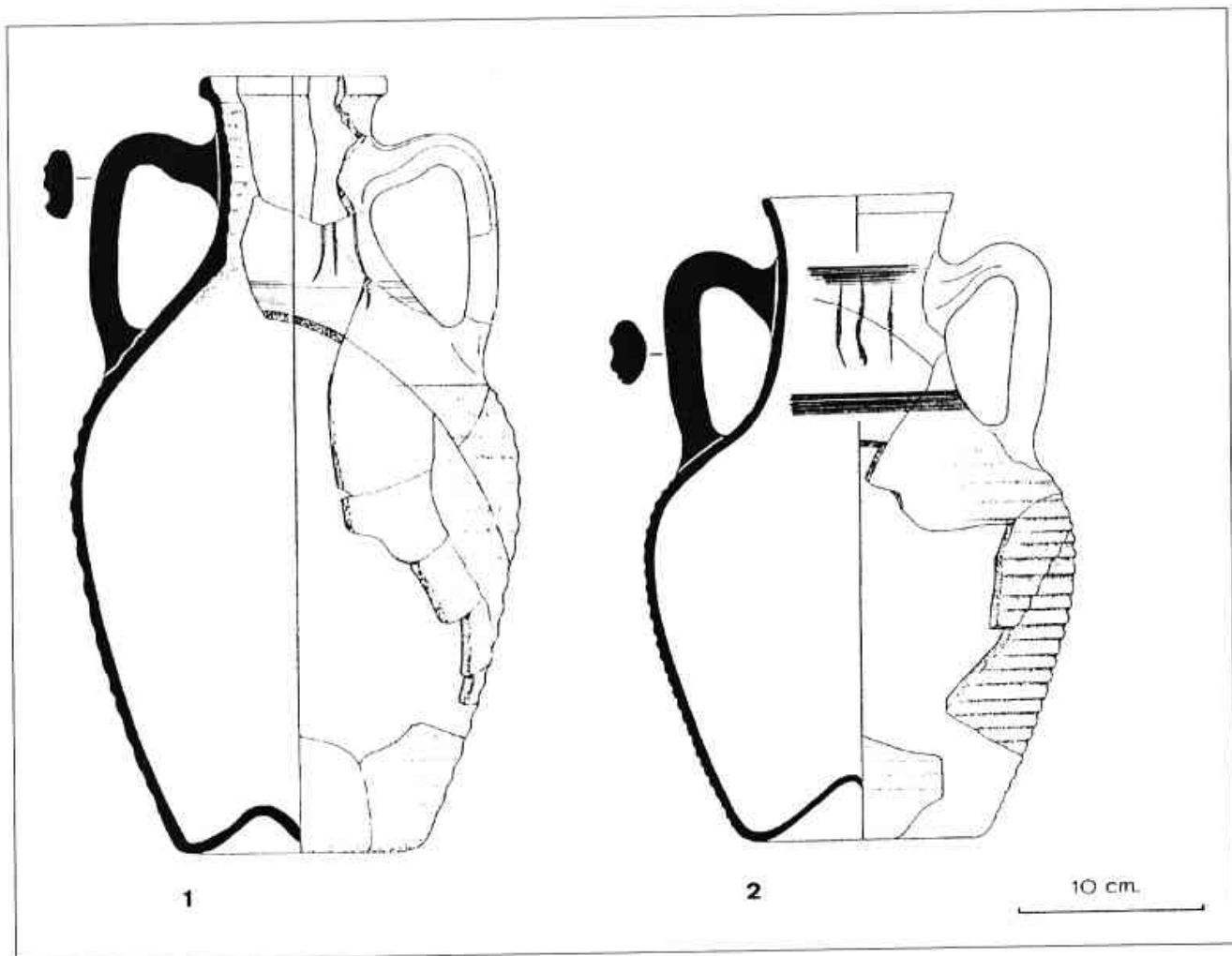
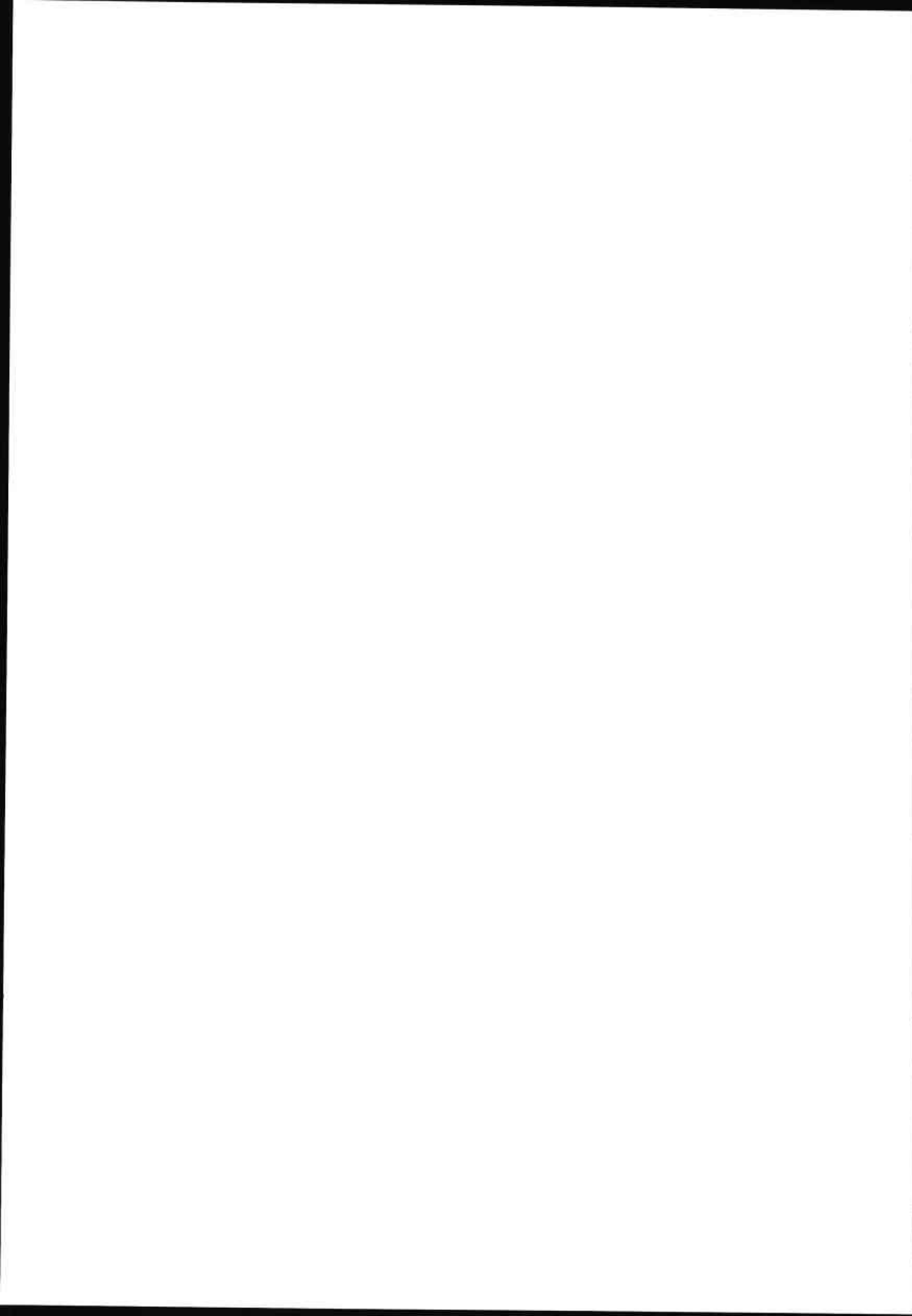
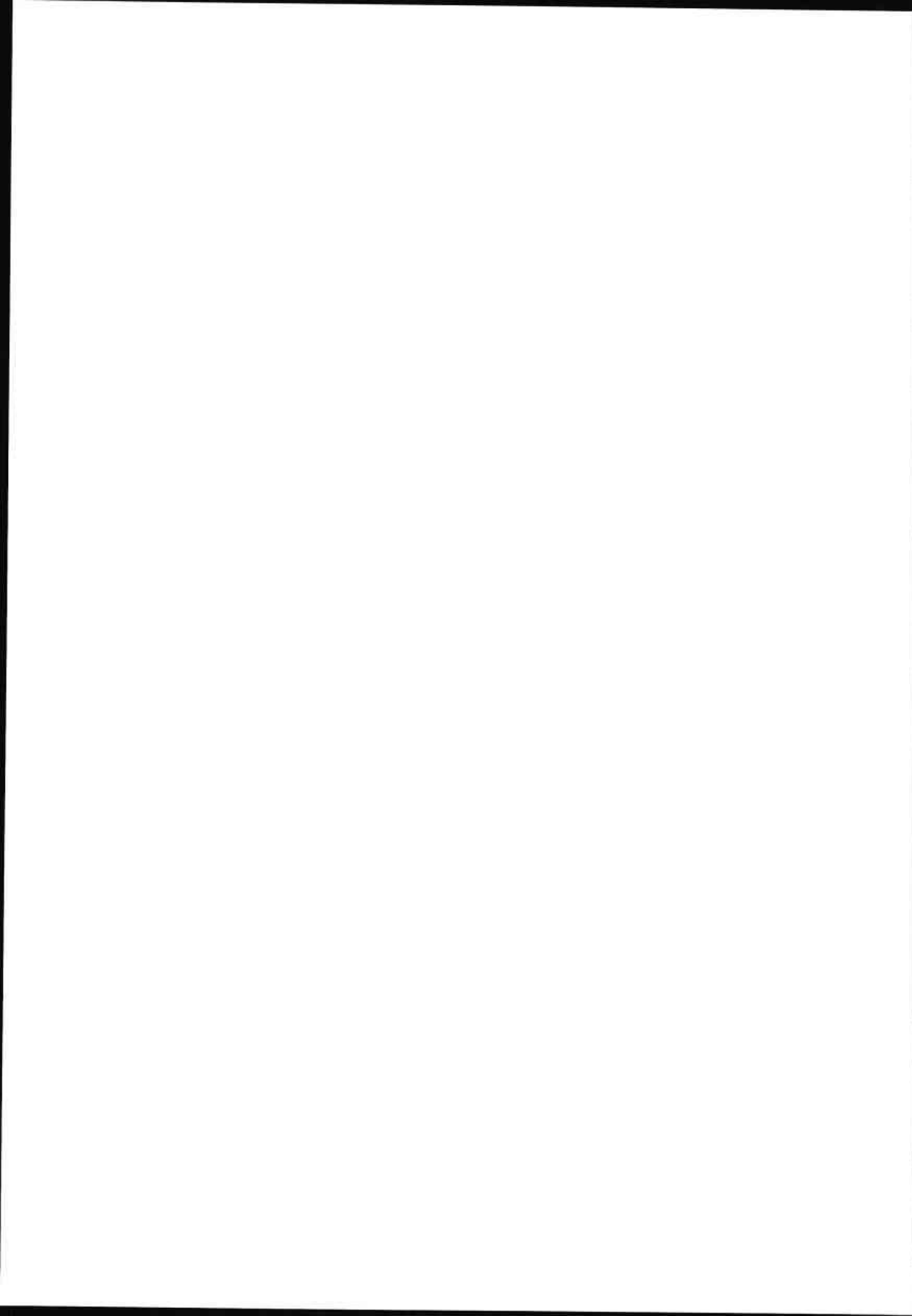

Fig. 21

**CERÁMICA DE PROCEDENCIA ITALIANA
APARECIDA EN CATALUÑA**

CERAMICA DE PROCEDENCIA ITALIANA APARECIDA EN CATALUÑA

* JOSEP A. CERDÀ I MELLADO

** ALBERT TELESE I COMPTE

El hallazgo arqueológico de lozas italianas lejos del país transalpino es un hecho conocido. Diversos autores han confirmado este extremo en las dos últimas décadas. Como ejemplos contamos, entre otras, con las comunicaciones de HURST *et alii* (1986) quienes estudian el material aparecido en los Países Bajos, Gran Bretaña y regiones del Mar del Norte. F. LISTER y R. LISTER (1987), hacen lo mismo con la loza italiana recibida en Andalucía desde los puertos del noroeste transalpino, loza que, una vez embarcada con otros productos, se sirve del activo comercio hispánico con las Américas para llegar a su destino. Así, los Lister refieren los hallazgos de la zona del Caribe y de Méjico, sin olvidar aquéllos que corresponden a estaciones intermedias de la ruta de comercio habitual como Marruecos y las Islas Canarias.

Precisamente en Qsar es-Seghir, en la costa marroquí del Estrecho de Gibraltar, se localiza un importante depósito de loza, parte del cual, descrito por REDMAN (1978), es de origen italiano anterior a 1550, fecha en que la ciudad es abandonada tras su cesión a España.

DEAGAN (1987), refiere asimismo hallazgos de este tipo en Santo Domingo, Haití, Florida, Ciudad de

Méjico y Carolina del Sur. Y ya más recientemente y mucho más próximo a nosotros, diversos autores franceses (AAVV, 1993) recogen las noticias relativas a los hallazgos de cerámica italiana en el sudeste francés, cuyo material ha sido recientemente sujeto de exposición en la ciudad de Aubagne.

Así pues, los hallazgos de loza de origen italiano se constatan en diversas áreas del mundo occidental sin olvidar otras situadas más al Este, como Egipto y Turquía, y prácticamente sin excepción corresponden a producciones posteriores a 1500 y anteriores a 1800. La cuestión en sí no es, pues, nueva, pero sí lo es la constatación de su presencia en Cataluña de forma cuantitativamente importante como una expresión más de esa penetración comercial de la que fueron objeto los países situados en el área de influencia de los mercaderes transalpinos. Cataluña se evidencia, como veremos enseguida, como receptora mayoritaria de los productos cerámicos del norte y centro italianos, en especial, de los centros ligures, toscanos y de la Emilia Romana. En este punto, las localizaciones coinciden poco menos que puntualmente con las referidas para los demás países, siendo las producciones de otros centros (Ferrara, Nápoles)

* Museu Comarcal del Maresme (Mataró). Associació Catalana de Ceràmica Decorada i Terrissa (Barcelona).

** Associació Catalana de Ceràmica Decorada i Terrissa (Barcelona)

escasas. Los hallazgos que se exponen corresponden todos ellos al subsuelo catalán, que es nuestro ámbito de observación, y confirman la comunicación y el tráfico comercial entre los puertos catalanes y los del norte italiano, especialmente con el de Génova.

En este artículo queremos dar a conocer algunos ejemplares de cerámica de procedencia italiana que han sido hallados en excavaciones arqueológicas realizadas en Cataluña. Además, hemos querido reflexionar acerca de la importancia que, para la producción autóctona, representó la llegada de vajillas italianas, que se materializó, por ejemplo, en la adopción, a partir del siglo XVI, del término "Pisa" para referirse a la producción catalana azul o policroma.

No ha sido nuestra intención llevar a cabo una búsqueda exhaustiva de todos los ejemplares de loza italiana hallados en subsuelo catalán. Nos hemos limitado a reseñar las piezas de las cuales nos han llegado referencias¹. Seguramente los ejemplos podrían multiplicarse pero hay que tener en cuenta que la mayoría de las producciones italianas siguen siendo aún bastante desconocidas en España y por ello no son fáciles de detectar.

Por otra parte hemos obviado los ejemplares que, aun siendo de manufactura italiana, no nos consta que sean de procedencia arqueológica sino que, tal vez, hayan llegado a Cataluña en fechas recientes y por otros medios, como puede ser el mercado de antigüedades.

TIPOLOGÍA DEL MATERIAL HALLADO EN CATALUÑA

Los restos cerámicos a los que nos referiremos a continuación corresponden, en su mayoría, a yacimientos en los que predominaba la cerámica autóctona, en cuyo contexto - por lo general datable- la cerámica italiana figuraba en una proporción variable, pero a menudo próxima a un 2-3%. Como se verá, la mayoría de ejemplares y fragmentos aflorados se corresponden, tipológicamente, con los hallazgos comunicados por otros autores, evidenciándose que la cerámica que se importaba de Italia no era, artísticamente considerada, la mejor que los diversos centros producían sino, salvo contadas excepciones, un tipo de loza

de carácter económico y ejecución masificada. De ello se deduce que en cierto momento se produjo un cambio en la orientación comercial de la exportación de estos productos pues mientras en el siglo XV Manises exportaba a toda Europa -Italia sobre todo- piezas de todo carácter -incluidos ejemplares de encargo de alta calidad- parece que, al invertirse los papeles, desde el siglo XVI, no sucedía lo mismo en sentido contrario, y las piezas de extraordinaria calidad se reservaban para el comercio interior exportándose las de calidad mediana e inferior.

La fig. 1 muestra la localización de los hallazgos registrados por nosotros en la actual Comunidad de Cataluña: 1) Girona. 2) Sant Pere de Rodes. 3) Salt. 4) Sant Feliu de Guíxols. 5) Banyoles. 6) Fontcoberta. 7) Mataró. 8) Olesa de Montserrat. 9) Abrera. 10) Esparreguera. 11) Rajadell. 12) Barcelona. 13) Sitges.

La fig. 2 evidencia los lugares de origen de dichos hallazgos cerámicos considerados de una forma genérica: 1) Savona; 2) Albisola; 3) Génova; 4) Pisa; 5) Montelupo; 6) Faenza; 7) Ferrara; 8) Nápoles.

La visión conjunta de ambos mapas sugiere un intercambio de costa a costa por la vía más próxima, un panorama de centros productores-emisores italianos que se sitúa en el centro o en la misma costa norte, y un área receptora y consumidora -la catalana- que en la lectura de los depósitos también es mayoritariamente litoral y prelitoral, aunque existan algunos -menos fértiles y abundantes- en la Cataluña central.

Ateniéndonos a su procedencia, establecida por paralelismos que se citan, el lugar de origen y la tipología de las lozas italianas afloradas en subsuelo catalán son los siguientes:

A.- LAS PRODUCCIONES DE LIGURIA. (TABLAS I Y II)

Según la composición de la arcilla, distinguimos dos producciones:

- las de arcilla rojiza (fig. 3), y
- las de arcilla blanca (fig. 4).

Con las primeras se elaboraba la conocida "terraglia nera", mientras que las segundas se utilizaban para las piezas blancas y pintadas.

¹ Queremos dar las gracias a todas las personas e instituciones que han colaborado desinteresadamente para hacer posible este artículo: Xavier ALBERCH (Museu de Salt); Jordi ARGELICH (Centre Muntanyenc i de Recerques Olesà); Joan BANUS (Museu Comarcal del Maresme); Josep ESCORTELL (Museu de Sant Feliu de Guíxols); Joan GARCIA i TARGA (Sant Pere de Ribes); Joaquim GARCIA i ROSELLO (Museu Comarcal del Maresme); Esther GURRI (Museu Comarcal del Maresme); Francesc LLOSA (Centre Muntanyenc i de Recerques Olesà); Jaume MORERA (Centre Muntanyenc i de Recerques Olesà); Antoni NICOLAU (Museu d'Història de la Ciutat); Carolina ROVIRA (Centre d'Arqueologia de la Ciutat); Néstor SANCHIS (Museu de Sant Feliu de Guíxols); Joan SURROCA (Museu d'Art de Girona); Josep TARRUS (Museu Comarcal de Banyoles).

Estilos, tipos y decoraciones

En el arco Ligur existían infinidad de pequeños talleres agrupados en torno a tres grandes centros productores: Savona, Albisola y Génova. A veces se nos presenta muy difícil distinguir entre las producciones de uno u otro centro. Incluso autores como Blake (BLAKE 1981) prefieren utilizar la denominación de "Liguria, en general" para la producción llamada "berettino". Por nuestra parte sólo hemos hecho atribuciones geográficas precisas cuando hemos encontrado paralelismos en obras ya publicadas o bien cuando ello es posible por llevar el fragmento hallado la marca del ceramista pintada en la parte posterior. Cuando no, preferimos, al igual que Blake, hablar de "Liguria, en general". En cualquier caso, la datación de las piezas halladas en Cataluña se circunscribe, como veremos, a los siglos XVI - XVIII.

Uno de los primeros problemas que deberemos resolver es la confusión que existe en lo que se refiere a los nombres de los estilos, de los tipos y de los motivos decorativos, debido tal vez a que han sido numerosos los autores que se han interesado por estas producciones.

Podemos agrupar el material italiano hallado bajo dos grandes epígrafes: la cerámica estannífera y la cerámica común. Por lo que respecta a la primera distinguimos dos grandes estilos o influencias: el estilo orientalizante (Chino-Persa) y las influencias francesas a partir del siglo XVIII, siempre, naturalmente, sobre la base de un estilo autóctono tradicional.

Por tipos, hemos hallado, ordenados cronológicamente de mayor a menor antigüedad, los siguientes:

- * **Azul "berettino"**, producción de influencias persas caracterizada por los dos tonos de azul empleados. Distinguimos las decoraciones llamadas "a quartieri" (a sectores), "a foglie e raggere" (hojas y radios) y "calligrafica" (caligráfica).
- * **Azul sobre blanco**, también de influencias orientalizantes, con decoraciones como hojas partidas (tal vez derivadas del "ju-i", motivo decorativo procedente del cetro chino y arabizado después, que se otorgaba a las personas de rango elevado y que poseía un significado augural), las "ramas estilizadas" y las decoraciones geométricas (cenefas de hojas-ala)
- * **Tipo "calligrafico-naturalistico"**, en azul o en policromía, consistente en la representación de centros figurativos (personajes, pájaros, edificios...) rodeados de una decoración minuciosa y preciosista a base de flores, capullos, hojas lanceoladas y hojas redondeadas.
- * **Tipo "a tappezzeria"**, también de claras influencias orientales, consistente en una decoración azul sobre esmalte blanco representado pájaros, insectos y flores, alrededor de los cuales figuran, generalmente, tres "nubecillas", nombre con el que se distinguen los pequeños grupos de tres semicírculos o medias lunas dispuestos en cualquier lugar de las escenas.

I. LIGURIA, EN GENERAL							
Clave	Tipo	Decoración	Cronolog.	Centro productor	Yacimiento	Bibliografía	Rareza
1.1	berettino (azul sobre azul)	"A quartieri" "A foglie e raggere" "Calligrafico"	1575-1625	Liguria, en general.	SLT-1	RACKHAM 1952 LIVERANI 1960 BLAKE 1981	M.F.
1.1.1			SFG-3/6				
1.1.2			FON-8/9				
1.1.3			MAT-34,47 ABR-19a71 RAJ-5; CM-1 BAR-1a9,19a 27,33,34,52, 137,138,160a 169,223,224				
1.2	azul sobre blanco	Hojas partidas Ramajes Geométrico (cenefas de hojas-ala)	1575-1625	Liguria, en general.	GIR-7	LISTER&LISTER (1987) AAVV 1993	F.
1.2.1			SLT-2/3				
1.2.2			SFG-38/42				
1.2.3			FON-1 a 7 RAJ-6 BAR-29,35a42 MAT-37				

II. ALBISOLA Y SAVONA							
Clave	Tipo	Decoración	Cronolog.	Centro productor	Yacimiento	Bibliografía	Rareza
2.1	"calligráfico/naturalístico" (azul o policromo)	Flores, pájaros, cuadrúpedos...	S.XVII	Albisola	MAT-14,31,35 BAR-31,53,54 114a136,209, 210,225	MARZINOT 1987	F.
2.2	"a tappezzeria" (azul) sajés...	Flores, nubes, pájaros, paisajes...	2º XVII inicios XVIII	Savona	MAT-45	MARZINOT 1987	M.R.
2.3	monocromo azul "turquino"	paisajes o personajes	Fin XVII 1º XVIII	Savona	SFG-25 a 32 SFG-45 a 47 FON-11 a 17 MAT-39 BAR-11a13,32 48,55a106, 110,111,139a 159,170a208, 212a219,	MARZINOT 1987	M.F.
2.4	policromo	"a uccelli" personajes floral	S.XVIII	Albisola o Savona	SFG-69 BAN-1/2 MAT-12,13a27 41,46 FON-10 ESP-1,2 RAJ-7 BAR-112,113	MARZINOT 1987	M.F.
2.4.1							
2.4.2							
2.4.3							
2.5	"giallo franco" (amarillo)	floral, pájaros...	s.XVIII	Savona	BAR-45 MAT-56	MARZINOT 1987	R.
2.6	monocroma azul y policromía	Cenefas de "tres puntos" Cenefas de "espigas" Floral	2º Siglo XVIII	Savona	SPR-1 a 4 SPR-3 SPR-4 MAT-9,10,38, 55a65 BAR-220a222	MARZINOT 1987	M.F.
2.6.1							
2.6.2							
2.6.3							
2.7.	"Terraglia nera"	Manchas negras en forma de zig-zag.	1721-1810	Albisola	FON-18 MAT-32,44,49 a 54 ESP-3	CAMEIRANA 1970 MARZINOT 1987	M.F.

- * **Tipo monocromo azul de Savona/Albisola (azul "turquino")**, con decoraciones pictoricistas (paisajes o personajes).
- * **Tipos policromos** de influencias orientales, con decoraciones "a uccelli" (pájaros), florales, o de influencia francesa (decoración de personajes).
- * **Tipo "giallo franco"** (monocromo amarillo), de influencia francesa con decoraciones florales, pájaros, etc.
- * **Tipo monocromo azul de Savona**, con decoración de cenefas a base de "tres puntos" o "espiguillas".
- * **Tipo policromo de Savona**, similar al anterior.
- * **"Terraglia nera"** de Albisola, consistente en cerámica de pasta rojiza decorada con simples trazos gruesos en negro, todo ello bajo una brillante cubierta vidriada.

B.- LAS PRODUCCIONES DE LA TOSCANA: EL VALLE DEL ARNO (MONTELUPO), FAENZA Y PISA (TABLAS III, IV Y V); FIGS. 6 Y 7

Generalmente se trata de arcillas de coloración muy clara (beige o blanco cremoso), de textura fina con muy raras inclusiones no plásticas, rojizas. Este tipo de arcillas es característico de los talleres del Valle del Arno.

No obstante, se distingue claramente un grupo caracterizado por pastas de la apariencia del yeso, frágiles, debido a la alta proporción de cal de su composición. La capa de barniz estannífero donde está la decoración salta con facilidad debido a la mala adherencia. Se trata de una característica frecuente en las producciones de Montelupo.

Las producciones de Pisa o del "Norte de Italia" así como las de Montelupo han sido estudiadas por diversos autores que han detectado estilos diferentes y los han secuenciado cronológicamente. Entre estos autores cabe destacar Cora, Vannini, Hurst, Redman, Lister & Lister, Rackham, Giacomotti y Berti & Tongiorgi, entre otros, citados en la bibliografía.

* MONTELUPO (Tabla III)

Por lo que respecta a los tipos, hemos hallado, ordenados cronológicamente de mayor a menor antigüedad, los siguientes:

- * **Tipo policromo geométrico**, a base de anaranjado, azul y verde y, ocasionalmente, rojo y amarillo. Decoración en la que predominan los

centros ajedrezados y las cenefas con "ovali e rombi" (óvalos y rombos) y entrelazados.

- * **Tipo policromo con influencias de Faenza**, a base de azul, amarillo y verde, con centros de carácter geométrico y cenefas en azul oscuro en las que figuran elementos lineales en negativo a base de rombos, espirales, grupos de líneas paralelas, etc.
- * **Tipo azul sobre blanco "alla porcellana"** (similar a la porcelana), con decoración a base de centros geométricos realizados mediante trazos finos y gruesos unidos entre sí, o de carácter figurativo (pájaros por ejemplo), y cenefas formadas por líneas sinuosas.
- * **Tipo policromo geométrico**, con rombos y trazos curvos que los unen rellando toda la superficie a la manera de una red, todo ello sobre fondo punteado.
- * **Tipo policromo**, que representa espirales en anaranjado ("spiralì aranci") a base de naranja y azul, que parten radialmente de un centro común, curvándose en su parte superior. Entre las espirales figuran gruesos trazos en azul.
- * **Tipo policromo figurado**, de fondo amarillo ("mostacci") o blanco, predominando las figuras de guerreros, damas, o figuras de la comedia.
- * **Tipo policromo**, a base de grandes hojas verdes, generalmente cuatro, dispuestas en cruz, y centro ocupado por una espiral en naranja sobre fondo amarillo.
- * **Tipo policromo**, con ocre, verde y azul a base de grupos de espirales verdes ("spiralì verdi") que ocupan todo el ala, rodeando un centro geométrico.
- * **Tipo policromo**, a base de azul, amarillo, verde y manganeso, representando la Tiara pontificia y las llaves de San Pedro, rodeadas de elementos vegetales palmeados y sin cenefa diferenciada.
- * **PISA (Tabla IV).**
- * **Tipo bicolor**, verde y ocre esgrafiado "graffito", generalmente representando flores, sobre un fondo cremoso.
- * **Tipo bicolor**, verde y ocre, que imita las aguas del mármol ("marmoleado").
- * **Tipo bicolor**, jaspeado, en verde y morado.
- * **Tipo bicolor**, en marrón y amarillo con decoración geométrica radial.
- * Las producciones **FAENTINAS (Tabla V)**, aparte de las decoraciones, se caracterizan por presentar unas pastas más resistentes que las del Valle del Arno y esmalte mejor adherido que muestra,

III. TOSCANA - MONTELUPO							
Clave	Tipo	Decoración	Cronolog.	Centro productor	Yacimiento	Bibliografía	Rareza
3.1	policromo geométrico	Ajedrezados Losanges Entrelazados	1500-1550	Montelupo	GIR-4 SFG-9 a 13 SFG-52 a 57 MAT-5a8,29, 30,48 OLM-1 RAJ-1,2	CORA 1973 VANNINI 1977 HURST 1986 AAVV 1993 REDMAN 1978	F.
3.1.1							
3.1.2							
3.1.3							
3.2	Policromo (estilo faentino)	Cenefas en negativo	1500-1550	Montelupo	MAT-28 BAR-14	LISTER 1987 AAVV 1993	M.R.
3.3	azul sobre blanco "alla porcellana"	Cenefas caligráficas	1575-1625	Montelupo	SFG-8,48,49 RAJ-4	RACKHAM 1952 HURST 1986 LISTER 1987	M.R.
3.4	Policromo geométrico	Rombos y reticulado fondo punteado	1575-1625	Montelupo	GIR-5 SFG-51 RAJ-3 BAR-49,51	HURST 1986	R.
3.5	Policromo geométrico	"spiral aranci" (espirales en ocre)	fines s. XVI	Montelupo	SFG-50 BAR-15a18,28 43,226 MAT-40?	AAVV 1993	R.
3.6	Policromo figurado	Bustos Personajes Guerreros	1575-1650	Montelupo	SLT-4 SFG-58 MAT-33,42	HURST 1986 GIACOMOTTI (1974)	R.
3.6.1	De fondo amarillo "mostacci"						
3.6.2	De fondo blanco						
3.7	Policromo	Cuatro hojas verdes y espiral central, en amarillo	2º XVII- inicios s. XVIII	Montelupo	MAT-1 a 2 BAR-211	AAVV (1993)	M.R.
3.8	Policromo	"Spirali verdi"	Fin. XVII inicios s. XVIII	Montelupo	MAT-3	AAVV (1993)	M.R.
3.9	Policromo	Tiara pontificia y llaves de San Pedro.	Fin. XVII	Montelupo	SFG-14 a 24 BAR-227	GIACOMOTTI (1974)	M.R.

			IV. TOSCANA - PISA				
Clave	Tipo	Decoración	Cronolog.	Centro productor	Yacimiento	Bibliografía	Rareza
4.1	Bicolor: "graffito tardo" sobre fondo cremoso	Floral incisa	Mitad s. XVII	Pisa	SFG-2, 43 MAT-43	HURST 1986 LISTER 1987 BERTI Y TONGIORGI (1982) AAVV 1993	M.R.
4.2	Bicolor marmoleado	Aguas del mármol	Mitad s. XVII	Pisa	SFG-7, 44 BAR-44a46, 107a109	BERTI (1982) HURST 1986 LISTER 1987 DEAGAN 1987	M.R.
4.3	Verde y morado	Jaspeada	2ª XVII	Pisa	MAT-4		M.R.
4.4	Bicolor en marrón y amarillo.	Radial	2ª XVII	Pisa	CM-2	FRANCOVICH & GELICHI (1980)	M.R.

			V. TOSCANA - FAENZA				
Clave	Tipo	Decoración	Cronolog.	Centro productor	Yacimiento	Bibliografía	Rareza
5.1	Policromo "cenefas en negativo."	Personajes. Geométrica: (ajedrezados, gallones en relieve)	1500-1525	Faenza	GIR-1,2,3.	GIACOMOTTI (1974) ARGNANI 1898 REDMAN 1978	M.R.
5.1.1							
5.1.2							
5.2	Policromo "compendiario"	"Cenefa floral en espiga". "En filigrana". Decoración mínima con predominio del blanco	1550-1600	Faenza	SFG-1 ABR-1a18	LIVERANI 1960 HURST 1986 LISTER 1987 RAVANELLI 1991 GIACOMOTTI (1974)	M.R.
5.2.1							
5.2.2							
5.2.3							

debajo de la superficie esmaltada, finos cuarteados.

- * **Tipo policromo**, a base azul, ocre, verde y amarillo, que representa personajes, con cenefas en negativo, ajedrezados, gallones en relieve, etc.
- * **Tipo policromo "compendiario"**, constituido por decoraciones figurativas de buen trazo pero con predominio del blanco estannífero del fondo. Para algunos, la producción se sitúa entre 1575-1625, mientras otros autores la estrechan al período 1565-1585. Dentro de este estilo cabe separar un grupo de piezas con decoración denominada "en filigrana", constituida por sectores divididos por bandas lineales y trazos espirales de carácter continuo. El color básico es el azul sobre blanco con toques ocasionales de ocre o amarillo (1570-1580). Otro subgrupo del estilo "compendiario" estaría compuesto por ejemplares totalmente en blanco o con escasísima decoración central como es el caso de ciertas piezas de forma -saleros, sobre todo- que muestran solamente decoración en la cazoleta.

D.- ITALIA MERIDIONAL (TABLA VII)

Arcilla clara, de color beige anaranjado, frágil, con presencia de partículas de color negro. Sólo hemos sabido identificar la producción napolitana, representada por un único tipo:

- * **Cerámica estannífera**, sin decoración.

DETALLE DE LOS HALLAZGOS.

1.- GIRONA

El *Museu d'Art de Girona* alberga en sus fondos siete ejemplares hallados en el subsuelo de la ciudad. El origen del material es diverso y seguramente configura una pequeña muestra del material de este tipo aflorado en la capital y que puede haber sido objeto de diversos destinos en cuanto a almacenamiento y conservación.

Si bien el número de piezas es, pues, escaso, en cambio es digno de destacar por su calidad artística, superior a la media detectada en otros yacimientos catalanes. El museo contiene, además, otras cuatro

VI. EMILIA ROMANA							
Clave	Tipo	Decoración	Cronolog.	Centro productor	Yacimiento	Bibliografía	Rareza
6.1	Bicolor "graffito"	Inidentificada	1450-1475	Ferrara?	SFG-70	AAVV 1986	MR

C.- EMILIA ROMANA (TABLA VI)

De esta zona de Italia únicamente hemos hallado un fragmento que podría corresponder a un taller ferrarés.

- * **Tipo esgrafiado** primitivo, bicolor, con grandes manchas en verde (de dos intensidades) y marrón (también de dos intensidades).

piezas que mencionamos en el apartado correspondiente a *Sant Pere de Rodes*, por haber sido hallados en dicho monasterio. Tampoco contabilizamos otras tres piezas de dicho museo, todas ellas en buen estado de conservación, por carecer su ficha del lugar de procedencia, no conociéndose si aparecieron en el subsuelo de la ciudad o si son restos sobrevivientes que circulan por Girona desde su época o llegaron a la ciudad más tarde. Estas tres piezas corresponden, dos de ellas, al tipo azul de Savona (Ref. 2.3 del

VII. CAMPANIA							
Clave	Tipo	Decoración	Cronolog.	Centro productor	Yacimiento	Bibliografía	Rareza
7.1	Monocromo blanco.	Sin decoración	2º XVIII	Nápoles.	MAT-35	FITTIPALDI (1992)	MR

cuadro tipológico), y la tercera al tipo policromo del mismo centro (Ref. 2.4 de dicho cuadro).

Los seis fragmentos del subsuelo gerundense (GIR-1 a GIR-6), obedecen a la siguiente tipología:

* GIR-1: Plato. Ø: 33mm; h: 45 mm. Fig. 6, núm. 5. y foto Lám. XVI, fig. 52

Ref. tipológ., 5.1.1.

Policromía a base de azul, verde, ocre, amarillo y manganeso. En el centro, un personaje masculino ataviado a la usanza renacentista. La cenefa, compuesta por dos franjas, una interior estrecha con finos trazos en ocre, y una exterior más ancha, en azul, decorada con elementos rayados en blanco consistentes en espirales rodeadas de círculos y rombos cruzados por aspas de doble línea.

Faenza, 1500-1525.

Restaurado.

Hallado frente a los Baños Arabes.

Núm. inv. 27365.

Bibliografía: Giacomotti (1974), pág.5o, fig. 170 y pág.62, figs. 243 a 246.

* GIR-2: Plato. Ø: 166 mm; h: 33 mm. Foto Lám. XIV, fig. 54.

Ref. tipológ., 5.1.2.

Policromía a base de azul, amarillo, ocre y verde. En el centro, un círculo en azul rodeado de pequeños arcos. La cenefa está formada por tres bandas, la interna y la externa, estrechas, en amarillo con puntos en ocre; la intermedia, más ancha, en azul con decoración superpuesta en blanco formada por pequeños anillos.

Faenza, 1500-1525.

Restaurado.

Hallado en el Paseo Arqueológico.

Núm. inv.: 252582.

Bibliografía: Giacomotti (1974), figs. 167 a 170.

* GIR-3: Plato. Ø: 205 mm; h: 45 mm. Fig. 6, núm. 1.

Ref. tipológ., 5.1.2.

Policromía a base de azul, amarillo, ocre y verde. En el centro, un disco en amarillo rodeado de azul. La

cenefa está formada por tres franjas, la interior y la exterior estrechas, punteadas de ocre; la intermedia, más ancha, en azul, con decoración superpuesta en blanco formada por pequeños anillos.

Faenza, 1500-1525.

Restaurado.

Hallado en el Paseo Arqueológico.

Núm. inv.: 253027

Bibliografía: Giacomotti (1974), figs. 167 a 170.

* GIR-4. Crespina. Ø: 235 mm; h: 45 mm. Fig. 6, núm. 2 y foto Lám. XIV, fig. 53.

Ref. tipológ., 5.1.2

Policromía a base de azul, ocre, verde y amarillo. En el centro, círculo ajedrezado en ocre, blanco y verde. En el espacio intermedio, dieciséis gallones en relieve, en verde. En la cenefa, sobre fondo azul, una sucesión de "S" en blanco.

Montelupo o Faenza, 1500-1550

Restaurado.

Hallado en el Patio del Colegio "Cor de Maria".

Núm. inv.: 253020

Bibliografía: Hurst (1986), pág.13; Martín Ortega, 1979²

* GIR-5. Plato. Ø. 310 mm; h: 54 mm. Fig. 6, núm. 4 y foto Lám. X, fig. 37.

Ref. tipológ., 3.4.

Policromía a base de azul, amarillo, ocre y manganeso. Dibujo geométrico formado por cinco cuadrados ajedrezados, uno central, con dieciséis elementos en su interior y cuatro periféricos, con nueve elementos interiores cada uno. Uniendo estas formaciones, motivos elípticos en ocre y amarillo, todo ello rodeado de líneas circulares a la manera de una red. El fondo, punteado.

Montelupo, 1575-1625

Restaurado.

Hallado en Gerona y depositado por la Comisión de Monumentos.

Núm. inv.: 29344.

Bibliografía: Hurst (1986), pág.15, fig.2.

² Martín Ortega, Aurora: *Ceràmica decorada trobada a les comarques de Girona (segles XIV a XIX)*. Girona, 1979, pág. 24.

* GIR-6. Plato. Ø: 272 mm; h: 35 mm. Fig. 5, núm. 1 y foto Lám. II, fig. 8.

Ref. tipológ., 1.2.2.

Decoración en azul sobre blanco constituida por un tema central de tipo vegetal trazado a base de líneas esquemáticas y una cenefa del mismo carácter.

Liguria, 1575-1625.

Restaurado.

Hallado en el Patio del Colegio "Cor de Maria".

Núm. inv.: 130558.

Bibliografía: Lister y Lister (1987), pág. 145 (texto).

2.- SANT PERE DE RODES

En el fondo del mismo *Museu d'Art de Girona* figuran cuatro ejemplares rescatados del monasterio de *Sant Pere de Rodes* (siglo X), en el Alto Ampurdán, uno de los conjuntos más significativos del románico primitivo catalán y, con otros monasterios del mismo siglo, lugar emblemático de la incipiente historia de Cataluña.

Las piezas cerámicas fueron rescatadas durante las obras de restauración realizadas en el refectorio y corresponden a cuatro ejemplares de Savona del siglo XVIII en su variedad monocroma azul. La uniformidad de estas piezas sugiere que la comunidad monástica debió de equiparse con una vasta vajilla de este tipo en aquel siglo.

Los restos rescatados son los siguientes:

* SPR-1. Plato. Ø 210 mm h:40 mm. Foto Lám. VII, fig. 26.

Ref. tipológ. 2.6.1 + 2.6.3.

Decoración en azul sobre blanco. En el centro, un ramillete con una flor. En la cenefa, sucesión de puntos en disposición triangular algo desordenada, todo ello cerrado por un círculo.

Savona, siglo XVIII.

Restaurado.

Hallado en el refectorio del monasterio.

Núm. inv.: 150057

Bibliografía: AAVV (1993), págs. 95 Y 96.

* SPR-2. Plato. Ø 216 mm h: 36 mm

Ref. tip.: 2.6.1 + 2.6.3.

Decoración en azul sobre blanco. En el centro, un ramillete. En la cenefa, sucesión de puntos de disposición triangular, todo ello cerrado por un círculo.

Savona, siglo XVIII.

Restaurado.

Hallado en el refectorio del monasterio.

Núm. inv: 253057

Bibliografía: AAVV (1993), págs. 95 y 96.

* SPR-3. Plato. Ø 216 mm h: 34 mm. Fig. 5, núm. 4 y foto Lám. VII, fig. 27.

Ref. tip.: 2.6.2 + 2.6.3.

Decoración en azul sobre blanco. En el centro, un ramillete realizado con fino trazo. En la cenefa, sucesión de elementos formando una espiga continua, cerrados por un círculo.

Savona, siglo XVIII.

Restaurado.

Hallado en el refectorio del monasterio.

Núm. inv.: 253056

Bibliografía: AAVV (1993), págs. 95 y 96.

* SPR-4. Jícara. Ø boca: 60 mm h: 60 mm

Ref. tip.: 2.6.

Decoración en azul sobre blanco. En la parte superior, cenefa a base de elementos geométricos. En la inferior, círculos bordeando todo el contorno del vaso.

Savona, siglo XVIII.

Buen estado de conservación.

Hallada en el refectorio del monasterio.

Núm. inv: 253034

Bibliografía: AAVV (1993), págs. 95 y 96.

3.- SALT

Salt es hoy una población sin solución de continuidad con la ciudad de Girona. Alrededor de su iglesia de Sant Cugat creció, desde el siglo XII, un pequeño núcleo urbano del que forma parte la Masia Llorens, lugar del hallazgo que se menciona³.

³ ALBERCH, Xavier y BURCH, Josep: *Els masos fortificats del Pla de Salt*. Salt, 1991, pág. 16.

En 1990, en ocasión de unas obras de reforma realizadas en el terreno de la masía, se dio con un depósito que formaba parte del sistema de desagüe de la casa, el cual contenía cerca de 230 piezas de cerámica, muchas de ellas reconstruibles y algunas enteras⁴. Los restos yacían en el depósito desde una época y en un contexto arqueológico que se sitúa entre 1610 y 1635 aproximadamente.

130 de las piezas son ejemplares de loza, correspondiendo el centenar restante a alfarería común vidriada y sin vidriar⁵. Cuatro de los ejemplares de entre los 130 de loza (3%) eran de origen italiano y son los descritos a continuación.

* SLT-1. Plato. Ø 205 mm h: 33 mm

Ref. tip.: 1.1.2.

Decoración en azul sobre azul ("berettino"). En el centro, tres círculos, el interno y el externo azules y el intermedio, blanco. Del externo, parten once trazos radiales ligeramente curvados, en azul oscuro, que yacen sobre azul claro. La cenefa la forma una espiga sin fin dispuesta en sentido circular.

Liguria, 1575-1625.

Restaurado.

Bibliografía: Hurst (1986), pág.29, fig. 11.

* SLT-2. Plato. Ø 210 mm h: 25 mm. Foto Lám. III, fig. 9.

Ref. tip.: 1.2.3.

Decoración en azul sobre blanco, de tipo geométrico. En el centro, un gran rombo que alberga seis trazos cruzados formando una parrilla y líneas formando escalones en los ángulos internos. Por fuera de este rombo, palmetas opuestas. Cenefa de carácter semejante con palmetas opuestas cerradas por una línea curva y fina.

Liguria, 1575-1625.

Restaurado.

Bibliografía: Lister y Lister (1987), pág. 145.

* SLT-3. Plato. Ø 283 mm h: 45 mm

Ref. tip.: 1.2.2.

Decoración en azul sobre blanco de tipo vegetal. En el centro, tres ramas que se cruzan, dos de ellas en forma de "uves" confrontadas y superpuestas y la tercera cruzando las anteriores. En la cenefa, elementos semejantes pero más simples, también cruzados.

Liguria, 1575-1625.

Bibliografía: Lister y Lister (1987), pág. 145.

* SLT-4. Plato. Ø 210 mm h: 30 mm. Foto Lám. XI, fig. 42.

Ref. tip.: 3.6.2.

Decoración en policromía a base de verde, ocre, azul y manganeso. En el centro, el busto de un personaje mirando a la izquierda. Se rodea de grupos de trazos en ocre a modo de relleno de los espacios vacíos. La cenefa la forman, a su vez, otros tres círculos en ocre limitados por dentro y por fuera por sendos círculos azules.

Montelupo, 1575-1650.

Restaurado.

Bibliografía: Giacomotti (1974), pág.439, figs. 1314 y 1315.

4.- SANT FELIU DE GUÍXOLS.

Sant Feliu de Guíxols, en el Bajo Ampurdán, ha sido desde antiguo importante ciudad portuaria y uno de los puntos de expedición y destino de mercancías más activo de la costa norte catalana.

El monasterio de Sant Feliu, fundado en el siglo X, es hoy a su vez museo, y alberga no sólo los hallazgos realizados en el propio edificio sino también los de otros puntos de la ciudad y comarca. Contiene, por tanto, la cerámica de toda índole aparecida en el subsuelo de la ciudad, y entre ella, cerámica italiana en abundancia, lo que evidencia la activa condición comercial de la ciudad y sus intercambios con Italia. La cerámica transalpina del museo sanfeliuense procede de tres yacimientos ciudadanos.

a) Monasterio.

El museo contiene 33 piezas o fragmentos cuya procedencia es el propio edificio monástico (SFG-1 a SFG-33). Dichos restos proceden de distintos lugares del monasterio, siendo su estratigrafía confusa debido a las múltiples remociones realizadas en distintas épocas. El monasterio cuenta, en cambio, con un depósito estratigráfico que se encuentra en curso de excavación y del que han aflorado ya muchos centenares de fragmentos. No obstante, la sección ya

⁴ ALBERCH, Xavier: *La troballa ceràmica del Mas Llorens*. "La Farga, revista de Salt". Febrero, 1991.

⁵ TELESE I COMPTE, A: *El importante hallazgo cerámico de Salt*. "Antiquaria" (Madrid), núm. 117, mayo 1994.

excavada, que se remonta desde el primer cuarto del siglo XVIII en su estrato más alto hasta cerca del 1600 en el más bajo, no arroja, por el momento, restos transalpinos.

Los restos procedentes de los otros lugares del monasterio son los siguientes:

* SFG-1. Posiblemente frutero. Ø 24,5 cms. h: 6,5 cms. Fig. 10 y foto Lám. XIV, fig. 55.

Ref. tip., 5.2.1.

Ejemplar en forma de copa, con pie alzado, borde festoneado y superficie irregular que corresponde a la forma conocida en italiano como "crespina". Decoración en policromía a base de azul, ocre y amarillo. En el centro, una torre, dibujada sobre el umbo poco pronunciado. Cerca del borde, delicada guirnalda circular con trazos formando espiga, todo lo cual se suscribe al género que en Italia se denomina estilo "compendiario".

Faenza, 1550-1600.

Restaurado.

Hallado en 1963 cerca de la Porta Ferrada, en un contexto de cerámica catalana de los siglos XVII y XVIII.

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 25, fig. 14.

* SFG-2. Fragmento de plato. Foto Lám. XIII, fig. 48 Ref. tipol. 4.1.

Decoración en policromía a base de ocre y verde sobre engalbe color "beige" y líneas principales realizadas mediante la técnica del "sgraffiato". En el centro, una flor, delimitada por 3 círculos esgrafiados. Cenefa compuesta por varios círculos que comprenden trazos curvos y rectos.

Pisa, 1575-1650.

Bibliografía: AAVV (1993), págs. 74 a 78.

* SFG-3. Plato. Ø:21 cm h.:2'5 cm. Fig. 5, núm. 2 y foto Lám. I, fig. 4.

Ref. tipol. 1.1.2.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"). En el centro, motivo vegetal con 4 hojas de disposición cruciforme. La cenefa, formada por una espiga sin fin.

Liguria, 1575-1625.

Restaurado.

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 29, fig. 11

* SFG-4/SFG-5. Fragmentos de platos.

Ref. tipol. 1.1.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"), similar al anterior.

Liguria, 1575-1625.

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 29, fig. 11.

* SFG-6. Fragmento de jarra. Foto Lám. I, fig. 1 y 2. Ref. tipol. 1.1.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"), a base de 2 líneas paralelas cruzadas por trazos perpendiculares a la manera de una escalera, y motivos vegetales. El fragmento corresponde al cuello de una jarra idéntica a las halladas en Brocciu, (Córcega).

Liguria, 1550-1600.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 50-51, figs. 43 y 44.1 a 44.4.

* SFG-7. Fragmento de plato.

Ref. tipol. 4.2.

Decoración bicolor a base de marrón y verde formando aguas o "marmoleado".

Pisa, 1600-1650.

Bibliografía: Hurst (1986), págs. 34 a 36, lám. 3 y fig. 14.26 a 14.31.

* SFG-8. Fragmento de plato.

Ref. tipol. 3.3.

Decoración en azul sobre blanco o base de espigas, líneas curvas, y espirales, tipo denominado "alla porcellana".

Montelupo, 1575-1625.

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 21, figs. 7.11 y 7.12.

* SFG-9/SFG-12. Tres fragmentos de platos y uno de forma cerrada.

Ref. tipol. 3.1.

Decoración en policromía a base de azul, ocre y verde, de tipo geométrico. El SFG-9 corresponde a una cenefa que muestra línea en zig-zag, en azul, y puntos en ocre en los ángulos de inversión. El SFG-10 muestra otra cenefa con motivos "en escalón" en azul, verde y ocre. El SFG-11 muestra sólo círculos en ocre y azul. El SFG-12, corresponde a una forma abierta de sección cilíndrica con trazos en azul claro, azul oscuro y ocre sobre blanco.

Montelupo, 1500-1550.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 32, fig. 20.

* SFG-13. Fragmento de plato.

Ref. tipol. 3.1.2.

Decoración en policromía a base de ocre y azul, apreciándose la sección de un rombo.

Montelupo, 1500-1550.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 36, fig. 23.

* SFG-14/SFG-24. Fragmentos de platos. Foto Lám. XII, fig. 45 y 46.

Los fragmentos SFG-14/SFG-23 son 10 fragmentos de la misma pieza.

Ref. tipol. 3.9.

Decoración en policromía a base de ocre, amarillo, verde y morado. Cenefa a base de grupos de trazos paralelos en ocre y azul dispuestos de forma alternativa. Otros fragmentos muestran las llaves de San Pedro y estrellas de un escudo. El fragmento SFG-24 es del mismo tipo, pero pertenece a otro ejemplar.

Montelupo, fines del siglo XVII.

Platos similares a éste se denominan en Cataluña "*de Sant Pere de Rodes*", por creerse pertenecientes al citado monasterio⁶ y lo cierto es que algunos muestran en el centro el escudo del Ampurdán. Con todo, es seguro que son encargos realizados al centro toscano, lo que se deduce tras el examen comparativo entre estos ejemplares y los análogos de filiación italiana demostrada.

Bibliografía: Giacomotti (1974), pág. 440, fig. 1318.

* SFG-25/SFG-32. Fragmentos de platos. Fig. 5, núm. 3.

Ref. tipol. 2.3.

Decoración en azul sobre blanco, a veces ligeramente azulado o verdoso. Motivos a base de elementos vegetales, escenas paisajísticas, etc. El SFG-25 (fig. 5, núm. 3) corresponde a un plato de 12 cm de diámetro con una figura de espaldas rodeada de árboles. Su reverso ostenta la marca de una corona con el anagrama AM⁹.

Savona, siglo XVIII.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág.346, núm.14?.

b) Can Bartra.

La demolición de la Casa Bartra, en 1978, dio opción a la excavación del pequeño jardín con el que colindaba. De este pequeño espacio de 9x7 metros se recuperó cerámica de muy diversos tipos, desde verde y morado catalana del siglo XIV hasta barroca en azul cobalto del XVII, además de unos 2000 fragmentos de reflejo metálico de producción catalana de los siglos XVI y XVII. La loza italiana asociada a este contexto sumó 35 fragmentos que referiremos aquí (SFG-34 a SFG-68). La excavación tampoco puede ser estratigráfica, dadas las circunstancias⁷, pero el material es representativo de la presencia cerámica italiana en el país. Este material responde a las siguientes tipologías:

* SFG-34/SFG-37. Tres fragmentos de platos y un pitorro.

Ref. tipol. 1.1.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("*berettino*"), representando cenefas con motivos vegetales y espigas.

Liguria, 1575-1625.

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 29, fig. 11.

* SFG-38/SFG-42. Fragmentos de platos. Foto Lám II, fig. 6 y 7.

Ref. tipol., 1.2. El SFG-42 es, en concreto, un 1.2.1.

Decoración en azul sobre blanco que representa "hojas partidas", elementos geométricos y vegetales. Liguria, 1575-1625.

Bibliografía: Lister (1987), pág. 145.

* SFG-43. Fragmento de plato.

Ref. tipol., 4.1.

Decoración bicolor a base de amarillo y verde sobre fondo beige con líneas principales realizadas mediante técnica de esgrafiado, formando rombos entrelazados.

Pisa, 1575-1650.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 74 a 78.

⁶ Llorens i Solanilla, Jordi: *Plats i pots de ceràmica catalana*, Barcelona, 1977, pág. 115

⁷ Esteva i Cruañas, Lluís, et alii: *Recollida de materials arqueològics a Sant Feliu de Guixols*. "Estudis sobre temes del Baix Empordà". Institut d'Estudis del Baix Empordà, 1981, págs. 177-201.

- * SFG-44. Fragmento de plato.
Ref. tipol., 4.2.
Decoración bicolor a base de marrón rojizo y verde formando aguas o "marmoleado".
Pisa, 1600-1650.
Bibliografía: Hurst (1986), pág. 34 a 36, lám. 3 y fig. 14.26 a 14.31.
- * SFG-45/SFG-47. Fragmentos de platos.
Ref. tipol., 2.3.
Decoración en azul cobalto sobre fondo blanco, en ocasiones ligeramente azulado. Los fragmentos ofrecen motivos vegetales y líneas, sin poder apreciarse más, dado su pequeño tamaño.
Savona, siglo XVIII.
Bibliografía: imprecisable.
- * SFG-48/SFG-49. Fragmentos de platos. Foto Lám. IX, fig. 35a y 36.
Ref. tipol. 3.3.
Decoración en azul sobre blanco a base de espigas, líneas curvas y espirales, tipo denominado "alla porcellana" por Rackham.
Montelupo, 1575-1625.
Bibliografía: Hurst (1986), pág. 21, figs. 7.11 y 7.12.
- * SFG-50. Fragmento de plato. Foto Lám. X, fig. 38 y 39.
Ref. tipol. 3.5.
Decoración en policromía a base de azul, ocre y amarillo, de tipo geométrico. En el centro, un disco azul con radios en blanco, todo ello cerrado por circunferencias en ocre y amarillo. En la zona intermedia, gruesos trazos en ocre y finos trazos en azul en los interespacios de aquéllos. Cenefa circular en ocre y azul.
Montelupo, finales siglo XVI.
Bibliografía: AAVV (1993), pág. 45, fig. 35.
- * SFG-51. Fragmento de plato.
Ref. tipol. 3.4
Decoración en policromía a base de azul, ocre y amarillo configurando un entramado reticular relleno de finos trazos en azul y rombos en ocre.
Montelupo, 1575-1625.
Bibliografía: Hurst (1986), pág. 15, fig. 2.
- * SFG-52. Fragmento de plato.
Ref. tipol. 3.1.1.
Decoración en policromía a base de azul, verde, amarillo, ocre y manganeso. Corresponde a un dibujo ajedrezado.
Montelupo, 1500-1550.
Bibliografía: Hurst (1986), pág. 13.
- * SFG-53/SFG-54. Fragmentos de platos.
Ref. tipol. 3.1.2.
Decoración en policromía a base de azul y ocre, correspondiendo a pequeños fragmentos de ejemplares decorados con grandes rombos o losanges.
Montelupo, 1500-1550.
Bibliografía: AAVV (1993), pág. 36, fig. 23.
- * SFG-55. Fragmento de plato.
Ref. tipol. 3.1.3
Decoración en policromía a base de azul, ocre, amarillo, verde y manganeso. Corresponde a una cenefa en la que se aprecia la punta de un motivo entrelazado.
Montelupo, 1500-1550.
Bibliografía: AAVV (1993), pág. 44, fig. 34.2.
- * SFG-56/SFG-67. Once fragmentos de platos y uno de forma cerrada.
Ref. tipol. 3.1.
Decoración en policromía a base de azul, amarillo, verde, ocre y manganeso, siempre de tipo geométrico, con círculos, "escalones" y gruesos trazos curvos y rayado fino en azul. Cuatro de los fragmentos son de difícil identificación dado su tamaño.
Montelupo, 1500-1550.
Bibliografía: AAVV (1993), pág. 32 y 36.
- * SFG-68. Fragmento de plato.
Ref. tipol. 3.6.2.
Decoración en policromía a base de azul, ocre y verde representando el busto de un personaje mirando a la izquierda.
Montelupo, 1575-1650.
Bibliografía: Hurst (1986), pág. 14, lám. 1.

c) Casa Catequística.

En las bóvedas de la planta baja de la casa de Sant Feliu de Guíxols así denominada, apareció, en 1973, un conjunto de 32 piezas de cerámica de los siglos XVII y XVIII. Todas ellas, excepto una, eran de producción catalana⁸. Esta pieza es la siguiente:

* SFG-69. Plato. Ø 23,7 cm. h:3,5 cm. Fig. 5, núm. 5 y foto Lám. VI, fig. 1.

Ref. tipológ., 2.4.1.

Decoración en policromía a base de azul, verde, ocre, amarillo y manganeso. En el centro, dos pájaros, uno sobre el otro, volando sobre un suelo abigarrado. En el ala, tres grupos de ramilletes vegetales cruzados y trazos en azul, todo ello cerrado por un círculo. En el reverso figura la marca de un diapasón⁹.

Savona, siglo XVIII.

Restaurado.

Bibliografía: tipo próximo a Marzinot (1987), pág. 277.

Otro fragmento santfeliuense, procedente del monasterio, se nos comunica con posterioridad, y tiene interés por su antigüedad y su rareza:

* SFG-70. Plato (fragmento). Foto Lám. XVI, fig. 60 y 61.

Ref. tipológ., 6.1.

Decoración en verde y amarillo melado sobre fondo blanco, separados los colores por líneas incisas ("graffito"). Reverso sin vidriar ofreciendo una pasta rosada bastante basta, y un sector del repié anular de sustentación.

Emilia Romana. ¿Ferrara?, 1450-1475?

Procede del subsuelo del monasterio de Sant Feliu de Guíxols, aunque su contexto arqueológico no es valorable por confuso.

Bibliografía: AAVV (1985)¹⁰.

5.- BANYOLES.

En el casco antiguo de la villa de Banyoles destaca el edificio de la *Pia Almoina*, del siglo XIV. En el patio de esta casa existe un pozo construido en el año 1307, el cual fue cegado y obstruido a causa de un bombardeo en 1655. Perdida su función desde entonces, sirvió de lugar donde arrojar los restos de la casa constituyéndose un depósito estratigráfico de los diversos materiales usados en la misma que comprende desde aquella fecha hasta finales del siglo XIX, momento en que se pavimentó el patio donde se encuentra incluida su boca.

En 1958 fue redescubierto y excavado apareciendo, entre otros restos, abundante material cerámico que debe situarse en un contexto cronológico que va de 1655 hasta el siglo XIX¹¹. Entre dichos restos aparecieron dos platos policromos de Savona cuya descripción es la que sigue:

* BAN-1. Plato. Ø 230 mm h: 35 mm

Ref. tip.: 2.4.1.

Policromía a base de verde, azul, ocre, amarillo y manganeso. En el centro, dos pájaros, uno volando a ras de suelo y el otro revoloteando por encima del anterior. Por debajo del primero, espacio terrestre y plantas bajas y, a la izquierda, dos árboles de copa digitada.

Savona, siglo XVIII.

Restaurado.

Similar a la pieza SFG-10

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 94, fig. 93.

* BAN-2. Plato. Ø 190 mm h: 20 mm. Foto Lám. VI, fig. 23.

Ref. tip.: 2.4.2. Contorno festoneado.

Policromía a base de verde, ocre, azul, amarillo y manganeso. En el centro, una figura femenina dirigida a la derecha. A su alrededor, elementos vegetales en forma de ramas y algún arbusto originado de los lados derecho e izquierdo.

Savona, siglo XVIII.

Restaurado.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 94, fig. 93.

⁸ Esteve Cruañas, L. et alii: *Troballes del segle XVII en els carcanyols d'una casa guixolenca*. Estudis sobre temes del Baix Empordà. Institut d'Estudis del Baix Empordà, 1986, págs. 113-140.

⁹ De Mauri, L.: *L'amatore di Maioliche e porcellana*. Ed. Ulrico Hoepli. Milano, 3ª ed. 1951, pág. 507.

¹⁰ AAVV: *Il ritrovamento di Torretta. Per un estudio della ceramica padana*, pág. 192, fig. 164. Ferrara, 1985

¹¹ Telesse i Compte, Albert: *La vaixela blava catalana de 1570 a 1670*. Barcelona, 1991, págs. 61 a 65.

6.- FONTCOBERTA.

En 1993 publicábamos los resultados globales de una prospección cerámica llevada a término en cinco casas del pueblo gerundense de Fontcoberta¹². Dicha prospección señalaba la presencia de 914 fragmentos de loza de diverso origen, la mayoría catalán, aunque también de Paterna, Manises, Alcora, Sevilla e Italia.

La loza italiana presente en esta pequeña localidad comprende 18 fragmentos (2% aprox.), y evidencia la gran difusión de estas producciones por tierras catalanas demostrando unas instancias de comercio realmente terminales, al llegar a núcleos pequeñísimos de población alejados, como éste, de las principales vías de comunicación. Las características de los fragmentos FON-1 a FON-18, hallados en la Rectoría (ca. 1600), y en el Ayuntamiento (año 1616) son las siguientes:

* FON-1 a FON-7. Fragmentos de platos.

Ref. tip.: 1.2. En concreto, tres de ellos corresponden al tipo 1.2.3, y uno al 1.2.2.

Decoración en azul sobre blanco. Los elementos distinguibles son escasos al tratarse de fragmentos de pequeño tamaño. Destacan tres de ellos de cenefa geométrica idéntica a los de un ejemplar de Salt (SLT-2), decorados con palmetas opuestas cerradas por una línea curva y "escalones" en los interespacios que se forman. El resto de los fragmentos muestra decoración vegetal o es inidentificable.

Liguria, 1575-1625.

Bibliografía: Lister (1987), pág. 145.

* FON-8. Fragmento de plato.

Ref. tip.: 1.1.1.

Decoración en azul sobre azul ("berettino"). Los elementos distintivos son escasos, pero suficientes para su atribución. El fragmento corresponde a una cenefa vegetal idéntica a una pieza hallada en América y referida por los Lister.

Liguria, 1575-1625.

Bibliografía: Lister (1987), pág. 208, fig. 121a.

* FON-9. Fragmento de plato.

Ref. tip.: 1.1.2.

Decoración en azul sobre azul ("berettino"). Los elementos apreciables son escasos pero suficientes

para su atribución. El resto corresponde al centro de un plato muy similar a una pieza referida por Hurst hallada en Alkmaar (Países Bajos). Ambas piezas presentan, en el centro, dos círculos en azul oscuro, del exterior de los cuales surgen elementos radiales ligeramente curvados.

Liguria, 1575-1625.

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 29, fig. 11, tipo 21.

* FON-10. Fragmento de plato.

Ref. tip.: 2.4.3.

Fragmento de difícil identificación por la escasez de elementos residuales. Policromía en azul, ocre y manganeso. Decoración a base de cuatro hojas formando espiga, cuyo eje y bordes están atravesados por finos trazos en azul.

Savona?, siglo XVIII.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 94, fig. 93.

* FON-11 a FON-15. Fragmentos de platos.

Ref. tip.: 2.3.

Elementos distintivos escasos por tratarse de pequeños fragmentos. Decoración en azul sobre blanco. Alguno de los ejemplares muestra decoración vegetal mientras que otros sólo ofrecen finas líneas circulares en azul. Dos de los fragmentos son de cenefa agallonada.

Savona, siglo XVIII.

Bibliografía: AAVV (1993), págs. 95 y 96.

* FON-16 a FON-17. Fragmentos de jicaras.

Ref. tip.: 2.3.

Trátase de dos pequeños fragmentos con simple decoración circular en azul sobre base blanca ligeramente azulada.

Savona, siglo XVIII.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 95 y 96.

* FON-18. Fragmento de plato.

Ref. tip.: 2.7.

Corresponde a un fragmento de alfarería común perteneciente al borde de un plato agallonado de color marrón rojizo y barniz sumamente brillante. Sobre el marrón se distinguen trazos en negro de carácter difuso ("taches noires").

¹² Telesé i Compte, A.: *Jaciments domèstics de pisa: prospecció a cinc cases de la població gironina de Fontcoberta. Resultats, anàlisi comparativa i conclusions*. "Butlletí Informatiu de Ceràmica", (Barcelona), núm. 72. Enero-junio, 1993, págs. 8-15.

Albisola, siglo XVIII.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 93.

7.- MATARÓ

Capital de la comarca del Maresme, sobre una ciudad de origen romano se alza la villa medieval y moderna. Fue durante el siglo XVI cuando empezó su despegue económico. De la época de crecimiento urbano aún se conservan la mayor parte de los edificios de su centro histórico. Las excavaciones arqueológicas que se practican regularmente proporcionan vestigios de su pasado reciente y más remoto. Gracias a ellas se ha recuperado un interesante conjunto de fragmentos de loza y cerámicas comunes de procedencia italiana correspondientes a los siglos XVI al XIX que, por proceder de contextos arqueológicos, no presentan, en general, problemas de datación.

a) Solar de Can Puig. (MAT-1/MAT-27)

La cerámica aparecida procede de un relleno artificial efectuado a propósito para nivelar la entrada a una construcción subterránea (hipogeo), construida hacia finales del siglo XVI. Este relleno de la boca de entrada debió de tener lugar, por la cerámica decorada hallada y por un lote de monedas de vellón, a inicios del siglo XVIII, por lo cual el material cerámico corresponde, en su mayor parte, a producciones elaboradas durante la segunda mitad del siglo XVII si bien existe un pequeño núcleo de materiales residuales mezclados, de cronología anterior.

* MAT-1. Plato. Ø: 20'2 cm; h: 3'7 cm. Fig. 7, núm. 1 y fot. Lám. XI, fig. 43.

Ref. tipológ., 3.7

Policromía a base de verde, manganeso, azul y anaranjado. Decoración a base de cuatro grandes hojas verdes contorneadas con trazos curvilíneos en manganeso, y cuatro trazos azules dispuestos simétricamente, a modo de pétalos. En el centro, espiral de color anaranjado con cuatro pequeñas manchas verdes tangentes en su parte exterior. En el reverso, hojas esquematizadas en manganeso.

Montelupo, fines siglo XVII.

Núm. inv.: C.P.89.1015.

Bibliografía: Francovich (1980), págs. 103 y 104 núm. 92.

Rosselló-Bordoy (1974), págs. 24 y 31, fig. 16, núm. 4 a 6, lám. Vb.

AAVV (1993), pág. 78, fig. 73.

* MAT-2. Plato. Ø: 20'4 cm; h: 3'4 cm. Fig. 7, núm. 2. Ref. tipol. 3.7.

Policromía en verde azulado, manganeso, azul y anaranjado. Decoración muy similar a la descrita en el ejemplar anterior. Reverso sin decorar.

Montelupo, finales siglo XVII o inicios s. XVIII.

Núm. inv.: C.P.89.1015.

Bibliografía: (véase ejemplar anterior).

* MAT-3. Plato. Ø: 23'4 cm; h: 5'9 cm. Foto Lám. XI, fig. 44.

Ref. tipológ., 3.8.

Policromía en verde, manganeso y amarillo.

Plato hondo con labio horizontal. Sin cenefa, decorado con ocho espirales verdes y amarillas con trazos en manganeso.

Valle del Arno (Montelupo ?), inicios siglo XVIII.

Núm. inv.: C.P.89.1015.

Bibliografía: Francovich (1974), pág. 104 y pág. 106.

Francovich (1978), pág. 167.

* MAT-4. Plato sin ala (perfil). Ø: 22'4 cm; h: 3'9 cm. Foto Lám. XIII, fig. 50.

Ref. tipológ., 4.3

Ondulaciones concéntricas en marrón sobre una mancha en verde difuminado, todo sobre un fondo cremoso. Reverso sin vidriar.

Arcilla de color anaranjado.

Pisa, 2ª mitad siglo XVII.

Núm. inv.: C.P.89.1015.12

Bibliografía:¹³

* MAT-5. Plato sin ala. (fragmento). h: 2'7 cm. Foto Lám. VIII, fig. 29 y 30.

Ref. tipológ.: 3.1.(3?).

Policromía a base de anaranjado, amarillo, morado, azul claro, azul oscuro y verde. Decoración a base de

¹³ A pesar de no haber hallado, en la bibliografía disponible, paralelismos exactos del fragmento hallado en Mataró, tanto por la decoración como por el aspecto físico (arcilla rosada y sin barniz en la cara exterior) creemos que se trata de un fragmento muy próximo a las producciones coetáneas elaboradas en Pisa.

rombos de color naranja y fondo en reserva, enmarcados por tres trazos curvilíneos paralelos en morado, unidos por motivos florales en azul oscuro y un punto en verde y amarillo. Reverso con círculos concéntricos de tono gris-azulado.

Montelupo, 1500-1550.

Núm. inv.: C.P.89.1015.11

Bibliografía: AAVV (1993), pág.44, fig. 34-1.

* MAT-6/8. Platos (fragmentos sin forma).

Corresponden a tres fragmentos en policromía. El MAT-6, en verde, anaranjado y líneas moradas; el MAT-7, en verde y líneas moradas; el MAT-8, en amarillo, naranja, azul y línea morada. En los tres casos es imposible determinar la decoración.

Ref. tipológ.: 3.1?

Montelupo, 1500-1550.

Núm. inv.: C.P.89.1015. S/Ref.

Bibliografía: imprecisable.

* MAT-9. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ.: 2.6.1.

12 fragmentos de platos, producción monocroma azul. Cenefa a base de tres puntos en disposición triangular.

Savona, segunda mitad siglo XVIII.

Núm. inv.: C.P.89.1017.S/Ref.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 94, tipo próximo a fig. 93.

* MAT-10. Plato (fragmento)

Ref. tipológ.: 2.6.

Monocromía azul. Decoración a base de trazos verticales finos que enmarcan otros más anchos.

Liguria, 2ª mitad siglo XVIII.

Núm. inv.: C.P.89.1017. S/Ref.

Bibliografía: imprecisable.

* MAT-11. Jícara (fragmento)

Ref. tipológ.: 2.3.?

Decorada con motivos vegetales en azul sobre fondo azulado.

Liguria, siglo XVIII.

Núm. inv.: C.P.89.1017 S/Ref.

Bibliografía: imprecisable.

* MAT-12 Taza. Ø: 97 mm; h:57 mm. Fig. 4, núm. 5 y foto Lám. VII, fig. 25.

Ref. tipológ., 2.5.

Decoración a base de hojas, ramas y pájaros, todo amarillo ("giallo franco").

Savona, s. XVIII

Núm. inv.: C.P.89-S/Ref. (hallado en el interior de un pozo).

Bibliografía: para el tipo, ver Marzinot (1987), pág. 282, fig. 329 y 330. Para la forma, AAVV (1993), pág. 96, fig. 97 (taza de "terraglia nera").

* MAT-13/MAT-27. Jícaras (14 fragmentos)

Ref. tipológ.: 2.3 y 2.4.3.

Cuatro fragmentos son monocromos azules con decoración floral; dos, en manganeso, verde, amarillo y naranja; dos, en manganeso, amarillo, naranja y azul; tres en azul y naranja; tres en azul, naranja y verde. Todos los fragmentos, con decoraciones a base de pequeños motivos florales. Un fragmento corresponde al pomo de una pequeña tapadera, en azul y amarillo.

Savona?, segunda mitad s. XVIII

Núm. inv.: C.P.89.1017 (varios núms. de referencia)

Bibliografía: Marzinot (1987), tipos próximos a pág. 282, fig. 328. Para la forma, la jícara que aparece en la pág. 281, fig. 325

b) Plaça de la Peixateria

Se trata de un relleno artificial que podemos relacionar con las labores de nivelación del terreno contiguo a la muralla de la ciudad moderna, la construcción de cuyo tramo empezó hacia 1571. La cerámica más moderna recuperada se puede fechar del último tercio del siglo XVI (han aparecido monedas de esta época), aunque existen fragmentos de cronología anterior.

* MAT-28. Plato (fragmento). Ø. aprox.: 26 cm; Foto Lám. IX, fig. 33 y 34.

Ref. tipológ., 3.2

Policromía en azul, amarillo y anaranjado. Fragmento de plato sin ala, con una ancha cenefa en azul con finos trazos en forma de letra C mayúscula y grupos de cuatro líneas paralelas, en blanco.

Montelupo, 1500-1550

Núm. inv.: PP-87-1006-11.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 32, fig. 20.

* MAT-29. Escudilla (fragmento). Ø. aprox.:

Ref. tipológ., 3.1.

Policromía en azul claro, azul oscuro, amarillo, anaranjado y manganeso. Fragmentos (3) decorados con una cenefa de trazos horizontales azules entre bandas concéntricas amarillas, anaranjadas y azules y circunferencias de color violeta oscuro.

Montelupo, 1500-1550.

Núm. inv.: PP-87-1006-12.

Bibliografía: imprecisable.

* MAT-30 Forma cerrada (fragmento).

Ref. tipológ., 3.1?

Policromía en azul, anaranjado y manganeso.

Fragmento sin forma. Decoración inidentificable.

Montelupo, 1500-1550

Núm. inv.: PP-87-1006

Bibliografía: imprecisable.

c) Ca la Castells (C./Pujol, 51)

Relleno efectuado en el interior de la posible trinchera de un horno de fundición de una campana. Corresponde a la U.E. 5013. El relleno se fecha hacia la segunda mitad del siglo XVII.

* MAT-31 Perfil de plato (5 fragmentos).

Ref. tip.: 2.1.

Policromía a base de azul, amarillo, verde, anaranjado y negruzco.

Decoración: cenefa de ramas en azul con toques anaranjados y finos tallos negruzcos, separadas por barras en verde contorneadas de negro. En el centro, pájaro de color anaranjado hacia la derecha entre ramaje en azul, amarillo, anaranjado y verde.

Reverso: circunferencias concéntricas en azul y dos franjas de color naranja, una de ellas, festoneada.

Albisola, mitad siglo XVII.

Núm. inv.: P.51.90.5013.12

Bibliografía: tipo próximo a Marzinot (1987), pág. 207, fig. 237 y pág. 229, fig.264.

* MAT-32 Platos (81 fragmentos)

Ref. tipológ.: 2.7.

Decoración a base de manchas negruzcas bajo cubierta brillante ("terraglia nera").

Albisola, ca. 1721- ca. 1810.

U.E.: 5004

Bibliografía: Cameirana, 1970.

* MAT-33 Plato (fragmento)

Ref. tipológ.: 3.6.1

Policromía en verde, azul, amarillo y negruzco. Decoración inidentificable.

Montelupo, 2ª mitad s.XVII.

Núm. inv.: P.51.90.5001 S/Ref.

Bibliografía: Giacomotti (1974), pág. 439, figs. 1314-1315.

* MAT-34 Plato (fragmento)

Ref. tipológ.: 1.1.

Fragmento azul monocromo ("berettino") con decoración de una hoja partida.

Liguria, 1575-1625

Núm. inv.: P.51.90.5001 S/Ref.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 177, fig. 197.

* MAT-35 Plato (fragmento)

Ref. tipológ.: 2.1.

Policromía en azul, verde, naranja y negruzco.

Decoración floral.

Albisola, s. XVIII.

Núm. inv.: P.51.90.5001 S/Ref.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 85, fig. 86.

d) Can Palauet.

La cerámica procede de un relleno hallado en la zona del patio interior de la casa, entre un pavimento fechado de fines del siglo XV y otro fechado del siglo XIX. Parece que podemos relacionar el relleno con el saqueo, documentado, de la casa por la soldadesca francesa a principios del siglo XIX. El material arqueológico se halla aún en fase de restauración y estudio. Abundan los fragmentos de platos decorados con cenefas de tres puntos en azul, típicos de la zona ligur así como varias piezas monocromas blancas de procedencia napolitana. Como ejemplo, es de destacar la pieza siguiente:

* MAT-36 Tintero. Ø: 75 mm; h: 58 mm. Dibujo Lám. XVI, fig. 62.

Ref. tip.: 7.1

De forma cilíndrica y labio exvasado de sección almendrada.

Completamente recubierto de barniz estannífero (excepto el fondo exterior), sin decoración.

Nápoles, 2ª s.XVIII

Cronología del contexto: inicios del siglo XIX.
Sin número de inventario.
Bibliografía: Fittipaldi (1992), pág. 260, fig. 462.

e) Plaça Gran (Depósito, estrato 1°)¹⁴

En 1982 se descubrió en un ángulo de esta plaza un depósito que contenía más de 400 piezas de loza catalana decorada además de otras tantas piezas de alfarería común, vidrio y metal. El material estaba depositado en cuatro estratos perfectamente diferenciables. En el primero, fechable del tercer cuarto del siglo XVII, aparecieron los fragmentos de loza italiana.

* MAT-37 Plato (3 fragmentos)

Ref. tipológ., 1.2.3.
Decoración: hojas-ala.
Liguria, 1575-1625
Cronología del contexto: 1650-1675
Núm. inv.: S/ref.
Bibliografía: Lister & Lister (1987), pág. 145.

f) Can Xammar.

Se trata de unos fragmentos cerámicos recuperados durante unas excavaciones arqueológicas efectuadas en el año 1970 en el lugar donde se levantaba una antigua masía medieval conocida con el nombre de Can Xammar, en el casco urbano de la ciudad de Mataró. Más recientemente (1987) se practicaron otras excavaciones que proporcionaron abundante material barcelonés de inicios del siglo XVI junto a un pequeño fragmento policromo de Montelupo.

* MAT-38 Plato (perfil). Ø aprox: 18'6 cm; h: 5'5 cm.

Ref. tipológ., tipo próximo a 2.6.3.
Policromía en azul, amarillo y naranja. Decoración floral muy estilizada. El motivo central recuerda el de los platos ligures azules con cenefa de tres puntos en disposición triangular.
Núm. inv.: C.X.70-376
Bibliografía: tipo próximo a AAVV (1993), pág. 94, fig. 93; pág. 95, fig. 92-5.

* MAT-39 Jicara (fragmento).

Ref. tipológ.: 2.3. (azul "turquino").
Monocromía en azul. Decoración; una casa muy estilizada, entre flores, típico ejemplo de "chinoiserie". En el reverso, motivos florales. Lleva, en el fondo exterior, la marca SC.
Savona, s.XVIII.
Núm. inv.: C.X.70-1435 a y b.
Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 308.

* MAT-40 Plato (fragmento).

Ref. tipológ.: próximo a 3.5.?
Decoración geométrica (líneas rectas que parecen formar un cuadrado central?), en amarillo, naranja y verde.
Montelupo, fines s. XVI.
Núm. inv.: C.X.70-149
Bibliografía: imprecisable.

* MAT-41 Plato (2 fragmentos)

Ref. tipológ.: 2.4.
Policromía a base de morado, azul, verde y naranja. Decoración imprecisable.
Liguria. s.XVIII
Núm. inv.: C.X.70 S/Ref.
Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 277.

g) Riera, 23 (cala 10).

Se trata de una excavación arqueológica de urgencia efectuada en 1993, que libró algunos fragmentos de cerámica catalana correspondientes a la segunda mitad del siglo XVII entre los cuales apareció mezclado el siguiente fragmento de plato montelupino:

* MAT-42 Plato (perfil). Ø: ? Foto Lám. X, fig. 40 y Lám. XI, fig. 41.

Ref. tipológ., 3.6.1.
Policromía en azul, verde, naranja, amarillo y negrozco.
Decoración (fragmentada): mano humana que señala, con el dedo, hacia un árbol frutal (un manzano?), todo sobre fondo mostaza.
Montelupo, 1575-1650

¹⁴ Cerdà i Mellado, Josep A.: *La ceràmica catalana de la Plaça Gran (Mataró)*. Memoria de excavación, inédita.

Núm. inv.: R.23.93.10.001

Bibliografía: Giacomotti (1974), pág. 439, fig. 1314-1315.

h) Procedencia submarina

Ejemplar íntegro de plato sin ala procedente de un lugar situado frente a la costa de Mataró llamado "El Negre petit", hallado mientras se efectuaban labores de pesca.

* MAT-43 Plato. Ø: 23'8 cm; h: 7'3 cm. Fig. 8 y foto Lám. XII, fig. 47..

Ref. tipológ., 4.1

Flor decorada en verde y marrón con líneas incisas (esgrafiado).

Pisa, mediados del siglo XVII.

Col. particular.

Bibliografía: AAVV (1993), simil. fig. 66.

i) C/Espenyas, 24

Excavación arqueológica de urgencia del solar que ocupaba una casa del centro histórico de Mataró. Entre los fragmentos aparecidos durante la remoción del terreno, éste que se cita a continuación:

* MAT-44 Cazuela. Ø:aprox. 19'6 cms. Fig. 3, núm. 7.

Ref. tipológ. 2.7.

Fragmento de borde de una cazuela de paredes verticales. Se conserva el inicio del asa.

"Terraglia nera".

Albisola, 2ª mitad s.XVIII

Núm. inv.: C.E.24.1990 S/Ref

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 95, fig. 92-7.

j) Plaça Santa Maria, 7

Excavación arqueológica de urgencia del solar que ocupaba una antigua casa en el centro antiguo de Mataró, muy cerca de la basilica parroquial de Santa María.

* MAT-45 Plato (fragmento). Foto Lám. IV, fig. 13 y 14.

Ref. tipológ.: 2.2.

Fondo de plato con decoración "chinoiserie" en azul con finísimos trazos en verde oscuro, todo sobre azul claro "a tappezzeria".

Savona, fin S.XVII-inicios S.XVIII

Núm. inv.: S.M.7.90.3 S/Ref.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 200, fig. 229.

k) C/Pujol (hipogeo).

Aprovechando la nueva pavimentación de la calle se practicaron una serie de prospecciones arqueológicas en una de las cuales apareció una galería subterránea (hipogeo), rellena con desechos domésticos:

* MAT-46 Plato (fragmento)

Ref. tipológ.: 2.4.

Policromía en azul, amarillo, anaranjado y verde.

Decoración inidentificable, acaso un motivo floral.

Albisola o Savona, 2ª mitad s.XVIII.

Núm. inv.: C.P.87.22 S/Ref.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 277.

* MAT-47 Plato (fragmento)

Ref. tipológ.: 1.1.

Corresponde a un fragmento cuya decoración es imposible de determinar. Se trata, en todo caso de un tipo azul "berettino".

Liguria, 1575-1625

Núm. inv.: C.P.87.22 S/Ref.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 177.

l) Can Castany ¹⁵ MAT-48/MAT-65

La cerámica italiana (decorada y común) se extrajo del interior de un desagüe de época romana aprovechado durante los siglos XVI, XVII y XVIII como hipogeo, lugar donde se guardaban provisiones perecederas. El relleno de esta construcción subterránea tuvo lugar a inicios del siglo XIX (seguramente tras finalizar las Guerras Napoleónicas) con desechos

¹⁵ Cerdà i Mellado, Josep A.: *Un conjunt de pisa i terrissa dels segles XVIII i XIX trobat a Mataró (El Maresme). Iª part.* "Butlletí Informatiu de Ceràmica", (Barcelona), núm. 51, octubre-diciembre (1992), pág. 12 a 17.

cerámicos fechables de la segunda mitad del siglo XVIII y principios del XIX. Han aparecido cientos de fragmentos de "terraglia nera", con los cuales se han reconstruido unas 15 piezas. Para dar más agilidad a este artículo sólo hemos reseñado algunas de ellas, dejando constancia empero de lo abundante que era esta producción albisolesa en las mesas mataronesas en la transición del siglo XVIII al XIX. Lo propio hemos hecho con los fragmentos de loza, que corresponden, casi exclusivamente, a jicaras y tazas, siendo mucho más escasos los fragmentos de platos sin duda por ser éstos muy abundantes en la producción barcelonesa, todo lo contrario de lo que sucedía con las jicaras, forma muy esporádica.

* MAT-48 Plato (fragmento).

Ref. tipol., 3.1

Policromía en azul, manganeso y amarillo. Fragmento del pie. Decoración a base de grandes pinceladas en azul y manganeso.

Montelupo, 1500-1550

Núm. inv.: C.90.3014.12

Bibliografía: imprecisable.

* MAT-49 Tapadera (fragmento). Ø aprox: 67 mm; h: 20 mm. Fig. 3, núm. 1.

Ref. tipol., 2.7.

"Terraglia nera".

Albisola, segunda mitad siglo XVIII

Núm. inv.: C.P.90.3014 S/ref

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 97, fig. 94-5.

* MAT-50 Jicara. Ø: 59 mm; h: 62 mm. Fig. 3, núm. 2.

Ref. tipol., 2.7.

"Terraglia nera"

Albisola, segunda mitad siglo XVIII.

Núm. inv.: C.P.90.3014.114

Bibliografía: Cameirana, 1970.

* MAT-51 Taza "a campana". Ø: 108 mm; h: 51 mm. Fig. 3, núm. 3.

Ref. tipol. 2.7.

"Terraglia nera"

Albisola, segunda mitad siglo XVIII.

Núm. inv.: C.P.90.3014.110

Bibliografía: Cameirana, 1970.

* MAT-52 Jicara con asa. Ø: 58 mm; h: 59 mm. Fig. 3, núm. 4.
Ref. tipol. 2.7.

"Terraglia nera".

Albisola, segunda mitad siglo XVIII

Núm. inv.: C.P.90.3014.118

Bibliografía: Cameirana, 1970.

* MAT-53 Chocolatera. Ø: 64mm; h: 69 mm. Fig. 3, núm. 5.

Ref. tipol. 2.7.

"Terraglia nera"

Albisola, segunda mitad siglo XVIII

Núm. inv.: C.P.90.3014.109

Bibliografía: Cameirana, 1970.

* MAT-54 Plato. Ø: 211 mm; h: 33 mm. Fig. 3, núm. 6.

Ref. tipol., 2.7.

"Terraglia nera"

Albisola, segunda mitad siglo XVIII

Núm. inv.: C.P.90.3014.112

Bibliografía: Cameirana, 1970.

* MAT-55 Jicara. Ø: 80 mm. h.: 52 mm. Fig. 4, núm. 2.

Ref. tipol.: 2.4.3.

Decoración a base de azul y anaranjado. En el exterior, motivo formado por ramaje y zonas ralladas. En el fondo interior, motivo vegetal parecido a los de la cara exterior. En el fondo exterior, marca del ceramista pintada con letras azules: P * B, que podría corresponder a Paolo Girolamo Brusco.

Savona, siglo XVIII.

Núm. inv.: C.P.90.3014.59

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 341 (marca núm.44).

* MAT-56 Jicara con asa. Ø: 57 mm. h.: 55 mm. Fig. 4, núm. 4 y foto Lám. VI, fig. 24 (4)

Ref. tipol.: 2.5.

La decoración la forma un motivo floral idéntico a ambos lados de la pieza, de color amarillo-anaranjado. Recuerda la decoración empleada en la producción de Moustiers.

Savona, siglo XVIII

Núm. inv.: C.P.90.3014.35

Bibliografía: para el tipo ver Marzinot (1987), pág. 282, fig. 329 i 330.

* MAT-57 Taza. Ø: 90 mm. h.: 61 mm. Fig. 4, núm. 3.
Ref. tipológ.: 2.6.

Taza con decoración en azul de varios tonos formada por elementos vegetales y guirnalda que se repiten cuatro veces.

Savona, s.XVIII

Núm. inv.: C.P.90.3014.57

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 282, fig. 328.

* MAT-58 Jícara. Ø: 65 mm. h.: 65 mm. Fig. 4, núm. 9 y foto Lám. VI, fig. 24 (3).

Ref. tipológ.: 2.4.3.

Le falta el pie. La decoración, en azul, naranja verde oliva, está formada por motivos vegetales algunos de los cuales parecen imitar unos arbustos.

Savona, s.XVIII

Núm. inv.: C.P.90.3014.48

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 282, fig. 328.

* MAT-59 Jícara (fragmento)

Ref. tipológ.: 2.5.

Se trata de parte del borde de una jícara de dimensiones presumiblemente parecidas a las de los ejemplares anteriores, que presenta una decoración a base de guirnalda y motivos florales en amarillo-anaranjado

Savona, s. XVIII.

Núm. inv.: C.P.90.3014.75

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 282, fig. 328.

* MAT-60 Jícara Ø: 58 mm. h: 37 mm.

Ref. tipológ.: 2.6.

Decoración azul a base de pequeños triángulos escalonados, que se alternan unos del derecho y otros del revés, siempre enmarcados entre dos líneas azules.

Savona, s.XVIII.

Núm. inv.: C.P.90.3014.74

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 282, fig. 328.

* MAT-61 Jícara Ø: 61 mm. h.: 60 mm. Fig. 4, núm. 7 y foto Lám. VI, fig. 24 (2).

Ref. tipológ.: 2.4.3.

La decoración, en verde-amarronado, naranja oscuro y azul oscuro, está formada por dos motivos vegetales iguales, dispuestos simétricamente, separados por grupos de puntos.

Savona, s. XVIII

Núm. inv.: C.P.90.3014.54

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 282, fig. 328.

* MAT-62 Jícara (fragmentos) Ø: 58 mm. h.: 52 mm. Fig. 4, núm. 6.

Ref. tipológ.: 2.4.3.

Tres fragmentos de la parte superior de una jícara, cuya decoración está constituida por una especie de cenefa formada por dos líneas anaranjadas sobre fondo amarillo con un motivo floral de color naranja, verde y morado, que se debía de repetir en el lado opuesto.

Savona, siglo XVIII.

Núm. inv.: C.P.90.3014.68

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 282, fig. 328.

* MAT-63 Jícara. Ø: 57 mm. h.: 63 mm. Fig. 4, núm. 8 y foto Lám. VI, fig. 24 (1).

Ref. tipológ.: 2.4.3.

La decoración está formada por un motivo floral único situado en la parte delantera, de composición simétrica, en azul y naranja-verdoso, completando la decoración series de puntos azules unidos por un trazo verde.

Savona, s.XVIII.

Núm. inv.: C.P.90.3014.50

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 282, fig. 328.

* MAT-64 Plato. Ø: 240 mm. h: 37 mm.

Ref. tipológ.: 2.6.3.

Decoración azul. Cenefa formada por un motivo floral parecido a la "flor de patata". La mayor parte de la capa vidriada blanca se ha desprendido, perdiéndose la decoración central.

Savona, s. XVIII

Núm. inv.: C.P.90.3014.36

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 282, fig. 328.

* MAT-65 Taza Ø: 107 mm h.: 56 mm. Fig. 4, núm. 1.
Ref. tipológ.: 2.6.1.

Decoración en azul. En el exterior, circunferencia azul situada cerca del labio. Debajo, grupos de tres puntos que se van repitiendo y, a media altura, dos circunferencias concéntricas. En el interior, flor vista de frente y circunferencia azul cerca del labio.

Savona, s. XVIII-XIX

Núm. inv.: C.P.90.3014.42

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 291, fig. 345.

8. Olesa de Montserrat.

El "Centre Muntanyenc i de Recerques Olesà" de Olesa de Montserrat, agrupa una activa sección arqueológica que opera, preferentemente, en los términos próximos al curso bajo del río Llobregat. A este grupo corresponden notables recuperaciones de material arqueológico en el que la cerámica ocupa un lugar destacado. A él se deben los restos italianos hallados en no sólo su localidad, que es Olesa, sino también en las de Abrera, Esparreguera y Rajadell, que describimos a continuación.

* OLM-1. Fragmento de plato. Foto Lám. VIII, fig. 31 y 32. Ref. tipol. 3.1.3.

Decoración en policromía a base de azul, ocre y amarillo, evidenciando un sector de la cenefa con un entrelazado.

Montelupo, 1500-1550.

Procede de la antigua masía Mas de Puigventós, de Olesa de Montserrat.

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 16.

9. ABRERA.

El castillo de Voltrera, en el término de Abrera, fue destruido, posiblemente, durante la "Guerra dels Segadors" (1640-1652). Un importante hallazgo cerámico tuvo lugar, casualmente, al derrumbarse un muro que tapiaba la puerta de una habitación donde, presumiblemente, se almacenaba la vajilla en uso en el momento de su incendio durante aquella guerra. Esa cerámica, mayoritariamente catalana, corresponde, productivamente, al primer tercio del siglo XVII. Sin embargo, una pieza, destacable, es de origen italiano (ABR1). Un gran número de fragmentos apareció, a su vez, en el vertedero del castillo que, obviamente, es de cronología anterior al material en uso en la época del incendio, como evidencia el contexto en el que se hallan insertados (ABR-2/ABR-71).

* ABR-1. Salero (7 fragmentos). h.: 7'9 cm; long. máx.: 14 cms. Fig. 9 y foto Lám. XV, fig. 58 y 59. Ref. tipol., 5.3.3.

Decoración en blanco liso.

Se han recuperado siete fragmentos pertenecientes a una misma pieza (faltan los fragmentos centrales) con los cuales se ha realizado una reconstitución gráfica. La pieza debería de ser simétrica y en sus extremos se evidencian unas formas antropomorfas. La cara interior de los fragmentos no lleva vedrio lo que

sugiere que se trata de la parte interna de un recipiente (una forma cerrada), seguramente un salero. Existe un fragmento que podría pertenecer a la cazoleta. No lleva decoración alguna.

Faenza, 1550-1600.

Procede del castillo de Voltrera, en Abrera (Baix Llobregat).

Bibliografía: Ravanelli (1991), pág. 46.

* ABR-2/ABR-18. Crespina (17 fragmentos). Foto Lám. XV, fig. 56 y 57.

Ref. tipol., 5.2.2.

Decoración en azul con ligeros toques de ocre sobre fondo blanco. Dibujo geométrico formando pequeños arcos y espirales en "filigrana", característico de los talleres faentinos.

Faenza, 1550-1600.

Procede del vertedero del castillo de Voltrera, en Abrera (Baix Llobregat).

Bibliografía: Giacomotti (1974), pág. 405, fig. 1200.

* ABR-19/ABR-71. Platos (fragmentos).

Ref. tipol. 1.1.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"). La mayoría de fragmentos ofrece decoración de tipo "calligráfico" (subtipo 1.1.3.) aunque algunos corresponden a los subtipos 1.1.1 ("a quartieri"), y 1.1.2 ("a foglie e raggere").

Liguria, 1575-1625.

Procede del vertedero del castillo de Voltrera, en Abrera (Baix Llobregat).

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 29, fig. 11

10. ESPARREGUERA.

La excavación de Can Bruquetes, en el término mencionado, dio lugar al hallazgo de 3 piezas del siglo XVIII procedentes del área genovesa.

* ESP-1. Plato. Ø 22'5 cm h.: 4 cm. Foto Lám. VI, fig. 22.

Ref. tipol., 2.4.1.

Decoración en policromía a base de azul, verde, amarillo y manganeso. Se representan dos pájaros rodeados de arbustos (dec. "a uccelli").

Savona, siglo XVIII.

Procede de la masía Can Bruquetes, de Esparreguera.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 277, fig. 316.

* ESP-2. Plato (fragmento de 4/5 partes aprox.). Ø: 22'5 cm h.: 4 cm

Ref., tipológ., 2.4.1.

Decoración en policromía a base de azul, verde, amarillo y manganeso. Se representan dos pájaros rodeados de arbustos. Pertenece a la misma vajilla que el anterior.

Savona, siglo XVIII.

Procede de la masía Can Bruquetes, de Esparreguera.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 277, fig. 316.

* ESP-3. Plato moldurado (fragmento). Ø: 22cm h.: 3 cm. Foto Lám. VII, fig. 28.

Ref., tipológ., 2.7.

Pieza de pasta rojiza decorada con trazos negros, ala plana moldurada con relieves y borde festoneado, todo ello bajo vidriado.

Albisola, ca. 1721-ca. 1810.

Procede de la masía Can Bruquetes, de Esparreguera.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 47, fig. 56.

11. RAJADELL.

El castillo de Aguilar de Boixadors, en la localidad de Rajadell, es el lugar del hallazgo de 7 fragmentos italianos de diversa procedencia, cuya tipología es la siguiente:

* RAJ-1/RAJ-2: Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 3.1.3

Policromía a base de azul, verde, ocre y manganeso, formando un entrelazado que corresponde a una cenefa.

Montelupo, 1500-1550.

Procede del castillo de Aguilar de Boixadors (Rajadell, comarca del Bages).

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 16.

* RAJ-3: Plato (fragmento). Foto Lám. IX, fig. 35b y 36.

Ref. tipológ., 3.3.

Decoración en azul sobre blanco correspondiente al tipo "alla porcellana" aunque de difícil identificación dado su tamaño.

Montelupo, 1575-1625.

Procede del castillo de Aguilar de Boixadors (Rajadell, comarca del Bages).

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 21.

* RAJ-4: Plato (fragmento).

Ref. tipológ., 3.4.

Decoración en ocre y azul en este pequeño fragmento. Se aprecia una sección reticular sobre fondo punteado característico del dibujo "a la red".

Montelupo, 1575-1625.

Procede del castillo de Aguilar de Boixadors (Rajadell, comarca del Bages).

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 15, fig.2.

* RAJ-5: Plato (fragmento).

Ref. tipológ., 1.1.3.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino") de tipo caligráfico.

Liguria, 1575-1625.

Procede del castillo de Aguilar de Boixadors (Rajadell, comarca del Bages).

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 72, fig. 64.

* RAJ-6: Plato (fragmento).

Ref. tipológ., 1.2.3.

Decoración en azul sobre blanco, representando una sección de una "hoja-ala".

Liguria, 1575-1625.

Procede del castillo de Aguilar de Boixadors (Rajadell, comarca del Bages).

Bibliografía: Lister (1987), pág. 145.

* RAJ-7: Jicara (fragmento).

Ref. tipológ., 2.4.

Decoración en policromía a base de azul, ocre y manganeso. Se aprecia solamente un pequeño trazo geométrico.

Albisola o Savona, siglo XVIII.

Procede del castillo de Aguilar de Boixadors (Rajadell, comarca del Bages).

Bibliografía próxima: Marzinot (1987), pág. 274.

12. BARCELONA

Capital de Cataluña, núcleo comercial de primera categoría desde el siglo XIII, y centro productor de loza desde finales del mismo siglo, nos ofrece de forma regular y abundante, hallazgos cerámicos de todo tipo desde la época romana. Sin embargo Barcelona padece, en el sentido de las recuperaciones, un

grave problema derivado de la presión demográfica que soporta, con la consiguiente urgencia de las obras emprendidas a nivel del asfalto y, por tanto, con la premura con que se ven obligados a actuar, en ciertas ocasiones, los servicios arqueológicos.

Otro gran problema barcelonés fue, en otro tiempo, el escaso interés arqueológico suscitado por los hallazgos de cerámica moderna, lo cual relegaba a este tipo de restos al olvido. Por ello -aunque este hecho haya sido superado hace años- los hallazgos conservados con contexto arqueológico "cerrado", intactos y accesibles son escasos si los comparamos con el ingente material aflorado en otro tiempo en la ciudad y posteriormente archivado sin orden ni contexto.

Hoy, la institución depositaria de estas reventas en Barcelona es el *Centre d'Arqueologia de la Ciutat*, dependiente del Ayuntamiento barcelonés. Sus actuaciones de rescate no olvidan -como corresponde- el más mínimo detalle, pero no cabe duda que sus almacenes expresan, nos guste o no, aquella filosofía de antaño según la cual el único material digno de conservación y estudio era, en Barcelona, el de origen romano y, como mucho, el medieval.

Los restos que se exponen a continuación se encuentran depositados en dicho centro y proceden de tres yacimientos de carácter cerrado.

a) Sant Pau del Camp. (BAR-1/BAR-51)

La excavación así denominada por hallarse próxima a este monasterio del siglo X, tuvo lugar en 1989. El numeroso material italiano aparecido coincidió, en las diversas U.E., con loza catalana de los siglos XVI al XVIII.

* BAR-1/BAR-2. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 1.1.1.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino") representando elementos vegetales dispuestos "a quartier" o sectores.

Liguria, 1575-1625.

U.E.: 2178

Bibliografía: Lister (1987), pág. 208, fig. 121.

* BAR-3/BAR-9. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 1.1.3.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"), realizada mediante finos trazos, la mayoría de ellos en forma de espiga, de tipo caligráfico.

Liguria, 1575-1625.

U.E.: 2178

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 29, fig. 11.

* BAR-10. Plato (fragmento).

Ref. tipológ., indeterminada.

Decoración en azul sobre fondo blanco, correspondiente a la cenefa de un plato que muestra la alternancia de rombos y espirales. La falta de más elementos decorativos impide su atribución con exactitud.

Posiblemente Liguria, finales s. XVII, primera mitad XVIII.

U.E.: 2178

Bibliografía: imprecisable.

* BAR-11/BAR-13. Jícara (3 fragmentos)

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración paisajística en azul "turquino" propia de los talleres savoneses.

Savona, final s. XVII, primera mitad s. XVIII.

U.E.: 2178

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 308, fig. 372.

* BAR-14. Plato (fragmento)

Ref. tipológ., 3.2.

Decoración en policromía a base de amarillo, ocre, verde, azul y manganeso. El fragmento exhibe lo que parece un motivo paisajístico, poco precisable dado su tamaño. En el reverso se aprecian varias bandas circulares en los tonos citados. La más ancha de ellas, en azul, muestra elementos lineales incisos en reserva al estilo faentino.

Montelupo, 1500-1550.

U.E.: 2125.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 32, fig. 20.

* BAR-15/BAR-16. Platos (fragmentos)

Ref. tipológ., 3.5.

Decoración en policromía a base de azul, ocre y amarillo, formando espirales de tallo alargado ("spiral arancio") y disposición radial, que parten de un centro común. Están flanqueadas por cortos trazos en azul, gruesos o finos.

Montelupo, finales s. XVI.

U.E.: 2125.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 45, fig. 35.

* BAR-17/BAR-18. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 3.5.

Decoración en policromía a base de azul, ocre y amarillo del tipo similar al anterior, pero sin ofrecer las mencionadas espirales.

Montelupo, finales s. XVI.

U.E.: 2125.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 45.

* BAR-19/BAR-25. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 1.1.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"), ofreciendo algunos fragmentos decoración foliar, y otros, caligráfica. Todos ellos de escaso tamaño y difícil subclasificación dentro del grupo.

Liguria, 1575-1625.

U.E.: 2125.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 173, fig. 189.

* BAR-26/BAR-27. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 1.1.3.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"), a base de motivos lineales de tipo caligráfico.

Liguria, 1575-1625.

U.E.: 1113

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 29, fig. 11.

* BAR-28. Plato (fragmento).

Ref. tipológ., 3.5?

Decoración policroma a base de ocre, amarillo y manganeso, de difícil interpretación dado su tamaño, pero asimilable dentro de dicho grupo.

Montelupo ?, finales s. XVII.

U.E.: 2218.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 45.

* BAR-29. Plato (fragmento).

Ref. tipológ., 1.2.

Decoración en azul sobre blanco, de subtipo indeterminado pero correspondiente a la mencionada referencia.

Liguria, 1575-1625.

U.E.: 2218

Bibliografía: Lister (1987), pág. 208, fig. 121c.

* BAR-30. Plato (fragmento).

Ref. tipológ., indeterminable.

Decoración en azul sobre blanco, consistente en dos líneas gruesas en azul, unidas formando un ángulo obtuso.

Liguria ?, finales s. XVII, primera mitad s. XVIII.

U.E.: 2218.

Bibliografía: imprecisable.

* BAR-31. Plato (fragmento). Foto Lám. III, fig. 12.

Ref. tipológ., 2.1.

Decoración en azul sobre blanco, consistente en un jarrón o florero con un clavel, al estilo denominado "caligráfico-naturalístico".

Albisola, s. XVII.

U.E.: 2218.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 194, fig. 218.

* BAR-32. Jícara (fragmento).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado ("turquino"), representando motivos naturalísticos.

Savona, finales s. XVII, primera mitad s. XVIII.

U.E.: 2218.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 308, fig. 372.

* BAR-33/BAR-34. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 1.1.2.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"), representando motivos en forma de hojas.

Liguria, 1575-1625.

U.E.: 2001.

Bibliografía: Lister (1987), pág. 208, fig. 121a.

* BAR-35/BAR-42. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 1.2.3.

Decoración en azul sobre blanco de tipo geométrico, con hojas-ala, círculos, etc.

U.E.: 2001.

Bibliografía: Lister (1987), pág. 145.

* BAR-43. Pitorro de una jarra.

Ref. tipológ., 3.5.

Decoración en ocre sobre blanco en el presente fragmento, aunque es de suponer que la pieza completa fuese policroma. Técnica y decoración

asimilables al mencionado grupo.

Montelupo, finales s. XVI.

U.E.: 2001.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 45.

* BAR-44/BAR-46. Plato (3 fragmentos).

Ref. tipológ., 4.2.

Decoración bicolor en verde y ocre haciendo aguas o marmoleado.

Pisa, mediados del siglo XVII.

U.E.: 2001.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 75, fig. 67.

* BAR-47. Jicara (fragmento).

Ref. tipológ., 2.5.

Decoración en amarillo sobre blanco ("giallo franco"), de tipo floral.

Savona, 2ª s. XVIII.

U.E.: 2001.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 282.

* BAR-48. Plato (fragmento).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino"), de tipo naturalístico.

Savona, finales s. XVII, 1ª s. XVIII.

U.E.: 2001.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 325, fig. 384.

* BAR-49/BAR-50. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 3.4.

Decoración en azul, ocre y amarillo, de tipo geométrico, próxima a la referencia mencionada.

Montelupo, 1575-1625.

U.E.: 2002.

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 15, fig. 2.

* BAR-51. Plato (fragmento).

Ref. tipológ., 3.4 ?.

Policromía a base de verde, ocre, rojo y manganeso, próxima a la mencionada referencia pero de interpretación difícil dado su tamaño.

Montelupo ?, 1575-1625 ?.

U.E.: 2002.

Bibliografía: imprecisable.

b) Plaça comercial. (BAR-52/BAR-222).

Esta excavación, denominada por los arqueólogos "*del Born*" por hallarse situada cerca de l'*Antic Mercat del Born* tuvo lugar en 1990, en ocasión de las remociones necesarias para la construcción del aparcamiento subterráneo que hoy se ubica en dicho lugar. La excavación fue muy fértil en cerámica autóctona siendo la transalpina también numerosa. A continuación se reseñan los 171 fragmentos aflorados.

* BAR-52. Plato (fragmento).

Ref. tipológ., 1.1.3.

Decoración en azul oscuro sobre claro ("berettino"), representando motivos lineales del tipo denominado "caligráfico".

Liguria, 1575-1625.

U.E.: 3602.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 173, fig. 189.

* BAR-53/BAR-54. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.1.

Decoración en azul sobre blanco con motivos vegetales correspondientes al estilo denominado "caligráfico-naturalístico".

Albisola, s. XVII.

U.E.: 3602.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 207, fig. 237.

* BAR-55/BAR-58. Platos (fragmentos). Foto Lám. V, fig. 19.

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino") de tipo naturalístico o paisajístico.

Savona, finales siglo XVII, 1ª s. XVIII.

U.E.: 3602.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 283, fig. 332.

* BAR-59/BAR-62. Jícaras (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino"), a base de motivos naturalístico-florales.

Savona, finales siglo XVII, 1ª s. XVIII.

U.E.: 3602.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 308, fig. 372.

* BAR-63/BAR-65. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre fondo blanco a base de motivos naturalísticos.

Savona, finales siglo XVII, 1^a s.XVIII.

U.E.: 3602.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 283, fig. 332.

* BAR-66. Jícara (fragmento).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco a base de motivos vegetales.

Savona, finales siglo XVII, 1^a s.XVIII.

U.E.: 3602.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 308, fig. 372.

* BAR-67/BAR-70. Platos (fragmentos). Foto Lám. V, fig. 20.

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino") de tipo paisajístico.

Savona, finales siglo XVII, 1^a s.XVIII.

U.E.: 2608.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 283, fig. 332.

* BAR-71/BAR-74. Jícaras (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino"), a base de motivos naturalístico. Algún fragmento es difícilmente identificable dado su tamaño pero sin duda corresponde a este grupo.

Savona, finales siglo XVII, 1^a s.XVIII.

U.E.: 2608.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 308, fig. 372.

* BAR-75/BAR-76. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco, de tipo paisajístico, con motivos vegetales y figuras al mismo tiempo.

Savona, finales siglo XVII, 1^a s.XVIII.

U.E.: 2608.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 283, fig. 332.

* BAR-77/BAR-105. Plato grande (27 fragmentos).

Foto Lám. IV, fig. 15 y 16.

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre fondo blanco azulado (azul "turquino"). En el centro, una figura masculina ataviada "a la romana". A su pies y a la izquierda un angelillo o "putto", todo ello rodeado de árboles, motivos vegetales miniaturizados y edificios, configurando una pieza de gran belleza, con gran sentido pictórico y realizada con muy buen oficio. En el centro del reverso figura la marca de un sol radiante correspondiente al famoso taller del maestro Gerolamo Salomone¹⁶, de quien se sabe que estaba en su mejor momento hacia 1650.

Savona, mediados siglo XVII.

U.E.: 7620. Núm. inv.: 16.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 344, fig. 412. Para la marca, *op. cit.*, pág. 340, signo 34

* BAR-106. Escudilla. Ø: 13'5 cm; h.: 3'5 cm. Foto Lám. V, fig. 18.

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul oscuro sobre fondo ligeramente azulado. En el centro figuran dos pájaros rodeados de motivos vegetales, componiendo un paisaje naturalístico realizado de forma un tanto tosca. El reverso, que es de forma ligeramente esférica, representa repié anular de sustentación. Esta pieza, estilísticamente considerada, es cercana a las producciones catalanas denominadas de "fajas o cintas", que se inspiraron en obras savonesas próximas a esta referencia.

Savona, siglo XVIII.

U.E.: 1625. Núm. inv.: 16.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 305, fig. 364.

* BAR-107/BAR-109. Plato (3 fragmentos). Foto Lám. XIII, fig. 49.

Ref. tipológ., 4.2.

Decoración bicolor en verde y ocre a base de líneas sinuosas o aguas, de tipo denominado marmoleado. Pisa, mediados siglo XVII.

U.E.: 2627. Núm. inv.: 5.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 75, fig. 67.

* BAR-110/BAR-111. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco, de tipo naturalístico.

¹⁶ De Mauri, L.: *L'Amatore di Maioliche e porcellana*. Ulrico Hoepli. Milano. 3^a ed. 1951, pág. 212.

Savona, finales siglo XVII, 1ª s.XVIII.

U.E.: 1630.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 283, fig. 332.

* BAR-112. Plato (fragmento).

Ref. tipológ., 2.4.1.

Decoración en policromía a base de verde, ocre, amarillo y manganeso, del tipo "a uccelli" (pájaros). El contexto estratigráfico en que se encuentra este fragmento coincide, en sus series catalanas más modernas, con piezas denominadas "de la botifarra" (1715-1730 aprox.)

U.E.: 4602.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 277, fig. 316.

* BAR-113. Plato (fragmento).

Ref. tipológ., 2.4.3.

Decoración en policromía a base de azul, amarillo y manganeso, de difícil identificación dado su tamaño. Coincide, sin embargo, con la producción de la ficha descrita anteriormente. Savona, s. XVIII.

U.E.: 4602 (pieza más moderna del estrato: 1715-1730 aprox.).

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 277, fig. 316.

* BAR-114/BAR-129. Plato (16 fragmentos). Foto Lám. III, fig. 11.

Ref. tipológ., 2.1.

Decoración en azul sobre fondo blanco, del tipo "caligráfico-naturalístico", preciosista, minucioso y muy atractivo. Consta de edificios rodeados de motivos florales, hojas lanceoladas, etc.

Albisola, siglo XVII.

U.E.: 1610. (Las piezas autóctonas más modernas del estrato son de 1715-1730, aprox.).

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 207, fig. 237.

* BAR-130/BAR-136. Plato (7 fragmentos).

Ref. tipológ., 2.1.

Decoración en policromía a base de azul, verde, ocre, amarillo y manganeso, representando motivos florales, hojas lanceoladas y ramilletes en el estilo denominado "caligráfico-naturalístico".

Albisola, s. XVII.

U.E.: 1610. (La pieza autóctona más moderna del estrato es de 1715-1730 aprox.).

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 192, fig. 216.

* BAR-137/BAR-138. Plato (fragmentos).

Ref. tipológ., 1.1.3.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"), a base de motivos lineales del tipo denominado "caligráfico".

Liguria, 1575-1625.

U.E.: 1610. (La cerámica autóctona más moderna es de 1715-1730, aprox.).

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 29, fig. 11.

* BAR-139/BAR-150. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino") de tipo naturalístico y paisajístico.

Savona, finales siglo XVII, 1ª s.XVIII.

U.E.: 1610. (La cerámica autóctona más moderna es de 1715-1730, aprox.).

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 283, fig. 332.

* BAR-151/BAR-158. Jicaras (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino"), algunos de tipo naturalístico, otros de difícil identificación dado su tamaño.

Savona, finales siglo XVII, 1ª s.XVIII.

U.E.: 1610. (La cerámica autóctona más moderna es de 1715-1730, aprox.).

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 308, fig. 372.

* BAR-159. Pie de frutero o salvilla.

Ref., tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre fondo blanco a base de motivos vegetales.

Savona, finales s.XVII, 1ª S.XVIII.

U.E.: 1610. (La cerámica autóctona más moderna es de 1715-1730, aprox.).

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 32508, fig. 384.

* BAR-160/BAR-167. Plato (fragmentos).

Ref. tipológ., 1.1.3.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"), a base de motivos lineales ondulados del tipo denominado "caligráfico".

Liguria, 1575-1625.

U.E.: 1610. (La cerámica autóctona más moderna es de 1715-1730, aprox.).

Bibliografía: Hurst (1986), pág. 29, fig. 11.

* BAR-168/BAR-169. Plato (fragmentos).

Ref. tipológ., 1.1.1.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"), a base de hojas que ocupan sectores separados ("a quartier").

Liguria, 1575-1625.

U.E.: 7620. (La cerámica autóctona más moderna es de 1715-1730, aprox.).

Bibliografía: Lister (1987), pág. 208, fig. 121a.

* BAR-170/BAR-194. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino") de tipo naturalístico.

Savona, finales siglo XVII, 1ª s.XVIII.

U.E.: 7620. (La cerámica autóctona más moderna es de 1715-1730, aprox.).

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 283, fig. 332.

* BAR-195/BAR-197. Jícara (3 fragmentos). Foto Lám. V, fig. 17.

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino"), de tipo naturalístico.

Savona, finales siglo XVII, 1ª s.XVIII.

U.E.: 7620. (La cerámica autóctona más moderna es de 1715-1730, aprox.).

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 308, fig. 372.

* BAR-198/BAR-208. Jícaras (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino"), de tipo naturalístico.

Savona, finales siglo XVII, 1ª s.XVIII.

U.E.: 7620. (La cerámica autóctona más moderna es de 1715-1730, aprox.).

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 308, fig. 372.

* BAR-209/BAR-210. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.1.

Decoración en azul sobre blanco a base de elementos florales, capullos y hojas lanceoladas, del tipo denominado "caligráfico-naturalístico".

Albisola, s. XVII.

U.E.: 7615. (La cerámica autóctona más moderna es de 1670-1710, aprox.).

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 207, fig. 237.

* BAR-211. Plato (fragmento).

Ref. tipológ., 3.7.

Decoración en policromía a base de azul, verde, ocre, amarillo y manganeso, ofreciendo secciones de grandes hojas en verde y centro ocupado por una espiral en ocre sobre fondo amarillo.

Montelupo, 2ª s. XVII, principios s. XVIII.

U.E.: 8600. (La cerámica autóctona más moderna es de 1670-1710, aprox.).

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 78, fig. 73.

* BAR-212/BAR-216. Platos (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino") de tipo naturalístico y paisajístico.

Savona, finales siglo XVII, 1ª s.XVIII.

U.E.: 2601.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 283, fig. 332.

* BAR-217/BAR-219. Jícaras (fragmentos).

Ref. tipológ., 2.3.

Decoración en azul sobre blanco azulado (azul "turquino"), de tipo naturalístico y paisajístico.

Savona, finales siglo XVII, 1ª s.XVIII.

U.E.: 2601.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 308, fig. 372.

* BAR-220/BAR-222. Plato (3 fragmentos).

Ref. tipológ., 2.6.1.

Decoración en azul sobre blanco consistente en una cenefa formada por una sucesión de grupos de tres puntos.

Savona, 2ª s. XVIII.

U.E.: 2601.

Bibliografía: AAVV (1993), pág. 94, fig. 93.

c) Avenida de la Catedral. (BAR-223/BAR-224)

Este yacimiento, situado en dicha avenida en su conjunción con la calle *Tapineria*, se excavó en 1989. Su descubrimiento tuvo por origen la construcción del aparcamiento subterráneo que hoy se ubica en ese lugar. Los ejemplares que nos aporta el *Centre d'Arqueologia de la Ciutat de Barcelona*, depositario de los mismos, son los descritos a continuación.

* BAR-223. Plato (fragmento). Ø: 21'5 cm; h.: 3 cm.
Foto Lám. II, fig. 5.

Ref. tipológ., 1.1.3.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"). El centro muestra un círculo rodeado de motivos geométricos formando un rosetón. En la banda intermedia figura una franja decorada con ocho hojas. La orla corresponde a la variedad caligráfica.

Liguria, 1575-1625.

U.E.: 15. Ref. 352.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 177, fig. 199.

* BAR-224. Plato (fragmento). Ø: 21'5 cm; h.: 3 cm.
Foto Lám. I, fig. 3.

Ref. tipológ., 1.1.1.

Decoración en azul oscuro sobre azul claro ("berettino"). El centro muestra un "cartouche" con las iniciales S.L.M. El ala está dividida en sectores ("quartieri"), con motivos foliares en su interior. Como en la mayoría de piezas ligures de esta época y serie, el reverso está decorado con una sucesión de arcos

HALLAZGOS DE PISA ITALIANA EN BARCELONA (I)				
PROCEDENCIA	ESTRATO	TIPO	DATACIÓN	CONTEXTO
Sant Pau del Camp	2178	1.1.1.	1575-1625	
		1.1.3.	"	
		indeter.	XVII-XVIII	
	2125	3.2.	1500-1550	
		3.5.	fin.XVI?	
	1113	1.1.	1.1.	1575-1625
2.3.			1575-1625	
2218	3.5.	1.2.	fin. XVII	
		indeter.	1575-1625	
		2.1.	XVII-XVIII	
		2.3.	XVII	
2001	3.5.	1.1.2.	1575-1625	
		1.2.3.	Fin.XVI	
		4.2.	XVII	
		2.5.	XVIII	
		2.3.	XVII-XVIII	
2002	3.4.	3.4?	1575-1625	
			1575-1625?	
Plaça comercial	3602	1.1.3.	1575-1625	
		2.1.	s.XVII	
	2.3.	XVII-XVIII		
	2608	2.3.	XVII-XVIII	

HALLAZGOS DE PISA ITALIANA EN BARCELONA (I)				
PROCEDENCIA	ESTRATO	TIPO	DATACIÓN	CONTEXTO
Plaça comercial	1625	2.3.	XVIII	
	2627	4.2.	XVII	
	1630	2.3.	XVII-XVIII	
	4602	2.4.1.	XVIII	1715-1730
			XVIII	1715-1730
	1610	2.1.	XVII	1715-1730
			XVII	1715-1730
			1.1.3.	1575-1625
			2.3.	1575-1625
2.3.			XVII-XVIII	
7620	1.1.3.	1575-1625	1715-1730	
		1.1.1.	1575-1625	
		2.3	s.XVII	
7615	2.1.	XVII	1670-1710	
8600	3.7.	XVII-XVIII	1670-1710	
2601	2.3.	XVII-XVIII		
		XVII-XVIII		
		2º XVIII		
Av. Catedral	0015	1.1.3.	1575-1625	
		1.1.1.	1575-1625	

enlazados en azul. Liguria, 1575-1625.

U.E.: 15. Ref. 351.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 177, fig. 197.

d) Yacimientos "abiertos". BAR-225/BAR-227.

Barcelona muestra su pasado cerámico con frecuencia, en ocasión de diversas obras realizadas bajo el pavimento de la ciudad por personal de los más diversos servicios. Nos consta que la apertura de zanjas para canalizaciones, reparación de conducciones y obras diversas, a menudo da como resultado la aparición de restos cerámicos que siguen un camino desigual pues no todas estas operaciones pueden ser supervisadas por personal especializado. El hecho ha sido ya aireado en alguna ocasión¹⁷. Por lo general, se trata de apariciones cuyo contexto arqueológico no tiene valor por tractarse de obras sin control y porque pudieron estar sujetas a alteraciones estratigráficas

¹⁷ Crusafont i Sabater, Miquel: *Afloracions ceràmiques medievals i modernes (segles XIII-XIX) a la Barcelona actual*. Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona. (12-13/9/1982). Ed. La Magrana. Barcelona, 1982, pàgs. 205-213.

en ocasión de anteriores remociones. En todo caso se trata de restos cerámicos soterrados en su tiempo y, en el caso de los italianos, tienen el valor de haber sido importados y utilizados en la ciudad.

* BAR-225. plato. Ø: 20cm; h.: 4 cm. Foto Lám. III, fig. 10.

Ref. tipológ., 2.1.

Decoración en azul sobre blanco. En el centro, el busto de una dama flanqueada a ambos lados por flores y elementos vegetales lanceolados. El ala está dividida en 4 sectores por cuatro trazos gruesos perpendiculares al centro. Los espacios así formados están ocupados por ramilletes vegetales y hojas de carácter simétrico. Todo ello se inscribe en el estilo denominado "caligráfico-naturalístico", existiendo un tarro de farmacia muy similar datado de 1690¹⁸.

Albisola, s.XVII.

Procede del subsuelo de l'Eixample de Barcelona.

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 223, figs. 255 y 256.

* BAR-226. Plato (fragmento).

Ref. tipológ., próxima a 3.5.

Decoración en policromía a base de azul, naranja y manganeso, de tipo geométrico, consistente en un centro escutiforme rodeado de trazos radiales en azul, entre los que se intercalan otros más finos en manganeso.

Montelupo ?, finales s.XVI.

Procede de la Avda. del Paral.lel., asociándose con fragmentos de escudillas barcelonesas decoradas con simples radios en azul, del siglo XVI.

Bibliografía: imprecisable.

* BAR-227. Jarra (fragmento de la base).

Ref. tipológ., próxima a 3.9.

Decoración en policromía a base de azul, naranja, verde y manganeso, de tipo geométrico. Se aprecian dos sectores de un posible rectángulo decorado en azul y manganeso y cuatro trazos paralelos interpues-

tos de forma alternativa, en naranja y verde.

Probablemente Montelupo, finales s.XVII.

Procede de la Avda. del Paral.lel., asociándose con fragmentos de escudillas barcelonesas decoradas con simples radios en azul, del siglo XVI.

Bibliografía: imprecisable.

13.- CASTILLO DE MIRALPEIX (SITGES. EL GARRAF)

El castillo de Miralpeix se halla en el término municipal de Sitges (El Garraf), a unos 40 Km. de Barcelona y a 4 del núcleo de la Geltrú, sobre un promontorio de 104 m s.n.m. De las excavaciones efectuadas proceden dos piezas de origen italiano, una de ellas, la CM-1 apareció en el interior de una cisterna junto a platos catalanes monocromos azules con decoraciones de orlas de "la figueta", de la "ditada", así como "sagnadors" (escudillas con cenefas de circunferencias concéntricas), todo ello junto a un arditte acuñado en 1645¹⁹.

* CM-1. Escudilla. Ø: 12'2 cm. h.:4'6 cm

Ref. tipológ.: 1.1.2.

Decoración en azul "berettino", variante de "foglie e raggere" (hojas y radios) a base de temas florales en el centro y espiguilla en la cenefa.

Liguria, 1575-1625.

Núm. inv.: CM.90.70

Bibliografía: Marzinot (1987), pág. 177, fig. 199.

* CM-2. Escudilla (fragmento). Ø aprox.: 11 cm. Dibujo Lám. XIII, fig. 51.

Ref. tipológ.: 4.4

Decoración de hojas estilizadas en amarillo limón y marrón.

Pisa, mediados s. XVII.

Núm. inv.: CM.90.2

Bibliografía: Francovich & Gelichi (1980), pág.112 y 113, foto 101 y 103.

¹⁸ Arechaga, Carmen; Castellanos, Casto: *El mundo de las Antigüedades. Vol. XXVIII. Cerámica del siglo XVII*. Ed. Planeta Agostini, 1989, pág. 39.

¹⁹ Garcia i Targa, Joan: *El castell de Miralpeix: un model d'ocupació medieval i moderna al Garraf*. "Miscel.lània penedesenca", (Vilafranca del Penedès), XVIII, (1993), págs. 143-166

COMENTARIOS TIPOLOGICOS Y CRONOLÓGICOS.

El estudio exhaustivo de la introducción y comercialización de cerámicas procedentes de la península italiana en territorio catalán se completaría con el vaciado y análisis de la documentación escrita. Sólo de esta manera obtendríamos unos resultados más acordes con la realidad.

Veamos un ejemplo.

El vaciado de una parte de los inventarios "post mortem" conservados en el Archivo Parroquial de Santa María de Mataró da fe de la llegada de cerámicas italianas, como mínimo, desde las primeras décadas del siglo XVI si bien los hallazgos arqueológicos han proporcionado escasísimos fragmentos de loza verde y morada fechables del siglo XIV, procedentes de la Toscana.

De inicios del siglo XVI datan los inventarios en los cuales aparece el término "obra de Pisa" para referirse, no tanto a la producción exclusivamente pisana sino a la obra procedente de Italia, en general.

Las referencias escritas a la "obra de Pisa" tienen su concreción física en los hallazgos arqueológicos: se trata de fragmentos, ciertamente escasos, de loza policroma, procedente de los alfares de Montelupo, que aparecen mezclados con los primeros tipos de cerámicas barcelonesas de reflejo metálico y con fragmentos de loza azul catalana. Sobreviene luego, en la documentación escrita analizada, un largo período durante el cual no se constata la presencia de importaciones italianas, período que cubre todo el segundo tercio del siglo XVI hasta alcanzar sus últimas décadas. A partir de entonces reaparecen las menciones a la "obra de Pisa" o a la "obra de Génova", únicos alfares italianos que se citan en dichos inventarios, lo cual demuestra que, en realidad, tales menciones no se refieren tanto a los lugares de producción como a las ciudades portuarias desde las cuales se embarcaban diversidad de mercancías con destino a los principales puertos del litoral catalán.

De nuevo las referencias a producciones italianas vienen a coincidir con los hallazgos arqueológicos, puesto que en contextos de fines del siglo XVI y primeras décadas del XVII volvemos a encontrar fragmentos de loza policroma italiana que corresponden a tipos corrientes de Montelupo y Faenza. A partir de esta época se puede decir que la influencia italiana penetra en la producción de loza catalana hasta tal punto que el nombre de "Pisa" se adoptará, en Cataluña, como sinónimo de cerámica azul y/o policromada, sea ésta de fabricación autóctona o de procedencia genuinamente italiana, indistintamente, para pasar, a

mediados del siglo XVII, a utilizarse la expresión "pisa de la terra" para distinguir entre la "pisa" forastera y la "pisa" propia.

Durante una buena parte de la primera mitad del siglo XVII, se inicia y se expande la producción de "pisa" catalana hasta tal punto que prácticamente desaparecen las menciones escritas y los hallazgos de producciones italianas, que vuelven de nuevo a aparecer durante la segunda mitad del mismo siglo coincidiendo con la desaparición de la producción policroma catalana y su substitución por loza monocroma azul, hecho que tiene lugar tras las crisis económicas y políticas que acontecen en Catalunya durante los años centrales del siglo XVII y que se sabe, con toda seguridad, que repercutieron muy negativamente en la producción cerámica barcelonesa. En los inventarios se sigue mencionando la "obra de Pisa" pero es imposible saber, con certeza, si tales menciones se refieren a productos catalanes o italianos. En todo caso, los hallazgos arqueológicos demuestran que en esta época la llegada de "pisa" procedente, sobre todo, de Montelupo y Liguria, debió de ser considerable, siendo especialmente abundantes los ejemplares de cerámica azul "berettino" y, también, la de tipo más corriente, como la "sgraffiata pisana" o la "marmoleada".

Durante la primera mitad del siglo XVIII, exceptuadas las dos primeras décadas, y hasta bien entrado este siglo, se observa una clara tendencia a la disminución de entrada de cerámica italiana, tendencia que se invierte espectacularmente durante la segunda mitad del siglo XVIII. De esta época son numerosos los ejemplares tanto de cerámica común - la "terraglia nera" de Albisola - como de cerámica estannífera azul o policroma. Es de remarcar que el centro de envío de estas cerámicas se desplaza de la zona del Valle del Arno y Faenza (Pisa, Montelupo, Faenza, etc) hacia el arco liguor (Albisola, Savona), desde el cual se debieron de enviar ingentes cantidades de productos cerámicos desde mediados del siglo XVII hasta las primeras décadas del XIX, a partir de cuyo momento se interrumpe el flujo para no recuperarse durante lo que queda de siglo.

En resumen: la llegada y comercialización de cerámica italiana se constata, arqueológicamente, desde el último tercio del siglo XIV hasta los primeros años del siglo XIX.

El flujo de llegada de estas cerámicas no es constante a lo largo de estos siglos. Podemos hablar de unas "crestas" que se fijan en los períodos que a continuación detallamos: todo el primer tercio del XVI, desde fines del XVI hasta inicios del XVII y desde la segunda mitad del XVII/inicios del XVIII hasta inicios del XIX (en particular, la segunda mitad del XVIII).

La llegada de cerámicas italianas a tierras de Cataluña a principios del siglo XVI podría interpretarse como una de las consecuencias de la intervención aragonesa en Italia y el fortalecimiento de las relaciones diplomáticas y comerciales con los estados italianos. Si en un principio llegan las cerámicas, más adelante llegarán los propios ceramistas. Se conoce el caso de un *escudeller* italiano, cuyo nombre no consta en el *Llibre de Deliberacions*, quien pide a la ciudad de Barcelona que le conceda un préstamo de 50 libras para instalarse en la ciudad y obrar y enseñar a obrar piezas "de tierra fina y delicada según era contumbre de Pisa y de otros lugares", y que él, como buen maestro sabía hacer. Este ceramista insiste de nuevo al fin para no lograr el préstamo.

Se puede demostrar que la presencia o no de loza italiana en territorio catalán viene condicionada por las producciones autóctonas. Comprobémoslo repasando la documentación publicada por LLubià y Batllori, que se refiere esencialmente al área de la ciudad de Barcelona y sus alrededores.

En 1528, los Consellers de Barcelona dictan una ordenanza proteccionista para prohibir la venta dentro de la ciudad de cerámica procedente de otros lugares de Cataluña y del extranjero, si bien no se prohíbe su entrada si es para uso personal ²⁰.

En 1559, a las "rajoles" policromas hechas en Barcelona ya se las conoce con el nombre de "rajoles pisanas" ²¹.

En 1596, se firma una capitulación entre los diputados de la Generalitat y el maestro de azulejos de Talavera, Lorenzo de Madrid, que habitaba en Manresa, para hacer todos los azulejos de las paredes de la sala nueva y, un año más tarde, el pavimento del Palacio de la Generalitat ²².

De 1598 es una pila bautismal decorada en policromía procedente de una iglesia de Igualada ²³.

Entre 1611 y 1615, el mismo Lorenzo de Madrid hizo los zócalos y los pavimentos de otras dos salas del palacio de la Generalitat ²⁴.

En 1614, la *Cofradia d'Escudellers* presenta ante el Consejo de la Ciudad una súplica pidiendo que no se pueda vender obra de Pisa dentro de la ciudad, sino

que se haga en la ribera del mar fuera del portal porque era perjudicial para sus intereses. El Consejo delibera y ordena que ninguna "obra de terra" que no sea fabricada en Barcelona pueda ser vendida y que esto se haga fuera de las murallas, y que quienes tengan obra para vender lo puedan hacer como hasta entonces en un término de tres meses, y se ordena a los portales que no dejen entrar obra de Pisa a partir de entonces ²⁵.

Es decir, que en 1528 y en 1614 se dictan ordenanzas proteccionistas, lo cual indica que los mayores flujos de cerámica procedente de Italia debieron de tener lugar, aproximadamente, durante las primeras décadas de los siglos XVI y XVII. Como en ambos casos se trataba de competir con productos de mediana y baja categoría, los ceramistas catalanes debieron de iniciar la producción de loza a la manera "de Pisa" en unas fechas que situaríamos en torno a 1600, con un momento álgido que debemos situar, a tenor de la ausencia de loza italiana, durante el segundo cuarto del siglo XVII. En este sentido, la ordenanza de 1614 tendría como objeto facilitar la penetración en el propio mercado catalán de las nuevas producciones policromas autóctonas que substituirían a la centenaria producción de reflejo metálico, evitando la competencia de la loza italiana, superior en calidad.

ALGUNOS ASPECTOS CRONOLÓGICOS.

Es evidente que la datación de los distintos tipos cerámicos procedentes de Italia, hallados en Cataluña, tiene características latas, esto es, las fechas de inicio y final de su producción se hacen coincidir con los cuartos de siglo. Por ello es necesaria la prudencia a la hora de tomarlas en consideración.

Lamentablemente, muchos de los fragmentos hallados en subsuelo catalán carecen de contexto o éste es poco fiable debido a las particulares circunstancias en que se produjo su recuperación. Pocos son los yacimientos con suficientes garantías por lo que respecta a la metodología empleada durante el proceso de excavación. En estos pocos casos - prácticamente circunscritos a las recientes excavaciones urbanas de

²⁰ LLubià, LL. M^o. i Batllori, A.: *Ceràmica catalana decorada*, pág. 125. Barcelona, 1974 (reed.).

²¹ LLubià i Batllori, *op. cit.*, pág. 127.

²² LLubià i Batllori, *op. cit.*, pág. 128.

²³ LLubià i Batllori, *op. cit.*, pág. 129.

²⁴ LLubià i Batllori, *op. cit.*, pág. 130.

²⁵ LLubià i Batllori, *op. cit.*, pág. 130.

Barcelona y Mataró junto a otros yacimientos "cerrados" no urbanos- las fechas de aparición y consumo de cerámica italiana se estrechan dentro de unos márgenes cronológicos que se nos antojan muy significativos. Veamos algunos ejemplos.

Procedente del depósito arqueológico de la "plaça de la Peixeteria", de Mataró, se recuperaron unos fragmentos de loza italiana policroma, atribuida a Montelupo, cuya cronología se sitúa en torno a 1500-1550. El contexto en donde apareció cabe relacionarlo con las labores efectuadas con vistas a la construcción de un tramo de la muralla que rodeó la ciudad hacia fines del siglo XVI, tramo que empezó a construirse hacia 1571. Es de destacar que en el mismo contexto arqueológico no apareció ni un solo fragmento de loza catalana policroma, perteneciendo la mayor parte de la misma al tipo de reflejo metálico y, en menor cuantía, a la azul de tradición "gótica" así como unos escasos fragmentos de loza monocroma azul con decoraciones claramente italianizantes. Las monedas que aparecieron junto a la loza se fechan del tercer cuarto del siglo XVI, siendo la más moderna un pieza de 1582.

Otro depósito de cronología cerrada lo constituye el hallado en 1982 en un extremo de la Plaça Gran, de la misma ciudad, de donde se extrajeron unas 400 piezas de loza catalana de los tipos de reflejo metálico y azules/policromas italianizantes. Es de destacar que no apareció ni un solo fragmento de loza italiana en los estratos pertenecientes a 1625-1650. En cambio, en el estrato inmediatamente posterior (ca. - 1650-1675), mucho menos fértil, aparecieron unos escasos fragmentos de azul sobre blanco con decoración de hojas-ala. Por contra, el hallazgo de Salt, menos fértil, fechable del primer tercio del mismo siglo, libró tres magníficos ejemplares de loza italiana.

Más sorprendente es el caso de ciertos tipos cerámicos hallados en subsuelo barcelonés. Nos referimos a los contextos cronológicos en que aparece el azul "berettino", tipo fechado por los investigadores de la loza italiana entre ca.1575-ca.1625. Pues bien, en el gran yacimiento barcelonés, este tipo no aparece hasta bien entrado el siglo XVII, en una fecha aparentemente posterior a la del cese de su fabricación pues coincide con los tipos azules monocromos catalanes fechables, sin duda alguna, entre 1670 y los inicios del siglo XVIII.

Si la cronología del "berettino" hallado en Barcelona aparentemente no coincide con los hallazgos en subsuelo italiano, si lo hace en cambio la producción llamada azul "turquino", que se fecha de finales del siglo XVII y primera mitad del XVIII y que aparece junto a piezas monocromas azules catalanas de la transición del XVII al XVIII (1er tercio). Es particularmente

clarificador el magnífico ejemplar atribuido a Gerolamo Salomone fechable de la segunda mitad del siglo XVII.

Por otra parte, los significativamente escasos fragmentos -si los comparamos con las producciones ligures (más del 80%)- de loza procedente de Montelupo -sobre el 15%- (la loza faentina es inexistente), aparecen siempre fuera de contexto. Las producciones montelupinas de la primera mitad del siglo XVI constituyen auténticas rarezas (mientras que fuera de Barcelona son más frecuentes).

En la "Plaça Comercial" de Barcelona, las nueve U.E. (unidades estratigráficas) que han librado material italiano se fechan de la segunda mitad del siglo XVII hasta mediados del XVIII. En Sant Pau del Camp, de las seis U.E. donde han aparecido fragmentos de loza procedente de Italia, tres corresponden a la segunda mitad del siglo XVII-primer mitad del XVIII, y otras tres, fechables de finales del siglo XVI-primer cuarto del XVII.

Fuera de Barcelona hallamos "berettino" en contextos de la mitad del XVII en el castillo de Miralpeix.

LA INFLUENCIA ITALIANA EN LA LOZA CATALANA.

Barcelona fue, sin duda, el más importante centro productor y consumidor de loza de Cataluña desde la Edad Media hasta nuestros días. Su influencia se dejó notar poderosamente en otros centros más o menos alejados como son Reus, Lleida o Muel. Pero a su vez Barcelona recibió influencias exteriores procedentes, sobre todo, de la zona del Levante español (s. XIV y XV) y de Italia (s.XVI-XVIII). Veamos, con algunos ejemplos referidos sólo al país transalpino, de qué manera quedaron plasmadas tales influencias exteriores en la producción de loza.

Dejando aparte algunas piezas decoradas en "verde y morado" (fines del s.XIII- inicios del XV), que ya recibieron influjo de Italia, tenemos que las primeras producciones que llegan masivamente a Cataluña procedentes de aquel país son obra de talleres del valle de río Arno, sobre todo montelupinos y, en menor cuantía, faentinos. ¿De qué manera se hizo notar la llegada masiva de estas cerámicas en la producción barcelonesa?. Creemos que dieron origen a ciertas decoraciones de tipo figurativo, como pueden ser los rostros de personajes vistos de perfil o algunos motivos decorativos geométricos, decoraciones que contrastan con lo que era corriente en aquella época, esto es, la geometría a base de enrejados y rombos (en la producción dorada), que imitaba modelos de Manises, y las sencillísimas decoraciones, casi abstractas, de la loza autóctona azul. A pesar de ello, la influencia

italiana no acaba de triunfar en fechas tan tempranas puesto que durante el siglo XVI se impone la más pura geometría con el uso (y abuso) del "pincel-peine".

Hacia fines del siglo XVI se empiezan a percibir algunos cambios de más profundo alcance. Durante esta época se reciben piezas elaboradas en Montelupo y Faenza, que coinciden cronológicamente con la aparición, en la producción catalana, de temas inspirados en la naturaleza: de nuevo la figura humana (esta vez tratada, también de cuerpo entero), guerreros ataviados "a la romana" (como el conocido plato de Reus), "portaestandartes", junto a pájaros, cuadrúpedos o motivos vegetales, la reaparición de los motivos heráldicos.

Aparecen de nuevo los platos con ala plana y cenefa esta vez mayoritariamente con decoraciones florales. De Barcelona, estos temas pasaran a la producción reusense. La influencia italiana se deja sentir, en primer lugar, en la producción catalana de reflejo metálico. Pero irrumpirá con tal fuerza que, desde inicios del siglo XVII, en Barcelona (y también en otros centros como Reus o Lleida), se empieza a producir loza con base crómica en azul, combinada (o no) con otros colores (amarillo, verde y anaranjado). El "floruit" de esta primitiva policromía catalana se fecha en el segundo cuarto del siglo XVII, hasta la crisis política y económica en que se sumerge el Principado hacia mediados de siglo.

Sin lugar a dudas, los temas que aparecen en la producción montelupina del siglo XVII -platos de fondo blanco o "mostacci", tipo 3.6 de nuestra tipología- son copiados en dorado o en azul, por no hablar ya de otras decoraciones propias del azul sobre blanco que son sistemáticamente copiadas (ejemplo, la decoración de la "hoja-ala", tipo 1.2. de nuestra tipología). También vemos claras influencias montelupinas en la conocidísima decoración catalana llamada "de la corbata"

En la segunda mitad del siglo XVII llegan a Cataluña vistosas piezas policromas procedentes de Albisola. Serán imitadas no sólo en Cataluña sino también en Manises (series llamadas "de l'envelat"), y en Lleida (platos de la "panotxa" o también dichos "de la Segarra" o d'Escornalbou). Influencia que, seguramente, se extendió por tierras de Aragón. Sin lugar a dudas, los platos llamados "de transició" (entre los siglos XVII y XVIII), que corresponderían a las piezas de gran tamaño de las vajillas "de Poblet", deben su aparición a la inspiración albisolesa, que se plasma en el uso de grupos de rayas paralelas en la decoración de las cenefas y en los motivos vegetales que separan tales grupos de rayas.

Liguria, y especialmente el centro productor de Savona, se nos muestra en las producciones barcelo-

nesas de la primera mitad del siglo XVIII, que utilizan dos tonos de azul como queriendo imitar, sin conseguirlo, los efectos de claroscuro del "berettino". De esta manera aparecen las conocidísimas series llamadas "de faixes o cintes" que se caracterizan, además, por la ausencia de decoración diferenciada en la cenefa, y de la "botifarra", en la cual predominan la figura humana de cuerpo entero y la decoración de navíos.

Algunas piezas publicadas como catalanas "con influencia de Savona" por LLubià & Batllori (pág. 165, grabado A), son en realidad de Savona.

Los platos llamados "de cenefa negativa" son, por su inspiración, enteramente italianizantes, mientras que otros, los llamados "de Sant Pere de Rodes" son, sencillamente, montelupinos y no catalanes (aunque en algunos aparezca el escudo del Ampurdán pues se trataría de algún encargo).

Si bien desde mediados del siglo XVIII llegan las primeras influencias francesas, la policromía ligur se deja sentir poderosamente en Cataluña dando lugar a otra conocida y muy abundante serie barcelonesa llamada "de Banyoles", con cenefas de grupos de tres puntos o de circunferencias concéntricas, y motivos tales como personajes, pájaros, motivos florales, etc..

Entre los siglos XVII y XVIII se extiende una moda desde Italia hasta Cataluña que consiste en el uso de una decoración "barroca" llamada "marmoleado" pues parece que se quieren imitar las aguas del mármol. Pisa será su centro productor más conocido. En Cataluña, como hemos dicho, también se imitó. Son de destacar las piezas de alfarería común, con tonos ocres y verdes, producidas en alfares de comarcas gerundenses, probablemente Girona y Besalú, a partir del segundo cuarto del siglo XVIII hasta inicios del siglo siguiente.

La "terraglia nera" de Albisola, que en Cataluña parece llegar en fecha algo tardía (segunda mitad del siglo XVIII) es imitada en otros centros catalanes: Piera, Esparreguera, Blanes, conociéndose aquí con los nombres de "plats de Cal Murri", "plats de la M" o bien "plats de dol o plats de la mort", pues parece que se usaban en los banquetes fúnebres aunque el nombre de "plats de la M" sugiere un paralelismo entre esta letra del abecedario y los dibujos en "zig zag" realizados con pinceladas de manganeso. Estas imitaciones, algo más toscas que las cerámicas originales, son tardías, fechándose, los ejemplares más antiguos, de las primeras décadas del siglo XIX, época en que dejan de llegar los ejemplares procedentes de Italia.

Hemos visto, pues, en esta breve muestra de cerámica procedente de Italia hallada en subsuelo

catalán, cómo la competencia que supuso para la producción barcelonesa la llegada de estos productos quiso ser paliada mediante la puesta en vigor de dos ordenanzas proteccionistas, una a inicios del siglo XVI y otra a inicios del XVII. Podría deducirse, por los hallazgos efectuados, que acaso la primera de las mediadas proteccionistas adoptadas, la de 1528 -que en realidad prohibía la venta de cerámica foránea dentro de las murallas de la ciudad pero no en las afueras- tuviera algún efecto (no se conocen prácticamente cerámica italianas fechables en las décadas centrales del siglo XVI). La de 1614 parece que obtuvo resultados mucho más contundentes a juzgar por la más absoluta ausencia, por el momento, de loza italiana en contextos de 1625-1650.

A partir de la mitad del XVII, y especialmente en el siglo XVIII, la cerámica catalana recibe las benéficas influencias de Italia primero y de Francia más tarde. Sin embargo, a diferencia de lo que sucedió en estos otros países, la producción fue decayendo a lo largo del siglo XIX debido, entre otros factores, a la fuerte competencia de las producciones foráneas, hasta la liquidación efectiva del gremio acaecida en 1865.

Creemos que a medida que se profundicen los estudios sobre la loza de procedencia foránea hallada en subsuelo catalán, más y mejor entenderemos el origen y evolución de la producción cerámica catalana, que si una virtud tuvo fue la de acrisolar influencias procedentes, sobre todo, de Italia y del Levante español, dando lugar a unas producciones que, si bien no alcanzaron las cotas artísticas de estos dos grandes centros ceramistas, consiguieron creaciones dotadas de una fuerte y acusada personalidad.

BIBLIOGRAFÍA

* AAVV (1993):

Un goût d'Italie: céramiques et céramistes italiens en Provence du Moyen Age au XXème siècle. Aubagne.

* ARGNANI, Federigo (1898):

Il Rinascimento delle Ceramiche maiolicate in Faenza. Faenza.

* BERTI, Graziela; TONGIORGI, Enzo (1982):

Aspetti della produzione Pisana di Ceramica Ingobiatta. "Archeologia Medievale", IX.

* BLAKE, Hugo (1981):

Pottery exported from Northwest Italy between 1450 and 1830: Savona, Albisola, Genoa, Pisa and Montelupo. Archeology and Italian Society: Prehistoric, Roman and Medieval Studies. G. Baker and R. Hodges, ed. British Archaeological Reports International series, CII.

* CAMEIRANA, Arrigo (1970):

La "terraglia" nera ad Albisola all'inizio dell'800. Atti del III Convegno internazionale della ceramica, 1970.

* CORA, G. (1973):

Storia della maiolica di Firenze e del Contado: Secoli XIV e XV. Florencia.

* DEAGAN, Kathleen (1987):

Artifacts of the Spanish Colonies of Florida and the Caribbean. 1500-1800. Smithsonian Institution Press. Washington D.C.

* FITTIPALDI, Teodoro (1992):

Ceramiche. Castelli, Napoli, altre fabbriche. Vol. II. Ed. Electa. Nápoles.

* FRANCOVICH, Riccardo, et alii (1978):

Isaggi archeologici nel Palazzo Pretorio in Prato. 1976/77. Florencia.

* FRANCOVICH, Riccardo; GELICHI, Sauro (1980):

La ceramica della fortezza medicea di Grosseto. De Luca Editore. Roma.

* GIACOMOTTI, Jeanne (1974):

Les maioliques des musées nationaux. ed. des Musées Nationaux. Paris.

* HURST, John; et alii 1986:

Pottery produced and traded in North-West Europe (1350-1650). Rotterdam.

* LISTER, Florence; LISTER, Robert (1987):

Andalusian ceramics in Spain and New Spain. Tucson University. Arizona.

* LIVERANI, G. (1960):

Five centuries of italian maiolica. Londres.

* MARZINOT, Federico (1987):

Ceramica e ceramisti di Liguria. Génova.

* RACKHAM, Bernard (1952):

Italian Maiolica. Londres.

* RAVANELLI, Carmen (1991):

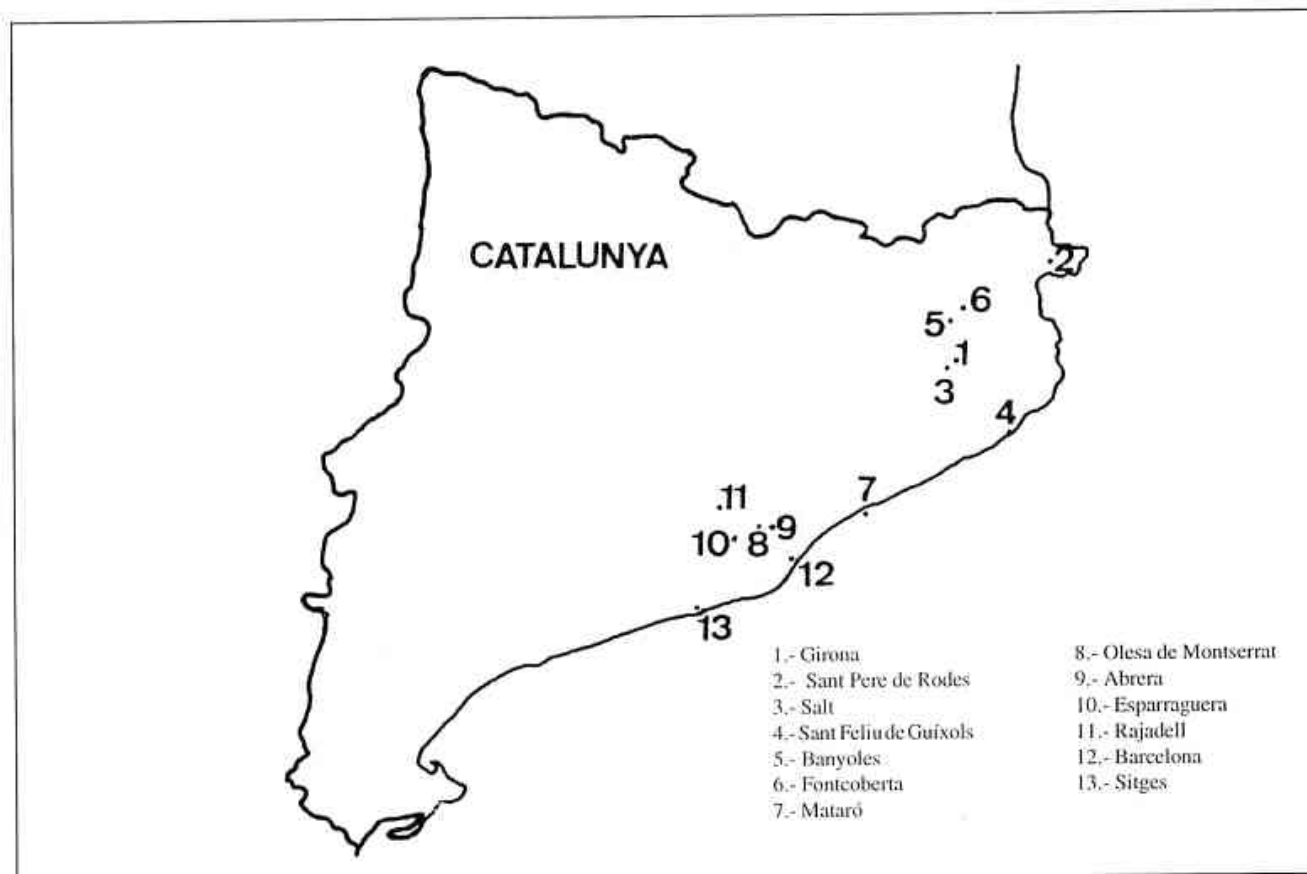
Ceràmica de Faenza de l'Edat Mitjana al segle XX. Catálogo de exposició. Barcelona-Valencia.

* REDMAN, Charles L. (1978):

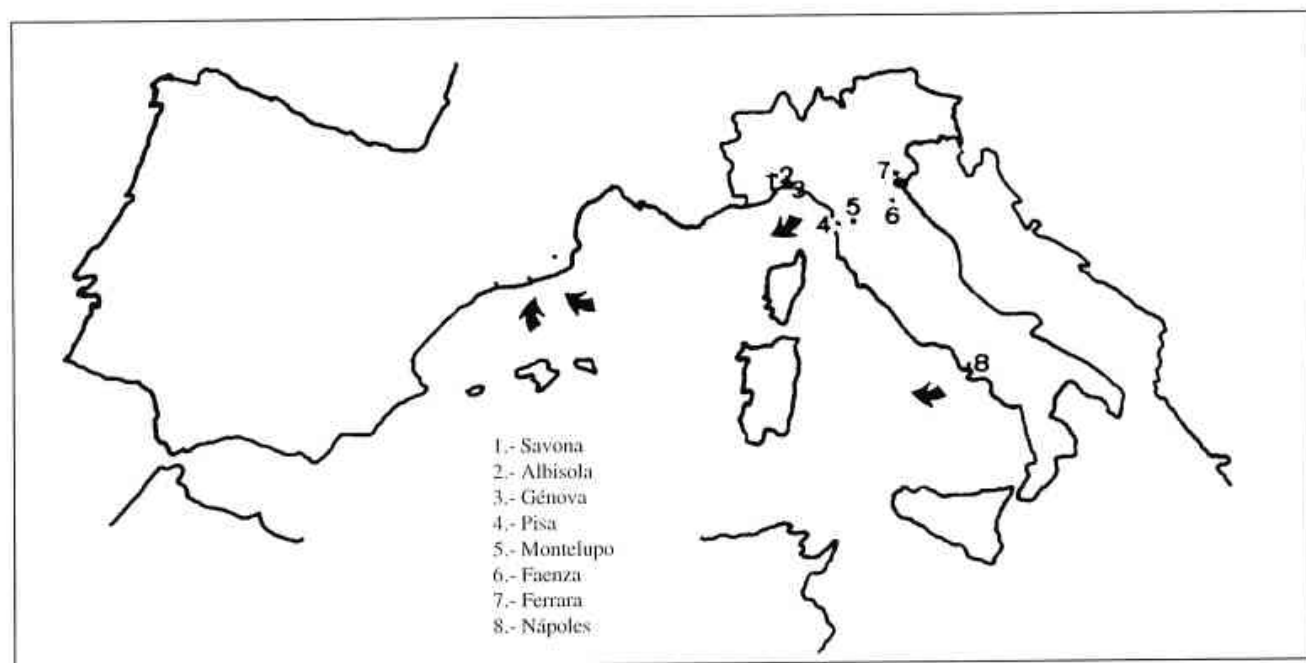
Late medieval ceramics from Qsar es-Seghir. C.I.C.M.M.O., I. Valbonne.

* VANNINI, G. (1977):

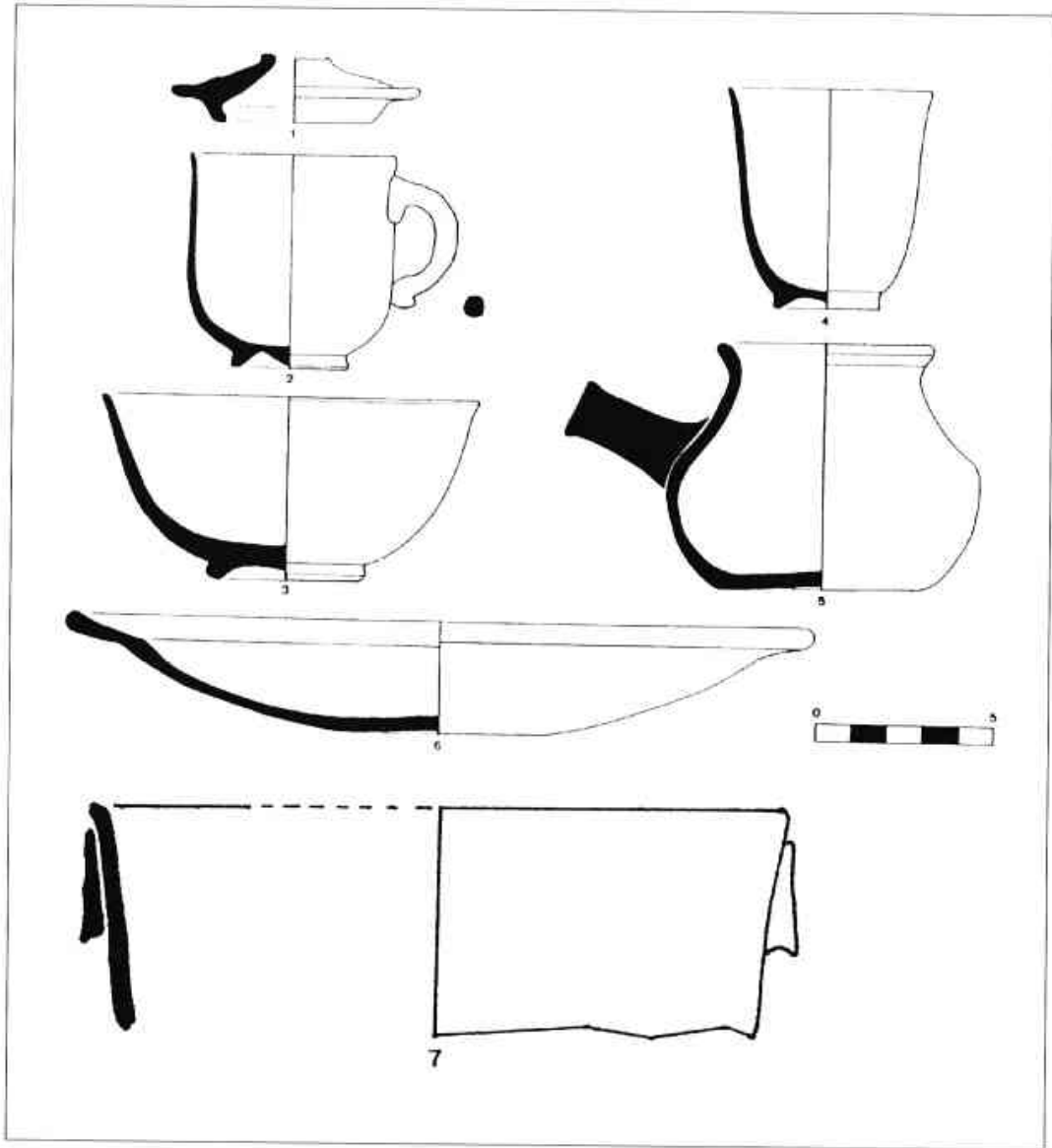
La maiolica di Montelupo; scavo di uno scarico di fornace. Montelupo.

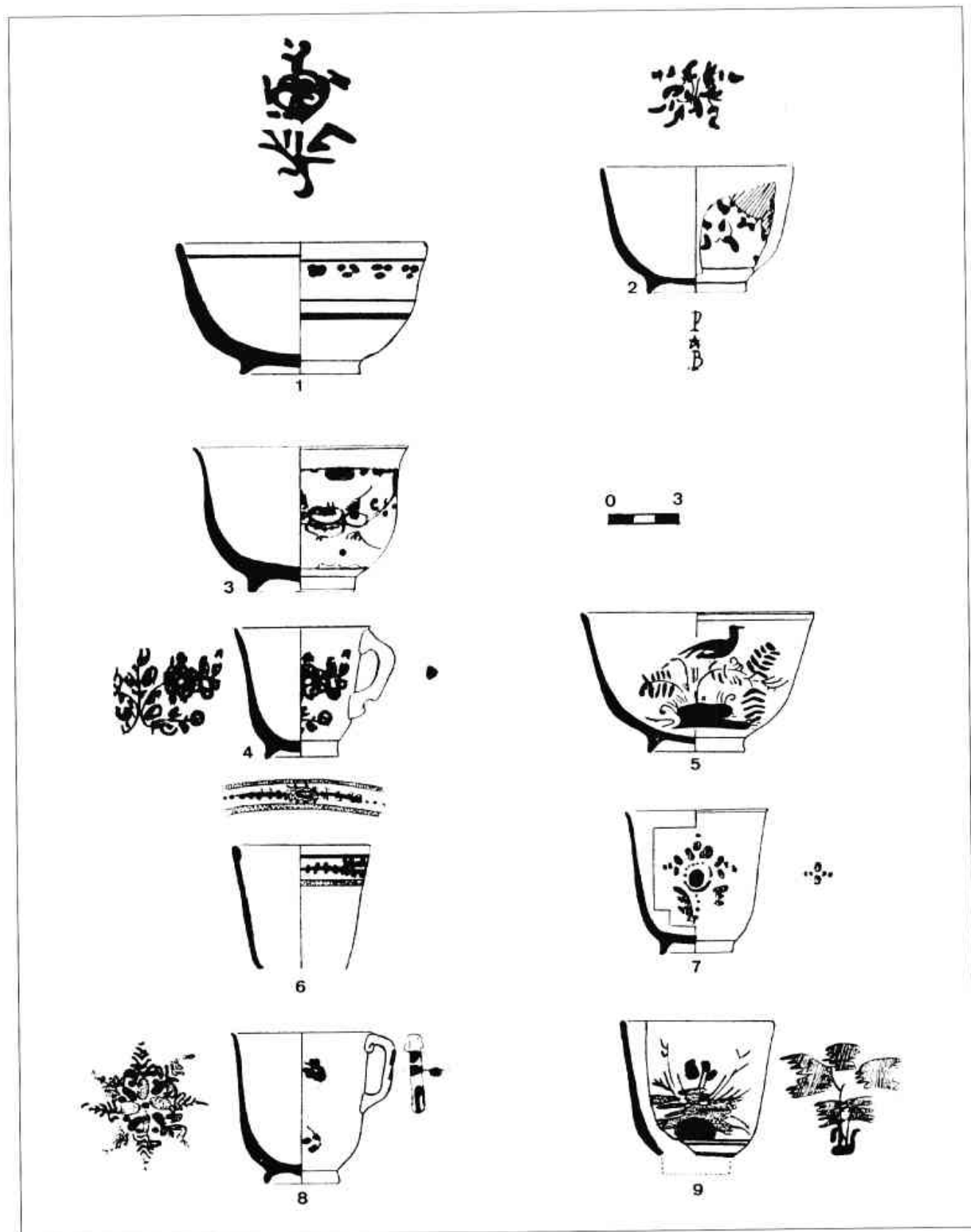
Mapa de la distribución de yacimientos catalanes que se citan en el presente artículo

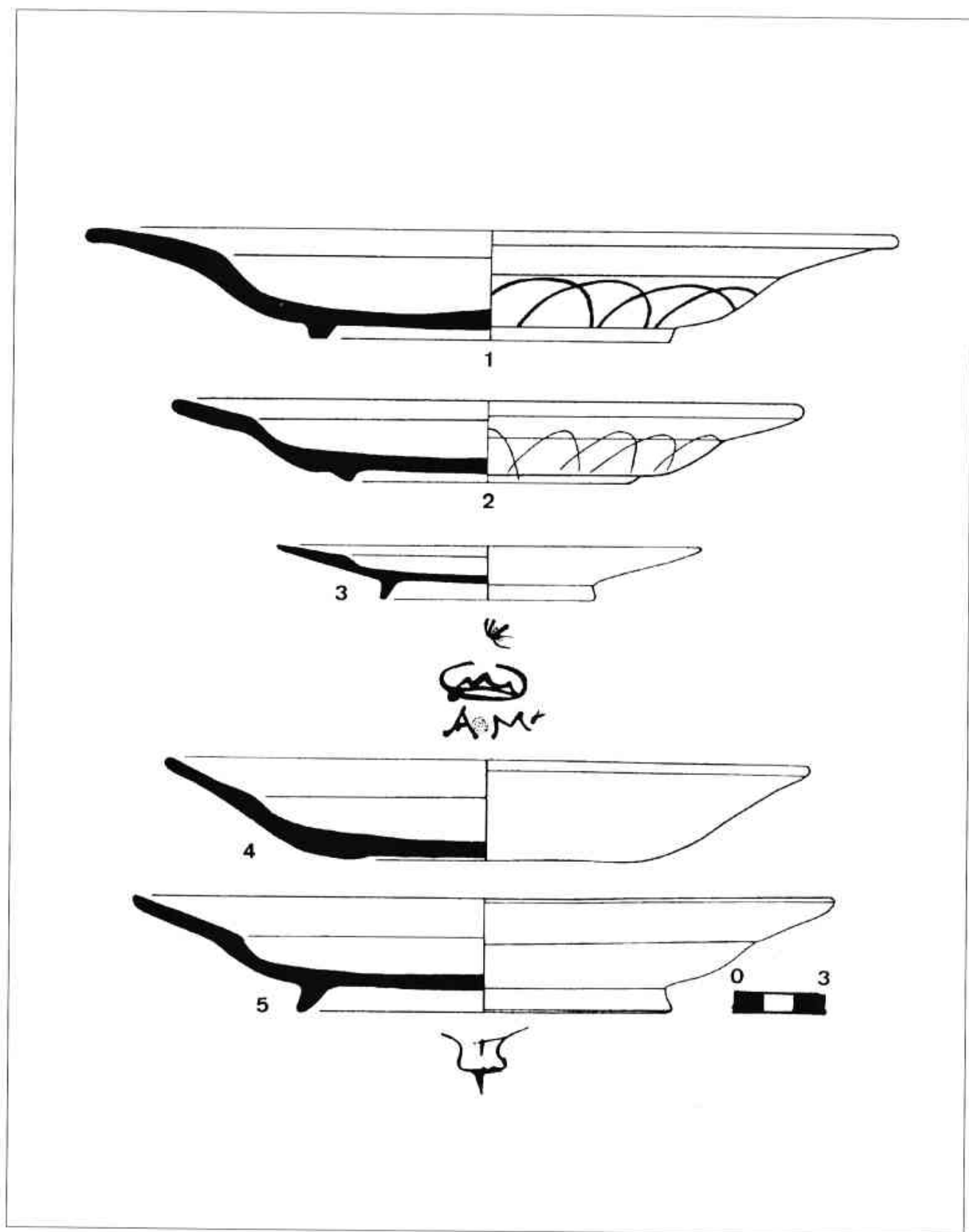
Mapa de la localización de los centros productores de la cerámica italiana hallada en Cataluña

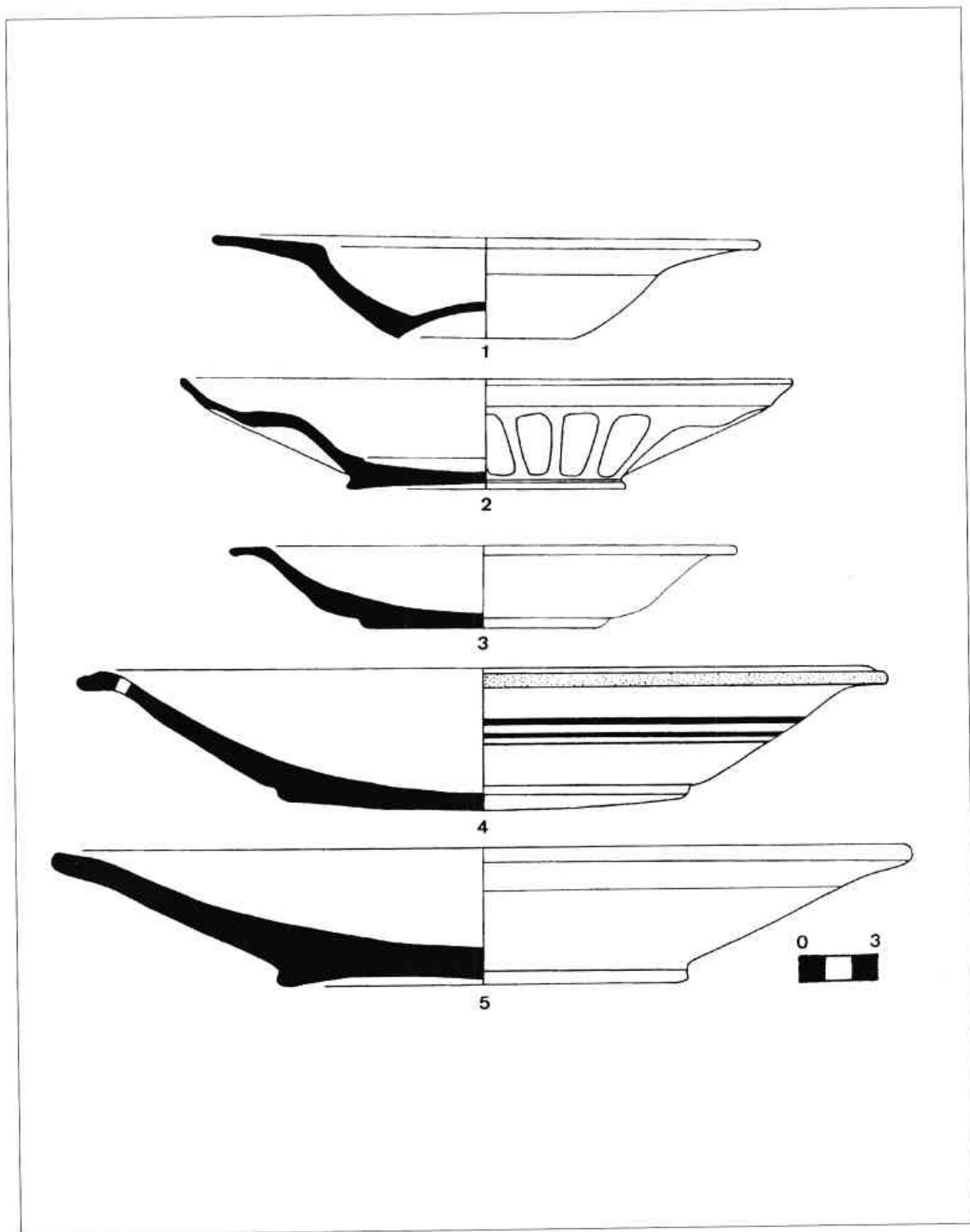
Tipología de la Terraglia nera de Albisola hallada en el subsuelo de Mataró

Ejemplares de tazas y jicaras de loza azul, amarilla y policroma de origen Ligur (segunda mitad del siglo XVIII) halladas en el subsuelo de Mataró

Perfiles de platos ligures. El núm. 1 pertenece a GIR-6; el núm. 2, a SFG-3; el núm. 3, a SFG-25; el núm. 4, a SPR-3; el núm. 5, a SFG-69

Perfiles de cerámicas procedentes de Montelupo. El núm. 1 corresponde a GIR-3; el núm. 2, a GIR-4; el núm. 3, a SFG-50; el núm. 4, a GIR-5; el núm. 5, a GIR-1

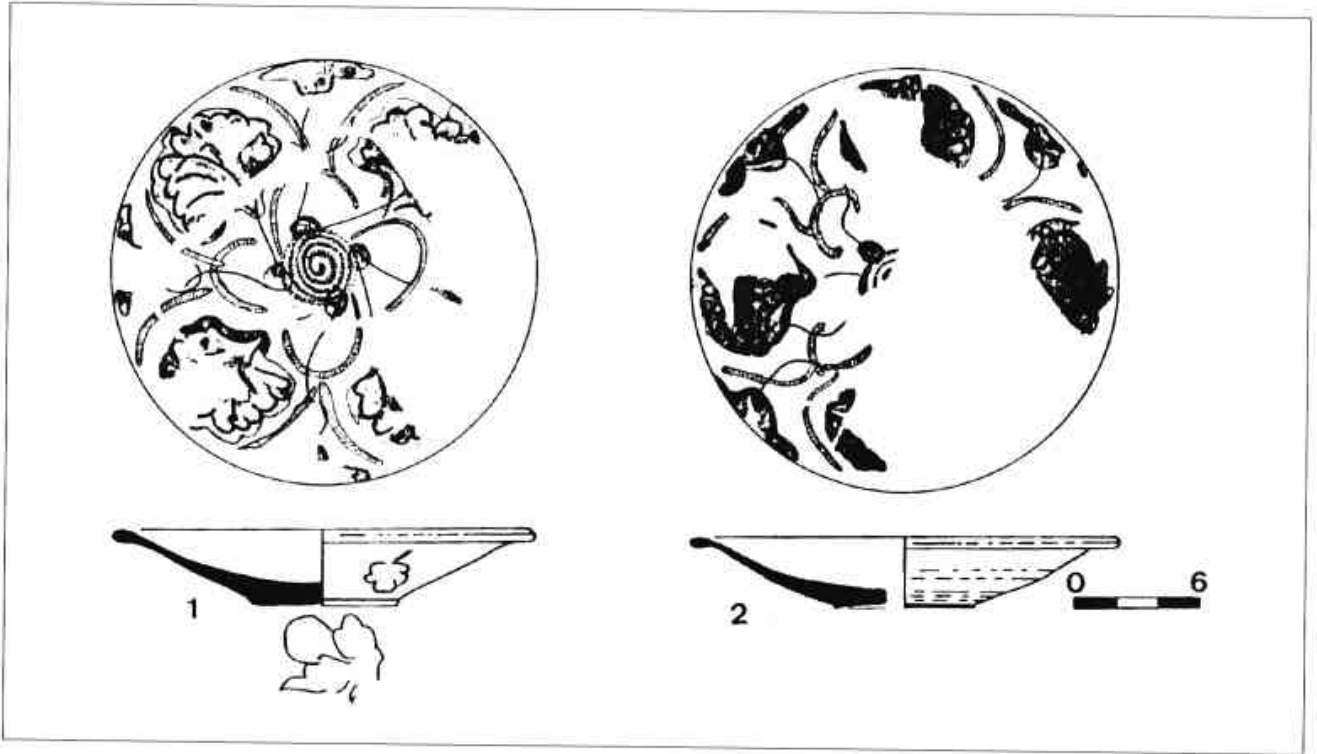

Fig. 7. Platos (finales s. XVII) procedentes de Montelupo (Tipo 3.7 de nuestra tipología), hallados ambos en Mataró

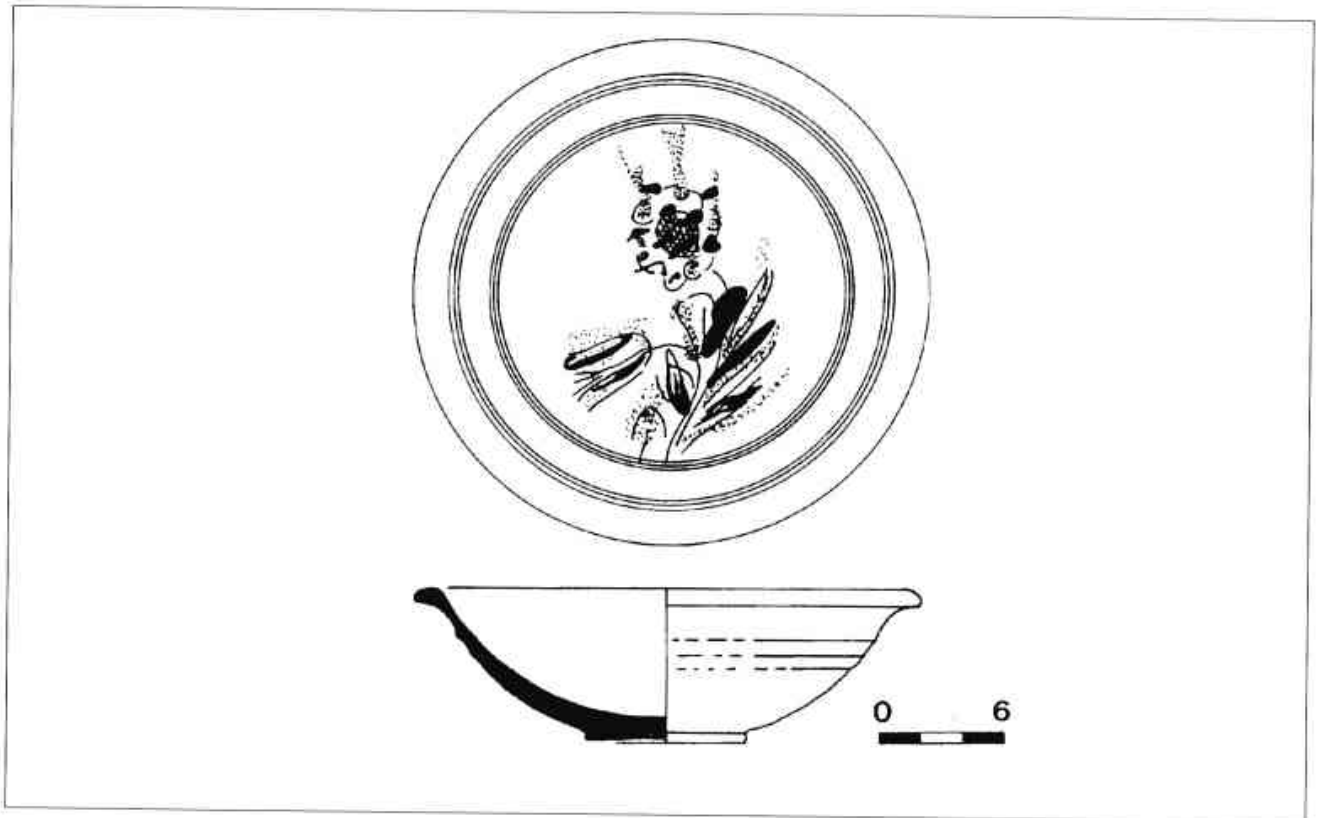

Fig. 8. Plato de cerámica sgraffiatta pisana (mitad siglo XVII), tipo 4.1 de nuestra tipología. Apareció frente a las costas de Mataró

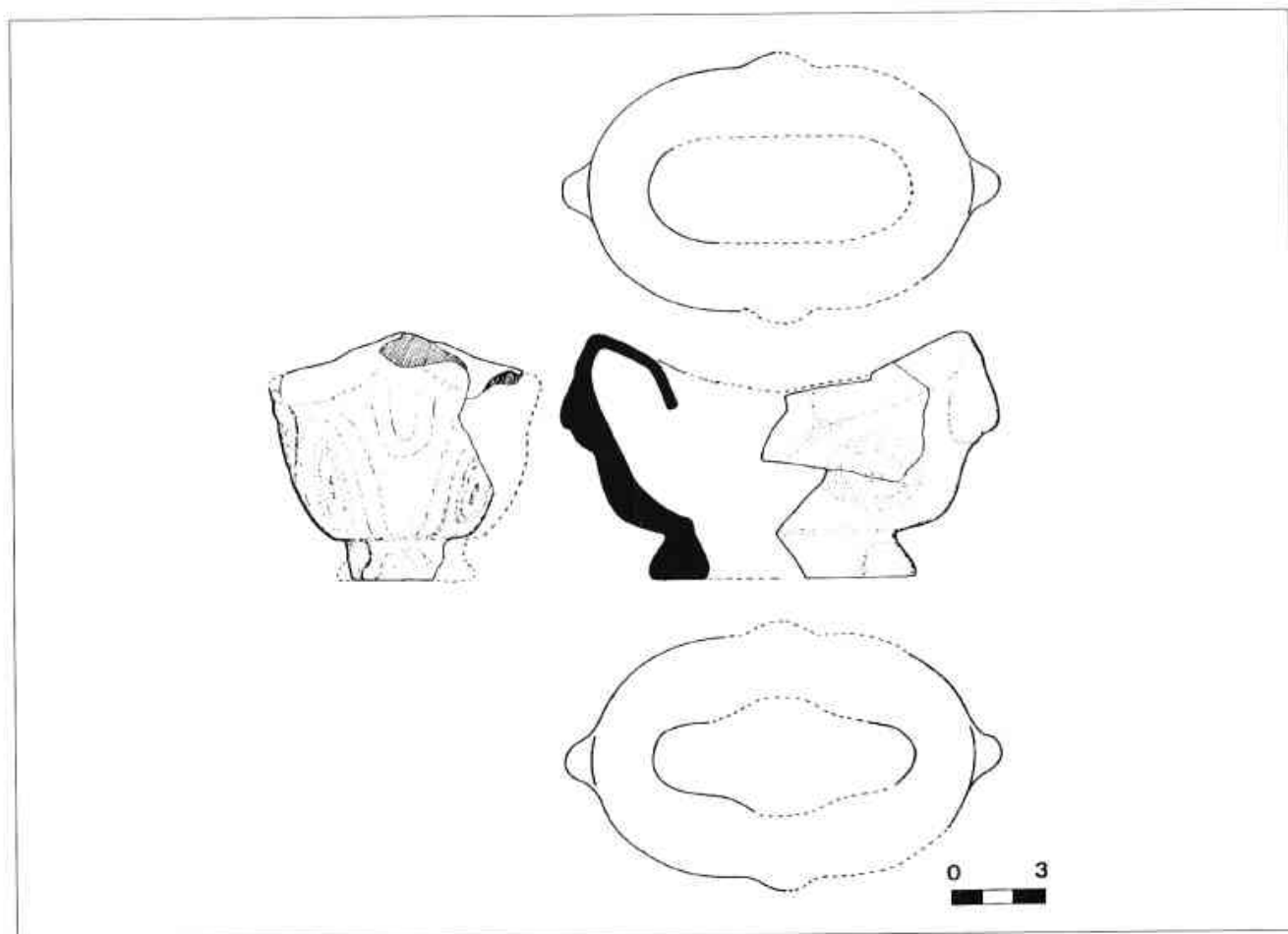

Fig. 9 Salero estilo Compendiario (siglo XVI) procedente de Faenza, hallado en el castillo de Voltretera (Abrera). Corresponde a ABR-1 (Reconstitución en dibujo)

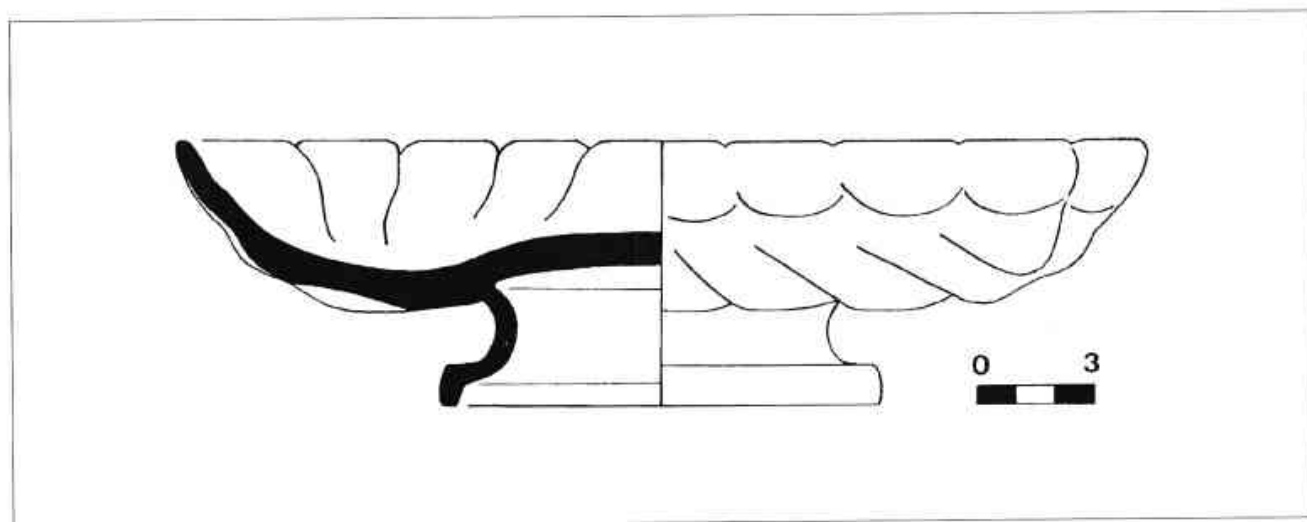

Fig. 10 Crespina estilo Compendiario procedente de Faenza, hallada en Sant Feliu de Guixols. Corresponde a SFG-1

1. LIGURIA EN GENERAL

Fig. 1. Jarra. Fragmento

Ref. Tip. 1.1.

Dec. en azul sobre azul claro "berettino"
Liguria, segunda mitad s. XVI

Proced: Monestir de S. Feliu de Guixols
Museu del Monestir, S. Feliu de Guixols

Fig. 2. Jarras. Fragmentos

Ref. Tip. 1.1. para asociación Fig. 1

Dec. en azul sobre azul claro "berettino"
Liguria, segunda mitad s. XVI

Proced: Brocclu, Córcega

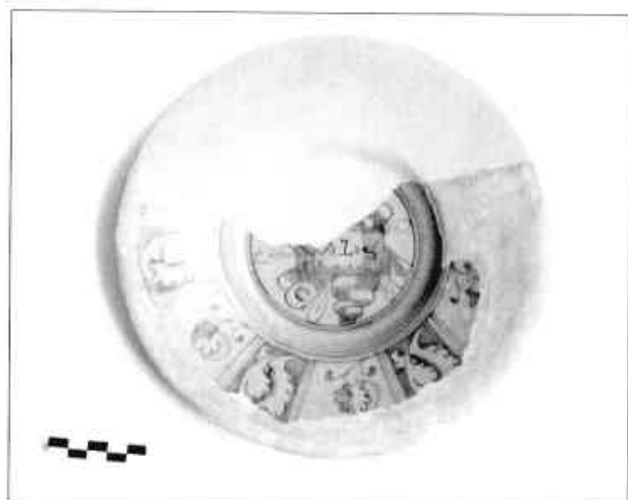

Fig. 3. Plato. Fragmento

Ref. Tip. 1.1.1

Dec. en azul sobre azul claro "berettino" a sectores o "quartieri"
Liguria, 1575-1625

Proced: Avda. de la Catedral, U.E. 15. Barcelona
C.A.C. Barcelona. Núm. Ref. 351

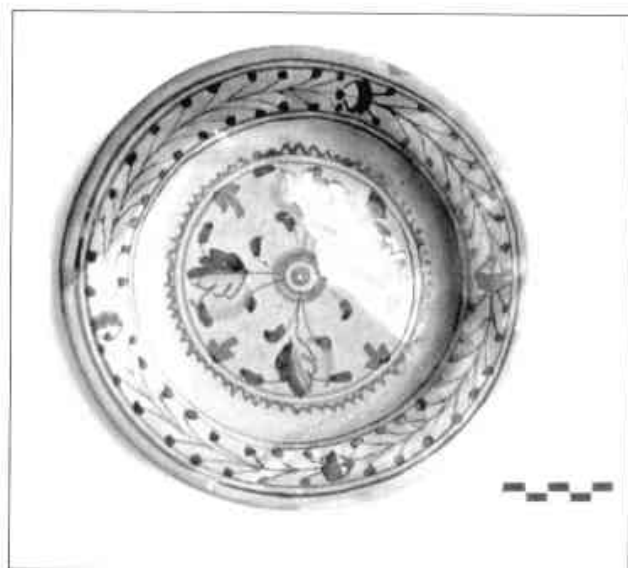

Fig. 1. Plato. Ø: 210 mm, h: 25 mm

Ref. Tip. 1.1.2

Dec. en azul sobre azul claro "berettino" tipo "foglie e raggere"
Liguria, 1575-1625

Proced: Monestir de S. Feliu de Guixols
Museu del Monestir, S. Feliu de Guixols

1. LIGURIA EN GENERAL

Fig. 5. Plato. Fragmento. O: 215 mm. h: 30 mm
Ref. Tip. 1.1.3
Dec. en azul sobre azul claro "berettino" de tipo caligráfico
Liguria, 1575-1625
Proced: Avda. de la Catedral, U.E. 15. Barcelona
C.A.C. Barcelona. Núm. Ref. 352

Fig. 3. Plato. Fragmento
Ref. Tip. 1.2.1
Dec. en azul s/ blanco. "Hojas partidas"
Liguria, 1575-1625
Proced: Can Bartra. S. Feliu de Guixols
Museu del Monestir, S. Feliu de Guixols

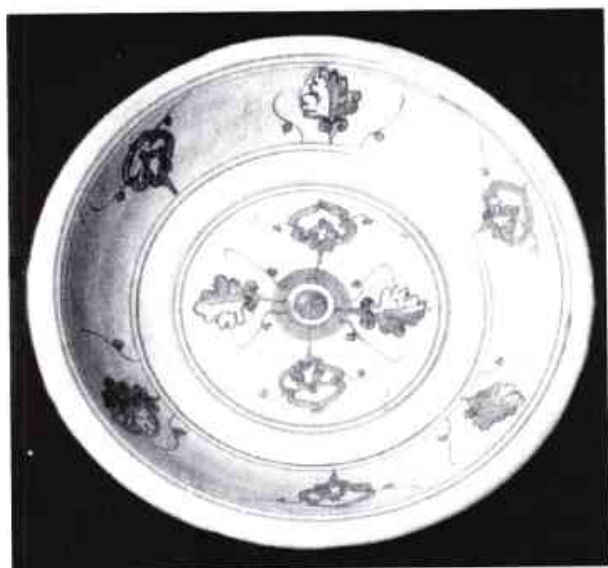

Fig. 7. Plato.
Ref. Tip. 1.2.1. Para asociación Fig. 6
Dec. en azul s/ blanco. "Hojas partidas"
Liguria, 1575-1625
Proced: Cap Lardier, (Var), Francia.

Fig. 8. Plato. Fragmento. O: 272 mm. h: 35 mm
Ref. Tip. 1.2.2
Dec. en azul s/ blanco a base de "ramajes"
Liguria, 1575-1625
Proced: Colegio Cor de Maria, Girona
Museu d'Art de Girona. Núm. Inv. 130558

1. LIGURIA EN GENERAL/2. ALBISOLA Y SAVONA

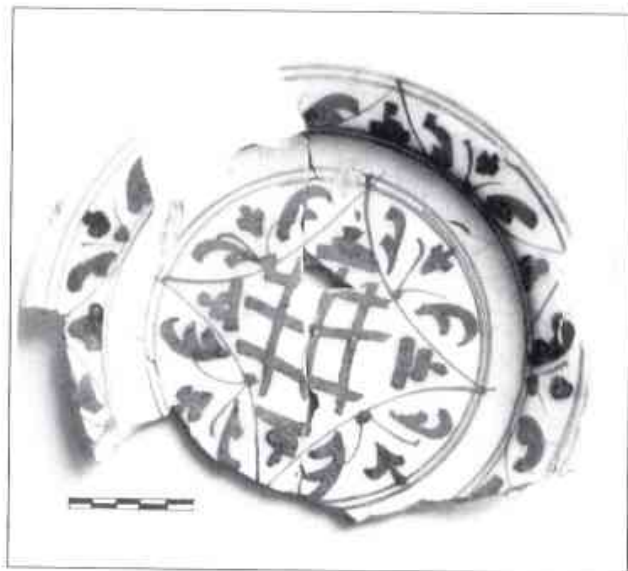

Fig. 9. Plato. Fragmento. Ø: 210 mm, h. 25 mm
 Ref. Tip. 1.2.3.
 Dec. en azul s/ blanco de tipo geométrico a base de "hojas-ala"
 Liguria, 1575-1625
 Proced: Mas Llorens, Salt
 MUuseu de Salt

Fig. 10. Plato. Fragmento. Ø: 200 mm, h: 40 mm
 Ref. Tip. 2.1
 Dec. en azul s/ blanco de tipo "caligráfico-naturalístico"
 Albisola, s. XVII
 Proced: subsuelo de l'Eixample, Barcelona
 Colección particular, Barcelona

Fig. 11. Plato. Fragmento
 Ref. Tip. 2.1
 Dec. en azul s/ blanco de tipo caligráfico-naturalístico
 Albisola, s. XVII
 Proced: Plaza Comercial, U.E. 1610. Barcelona
 C.A.C. Barcelona

Fig. 12. Plato. Fragmento
 Ref. Tip. 2.1
 Dec. en azul s/ blanco de tipo caligráfico-naturalístico
 Albisola, s. XVII
 Proced: Sant Pau del Camp, U.E. 2218. Barcelona
 C.A.C. Barcelona

2. ALBISOLA Y SAVONA

Fig. 13. Plato. Fragmento
 Ref. Tip. 2.2
 Dec. en azul s/ blanco con paisajes, nubes en grupos, etc.
 "a tappezzeria"
 Savona, segunda mitad s. XVII/princ. S. XVIII
 Proceid: Plaça de Santa Maria, Mataró
 Museu Comarcal del Maresme, Mataró.
 Núm. Inv. S.M.: 7.90.3

Fig. 2. Platos. Fragmentos
 Ref. Tip. 2.2. Para asociación Fig. 13
 Dec. en azul s/blanco "a tappezzeria"
 Savona, segunda mitad s. XVII/princ. S. XVIII
 Proceid: La Bourse, Marsella

Fig. 15. Plato de servir. Fragmentos
 Ref. Tip. 2.3
 Dec. en azul "turquino" s/blanco de tipo paisajístico.
 Savona, segunda mitad s. XVII, taller de Gerolamo Salomone
 Proceid: Plaça Comercial, U.E. 7620. Barcelona
 C.A.C. Barcelona.

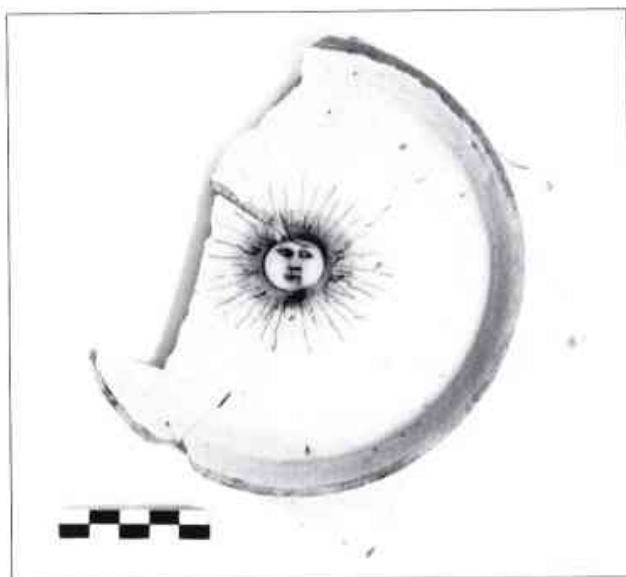

Fig. 16. Reverso del anterior
 Dec. en azul s/blanco representando un sol. Marca de Gerolamo Salomone
 Savona, segunda mitad s. XVII
 Proceid: Plaça Comercial, U.E. 7620. Barcelona
 C.A.C. Barcelona

2. ALBISOLA Y SAVONA

Fig. 17. Jicara. Fragmentos

Ref. Tip. 2.3.

Dec. en azul "turquino" s/blanco de tipo paisajístico
Savona, finales s. XVII/p. mitad s. XVIII

Proced: Plaça Comercial. U.E. 7620. Barcelona
C.A.C. Barcelona

Fig. 18. Escudilla. Fragmentos. Ø: 135 mm. h: 35 mm

Ref. Tip. 2.3

Dec. en azul s/blanco de tipo paisajístico
Savona, fin. s. XVII/p. mitad s. XVIII

Proced: Plaça Comercial. U.E. 1625. Barcelona
C.A.C. Barcelona

Fig. 19. Platos. Fragmentos

Ref. Tip. 2.3

Dec. en azul "turquino" s/blanco de tipo paisajístico
Savona, fin. s. XVII/p. mitad s. XVIII

Proced: Plaça Comercial. U.E. 3602. Barcelona
C.A.C. Barcelona.

Fig. 20. Plato. Fragmento

Ref. Tip. 2.3

Dec. en azul "turquino" s/blanco de tipo paisajístico
Savona, fin. s. XVII/p. mitad s. XVIII

Proced: Plaça Comercial. U.E. 2608. Barcelona
C.A.C. Barcelona.

2. ALBISOLA Y SAVONA

Fig. 21. Plato. Ø: 237 mm, h: 35 mm

Ref. Tip. 2.4.1.

Dec. en verde, azul, amarillo, ocre y manganeso a "uccelli"

Savona o Albisola, s. XVIII

Proced: Casa Catequística. S. Feliu de Guixols
Museu del Monestir. S. Feliu de Guixols

Fig. 22. Plato. Ø 225 mm, h: 40 mm

Ref. Tip. 2.4.1.

Dec. en azul, verde, amarillo, ocre y manganeso a "uccelli"

Savona o Albisola, s. XVIII

Proced: Can Bruquetes. Olesa de Montserrat
Centre Muntanyenc i de Recerques Olesa

Fig. 23. Plato. Fragmentos. Ø: 190 mm, h: 20 mm

Ref. Tip. 2.4.2.

Dec. en verde, azul, amarillo, ocre y manganeso del tipo con "personajes"

Savona o Albisola, s. XVIII

Proced: Pou del pati de la Pia Almoina. Banyoles
Museu Arqueològic, Banyoles

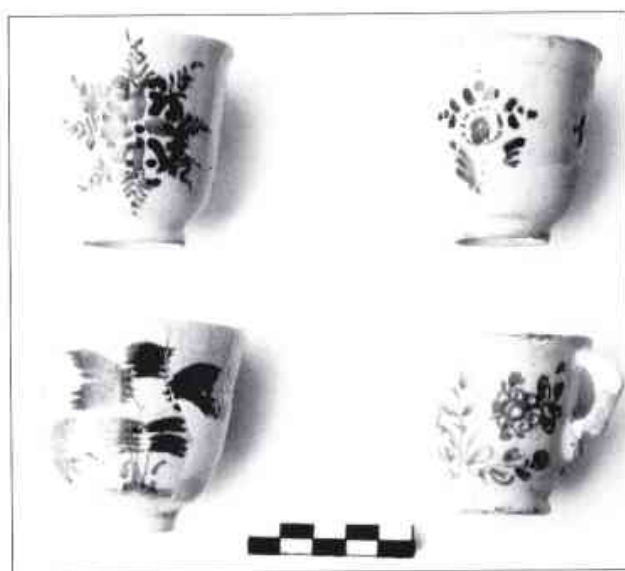

Fig. 24. Jicaras

Ref. Tip. las 3 primeras 2.4.3., la cuarta 2,5

Dec. en azul, ocre y verde de las tres primeras; en ocre ("giallo franco") la cuarta

Savona o Albisola, s. XVIII

Proced: Can Castany, Mataró
Museu Comarcal del Maresme, Mataró

2. ALBISOLA Y SAVONA

Fig. 25. Taza. Fragmento. Ø: 97 mm. h: 57 mm
Ref. Tip. 2.5

Dec. en ocre/anaranjado ("giallo franco")
Savona o Albisola, s. XVIII
Proced: Can Puig, Mataró. Interior de un pozo
Museu Comarcal del Maresme, Mataró
Núm. Inv. C.P. 89

Fig. 26. Plato. Fragmento. Ø: 210 mm. h: 40 mm
Ref. Tip. 2.6.1. y 2.6.3.

Dec. en azul s/blanco. Motivos vegetales y cenefas de tres puntos
Savona, segunda mitad s. S.XVIII
Proced: Monestir de Sant Pere de Rodes, rectorio
Museu d'Art de Girona. Núm. Inv. 150057

Fig. 27. Plato. Fragmento. Ø: 216 mm. h: 34 mm
Ref. Tip. 2.6.2 y 2.6.3

Dec. en azul s/blanco de tipo vegetal. La orla, en espiga
Savona, segunda mitad s. XVIII
Proced: Monestir de Sant Pere de Rodes, rectorio
Museu d'Art de Girona. Núm. Inv. 253056

Fig. 28. Plato. Fragmentos. Ø: 220 mm. h: 30 mm
Ref. Tip. 2.7

Dec. en negro sobre pasta rojiza denominada "terraglia nera"
Albisola: 1721-1810
Proced: Can Broquetes, Esparraguera
Centre Muntanyenc i de Recerques Olesà

3. MONTELUPO

Fig. 29. Plato. Fragmento
 Ref. Tip. 3.1.2.
 Dec. en azul, anaranjado verde y manganeso con losanges o "rombi"
 Montelupo, 1500-1530
 Proced: Can Puig, Mataró
 Museu Comarcal del Maresme, Mataró
 Núm. Inv. C.P. 89.1015.11

Fig. 2. Plato
 Ref. Tip. 3.1.1. y 3.1.2 para asociación Fig. 29
 Dec. en azul, anaranjado, verde y manganeso. Ajedrezados y rombos
 Montelupo, 1500-1530
 Proced: Dordrecht, Países Bajos

Fig. 31. Plato. Fragmento
 Ref. Tip. 3.1.3
 Dec. en azul, amarillo y manganeso formando lazos.
 Montelupo, 1500-1530
 Proced: Mas Puigventós, Olesa de Montserrat
 Centre Muntanyenc i de Recerques d'Olesa

Fig. 32. Plato.
 Ref. Tip. 3.1.3. Para asociación con la fig. 31
 Dec. en azul, amarillo-anaranjado y manganeso a base de entrelazados
 Montelupo, 1500-1530
 Dibujo del original hallado en Middelburg, Países Bajos.
 Colección Van Beuningen. VB 597

3. MONTELUPO

Fig. 33. Plato. Fragmento

Ref. Tip. 3.2

Dec. en azul, verde, amarillo y manganeso de tipo "faentino" con cenefas en negativo

Montelupo, 1500-1550

Proced: Plaça Peixateria, Mataró

Museu Comarcal del Maresme, Mataró

Núm. Inv. PP-87-1006-11

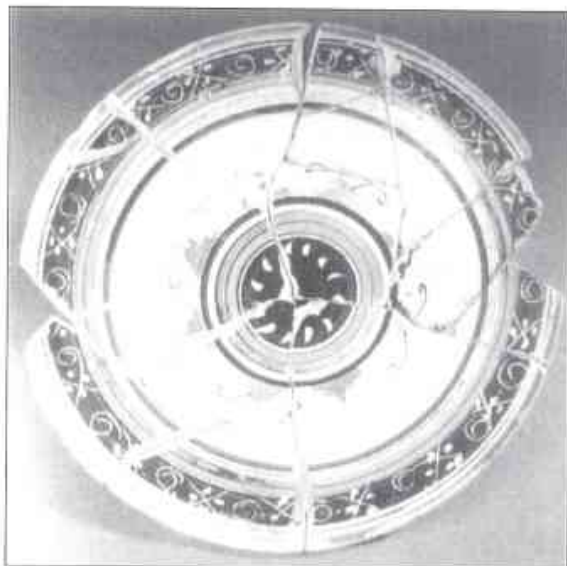

Fig. 34. Plato

Ref. Tip. 3.2. Para asociación Fig. 33

Dec. en azul, amarillo, verde y manganeso al estilo faentino y con cenefas en negativo

Montelupo, 1500-1550

Proced: Toulon, Islote de Riaux

Fig. 35. a y b. Platos. Fragmentos

Ref. Tip. 3.3 ambos

Dec. en azul s/blanco mediante finos trazos "alla porcellana"

Montelupo 1575-1625

Proced: a) Can Bartra, Sant Feliu de G.

b) Castell d'Agullar, Rajadell

a) Museu del Monestir de S. Feliu de G.

b) Centre Muntanyenc i de Rec. Olesa

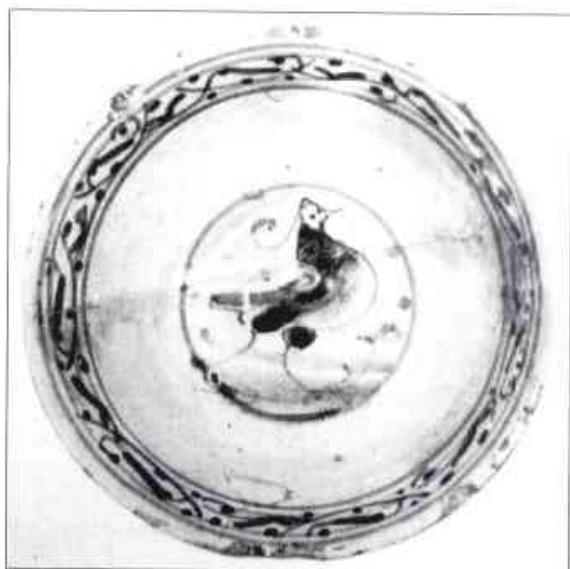

Fig. 36. Plato hondo. Ø: 133 mm.

Ref. Tip. 3.3. Para asociación Fig. 35

Dec. en azul s/blanco con finas líneas en la cenefa "alla porcellana"

Montelupo, 1575-1625

Proced: Puerto de Edam, Países Bajos

Museo Van Beuningen. Ref. VB 537

3. MONTELUPO

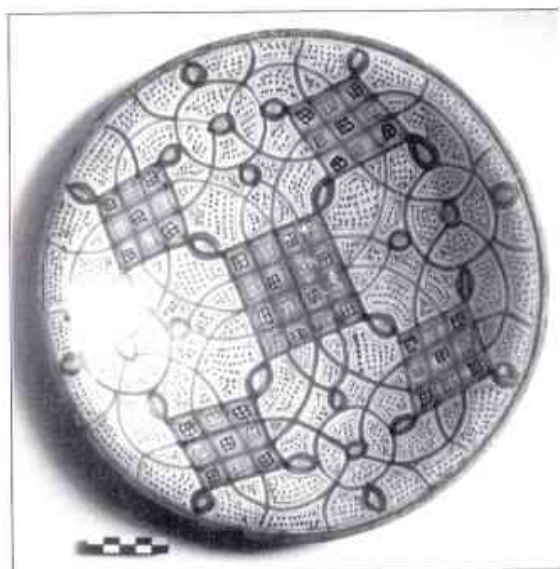

Fig. 37. Plato. Ø 310 mm, h: 54 mm

Ref. Tip. 3.4

Dec. en azul, ocre y amarillo, formando rombos unidos por una red.

Montelupo, 1575-1625

Proced: subsuelo de Girona

Museu d'Art de Girona. Núm. Inv. 29344

Fig. 38. Plato. Fragmentos

Ref. Tip. 3.5

Dec. en anaranjado, azul y amarillo de tipo geométrico ("spiralli arancio")

Montelupo, finales s. XVI

Proced: Can Bartra. S. Feliu de Guixols

Museu del Monestir. S. Feliu de Guixols

Fig. 39. Escudilla. Fragmento

Ref. Tip. 3.5. Para asociación con Fig. 38

Dec. en anaranjado y azul de tipo geométrico formando espirales ("spiralli arancio")

Montelupo, finales s. XVI

Proced: La Bourse, Marsella

Fig. 40. Plato. Fragmento

Ref. Tip. 3.6.1

Dec. en azul, verde, ocre, amarillo y manganeso de tipo figurativo sobre Fondo color mostaza ("mostacci")

Montelupo, 1575-1650

Proced: La Riera, Mataró

Museu Comarcal del Maresme. Núm. Inv. R.23-93-10001

3. MONTELUPO

Fig. 41. Plato. Ø: 320 mm. h: 55 mm.
 Ref. Tip. 3.6.1. Para asociación con Fig. 40
 Dec. en azul, ocre, verde, amarillo y manganeso de tipo figurativo sobre fondo color mostaza ("mostacci")
 Montelupo, 1575-1650
 Musée de la Céramique de Sévres, Núm. Inv. 12564

Fig. 42. Plato: Fragmentos. Ø: 210 mm. h: 30 mm
 Ref. Tip. 3.6.2
 Dec. en verde, azul, ocre, amarillo y manganeso s/fondo blanco
 Montelupo, 1575-1650
 Proced: Mas Llorens, Salt
 Museu de Salt

Fig. 43. Plato: Fragmento. Ø: 202 mm. h: 37 mm
 Ref. Tip. 3.7
 Dec. en verde, anaranjado, azul y manganeso, formando 4 grandes hojas verdes que parten de un centro en forma de disco amarillo surcado por una espiral anaranjada.
 Montelupo, segunda mitad s. XVII, principios s. XVIII
 Proced: Can Puig, Mataró
 Museu Comarcal del Maresme, Mataró.
 Núm. Inv. C.P.89.1015

Fig. 44. Plato hondo: Fragmento.
 Ref. Tip. 3.8
 Dec. en verde, manganeso y amarillo a base de espirales ("spiralli verdi")
 Montelupo, finales s. XVII/ princ. s. XVIII
 Proced: Can Puig, Mataró
 Museu Comarcal del Maresme, Mataró. N.I. CP. 89.1015

3. MONTELUPO / 4. PISA

Fig. 45. Plato. Fragmentos

Ref. Tip. 3.9

Dec. en azul, verde, anaranjado, amarillo y manganeso. Se aprecia la parte de una llave y una estrella como corresponde a la serie de la Fig. 46.

Montelupo, finales s. XVII

Proced: Monestir de Sant Feliu de Guixols

Museu del Monestir. Sant Feliu de Guixols

Fig. 46. Plato

Ref. Tip. 3.9. Para asociación Fig. 45

Dec. en azul, verde, anaranjado, amarillo y manganeso, representando la Tiara de S. Pedro y el escudo de l'Empordà. A tales platos se les denomina, en Cataluña, de Sant Pere de Rodés, pero son comunes en Italia, y verosimilmente fueron encargados al centro toscano.

Montelupo, finales s. XVII

Colección particular, Barcelona

Fig. 47. Plato. Ø: 230 mm. h: 73 mm

Ref. Tip. 4.1

Dec. en verde y marrón con líneas incisas (esgrafiado)

Pisa, mediados s. XVII

Proced: submarina. Hallado frente a las costas de Mataró mientras se realizaban faenas de pesca.

Colección particular, Mataró

4. PISA

Fig. 48. Plato. Fragmento
 Ref. Tip. 4.1.
 Dec. en verde y anaranjado con líneas incisas (esgrafiado)
 Pisa, mediados s. XVII
 Proced: Monestir de S. Feliu de Guixols
 Museu del Monestir. S. Feliu de Guixols

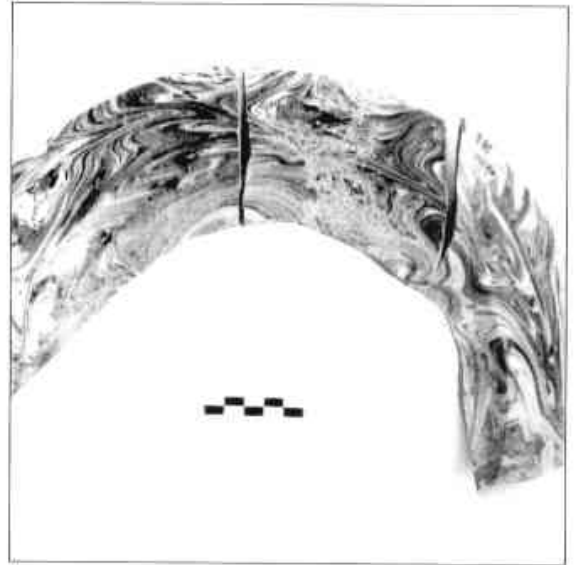

Fig. 49. Plato. Fragmentos
 Ref. Tip. 4.2
 Dec. en verde, ocre y anaranjado formando aguas (jaspeado o marmoleado)
 Pisa, mediados s. XVII
 Proced: Plaça Comercial, U.E. 2627. Barcelona
 C.A.C. Barcelona

Fig. 50. Plato. Fragmento
 Ref. Tip. 4.3
 Dec. en verde y morado formando un jaspeado
 Pisa, segunda mitad s. XVII
 Proced: Can Puig, Mataró
 Museu Comarcal del Maresme. N.I.C.P. 89.1015.12

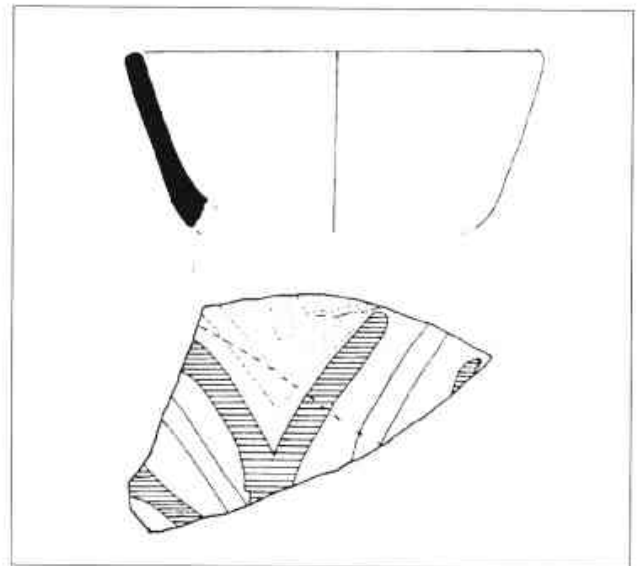

Fig. 51. Plato. Fragmento
 Ref. Tip. 4.4
 Dec. en verde, morado y amarillo de tipo geométrico radial
 Pisa, segunda mitad s. XVII
 Proced: Castillo de Miralpeix

5. FAENZA

Fig. 52. Plato. Ø: 330 mm. h: 45 mm

Ref. Tip. 5.1.1

Dec. en azul, verde, anaranjado y amarillo. En el centro un personaje.

En el ala, decoración incisa sobre la franja azul.

Faenza, 1500-1525

Proced: frente a los Baños Arabes, Girona

Museu d'Art de Girona. Núm. Inv. 27365

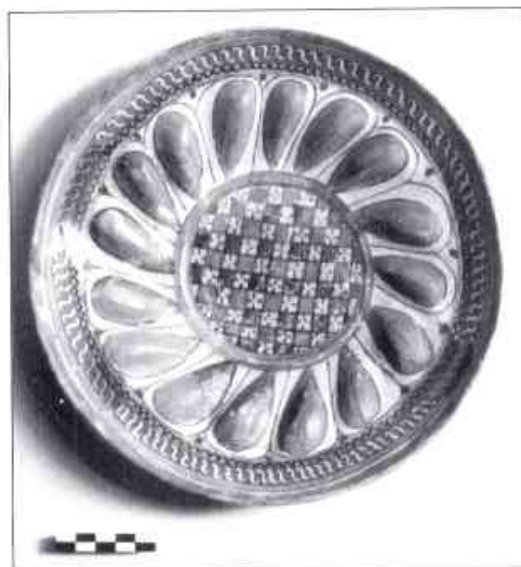

Fig. 53. Crespina. Ø: 235 mm. h: 45 mm

Ref. Tip. 5.1.2

Dec. en azul, anaranjado, verde, amarillo y manganeso, de tipo geométrico y con gallones

Faenza o Montelupo, 1500-1525

Proced: colegio Cor de Maria, Girona

Museu d'Art de Girona. Núm. Inv. 253020

Fig. 54. Plato. Fragmento. Ø: 166mm. h: 33 mm.

Ref. Tip. 5.1.2

Dec. en azul, amarillo, ocre y verde de tipo geométrico a base de franjas circulares de diversos tonos

Faenza, 1500-1525

Proced: Paseo Arqueológico, Girona

Museu d'Art de Girona. Núm. Inv. 252582

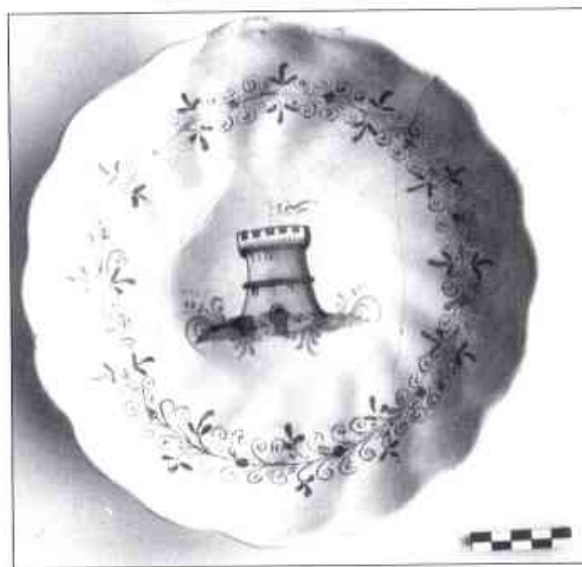

Fig. 55. Crespina. Fragmentos. Ø: 245 mm. h: 65 mm

Ref. Tip. 5.2.1

Dec. en azul, ocre y amarillo, con cenefa en espiga y fondo predominantemente blanco, todo ello configurando el estilo denominado "compendiario"

Faenza, 1550-1600

Proced: Proximidades de la "Porta Ferrada", Sant Feliu de Guixols

Museu del Monestir. S. Feliu de Guixols

5. FAENZA

Fig. 56. Crespina. Fragmentos
 Ref. Tip. 5.2.2
 Dec. en azul ocre y amarillo en "filigrana" con algunas zonas en reserva o negativo.
 Faenza, 1550-1600
 Proced: vertedero del Castillo de Volterra, Abrera
 Centre Muntanyenc i de Recerques Olesà

Fig. 57. Copa sobre pie. Ø: 153 mm, h: 107 mm
 Ref. Tip. 5.2.2. Para asociación con fig. 56
 Dec. en azul, ocre y amarillo en "filigrana" con sectores en reserva o negativo
 Faenza, 1550-1600
 Musée de Cluny. Núm. Inv. 7686

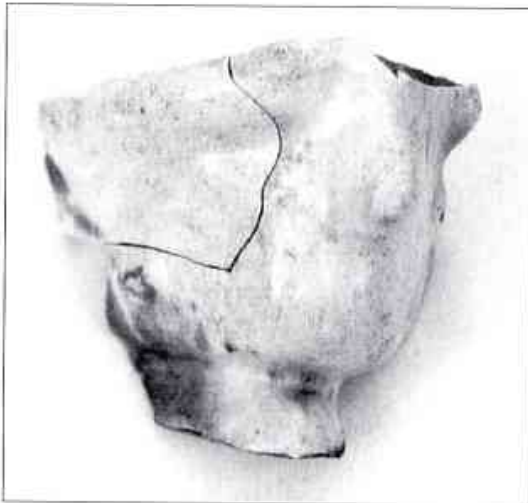

Fig. 58. Salero. Fragmento
 Ref. Tip. 5.3.3
 Dec. en blanco uniforme
 Faenza, 1550-1600
 Proced: castillo de Volterra, Abrera
 Centre Muntanyenc i de Recerques Olesà

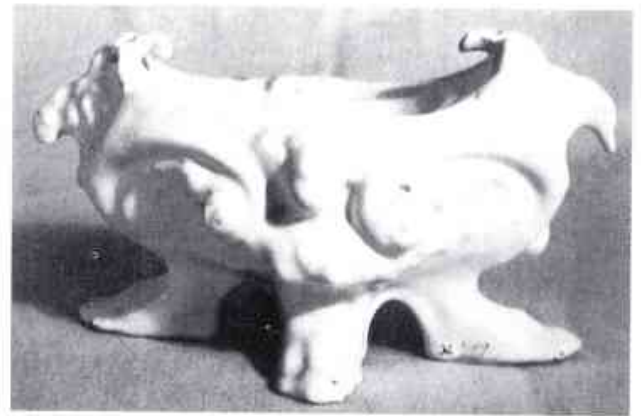

Fig. 59. PSalero
 Ref. Tip. 5.3.3. Para asociación Fig. 58
 Dec. en blanco, exceptuando el interior de la cazoleta que muestra un escudo en azul, anaranjado y amarillo.
 Faenza, 1550-1600
 Proced: legado Luigi Zauli
 Faenza. Núm. Inv. 14301

6. FERRARA / 7. NAPOLES

Fig. 60. Plato. Fragmento

Ref. Tip. 6.1.

Dec. en verde y amarillo melado sobre fondo blanco. Los colores se emmarcan mediante líneas incisas. Reverso sin vidriar, Ferrara? 1450-1475

Proced: Monestir de S. Feliu de Guixols
Museu del Monestir. S. Feliu de Guixols

Fig. 61. Plato.

Ref. Tip. 6.1. Para asociación con Fig. 60

Dec. en verde y amarillo melado, separados por decoración incisa
Ferrara, 1450-1475

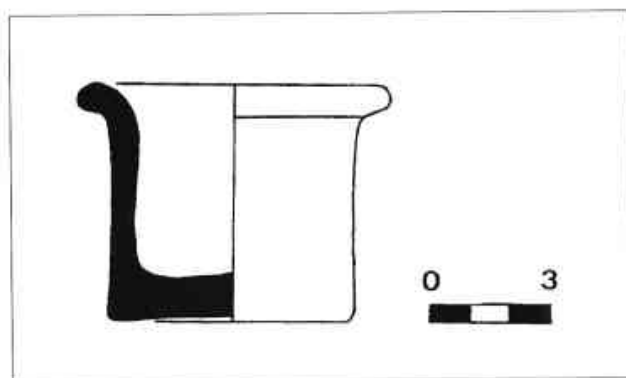
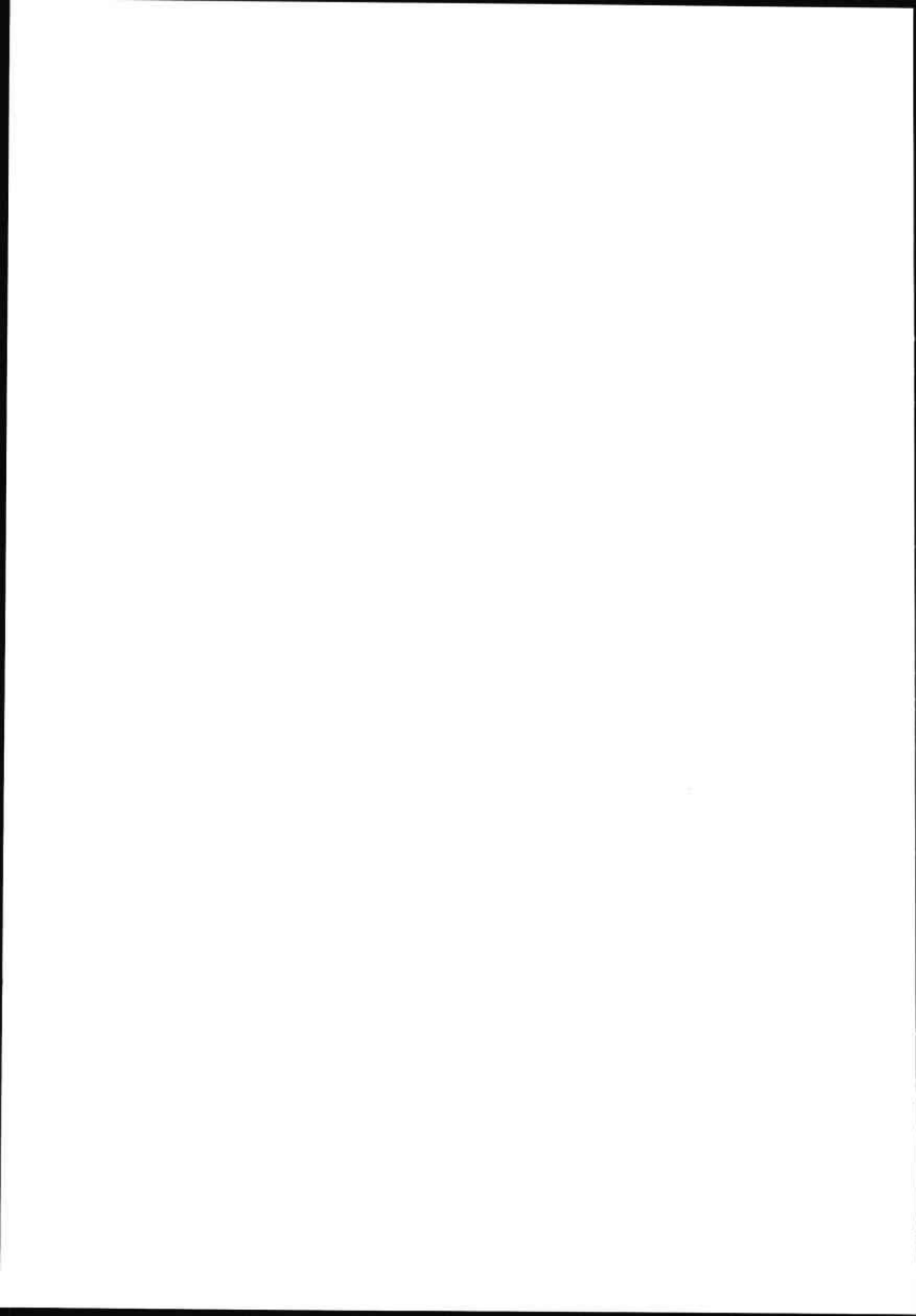

Fig. 62. Tintero. O: 75 mm. h: 58 mm

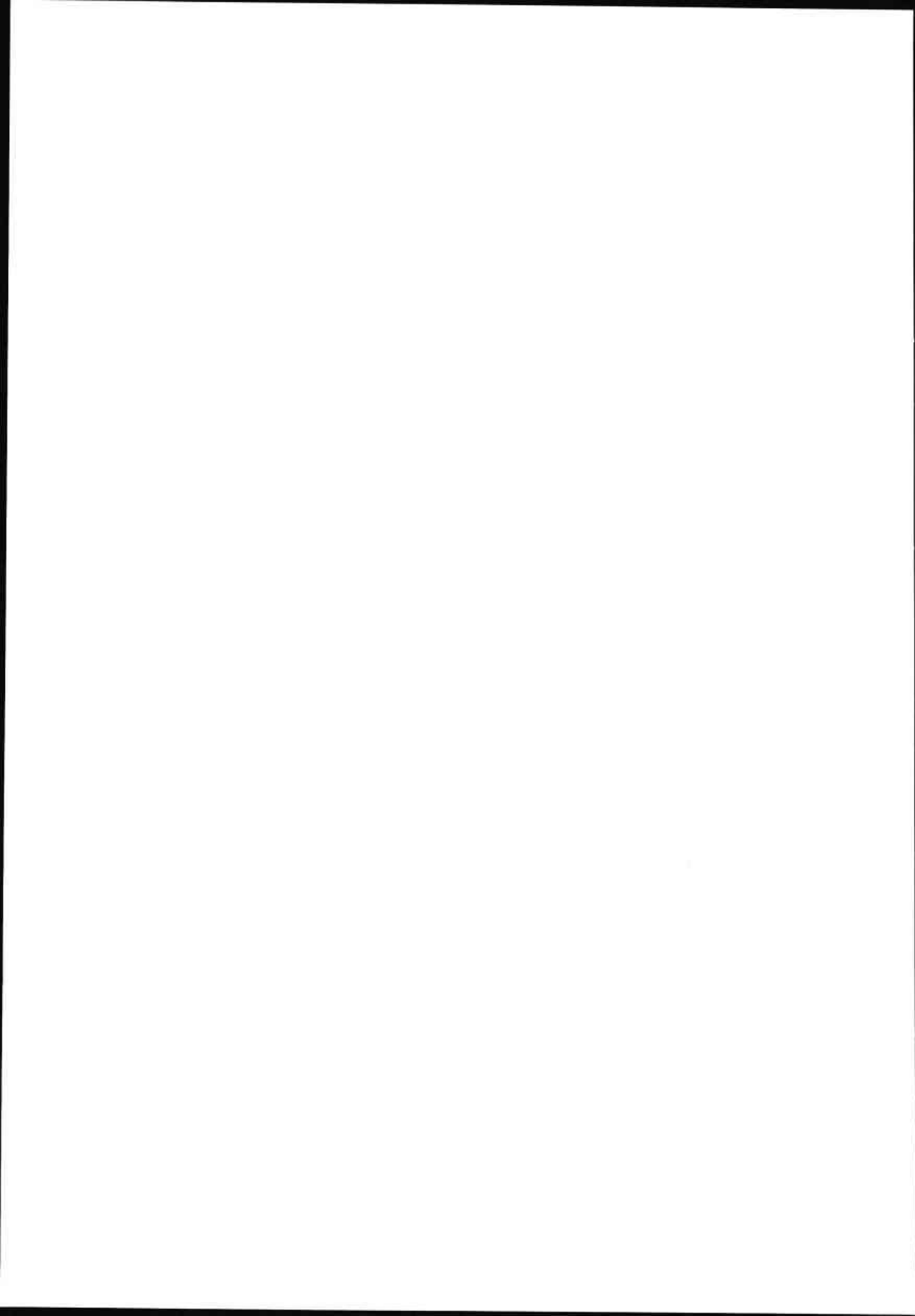
Ref. Tip. 7.1

Dec. totalmente en blanco
Nápoles, segunda mitad s. XVIII

Proced: Can Palauet, Mataró
Museu Comarcal del Maresme, Mataró

NOTICIARI ARQUEOLÒGIC

UN FRAGMENT D'ÀMFORA ROMANA DE LA FORMA PASCUAL 1 AMB ESTAMPILLA *HILARI* PROCEDENT DEL JACIMENT DEL ROSER O EL MUJAL (CALELLA, EL MARESME)

RAMON JARREGA DOMINGUEZ

(*Escuela Española de Historia y Arqueología. CSIC. Roma*)

RAMON COLL MONTEAGUDO

(*AECC-Secció d'Arqueologia. Premià de Dalt*)

Presentem aquí un fragment d'àmfora, rebuig de cuïta, que creiem que és força interessant atès que presenta una estampilla de terrisser en una forma amfòrica on no s'havia constatat fins ara.

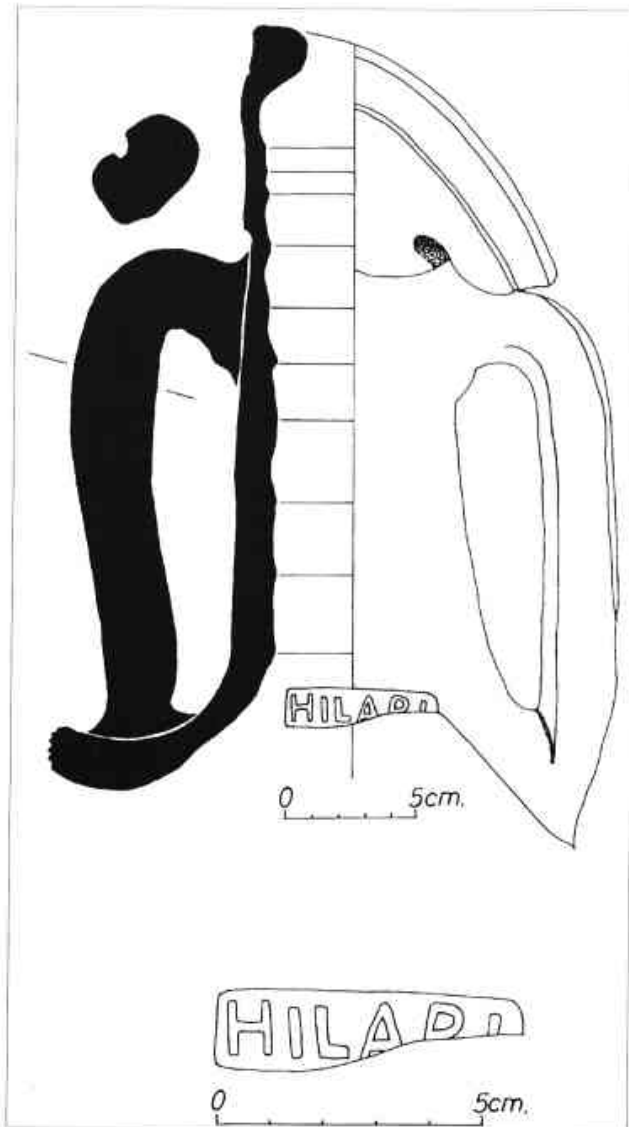
Aquesta peça fou ingressada en el Museu Municipal de Premià de Mar el mes de juny del 1994 en règim de dipòsit temporal. Procedeix de Calella, en concret d'unes obres que tingueren lloc a finals dels anys vuitanta just al davant de la gasolinera de la població, ben a prop del jaciment del Roser o El Mujal, en les quals fortuïtament foren exhumats alguns fragments més, recremats i passats de cuïta, dels quals no en tenim cap més notícia. Sembla que el volum d'aquests materials tenia una certa importància, ja que s'avisà a l'Ajuntament de la població, el qual aconsellà de variar els fonaments per tal de deixar un espai per sota l'edifici en el qual es poguessin fer excavacions arqueològiques en el futur si hom ho considerava convenient¹.

El taller d'àmfores i la *villa* romana del Roser o El Mujal (Calella, Maresme) són força coneguts, principalment mercès a les excavacions arqueològiques que s'hi han fet (Pascual 1977, pp. 67-68; Llobet 1980; López 1982; López-Fierro 1985; López 1993; Miró 1993; Subias 1993; Defaus-Martin-Rigo 1993). Encara que no es varen trobar les restes

físiques del forn, sí que es recuperaren en les esmentades excavacions diversos fragments amfòrics corresponents a material de rebuig, que atesten clarament l'existència d'un forn dedicat a la producció d'àmfores i de ceràmica comuna en aquest indret. Les àmfores que es produïen en aquest forn corresponen a les formes Laietana 1 o Tarraconense 1, Pascual 1 i Dressel 2-4; aquesta darrera és la més abundantment documentada en aquest taller (López-Fierro 1985, p. 179). Aquestes formes amfòriques ens proporcionen un marc cronològic comprès aproximadament entre els anys 50 a. de J.C. i 60 d. de J.C.

Les marques identificades en les àmfores del taller del Roser presenten els textos MAX (en cartel·la circular), AEMVLI o FAMVLI?², HILARI, CANDI, ACASTI (totes elles en cartel·la rectangular) i CIBA (aquesta darrera sense cartel·la) (López-Fierro 1985, p. 179; Pascual 1991, pp. 24, 46, 62 i 71-72).

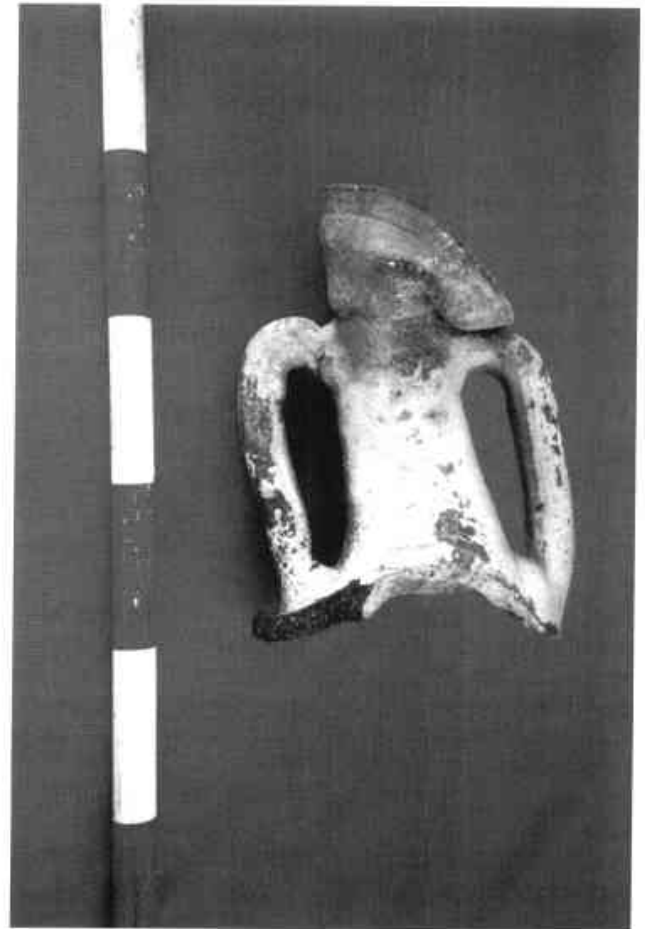
La peça que presentem aquí és la vora, coll, nanses i començament de l'espatlla d'una àmfora atribuïble a la forma Pascual 1. La seva pasta és molt dura -sens dubte a causa de l'excés de cuïta-, de tall recte, amb abundant desgreixant de partícules de quars de bones dimensions i quelcom de mica. La coloració evidencia igualment l'excés de cocció, ja que s'observen cinc capes alternants que van des del moradenc en la

superfície interna, el centre del tall i la superfície externa fins al negrós, que s'insereix entre aquestes tres. Les línies de torneigament de la paret interna són igualment visibles. També en la superfície externa s'observen restes de concrecions calcàries que oscil·len entre el color blanc i el crema. En la base del coll, ja en l'espatlla, és visible una cartella rectangular amb la marca HILARI, que tot i la fragmentació pot llegir-se perfectament.

D'entre el repertori proporcionat pel taller del Roser, la marca HILARI, referida sens dubte a un *Hilarius* o potser *Hilarus*, és precisament la que presenta una difusió més important. Aquesta marca s'ha pogut detectar en els jaciments submarins de:

- la Chrétienne H (Saint Raphaël, França) al pivot d'una àmfora de la forma Dressel 2-4 (Santamaria 1984, fig. 15, A.58; Corsi-Sciallano-Liou 1985, fig. 58, A.58);

- Perduto o Corsica B (Còrsega, França), també en un pivot d'àmfora de la forma Dressel 2-4 (Pascual 1991, p. 71); i
- Diano Marina (Imperia, Itàlia), també en una àmfora de la forma Dressel 2-4 (Pallarès 1981, p. 89; Corsi-Sciallano-Liou 1985, fig. 80, núm. 1; López-Fierro 1985, p. 179; Pascual 1991, p. 72), en aquest cas a l'espatlla de l'amfora com en els exemplars trobats al Roser.

També ha estat detectada a Estrasburg (França) associada a la marca GEM (Callender 1963, núm. 707; Pascual 1991, p. 71), i a Londres (Callender 1963, núm. 707; Pascual 1991, p. 72). En ambdós casos n'ignorem tant la tipologia amfòrica com la part de l'àmfora on es troben les estampilles, puix que Callender no en proporciona cap dada concreta.

Pel que fa als fragments d'àmfora amb aquesta marca trobats al jaciment del Roser, fins ara només s'havia documentat la marca sobre l'espatlla d'algunes àmfores de forma difícil de precisar³.

Els tres jaciments submarins abans esmentats demostren que àmfores de la forma Dressel 2-4 amb

l'estampilla HILARI foren comercialitzades en direcció a Itàlia en un marc cronològic relativament ampli datable entre el 15 i el 60/70 d. de J.C, per tant la difusió de la marca HILARI, fins ara, corresponia a un moment relativament avançat de la producció d'aquesta àmfora.

La importància de la peça que aquí presentem rau en el fet que ens documenta per primera vegada que la marca HILARI es trobava, a més de en les Dressel 2-4 abans esmentades, sobre àmfors de la forma Pascual 1. La datació del fragment que aquí presentem s'ha de situar, *grasso modo*, entre els anys 30 a. de J.C. i 15 d. de J.C.

Malgrat que la fabricació d'àmfors de la forma Pascual 1 i la presència de la marca HILARI en la producció de la terrisseria del Roser o El Mujal són ja ben conegudes, l'exemplar que aquí donem a conèixer té sens dubte el seu interès perquè afegeix una dada més per al coneixement de l'esmentat taller i perquè permet assegurar que l'esmentada marca es troba també en àmfors de la forma Pascual 1, la qual cosa es podrà tenir present en futures investigacions.

NOTES

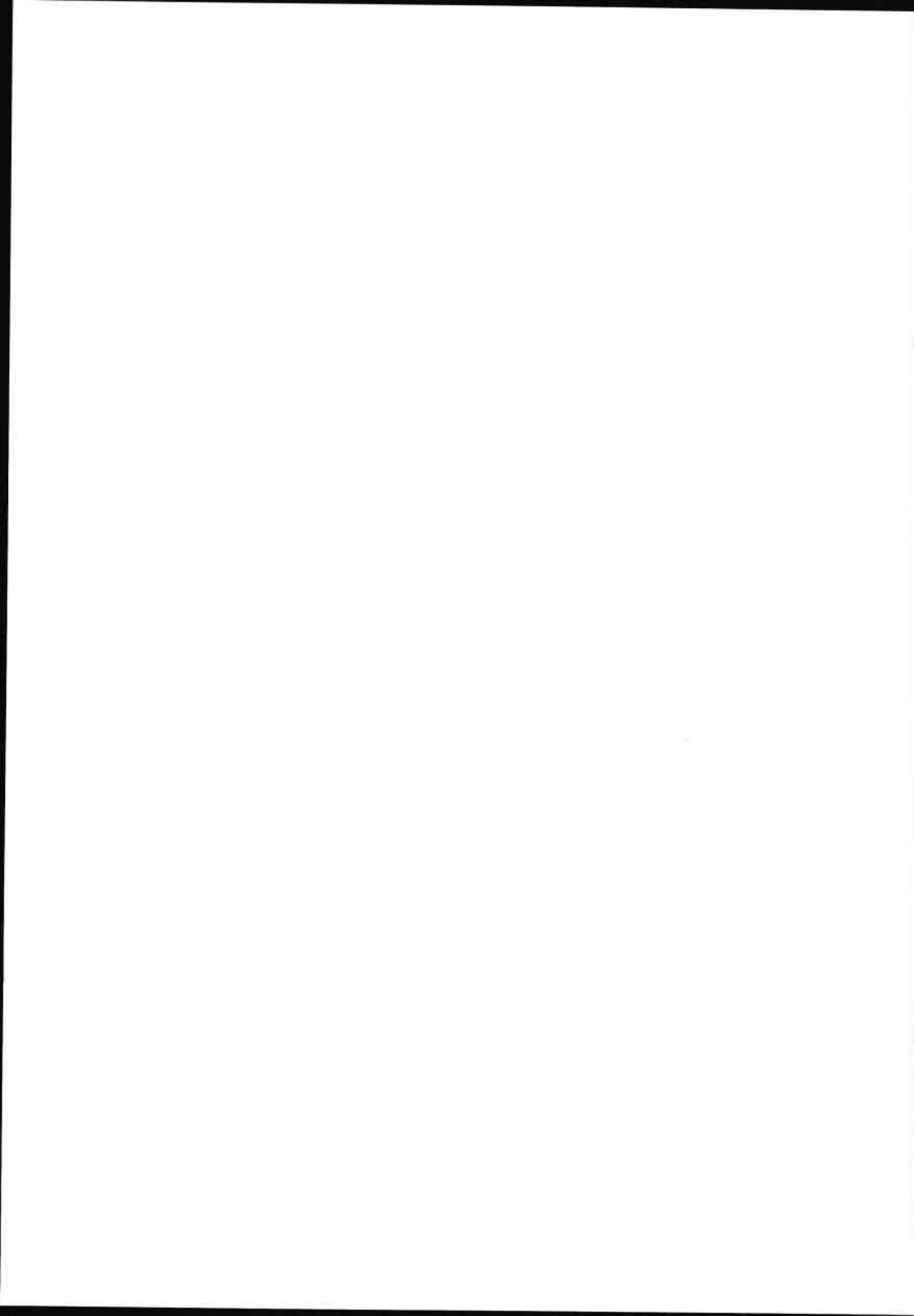
¹ Volem agrair les amables informacions facilitades pel Sr. Ernest Crespo; i, sobretot, a la Sra. Marta Massó i al Sr. Jaume Crespo el fet d'haver dipositat aquest fragment ceràmic en un centre públic per tal que pugui ser degudament estudiat.

² La forma FAMVLI, suggerida com a possible per López i Fierro (1985, p. 179) és considerada com la més probable per Pascual (1991, p. 62).

³ Confrontar Pascual 1977, p. 68 i p. 95, fig. 22, núm. 7; López-Batista-Zucchitello 1984, p. 323, lám. II, núms. 9 i 10; López-Fierro 1985, p. 189, lám. IX, núms. 1, 3 i 6. Com ja va assenyalar Pascual (1977, p. 68) la presència de les marques AEMVLI (o FAMVLI) i HILARI sobre l'espatlla de l'àmfora, malgrat que no és desconeguda a la Laietania, sí que és poc usual. Sens dubte aquesta posició poc habitual de la marca, juntament amb el fet que els materials trobats a les prospeccions i excavacions del Roser que s'han publicat apareixen molt trossejats, ha fet impossible precisar si corresponien a la forma Pascual 1 o a la Dressel 2-4.

BIBLIOGRAFIA

- Callender, M.H. 1963: *Roman Amphorae*. Londres.
- Corsi-Sciallano, M.-Liou, B. 1985: Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4. *Archaeonautica* 5 (número monogràfic). Paris.
- Defaus, J.M.-Martín, A.-Rigo, A. 1993: El Roser o el Mujal, Calella. *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Epoca romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, p. 158. Barcelona.
- López, A. 1982: El Roser o El Mujal, Calella. *Les excavacions arqueològiques a Catalunya en els darrers anys* (AAVV), pp. 305-307. Barcelona.
- López, A. 1993: El Roser o el Mujal, Calella. *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Epoca romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, p. 157. Barcelona.
- López, A.-Batista, R.-Zucchitello, M. 1984: La producció vitivinícola de la Tarraconense. Algunos ejemplos sintomáticos. *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, pp. 319-325. Badalona.
- López, A.-Fierro, J. 1985: Excavaciones en la villa romana del Roser de Calella (El Maresme, Barcelona). *Campañas de 1981 y 1982. Empúries* 47, pp. 162-208. Barcelona.
- Llobet, J. 1980: Una vil·la romana a la muntanya del Roser (Calella). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme* 10, pp. 332-334. Mataró.
- Miró, J. 1982-83: La producció d'àmfors al Maresme: una síntesi. *Laietania*, 2-3, pp. 228-244. Mataró.
- Miró, J. 1988: *La producció de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I a. C. - I d. C.)*. BAR, International series, 473. Oxford.
- Miró, M.T. 1993: *El Roser o el Mujal, Calella. Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Epoca romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, p. 157.
- Pallarès, F. 1981: La nave romana del golfo di Diano Marina. *Relazione preliminare della campagna 1981, Forma Maris Antiqui XI-XII*, p. 89.
- Pallarès, F. 1982: La nave romana di Diano Marina, relazione preliminare. *VI Congreso Internacional de Arqueología Submarina*, pp. 285-294. Cartagena.
- Pascual, R. 1977: *Las ánforas de la Layetania, a Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, pp. 47-96. Paris.
- Pascual, R. 1991: *Index d'estampilles sobre àmfors catalanes*. Barcelona.
- Subias, E. 1993: El Roser o el Mujal, Calella. *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Epoca romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, p. 158. Barcelona.
- Santamaria, Cl. 1984: L'épave H de la Chrétienne à Saint-Raphaël (Var). *Archaeonautica* 4, pp. 9-52. Paris.
- Tchernia, A. 1971: Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au début de l'Empire. *Archivo Español de Arqueología*, 44, pp. 38-85. Madrid.

TROBALLES ARQUEOLÒGIQUES SUBMARINES DE EL MARESME. MATERIALS DIPOSITATS EN EL MUSEU DE PREMIÀ DE MAR.

IRENE ANDREU

(AECC, Secció d'Arqueologia, Premià de Dalt)

I. INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquest treball és donar a conèixer tot un seguit de materials d'origen submarí dipositats al fons del Museu de Premià de Mar, trobats a tot el llarg de la costa de la comarca del Maresme, a la província de Barcelona (veure mapa de distribució, lám. 1).

Aquests materials han estat recuperats per pescadors i submarinistes de la comarca. La majoria està dipositada al Museu i unes poques peces pertanyen a col·leccions particulars.

El present treball pren com a base d'altres realitzats (per exemple COLL- JÁRREGA, 1986), encara que el seu material d'estudi va consistir en unes peces concretes i de llocs determinats. En canvi, aquest pretén fer un estudi que abasti totes les peces que es conserven al Museu de Premià de Mar. A més de les àmfores també creiem oportú esmentar la presència de peces de vaixella que, encara que en un percentatge ínfim, també apareixen al seu costat: ceràmica de vernís negre, i l'anomenada de "vernís vermell pompeïà", emprada majoritàriament per a elaborar pa (VEGAS, 1973, pp. 47 ss.; fig. 16). Dits tipus de vaixella, tal i com admeten la majoria d'autors, formen un carregament secundari en els vaixells romans, omplint els buits que deixa la col·locació de les àmfores. També en petites quantitats han estat testimoniades *dolia* i *tegulae*, que semblen de fabricació local. Aquestes darreres podrien haver estat utilitzades com a contrapès en els vaixells que anaven sense càrrega, com va fer-se en els

segles XVIII-XIX en l'anomenada "Carrera de les Amèriques".

A banda de l'estudi dels materials també es presenten comentaris sobre els continguts, els ancoratges coneguts a la comarca i un petit estudi estadístic. Pel que fa a les diverses procedències dels atuellats estudiats, s'ha intentat esbrinar en cadascun d'ells. Un esquema bàsic pot consultar-se en la làmina 8.

Per acabar, caldria remarcar el fet que els materials marins acostumen a estar en un racó dins els museus, o bé ben amagats a les col·leccions particulars, els amos de les quals no els volen donar a conèixer per por, ja que es malvien d'aquells que els volen estudiar amb finalitat arqueològica, els consideren seus i moltes vegades neguen la seva possessió. Aquest fet és considerat per alguns autors (MATAMOROS 1991, pàgs. 85-98; JÁRREGA-COLL, en premsa).

II. LLOC DE TROBADA DEL MATERIAL

La majoria de les peces han estat trobades a Vilassar de Mar, seguit de Sant Andreu de Llavaneres. La resta, amb un predomini de Premià de Mar, són de Caldes d'Estrac i El Masnou (veure lám. 1).

Aquesta preponderància de troballes a Vilassar de Mar i Sant Andreu de Llavaneres es correspon amb els

possibles ancoratges que s'ubiquen en aquestes poblacions (COLL-JÁRREGA, 1986; MATAMOROS, 1991).

L'ancoratge de Vilassar de Mar s'estenia cap a la població de Cabrera de Mar i devia anar des de la riera d'Argentona fins davant l'actual Ajuntament de Vilassar de Mar. Les troballes d'aquesta zona es varen realitzar entre 1960 i 1970 i entre 1983-84.

Pel que fa a l'ancoratge de Mataró-Sant Andreu de Lllavaneres, el 1887 es parlava d'un antic port (PELLICER, 1887), però a partir de treballs realitzats per part del CRIS, el mataroní Marià RIBAS (RIBAS, 1964) ho considera una llegenda. El 1980, J.MIRÓ (MIRÓ, 1980) situa un ancoratge davant la ciutat. R.PASCUAL (PASCUAL, 1981) parla de dues zones d'ancoratge al N de Mataró, entre la ciutat i la Punta Morrell (Sant Andreu de Lllavaneres).

Els ancoratges depenen tant de condicions històriques com de geogràfiques o marineres. Els ancoratges serien uns llocs per ancorar-hi les naus per fer la càrrega i descàrrega de productes. L'existència de barres naturals al fons podria afavorir el fet de l'ancoratge: al segle passat, a tota la costa catalana i valenciana, hi havien les anomenades barques de mitjana, amb unes 60 tones de

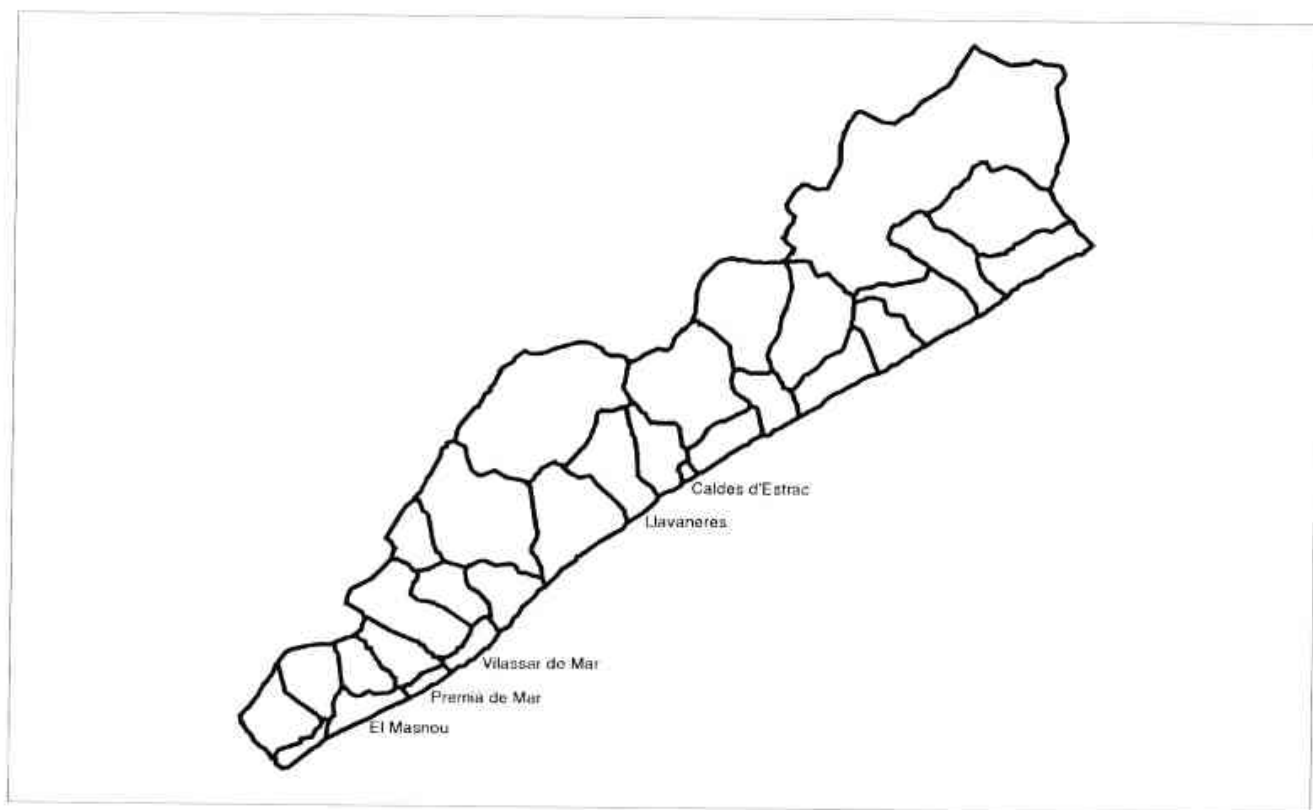
desplaçament que feien un tràfec de cabotatge, ja que proveïen de mercaderies ciutats i pobles, i també carregaven els vaixells que anaven cap a Amèrica (J.GÓMEZ-G.SOLER, 1980; AAVV, 1986).

Les evidències que tenim es basen en les peces que de manera voluntària o involuntària -és difícil determinar aquest fet- han caigut de les naus. El mateix succeeix amb els materials moderns que s'hi han trobat.

Els llocs de trobada de les peces que componen aquest treball estan senyalats en el mapa de la làmina 1.

III. CONTINGUTS

Durant els segles II i I a.C. arriben a les costes hispanes els vins i els olis itàlics, però en època augustiana es produeix el fenomen invers. Es comencen a produir a Hispània, sobretot a la Bètica, oli i salaons de peix (*garum*) en grans quantitats, així com el vi de les àrees costaneres catalanes (el conegut "vi laietà", per exemple), que s'exporten a Roma, tot i que el vi, sobretot el laietà, no podia competir amb els vins pompeians.

Lâm. 1: Llocs de les troballes

La majoria de les àmfores d'aquest estudi contenien vi:

- Dressel 1.
- Dressel 2-4.
- Dressel 28, encara que també pot dur salaons.
- Pascual 1.

Després trobem, en menys quantitat, àmfores que contenien salaons, concretament de procedència bètica:

- Dressel 24.
- Beltran II.

També en menys quantitat trobem àmfores contenidores d'oli:

- Dressel 20.

Pel que fa als tipus PE-18 i àmfora ibèrica -Mañá B-3 per a alguns autors-, el seu contingut és encara objecte de polèmica. En el cas de les PE-18 ens trobem que no se sap si transportaven únicament vi o bé eren envasos multiús (RAMON 1981).

S'ha de tenir en compte, a més, que la gran quantitat d'àmfora púnica eivissenca evidenciada en nombrosos jaciments contrasta amb el seu propi lloc de producció, un terreny que difícilment hauria produït tot allò que hom suposa que s'havia exportat.

Amb les àmfores ibèriques, tenint present que desconeixem en un grau molt elevat els productes que comercialitzaven els diferents poblats ibèrics, només ens és permès de suposar que el seu contingut era el vi si considerem que posteriorment fou aquest producte el que tingué major grau de desenvolupament comercial (en els tipus Pascual 1 i Dressel 2-4 de fabricació laietana). Això, naturalment, no exclou altres mercaderies com els cereals, la mel, etc. Cal cridar l'atenció sobre el fet que és incongruent que aquest tipus d'àmfora, originari de la nostra comarca i voltants, no estigui gaire estudiat, mentre que existeixen grans estudis d'àmfores forànies.

El contingut dels *dolia* evidenciats podia haver estat cereals, vi de baixa qualitat, etc.

IV. INVENTARI

Dressel 1

A aquesta forma corresponen fragments que han estat trobats a Premià de Mar, Vilassar de Mar, Caldes d'Estrac, Sant Andreu de Llavaneres i El Masnou.

D'aquesta àmfora es troben els tres tipus: Dressel 1A -trobada a Vilassar de Mar (Làm.2, fig.1)- Dressel 1B -trobada a Vilassar de Mar (Làm.2, fig.4) i a Sant

Andreu de Llavaneres (Làm.3, fig.7)- i Dressel 1C -trobada a El Masnou (Làm.3, fig. 8).

De la resta de peces no se n'ha pogut esbrinar el tipus (Làm. 2 figs.2, 3, 5 i 6; Là.3, fig.7)

Les trobades a Premià de Mar (dos fragments) són de procedència laietana i itàlica. Les de Vilassar de Mar (set fragments) procedeixen d'Itàlia. La de El Masnou prové també d'Itàlia, així com un altre fragment trobat a Caldes d'Estrac. Per últim, les de Sant Andreu de Llavaneres (diversos fragments que corresponen a tres exemplars) són de procedència laietana (dos exemplars) i itàlica (un exemplar).

Dressel 2-4

Aquesta forma s'ha trobat a Premià de Mar (Làm.3, fig.9), Vilassar de Mar (Làm.3, fig.10), Caldes d'Estrac (Làm.3, fig.11) i Sant Andreu de Llavaneres (deu fragments). Els exemplars de Premià de Mar i Caldes d'Estrac són laietans, mentre que els de Vilassar de Mar i Sant Andreu de Llavaneres són itàlics.

Dressel 20

Aquesta àmfora de procedència bètica s'ha trobat a Premià de Mar (un fragment) i a Sant Andreu de Llavaneres (un fragment).

Dressel 24

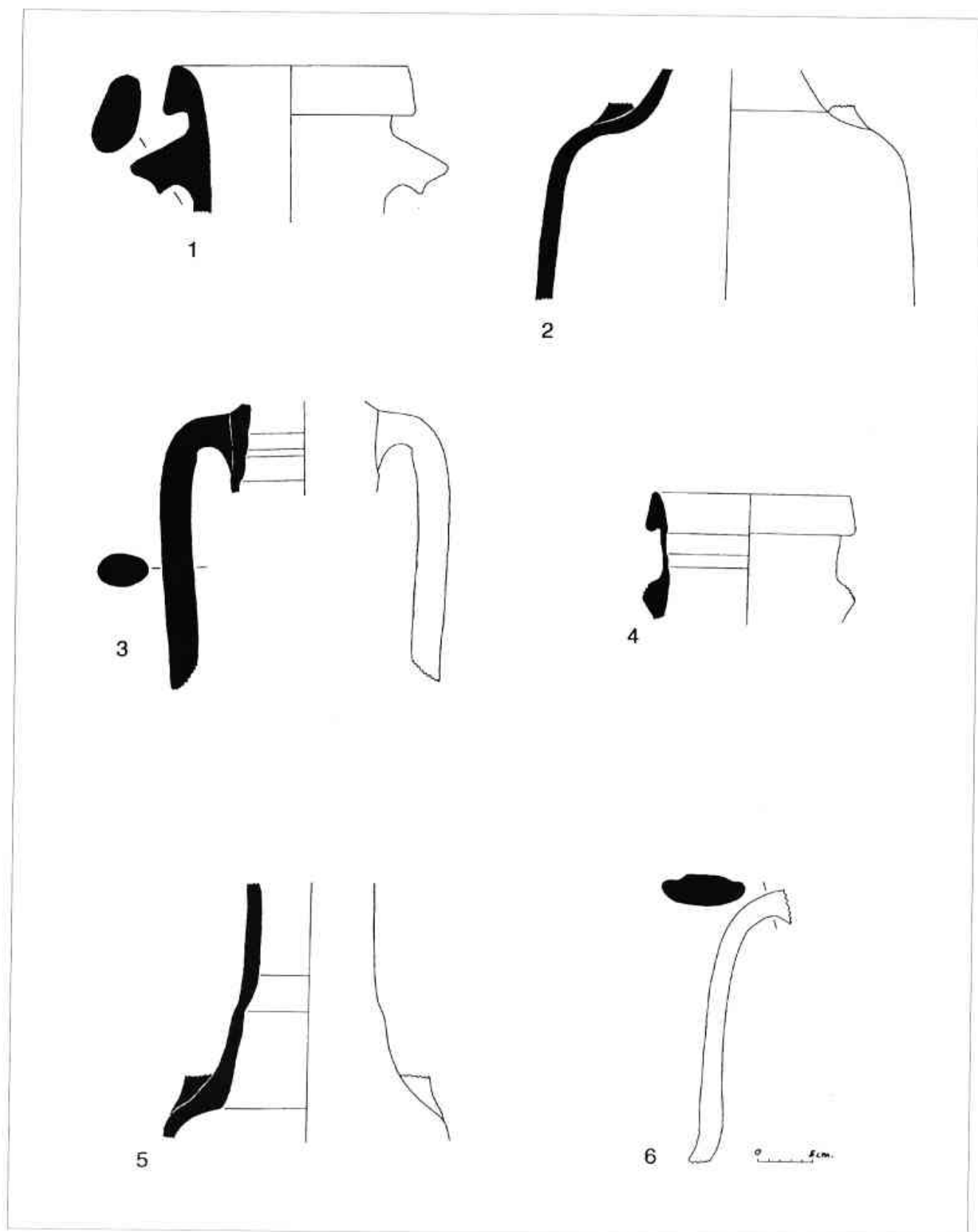
Se n'ha trobat una peça quasi sencera a Vilassar de Mar (Làm.3, fig.12). De procedència romana.

Dressel 28

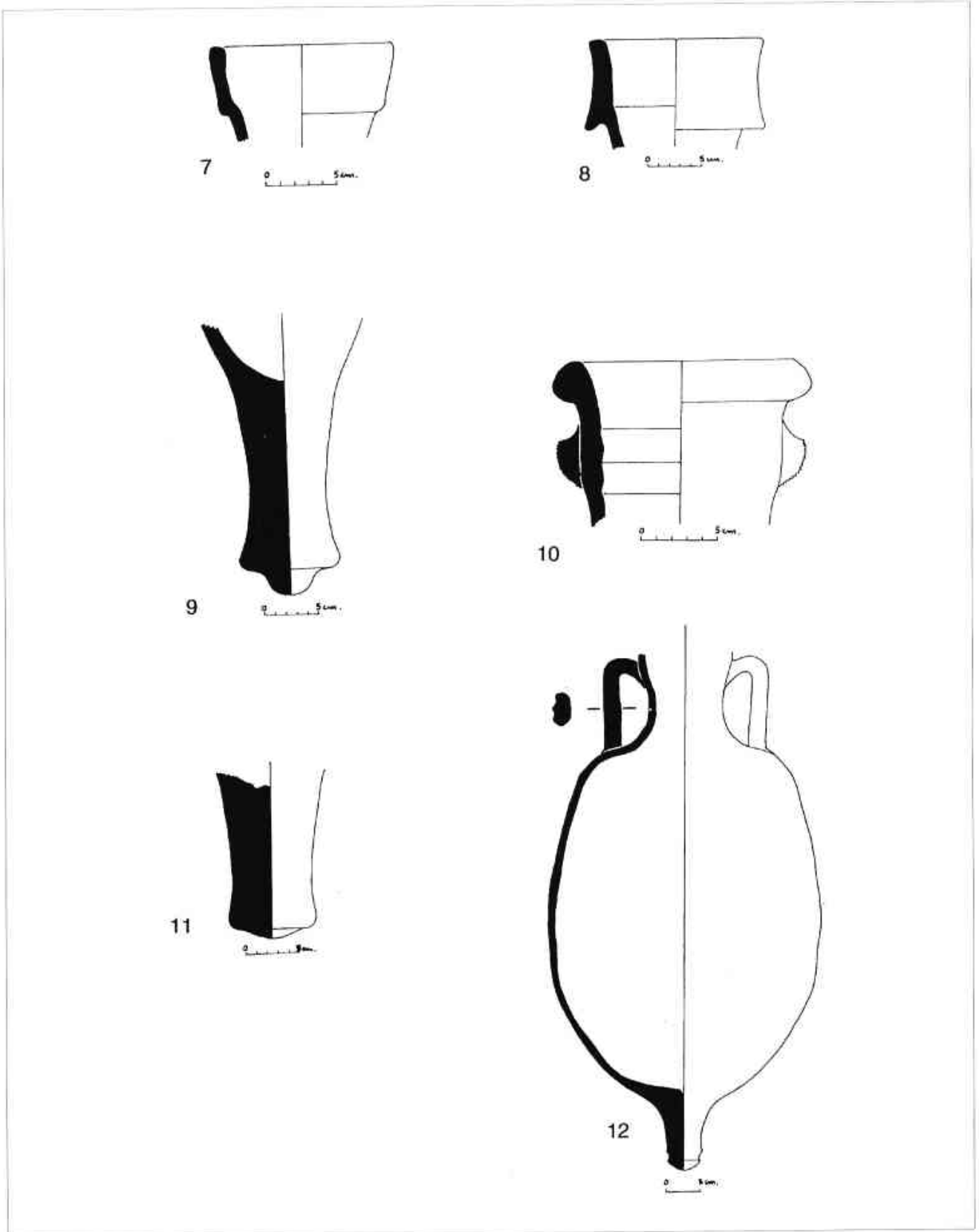
D'aquesta forma només en tenim un fragment, trobat a Vilassar de Mar i de procedència gal·la (Làm.4, fig.13).

Pascual 1:

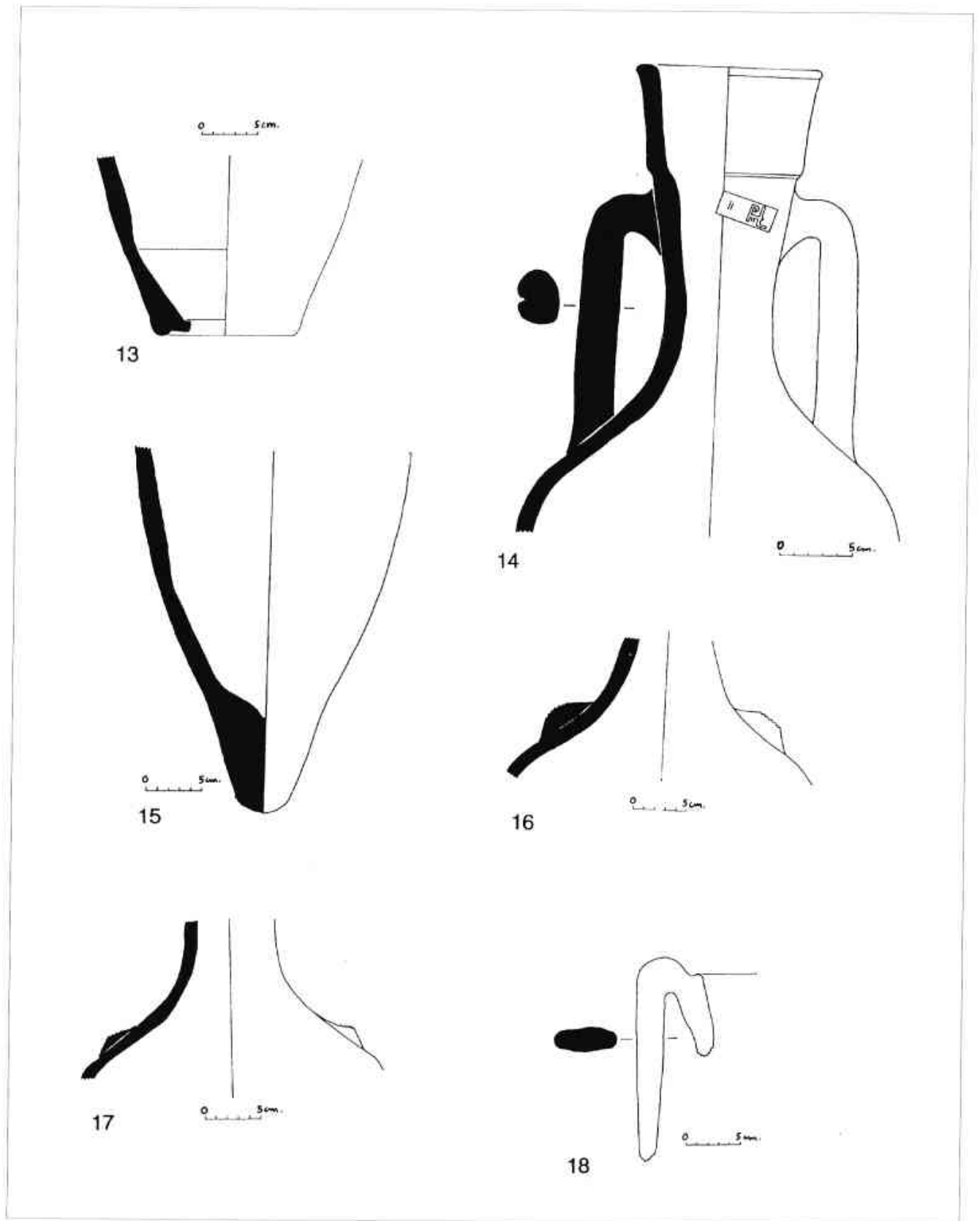
A aquesta forma corresponen dos fragments trobats a Premià de Mar. Un dels fragments és de procedència tarraconense, mentre que de l'altre, que presenta una estampilla (Làm.4, fig.14), en desconeixem la procedència. Localitzats a Vilassar de Mar (Làm.4, figs.15 i 16), tenim tres fragments de producció laietana, a l'igual que els fragments de Sant Andreu de Llavaneres i de Caldes d'Estrac (Làm.4, fig.17).

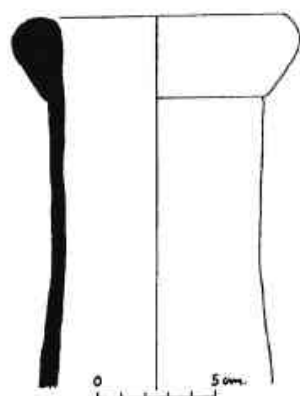
Lám. 2

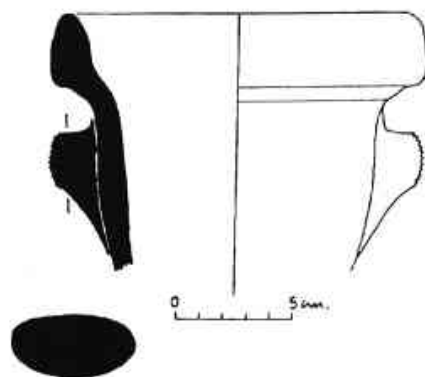
Lám. 3

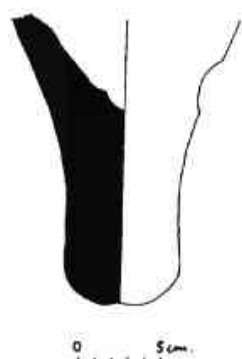
Làm. 4

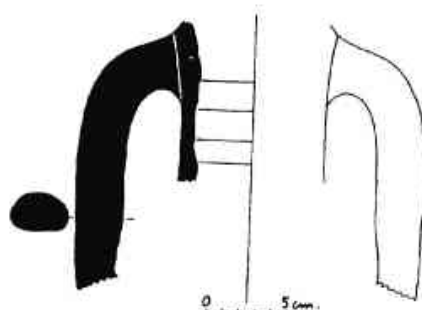
19

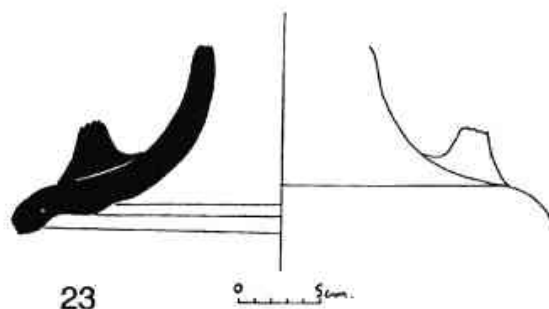
20

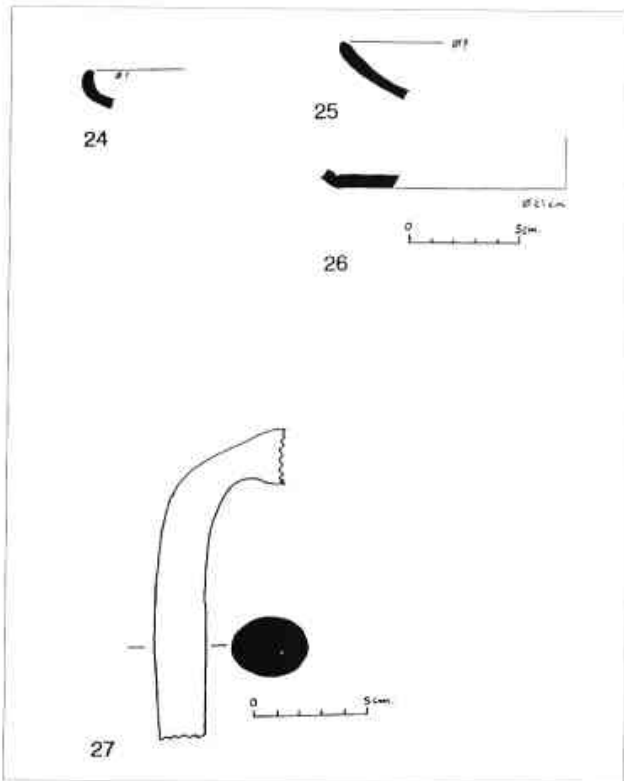
21

22

23

Lám. 6

Àmfora ibèrica de boca plana (tipus Mañá B-3)

Àmfora de producció local. Se n'ha trobat un fragment a Premià de Mar i dos a Vilassar de Mar.

Beltrán II

En tenim un fragment trobat a Caldes d'Estrac procedent de la Bètica. Aquesta peça és assimilable a la forma Dressel 7-11. (Lám.4, fig.18)

PE-18 o similar

D'aquesta àmfora de producció eivissenca en tenim un fragment trobat a Vilassar de Mar (Lám.5, fig.19).

Tipus indeterminable

Corresponent a tipus indeterminables n'hem il·lustrat quatre fragments trobats a Vilassar de Mar (Lám.5, figs. 20, 21, 22 i 23) de procedència africana, laietana, gal.la i bètica respectivament, i un altre de Caldes d'Estrac (Lám.6, fig.27) que correspon a una producció

local. La resta, 32 fragments, han estat localitzats a Premià de Mar, Vilassar de Mar i Sant Andreu de Llavaneres; aquests fragments són de diverses procedències: bètica, laietana, itàlica, ibèrica, eivissenca, greco-itàlica, gal.la, nord-africana.

Dolium

En tenim un fragment de panxa trobat a Vilassar de Mar.

Vaixella

En tenim un fragment de vora i paret de pàtera, de la forma Lamboglia 5, de vernís negre del tipus Campaniana B. Aquest fragment es va trobar a Premià de Mar.

A Vilassar de Mar s'hi van trobar un fragment de vora de pàtera i un fragment de fons pla de ceràmica de cuina de l'anomenat Vernís Roig Pompeià, forma Vegas 14 o 15. Procedència pompeiana (Lám.6, figs.25 i 26).

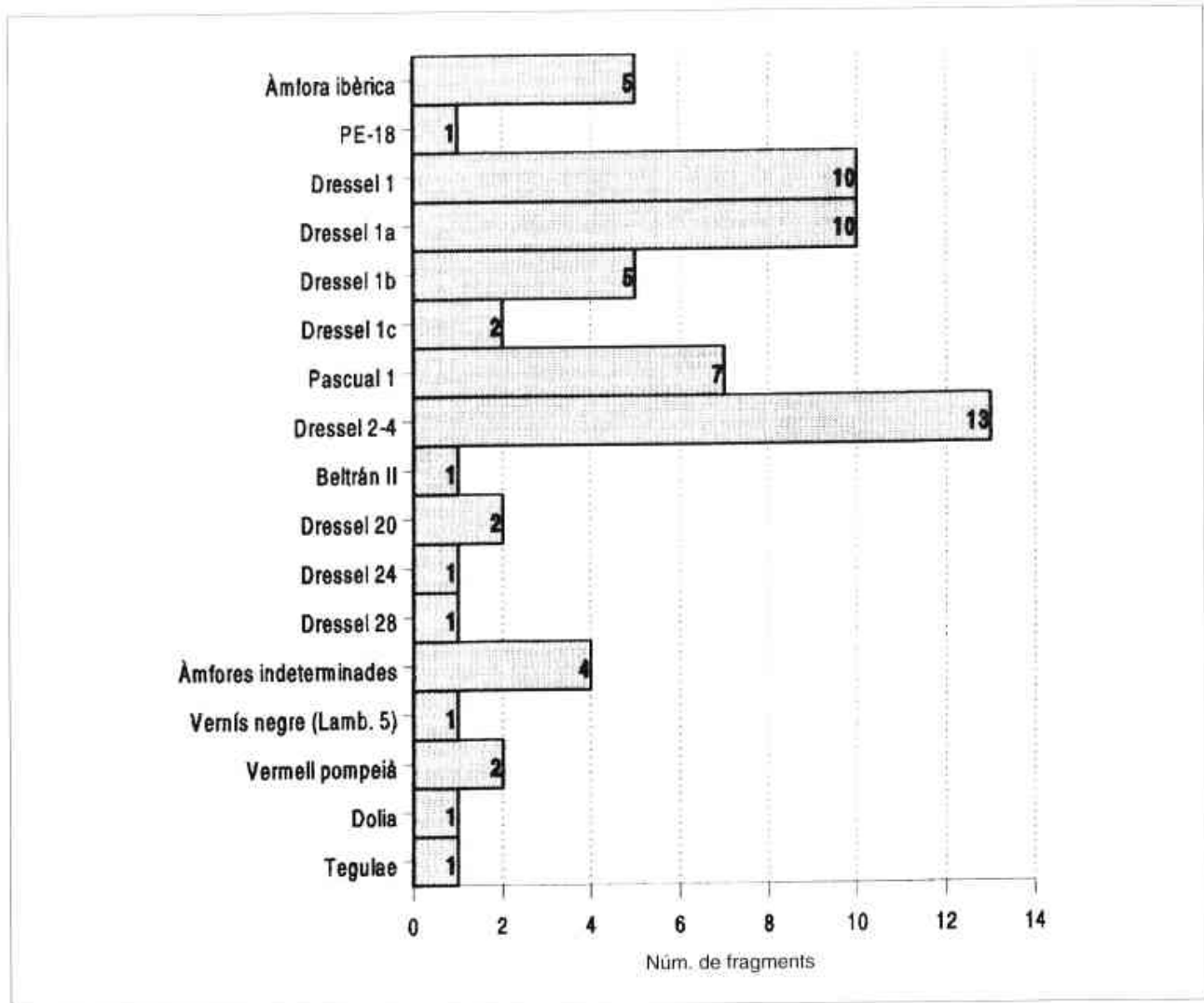
V. CONCLUSIONS

La majoria d'àmfores trobades són del tipus Dressel 1 (amb les seves tres variants), de procedència majoritàriament itàlica. En les Dressel 2-4, en canvi, abunden més les de fabricació local, és a dir, les de producció laietana. En menys quantitat trobem les àmfores Pascual 1 -en part derivació local de les Dressel 1c- i per acabar trobem, en molt poca quantitat, àmfores dels tipus Dr. 20, àmfora ibèrica, PE-18, Beltrán II, Dr. 28 i Dr. 24, de diversa procedència i cronologia (veure lám. 7).

Es pot destacar que tenim un exemplar d'un tipus d'àmfora bastant més antic que la resta, una àmfora púnico-ebusitana, fabricada a Ebusus, de la forma 18. Aquesta forma és l'última del seu tipus i arriba a època romana.

Tenim també 40 fragments informes, la majoria de producció ibèrica seguits pels de pasta tipus DB, dels voltants del Golf de Nàpols; en una proporció un xic menor trobem fragments d'àmfores fabricades a altres indrets itàlics, a la Bètica, a la Laietània, a Ebusus i, en menys quantitat, al nord d'Àfrica i a la Gàl.lia.

A causa del fet que els materials d'aquest treball ens han arribat fora de context arqueològic resulta difícil intentar esbrinar els tipus de jaciment d'on procedien.

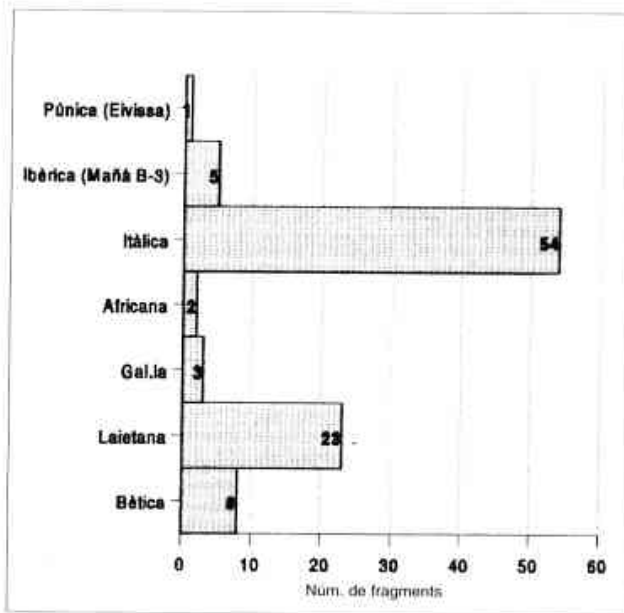
Là. 7: Estadística de formes d'àmfora i ceràmica comuna

Majoritàriament s'han considerat ancoratges, però per la manca d'investigació no es pot afirmar taxativament fins que no es procedeixi a una recerca exhaustiva. El que sí que sembla bastant clar és que no podem parlar, hores d'ara, de l'existència de ports artificials, ja que no hi ha cap prova arqueològica al respecte. Nosaltres som del parer que qualsevol indret de la costa maresmenca era propici per efectuar una parada, ja que per les seves característiques físiques tots els vaixells que desitjaven varar per comerciar o per efectuar qualsevol altre tipus d'escala no tenien cap problema. És fàcil pensar que en ciutats com *Iluro*, *Baetulo*, *Barcino*, etc. existissin ports més o menys importants, però no se n'han conservat les restes.

Pel que fa a la cronologia dels objectes recuperats, s'observa una clara datació de moments republicans (ss.I-I a.C.) i alto imperials (ss.I-II d.C.), mancant les evidències del Baix Imperi (veure là. 12), la qual cosa

confirma el poc tràfec marítim en aquesta època pel que fa als objectes que ens ocupen. Aquesta mancança contrasta amb els jaciments de terra, on sí que es constaten materials baix imperials (PREVOSTI, 1981, *passim*).

El fet que uns materials i altres es trobin barrejats s'explica, en la nostra opinió, si tots ells foren llençats expressament (possiblement perquè es trencaren) o es perderen fortuïtament, no pertanyent, en principi, a cap derelictes conegut. A més, hem de tenir en compte la peculiar formació dels sòls marins del Maresme, que propicien formacions rocoses on sovint s'acostumen a trobar restes antigues arrossegades pels corrents i retinguts allí (la famosa Roca Llarga podria ser en aquest sentit un bon exemple). De tota manera, insistim en el fet que cal un programa d'investigació continuat per tal d'intentar esbrinar la solució a tots els problemes, dels quals aquí només hem plantejat una part.

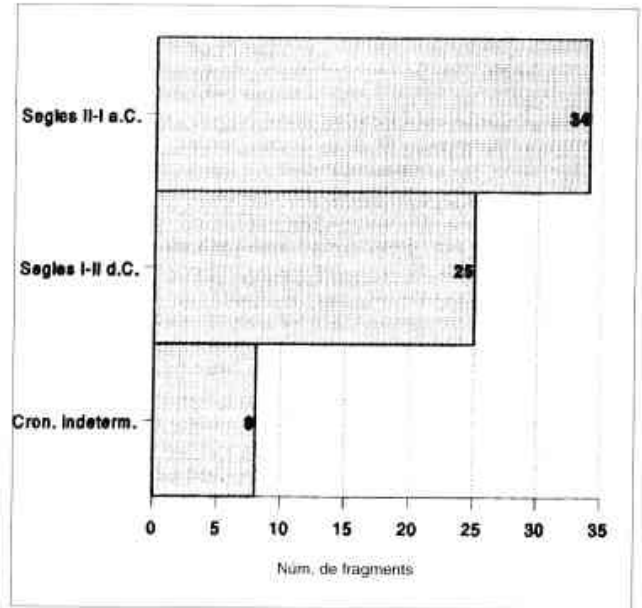

Lám. 8: Procedència de les àmfores.

AGRAÏMENTS: A la Dra. Rosario Navarro, al Dr. Jàrrega, als Srs. Ramon Coll, Ferran Bayés, Eduard Cassou i Pere Casasola, al Museu d'Estampació Tèxtil de Premià de Mar i al seu director, Joan Gómez, sense els quals no hauria pogut dur a terme aquest treball.

BIBLIOGRAFIA

- AAVV, 1986: *L'aventura americana del Maresme*. Mataró, Museu Comarcal.
- BELTRÁN, M., 1978.: Problemas en torno al concepto histórico-geográfico que recubre la noción de tipo. Aportaciones a la tipología de las ánforas béticas, a *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, Roma.
- BELTRÁN, M., 1978: *Cerámica romana: tipología y clasificación*. Saragossa.
- BELTRÁN, M., 1970: *Las ánforas romanas en España*. Saragossa.
- BELTRÁN, M., 1990: *Guía de la cerámica romana*. Saragossa, 1990.
- BENOIT, F.: *Recherches sur l'hellénisation du Midi de la Gaule*. Aix-en-Provence, 1965.
- COLL, R.-JÀRREGA, R., 1986: Troballes submarines a Vilassar de Mar. Estudi del material amfòric. *Les Nostres Arrels*, 10. A.E.C.C. Premià de Mar.
- COMAS, M et alii, 1987: Un tipus d'àmfora Dressel 1 de producció laietana. *Jornades Internacionals d'Arqueologia romana. Documents de treball*. Museu de Granollers. Granollers.
- GALLIOU, P., 1991: Les amphores Pascual 1 et Dressel 2-4 de Tarraconaise découvertes dans le Nord-Ouest de la Gaule et les importations de vins espagnols en Haut-Empire. *Laietania*, 6. Mataró.
- JÀRREGA, R.-COLL, R., en premsa: Nota sobre dos fragments d'àmfora fenícia trobats a Arenys de Mar (El Maresme, Barcelona). *Pyrenae*, 25.
- LLOBREGAT, E.A., 1992: Presència fenícia al País Valencià: novelats i balanç provisional. *Fonaments*, 8. Barcelona.
- MATAMOROS, D., 1991: Els ancoratges antics de Vilassar de Mar-Cabrera de Mar i Mataró (El Maresme). *Laietania*, 6. Mataró.
- MIRÓ, J., 1980: Els materials de procedència submarina del Museu Municipal de Mataró. *QPAM*, 11-12. Mataró.
- MIRÓ, J., 1983-84: Algunas consideraciones sobre las ánforas ibéricas Mañá B-3. *Pyrenae* 19-20. Barcelona.
- MIRÓ, J., 1989: Ánforas arcaicas en el litoral catalán. Un estudio acerca de las primeras importaciones de vino en Cataluña (625-500 a.C.). *Arch. Esp. Arq.*, 62. Madrid.
- NOLLA, J.M., 1974: Las ánforas romanas de Ampurias, a *Ampurias*, 36.
- NOLLA-PADRÓ-SANMARTÍ, 1979: Algunes consideracions sobre el forn d'àmfores de Tivissa (Ribera d'Ebre). *Informació Arqueològica*, 30.
- PASCUAL, R., 1977: Las ánforas de la Layetania. a *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*. *Col. de l'Ecole Française de Roma*, 32.
- PASCUAL, R., 1981: Exploración submarina entre Llavaneres y Mataró (Barcelona). *Ampurias*, 43. Barcelona.
- PEACOCK, D.P.S & WILLIAMS, D.F., 1991: Amphorae and the Roman economy. *Longman Archaeology Series*. London.
- PREVOSTI, M., 1981: *Cronologia i poblament a l'àrea d'Illuro*. Mataró.
- RAMON, J., 1981: *La producció anfòrica púnico-ebusitana*. Eivissa.
- RIBAS, M., 1952: *El poblament d'Illuro*. IEC. Barcelona.
- RIBAS, M., 1964: *Els orígens de Mataró*. Mataró (2ª ed., 1988).
- TCHERNIA, A., 1971: Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au début de l'Empire. *Archivo Español de Arqueología*, nº44. Madrid.
- VEGAS, M., 1973: *Cerámica común romana del Mediterráneo occidental*. Barcelona.

Lám. 9: Cronologia de les àmfores i la ceràmica comuna.

NOTÍCIA PRELIMINAR SOBRE UNA INSCRIPCIÓ IBÈRICA TROBADA A GUISSONA (LLEIDA)

JOSEP GUITART I DURÀN

(Universitat Autònoma de Barcelona)

JOAQUIM PERA I ISERN

(Universitat Autònoma de Barcelona)

PRÒLEG D.P.C.

A principis del mes de setembre de 1994, en el transcurs d'una excavació arqueològica feta sota el tràmit d'urgència en el carrer Notari Faus de Guissona (La Segarra), motivada per la renovació de la xarxa de clavegueram, va ser trobada una estela funerària que presenta un text en caràcters ibèrics. Pel seu interès i excepcionalitat, creiem oportú fer aquesta primera aproximació al monument i presentar-lo a modus de primícia, tot i que en aquest moment s'està fent un estudi més exhaustiu per part de l'equip d'arqueologia de la U.A.B. i l'empresa PRÒLEG D.P.C. de Balaguer, responsables de la intervenció arqueològica¹.

El context arqueològic on cal situar aquesta descoberta és el de la ciutat romana de Iesso, les restes de la qual es troben parcialment sota el nucli urbà de Guissona (La Segarra, Lleida). La ciutat va ser una fundació romana "ex novo" en una zona on anteriorment s'havia assentat un poblat prehistòric (Bronze Final i la Primera Edat del Ferro) que perduraria fins a començaments del segle IV, però que no sembla tenir continuïtat durant l'ibèric Ple. L'arqueologia de Iesso, estudiada recentment (PERA 1994, GUITART-PERA 1995), presenta una cronologia inicial de finals del segle II o començaments del I a.C., la ciutat tindrà una

continuïtat ininterrompuda, fins al segle V d.C. com a mínim; posteriorment en el segle XI esdevé un important centre fortificat en el marc de la Reconquesta.

L'estela trobada és tallada en un bloc de pedra de gres local, fa 1'88 cm. d'alçada i és de secció rectangular; la part superior presenta una capçalera arrodonida, tota la superfície frontal és més polida que la resta de cares del bloc; la seva factura és força acurada, i aconsegueix un aspecte sobri, molt simple i estilitzat però alhora elegant; a diferència d'altres esteles d'aquesta mateixa època que mostren diversos motius decoratius (símbols astrals, armament, etc.), la de Guissona no presenta iconografia.

La inscripció és dins una cartela situada a la part frontal superior, amb un camp epigràfic rebaixat de forma rectangular (21 x 10'5 cm.) i els marges lleugerament bisellats, on trobem la inscripció. El text és disposat en dues línies i és gravat de forma acurada; s'aprecien encara les pautes marcades pel lapicida en el moment de gravació per a aconseguir uns signes de dimensions uniformes (2'8 cm.). El text escrit és format totalment per signes de l'alfabet ibèric tardà, semblant a l'utilitzat a les emissions monetals.

¹.- Agraïm als Serveis Territorials de Cultura de la Generalitat de Lleida l'autorització per poder difondre la notícia, a modus preliminar, en aquesta reunió, tot recordant que l'estudi científic és encara en fase de realització.

L'estela de Gissona en curs d'excavació

La transcripció és la següent²:

neitinke

subake · e · n · tako

(les puntuacions de la segona línia són triangulars)

En una primera interpretació proposem que es tracta d'una estela funerària; és força probable que les dues primeres paraules, **Neitinke** i **Subake**, siguin dos noms personals, al primer dels quals podria anar dedicada l'estela, mentre que el segon faria referència al seu pare; el nexse de filiació abreujat podria correspondre al signe **-e-** (eban), la inscripció seguiria amb la fórmula funerària representada pels signes **-s · tako**, de difícil interpretació per ara ³. Del primer nom, Neitinke, n'hem trobat dos paral·leles relativament propers: Una estela procedent de Binèfar, conservada al Museu d'Osca, on apareix un **Neitin(...)**, incomplet perquè és una peça trencada. El segon paral·lel apareix incís sobre un *rython* d'Ullastret, **Neitin lumstir**, que s'interpreta com el nom d'un personatge seguit del seu càrrec.

El conjunt total d'esteles funeràries amb inscripcions ibèriques trobades a Catalunya, és molt petit; tenim els exemplars de Vic, Badalona, Barcelona, Santa Perpètua de Mogoda i alguns exemplars a la Franja de Ponent; l'exemplar de Guissona doncs servirà per conèixer millor aquests tipus de manifestació i ritual funerària.

A falta de l'estudi arqueològic definitiu, que en aquests moments és en fase d'elaboració, les característiques tipològiques i epigràfiques de l'estela suggereixen una

cronologia de segle I a.C. L'estela s'hauria de relacionar amb alguna necròpolis dels primers moments de la ciutat romana; encara que el context arqueològic on ha estat trobada no és aparentment el d'una necròpolis, ja que topogràficament la zona de la descoberta quedaria dins l'àmbit de la ciutat romana i per tant les restes constructives associades a la peça serien considerades *a priori* estructures d'habitació, on possiblement l'estela apareix reutilitzada. El descobriment d'aquesta estela permet conèixer una mica més el fenomen de la romanització de l'interior de Catalunya, tot indicant l'existència d'unes elits indígenes que potser participaren obertament en la fundació de la ciutat de *lesso* sota patrons romans, tal com indiquen també altres aspectes de la cultura material, entre els que aquesta estela és una bona prova.

BIBLIOGRAFIA

PERA 1994. Joaquim Pera.- La Romanització a la Catalunya interior: Estudi històric-arqueològic de *lesso* i *Sigarra* i el seu territori. Tesis doctoral ed. microfita. Bellaterra 1994.

VILLARONGA 1982. Leandre Villaronga.- "Les seques ibèriques catalanes: una síntesi", *Fonaments* 3, 135-183. Barcelona 1982.

GUITART - PERA 1995. Josep Guitart; Joaquim Pera.- "En torno a la urbanización romana en el interior de la actual Cataluña. La arqueología de *lesso* (Guissona, Lérida)" *Congreso de Arqueología Peninsular. Porto 1993. Trabajos de Antropología e Etnología*. Vol. XXXV Fasc.1 pp.339-354. Porto 1995.

³ Tal com es desprèn de l'estudi filològic que en aquests moments estan portant a terme els professors M. Mayer i J. Velaza de la Universitat de Barcelona.

² Agraïm als doctors M. Mayer i J. Velaza les seves indicacions en el moment de la transcripció.

UNA INTERESSANT MARCA D'ÀMFORA DRESSEL-I LAIETANA PROCEDENT DE SANTA EULÀLIA DE RONÇANA (VALLÈS ORIENTAL)

JOAQUIM PERA I ISERN

A començaments dels anys 70 la família Mimó-Gol va recollir alguns fragments de ceràmiques romanes en un camí de la urbanització Mas Vendrell de Sta. Eulàlia de Ronçana, molt a prop de la masia d'aquest mateix nom. El conjunt ceràmic fou guardat i la descoberta restà inèdita. Vint anys després, d'una manera casual, hem tingut notícia d'aquella troballa i hem pogut veure aquells materials que encara tenen guardats a casa seva.⁽¹⁾

Segons ens han referit els autors de la descoberta, els materials apareixien escampats en superfície i en el tall d'un camí de recent obertura. Tot i no haver portat a terme un estudi exhaustiu dels materials quan hi vam tenir accés, sí que poguerem comprovar com el lot ceràmic corresponia fonamentalment a fragments d'àmfora ⁽²⁾; entre les vores i nanses identificables predominaven les del tipus Dressel 2-4 de la Laietania, amb la seva característica pasta vermellosa i el desgredant de quars ben visible.

Si bé conèixer l'existència de ceràmiques romanes a la zona de Can Vendrell, especialment d'àmfores, no resulta actualment cap novetat, ja que la zona es troba degudament documentada i catalogada pel Servei d'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya, que hi situa un possible taller, sí que ens va

cridar l'atenció, en gran mesura, un petit fragment de vora d'àmfora que podem catalogar dins la família de la Dressel I-A, feta amb pasta de la Laietania. La producció d'envasos amfòrics en la forma Dressel a la Laietania, comença tot just a ser coneguda i estudiada ⁽³⁾; aquest fragment de Sta. Eulàlia de Ronçana, en el cas de procedir realment d'un taller amfòric, seria una dada important a l'hora de concretar la producció d'aquesta forma d'àmfora.

En aquest cas però, l'interès de la notícia té un valor afegit que aporten sobretot dues marques que apareixen sobre el llavi d'aquesta àmfora Dressel I-A de la Laietania. La primera marca, de tipus nominal, correspon a un segell de cartela quadrangular que presenta dues lletres: una Q i una E separades per una puntuació. La segona marca és molt més difícil de llegir, es troba incisa o estampada per sobre la cartela de la primera i apareix lleugerament desgastada ⁽⁴⁾, fet que dificulta encara més la seva interpretació.

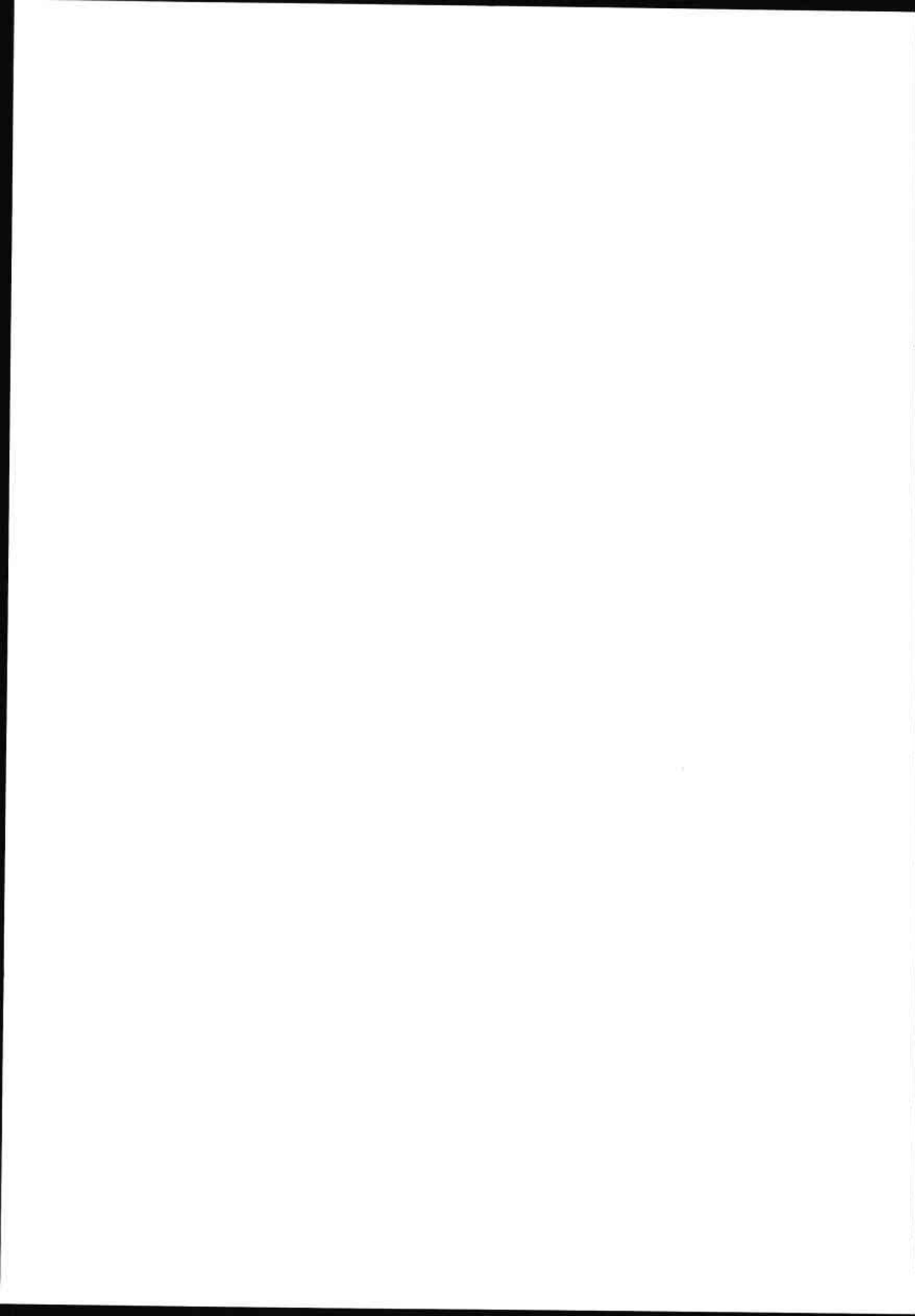
No hem trobat per ara paral·lels d'aquesta marca amfòrica, ni tenim notícia que s'hagi trobat cap marca sobre els pocs exemplars coneguts fins ara de Dressels I produïdes a la Laietania; per aquest motiu considerem aquest exemplar trobat a Sta. Eulàlia de Ronçana com un cas excepcional que caldrà aprofundir en un futur.

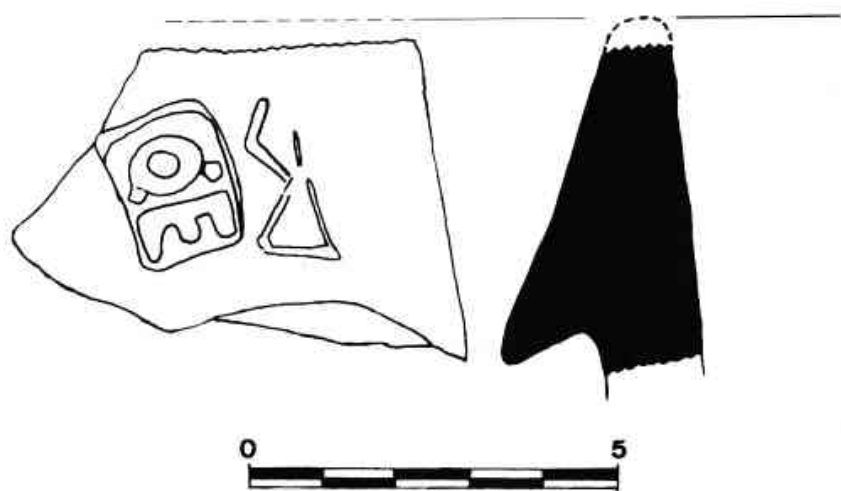
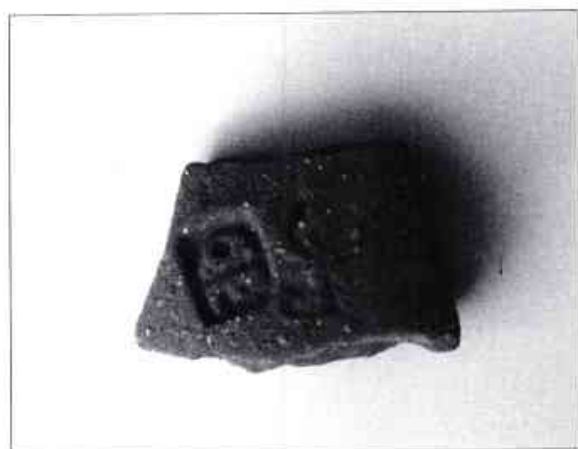
¹- Agraïm a Marta Mimó i Gol haver-nos facilitat aquesta notícia.

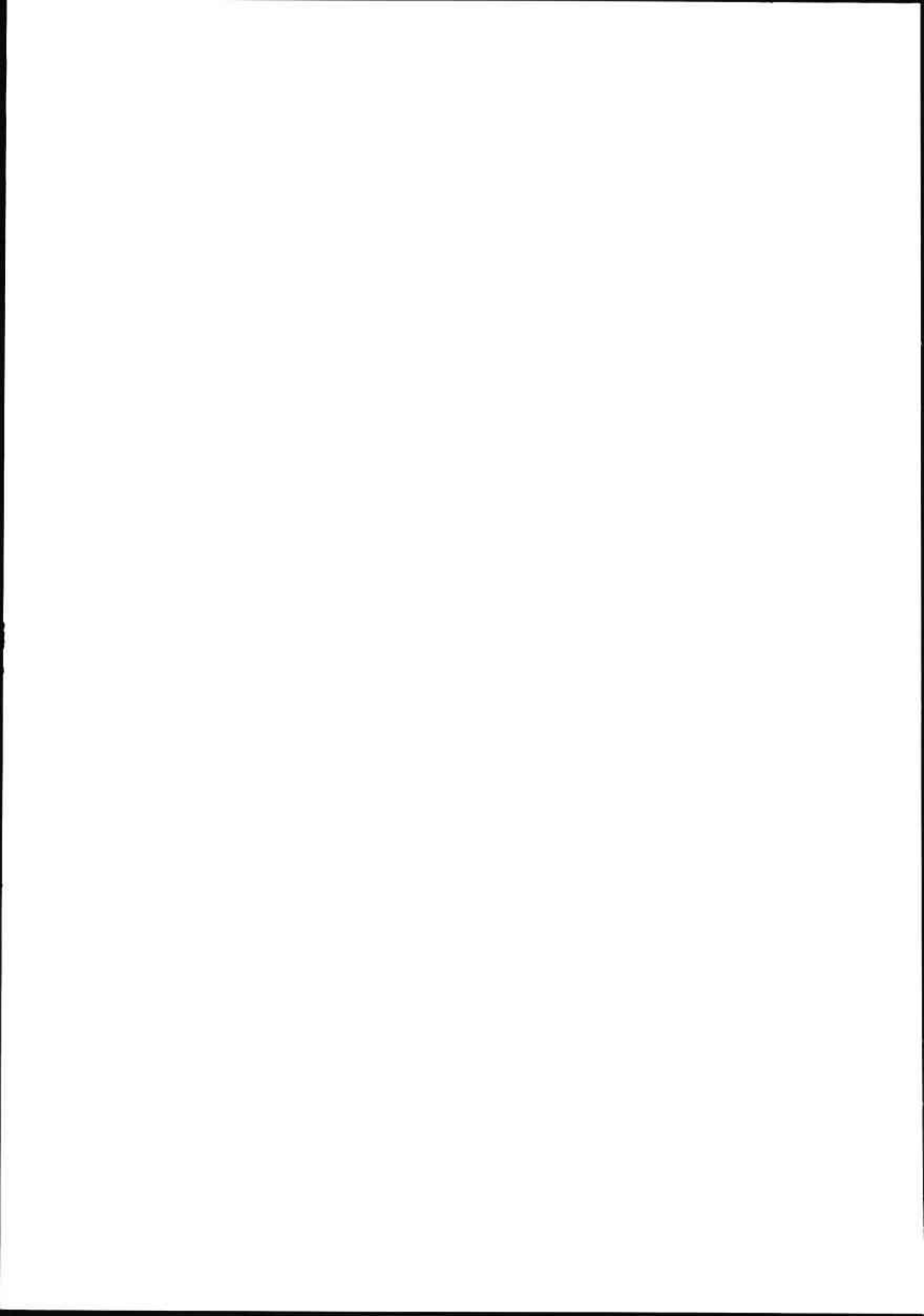
²- Sembla que va fer-se una recollida selectiva, donant prioritat als fragments més grans, els amfòrics, i menys tenint els més petits, fet que pot fer distorsionar la lectura del conjunt.

³- A la zona costera de la Laietania, aquesta àmfora ha estat recentment documentada a la zona d'Illuro -actualment en estudi-.

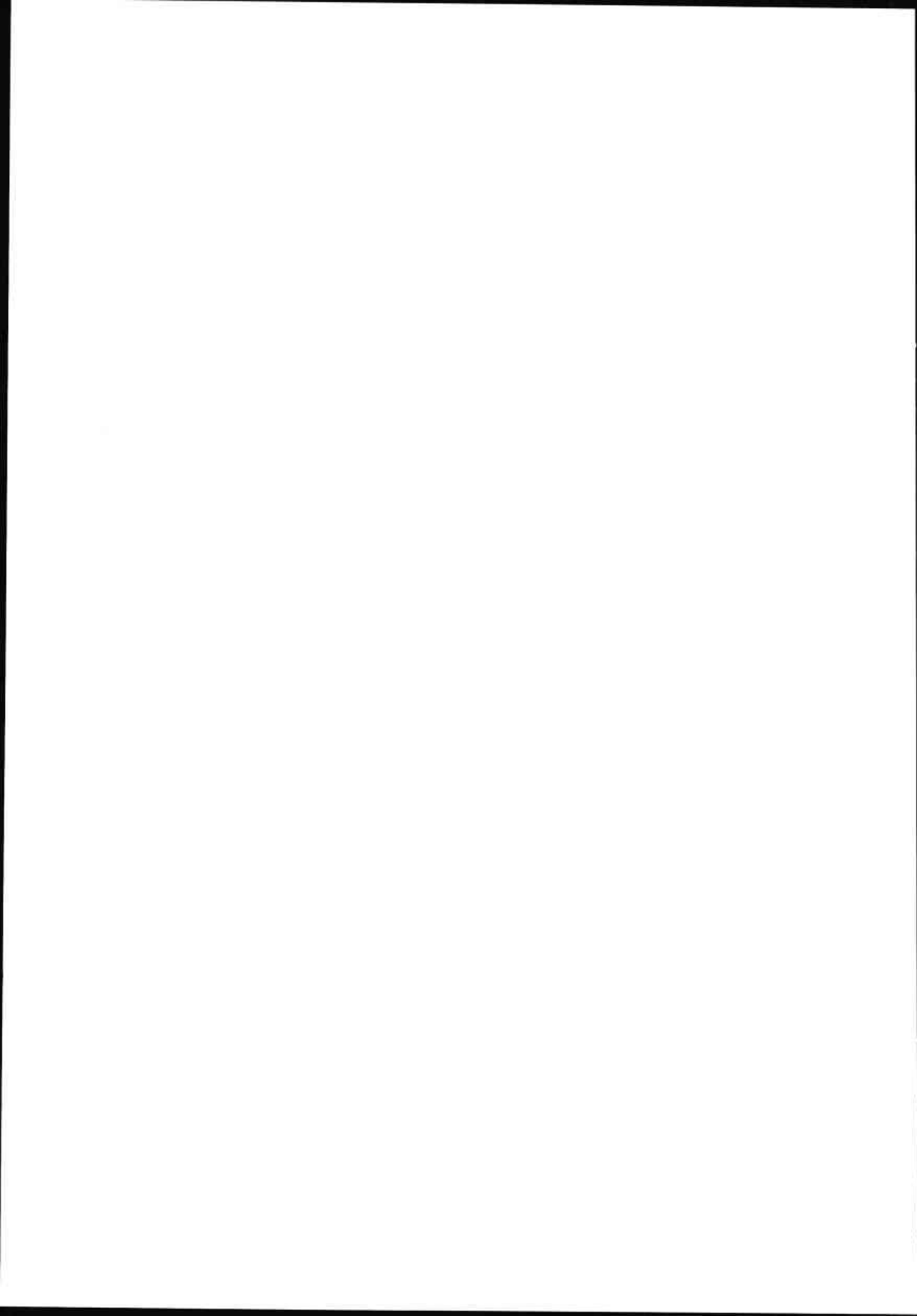
⁴- Desconeixem si és una marca alfabètica o un ideograma, fins i tot podrien semblar dues KE de l'alfabet ibèric.

VÀRIA

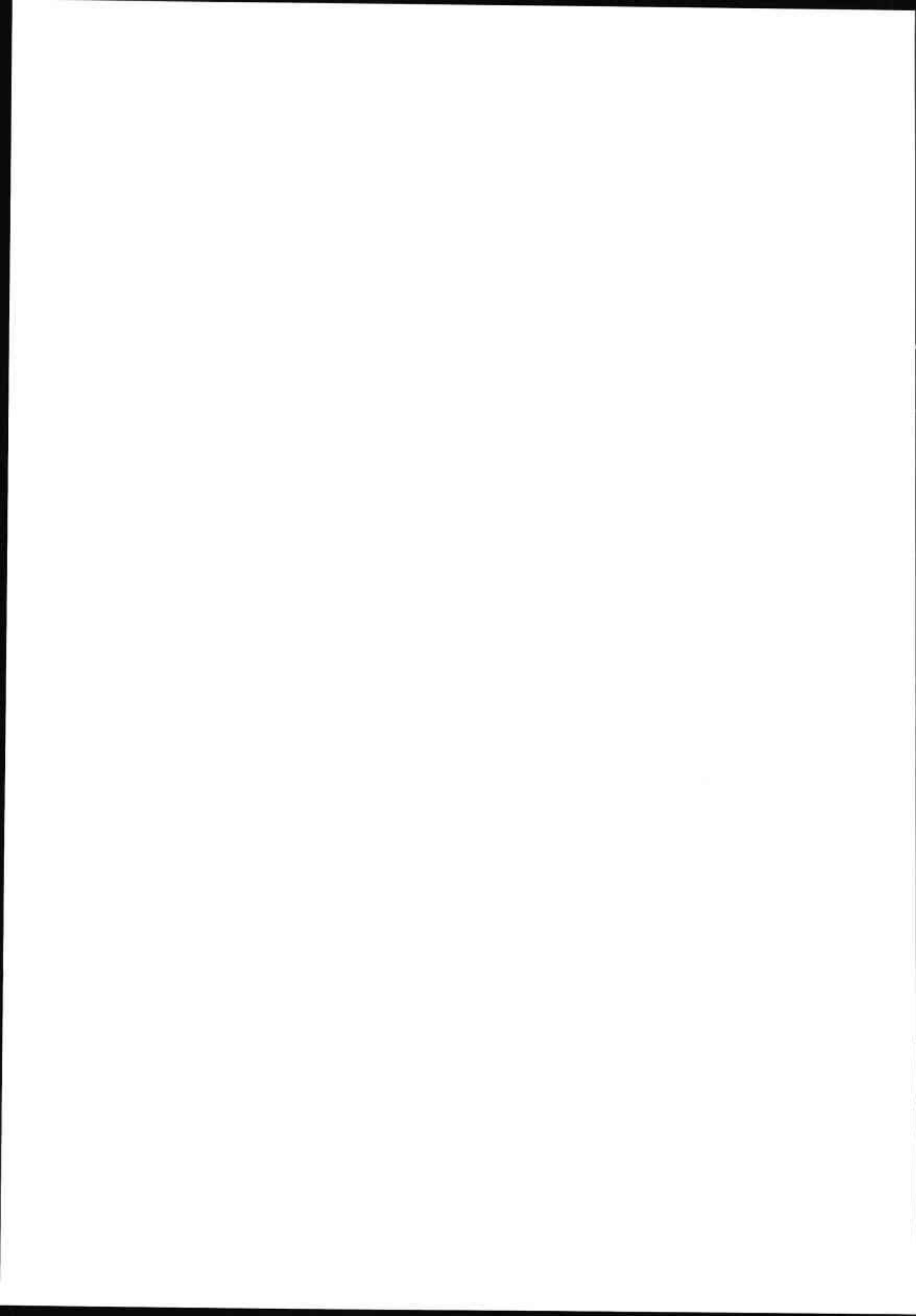

El Museu Comarcal del Maresme-Mataró vol fer pública la seva adhesió a la sol·licitud de concessió de la creu de Sant Jordi a favor del senyor Marià Ribas i Bertran, qua actualment s'està tramitant des del Museu Arxiu de Santa Maria.

La vasta i important obra de Marià Ribas és mereixedora d'aquesta distinció i de públic agraïment. Els nombrosos treballs publicats al llarg de la seva vida, tant d'arqueologia com d'història de Mataró i El Maresme, fruit de molts anys dedicats a la recerca, han cobert importants llacunes de coneixement del nostre pasat i del nostre patrimoni i han encetat profitoses línies d'investigació. La seva arrelada vocació i la seva intensa dedicació al treball són exemple i estímul per a les noves generacions que s'inicien en el tema.

Cal esperar que aquest merescut reconeixement sigui aviat una realitat.

El passat dia 15 de març de 1995 va morir el Sr. Rafael Esteban i Salvador, soci fundador i antic membre de la Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme-Mataró, a l'edat de 49 anys. Els seus antics companys de la Secció lamentem profundament la sobtada pèrdua d'un home per a qui l'arqueologia fou una de les més grans il·lusions i amb qui vàrem passar tantes bones hores junts fent treballs de camp a molts jaciments de la comarca, molt especialment al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar).

ÍNDIX

<i>Restes ibèriques en el Turó dels Oriols (Cabrera de Mar)</i> per Marià RIBAS i BERTRAN	5
<i>L'edifici públic de Burriac: hipòtesis sobre la seva funcionalitat</i> per Carme VILA i PÉREZ	19
<i>El santuari ibèric de la cova de les Encantades del Montcabrer (Cabrera de Mar, el Maresme). Estudi preliminar</i> per Ramon COLL MONTEAGUDO, Fernando CAZORLA CARRERA i Ferran BAYÉS COLOMER	33
<i>El poblament ibèric dispers al Maresme central: l'exemple de can Bada (Mataró), i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Illuro</i> per Jaume PUJOL i DEL HORNO i Joaquim GARCIA i ROSELLÓ	87
<i>L'excavació al carrer d'en Pujol 43-45. La troballa d'un tresoret d'Aurei d'època clàudia a Illuro (Mataró, el Maresme)</i> per Xabier CELA, Eva CHADWICK, Carles MARTÍ i Carme PUERTA	131
<i>El jaciment de can Soleret (Mataró, el Maresme). Un límit de propietat rural privada en època romana</i> per Miquel GURRERA i MARTÍ i Francesc GALLEMÍ i TORRELLAS	159
<i>Can Blanc (Argentona, Maresme). Una vil·la romana de mitjans del segle I dc a inicis del segle III dc</i> per Núria CARRERAS VIDAL i Antoni RIGO JOVELLS	181
<i>Artesanado cerámico y estadística. Análisis de las producciones anfóricas del taller de can Portell (Mataró, el Maresme)</i> per Antonio AGUILERA MARTÍN i Victor REVILLA CALVO	215
<i>La siderúrgia al Maresme en època romana: una síntesi preliminar</i> per Juana M ^a GÓMEZ SÁNCHEZ, Josep M ^a PÉREZ SUÑÉ i Victor REVILLA CALVO	233
<i>Estudi de la fase Baix Imperial de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, el Maresme). Les ceràmiques</i> per Joan-Francesc CLARIANA i ROIG i Ramon JARREGA i DOMINGUEZ	251
<i>Cerámica de procedencia italiana aparecida en Cataluña</i> per Josep A. CERDÀ i MELLADO i Albert TELESE i COMPTE	291
<i>Noticiari arqueològic</i>	355
<i>Vària</i>	375

NÚMEROS ANTERIORS DE LA REVISTA LAIETANIA

LAIETANIA 1. (1981).

ROUILLARD, P.: *La céramique grecque de Burriac (Cabrera de Mar, Barcelona). conservée au Museu de Mataró.*
GARCIA, J. PUJOL, J. ESTEBAN, R.: *Les sitges del poblat ibèric de Burriac (II) (Cabrera de Mar, El Maresme).* **CERDÀ, J.A.:** *Troballes arqueològiques al carrer de La Pau (Mataró, El Maresme).* **CLARIANA, J.F.:** *Sondatge estratigràfic a la vil·la romana de Can Majoral (Mataró, El Maresme).* **V.V.A.A.:** *Noticiari arqueològic. Noticiari històric. Vària.*

LAIETANIA 2-3. (1985).

LLEONARD, R.: *El jaciment epicardial del Castellàs Rocs de Sant Magí, a Sant Andreu de Llavaneres (El Maresme).* **PÉREZ, J.:** *Els vasos hallstàtics o urnes cineràries d'Argentona.* **LÓPEZ, A. ROVIRA, J. SANMARTÍ, E.:** *Excavacions al poblat ibèric del Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental) Campanya 1981.* **MIRÓ, J. PUJOL, J.:** *Nota sobre la campanya d'excavacions realitzada durant l'any 1983 en el poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme).* **BENITO, N. BURJACHS, F. DEFAUS, J.M. ESPADELER, M.M. MOLINA, M.:** *Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme), durant la campanya de 1984.* **PUJOL, J. GARCIA, J.:** *El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme).* **BARBERÀ, J.:** *Un paral·lel remot de l'edifici públic de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme).* **MARTÍ, C.:** *La circulació monetària del poblat ibèric de Burriac i el seu hiterland a la llum de les últimes troballes de la campanya d'excavacions de 1983.* **PONS, E.:** *Acerca de unos hornos ibéricos en la riera de Sant Simó (Mataró, El Maresme).* **MIRÓ, J.:** *La producció d'àmfores al Maresme: una síntesi.* **A.A.V.V.:** *Vària. Noticiari arqueològic.*

LAIETANIA 4. (1988). (MONOGRAFIA)

MIRÓ, J. PUJOL, J. GARCIA, J.: *El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme).*

LAIETANIA 5. (1990). (MONOGRAFIA)

A.A.V.V.: *Can Xammar (Mataró, El Maresme). Campanyes d'excavació 1964-68 i 1970.*

LAIETANIA 6. (1991).

BOSCH, J. MIRÓ, J.M.: *Els Rocs de Sant Magí (Sant Andreu de Llavaneres, El Maresme). Campanya de setembre de 1986.* **PUJOL, J.:** *Assaig d'interpretació de l'època ibèrica al Maresme.* **FREIXA, A. JUAN, J. MORENO, V. OCAÑA, M.V. SALA, F.:** *Noves aproximacions a l'estudi del Turó de Montgat (El Maresme).* **BANUS, J.:** *Les sitges del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme): les sitges nùms. 36 i 37. Noves aportacions sobre la fase final del poblat.* **MATAMOROS, D.:** *Els ancoratges antics de Vilassar de Mar -Cabrera de Mar i Mataró (El Maresme).* **GALLIQU, P.:** *Les amphores Pascual I et Dressel 2-4 de Tarraconaise decouvertes dans les nord-ouest de la Gaule et les importacions de vins espagnolsau haut-empire.* **CLARIANA, J.F.:** *Un interessant lot de terra sigil·lata tardo-itàlica procedent de Torre Llauder (Mataró, El Maresme).* **BURES, L. MARQUES, A.:** *La vil·la romana de Cal Ros de les Cabres (El Masnou, El Maresme). Notícia de les darreres campanyes d'excavació.* **MARTÍ, C. JUHE, E.:** *Estudi i restauració d'unes pintures murals del jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme).* **CERDÀ, J.A. PÉREZ, S.:** *Darreres excavacions d'urgència davant del clos arqueològic de Torre Llauder (Mataró, El Maresme).* **PERA, J.:** *La ceràmica sigil·lata africana d'Iluro: Estat de la qüestió.* **CERDÀ, J.A.:** *Un conjunt de ceràmica del segle XVI procedent de Can Xammar (Mataró, El Maresme).*

LAIETANIA 7. (1992).

A.A.V.V.: *Can Xammar (Mataró, El Maresme). Campanya d'excavació de 1987.* **CODEX SCCL.:** *Excavacions a l'autopista A-19, variant de Mataró. Tres exemples del poblament del Maresme: de l'ibèric ple a la romanització.*

LAIETANIA 8. (1993).

BENITO, C.: *Presentació del seminari.* **BARBERÀ, J.:** *Introducció del seminari.* **MAYA, J.L.:** *En torno al origen del mundo ibérico catalán: problemas de sustrato.* **AUBET, M.E.:** *El comerç fenici i les comunitats del ferro a Catalunya.* **GARCÉS, I., JUNYENT, E., LAFUENTE, A., LÓPEZ, J.B.:** *Els Vilars (Arbeca, Les Garrigues): primera edat del ferro i època ibèrica a la plana occidental catalana.* **CURA, M., PRINCIPAL, J.:** *El Molí d'Espigol (Tornabous): noves constatacions arqueològiques, i noves propostes interpretatives entorn el món pre-romà.* **SANMARTÍ, E.:** *Els ibers a Emporion (segles VI-III a.C.).* **PONS, E.:** *L'expansió septentrional del món ibèric: el jaciment de Mas Castellar-Pontós i les seves especialitzacions.* **MOLAS, D.:** *Les recerques sobre les societats ausetana i lacetana. Estat de la qüestió.* **GARCÍA, J., ZAMORA, D.:** *La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània ibèrica.* **SANMARTÍ, J., SANTACANA, J., POU, J.:** *El poblament ibèric a l'àrea cosetana.* **GRÀCIA, F., MUNILLA, G.:** *Estructuració cronoocupacional del poblamiento ibèric en las comarcas del Ebro. Bibliografia d'obres relatives a la cultura ibèrica en general, o especialment referides a Catalunya i al Maresme*

MUSEU
COMARCAL
DEL MARESME
MATARÓ

SECCIÓ ARQUEOLÒGICA